

QO'YSINOVA FAZILAT
O'SAROV G'AYRAT

FUQAROLIK JAMIYATI

DARSLIK

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKA OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI**

O‘ZBEKISTON XALQARO ISLOM AKADEMIYASI

**O‘sarov G‘ayrat
Qo‘ysinova Fazilat**

FUQAROLIK JAMIYATI

DARSLIK

Toshkent – 2021

Qo'ysinova Fazilat Oripovna, O'sarov G'ayrat Qodirovich.
Fuqarolik jamiyati. Darslik /
Toshkent, 2021 yil, 386 bet.

Darslikda fuqarolik jamiyatiga doir asosiy tushunchalar, bu jamiyat unsurlarining qadimgi davrdan boshlab hozirgi davrgacha bo'lgan holati nazariy va uslubiy jihatdan tahlil etiladi. Shuningdek, unda fuqarolik jamiyati nazariyasiga asos solinishi va rivojlangan mamlakatlar amaliyoti asosida yanada takomillashtirishga doir turli nazariy qarashlar va talqinlarga ilmiy asosda yondashilib, fanni o'rganish yuzasidan uslubiy tavsiyalar beriladi.

Darslik oliy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan. Shuningdek, darslikdan mamlakatda yangi jamiyat barpo etish va uni modernizatsiyalash masalalariga qiziqqan barcha tinglovchi va talabalar ham foydalanishlari mumkin.

Taqrizchilar:

S.Jo'raev

siyosiy fanlar doktori, professor

M. Qahharova

falsafa fanlari doktori, professor

Z.Zamonov

siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori PhD

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2020 йил 28 декабрдаги 676-сон буйруғи асосида нашрга тавсия этилган (62 рақам)

KIRISH

Insoniyat azal-azaldan ideal jamiyat va komil insonni shakllantirish orzusida yashab keladi. Har bir davrning ilg'or tafakkur egalari ushbu masalani chetlab o'tmagan hamda bu borada turli nazariya va konsepsiyalarni ilgari surganlar. Garchi ular shaklan farqlansada, mohiyatan bir-birini to'ldirib, takomillashib, ijtimoiy taraqqiyot yo'llarini ko'rsatib beruvchi ilg'or ta'limotlarga aylandi.

Bugungi kundagi zamonaviy jamiyatlarning demokratik qadriyat va tamoyillar asosidagi rivojlanish yo'lini, shubhasiz, ana shunday ta'limotlarning qaymog'i deya e'tirof etishimiz mumkin. Bunda fuqarolik jamiyatini insoniyatning ming yillar davomida intilib kelgan ideali desak, aslo mubolag'a bo'lmaydi. Chunki tenglik, erkinlik, ijtimoiy adolat, ijtimoiy hamjihatlik g'oyalari aynan mana shu tushunchada - fuqarolik jamiyatida o'z aksini topadi. Shu ma'noda muayyan jamiyat uchun hayotda demokratik tamoyillarni qaror toptirish, fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish, umuman olganda, jamiyatni demokratlashtirish va liberallashtirishning barcha uchun umumiy yagona mantig'i amal qiladi. Bu mantiq mazkur jarayonlarriing siklik va uyg'unlik xarakteriga ega ekanligiga tayanadi. Mohiyat shundan iboratki, amalda demokratik rivojlanish obektiv qonuniyatlarining kechishi sur'atiga subektiv talab va intilishlarning aks ettirilishi darajasi mos bo'lishi lozim.

Fuqarolik jamiyati shakllanishi ob'ektiv qonuniyat hisoblansada, biroq uning amal qilishida subektiv omillar ham ta'sir ko'rsatadi. Biz ma'naviy yetuk va ijtimoiy mas'uliyatli shaxslarsiz bunday jamiyatni tasavvur eta olmaymiz. Aynan mana shunday shaxslar fuqarolik jamiyati qaror topishining bosh mezonlaridan birini tashkil etadi. Chunki bunday jamiyat har bir inson uchun o'z intilishlarini ro'yobga chiqarish imkoniyatini yaratib beruvchi qulay ijtimoiy makon bo'lishi, shu bilan birga, boshqalarning ham xuddi shunday huquqlari borligini anglashga bo'lgan zarurat tufayli yuzaga kelgan. Faqat shundagina fuqarolik jamiyatida yakka shaxs manfaatlari bilan jamiyat manfaatlari uyg'unligi ta'minlanadi.

Darslik oliy ta'lim tizimi barcha yo'nalishlari birinchi ijtimoiy-gumanitar fanlar bloki o'quv adabiyotlari turkumiga kiradi, davlat standartlari va o'quv dasturi mazmuniga mos. Darslikda O'zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimovning asarlari, mamlakatimiz hayotining yangi bosqichini boshlab bergan O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning O'zbekistonni barqaror va izchil rivojlantirishga oid konseptual g'oyalari asosida jahon sivilizatsiyasining tarixiy tajribalariga asoslangan va respublikamizning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, odil, demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini barpo qilishning nazariy va amaliy masalalari tahlil etilgan.

Darslik oliy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan. Shuningdek, darslikdan fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirish masalalari bilan shug'ullanuvchi talabalar, tadqiqotchilar va o'qituvchilar ham foydalanishlari mumkin.

1-§. FUQAROLIK JAMIYATI FANINING PREDMETI, OB'EKTI, MAQSAD VA VAZIFALARI

Darsning maqsadi:

Fuqarolik jamiyati fanining predmeti, ob'ekti, maqsad va vazifalari to'g'risida ma'lumot berish.

REJA:

1. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti va ob'ekti.

2. Fuqarolik jamiyati fanining tushunchalari, qonuniyatlari va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan o'zaro bog'liqligi.

3. Fuqarolik jamiyati - taraqqiyotning yuqori bosqichi.

Tayanch iboralar: *fuqaro, fuqarolik jamiyati, davlat, davlat hokimiyati, fuqarolik jamiyati, demokratik davlat, huquqiy davlat, siyosiy institutlar, fuqarolik jamiyati institutlari, fuqarolarning huquq va erkinligi, inson huquqlari.*

1. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti va ob'ekti.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish islohotlari jarayonida jahondagi turli mamlakatlarda shu kabi jamiyat asoslarining yaratilish tajribasi, bu sohadagi islohotlarning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va huquqiy asoslarining shakllantirilishi, ularga doir nazariy ishlanmalarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, fuqarolik jamiyatining bu insoniyat uchun muhim bo'lgan ijobiy jihatlari (tamoyillari va yashash muhiti) o'tish davrini o'z boshidan kechirayotgan mamlakatlarda inson huquq va erkinliklarini ta'minlash va huquqiy davlat sari rivojlanish sari intilishiga doir islohotlarida muhim tajriba sifatida namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, fuqarolik jamiyatiga doir fanni oliy ta'lim tizimida o'qitish muhim dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham Fuqarolik jamiyati fani jahonda bir necha minglab yillar davomida yig'ilgan umuminsoniy qadriyatlarni hozirgi umuminsoniy va demokratik qadriyatlar ilan uyg'un holda o'rganishi va ulardan xulosalar chiqarishi tufayli yosh avlodni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu fan insoniyatning eng so'ngi taraqqiyot bosqichi va insoniy birligi to'g'risidagi ta'limotlarni hozirgi davr bilan mustahkam bog'liqlik holida o'rganadi, isonni jamiyat qonuniyatlari va qadriyatlari asosida yashashga undaydi, bu yo'ldan inson manfaatdorligini asoslaydi. Bu jarayonda fuqarolik jamiyati fani boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan hamkorlik qiladi. Umuman olganda, bu fan insonni hozirgi davrning so'nggi sivilizatsiyasi – fuqarolik jamiyatining rivojlanish qonuniyatlari, tamoyillari va uning shaxsni kamolga yetkazishdagi roliga doir bilimlar bilan qurollantiradi.

Hozirgi davrga kelib dunyodagi rivojlangan mamlakatlarda fuqarolik jamiyatining qurilganligi, mazkur jamiyat siyosiy instituti sifatida huquqiy davlat bunyod etilganligi, bu kabi jamiyat va davlatlar muhitida inson va uning faoliyati uchun erkinlik yaratilishi, inson huquqlarini himoyalashning miqyosi nihoyatda keng ekanligi kabi omillar demokratiya qurish yo'lidani ketayotgan davlatlarni qiziqitmoqda. Shuning uchun ham o'tish davrida yashayotgan mamlakatlar siyosiy elitasi fuqarolik jamiyatini nafaqat ijtimoiy model sifatida, balki uni ta'lim tizimiga joriy etish asnosida yosh avlodni shakllantirish omili sifatida ham e'tirof etmoqda.

O'zbekiston davlati mustaqillikka erishganidan keyin bozor iqtisodiyoti munosabatlariga asoslangan mustaqil fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat barpo etish, inson manfaatlarini qondirish, ular huquq va erkinliklarini ta'minlash, jamiyatda qonun ustuvorligiga erishish asnosida barcha fuqarolarning qonun oldida tengligiga va adolat prinslarini amal qilishiga erishish kabi ezguliklarga asoslanadigan muhitni yaratish uchun fuqarolik jamiyati qurishni asosiy strategik maqsad sifatida e'lon qildi.

Shuning uchun ham mustaqillikning ilk davridayoq bizning bosh strategik maqsadimiz qat'iy va o'zgarmas bo'lib, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevorini shakllantirishdan iborat edi.

2016 yilning so'nggi choragidadan boshlab mamlakatimizga davlat rahbari sifatida o'z faoliyatini boshlagan Sh.M.Mirziyoev mamlakatda fuqarolik jamiyatini rivojlanishi uchun muhim kuch-qudrat manbai-"Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak" degan g'oyani ilgari surishi, unga monand bo'lgan huquqiy asoslar va jiddiy o'zgarishlarni amalga oshirishi natijasida O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurish islohotlari avj oldi, unga nisbatan xalqimizning ishonchi yuksala boshladi. U Prezidentlikni bajarish uchun kirishgan dastlabki kundayoq quyidagi konseptual g'oyani ilgari surdi: "Mustaqil taraqqiyot yillarida Konstitutsiyamiz yurtimizda huquqiy demokratik davlat, kuchli fuqarolik jamiyati, erkin bozor munosabatlari va xususiy mulk ustuvorligiga asoslangan iqtisodiyotni qurish, xalqimiz uchun tinch, obod va farovon hayot barpo etish, O'zbekistonning xalqaro maydonda munosib o'rin egallashida mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilmoqda"¹.

"Fuqarolik jamiyati" tushunchasi – insoniyatning bir necha asrlar mobaynida shakllangan tafakkurlash mahsuli bo'lib, u inson huquqlari va erkinliklarining ta'min darajasining naqadar yuksalganligi darajasi mezoni sifatida namoyon bo'ldi. Fuqarolik jamiyatining poydevori va asoslarini yaratish uchun avvalombor u haqdagi g'oyalarning genezisini va rivojlanishini bilishga zarurat tug'iladi. Fuqarolik jamiyatini shakllanishi uchun uning asoslari (iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, ma'naviy) yaratilishi lozim. Fuqarolik jamiyatining asoslari quyidagilardan iborat:

iqtisodiy asos - shaxs va jamiyat manfaatlarining umumiylikiga asoslangan mulk shakllarining xilma-xilligi, iqtisodiy plyuralizm, ko'p ukladlilik, erkin bozor munosabatlari; jamiyatning har bir a'zosini o'z mulkiga ega, u bu mulkni o'z xohishi bilan tasarruf eta olish erkinligining mavjudligi, bu mulkdan foydalanish va uni sarflash huquqiga ega bo'lishi, xususiy mulk daxlsizligi, har bir shaxsning davlat tomonidan kafolatlangan tadbirkorlik, mexnat va iste'mol faoliyati erkinligi bilan ta'minlanganligi.

ijtimoiy-siyosiy asos-fuqarolik jamiyati qurilayotgan davlatning mustaqil va suveren ekanligi, iqtisodiy va siyosiy hokimiyatlarning bir-biridan ajratilganligi; fuqarolarning o'z maqsadlarini himoya qilish maqsadida ma'lum nodavlat tashkilotlarga birlashgan bo'lishi, hokimyatni uchga bo'lini prinsipi amalda o'z aksni topganligi, hokimiyatlarni turli markazlar, guruhlar yoki shaxslar qo'lida to'planib qolmasligi; siyosiy plyuralizmning mavjudligi; davlat hokimiyati vakolati funksiyalarining sekin-

¹Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza.//Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.-T.: O'zbekiston NMIU, 2017.-B.102-103..

asta sekinlik bilan quyi vakillik organlari va o'zini o'zi boshqarish organlariga berib borilishi;

huquqiy asosi-jamiatda insonning yashashi va rivojlanishi uchun muhim zarurat bo'lgan erkinlik, tenglik, adolat qadriyatlarining qaror topganligi, shaxslar va fuqarolar o'rtasida o'zaro tenglikning ta'minlanganligi, ularning huquq va erkinliklarini davlat tomonidan to'liq ravishda e'tirof etilishi; adolat prinsiplariga amal qilinishi; bir shaxsning erkinligi ikkinchi shaxsning erkinligiga daxl etsa, uning erkinligi shu yerda to'xtalishi, davlat, jamiyat va shaxs manfaatlari o'zaro mushtarkligining shakllanishi;

ma'naviy asos-insonlar o'z qadr-qimmatini har qanday tajovuzlardan himoya qila olish qobiliyatini shakllanganligi, xalqning jamiyat qadriyatlari himoya qila olish salohiyatining mavjudligi, vijdon erkinligining amal qilishi, jamiyatda ahloqiy me'yorlarga amal qilish urf-odatlarining shakllanganligi, biron-bir mafkuraning yakka hokimlik qilishga urinishlarining cheklab qo'yilganligi, fuqarolarning ma'naviy va ijtimoiy jarayonlarda bevosita va bilvosita ishtirok etishlari uchun barcha shart-sharoitlarning mavjudligi, har bir fuqaroning o'z mustaqil fikrlashi va qarashiga ega ekanligini namoyon qilish uchun barcha sharoitlarning mavjud ekanligi, ma'naviy jarayonlarni faqat jamiyat va fuqarolar tomonidan amalga oshirilishi, har bir fuqaroning qanday dunyoqarash yoki dinga kirishi uning o'zi tomonidan hal etilishi, diniy erkinlik, barcha dinlar va mafkuralarning o'zaro hamkorlikda yashashlari uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarning yaratilganligi.

Umuman olganda "fuqarolik jamiyati" atamasi turli xorijiy adabiyotlarda umumiy mohiyatga ega, shu bilan birga, har bir mamlakatning milliy an'analarini ham uyg'unlashtiradigan tushuncha bo'lib, u hozirgi davrdagi talqinlarda jamiyatning muayyan shakli (holati va xususiyati)ni, uning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va huquqiy tabiatini, rivojlanish darajasini ifodalaydi. Fuqarolik jamiyatini shakllantirish masalalari doimo davlatni takomillashtirish, huquq va qonunning rolini yuksaltirish muammolari hal etish bilan chambarchas tarzda o'zaro bog'likdir.

Ba'zi olimlarning fikricha, fuqarolik jamiyati-bu «yeng avvalo, fuqarolik jamiyatidir. Chinakam demokratiyaning oliy mazmuni-shaxslararo, millatlararo, davlat va ijtimoiy-siyosiy munosabatlarni uyg'unlantirishdan iborat. Bunda inson va jamiyat, jamiyat va davlat hokimiyati tinch-totuv yashaydi».Fuqarolarning davlat hayotida ishtirok etishi jarayoni ancha kuchayib bormoqda va siyosiy partiyalar, nohukumat tashkilotlar faoliyatida, hayotning barcha jabhalari, shu jumladan inson huquqlari sohasida ham organlar va mansabdor shaxslar faoliyatining ijtimoiy nazoratini hamkorlikda amalga oshirishga qaratilgan ommaviy axborot vositalarining faollashuvida o'z aksini topmoqda.

Fuqarolik jamiyati-bu, ijtimoiy-siyosiy masalalarni hal etishda faol qatnashadigan, davlatning bedodligi va aralashuviga yo'l qo'ymaydigan huquq hukmron bo'lgan, fuqarolar va davlat hamkorlik asosida ishlaydigan ongli individlar jamiyatidir. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatiga ta'rif berilmagan bo'lsa-da, unda fuqarolik institutlarini tashkil etish va ular faoliyatining huquqiy asoslari e'tirof etilgan, ularning davlat bilan o'zaro hamkorligi prinsiplari belgilangan¹.

¹Fuqarolik jamiyati:yutuqlar, muammolar, istiqbollari. T.: Akademiya. 2007.

Fuqarolik jamiyati fanining predmeti sifatida fuqarolik jamiyatining shakllanishi, rivojlanishi, har bir milliy davlatda fuqarolik jamiyati qaror topishining umumiy, o'ziga xos qonuniyatlarini va tamoyillari o'rganiladi. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti – kishilik tarixida insonlarning o'zaro munosabatlari natijasida yuksak jamiyatga doir qadriyatlar va tuzilmaviy unsurlarning shakllanishi, ularning rivojlanib borishi natijasida ideal jamiyatda insonlar o'zaro aloqalarining qonuniyatlarini shakllanishi, rivojlangan mamlakatlarda uzoq tarixiy rivojlanish natijasi o'laroq shakllangan yuksak insoniy birlik – fuqarolik jamiyatining institutlari hisoblanadi.

Fuqarolik jamiyati fanining ob'ekti – bu insoniy jamiyatning oddiydan murakkabga, o'zini o'zi takroran yaratib turadigan insoniy birlikka o'sib o'tishi, va nihoyat, rivojlangan mamlakatlarda shakllangan fuqarolik jamiyati va uning institutlari hisoblanadi. Xususan, mazkur Fuqarolik jamiyati darsligining ob'ekti – ana shu tarixiy voqeliklarga uyg'un tarzda O'zbekistonda fuqarolik jamiyati unsurlariga doir g'oyalarning rivojlanishi, mustaqillik davriga kelib fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishi, undagi tamoyillarning rivojlangan davlatlar bilan qiyosiy tahlillari hisoblanadi.

Fanni o'qitishdan maqsad - talaba yoshlar ongida fuqarolik jamiyatiga doir tasavvurlarni singdirish, ularda jamiyatni rivojlantirishga doir mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, Vatanga sadoqat his-tuyg'ularini yuksaltirish kabilardan iboratdir.

Fanning vazifalari quyidagilardan iborat:

- jahon tajribasi va milliy voqeliklarni o'rganish asnosida fuqarolik jamiyatiga doir klassik va zamonaviy konsepsiyalar mazmun-mohiyatini ochib berish;

- talabalarga fuqarolik jamiyatiga doir tushunchalarni tahlil qilishda, unga doir nazariyalarni o'rganishda har tomonlama ko'maklashish, ularning jamiyatga doir qarashlarini boyitish;

- fuqarolik jamiyati qurish islohotlarida shaxsning rolini ochib berish asnosida talabalarda shaxsiy fuqarolik nuqtai nazarlarni shakllantirishga yordamlashish;

- talabalar ongiga fuqarolik jamiyati qurish jarayonida paydo bo'ladigan muammolar va ularning yechimlariga doir bilimlarni singdirish;

- talabalarga fuqarolik jamiyatiga doir nazariy ishlanmalarni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishlarida ularga har tomonlama ko'maklashish;

- taraqqiyotning "O'zbek modeli" va fuqarolik jamiyatini barpo etishning ilmiy-metodologik asoslariga doir bilimlarni o'zlashtirishlariga ko'maklashish;

- talabalarga huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari va o'zaro ta'sir etish mexanizmlariga doirtushunchalar, bilimlar berish;

- fuqarolik jamiyatini barpo etishning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, ma'naviy asoslarini ochib berish;

- fuqarolik jamiyatining iqtisodiy tayanchi –davlat va xususiy mulkchilik, tadbirkorlik va fermerlikni rivojlantirishga doir bilimlar berish;

- talabalar ongini fuqarolik jamiyatining ma'rifiy va ruhiy asosi – milliy ma'naviyatni tiklash va uni rivojlantirishga doir bilimlar bilan boyitish;

- "Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari" tamoyilining mazmun-mohiyatini tushuntirish;

-“Adolat – qonun ustuvorligida” tamoyilining mohiyati va ahamiyatiga doir bilimlar berish;

-Inson manfaatlarining hamma narsadan ustunligi;

-Harakatlar strategiyasida fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga doir konseptual maqsadlarning mazmun-mohiyati;

-Prezidentning “Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qiladi” degan g‘oyasini ahamiyatini ochib berish;

-saylov huquqi erkinligi - fuqarolik jamiyatining muhim mezonini ekanligini asoslash;

-fuqarolik jamiyati institutlari rivojlanishida jahon tajribasining o‘rnini ochib berish;

-ijtimoiy innovatsiyalarning fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishiga ta’siri to‘g‘risida bilimlar berish;

-siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa sohalarni erkinlashtirish islohotlarini fuqarolik jamiyatini rivojlantirishdagi ahamiyatini ochib berish;

-jamiyatda fuqarolar manfaatlarini muvozanatini ta’minlash masalasi haqida tushunchalar berish;

-fuqarolarning moddiy farovonligini oshirish bo‘yicha “xalq boy bo‘lsa, davlat boy bo‘ladi” tamoyilining mohiyatini tushuntirish;

-fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda siyosiy partiyalarning o‘rni va ahamiyatini ko‘rsatib berish;

-nodavlat notijorat tashkilotlarining fuqarolik jamiyati instituti sifatidagi o‘rnini ochib berish;

-ommaviy axborot vositalarini erkinlashtirishga doir bilimlar berish;

-fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatini yoritib berish;

-ijtimoiy sheriklik to‘g‘risida;

-jamoatchilik nazorati va davlat organlari faoliyatining ochiqligini ta’minlanish masalalarini yoritish;

-yoshlarda faol fuqarolik pozitsiyalarini shakllantirish mexanizmlariga doir bilimlar berish.

Fuqarolik jamiyati fanini talabalar tomonidan o‘zlashtirish jarayonida ularda quyidagi bilim, ko‘nikma shakllantirish mo‘ljallanadi:

-Fuqarolik jamiyati to‘g‘risida nazariy bilimlar va ularning O‘zbekistondagi islohotlar jarayonida amal qilishi, namoyon bo‘lishining o‘ziga xos jihatlari to‘g‘risida; talabalarda fuqarolik jamiyatiga doir nazariy bilimlar va ko‘nikmalar; rivojlangan davlatlarda fuqarolik jamiyatining shakllanish va rivojlanishi tajribalari; fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishi va faoliyat yuritishi to‘g‘risida; o‘tmish, bugun va kelajak voqealarini baholashda ilmiy bilishning turli uslublaridan foydalanish; fuqarolik jamiyatini rivojlanishiga uyg‘un ravishda davlat boshqaruv organlarini demokratlashtirish va modernizatsiyalash jarayonlari; davlat hokimiyati organlari tizimi va fuqarolik jamiyati o‘zaro munosabatlari; fuqarolik jamiyati institutlari va davlat boshqaruvining o‘ziga xos jihatlari; fuqarolik jamiyati qurish islohotlarining mazmun-mohiyatiga doir muayyan bilimlarga ega bo‘lishi;

-fuqarolik jamiyat qurishning milliy va umuminsoniy demokratik tamoyillarini; fuqarolik jamiyat qurishga doir ilg‘or tajriba va usullarni; rivojlangan davlatlarda

mamlakatni demokratlashtirish va modernizatsiyalashning asosiy tamoyillari hamda ularning “O‘zbek modeli” tamoyillari bilan qiyosiy tahlilini amalga oshirishni; fuqarolik jamiyatini qurishning huquqiy asoslarini; taraqqiyotning “O‘zbek modeli” tamoyillari mohiyatini bilishi va ulardan erkin ravishda foydalana olishi, O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasining mazmun-mohiyatini bilishi va uni amalga oshirish jarayonida ishtirok etishga moyillik tuyg‘ularini uyg‘otish;

-markazlashgan rejali iqtisodiyot va ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotining bir-biridan farqli tomonlarini anglab yetish; mamlakatni demokratlashtirish va bozor iqtisodiyotiga o‘tishining inqilobiy va tadrijiy (evolyusion) yo‘llarining yutuq va kamchiliklarini baholay olish; mulkni davlat tasarrufidan chiqarish, xususiylashtirish va bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o‘tishning mohiyati va bosqichlari; mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash, kuchli ijtimoiy siyosatning mohiyatini anglab yetish, ularni amalda qo‘llay olish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi;

-talabalarining mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar mohiyatini anglagan holda o‘z mutaxassisligi bo‘yicha ulardan samarali tarzda foydalanish; “O‘zbek modeli” asosida erishilgan natijalarni bilish va ularni aholi o‘rtasida targ‘ib etish; Harakatlar strategiyasi vazifalarini amalga oshirish, unga doir islohotlarning mohiyatini o‘zlashtirish, mamlakatda fuqarolik jamiyatini qurish jarayoniga doir o‘z mustaqil munosabatlarini bildirib olish qobiliyatini egallash; mamlakatimizning jahon integratsiyasiga kirib borish jarayonlari, bu sohadagi yutuqlarni erkin tahlil qila olish malakalariga ega bo‘lishi ko‘zda tutiladi.

2. Fuqarolik jamiyati fanining qonuniyatlari, tushunchalari va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan o‘zaro bog‘liqligi

Barcha fanlar qatori Fuqarolik jamiyati fanining ham o‘ziga hos qonuniyatlari, tushunchalari mavjud. Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi to‘g‘risidagi umume’tirof etilgan qonuniyatlarni 2 guruhga ajratish mumkin.

1-guruh. Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishiga doir umume’tirof etilgan qonuniyatlar.

- mulkiy munosabatlarning qaror topishi va rivojlanishi;
- inson haq-huquqlari va erkinliklarining real va amalda ta’minlanishi;
- davlat hokimiyati boshqaruv organlarining nomarkazlashuvi;
- jamiyatning plyuralistik g‘oyalar asosida rivojlanishining ustuvorligi;
- fuqarolarning davlat boshqaruviga oid qarorlarni qabul qilishda ta’siri va mavqeining oshib borishi;
- fuqarolik jamiyati institutlarining ijtimoiy hayotidagi mavqeining oshib borishi;
- fuqaroviylik va fuqaro faolligining jamiyat hayotiga ta’sirini kuchayib borishi va b.q.

2-guruh. Har bir mamlakatlarning milliy va tarixiy rivojlanishidagi o‘ziga xos jihatlarini xisobga oladigan qonuniyatlar.

- o‘rta mulkdorlar qatlamining shakllanishi;
- o‘z-o‘zini boshqarish institutlarining jamiyat boshqaruvidagi o‘rni va rolining oshib borishi;
- ijtimoiy himoyaning manzilli tashkil etilishi va amalga oshirilishi;

-ma'naviy yetuklikka erishish imkoniyatlarining oshirib borishi va yoshlarning bunyodkor kuchga aylanishi va b.q.

Fanning asosiy tushunchalari: fuqaro, fuqarolik jamiyati, davlat, huquqiy davlat, siyosiy institutlar, fuqarolik jamiyati institutlari, fuqarolarning huquq va erkinligi, inson huquqlari, jamiyatining ijtimoiy tuzilmasi, jamiyatining iqtisodiy asoslari, demokratik institutlar, qonun ustuvorligi, saylov, saylov huquqi, fuqaroviylik, fuqaroviy faollik, yurt tinchligi, vatan ravnaqi daxldorlik hissi, ommaviy axborot vositalarini erkinlashtirish, o'zini-o'zi boshqarish, Millatlar va konfessiyalararo totuvlik, bag'rikenglik jamoatchilik nazorati, davlat organlari faoliyatining ochiqqligi, ijtimoiy sheriklik kabilardir.

Fuqarolik jamiyati fanini o'qitish jarayonida ilmiylik, tarixiylik, mantiqiylik, tizimlilik, qiyosiy tahlil metodlaridan foydalaniladi.

Ilmiylik-fuqarolik jamiyati to'g'risidagi g'oyalar, nazariyalar, zamonaviy konsepsiyalarni tahlil qilish asosida uning metodologik nazariy asoslarini ko'rsatish.

Tarixiylik-fuqarolik jamiyatining shakllanishining tarixiy bosqichlari, ularning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilgan holda jahon tajribasida erishilgan yutuqlardan foydalanish asosida tahlil etish.

Mantiqiylik-fuqarolik jamiyati shakllanishining genezisidan to bugungi holatigacha bo'lgan jihatlarini (asosiy belgilari, omillari, tamoyillari, funksiyalari) uzviylik asosida tahlil qilish.

Tizimlilik-fuqarolik jamiyatini bir butun tizim sifatida va har bir belgilarning paydo bo'lishi, rivojlanishi va tizimdagi o'rni va rolini aniqlash.

Qiyosiy tahlil-fuqarolik jamiyati shakllanish va rivojlanish tajribalarini solishtirish, har bir davlatdagi o'ziga xos jihatlarini ko'rsatish.

Fuqarolik jamiyati fani bakalavriat bosqichi o'quv rejasidagi O'zbekiston tarixi, Falsafa, Milliy g'oya, Iqtisodiyot nazariyasi, Dinshunoslik kabi fanlar bilan o'zaro bog'liqdir. Bu fanlarda fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishining turli yo'nalishlaridagi holati, qonuniyatlari, tamoyillari o'rganiladi. Fuqarolik jamiyati fanning o'ziga xosligi shundan iboratki, u jamiyatni rivojlanib boruvchi bir butun yaxlit tizim va tizimning tarkibiy qismlari sifatida o'rganadi. Ijtimoiy fanlarning xulosalari asosida fuqarolik jamiyati fani jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlarini umumlashtiruvchi funktsiyani bajaradi.

Fuqarolik jamiyati fanining *metodologik funktsiyasi* ijtimoiy fanlarning rivojlanishi ijtimoiy jarayonlarni o'rganishning umumiy yo'nalishlarini belgilashda, ishlab chiqilgan me'yorlarning dasturil amal sifatida foydalanishda yaqqol ko'zga tashlanadi.

Fuqarolik jamiyati fanining *prognostik (bashorat qilish) funktsiyasi* jamiyatning rivojlanish istiqibollarini oldindan ko'rishga inson huquqlari va erkinliklarining namoyon bo'lishida ko'rinadi. Jamiyatning har bir fuqarosi o'z kasbi-kori va ixtisosligidan qa'tiy nazar jamiyat rivojlanishi to'g'risidagi bilimlari chuqur egallashi orqaligina yon atrofida ro'y berayotgan voqea hodisalarning kelib chiqish sabablari va oqibatlarini bilishi, ularni boshqarishda bevosita yoki bilvosita ishtirok etish, bunyodkor kuchga aylanishi mumkin.

Ijtimoiy-siyosiy fanlarda "fuqarolik jamiyati" va "davlat" tushunchalari uzoq davrlar bir-biridan unchalik farqlanmay keldi, ular aynan bir mazmundagi

tushunchalar sifatida ishlatildi. Biroq, XVII asr o'rtalaridan boshlab, jamiyatning turli jabhalarini tabaqalashishi, nodavlat o'zini o'zi boshqarish unsurlarini shakllanishi, ba'zi fuqarolarning o'z huquq va erkinliklarini qo'lga kiritishi, erkin fikrlaydigan va mustaqil individni shakllanishi jarayoni ijtimoiy taraqqiyotning ikki tamoyilini yuzaga keltirdi. Ular endi fan ob'ekti sifatida o'rganila boshlandi.

Davlatda hokimiyatning uchga bo'linish prinsipini asoslanishi, siyosiy partiyalar, manfaatlar guruhlari (kasaba uyushmalari, ommaviy axborot vositalari va h.k.) paydo bo'lishi bilan jamiyat hayoti mazmuni endi faqat davlat hokimiyati bilan cheklanib qolmaslikni taqozo etdi. Jamiyat boshqaruvi dunyosiga yangi ishtirokchi institutlar kirib kela boshladi, ular siyosiy qarorlar qabul qilish, fuqarolik jamiyati strategiyasini ishlab chiqish, shaxs faoliyatining umumiy maqsad va mazmunini shakllantirish jarayoniga sezilarli darajada ta'sir ko'rsata boshladi.

Fuqarolik jamiyati tushunchasi absolyutizm rejimi ag'darilganidan so'ng shakllangan yangi hayotni, ya'ni fuqarolarning shaxsiy hayotini davlat tazyiqidan xalos etishni aks ettira boshladi. Fuqarolik jamiyati unsurlari davlatning jamiyatdagi nodavlat ijtimoiy tuzilmalaridan ajralishi, nodavlat ijtimoiy munosabatlarning nisbatan mustaqillikka erishishi natijasi o'laroq paydo bo'ldi. Fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishi jarayoniga monand ravishda huquqiy davlat shakllana boshladi.

Fuqarolik jamiyati kategoriyasi tarixan insoniyat rivojlanishining shunday bir alohida yo'nalishini aks ettiradiki, u har bir davrning o'ziga xos fikrlaydigan mutafakkirining oqilonalik, erkinlik, farovonlik va adolat hukm suruvchi ideal jamiyat modelini yaratishga intilishi bilan tavsiflanadi. Davlat, oila, qabila, millat tushunchalari, diniy va boshqa birliklardan farq qiluvchi fuqarolik jamiyati kategoriyasi, yuqorida qayd etib o'tganimizdek, XVIII-XIX asrlarga kelib o'rganila boshlandi.

Yevropa va Shimoliy Amerika mamlakatlarida fuqarolik jamiyatining shakllanishi yangi davrda boshlandi. Olimlar va mutaxassislar fikriga ko'ra, fuqarolik jamiyatining rivojlanishini uch bosqichga ajratish mumkin. Bunda bir bosqichdan keyingi bosqichga o'tishda jamiyat va davlat tuzumida yuz bergan katta o'zgarishlar, ijtimoiy va siyosiy tangliklar, ommaviy harakatlar, ijtimoiy qatlamlar va sinflarning to'qnashuvlari, jamiyat mafkurasida tub o'zgarishlarning ro'y berib turishi an'anaga aylandi.

Birinchi bosqich shartli ravishda XVI-XVII asrlarni o'z ichiga oladi. Bu davrda fuqarolik jamiyatining iqtisodiy, siyosiy va mafkuraviy asoslari yaratildi. Ular jumlasiga sanoat va savdoning rivojlanishi, ishlab chiqarish turlarining ixtisoslashuvi, mehnat taqsimotining teranlashuvi, tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi kiritish mumkin. Shuningdek, yagona markazlashgan davlatlarning tashkil topishi bilan feodal tarqoqlik davrida mavjud bo'lgan tengsizlik, huquqsizliklarga barham berishga e'tibor berila boshlandi.

Ikkinchi bosqich XVIII asr oxiridan XIX asr oxirigacha davom etdi. Bu davrda eng rivojlangan mamlakatlarda umumiy yuridik tenglik va erkinlik, shuningdek iqtisodiy erkinlik va shaxsiy tashabbusga asoslangan dastlabki kapitalizm ko'rinishidagi fuqarolik jamiyati shakllandi.

Uchinchi bosqich (XIX asr oxiri va undan keyingi davr) vertikal feodal tuzilmalar o'rnini erkin odamlarning huquqiy tengligi va o'zaro bitimlariga asoslangan gorizontol

munosabatlar egallagani bilan tavsiflanadi. Insoniyatning ko'p asrlik tarixida barcha odamlar, ijtimoiy kelib chiqishi va mavqeidan qat'i nazar, jamiyat hayotining huquqiy jihatdan teng ishtirokchilari deb e'tirof etilishi muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etdi. Ular har kimga o'zini erkin xohish-irodaga ega bo'lgan, o'z harakatlari va ularning huquqiy oqibatlari uchun o'zi javob berishga qodir shaxs sifatida namoyon etish imkoniyatini beruvchi qonunlar bilan e'tirof etilgan qator huquqlar va erkinliklarga ega bo'la boshladi.

Fuqarolik jamiyatining hayotda yuzaga kelishiga Huquqlar haqidagi bill (Angliya, 1689 y.; AQSh, 1791 y.) yoki Inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasi (Fransiya, 1789 y.) kabi inson huquq va erkinliklarini himoyalovchi huquqiy aktlarning qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi. Fuqarolik jamiyati – o'z shaxsi, ijodiy tashabbusini erkin namoyon etuvchi teng huquqli odamlar jamiyati, ortiqcha ta'qiqlar va ortiqcha ma'muriy tartibga solishlardan holi bo'lgan teng imkoniyatlar jamiyati sifatida shakllandi.

Fuqarolik jamiyatining davlatdan ajralishi aynan ijtimoiy tabaqalar o'rtasidagi tengsizlikni tugatish va ijtimoiy munosabatlarni davlat tasarrufidan chiqarish jarayoni hosilasi o'laroq yuz berdi. Bu jarayonga butun aholi nomidan ish ko'rishga asoslangan vakillik davlat organlarining shakllanishi asos bo'ldi.

Natijada odamlarning huquqiy o'zaro tengligi ularga huquq va erkinliklar berish vositasida, ya'ni qonunlarda belgilab qo'yish yo'li bilan tan olindi. Tabaqaviy tengsizlik o'rnini egallagan umumiy huquqiy tenglik shaxsning mutlaqo yangi ijtimoiy holatini belgilab berdi. Endi individlar, ularning ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar, erkin hamda ijtimoiy hayotning to'laqonli ishtirokchilari, deb e'tirof etildi.

3.Fuqarolik jamiyati - taraqqiyotning yuqori bosqichi

“Fuqarolik jamiyati” va “huquqiy davlat” tushunchalari XVIII asrda paydo bo'lgan. Odamlar hayoti va faoliyatining ikki tomoni: ularning shaxsiy manfaatleri, tashabbusi, ixtiyoriy faoliyati jabhasi va odamlar xulq-atvorlarini davlatning xohish-irodasiga bo'ysunuvchi xalq hokimiyati jabhasi shu tushunchalarda o'z ifodasini topdi.

Fuqarolik jamiyati – ochiq ijtimoiy tuzilma. Unda so'z erkinligi, shu jumladan, tanqid qilish erkinligi, oshkoralik, har xil axborotlar olish erkinligi, har bir hududga erkin kirish va chiqish huquqi, boshqa mamlakatlar bilan keng miqyosda, doimiy asosda axborot, ta'lim texnologiyalari almashinuvi, chet davlatlar va jamoat tashkilotlari bilan madaniy va ilmiy hamkorlik, xalqaro huquq prinsiplari va normalariga muvofiq xalqaro xorijiy birlashmalar faoliyatiga ko'maklashish ta'minlanadi. U umumiy insonparvarlik tamoyillariga sodiq bo'lib, dunyo miqyosidagi shunday tuzilmalar bilan o'zaro aloqa qilish uchun ochiqdir.

Fuqarolik jamiyati – murakkab tarkibli va plyuralistik tizim. Tabiiyki, har qanday ijtimoiy organizm tizimning muayyan xossalari majmuiga ega bo'ladi, biroq fuqarolik jamiyatiga ularning to'liqligi, barqarorligi va samaraliligi xosdir. Rang-barang ijtimoiy shakllar va institutlar (kasaba uyushmalari, partiyalar, birlashmalar, tadbirkorlar, klublar va h.k.)ning mavjudligi individlarning turli tuman ehtiyojlari va manfaatlarini ifodalash va ro'yobga chiqarish, odamzotning barcha qobiliyatlarini namoyon etish imkonini beradi.

Fuqarolik jamiyati – o‘zini o‘zi rivojlantiruvchi va o‘zini o‘zi boshqaruvchi tizim. Individlarning har xil tashkilotlarga birlashib, bir-biri bilan rang-barang munosabatlar o‘rnatib, o‘zlarining ba‘zan qarama-qarshi, ba‘zan umumiy manfaatlarini ro‘yobga chiqarib, jamiyat siyosiy hokimiyati kuchiga ega bo‘lgan davlatning aralashuvizisiz uyg‘un va izchil rivojlanishini ta‘minlaydi. Fuqarolik jamiyati davlatdan mustaqil ravishda o‘zini o‘zi rivojlantirishning ichki manbalariga egadir.

Fuqarolik jamiyati – huquqiy davlat bilan uyg‘unlikda yashaydi. Bu yerda inson va fuqaroning tabiiy va o‘zlashtirilgan huquqlarini tan olish, ta‘minlash va himoya qilish ularni bir-biriga bog‘lovchi omil sifatida amal qiladi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy unsuri ayrim shaxs bo‘lsa, fuqarolik jamiyati institutlari, tashkilotlar, guruhlar va hokazolar uni shakllantiruvchi omillardir. Ular shaxsning manfaatlari, maqsadlari, niyatlari va boshqa ehtiyojlarini ro‘yobga chiqarishga ko‘maklashadi. Shu sababli iqtisodiy va siyosiy hokimiyatni bir-biridan ajratish - haqiqiy fuqarolik jamiyatining yuzaga kelishi va qaror topishining bosh omili hisoblanadi. Iqtisodiy hokimiyat bilan siyosiy hokimiyat qo‘shilganida muqarrar tarzda iqtisodiy hokimiyatning bir markaz, bir odam yoki shaxslar guruhi qo‘lida jamlanishi yuz beradi. Agar siyosiy va iqtisodiy hokimiyatlar turli markazlar, boshqa-boshqa qo‘llarda jamlansa, ular bir-birini cheklab turadi.

Fuqarolik jamiyati hokimiyatning oqilonaligi va odilonaligi, shaxs erkinligi va farovonligi haqidagi g‘oyalarning huquqiy ustunligi, huquq va qonunning birligi, davlat hokimiyatining turli tarmoqlari faoliyatini huquqiy chegaralash g‘oyalari bilan mushtarakdir.

Huquqiy davlatni fuqarolik jamiyati rivojlanishining natijasi va uning o‘zini o‘zi yanada takomillashtirishi omili, deb hisoblash mumkin. Huquqiy davlatchilikning shakllanish jarayoni, hech shubhasiz, ancha uzoq davr davom etadi. U fuqarolik jamiyati shakllanishi bilan birga takomillashib bordi. Har bir davlatda bo‘lganidek, huquqiy davlat hokimiyatining suverenligi ham mamlakat ichida uning barcha fuqarolarga va ular tashkil etuvchi nodavlat tashkilotlariga nisbatan ustunligida va undan tashqarida davlatning tashqi siyosatni yuritish, boshqa davlatlar bilan munosabatlar o‘rnatishda va mustaqilligida namoyon bo‘ladi.

Yetuk fuqarolik jamiyatisiz huquqiy davlat qurish mumkin emas. Chunki, ongli va erkin fuqarolargina kishilik jamiyatining eng oqilona shakllarini yaratishga qodirdir. Shunday qilib, fuqarolik jamiyati erkin individ va davlat xohish-irodasi o‘rtasida bog‘lovchi bo‘g‘in hisoblansa, davlatning vazifasi parchalanish, tartibsizlik, tanglik, tanazzul kabilarga qarshi ish ko‘rish, erkin shaxsning huquq va erkinliklarini ro‘yobga chiqarish uchun shart-sharoitlar yaratib berishdan iboratdir.

Huquqiy davlat – bu shunday bir davlat hokimiyatidirki, u huquq normalariga binoan va ular doirasida ish ko‘radi, bu normalarni buzish, bekor qilish yoki cheklashga jur‘at etmaydi, fuqarolar va ularning birlashmalarining uzviy tabiiy-tarixiy huquqlarini e‘tirof etadi.

Totalitar davlatda xavfsizlikni ta‘minlash huquqiy tartibotni muhofaza qilish, odamlar xulq-atvorini davlat belgilagan huquqiy qoidalarga muvofiqligini ta‘minlash faoliyatidan iborat bo‘ladi, davlat hokimiyatiga tatbiquan xavfsizlikni davlat xavfsizligi va fuqarolik jamiyati xavfsizligiga ajratish yuz bermaydi.

Fuqarolik jamiyatining xavfsizligi (jamoat xavfsizligi) quyidagi ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi:

- ijtimoiy adolat;
- davlat bilan o'zaro munosabatlarda fuqarolarning va umuman jamiyatning huquqlarini e'tirof etilishi;
- qonuniylik tartibi;
- fuqarolarning iqtisodiy farovonligi;
- demokratik plyuralizm;
- jamiyatning ochiqligi;
- fuqarolik jamiyatining shaklan milliy, mazmunan umuminsoniyligi.

Fuqarolik jamiyatining yuzaga kelishi inson huquqlari va fuqaro huquqlarining farqlanishini belgilab berdi. Inson huquqlarini fuqarolik jamiyati, fuqaro huquqlarini – davlat ta'minlaydi. Ikkala holatda ham shaxs huquqlari to'g'rsida so'z yuritiladi, biroq birinchi holatda ayrim inson sifatidagi shaxsning yashash, erkinlik huquqlari nazarda tutilsa, ikkinchi holatda – uning siyosiy huquqlari nazarda tutiladi.

Inson huquqlari va fuqaro huquqlari o'rtasidagi farq muayyan asoslarga ega bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1)inson huquqlari davlat tomonidan e'tirof etilgani va qonun yo'li bilan mustahkamlanganidan, ularning egasi - inson u yoki bu davlatga mansubligidan qat'i nazar mavjud bo'lishi mumkin. Fuqaro huquqlari esa mazkur shaxs qarashli bo'lgan davlat tomonidan himoya qilinadi;

2)dunyoda hali anchagina odamlar umuman fuqarolik maqomiga ega emas (fuqaroligi bo'lmagan shaxslar - apatridlar). Binobarin, ular rasmiy darajada fuqaro huquqlariga emas, balki inson huquqlariga egadirlar. Fuqarolik jamiyatining vazifasi ijtimoiy hayotning rivojlanishini ta'minlashdan iboratdir. Shu sababli, uning asosiy tarkibiy qismlarining vazifalari qatoriga bu jarayon normal kechishi uchun shart-sharoit yaratib beruvchi institutlar faoliyati tashkil etadi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy qadriyatlarini oila, mulk, shaxs, erkinlik, huquq, ma'naviyat, tartib, davlatchilik kabilar tashkil etadi. Bunda hammani majburiy tartibda mulkdorlarga aylantirish nazarda tutilmaydi – ularning ko'pchiligi buni xohlamaydi, biroq bunday imkoniyat har kim uchun saqlanishi lozim. Mulk har doim shaxs va butun jamiyat erkinligining bosh omili sifatida amal qiladi. Mulkka nisbatan hurmat mavjud bo'lmagan joyda shaxsga nisbatan hurmat ham mavjud bo'lmaydi.

Fuqarolik jamiyati tuzilmalari "yuqoridan" turib emas, balki "quyidan" - fuqarolarning tashabbusi bilan, ixtiyoriy asosda, tabiiyki, muassislarning manfaatlari, qiziqishlari va moyilliklariga muvofiq tuziladi. Ularning erkinligi davlat tuzilmalariga qaram emaslikda, ichki qoidalar bilan nazarda tutilgan vazifalarni hal qilishga qaratilgan o'zini o'zi boshqarish faoliyatida namoyon bo'ladi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari mavjud bo'lib ular quyidagilardir:

- erkin individlar uyushmasi;
- o'zaro hamkorlikka asoslangan ijtimoiy tuzilma;
- murakkab tuzilishga ega bo'lgan plyuratistik tizim;
- o'zini o'zi rivojlantiradigan va o'zini o'zi boshqaradigan nodavlat tuzilmalarning mavjudligi.

Fuqarolik jamiyatining eng muhim omillari:

- 1) iqtisodiy erkinlik, mulk shakllarining rang-barangligi, bozor munosabatlari;
- 2) inson va fuqaroning tabiiy huquqlarini soʻzsiz eʼtirof etish va himoya qilish;
- 3) hokimiyatning qonuniyligi va demokratik xususiyati;
- 4) qonun va odil sud oldida hammaning tengligi, har bir shaxsning yuridik jihatdan ishonchli himoyalanganligi;
- 5) hokimiyatning uchga boʻlinishi va hokimiyatlarning oʻzaro aloqasi prinsipiga asoslangan huquqiy davlat;
- 6) siyosiy va mafkuraviy plyuralizm, konstruktiv muxolifatning mavjudligi;
- 7) soʻz va matbuot erkinligi, ommaviy axborot vositalarining mustaqilligi;
- 8) fuqarolarning shaxsiy hayotiga davlatning aralashmasligi, ularning oʻzaro majburiyatlari va burchlari;
- 9) sinfiy va milliy totuvlik, ijtimoiy sherikchilik;
- 10) odamlarning oʻzlariga munosib turmush darajasini taʼminlovchi samarali ijtimoiy siyosat.

Fuqarolik jamiyati qator tamoyillarga tayangan holda faoliyat koʻrsatadi. Jumladan:

- siyosiy sohada hamma odamlarning huquq va erkinliklarining tengligi;
- butun jahon hamjamiyatida yuridik kuchga ega boʻlgan qonunlar asosida fuqarolar huquq va erkinliklari kafolatlangan huquqiy himoya;
- individlarning mulkka ega boʻlish va halol mehnati uchun adolatli haq olish huquqiga asoslangan iqtisodiy mustaqil ekanligi;
- qonun bilan kafolatlangan fuqarolarning manfaatlari, kasbiy belgilari boʻyicha davlatdan va siyosiy partiyalardan mustaqil ijtimoiy birlashmalarga birlashish imkoniyatlari;
- siyosiy partiya va fuqarolik harakatlarini tashkil etishda fuqarolarning erkinligi;
- fuqarolarni erkin, madaniyatli, maʼnaviy va ijtimoiy faol, jamiyat aʼzolarini qonun oldida maʼsuliyatli qilib shakllantiradigan fan, madaniyat, taʼlim va tarbiya uchun zaruriy moddiy va boshqa shart-sharoitlarni yaratish;
- faqat qonun bilan cheklangan davlat senzurasidan tashqari erkin aoliyat yuritadigan OAV yaratish va faoliyat yuritish erkinligi;
- davlat va fuqarolik jamiyati oʻrtasidagi munosabatlarni barqarorlashtiradigan mexanizmning (konsensusning) mavjudligi, hamda fuqarolik jamiyati xavfsizligini davlat organlari tomonidan taʼminlanishi. Bu mexanizm, rasmiy boʻladimi, norasmiy boʻladimi, u oʻz ichiga qonuniy aktlarni, xalq vakillarini demokratik saylov yoʻli bilan hokimiyatning, oʻz-oʻzini boshqarishning turli organlari kabilar vositasida tayinlash kabilarni oladi.

Iqtisodiy sohada fuqarolik jamiyat asosini koʻp ukladli iqtisod, mulkning turli shakllari va boshqariladigan bozor munosabatlari tashkil etadi; Huquqiy sohada esa – hokimiyat boshqaruvi vakolatlarini markazda yigʻilib qolmasligi, hokimiyatlar boʻlinishi, siyosiy plyuralizm, fuqarolarning davlat va jamoat ishlarida ishtirok etishlari, qonun ustuvorligi, hammaning ular oldida tengligi; maʼnaviy sohada - yagona mafkura va dunyoqarashning yakka hokimligini mavjud emasligi, vijdon erkinligi, madaniylik, yuqori maʼnaviyat va axloq tashkil etadi.

Fuqarolik jamiyati shaxs erkinligisiz yashamaydi. Erkinlik meʼyoriy koʻrinishga ega boʻlgani uchun, bunday shunday xulosa kelib chiqadiki, bir tomondan inson

erkinlikka uning normativ talablariga bo'ysunish qobiliyati natijasida ega bo'ladi, boshqa tomondan, shaxs erkinligi borlig'ining tashqi shakli - bu erkinlikning chegaralarini belgilovchi ijtimoiy me'yorlar mavjudligini anglatadi. Va faqatgina, jamiyat uchun yoki insonning o'zi uchun eng muhim ahamiyatga ega, eng asosiy hisoblangan sohalaridagina davlatning o'zi erkinlikning o'lchovini, me'yori belgilab beradi. Bu esa huquqiy me'yorlar, qonunlar, konstitutsiya yordamida amalga oshiriladi.

Bunda huquq va erkinliklarning o'zi, jumladan, bir tomondan, konstitutsiyaviyligi, ikkinchi tomondan, fuqarolik jamiyatining rivojlanganlik darajasi bilan, shuningdek uning iqtisodiy, ijtimoiy, ijtimoiy-siyosiy uyushganligining yetukligi darajasi bilan belgilanadi. Boshqa tomondan qaraganda, inson va fuqaroning huquq hamda erkinligining to'liqligi, ularning kafolatlanganligi darajasi, ularni hayotdagi izchilligi fuqarolik jamiyatining haqiqiy erkinlik va ijtimoiy adolatli jamiyat sifatida muhim tavsiflarini namoyon etadi. Demak, faqat fuqarolik jamiyati sharoitidagina inson va fuqaro huquqlari har tomonlama ro'yobga chiqadi. Shu tariqa fuqarolik jamiyati qator muhim funksiyalarni bajaradi:

1. Qonun ustuvorligi asosida u insonning va fuqarolarning shaxsiy xayot sohasini davlat va boshqa siyosiy tuzilmalarning asoslanmagan qat'iy muvofiqlashtirishidan himoya qilishni ta'minlaydi.

2. Fuqarolik jamiyati uyushmalari asosida ijtimoiy (jamoatchilik) o'zini – o'zi boshqarish mexanizmlari yaratiladi va rivojlantiriladi.

3. Fuqarolik jamiyati davlatning demokratik organlarini, uning barcha siyosiy tizimini shakllanishi va sodda ko'rinishga keltirishiga ko'mak beradi; bunda u turli vositalardan foydalanadi: saylov kampaniyalari va referendumlar, norozilik yoki bu yoki u talablarini qo'llab-quvvatlash aksiyalarida, u yoki bu masalalar bo'yicha jamiyatni shakllantirishda faol ishtirok etish kabilar.

4. Fuqarolik jamiyatining institutlari va tashkilotlari o'z e'tiborini insonlarning huquq va erkinliklarini amalda kafolatlashni va davlat va jamoat ishlarida teng ishtirokini ta'minlashga qaratadi.

5. Fuqarolik jamiyati o'z a'zolariga nisbatan ijtimoiy nazorat funksiyalarini bajaradi: u davlatdan mustaqil ravishda vosita va sanksiyalar berishga ega bo'lishi mumkinki, ularning yordamida u individlarning jamoa talablariga rioya qilishlariga majburlashi, fuqarolarning ijtimoiylashuvini va tarbiyalanishini ta'minlashi mumkin.

6. Fuqarolik jamiyati kommunikatsiyaviy vazifani bajaradi. Bu jamiyat davlat organlariga fuqarolarning aniq manfaatlari haqida axbortlar berib turadi, bu manfaatlarni amalga oshirish esa faqat davlat organlariga tegishlidir.

7. Fuqarolik jamiyati o'z institutlari va tashkilotlari vositasida barqarorlashtiruvchilik vazifasini bajaradi. U davlat faoliyatida tang holatlar yuz bergapnida unga yordam beradi, jamiyat hayotini yashashini ta'minlaydigan mustahkam tuzilmalarini yaratadi.

Ma'lumki, Vatanimiz mustaqillikka erishganidan so'ng bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevorini shakllantirish bosh strategik maqsad sifatida belgilandi. Shu kabi jamiyatgina O'zbekiston xalqining munosib turmushini, huquq va erkinliklarini kafolatlashi, milliy an'analar va ma'naviyatimizni qayta tiklashi, shaxs sifatida insonning ma'naviy-axloqiy kamol topishini ta'minlay olishi e'tirof etildi.

Fuqarolik jamiyatini shakllantirishning asosiy mezonlaridan biri -bu uning huquqiy negizini yaratishdan iborat bo'lganligi bois, birinchi navbatda, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatining huquqiy poydevorini o'rnatishga, uning asosiy qoida va talablarini huquqiy jihatdan mustahkamlovchi huquqiy normalarining o'z ifodasini topishiga alohida e'tibor berilgan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatining asosiy qoida va talablarini aks ettiruvchi prinsipial ahamiyatga ega bo'lgan normalar sifatida davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qilishi, davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas'ul ekanligi (2-modda), xalq davlat hokimiyatining birdan bir manbai hisoblanishi (7-modda), O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi - hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi prinsipiga asoslanishi (11-modda), O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanishi, hech qaysi mafkura davlat mafkurasi sifatida o'rnatilishi mumkin emasligi (12-modda)¹ kabi fuqarolik jamiyatining asosiy prinsiplari yuridik jihatdan mustahkamlangandir.

Mustaqillik davrida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha Konstitutsiyamizda qayd etilgan asosiy prinsiplar va normalar asosida davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish, sud-huquq tizimini isloh etish, axborot sohasini isloh qilish, axborot va so'z erkinligini ta'minlash, saylov huquqi erkinligini ta'minlash, fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirish, demokratik bozor islohotlarini va iqtisodiyotni liberallashtirishni yanada chuqurlashtirish bo'yicha tadrijiy islohotlar amalga oshirildi.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati asoslariini yaratish va rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan ishlarni fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishini uch bosqichga bo'linadi:

Birinchi bosqich o'z ichiga 1991-2000 yillarni qamrab oladi. Bu davrda, birinchi navbatda fuqarolik jamiyatining asoslari yaratildi.

Ikkinchi bosqich 2000-2010 yillarda mamlakatni demokratlashtirish va modernizatsiyalash bo'yicha faol jarayonlar davom ettirildi.

Uchinchi bosqich 2011-2016 yillar. Bu davrda fuqarolik jamiyati qurishga doir huquqiy asoslar rivojlantirildi, fuqarolik jamiyatining ijtimoiy tayanchi – o'rta ijtimoiy qatlam yanada mustahkamlandi.

To'rtinchi bosqich 2017 yilda boshlanib, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning amaliy jihatlarini namoyon bo'lishi bilan xarakterlanadi. Bu davrda fuqarolik jamiyati qurish g'oyalari "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" va "O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotlar konsepsiyasi"da yanada rivojlantirilib, bu sohadagi tub burilish davrini boshlab berdi. Bu bosqichda fuqarolik jamiyati shiddat bilan rivojlanib, o'zini har tomonlama namoyon eta boshladi. Bu davrda Prezident Sh.Mirziyoev tomonidan olib borilayotgan islohotlar mazmuni yangi bosqich boshlanganidan dalolat bermoqda.

¹O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.:O'zbekiston, 2019.-B.4-6.

Hozirgi davrda fuqarolik jamiati tushunchasiga turli xil darajada ta'riflar berilmoqda. Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qilish mustaqil instituti tomonidan fuqarolik jamiyatiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Fuqarolik jamiyati – bu qonun ustuvorligi qiladigan; inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoyalashni ta'minlanadigan, shaxsning rivojlanishi va o'zligini namoyon qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratilgan; aholining keng qatlamlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan mustaqil qva barqaror institutlar amal qiladigan ijtimoiy makondir".

AQShning taniqli olimlari M.Edvards va Dj.Gaventa fikricha, "fuqarolik jamiyati o'ta ziddiyatli xarakterga egadir. Hozirga qadar uning mohiyatini umumiy tarzda ifodalash shakllanmagan. Ular «fuqarolik jamiyati» tushunchasini keng jihatlariga egaligiga o'z e'tiborlarini qaratib, bu «jamiyat kengliklarida kishilar o'zlarining foyda olish yoki siyosiy hokimiyat bilan bog'liq bo'lmagan umumiy manfaatlarini himoya qilish uchun birlashadilar». Fuqarolik jamiyatining tashkilotlari - bular mazkur jamiyat kengliklarida harakat qiluvchi barcha guruhlardir: uyushmalar, siyosiy partiyalar, hamjamiyatlar, nohukumat tashkilotlar. Fuqarolik jamiyatining tashkilotlari ba'zan muammolarning yechimlarini izlash, shuningdek, o'zaro turli tuman ixtiloflarga kirishish asosida faoliyat yuritadilar¹.

Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi bo'yicha qo'yidagi xulosalar chiqarish mumkin:

- fuqarolik jamiyatining shakllanishi uzoq davom etib kelayotgan murakkab tarixiy jarayondir. Fuqarolik jamiyatining ba'zi bir unsurlari qadimgi Yunoniston va Rimda namoyon bo'ldi, Yangi davrda esa uning ba'zi shakllanish unsurlari kashf etildi, hozirgi davrda esa uning bir butun tizim sifatidagi tasavvurlar shakllandi;

- fuqarolik jamiyati g'oyasi insoniyatning antik davrdan buyon davom etib kelayotgan tafakkurlashi mahsulidir. Avestoda, Qadimgi yunon faylasuflari fikrlarida, O'rta asr Sharq mutafakkirlarining qarashlarida, Uyg'onish va Reformatsiya davri g'oyalari va bugun XXI asr jahon xamjamiyati tomonidan umuminsoniy ijtimoiy madaniy qadriyatlar sifatida e'tirof etildi. Ma'lumki, har qanday fan, o'z mohiyatiga ko'ra umumbashariydir. Dunyoning barcha xalqlari o'zining katta-kichikligidan qat'iy nazar fuqarolik jamiyati nazariyasiga o'zlarining hissalarini qo'shdi. Shu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi to'g'risidagi g'oyalar qarashlarga bir yoqlama yondashish uni ularni kamsitish mumkin emas;

- fuqarolik jamiyatining xususiyatlari, belgilari, tamoyillari har qanday ijtimoiy tuzimda mavjuddir, biroq ularning rivojlanish darajasi turli xilda bo'lishi mumkin.

- fuqarolik jamiyatining shakllanish jarayonlari xolati ijtimoiy hayotning va davlat hokimiyati boshqaruvining demokratlashib borishi bilan birgalikda kechadi.

- fuqarolik jamiyatining shakllanishi huquqiy davlatchilikning shakllanish jarayoni bilan uyg'unlikda takomillashib boradi.

- har bir davlatda fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi o'ziga xos milliy mental xususiyatlarga bog'liq holda, shaklan milliy modellarda namoyon bo'lishi mumkin;

¹ Эдварс М., Гавента Дж. Глобальная гражданская инициатива.//Гражданское общество и право. -М., Referativ. byull., № 1(47), 2003.-М.:RAGS, 2003. 50-53-betlar.

-hozirgi davrdagi dunyodagi biron-bir mamlakat fuqarolik jamiyati eng so'ngi yetuklik bosqichiga erisha olgani yo'q va uni takomillashtirish uzuluksiz davom etadigan jarayondir.

Mavzu b o'yicha savollar

1. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti va ob'ekti deganda nimani tushunasiz?
2. Fuqarolik jamiyati fanini asosiy vazifalari nimalardan iborat?
3. Fuqarolik jamiyati fanining asosiy tushunchalari mazmuni to'g'risida qanday tasavvurlarga egasiz?
4. Fuqarolik jamiyati shakllanishining asosiy bosqichlarini yoritib bering.
5. Fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari nimalarda namoyon bo'ladi?

Mustaqil ish topshiriqlari: Fuqarolik jamiyati - taraqqiyotning yuqori bosqichi

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR R O'YXATI:

1. Sharifx o'jaev M. O'zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatining shakllanishi. –T.: Sharq, 2003.
2. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. – T.: O'zbekiston, 2010.
3. Jalilov A boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. – T.: Baqtria press, 2015.
4. Fuqarolik jamiyati. Darslik loyihasi– T.: 2016. Ziyonet.uz. Mualliflar jamoasi.
5. O'tamurodov A. va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug'ati. Lotin yozuvida. T.: Turon-zamin-ziyo. 2017. 23 b.t

Test savollari:

- 1. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?**
A. Fuqarolik jamiyati ijtimoiy sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarni.
V. Davlatning tashqi siyosatini.
S. Fuqarolik jamiyatida inson huquq va erkinliklari himoya qilinadi.
D. Fuqarolik jamiyatining shakllanish va rivojlanish qonuniyatlarini.
- 2. O'zbekistonda "Fuqarolik jamiyati" fanini o'qitish qachon ta'lim tizimiga kiritildi?**
A. 2016 yilda
V. 2000 yilda
S. 2015 yilda
D. 1991 yilda
- 3. Fuqarolik jamiyati tushunchasi qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?**
A. Kishilik jamiyatining asrlar mobaynida shakllangan tafakkur mahsuli bo'lib inson huquqlari va erkinliklarining holati bilan belgilanadigan ijtimoiy tizimdir.

V. Kishilik jamiyatining asrlar mobaynida shakllangan iqtisodiy faoliyatining mahsuli bo‘lib, davlatning rivojlanish darajasini belgilaydigan munosabatdir.

S. Qadimgi davrdan shakllanib kelayotgan huquqiy munosabatlaridir.

D. Jamiyatning ijtimoiy munosabatlari tizimidir.

4. Fuqarolik jamiyatining shakllanish bosqichlarini ko‘rsating?

A. IX –XV, XVI-XIX asrlar.

V. IX –XV, XVI-XIX, XX asrdan hozirgi kungacha.

S. XV-XVI, XVII-XIX asrlar.

D. XVI-XVII, XVIII-XIX, XX asrdan hozirgi kungacha.

5. Fuqarolik jamiyati shakllanishi asoslari qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

A. Huquqiy, ma’naviy.

V. Ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy, huquqiy.

S. Iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy.

D. Iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, ma’naviy.

2-§. FUQAROLIK JAMIYATI G‘OYALARI EVOLYUSIYASI

Darsning maqsadi:

Fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi zamonaviy konsepsiyalar, fuqarolik jamiyati g‘oyalari evolyusiyasi to‘g‘risida ma'lumot berish.

REJA:

1.Qadimgi va O‘rta asrlar ijtimoiy fikrlar taraqqiyotida fuqarolik jamiyatiga doir g‘oyalar.

2.Yangi va eng yangi davrda fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi nazariyalar.

3.Fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi zamonaviy konsepsiyalar.

Tayanch so‘zlar: *g‘oya, nazariya, konsepsiya, fuqarolik jamiyati, demokratik davlat, adolatli jamiyat, fuqarolik jamiyatining antik, mumtoz va zamonaviy paradigmalari.*

1.Qadimgi va O‘rta asrlar ijtimoiy fikrlar taraqqiyotida fuqarolik jamiyatiga doir g‘oyalar.

“Fuqarolik jamiyati” tushunchasi – kishilik jamiyatining asrlar mobaynida shakllangan tafakkurlash mahsulidir. Fuqarolik jamiyatining poydevorini yaratish va uni amalda shakllantirish uchun avvalo u haqdagi g‘oyalar genezisini bilishga zarurat tug‘iladi. Bu ularning ijobiy jihatlarini muayyan jamiyatga nisbatan tatbiq etish imkonini beradi.

Insoniyat taraqqiyotining barcha davrlarida fuqarolik jamiyatini qurish eng ezgu g‘oya sifatida yashadi. Unga erishish uchun turli darajadagi nazariy qarashlar ilgari surilgan. Bir guruh olimlar fuqarolik jamiyatini qurish g‘oyasi G‘arb tamadduni mahsuli sifatida amaliyotga tadbiq etilmoqda deb hisoblasa, boshqalari Sharq mamlakatlari mutafakkirlari ijodida bu masalaga oqilona yondashuv uch ming yil ilgari shakllangan, degan qarashni ilgari surmoqda. Albatta, dastlab ijtimoiy taraqqiyotning ma’lum davrlarida Sharq mamlakatlari fozil jamiyatga doir nazariyalarni yaratishda yetakchilik qildi.

Fuqarolik jamiyati va uning tushunchalari dastlab Markaziy Osiyo ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy hayotining yorqin namunasi “Avesto” muqaddas kitobida keltirilgan. “Avesto”ning bosh g‘oyasi “yezgu fikr, ezgu maqsad, ezgu amal” ekanligi har qanday jamiyat va insonlararo munosabatlarning ma’naviy asosi ekanligidan dalolatdir.

Avestoning “Yasna”, “Yasht”, “Vis parad” va “Vendidod” qismlarida oila va jamoada berilgan so‘zdan yoki qasamdan voz kechish, odamlar o‘rtasida tuzilgan ahdnomani buzish katta gunoh ekanligio‘z ifodasini topgan. Xususan, “O Spitama, shartnomani buzuvchi kishi butun mamlakatni buzadi, shu bilan birga Artaga tegishli barcha mulku mollarga putur yetkazadi”. “O Spitama, ahdingni buzma...” g‘oyalari davlatlar siyosiy tizimining huquqiy asosi, adolat manbai bo‘lib, ular Rim huquqidan ham qadimiyroqdir. Avestodagi fuqarolik jamiyatiga xos bu unsur - erkak va ayolning teng huquqliligi, oilaning barqarorligini ta’minlash g‘oyasi hozirgi davrda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q.

Fuqarolik jamiyati konsepsiyasining Yevropacha an’anasi ildizlari antik antik davrdan oziqlanadi. Mazkur an’ananing mazmun-mohiyati nafaqat siyosiy, balki shaxsni ijtimoiy-axloqiy nuqtai nazardan baholash bilan bog‘liq edi. Bunga misol

tariqasida Platon, Aristotel, Sitseron kabi mutafakkirlarning qarashlarini keltirish mumkin.

Fuqarolik jamiyati unsurlariga oid antik konseptual ta'limotda jamiyat va davlat fenomenlarining o'zaro uzviyligi qadimgi yunon falsafasining muhim xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Xususan, Platonning (mil. av. 427–347 yy.) “Davlat” asarida fuqarolarning shaxsiy va ijtimoiy hayotini bir-biridan ajratib qarashning o'zi emas, balki ijtimoiy sohani hozirgidek zamonaviy talqinda, siyosiy faollik sifatida talqin etilgan. Bunda jamiyat hayotining siyosiy jihatlari fuqarolik jamiyati tizimining umumiy tavsifi sifatida talqin etiladi.

Fuqarolik jamiyati unsurlariga doir g'oyalarning keyingi rivoji Platonning shogirdi Aristotel (mil. av. 384–322 yy.) tomonidan amalga oshirildi.. Ustozi kabi Aristotel ham eng mukammal jamiyat g'oyasini ishlab chiqishga o'z diqqat e'tiborini qaratdi. Biroq, uning qarashidagi fuqarolik jamiyati g'oyalari tarkibi ancha o'zgacha nazariy jihatlardan tashkil topadi. Uni ko'proq ijtimoiy transformatsiyalashuv emas, balki ko'proq davlat tuzilmasidagi (siyosiy) o'zgarishlar qiziqtiradi. Shu bilan birga, Aristotel o'zining nazariy ishlanmalarida Platonga xos bo'lgan davlat haqidagi mavhum g'oyalarga tayanishni emas, balki voqe'likda mavjud bo'lgan turli boshqaruv usullarini solishtirish, ularni qiyosiy tahlil qilishga kirishadi. Natijada uning davlat va jamiyatga taalluqli qarashlari oldingi mutakkirlar qarashlaridan aniqroq va ravshanroq bo'lganligi ko'zga tashlanadi.

Platondan farqli o'laroq, Aristotel jamiyatdagi fuqarolarning xususiy mulkka egalik qilishini e'tirof etadi. Chunki, mulkka egalik inson tabiatiga xos xususiyat bo'lib, u odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning o'zagini tashkil etadi. Aristotel mulk huquqining fuqarolar farovonligi, davlat va uning boshqaruvining xavfsiz kechishi, qonunchilik hokimiyati faoliyatida fuqarolarning ishtiroki, lavozimlarni egallash jarayonlari va o'z vazifalarini bajarishlari, ularning sud organlari ishidagi rolini atroflicha sinchiklab o'rgandi. Huquqni Aristotel adolat mezon, deb hisobladi va unga ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi va ayni vaqtda ularni muhofaza qiluvchi institut sifatida qaradi. Aristotel fikricha, siyosiy boshqaruv – bu odamlarning emas, balki qonunlarning boshqaruvidir: hattoki, eng yaxshi hukmdorlar ham tuyg'ular va hissiyotga beriluvchan bo'ladi, qonun esa “oqilona tafakkur”dir.

Qadimgi rim mutafakkiri Mark Tuliylar sitseron (mil. av. 106-43 yy.) ham jamiyat va davlat (respublika)ni bir-biridan ajratmaydi, ularni birgalikda tahlil etadi. U davlatni umumiy manfaatlar bilan o'zaro bir-birlariga bog'langan odamlar majmui sifatida tasavvur qiladi, davlat xalqning umumiy mulki hisoblanadi. Davlat odamlar birgalikda yashashga tabiiy ehtiyoj sezgani tufayli paydo bo'ladi. Uning fikricha, davlatning vazifasi mulkni muhofaza qilishdan iboratdir. Davlat ayni shu maqsadda tashkil etiladi. sitseron fikricha, uchta boshqaruv shakli (monarxiya, aristokratiya va demokratiya) unsurlarini o'zida mujassamlashtirgan aralash davlat eng ideal davlatdir. Faqat shunday davlatda har bir jamiyat a'zosining manfaatlarini qondirish va u davlatni boshqarishda shaxsan ishtirok etishi ta'minlanadi. “Davlatning mustahkamligi va fuqarolarning huquqiy tengligi” bunday davlat tuzumining muhim fazilati deb hisoblaydi. sitseronning “Davlat haqida” va “Qonunlar haqida” asarlari davlat va huquq muammolariga bag'ishlandi. Davlat sitseron talqinida qadimgi yunon mutafakkirlarining konsepsiyalaridagi kabi davlatning barcha erkin a'zolarining umummanfaati ifodasi

sifatidagina emas, balki bu a'zolarining o'zaro bir-birlari bilan kelishilgan huquqiy munosabatlari majmui, muayyan huquqiy tuzilma, "umumiy huquqiy tartibot" sifatida namoyon bo'ladi.

Sitseron davlat tushunchasiga birinchilardan bo'lib huquqiy tus beradi, bu ta'limot keyinchalik juda ko'p mutafakkirlar, shu jumladan "huquqiy davlat" g'oyasining hozirgi davrdagi tarafdorlari tomonidan ham e'tirof etildi. Sitseron konsepsiyasiga binoan, "fuqarolik jamiyati" g'oyasi klassik ahamiyat kasb etdi, shu bilan birga, u o'z navbatida yangi davrda shakllangan nazariy qarashlarga asos bo'ldi. Ko'pchilik ekspertlarning fikricha, aynan sitseronning ijtimoiy-siyosiy ta'limotida "fuqarolik jamiyati" o'zining tushuncha sifatidagi asoslariga ega bo'ldi.

Fuqarolik jamiyatini unsurlariga doir g'oyalar Markaziy Osiyo mutafakkirlari ijodida ham chuqur o'rganildi. Darhaqiqat, Markaziy Osiyo uyg'onish davri IX-XV asrlarda davlatni boshqarish va adolatli jamiyat qurish, davlat rahbari va xizmatchilarining faoliyat darajalari tasniflari, ijtimoiy mas'uliyati mezonlarining nazariy jihatlarini haqidagi g'oyalar Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Nizomulmuluk, Amir Temur, Alisher Navoiy va boshqalar ijodida keng tahlil qilingan.

Xususan, Abu Nasr al-Forobiyning (870–950 yy.) "Fozil odamlar shahri qarashlari" va "Davlat arbobining aforizmlari" asarlarida sharqona siyosiy-huquqiy va ijtimoiy fikr tarixining muhim jihatlarini - ijtimoiy tizim, siyosat, davlat va hukumat haqidagi nazariyalar rivojlantirildi. Forobiy fikricha, adolatli jamiyat qurish uchun uni mudofaa qilish va oqilona boshqarish usulini bilish, odamlarga yovuzlikdan saqlanish va ezgulikka intilish yo'llarini ko'rsatish lozim. U davlat rahbarining boshqaruv mahorati tufayli umumiy baxtga erishish yo'li topiladi, deb hisoblaydi. Adolatli davlatni ma'rifatli hukmdor boshqarishi, u ma'naviyatli va adolat yetakchisi bo'lishi, o'z fazilatlarini bilan o'ziga qo'yilgan barcha talablarga javob berishi lozim. Bu borada Forobiy "Fuqarolarning o'zlaridan saylangan rahbar yoki boshliqlar hokimi mutloq bo'lmaydi. Ular odamlar ichidan ko'tarilgan, sinalgan, eng oliyjanob, rahbarlikka loyiq kishilar bo'ladilar. Shuning uchun bunday rahbarlar o'z saylovchilarini to'la ozodlikka chiqaradilar, ularni tashqi dushmandan muhofaza qiladilar"¹, deb davlat hokimiyatini jamiyatga bog'liq hola tahlil etadi, boshqaruv bilan bog'liq axloqiy va madaniy qadriyatlarni tizimlashtiradi

Sharq uyg'onish davrining allomasi Abu Rayhon Beruniy "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Hindiston" va boshqa asarlarida adolatli jamiyat va uning amal qilishi asoslarini shakllantirish haqidagi g'oyalarni ilgari surdi. Uning fikricha, jamiyatning paydo bo'lishiga odamlarning o'zaro hamkorligi, birga yashashga ehtiyoji va intilishlari sabab bo'ladi. Adolatli jamiyatni qurish axloqiy qadriyatlarga tayanishi va shu asosda rivojlantirilishi lozim. Davlat rahbarining asosiy vazifasi aholining turli qatlamlari, kuchlilar va kuchsizlar o'rtasidagi siyosiy va huquqiy adolat mezonlarini o'rnatishdadir. Uning fikricha, bu holatga ideal ijtimoiy tuzilmani qurish orqali erishiladi.

Abu Ali ibn Sino (980–1037 yy.) fikricha ijtimoiy munosabatlar odamlar o'rtasidagi tafovut va tengsizlik natijasidir. Xususan, Ibn Sino "iqtisodiy va ijtimoiy

¹ Abu Nosir Forobiy. Fozil odamlar shahri. -T.: A. Qodiriy nashriyoti, 1993. -B. 190.

hamda shaxsiy xususiyatlarga ko'ra tengliksizlik – inson ijtimoiy faolligi sababi hisoblanadi” deb ta'kidlaydi. Ideal davlat qurish esa jamiyat a'zolarining ma'naviy-axloqiy ravnaqi bilan bog'liqdir. Uning fikricha, ma'naviy axloqiy qadriyatlarning yuksak qadrlanishi nafaqat har tomonlama farovonlikni, balki jamiyatda adolat va barqarorlikni ham ta'minlaydi.

Bu davrda Sharqda ijtimoiy adolat, ma'rifat va tenglik nafaqat nazariy me'yor, balki amaliy hayot me'yori, ijtimoiy-siyosiy muammolar yechimini topish va jamoa bo'lib yashashning asosi sifatida tushunildi, fozil jamiyatni (fuqarolik jamiyatining ilk loyihasini) shakllantirishning ma'rifatli yo'li tanlangan bo'lsa, Yevropa ijtimoiy-siyosiy tafakkurida esa xristianlik dogmatikasi hukmronlik qilib, jamiyatni diniy va dunyoviy manfaatlar o'rtasida kurashlar tufayli “diniy” ta'limot asosida namoyon bo'ldi.

Mutafakkir Yusuf Xos Hojib o'zining “Qutadg'u bilig” dostonida davlatni boshqarish amallari, qoidalari va siyosiy-axloqiy munosabatlarni jamiyatda qaror toptirishga e'tibor qaratdi¹. U davlat boshqaruvi va xizmatini tashkil etish turlarini hamda uning turli darajalarga muvofiq sifatlarini tasniflaydi. Jumladan, “Shohlikka da'vogarlar onadan ajib bir iste'dod bilan tug'iladilar va ular darhol yaxshi-yomonni ajratish fitratiga ega bo'ladilar. Bundaylarga Xudo idrok, farosat va yumshoq bir ko'ngil ato etadi, qolaversa yaxshi ish yuritish uquvi bilan ham siylaydi»² deb ta'kidlaydi.

Adolatli davlat boshqaruvi, uning mukammal nazariy asoslarini yaratish borasida ulkan ilmiy meros qoldirgan o'rta asrlar mutafakkiri, davlat arbobi Nizomulmulkning “Siyosatnoma” asari muhim manba hisoblanadi. U mansabdorlarni axloqiy fazilatlariga qarab tanlash, adolat va insofni oyoq osti qiladigan kishilarni davlat ishlariga aralashtirmaslikni, davlatni boshqarishni kengash bilan olib borish, boshqaruv faoliyatlarini muntazam nazorat qilish, itoat, ijro va uning sifati to'g'risidagi qarashlari hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Ayniqsa, Nizomulmulkning “ko'pchilik bo'lib qabul qilingan tadbir eng savobli bo'ladi va shunday yo'l tutish kerak”³ degan fikri ajdodlarimizning davlat qurilishining adolatli tartibotlariga katta e'tibor berganligidan dalolatdir.

Ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotning ma'naviy asoslarini o'rganishda O'rta Osiyoda vujudga kelgan tasavvufchilik oqimining ahamiyati ham alohida muhim o'rin tutadi. Tasavvuf garchi islom bag'rida ildiz otib, Qur'on va Hadislar hikmatidan oziqlangan, ko'p hollarda shariat ahkomiga suyangan bo'lsada, u rasmiy diniy aqidaparastlik va mutaassiblikka hamda hokim tabaqalarning ayshu-ishratlarga g'arb bo'lgan turmush tarzi, talonchilik va manfaatparastlikka zid o'laroq, mehnatkash xalq noroziligini ifodaladi. Tasavvuf ta'limoti asosida adolat, haqiqat, to'g'rilik, mehr-shafqat, insof, iymon, e'tiqod, ilm, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi umuminsoniy qadriyatlarni targ'ibot qiluvchi futuvvatga asoslangan bir qancha diniy, siyosiy oqimlar paydo bo'ldi. Ular jamiyatning axloqsiz unsurlariga g'oyaviy kuch sifatida qarshi qo'yildi.

Ijtimoiy-siyosiy tafakkur rivoji va huquqiy davlat va adolatli jamiyatining asosiy sharti – qonun ustuvorligi tamoyilini amaliyotda qo'llash tajribasini Sharqning buyuk davlat arbobi va sarkardasi Amir Temur (1336–1405 yy.) boy ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy merosi misolida ko'rish mumkin. Uning tuzuklarida davlat tizimi, uni idora

¹Yusuf Xos Xojib Qutadg'u bilig.-T.: Fan, 1971.-B.329.

²O'sha manba.-B.329.

³Nizomulmulk. Siyosatnoma. T.:Adolat,1997.-B.98.

qilish uslublari va vositalari, undagi turli lavozim-vazifalar darajasi, tabaqalarning toifalanishi, harbiy qo‘shinlarning tashkil etilishi, jang olib borish mahoratlari, davlat xizmatchilari rag‘batini tashkil etish omillari, adolatli soliq turlarining joriy etilishi, mamlakatni obodonlashtirish tadbirlari milliy davlatchilikning yuksak madaniy va huquqiy darajada shakllantirishga erishganligidan dalolat beradi. “Har mamlakatning yaxshi kishilariga men ham yaxshilik qildim, nafs yomonlar, buzuqlar va axloqsiz odamlarni mamlakatiimdan quvib chiqardim. Pastkash va razil odamlarga o‘zlariga loyiq ishlar topshirdim hamda hadlaridan oshishlariga yo‘l qo‘ymadim. Ulug‘larini va sharaf-e’tiborli kishilarni hurmatlab, martabalarini oshirdim. Har mamlakatda adolat eshigini ochdim, zulmu sitam yo‘lini to‘sdim»¹.

Ma’lumki, fuqarolik jamiyatining unsurlaridan biri – bu jamiyat hayotiyiligini va samaradorligini ta’minlovchi kuch - qonun ustuvorligidir. Shu jihatdan, Sohibqiron Amir Temurning quyidagi so‘zlari hozirgi zamon bilan hamnafasdir: “Tajriba, - deb yozadi u, menga shuni ko‘rsatdiki, din va qonunga tayanmagan hukumat, o‘zining buyuk qudratini uzoq vaqt saqlab tura olmaydi. Uni har qanday yovuz kishi kirishi mumkin bo‘lgan na tomi, na eshigi, na panjaralari bor uyga o‘xshatish mumkin. Shuning uchun men o‘z saltanatimni islom arkonlari va boshqaruvda o‘zim qat’iy amal qiluvchi qonunlar asosida qurdim”².

Shu nuqtai nazardan, muvafaqiyatli boshqaruv qonuniyatiga ko‘ra, Amir Temur rahbarning adolatga tayanib ish ko‘rishini talab etgan. Uning fikricha, “Rahbar uchun barcha ishlarda adolatga amal qilishi kerak: u sotilmaydigan va fazilat egasi bo‘lgan odamni vazirlikka tayinlashi lozim, chunki adolatli vazirning o‘zi mahdud-rahbar qilgan adolatsizliklarni to‘g‘rilashi mumkin, ammo vazirning o‘zi shunday bo‘lsa, halokat yaqindir”³. Sohibqiron fikricha, davlat boshqaruvida yana bir muhim qonuniyat – qonun ustuvorligidir: “Qat’iy tartib va qonunlarga amal qilishim baxt-saodatim kaliti bo‘ldi”. U asosiy qonunlar sifatida diniy ahkomlarni va ular asosida yozilgan fikrlarni bildi. Ko‘rinib turibdiki, Amir Temur adolatli va fozil boshqaruvga asoslangan jamiyat qurishga muhim e’tibor bergan.

Komil insonlar yashaydigan jamiyat haqidagi g‘oyalar Alisher Navoiyning (1441–1501 yy.) siyosiy va adabiy faoliyati asosi bo‘ldi. Navoiy ideal ijtimoiy-iqtisodiy tuzum haqidagi qarashlarini o‘zining “Saddi Iskandariy”, “Mahbub ul-qulub”, “Payg‘ambarlar va donolar tarixi” va boshqa asarlarida alqin etdi. Ijtimoiy-iqtisodiy tuzum muammolari faqat adolatli hukmdor boshqarayotgan va qonun ustuvor bo‘lgan mamlakatda o‘z yechimini topishi mumkin. Shunday qilib, A.Navoiy fikricha, adolat va qonun ijtimoiy taraqqiyotning asosi hisoblanadi. Uning konsepiyasida hukmdor shaxsi alohida ahamiyat kasb etadi. Fazilatli va ideal shaxs haqida mulohaza yuritarkan, Navoiy o‘ziga xos insonparvarlik nazariyasini yaratdi. Bu nazariyada mutafakkir, bir tomondan, hukmdor va bog‘bonni, boshqa tomondan, davlat va bog‘ni bir-biriga solishtiradi. Unga ko‘ra, agar bog‘bon aqlli va mehnatsevar bo‘lsa, uning bog‘i gullab-yashnaydi. Huddi shu tariqa, agar mamlakatning aqlli, dono, adolatli, xalqi uchun qayg‘uradigan va uni sevadigan hukmdori bo‘lsa, u rivojlanadi va farovonlashadi.

¹ Amir Temur tuzuklari. -T.: G‘ofur G‘ulom nashriyoti, 1996. -B.24.

² O‘sha manba. -B.81.

³ O‘sha manba. - B.83.

Navoiy nazariyotchi va amaliyotchi sifatida davlat siyosatining adolatli asoslari va uning ma'naviy mezonlarini rivojlantirishga katta hissa qo'shdi. Ayniqsa, uning adolatsizlik va zulm davlatni tanazzulga, jamiyatni jaholatga olib kelishi to'g'risidagi qarashlari g'oyatda ahamiyatlidir: "...davlat ishi bilan mashg'ul bo'lgan mansabdorlik chog'larimda ko'ngil mulkini turli odamlarning hujumi bulg'aladi. Goh amirlik o'rnida o'tirdim va hukumat mahkamasida xalqning arz-dodini so'rdim va goh podshoh yonida vazirlik qildim va menga umidvor nazar bilan qarab turgan elga muruvvat ko'rsatdim"¹ deb yozadi. Adolatli jamiyat shakllanishining asosiy omili sifatida Navoiy insoniy fazilatlar - adolatlilik, rahmdillik, mehnatsevarlik, rostgo'ylik, vatanparvarlik, vijdonlilik, insonparvarlik va jasoratni kabilarni namuna sifatida keltiradi.

Antik davr va o'rta asr Sharq allomalarining fuqarolik jamiyatigi oid konseptual-nazriy merosi va nazariy ishlanmalari hozirgi davrga qadar o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Ular qoldirgan ilmiy meros fuqarolik jamiyati tamoyillarining rivojlanishi, insoniy birlik sifatida jamiyat tarixiy taraqqiyotining muhim omillari sifatida hozirgi fuqarolik jamiyati qurish g'oyalarini to'ldirmoqda.

2. Yangi va eng yangi davrda fuqarolik jamiyati to'g'risidagi nazariyalar

Fuqarolik jamiyatining dastlabki turli tarixiy qiyofalarining ifodasi Yevropa va O'rta yer dengizi an'analari asosida Uyg'onish davridagi Italiya shahar-davlatlarida namoyon bo'ldi.. Bunda fuqarolik jamiyati shahar boshqaruvi tizimi doirasidagi, muayyan shahar hududidagi ijtimoiy munosabatlarning tizimi sifatida ifodalanadi.

Yevropa jamiyatshunos olimlari fuqarolik jamiyatining yana bir tarixiy ildizini - olmon madaniy doirasi ta'siridagi kontinental-yevropa an'alariga bog'laydi. Ular erkin fuqaroning paydo bo'lishi, birinchilardan bo'lib o'zaro birlashgan hunarmandlar va savdogarlar gildiyasi – o'zlarini feodallardan himoyalovchi va shaharlar boshqaruviga ham ta'sir qilish kuchiga ega bo'lgan dastlabki assotsiatsiyalar tashkil topishi sabab bo'lgan, deb hisoblaydi.

Fuqarolik jamiyatining yana bir ildizi yoki uning zamonaviy tushunchasini shakllanishida liberal ingliz-amerikan an'analari muhim ahamiyat kasb etdi. Olimlar unga nisbatan turlicha fikr bildiradi. Masalan, fuqarolik jamiyati tabiiy huquq va erkinlik asosida mulkka egalik qilish bilan bog'likligiga doir g'oyani Jon Lokk, modernizatsiya va o'z-o'zini boshqarishni fuqarolik jamiyatining muhim tarkibiy qismi sifatidagi g'oyani Adam Smit, minimal davlat konsepsiyasini A.Fergyuson, fuqarolik jamiyati va zaruriy yovuzlik sifatidagi davlatning o'ta chegaralangan roli haqidagi g'oyani Tomas Peyn, amerikacha demokratiya tahlili g'oyasini Aleksis de Tokvil, davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni belgilab bergan va fuqarolik jamiyatini davlatdan mustaqil bo'lishi kerakligi g'oyasini ilgari surgan Jon Styuart Mill kabi olimlarni misol tariqasida ko'rsatish mumkin.

Fuqarolik jamiyati g'oyasiga turlicha tarixiy va metodologik yondashuvlar va sharhlarni butunlay inkor etmagan holda, yangi davrda fuqarolik jamiyatini nazariy konseptuallasuvi jarayoniga katta hissa qo'shgan, Uyg'onish davrining mashhur olimlardan biri Nikkolo Makiavelli (1469–1527 y.) pragmatik va tajribaviy ijtimoiy fanga asos soldi. Fuqarolik jamiyati Makiavelli uchun sinfiy, partiyaviy qarama-qarshi

¹ Alisher Navoiy. Mahbub ul- Qulub.–T.: Fofur Fulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti 1983.-B-12.

qiziqishlar majmuidir. Unga ko'ra, fuqarolik jamiyati xalqdan axloqiy asoslarni – ezgulik va fazilatni, ijtimoiy manfaatdorlikni, shuningdek respublika tuzilmasi manfaatlari oldida burchni his qilishni va jasoratli bo'lishni talab qiladi. Boshqacha qilib aytganda, u erkin individlar uchun munosib birlashmadir. Davlatni himoya qilish uchun hukmdor qo'lidagi barcha vositalarni ishga solishi kerak bo'ladi: yolg'on, shafqatsizlik, hattoki urush ham bundan mustasno emas. Davlat manfaatlari unda birlamchi ahamiyatni kasb etadi. Makiavelli davlatning mutlaqo mustaqilligini talab qilgan. U cherkovga qarama-qarshi g'oya – davlatning dunyoviyligi tarafdori bo'lgan. Makiavelli davlat boshqaruvining o'ziga xos siyosiy mahorat ko'rsatish uslubi maktabini yaratdi Unga muvofiq davlat hech qanday ahloqiy normalar bilan hisoblashmay, “maqsad har qanday vositani oqlaydi” degan tamoyili asosida axloqiy qadriyatlardan chekinishini oqlab chiqdi..

Lekin, Makiavellining bu salbiy jihatlari fuqarolik jamiyati va davlat masalalarini rivojlanish kun tartibiga qo'yanligi bilan yuvilib ketdi. Uning g'oyalari ortidan qator faylasuflar fuqarolik jamiyati konsepsiyasini yanada boyitishga harakat qildi. Xususan, “So'z erkinligi haqida” (Djon Milton), “Leviafan” (Tomas Gobbs), “Davlat boshqaruvi haqida ikki traktat” (Jon Lokk), “Qonunlar ruhi haqida” (Monteske), “Ijtimoiy kelishuv haqida” (Jan-Jak Russo), “Ilohiy-siyosiy traktat” (Benedikt Spinoza), “Fuqarolik jamiyati tarixi haqida xatlar” (Anri Fergyuson) kabi asarlarda fuqarolik jamiyati nazariyalari shakllandi. Mazkur asarlar u yoki bu darajada inson hayotining o'ziga xos shakli sifatidagi fuqarolik jamiyati muammolarini ilgari surishi bilan birga shaxs va davlat o'zaro munosabatlari, fuqarolik jamiyatining asosiy sub'ekti bo'lgan fuqaroning butun salohiyatini yuzaga chiqarish uchun zarur bo'lgan yangi sababiyatlar dalillar sifatida ochib berildi.

Yangi davrning eng muhim siyosiy hodisalaridan biri - bu “fuqarolik jamiyati” g'oyasi o'z tadriji davomida bir qancha konsepsiya va talqinlarni vujudga keltirdi. Biroq, u ko'pincha “davlat” hodisasiga nisbatan qarama-qarshi qo'yildi. Fuqarolik jamiyatining liberal talqinlari T.Gobbs, J.Lokk va Sh.Monteske asarlarida namoyon bo'ldi. Ular fuqarolik jamiyati tushunchasi sifatida insoniyatning tarixiy taraqqiyotini aks ettirishga, insonning ibtidoiy usullardan taraqqiy topgan turmush tarziga o'tishini ifodaladi. Inson davlat va tamaddundan bexabar “yovvoyi”, “tabiiy” holatda uzluksiz urushlar hamda o'zaro dushmanlik holatida rivojlanib boradi. Bunda tartib-intizom va fuqarolik munosabatlarini ifodalagan rivojlangan jamiyat bilan tabiiy holatdagi sodda (yoki qaysidir ma'noda johil) jamiyatlar bir-birlariga qarama-qarshi qo'yiladi.

Tabiat va insonning jilovlanmagan tabiiy ehtirolari emas, balki komillik, ya'ni insonning ongli ravishda jamoaviy hayot kechirishga qodirligi jamiyat va inson hayotining tabiiy ibtidosi hisoblanadi. Fuqarolik jamiyati insonning oziq-ovqat, ust-bosh, boshpanaga bo'lgan asosiy ehtiyojlarini qondirish sharoiti sifatida qabul qilinadi. Insonning kundalik ehtiyojlari qondiriladigan turli (iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy) sohalarining bir-biridan ajralishi va erkinlashuvi jarayoni fuqarolik jamiyati paydo bo'lishiga olib keladi. Ma'lumki, insoniyat rivojlanishining ilk davrida kichik guruhlardan iborat qabilalar (uyushmalar) paydo bo'lib, ular birgalikda oziq-ovqet topish, uy qurish, dushmanlardan himoyalaniish, yovvoyi hayvonlardan, tabiiy ofatlardan saqlanish maqsadida birlashadi. Ushbu uyushmalar oila, urug', qabila doirasida tashkil

topgan bo‘lib, ularni bir butun yaxlit holdagi manfaat, ya‘ni tabiatning tirik bir bo‘lagi sifatida yashab qolish zaruriyati asosida birlashadi.

Ijtimoiy ishlab chiqarish va mehnat taqsimotining yuksalishi natijasida insonlarning uyushmasi miqdoriy jihatdan o‘sib boradi, ular funksional jihatdan rang-baranglashadi va barqarorlashadi. Umumiy manfaat jamiyat a‘zolarini bog‘lab turuvchi qudratli kuchga aylanadi. Shunga qaramasdan, jamiyatning barcha a‘zolari fuqarolik jamiyatini ifoda etgan uyushmalarga a‘zo bo‘lishlari shart bo‘lmagan, ya‘ni, mustaqil holda yashash imkoniyati ham mavjud bo‘ladi. Xususiy mulk va sinflarining paydo bo‘lishi bilan jamiyatda tabaqalanish yuz berib, umumiy manfaatlar xususiy, va guruhiiy manfaatlarga ajrala boshlaydi.

Ingliz ma‘rifatchisi va faylasufi Jon Lokk (1632-1704 yy.) haqli ravishda huquqiy davlatning atoqli mafkurachilaridan biri hisoblanadi. U o‘z g‘oyalarini “Davlatni boshqarish haqida ikki traktat” asarida bayon etdi. Uning ta‘limotida odamlarning tabiiy holati, fuqarolik jamiyatining shakllanishi va davlatning tashkil topishi muammolari aniqlashtirildi. Lokk huquqiy davlatning bosh unsuri bo‘lgan hokimiyatning uchga bo‘linishi nazariyasining asoschisi hisoblanadi.

Lokkning xususiy mulk nazariyasi mehnat bilan uzviy bog‘liqdir. U odamlar asosan o‘z mol-mulkidan tinch va xavfsiz foydalanish maqsadida jamiyatga qo‘shiladi. Bunda mazkur jamiyatda qabul qilingan qonunlar ularning asosiy quroli va vositasi bo‘lib xizmat qiladi, deb hisoblaydi. Fuqarolik jamiyatiga birlashish – bu qulay, tinch va farovon hayot kechirish, o‘z mol-mulkidan xotirjam tarzda foydalanish va o‘zini mazkur jamiyat a‘zosi bo‘lmagan odamlarga qaraganda xavfsizroq his qilish uchun boshqalar bilan kelishish demakdir. Liberalizm asoschisi Jon Lokk birinchi bo‘lib shaxsni jamiyat va davlatdan, erkinlikni – boshqa qadriyatlardan ustun qo‘ydi. U erkinlikni u davlatning aralashuvidan xoli holat sifatida tushundi.

Lokk o‘zining “Fuqarolik boshqaruvi haqidagi ikkinchi traktat” deb nomlangan asarida har qanday odam uchun tabiiy (ya‘ni sodda, johil, ibtidoiy - muallif izohi) holatni inkor etgan holda fuqarolik jamiyati talablari darajasiga yetish uchun yagona yo‘l – bu boshqalar bilan kelishgan holda ijtimoiy birlikka qo‘shilish yoki birlashishdan iborat ekanligi g‘oyasini ilgari suradi¹.

Fuqarolik jamiyati tushunchasining liberal talqini, yuqorida aytib o‘tganimizdek, Tomas Gobbs va Jon Lokk davrida yaratilgan. Ular “fuqarolik jamiyati» tushunchasini kishilik jamiyatining tarixiy rivojlanishi, insonning tabiiy mavjudlikdan ma‘rifatli hayot tarziga o‘tishini aks ettirishni ifodalaydigan tushuncha sifatida ilmiy muomalaga olib kirdi.

Tomas Gobbs ijtimoiy holatga davlat mavjud bo‘lgan holda erishish mumkin deb hisobladi. U davlat bo‘lmagan joyda urush, qo‘rquv, qashshoqlik, yolg‘izlik, yovvoyilik, jaholat bo‘lishini, davlat hukm surgan joyda oqilonalik, xavfsizlik, boylik, tartib, bilim va olijanoblik hukm surishini dalillar bilan isbotlab beradi.

Tomas Gobbs antik davr mutafakkirlariga (Platon, Aristotelga) ergashib, jamiyat va davlat tushunchalarini bir-biriga tenglashtiradi. U davlat, fuqarolik jamiyati va fuqaroviy shaxs tushunchalari o‘rtasiga tenglik belgisini qo‘yadi. Biroq, ayni vaqtda, u agar davlat fuqarolardan iborat bo‘ladi deyilsa, bu har qanday fuqaro ham davlat

¹Гоббс Т. Избранные произведения. В 2-х томах. Т.2. М.1956.-С.137.

hisoblanishini anglatmasligini qayd etadi. Muayyan xo‘jalik, savdo va tijorat ishlarini olib borish uchun a‘zolari hamjamiyat (ya’ni, davlat) xohish-irodasiga to‘la bo‘ysunmagan birlashmalar, kompaniyalar, ya’ni “fuqaroviy shaxslar” tashkil etilishi mumkin. Ayni vaqtda, bunday fuqaroviy shaxslar (yoki shirkatlar) faqat qonunlarga bo‘ysunadi. Mazkur mantiqiy holatni “fuqarolik jamiyati” tushunchasiga nisbatan ham tatbiq etish mumkin.

Fransuz mutafakkiri J.-J.Russo qarashlarining asosida ijtimoiy shartnoma nazariyasi yotgan bo‘lib, unda inson, jamiyat va davlat munosabatlari atroflicha tahlil etiladi. Russo o‘z davrida ro‘y bergan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlarni tahlil qilar ekan, kishilar o‘z salohiyatlarini birlashtirgan holda hukmron sinfga qarshi tura olishlari mumkinligini, ijtimoiy munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solish mumkinligiga alohida urg‘u beradi.

Uning fikricha, kishilar tabiiy holatda yashab qolishlariga qarshi ta’sir kuchli bo‘lganligi tufayli ular o‘z hayot tarzlarini o‘zgartirishga majburlar. Ular yangi kuchni vujudga keltira olmas ekan, faqatgina mavjud kuchni birlashtirish va yo‘naltirish bilan o‘zlarini saqlab qolish, boshqalar bilan birlashgan holda umummanfaat yo‘lida harakat qilishi mumkin bo‘lgan kuchlar birligini hosil qilishlari mumkin.

Ayni vaqtda, Russo bunday birlashgan kuchni hosil qilish uchun o‘z foydasidan jamoa manfaati yo‘lida voz kechgan insonning eng asosiy boyligi bo‘lgan erkinlikni qanday saqlab qolishi haqida ham bosh qotiradi. Bunga javob topar ekan, “uyushmaning shunday shaklini topish kerakki, unda mujassaam bo‘lgan qudrat uyushma a‘zolarining shaxsi va mulkini himoyalashi va asrashi, shu tufayli barcha bilan birlashgan har bir kishi ko‘pchilikka bo‘ysunadi va ayni vaqtda, ilgarigidek erkin bo‘lib qolaveradi. Ijtimoiy shartnoma bajaradigan asossiy vazifa ana shudir”, deya o‘z fikrini yakunlaydi¹.

Russoning g‘oyalari ijtimoiy shartnoma natijasida ijtimoiy birlik qay tarzda shakllanishiga qaratildi. “Agar har birimiz o‘z shaxsiyatimiz va bor kuchimizni umumjamoa va uning oliy irodasiga topshirar ekanmiz, natijada barchamiz uchun har birimiz yagona butunlikning ajralmas qismiga aylanamiz”².

Fuqarolik jamiyatini chuqur talqin etgan mashhur olimlardan biri Sh.L. de Monteskedir (1689-1755 yy.). Uning asosiy g‘oyalaridan biri -hokimiyatning uchga bo‘linishi prinsipidir. U o‘zining “Qonunlar ruhi” nomli asarida davlatni fuqarolik jamiyati sharoitida fuqarolarning o‘zaro adovatlarini bartaraf etishga qaratilgan jamaotchilik kelishuvining natijasi sifatida ko‘rib chiqadi. U ushbu ikki tushunchaga aniqlik kiritadi va ularning har ikkisinin o‘ziga xos qonunlari (fuqarolik va davlat) bo‘lib, o‘zining ta’sir doirasiga egadir. Demak, fuqarolik jamiyati fuqarolarning o‘zaro munosabatlarini boshqarsa (shu bilan birga xususiy mulkka egalik qilishni), davlat esa insonlarning siyosiy huquqlari va erkinligini ta’minlaydi. Bu borada u o‘zining yuqorida qayd etilgan asarida quyidagilarni yozadi: “Fuqaro uchun erkinlik o‘z xavfsizligi borasida ishonchga asoslangan ruhiy xotirjamlikdir. Bunday xotirjamlikka erishish uchun shunday boshqaruv bo‘lishi kerakki, bu holatda bir fuqaro boshqa fuqarodan qo‘rqmasin³. Fuqarolik jamiyati sharoitida qonunlarning hayotda amal qilishiga urg‘u

¹Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с фр. -М.:“КАНОН-пресс”,“Кучково поле”, 1998.-С.39.

²Russo J.J. O‘sha manba. –B.40.

³Russo J.J. O‘sha manba. –B.40.

bergan olim “men biror mamlakatga borsam, u yerda yaxshi qonunlar mavjudligi bilan emas, balki qonunlarga qanday itoat etilayotganligi bilan qiziqaman...”, deb yozgan edi¹.

Davlat va fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi munosabatlar shartnoma asosiga quriladi. O‘z mohiyatiga ko‘ra bu munosabatlar taraqqiy topgan, negaki, davlat va fuqarolik jamiyati birgalikda, individlarning hayot-faoliyatini ta‘minlash va insonning asosiy ehtiyojlarini qondirish uchun shart-sharoit yaratadi. Davlat insonlarning asosiy huquqlarini himoyalaydi, hokimiyat yordamida tabiiy dushmanlikni chegaralaydi, o‘z yaqinlari va qondoshlari hayotiga nisbatan bo‘ladigan tahdidlarni, o‘z moddiy boyligidan xavotirlikni bartaraf etadi; fuqarolik jamiyati bo‘lsa hokimiyatni jilovlab turadi.

Fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi A.Fergyussonning qarashlari ham juda muhimligi bilan ajralib turadi. Ko‘pchilik olimlar fikricha, “fuqarolik jamiyati” tushunchasini dastlab A.Fergyusson qo‘llagan. Unga ko‘ra “shaxslarning baxti fuqarolik jamiyatining asosiy maqsadidir: a‘zolarining har biri baxtsiz bo‘lgan jamiyat qanday farovonlikka erisha oladi?”². Jamiyatning baxtini diniy nuqtai nazardan talqin etishda uning diniy tahsil olganligi ta‘sir qilgan bo‘lishi mumkin. Uning fuqarolik jamiyati borasidagi asosiy qarashlari 1767 yilda yozilgan “Fuqarolik jamiyatining tarixiy tajribasi” deb nomlangan asarida mujassamlashgan bo‘lib, unda o‘sha vaqtda shakllangan jamiyat - ya‘ni tijoriy munosabatlarga asoslangan jamiyat axloqiy nuqtai nazardan tanqid qilindi³.

Fergyusson fikricha, insonning jamoa bo‘lib yashashga bo‘lgan azaliy moyilligi uning qo‘pol yoki sodda holatdan chiqib, tamadduniy rivojlanganligini namoyon etadi. Ayni vaqtda, bu taraqqiyot insonning axloqiy xususiyatlari takomiliga mos kelmaydi, bu yerda ijtimoiy jarayonda o‘ziga xos tarzda orqaga chekinish kuzatiladi. Tamadduniy jarayon ijtimoiy munosabatlar va institutlarni qoliplashtirish, millatlarning boyligini ko‘paytirish bilan odamlarni jamiyatdan ajralishiga imkon yaratadi, ular fuqarolik hissini yo‘qotishadi. Bunday teskari harakat korrupsiya ga olib keladi.

Fergyusson o‘z ta‘limotida insonning axloqiy qarashlarini birinchi o‘ringa olib chiqadi. U J.-J.Russoning tabiiy holat borasidagi fikrlariga qarshi chiqar ekan, insonning jamiyat ichida tug‘ilishi va jamiyat ichida qolishi to‘g‘risidagi Sh.Monteske fikriga to‘liq qo‘shiladi. U insondagi xudbinlikni qoralar ekan, o‘ta xudbin inson ijtimoiy faoliyat yuritishi mumkin emasligini ta‘kidlaydi.

Ommaviy faoliyat yuritish insonga xos bo‘lgan eng ulug‘ xususiyat bo‘lib, insoniyat baxti eng ulug‘ maqsad, jamiyat ichida yashash qobiliyati eng ulug‘ qobiliyatdir. Fergyussonga ko‘ra inson faoliyatining ikki turi mavjud: egoistik (xudbinlik) va ijtimoiy. Birinchisi yopiqlik, raqobat va dushmanlik hissiga yaqin bo‘lsa, ikkinchisi jamiyat ichida yashash, insonlarni birlashtirishga xizmat qiladi.

Inson jamiyat a‘zosi sifatida bir butunlikning qismi bo‘lib, aslida u o‘ziga tegishli emas. U jamiyat farovonligi yo‘liga to‘sqinlik qiladigan har qanday erkinlik va baxtdan voz kechishi kerak¹⁸. Ko‘rinib turganidek, A.Fergyusson fuqarolik jamiyatiga erishishda

¹Монтескье Ш.Л. Избранные произведения. О законах, в их отношениях к различным существам.-М.,1955. - С.122.

²Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества / Пер. с англ. Под ред. М.А.Абрамова.-М.,2000.-С.107.

³Фергюссон А. Опыт истории гражданского общества / Пер. с англ. И.И.Мюрберг. Под ред. М.А.Абрамова. - М.: РОССПЕН, 2000.-С.4-10.

jamiyatning taraqqiy topganligi emas, balki insonning axloqiy tarbiyasi muhim o‘rin tutishiga e’tibor qaratmoqda.

Fuqarolik jamiyatini tahlil qilishga nisbatan boshqa bir yondashuvni G.Gegel (1770-1831 y.y.) taklif etgantedi. U fuqarolik jamiyatiga o‘z kundalik ehtiyojlarini mehnat yordamida qondiruvchi individlar majmui deb qaraydi. Uning fikriga ko‘ra, fuqarolik jamiyatining negizini xususiy mulk tashkil etadi. G.Gegel fikricha, tarixiy jarayonni harakatlantiruvchi kuch sifatida fuqarolik jamiyati emas, balki davlat namoyon bo‘ladi, u barcha fazilatlarni o‘zida mujassamlashtiradi, inson shaxsi, umumiy siyosiy, moddiy va ma’naviy asoslarning jamuljam ifodasi hisoblanadi. Davlat insonni har xil tasodiflardan himoya qiladi, adolatni ta’minlaydi, umumiy manfaatlarni ro‘yobga chiqaradi.

Davlat, oila, qabila, millat, diniy va boshqa birliklardan farqlanuvchi “fuqarolik jamiyati kategoriyasi XVIII-XIX asrlarda tadqiqot predmetiga aylandi. G.Gegel o‘zining “Huquq falsafasi” asarida fuqarolik jamiyati tushunchasini atroflicha o‘rgandi va unga shaxslarning ehtiyoji va mehnat taqsimoti tizimi, adliya (huquqiy muassasalar va huquqiy tartibot), tashqi tartib (politsiya va korporatsiyalar) orqali aloqalari (munosabatlarga kirishishi) sifatida ta’rif berdi¹. O‘sha davr jamiyati va davlatiga nisbatan G.Gegelning qarashlari eskirganligiga qaramay, uning fuqarolik jamiyatining davlatga nisbatan mustaqil bo‘lgan shaxsiy manfaatlar jabhasi, ijtimoiy tuzum, mehnat taqsimoti va mulk shakllariga bog‘liq ekanligi haqidagi fikrlari ijtimoiy fanlarning rivojlanish yo‘lida tashlangan muhim qadam bo‘ldi.

G.Gegel fikricha, fuqarolik jamiyati – bu, avvalo, xususiy mulkka asoslangan ehtiyojlar tizimi, shuningdek, din, oila, tabaqalar, davlat qurilishi, huquq, axloq, burch, madaniyat, maorif, qonunlar va ulardan kelib chiquvchi sub’ektlarning o‘zaro yuridik aloqalaridir. Tabiiy, “nomadaniy” holatdan “odamlar fuqarolik jamiyatiga kirishlari lozim, chunki faqat shu jamiyatda huquqiy munosabatlar haqiqiy xususiyat kasb etadi”.² Ayni vaqtda Gegel bunday jamiyat faqat “hozirgi dunyoda” mavjud bo‘lishi mumkinligini qayd etadi. Boshqacha aytganda, fuqarolik jamiyati yovvoyilik, qoloqlik, ma’rifatsizlikka qarshi qo‘yiladi.

G.Gegel fuqarolik jamiyati oiladan boshlanib to davlatga qadar dialektik harakatlanuvchi alohida bosqich - uzoq tarixiy davr davomida o‘rta asrdan to yangi davrgacha transformatsiyalashib kelgan tushunchadir. U fuqarolik jamiyati va davlatni aralashtirib yuboruvchi o‘sha davrda hukmron bo‘lgan tabiiy huquq nazariyasini tanqid qiladi. Uning fikricha, ijtimoiylik xususiyatiga asoslanuvchi fuqarolik jamiyati, oilaning axloqiy va davlatning ommaviy hayotidan mutlaqo farqlanadi. U adolatli qonunlar va odil sudlarni fuqarolik jamiyatining tarkibiy qismlari, deb hisoblaydi.

Fuqarolik jamiyatini o‘z mehnati bilan kundalik ehtiyojlarini qondiradigan individlarning majmuasi sifatida tasavvur etgan Gegelning yondashuvi o‘zgacha bir an’anani namoyon etdi. Unga ko‘ra xususiy mulk fuqarolik jamiyatining negizini tashkil etadi. Kishilar, avvalo xususiy manfaatlarga asoslangan holda harakat qiladi, ammo ular bir-birlari bilan bog‘liq bo‘lganliklari tufayli ular o‘rtasida ijtimoiy aloqa o‘rnatiladi. Fuqarolik jamiyati xususiy mulkka asoslangan ijtimoiy tuzilma sifatida bozor

¹Qarang: Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990.–С.227.

² Гегель Г. Работы разных лет. Том 2.-М.:1973.–С.50.

munosabatlari tizimini, oila va davlat orasida joylashgan jamiyatning hayotiyligini, fuqarolik huquqlarini ta'minlaydigan oraliq shaklini ifoda etadi¹.

G.Gegel fuqarolik jamiyatiga ta'rif berar ekan, unda xususiy mulkning birlamchiligiga alohida urg'u beradi. Unga ko'ra, avvalo, xususiy mulkchilikka asoslangan ehtiyojlar tizimi, shuningdek, din, ijtimoiy qatlamlar, oila, axloq, burch, madaniyat, ta'lim, qonunlar fuqarolik jamiyatini tashkil etadi¹⁵.

Asli irlandiyalik bo'lgan ingliz mutafakkiri, davlat arbobi Edmund Byork (1729-1797 yy.) konservatizm mafkurasining haqiqiy asoschisi hisoblanadi. Byorkning siyosiy risolasi - "Fransuz inqilobi haqida o'ylar" (1790 yilda yozilgan) asari konservatizm mafkurasining mohiyati va o'ziga xosligini ochib berdi.

Byorkning fikricha, jamiyatning me'yordagidek faoliyat olib borishida an'analar, axloq hamda odatlar, did va insonlar ehtiyojlarining tarixiy rivojlanish jarayonida o'zgarib boradi. Uning fikricha, jamiyatda mavjud munosabatlar umuman boshqa yo'l bilan o'rnatiladi: oila qurish, qarindoshlik munosabatlari, biror millatga mansublik orqali amalga oshiriladi. Byork tarixiylik asosida faoliyat yuritadigan siyosiy institutlar legitimlikni ta'minlashlari mumkin, u yoki bu institutning uzoq mavjud bo'lishi xalqning xarakteri va e'tiqodiga mos kelishiga bog'liq bo'lib, aynan shu narsa fuqarolik jamiyati uchun ham zarur, deb yozgan edi.

Fuqarolik jamiyati rivoji ajdodlar an'alariga bog'liq bo'lib, agar u tarixiy doiradan chiqib ketsa, u butun ijtimoiy organizmning halokatiga olib keladi. O'tmishni asrash - kelajak avlodning axloqiy burchidir. Byorkga ko'ra siyosiy tizim va jamiyat faoliyati bir butunlik holida barqaror va doimiy harakatda bo'lishi kerak. Ushbu holat tadrijiy jarayonlarga hamohang ravishda davlatning siyosiy hamda ijtimoiy institutlarini xalqning xarakteri va axloqiga moslashishini anglatadi. E.Byork siyosatda tarixning rolini o'rganishga asosiy diqqatini qaratdi. Unga ko'ra, tarix siyosatni belgilashda asosiy manba hisoblandi. Oila, jamoa va cherkov kabi ijtimoiy institutlar tarixiy qadriyatga egadir. Ma'rifatparvarlik davrida bir qator mahalliy an'analarning unutilishi ro'y berdi. Shuning uchun Byork o'z davrining ijtimoiy-siyosiy qarashlarini an'analar va tarixiy amaliyotga qaratishga harakat qildi.

E.Byork ko'plab ijtimoiy-siyosiy hodisalar, inson tabiati, fuqarolik jamiyati va siyosiy hokimiyatga nisbatan yangicha yondashuvlarga asos soldi. Xalqlarning taqdirini tarixiy an'analar bilan bog'liq ekanligini asoslab berdi.

Davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jamiyatning komilligiga bog'liq: agar fuqarolik jamiyati sodda va tarqoq bo'lsa, davlat uning "tashqi ko'rinishi"ni ifoda etadi, xolos. Jamiyat johil bo'lsa, davlat fuqarolik jamiyatini barbod etgan holda o'z hokimiyatini mutlaqlashtirish yo'lidan borishi mumkin. G'arb tajribasidan ma'lum bo'lishicha, komillikka yetgan fuqarolik jamiyati sharoitida davlat jamiyat bilan o'z munosabatlarini muvozanatlashga majbur bo'ladi.

Davlat insonni turli tasodiflardan himoyalagan holda adolatni ta'minlaydi va umumiy manfaatlarni amalga oshiradi. Fuqarolik jamiyati va shaxs davlatga bo'ysundirilgan. Zero, aynan davlat alohida guruhlar va individlar hayotiga mazmun bag'ishlagan holda ularni bir butunlikka jamlaydi. Ayni vaqtda, keng qamrovli

¹Гегель Г.В.Ф. Философия права.-М.Мысль,1990.-С.228.

davlatning mavjudligi xavfli bo'lib, u fuqarolik jamiyatini "yutib" yuborgan holda fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlashga intilmaydi.

Fuqarolik jamiyatini konseptual tushunishga Immanuil Kant (1724–1804 y.y.) ham katta hissa qo'shdi. Kant fuqarolik jamiyatini butun insoniyat uyi, deb bildi. Bu jamiyatda har bir inson hatti-harakati oliy axloqiy qonun – qat'iy imperativ bilan belgilanadi. Uning fikricha, fuqarolik jamiyati mavjud qonunlar doirasida hech kim tomonidan cheklanmaydigan intilish, tamoyillarining erkinlik bilan uyg'unligi, boshqacha aytganda, fuqarolarga mos bo'lgan jamiyatdir.

Ijtimoiy hayotga oid turli sohalarining vujudga kelishi individ faoliyatining rang-baranglashuvi va ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi jarayonini ifoda etadi. Ijtimoiy aloqalarning turlichaligi hokimiyatga tobe bo'lmagan va boshqa individlar bilan ongli ravishda, oqilona munosabatlar o'rnatishga qodir fuqarolik ongiga ega bo'lgan mustaqil shaxsning shakllanishi natijasi hisoblanadi.

Kantning fikricha, mutlaq monarxiya fuqarolik jamiyati bilan umuman mutanosib bo'la olmaydi va u fuqarolarning erkin boshqaruvi shakliga mos kelmaydi. Bundan tashqari, u xususiy mulk mustaqil individning namoyon bo'lishi jarayoni negizida yotishini, aynan xususiy mulk inson siyosiy mustaqilligi va erkinligining iqtisodiy asosi ekanligini uqtiradi¹.

Immanuil Kant o'zining "Butunjahon fuqarolikda umumiy tarix g'oyasi" asarida fuqarolik jamiyati sifatida davlat tuzilishini butun insoniyat ongiga qanday qilib singdirish mumkin, degan muammolarni qo'yadi. Buning maqsadga muvofiqligini tabiatning o'zi taqozo etadi. Chunki, aynan shunday jamiyatda uning fuqarolariga buyuk erkinlik beriladi va bunda ziddiyatlar ham mavjud bo'lishi mumkin. Har qalay, erkinlikni aniq ta'riflash va uni boshqalarniki bilan o'zaro mutanosibligini ta'minlash, insoniyatning barcha sir-sinoatini ochib berish tabiatning eng oliy maqsadidir¹⁴.

Ijtimoiy fanlarda uzoq vaqtlardan beri davlat va fuqarolik jamiyati bir-biridan ajratilmasdan, yaxlit yoki sinonim tarzida qo'llanilib kelindi. Biroq, jamiyatdagi turli sohalar bir-biridan ajralib, davlatning qattiq nazoratidan ozod bo'la boshladi, o'z huquq va erkinliklariga ega bo'lgan mustaqil shaxs alohida ahamiyat kasb eta boshlagan davr - ya'ni XVII asrga kelib tarixiy taraqqiyotdagi ikki tamoyilni muvozanatlashtirish dolzarb ahamiyatga ega bo'ldi. Bir tarafdin, shaxsning mustaqillik va erkinlikka intilishi, natijada ijtimoiy taraqqiyotda tartibsizlik va ixtiyoriy jarayonlarning kuchayishi ijtimoiy fanlarda fuqarolik jamiyati tushunchasini ifoda etgan bo'lsa, ikkinchi tarafdin ijtimoiy munosabatlarda muntazam murakkablashib boruvchi tartibsizliklar, nizolarni bartaraf etish va tartibga solish, butunlikni saqlash davlat tushunchasini ifoda etdi. Davlat va fuqarolik jamiyati ko'pgina hollarda bir-biriga qerama qarshi qo'yildi. Shuningdek, ijtimoiy fanlardagi talqinga binoan, fuqarolik jamiyati hokimiyatga aloqador bo'lmagan aloqalar va tuzilmalarning ko'p pog'onali va murakkab tizimi, degan qarashlar ham shakllandi.

3. Fuqarolik jamiyati to'g'risidagi zamonaviy konsepsiyalar.

XX asrga kelib jamiyat tizimidagi o'zgarishlar – erkin bozor iqtisodiyoti, parlamentar demokratiya va huquqiy davlat, ijtimoiy va siyosiy sohalar o'rtasidagi

¹Мухаев Р.Т. Политология. -М.: Проспект, 2010. -С.240 с.

bo‘linish jarayonlari fuqarolik jamiyatini tushunishda yangi yondashuv va konsepsiyalarining paydo bo‘lishiga olib keldi.

Formatsion yondashuv	Sivilizatsion yondashuv	Modernizatsiyaviy yondashuv
Fuqarolik jamiyati tushunchasi kapitalistik tizimga bog‘lanadi va keng (ya’ni jamiyatning shakli sifatida) va tor (ya’ni iqtisodiy va siyosiy munosabatlar o‘rtasidagi shakllanadigan muayan ijtimoiy tashkilotlar majmuasi sifatida) ma’nolarda tushuniladi.	Fuqarolik jamiyatini sivilizatsiya taraqqiyoti kontekstida ko‘rib chiqadi. Uning nazariy asoslarini O.Shpengler, A.Toynbi va P.Sorokin asrarlarida yaratilgan. Ularga qaraganda, fuqarolik jamiyati boshqa ijtimoiy shakllardan avvalo yuksak sivilizatsiya darajasi bilan ajralib turadi. Uning asosiy me’zoni sifatida esa insogn, uning erkinligi, rivojlanish va ijodiylik imkoniyatlari, shuningdek boshqa insonlar bilan tinchlik va totuvlikda yashash qobiliyatlari tan olinadi	Modernizatsiya konsepsiyalarida (A. Turen, Yu. Xabermas, E. Giddens, Z. Bauman va b.) fuqarolik jamiyati a’naviy jamiyat urnini egallagan yoki zamonaviy jamiyatga xos bo‘lgan belgilarni shakllantiradigan jamiyati tushuniladi.

Rasm 2.1. Fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalarining asosiy yondashuvlari:

XX asr boshlaridan fuqarolik jamiyati sohasida amalga oshirilgan tadqiqotlar “fuqarolik jamiyati” kategoriyasini funksional tavsiflarini tushunish murakkablashdi. Buning sababi fuqarolik jamiyati tushunchasini tadqiq etishda fuqarolarning ijtimoiy hayotida dolzarb talablarini aks ettiruvchi yangi mezonlarning kiritilganligida bo‘ldi. Shu tariqa, fuqarolik jamiyati haqidagi tasavvurlar rivojini tizimlashtirish quyidagi shakllarda yuz berdi: birinchidan, ularning ijtimoiy-falsafiy asoslari tasniflari bilan, ikkinchidan, mafkuraviy asoslarning xususiyatlariga ko‘ra, uchinchidan, fuqarolik jamiyatining sof ilmiy konsepsiyalarini aniqlash bilan belgilandi.

Biroq, fuqarolik jamiyati modeli dastlabki tayanch ijtimoiy-falsafiy nazariyalar va konsepsiyalarini ikki guruhga bo‘lish rusumga kirdi:

- formatsion va sivilizatsion yondashuvlar;
- modernizatsiya va postmodernizm konsepsiyasi.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda fuqarolik jamiyatining quyidagi g‘oyaviy-falsafiy doktrinalari ishlab chiqildi:

- “byurokratik davlat sotsializmi doktrinasi”;
- “avtoritar davlat kapitalizmi doktrinasi”;
- “demokratik sotsializm doktrinasi”;
- liberal-demokratik (“bozor demokratiyasi”).

Byurokratik davlat sotsializmi uchun fuqarolik jamiyati – bu burjua, kapitalistik jamiyat, u xususiy mulkka va yollanma mehnatga asoslanadi. Byurokratik-davlat sotsializmi tarafdorlari fuqarolik jamiyatini ijtimoiy notenglik va jamiyatda kuchayib borayotgan keskinlik sababi, deb biladi.

Avtoritar-davlat kapitalizmi fuqarolik jamiyatini xususiy biznes, oilaviy-qarindoshlik va boshqa nodavlat munosabatlar sohasi bo'lib, u o'zida kapitalistik davlatning ijtimoiy-iqtisodiy bazasini mujassam qiladi, deb hisoblaydi.

Demokratik sotsializm konsepsiyasi tarafdorlariga ko'ra fuqarolik jamiyati – bu ijtimoiy-siyosiy tashkilotlar va institutlar majmui, u demokratik davlat bilan birga ijtimoiy (iqtisodiy, siyosiy va hokazo) demokratiya asosini tashkil qiladi.

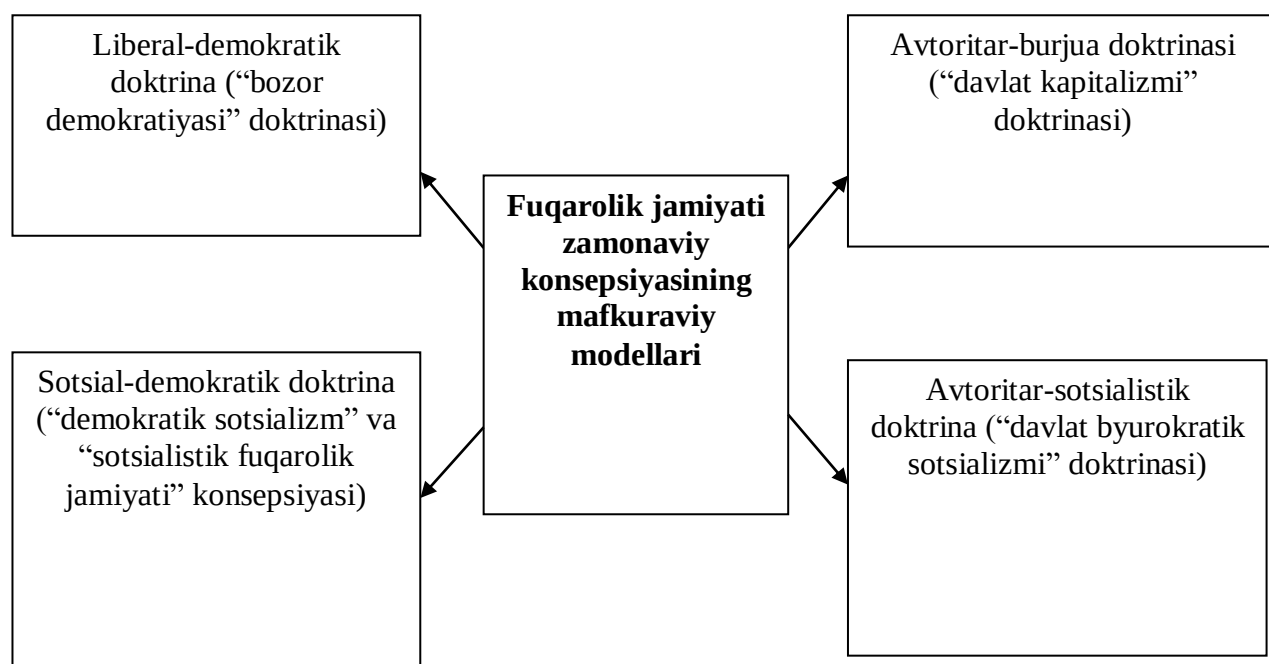
“Bozor demokratiyasi” nazariyotchilari fuqarolik jamiyatini bozor demokratiyasi jamiyatiga o'xshash insoniy birlik deb biladi. Ular fikricha, fuqarolik jamiyati iqtisodiy jamiyat bo'lib, iqtisodiy hayotni boshqarish imkoniyatlarida cheklangan va ular ijtimoiy birlashmalar va harakatlar tomonidan nazorat qilinadi.

Shunday qilib, fuqarolik jamiyati g'oyasining qayta jonlanishida jamiyatni davlatlashtirishga, jamiyat hayotida davlat roli va ta'sirining favqulodda o'sishiga qarshi qarashlar ham shakllandi. Ch.Teylor, E.Arato, R.Dvorkin va boshqa tadqiqotchilardan iborat bo'lgan o'ziga xos normativ diskurs ham shakllandi¹. Shuningdek, jamiyatning nodavlat sohasining ijtimoiy-siyosiy faolligi va o'z-o'zini tashkillashtirishning ahamiyati bog'liq bo'lgan muhim quyidagi konsepsiyalar ham shakllandi:

- liberal an'ana konsepsiyasi;
- amerikanacha kommunitarizm konsepsiyasi;
- yevropacha neokonservatizm konsepsiyasi;
- post-markscha konsepsiya.

Fuqarolik jamiyatining liberal an'ana g'oyasi umuman olganda yangilik emas. Fuqarolik jamiyati haqidagi dastlabki tasavvurlar mumtoz ingliz liberalizmi davridayoq ishlab chiqilgan edi.

Fuqarolik jamiyati konsepsiyasining amerikacha madaniy va tarixiy o'zgaida “respublikachilik” g'oyasi yotadi. U XX asrdagi o'zini o'zi boshqarish va o'zini o'zi ijtimoiy uyushtirishga asoslangan teng huquqli fuqarolar tomonidan tashkil etilgan amerika kommunalari, ya'ni lokal birlashmalarining uyg'un va faollikdagi ijtimoiy-siyosiy hayoti haqidagi tasavvurlarga asoslandi.

¹ Гончаров Д. Нормативная дискуссия о гражданском обществе: основные направления. Москва. 2010. С. 86

Mazkur kommunalar o'zini o'zi uyushtirishi o'ziga xos fuqarolik jamiyati turi sifatida qo'llab-quvvatlangan. Bu haqda batafsil axborotlar A. de Tokvil asarlarida keltirilgan. Bunda demokratik madaniyat kommunal o'zaro hamkorlik va sherikchilik, shuningdek xristian axloq qadriyatlarining yuqori darajada namoyon bo'lishi bilan boshqalardan farqlanadi. Shu bilan birga, bu kommunitaristik loyihalarga binoan jamoaviy qadriyatlar individual qadriyatlardan ustun bo'lib, individlar o'zaro ishonch va hamkorlik muhitida o'z qiziqishlarini uyushma qiziqishlariga bo'ysundirishga tayyor turadi¹.

Turli manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, mumtoz marksizm zamonaviy diskursning alohida konseptual yo'nalishi sifatida fuqarolik jamiyatini kelib chiqishini, jamiyatning feodal-aristokratik va paternalistik tizimi o'rniga kommersiya kapitalizmi davridagi iqtisodiy partikulyarizm bilan bog'laydi. Biroq, Marks unda individual erkinlik va avtonomiyani emas, sinfiy jamiyatda ob'ektiv mavjud bo'lgan notenglikni, erksizlik va ijtimoiy-iqtisodiy begonalashuvni berkitib turuvchi niqobni, ya'ni, uning tashqi shaklini ko'rgan, xolos².

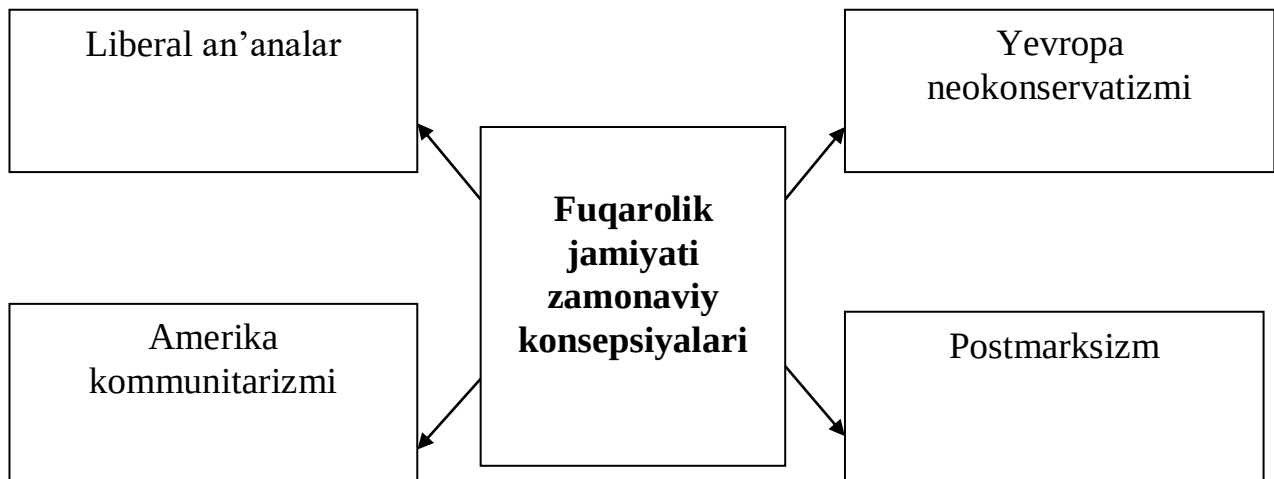
Keyinroq postmarksistik loyiha doirasidagi nazariyotchilar, fuqarolik jamiyati g'oyasini qaytadan ko'rib chiqishga urindi. Shu tariqa, postmarksistik tushunishga binoan, u quyidagicha asoslanadi: fuqarolik jamiyati "oxirgi vaqtlarda paydo bo'layotgan, jamiyatning erkin ehtiyoriy assotsiatsiyalari, shuningdek, huquqiy va ommaviy institutlari doirasida yuzaga kelgan jamoaviylikning nomumtoz shakllari, nafaqat davlat tizimi doirasidan, balki kapitalistik bozor iqtisodiyoti chegarasidan ham chiqib ketayotgan ijtimoiy birliklar"dir³. Bu kabi qarash markazida, birinchidan, davlat-byurokratik mashinasining "umumiy manfaatlar davlati" sharoitida, ta'sir doirasining kengayib borishi, ikkinchidan, transmilliy korporatsiyalar va globallashuv davrining markazlashgan iqtisodiyotini jamiyatga xavf tug'dirishi g'oyasi turadi.

Fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalarini tahlil etish shuni ko'rsatadiki, ularda mazkur fenomenning ontologik va gnoseologik jihatlariga nisbatan ijtimoiy qarashlarning xilma-xilligini ko'ramiz. Shuni ta'kidlash o'rinliki, fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalari ijtimoiy muammolar tahlilining tizimli mezonlarini ishlab chiqqanligi va ilmiy hamjamiyat oldiga muhim va zaruriy konseptual va amaliy yechimlarni talab qilayotgan yangi masalalarni ko'ndalang qilib qo'yganligi muhim ahamiyat kasb etadi. XX asr nafaqat texnik taraqqiyot, balki tizimli fikrlashning shakllanishi va hukmronligi davri bo'lganligini ham nazardan qochirmaslik lozim.

¹ Walzer M. Concept of Civil Society – Walzer M., ed. Toward a Global Civil Society. Providence RI: Berghahn Books1995.-R.122.

² Baker G. Civil Society and Democratic Theory: Alternative Voices. 2002.-R.91.

³ Arato A. Civil Society Against the State: Poland, 1980-81.–Telos, 1981.-R.47.

Aynan shu davrdan boshlab fuqarolik jamiyati ijtimoiy borliqning tizimli tahlili ob'ekti sifatida o'rganila boshlanadi. Bu albatta, bugun olimlar va faylasuflarga zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlarni nafaqat modellashtirish imkoniyatini beradi, balki, ularning istqboli haqida aniq tasavvurlarni shakllantiradi. Hozirgi davrga kelib ham fuqarolik jamiyatini o'rganish masalalarida qator muammolar o'z yechimni topgani yo'q: fuqarolik jamiyatining davlat va jamiyat dixotomiyasi yoki o'zaro sherikligining chegarasi, fuqarolik jamiyati institutlarining individ shaxsiy hayotiga dahl qilishi chegarasi qaerda, fuqarolik jamiyatini tushunishning tayanch asoslari, fuqarolik jamiyatini tushunishning universal yondashuvlari hali takomillashmaganligi kabilarni keltirish mumkin.

Shu bilan birga, fuqarolik jamiyati haqidagi g'oyalar va tasavvurlar genezisi mazkur fenomenni antik va o'rta asrlarda – davlat manfaatlari, va albatta, turli xususiy manfaatlar ustuvorligi ostida talqiq etilganligidan dalolat beradi. Antik va o'rta asrlar olimlari ijodida davlat instituti jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni boshqarib turgan bosh institut sanalgan. Mazkur jihat insoniyat rivojining dastlabki bosqichida, davlat va jamiyat o'zaro hamkorligi va dixotomiyasi borasidagi konsepsiyalar yo'qligining asosiy sababi hisoblanadi.

Fuqarolik jamiyati konseptual diskursining antik paradigmasi – bu fuqaroning ijtimoiy boshqaruv sohasidagi roli va o'rnini aniqlashdan iborat bo'ldi. Agar ulardan ba'zilari, fuqarolar davlatdan muayyan darajada avtonomdir (Aristotel) degan g'oyani ilgari surgan bo'lsa, boshqalari davlat boshliqlarini fuqaro va jamiyat hayotini muvofiqlashtirishga qilishga da'vat etgan (Platon). Ularning har biri imkoni boricha ideal davlat qurilmasini ishlab chiqishga harakat qildi. Aynan shu jihat fuqarolik jamiyatiga doir keyingi konseptual ishlanmalarini turli talqinlari va yondashuvlarni keltirib chiqardi.

O'rta asr mutafakkirlarining antik davr olimlaridan farqi shundaki, ular ijtimoiy munosabatlarni davlat va jamiyat munosabatlari, shuningdek ilohiy tavsifga ega, degan qarashlar nuqtai nazaridan talqin etadi. Antik falsafa esa ijtimoiy munosabatlarni turli ranglarda ko'rib chiqadi, shu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyatining diniy paradigmasi o'rta asrlarda shakllana boshlagan deyishga asos beradi.

Sharq mutafakkirlarining fuqarolik jamiyatini konseptual tushunishidagi o'ziga xos jihatlar - ularning mazkur fenomenga oid talqinlari insoniy fazilat, ma'rifat va o'zaro mas'uliyat tushunchalari orqali amalga oshirilganligidadir. Bunda ijtimoiy-falsafiy fikr o'z diqqatini davlat boshqaruvchilari va jamiyat a'zolari o'rtasidagi munosabatlarning axloqiy-estetik jihatlariga qaratdi.

Yangi davrda jamiyatdagi davlat roli masalasini yangicha anglash boshlanadi: agar antik davr va o'rta asrlarda ijtimoiy-falsafiy fikr davlat ustuvorligiga qaratilgan bo'lsa, bu davrga kelib, mazkur nisbatda inson (fuqaro) fenomeni, o'z huquqlari, ehtiyoji va manfaatlari bilan birgalikda ustuvor ahamiyat kasb eta boshladi. Davlat faqat mana shu manfaatlarni mavjud bo'lgan qonuniy tizim doirasida amalga oshirilishini ta'minlovchi institut sifatida gavdalana boshlandi.

Yangi davr ijtimoiy-falsafiy tafakkurining asosiy yutug'i - bu davlat va jamiyat tushunchalarini bir-biridan ajratganligida, uning natijasida fuqarolik jamiyatini tushunishda klassik paradigmaning shakllanishiga asos bo'lganligida ko'rindi. Bu o'z navbatida, "davlat - fuqarolik jamiyat" dixotomiyasi kuzatiladigan konsepsiyalarning shakllanishiga olib keldi. Dastlab yangi davr mutafakkirlari davlat va jamiyat manfaatlarini turlicha bo'lishiga o'z diqqat-e'tiborini qaratdi. Bunda davlat qonun ustuvorligiga tayansa, jamiyat esa xususiy mulkka tayanishi g'oyasi ilgari surildi. Fuqarolik jamiyati haqidagi konseptual diskursning asosiy muammolari sifatida davlatning roli va davlat hamda jamiyat o'zaro munosabatlarining mezonlari qanday (axloqiy ideal va amaldagi siyosat nisbati mezonlari) bo'ladi? degan savol paydo bo'ldi.

Fuqarolik jamiyati fenomenining konseptual jihatdan qayta tushunishda kuzatilgan jiddiy o'zgarishlar yuz berganiga qaramay, ilmiy nuqtai nazarlarni o'rganish asosida yangi davr mutafakkirlarining qarashlari g'oyaviy asoslardan mahrum emasligi aniqlandi. Bu holat esa o'z navbatida, fuqarolik jamiyati mazmun va mohiyatini tushunishda sub'ektivizmning kuchayishiga olib keldi. Bu jarayondagi yana bir kamchilik sifatida davlat va jamiyat o'rtasidagi chegaralarning hanuzgacha aniq tarzda belgilanmaganligi masalasini hal etilmaganligi bo'lib, bu masalani hal etilmaganligi bu sohada ilmiy tadqiqot ishlarini samarali bo'lishiga ma'lum darajada to'sqinlik qiladi.

Fuqarolik jamiyatini o'rganishda zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakkurning muhim yutug'i - bu sohani o'rganishning yangi ilmiy yondashuvi sifatida tizimli paradigmaning shakllanishi hisoblanadi. O'z navbatida, bu holat fuqarolik jamiyatining me'yoriy jihatlardan idrok etishdan uni tabora transformatsiyalashib borayotgan fuqarolik jamiyatining zamonaviy konseptual diskursining turli yo'nalishlarini o'rganishda empirik tahlil qilishga ustuvorlik berish tamoyillarini kuchaytirdi.

AQSh olimi Immanuel Moris Vallersteyn (1930 y.da tug'ilgan) fikricha, fuqarolik jamiyatini shakllanishi uchun kuchli davlat bo'lishi zarur, chunki bu kabi davlatning qo'llab-quvvatlashsiz fuqarolik jamiyati rivojlana olmaydi. Ma'lumki, fuqarolik jamiyati davlat bilan bilvosita siyosiy munosabatlarga kirishish, davlat tomonidan qonuniylashish asosida fuqarolarning jamiyatdagi keng ishtiroki asosida yashaydi.

Fuqarolik jamiyati insoniy sivilizatsiyaning eng yuqori cho'qqisi bo'lgani holda, u liberal davlatlarni shakllanishi uchun shart-sharoitlar yaratib berdi. Shuningdek, fuqarolik jamiyati davlat tomonidan yashirin yoki oshkora tus oladigan halokatli zo'ravonlikni to'xtatib qolish, yoki, pastdan bo'ladigan xavfli va sinfiy o'zboshimchaliklarni bostirishning omili sifatida ham namoyon bo'ldi. Ammo davlat

tanazzulga yuz tutgani sari fuqarolik jamiyati muqarrar ravishda tarqoqlikka yuz tutishga moyil bo'lib boradi, deb xulosa chiqargan edi I.Vallerstayn ¹.

Kelib chiqishi vengr bo'lgan iqtisodchi va faylasuf, Sasseks universiteti professori (Buyuk Britaniya) Ishtvan Messarosh (1930 yilda tug'ilgan) "Begonalashishning marksizm nazariyasi" nomli kitobida fuqarolik jamiyati faqat xristian olamida o'zining mukammal darajasiga erishadi, deb yozdi. Xristianlik dini sharoitida fuqarolik jamiyati o'zini davlat hayotidan musavo tutadi, bunda insonni xudbin sifatida namoyon bo'lishiga sharoit tug'iladi, va u yolg'izlik va qarama-qarshi kuchlar dunyosida ko'zga ko'rinmay ketadi. J.-J.Russo va A.Fergyusonni tanqid qilgan I.Messarosh uchun fuqarolik jamiyati – bu xususiy mulk tayanchi, xudbinlik zarurati va pul ustunligi bilan ifodalanadigan qullikning zamonaviy shaklidir.

D.Markush (1934 yilda tug'ilgan) sotsial-liberalizm va g'arb sotsial-demokratiyasi dunyoqarashini qabul qilgan, shuningdek bozor iqtisodiyoti va huquqiy davlat prinsiplarini himoya qildi (U "Ehtiyojlardan ustun diktatura" kitobini 1983 yilda taniqli olim A.Xeller bilan hammualliflikda yozgan). U bu kitobida Sharqiy Yevropa mamlakatlarining G'arbiy Yevropa bilan yaqinlashuvi iqtisodiy muammolarni hal etishga yordam bermaydi, balki, ular fuqarolik jamiyati konsepsiyasini obro'sizlantiradi, aql-zakovat egalari bilan oddiy aholi o'rtasida tengsizlikni murakkablashtiradi, ma'naviy keskinlikni kuchaytiradi, o'rtada katta tafovutlarni yuzaga keltiradi, deb yozgan edi.

Kelib chiqishi nemis, AQShda yashagan faylasuf, Frankfurt maktabining yirik bir vakili Gerbert Markuze (1898-1979 yy.) jamoa va shaxs psixologiyasini o'rganishga e'tibor qaratgani holda jamiyat qanday tarzda shaxsni o'zgartirishi mumkinligi to'g'risida tadqiqot olib boradi. U "Bir o'lchamli odam" kitobida inson uchun jamiyat sinfiylikni yuzaga keltiradi, unda niqoblangan yangicha totalitarizm hukm suradi, insonlar bir yoqlama fikrlay boshlaydi, ommaviy axborot vositalari har bir shaxs ongiga yolg'on va keraksiz axborotlarni tiqishtiradi, deb yozadi. "Hukmronlik va muvofiqlashtirish tizimini qamrab olgan texnika taraqqiyoti, - deb yozadi G.Markuze, - zohiran tizimga qarshi kuchlarni yarashtiradigan, aslida esa istiqbolda og'ir mehnat va hukmronlikdan ozod bo'lish yo'lidagi har qanday intilishlarning negizini yo'q qiladigan hayot (va hokimiyat) shakllarini yaratadi. Ayni paytda, siyosiy hokimiyat mashinalashtirilgan ishlab chiqarish va texnikaviy qayta tashkil qilish jarayoni ustidan o'z hukmronligini o'rnatib, o'z mavqeni mustahkamlab boradi. Rivojlangan va rivojlanayotgan sanoatlashgan jamiyatdagi hukumatlar o'z o'rnini sanoatlashgan taraqqiyot ega bo'lgan texnikaviy, ilmiy va mexanik samaradorlikni oshirish, undan foydalanish hamda safarbar etish vositasida saqlab turishi mumkin". Uning fikricha, "kapitalizmni rivojlantirishning yuqori bosqichida jamiyat cheklangan plyuralizm tizimidan iborat bo'lib, undagi institutlar shaxs ustidan hukmronlik qilishni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shunday bo'lsa-da, boshqariladigan shaxs uchun plyuralistik ma'muriyatchilik jamiyatdagi ommaviy ma'muriyatchilikdan afzalroqdir. Bir institut insonni boshqasidan himoya qilishi, bir tashkilot ikkinchisining ta'sirini yumshatishi mumkin. Qonun hokimiyati cheklangan bo'lsa-da, qonundan ustun yoki uni e'tiborga olmaydigan hokimiyatdan ko'ra ishonchliroqdir...". "Har qanday holatda, - deb

¹ Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века. М.: Логос, 2003. 368-с.

yozadi G.Markuze, - markazlashgan hokimiyat va to'g'ridan-to'g'ri demokratiyaning o'zaro birlashishi rivojlanish darajasiga monand ravishda cheksiz juz'iy o'zgarishlarda o'zini namoyon qilib turadi"¹.

Amerikalik sotsiolog va publitsist, axborot jamiyati nazariyasi asoschisi Deniel Bell uchun (1919-2011 yy.) sanoatlashuvdan keyingi jamiyatga hokimiyatga meritokratiya², ya'ni aql-zakovat egalik qiladigan "professionallar" va "aql-zakovatli kishilar jamiyati"dir. "Sanoatlashuvdan keyingi jamiyat, - deb yozadi D.Bell, - vakillari siyosiy darajada maslahatchilar, ekspert yoki texnokratlardan iborat bo'lgan intellektual sinfning paydo bo'lishini nazarda tutadi". Fuqarolik jamiyati ichida intellektual tabaqalashuv ro'y beradi. Bunday tabaqada aqliy mehnatga nisbatan salohiyati past odamlar jamiyatning eng quyi pog'onasida qolib ketadi. Bundan tashqari, axborotning nihoyatda ustuvor ahamiyat kasb etishi fuqarolik jamiyati uchun o'ziga xos xususiyatga aylanadi. D.Bellning fikricha, jamiyatni axborot bilan ta'minlash siyosatda ishtirok etishga qobil bo'lgan boshqaruv tizimi samaradorligini yetarli darajada ta'minlaydigan "vakolatli fuqaro" konsepsiyasiga mosdir.

Amerikalik sotsiolog va futurolog, sanoatlashuvdan keyingi jamiyat konsepsiyasi mualliflaridan biri Elvin (Olvin) Toffler (1928 yilda tug'ilgan) fikricha, "yaqin kelajakda tashkil etilishi rejalashtirilayotgan institutlarda diniy va shunga o'xshash guruhlar, global korporatsiyalar, atrof-muhit va inson huquqlarini himoya qilish harakatlari va boshqa shakldagi fuqarolik jamiyatlari qay darajada ifodalanadi?" degan savolni o'rta tashlaydi³. Hozirgi davrda o'zini ichida mustaqil davlatni saqlab qolishga urinayotgan jamiyat ommaviy kompyuterlashtirilmasligi darkor. "Fuqarolik jamiyatining faoliyat yuritishi uchun keragidan ortiq narsalarni majburan qabul qildirishga va tuzumni abadiylashtirishga qaratilgan tartibotlar bema'nilikdan boshqa narsa emas", - deb yozadi E.Toffler. Hokimiyat - bu insonlar o'rtasidagi har qanday o'zaro munosabatlarning muqarrar yuz beradigan jihatidir, hukmdorlar yoki xalqning odamlar faoliyati, fe'l-atvori, ongi va fikriga keskin hamda keng ko'lamli ta'sir ko'rsatish, ularning taqdirini boshqarish qobiliyati va imkoniyatidir. Bizni kelajakda hokimiyat uchun global kurashlar kutmoqda, ammo uning asosini zo'ravonlik yoki pul emas, balki zamonaviy bilimlar tashkil qiladi.

AQSh olimi Frensis Fukuyama fuqarolik jamiyati to'grisida fikr yuritib, quyidagi fikrni bildiradi: "demokratik institutlar sog'lom fuqarolik jamiyatiga suyangani kabi, fuqarolik jamiyati ham o'z navbatida, madaniy darajada o'z o'tmishdoshlari va shart-sharoitlariga ega bo'ladi". Zamonaviy demokratik davlatda fuqarolik jamiyatining an'anaviy siyosiy hamda iqtisodiy liberal doktrinaga xos bo'lgan tarqoq shaxsiyaparast shaxslarni tenglashtirishi yoki cheklashga qodirligi uning ahamiyati va madaniyati darajasini belgilab beradi. Olimning fikricha, haqiqiy kurash aynan fuqarolik jamiyati va madaniyat darajasi o'rtasida ro'y beradi⁴.

Hozirgi davrdagi mashhur siyosatshunos va faylasuflaridan biri Lari Zidentopning fikricha, (1936 yilda tug'ilgan), ma'naviy tenglikka doir xristian ta'limoti Yevropada

¹ Маркузе Г. Эрос и цивилизация.-М.,1999.-С.43-47.

² Meritokratiya ("munosiblar yoki loyiqdar hokimiyati", lotincha, meritus - munosib va yunoncha κρᾶτος - hokimiyat, boshqarish) – rahbarlik mansablarini ijtimoiy holati yoki kelib chiqishi yoki moliyaviy ahvoli qanday bo'lishidan qat'iy nazar aqlli va dono odamlar egallashi lozim.

³ Тоффлер Э. Метаморфозы власти.-М.:ООО «Издательство АСТ», 2002.-Т.2.-С.566.

⁴ Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек.-М.:Ермак,АСТ,2005.-С.46.

fuqarolik jamiyatini yaratdi. Islom dini ham xristianlik singari universallik xususiyatiga egadir. Ammo, Islom dini faqat Allohga itoat etishda tenglikka e'tibor qaratasa, xristianlik Alloh oldidagi teng erkinlikni targ'ib qiladi.

L.Zidentop "hokimiyatning nisbiy ochiqqligi, uni deyarli hech narsani o'zgartirmaydigan rasmiyatchilikka asoslangan o'zaro bir-birini tiyib turish va muvozanat tizimi"ni tanqid qiladi. Fransiya davlat modeli nisbatan boshqa mamlakatlarga nisbatan oson eksport qilinishi mumkin, negaki, u kamroq cheklovlar bilan qarorlar qabul qilishning markazlashgan mexanizmini faqat rasmiylashtirishga qaratilgan. Mazkur modelning mazmun-mohiyati – bu hokimiyatdir". L.Zidentopning fikricha, bu borada "hokimiyatni bo'lib-bo'lib joylashtiradigan, bir-birini o'zaro tiyib turish va muvoznatda faoliyat yuritish tizimiga ega bo'lgan muxtor Yevropa vakillik demokratiyasi hozirgi davrda muhim ahamiyatga molik masalaga aylanishi lozim".

Germaniyalik taniqli sotsiolog va faylasuf, Myunxen universiteti va London iqtisodiyot maktabi professori, "releksiv modernizatsiya" va "tavakkalchilik jamiyati" konsepsiyasi muallifi Ulrix Bek (1944 yilda tug'ilgan) o'rta sinf bilan fuqarolik jamiyatining o'zini o'zi tashkil etishining o'zaro uzviy bog'liqligi haqida so'z yuritib⁵²¹ shunday deb yozadi: "Faqat uy-joyi, doimiy ishonchli ishi va kelajagi moddiy ta'minlanadigan odamlargina demokratik qadriyatlarni o'zlashtirish va demokratiyaga hayot bag'ishlashga qodir fuqarolar hisoblanadi"¹.

Zamonaviy tranzitologiyaning (o'tish davri nazariyasi) yirik vakili, amerikalik iqtisodchi, Garvard xalqaro taraqqiyot instituti direktori, Garvard Universitetining irofessori Jeffri Saks fuqarolik jamiyatining shakllanishi uchun asosiy sabablar – bu jug'rofiy joylashuv xususiyatlari yoki qandaydir tarkibiy sharoitlar emas, balki, sobiq SSSR parchalanganidan keyin paydo bo'lgan qator davlatlar, xususan, Rossiyaning chuqur tizimli inqirozidir, , debta'kidlaydi.

D.Saks fuqarolik jamiyatini shakllantirish uchun yuqori sifatli ta'lim, sog'liqni saqlash va yaxshi ovqatlanishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha kuchli va samarali dasturlar zarurligini yoqlaydi. Uning fikricha, bularning barchasi – dastlab Skandinaviya davlatlari o'zlashtirgan "sotsial demokratiya" falsafasining dohiyona g'oyasini amalga oshirish natijasidir. Bu g'oya ham oddiy, ham kuchlidir: barcha odamlar yaxshi yashash imkoniyatiga ega bo'lishga munosibdir va jamiyat ularning har biriga bu g'oyani ro'yobga chiqarishga yordam berishi lozim. Eng muhimi – jamiyat oilalar sog'lom bo'lishi, to'yib ovqatlanishi va o'qimishli bolalarni voyaga yetkazishi uchun ularga yordam berish kerak. Kiritilgan ko'plab yirik ijtimoiy investitsiyalar va badavlat odamlar bo'yin tovlamasdan to'laydigan katta hajmdagi soliqlar hisobidan moliyalashtirish

AQSh olimi S.Xantington "demokratlashtirish g'arblashtirish bilan ziddiyatga kirishadi", deb o'z fikrni ilgari surib, u quyidagilarni yozadi, - demokratiya, o'z mohiyatiga ko'ra, kosmopolitlashuvga² emas, balki mahalliy manfaatlarni himoya qiladigan jarayon hisoblanadi. G'arb olamiga mansub bo'lmagan jamiyatlardagi siyosatchilar g'arbona g'oyalarga xayrixoh ekanini ochiq namoyish qilgan takdirda saylovlarda g'olib chiqmaydi. Saylovoldi poygalari, odatda, ularni eng ommaviy milliy

¹ Бек У.Что такое глобализация? -М.:Прогресс-Традиция,2001.-С.115.

²Kosmopolit [yunon. kosmopolites dunyo fuqarosi] – vatanparvarlik hissidan mahrum odam, o'z vatani manfaatlaridan uzilgan inson, o'z xalqiga begona, o'zini biron-bir millat va xalqqa taalluqli emasman, deb fikrlaydigan kishi.

qadriyatlarga murojaat qilishga majbur etadi va bu narsalar etnik, milliy va diniy masalalar bilan chambarchas bog'liqdir.

“Amerikalik odam davlat qurilishi muammolari borasida o'ylaganida, uning diqqat-e'tibori boshqaruv organlari va hokimiyatni mustahkamlashga emas, balki hokimiyatni cheklash va taqsimlashga qaratiladi”, deb yozadi S.Xantington. AQSh jamiyati boshqaruv tizimini ishlab chiqishga buyurtma olgan holda, u konstitutsiya, huquqiy qonunlar loyihalari, hokimiyatning bo'linishi, nazorat etish va o'zaro muvozanatlar tizimi, federalizm, doimiy saylovlar, partiyalararo kurashlar kabi - davlat hokimiyatini cheklashning ajoyib vositalarini taklif qiladi. Mashhur ingliz faylasufi Djon Lokk bilan bog'liq bo'lgan lokkcha siyosiy falsafaga sodiq bu amerikalik olim shu qadar davlatga qarshi chiqadiki, go'yoki davlat uning uchun hokimiyatni cheklash vositasidir. Hokimiyat va tuzumni imkon qadar darajada mustahkamlaydigan siyosiy tizimni ishlab chiqish zarur bo'lganda S.Xantington qarashlari keraksiz safsataga aylanadi. U butun hayotida bitta qolipdagi qarashga amal qildi: davlat tizimi erkin va adolatli saylovlarga asoslanishi kerak. S.Xantington hokimiyat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi o'zaro munosabat haqida quyidagilarni yozadi: “Qo'shma Shtatlarda hokimiyat arxitektorlari inson his etish mumkin bo'lgan, ammo ko'zga ko'rinmaydigan kuchni yaratishi lozim. Hokimiyat panada turganda kuchli bo'ladi, quyosh nurlari paydo bo'lganida esa g'oyib bo'ladi”.

Umuman, hozirgi zamon ilg'or demokratik mamlakatlar jamiyatshunos olimlarining fuqarolik jamiyati to'g'risidagi nazariy qarashlari bir tizimga keltirilsa, u holda fuqarolik jamiyati bu - jamiyatdagi iqtisodiy, ijtimoiy, oilaviy, milliy, ma'naviy, axloqiy, diniy, ishlab chiqarish, shaxsiy va nodavlat munosabatlar majmuasi bo'lib, erkin individlar, ixtiyoriy ravishda shakllangan tashkilotlar va fuqarolarning turli organlar tazyiqlari, aralashishlari yoki bir qolipga solishlaridan qonunlar vositasida himoyalangan jamiyatidir, unda ular o'zligini namoyon qila olishlari uchun barcha imkoniyatlarga ega bo'ladilar.

Mavzu b o'yicha savollar

1. Fuqarolik jamiyati g'oyasining kelib chiqishi tarixiy shart-sharoitlari nimalardan iborat edi?
2. X–XII asrlarda Markaziy Osiyo mutaffakirlarining ta'limotlaridagi adolatli jamiyati haqidagi qarashlarni izohlang?
3. Yangi davrda fuqarolik jamiyatining yangi talqinlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuriting?
4. Jadidchilik harakatining g'oyaviy me'rosida fuqarolik jamiyati haqidagi konseptual qarashlarni sharhlang?
5. Fuqarolik jamiyati haqidagi zamonaviy konseptual masalalarning g'oyaviy va mental xususiyatlarini ochib bering?

Mustaqil ish topshiriqlari: Fuqarolik jamiyati to'g'risidagi zamonaviy konsepsiyalar, fuqarolik jamiyati g'oyalari evolyusiyasi

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR R O'YXATI:

1. Temur tuzuklari. B. Ahmedov tag'riri ostida–T.: G'.G'ulom nomidagi Nashriyot -matbaa birlashmasi, 1991.
2. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – T.: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
3. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug'ati. – T.: Turon-Zamin, 2017.
4. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. – T.: O'zbekiston, 2010.
5. Jalilov A boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. – T.: Baktria press, 2015.
6. O'tamurodov A. va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug'ati. Lotin yozuvida. T.: Turon-zamin-ziyo. 2017. 23 b.t

Test savollari:

1. **“Mamlakat boshqaruvida to'rt qoidaga amal qilish kerak: mashvarat, muhokama, qat'iy qaror, tadbirkorlik, ogohlik va ehtiyotkorlikka” degan fikrni qaysi alloma ilgari surgan?**
A. Amir Temur
V. Abu Ali ibn Sino
S. Abu Rayxon Beruniy
D. Abu Nasr Farobiy
2. **“Hukumat boshlig'ining asosiy vazifasi etib aholining turli qatlamlari, kuchlilar va kuchsizlar o'rtasida siyosiy va huquqiy adolat mezonini o'rnatish” deb kim ta'kidlaydi?**
A. Amir Temur
V. Abu Ali ibn Sino
S. Abu Rayxon Beruniy
D. Abu Nasr Farobiy
3. **Qaysi davrdan boshlab fuqarolik jamiyati g'oyasi demokratiya rivojlanishi bilan chambarchas bog'lanib kelmoqda?**
A. antik davrda
V. o'rta asrlarda
S. yangi davrda
D. XX asr boshlarida
4. **Yangi davrda Yevropadagi fuqarolik jamiyati konsepsiyasi shaklanish necha an'anaridan iborat?**
A. ikki
V. uch
S. to'rt
D. besh

5. “Davlat – fuqarolik jamiyat” dixotomiyasi kuzatiluvchi konsepsiyalar qaysi davrda shakllangan?

- A. antik davrda
- V. oʻrta asrlarda
- S. yangi davrda
- D. XX asr boshlarida

3-§. JAHON TAJRIBASIDA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI

Darsning maqsadi:

Fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanish tamoyillari to'g'risida ma'lumot berish.

REJA:

- 1. Yevropa va Shimoliy Amerikada fuqarolik jamiyatining rivojlanishi.**
- 2. Rivojlangan davlatlarda fuqarolik jamiyati institutlarining tizimli va funksional jihatlarining takomillashuvi.**
- 3. Hozirgi davr rivojlangan davlatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanish tamoyillari.**

Tayanch so'zlar: fuqarolik jamiyati, fuqarolik jamiyati tuzilmasi, ijtimoiy sheriklik, rivojlangan davlat, huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlar, uchinchi sektor.

1.Yevropa va Shimoliy Amerikada fuqarolik jamiyatining rivojlanishi

“Fuqarolik jamiyati” tushunchasining ildizlari (civil society) dastlab qadimgi yunon faylasuflari va Sitseron yozgan asarlarda kuzatiladi. Lekin, yunon faylasuflari fuqarolik jamiyati haqida fikrlaganida asosan davlatni ko'zda tutgan edi. Hozirgi davrga yaqin fuqarolik jamiyati haqidagi tasavvurlar XVIII asr oxirida bir vaqtning o'zida shotland va kontinental ma'rifatparvarlar tomonidan yaratildi. Tomas Peyn va Georg Gegel kabi nazariyotchilar fuqarolik jamiyatini davlatga yaqin, lekin, shu bilan birga, undan ajralgan soha, qaysiki, bu kabi jamiyatda fuqarolar o'z xohishlari va manfaatlariga bog'liq holda birlashadilar, deb talqin etdi. Bu yangi talqinlarda iqtisodiy voqeliklarning o'zgarishlari ifodalangan edi: xususiy mulk, bozor raqobati va burjuazianing paydo bo'lishi. U tobora o'sib borayotgan erkinlik sari da'vatlarga javob tariqasida paydo bo'lgan edi.

XIX asrning o'rtasiga kelib jamiyatshunoslar va faylasuflar o'z e'tiborlarini asosan sanoat inqilobining ijtimoiy va siyosiy oqibatlariga qaratganlarida esa fuqarolik jamiyati tushunchasi ancha iste'moldan tushib qoldi. Faqat ikkinchi jahon urushida keyingi davrga kelib Italiya olimi Antonio Gramshi fuqarolik jamiyatiga tiraniya bilan kurashishning muhim sohasi va mustaqil siyosiy faoliyatning o'ziga xos rivojlanishining dastlabki nuqtasi sifatida qaradi, fuqarolik jamiyati nazariyasini qaytadan tikladi va bu jamiyat yana rusumga kirdi. Gramshi o'ng oqimga mansub diktaturani tadqiq etganligi uchun ham uning g'oyalari Sharqiy Yevropa, shuningdek, Lotin Amerikasidagi dissidentlar va huquq himoyachilariga kuchli ta'sir qildi. Chex, vengr, polyak faollari doimo fuqarolik jamiyati tushunchasiga murojaat etishi an'anaga aylandi. Ayniqsa, 1989 yilda Germaniyani ikkiga bo'lib turgan Berlin devori qulagan paytlarda u fuqarolik jamiyati fuqarolik jasorati tushunchasining sinonimi sifatida ishlatila boshlandi.

XX asrning 90-yillarida fuqarolik jamiyati jozibador formulaning so'nggi natijasiga aylandi. Ulkan va keng miqyosli demokratlashtirishning dunyoviy tamoyillari uning oldida o'zining yangi ufqlarini ochdi. AQSh va G'arbiy Yevropada uning jamiyatni yangilashning harakatlantiruvchi kuchi sifatidagi o'rniga nisbatan qiziqishlar kuchaydi, shuningdek, u davlat va hukumat ta'sirlari kamayib borayotgan rivojlanayotgan mamlakatlar ichida ham u keng tarqaldi.

Tarixiy taraqqiyot tajribasidan ma'lumki, insonning jamiyatda oliy ijtimoiy qadriyat manbalari sifatida namoyon bo'lishiga erishish yechimini topish eng qiyin muammolardan biridir. Chunki, bu kabi an'anaviy sharoitlarda insonni mansabdorlar va ularning apparatini irodasi asosida faoliyat yuritishdan boshqa chorasi qolmaydi, inson davlat mashinasining bir murvatiga aylana boshlaydi. Shaxs o'zining turmushini o'zgartirish qobiliyatiga ega bo'lmasdan turib xalqaro munosabatlarda "inson huquqlari manbasi" deb ataladigan, o'z insoniy qadr-qimmatini e'zozlaydigan erkinlik me'yorlaridan bahra ololmaydi.

Shuning uchun ham fuqarolik jamiyatini xalqaro tajribalar va milliy an'analar asosida shakllantirish inson erkinligi va huquqlarini ta'minlashning asosiy kafolatidir, u inson taraqqiyoti uchun eng zaruriy omildir. Hozirgi davrda jamiyatga doir zamonaviy nazariyalarda fuqarolik jamiyatining quyidagi asosiy uchta tarkibiy qismlari quyidagicha ta'riflanadi:

- ijtimoiy ahamiyatga molik funksiyalarni sezilarli qismini amalga oshiradigan jamoat birlashmalarini rivojlanganligi; "shaffof" hukumat va parlamentning mavjudligi; uning "shaffof"ligi jamiyat nazorati ostida va fuqarolarning baholashlari bilan bog'liq ekanligi bilan ifodalanishi;

- hukumat va nodavlat tashkilotlar o'rtasida "de-yure" talablari doirasidagi muloqotlarning mavjudligi, yoki, boshqacha aytganda, ijroiya hokimiyati tizimlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish va siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga ta'sir eta olishning legitim usullarning shakllanganligi.

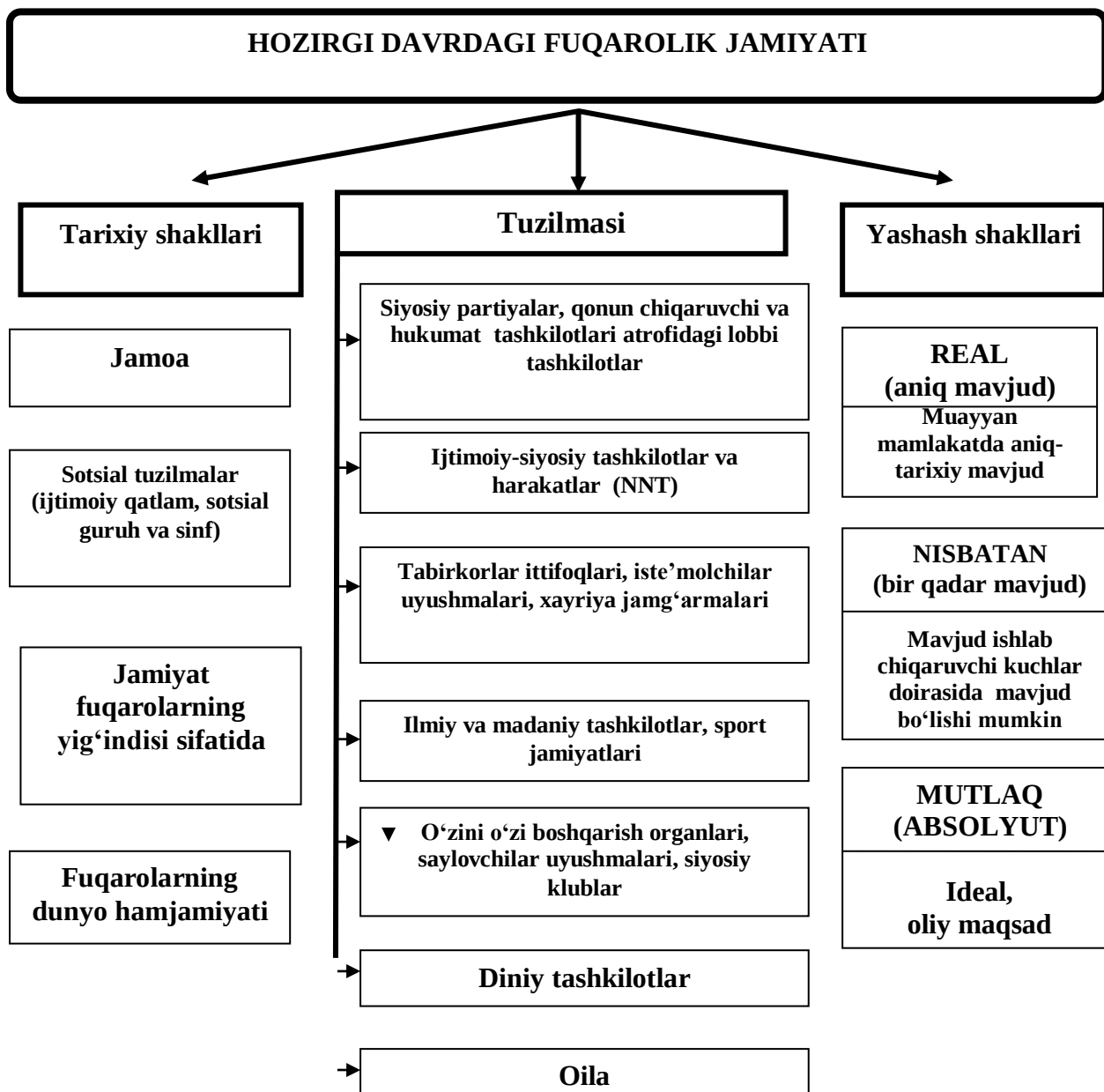
Shu bilan birga, jamiyatni qonunlar asosida boshqarilishi ham ob'ektiv zaruriyat hisoblanadi. Lekin, boshqaruv tizimida ba'zi mansabdorlarning budjetni ijro etishi, turli resurslarni taqsimlash va boshqaruv faoliyatida fuqarolarga qonunlar bilan belgilanmagan turli ruhsatnomalar berish, tadbirkorlikni nazorat qilish kabi turli byurokratik vositalar paydo bo'ladiki, ular doimo jamiyatni rivojlanishiga to'siq bo'lib keldi. Shuningdek, bu kabi holatlar ob'ektiv zarurat hisoblanmaydi. Ularning barchasi boshqaruv an'analaridan chiqarib tashlanishi zarur.

Umuman, fuqarolik jamiyatining yashashi va rivojlanishi uchun davlat organlari quyidagilarga amal qilishiga zarurat tug'iladi:

- qarorlar qabul qilish va ularning ijrosini amalga oshirishda u yoki bu ijtimoiy tizimlar bilan kelishib faoliyat ko'rsatishining shart ekanligi;

- davlat organlari vakolatlarini bir qismini nodavlat notijorat tashkilotlarga o'tkazish.

Shuningdek, davlat apparati funksiyalarini nodavlat tashkilotlarga o'tkazib borish bilan boshqaruv tizimi ham demokratiyalashib boradi. Masalan, Buyuk Britaniyada davlat organlari faqat nodavlat tashkilotlari bajara olmaydigan yoki bajarishni istamaydigan funksiyalarni bajaradi, xolos (ya'ni qoldiq prinsipiga amal qiladi).

3.1.-rasm. Fuqarolik jamiyatining tuzilmasi

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi asosida shunday xulosa chiqarish mumkin: vertikal ierarxiya asosida jamiyatni boshqarish manbai insonlardagi eng zaruriy qadriyatlarni shakllaninishini izdan chiqarib turadi. Shuning uchun ham boshqaruvda davlat va jamiyatning rolini muvozanatlashtirish boshqaruvni modernizatsiyalashning ustuvor yo'nalishi hisoblanmoqda.

Ana shu sababli ham davlat boshqaruviga doir (ma'muriy) islohotlarni amalga oshirishning kafolati fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish bilan uzviy ravishda bog'liqdir. Chunki, inson taraqqiyotining asosiy komponentlaridan biri, bu – inson taqdirini hal etish, uning huquq va erkinliklarini ta'minlanishiga doir boshqaruv jarayonida uning o'zi bosh manfaatdor sifatida faol ishtirok etishi taqozo etiladi.

Ma'lumki, g'arb davlatlarida ma'muriy islohotlar asosiga subsidiarlik¹ prinsipi qo'yilgan bo'lib, u asosan g'arbda rivojlangan quyidagi diniy qadriyatni dunyoviylik asosida hal etish bilan bog'liqdir: "Shaxsning o'z tashabbusi va kuchi bilan qiladigan narsalardan mahrum qilish va uni qandaydir jamoatga taalluqli deyish mumkin emas. Xuddi shuningdek, qattaroq va yuqori darajadagi hamjamiyatning kichik va itoatkor hamjamiyat qilishi va oxiriga yetkazishi mumkin bo'lgan ishga da'vogarlik qilishi ham xuddi yuqoridagidek, ijtimoiy tartibot uchun nihoyatda zararli bo'lgan nosog'lom muhitdir"².

Hozirgi davrga kelib fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanib borishiga mvutanosis ravishda davlat boshqaruvini nomarakazlashtirish (detsentralizatsiyalash) uchun ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik shart-sharoitlar yaratilmoqda. Bu jarayon davlat boshqaruvini erkinlashtirish (liberallashtiish) va ma'muriy islohotlarni amalga oshirishning eng asosiy sharti hamdir.

Fuqarolik jamiyati shakllanib borgan sari mansabdorlar faoliyatini milliy manfaatlar, jamiyat baroqarorligi va xalq farovonligi asosida kechishi uchun shart-sharoitlar shakllanib boradi. Chunki, jamiyatning manfaatlari bilan shaxsning manfaatlari uyg'unlashgan fuqarolik jamiyati sharoitida fuqarolarning huquqlar ham manfaatlar asosida insoniy birliklarga uyushish va shu asosda hokimiyat organlarini nazorat qilish, ularda ishtirok etish mayllari shakllanadi va o'sib bordi.

Fuqarolik jamiyati sharoitida markaziy hokimiyatning milliy manfaatlar bilan bog'liq yirik vakolatlaridan boshqa barcha vakolatlari mahalliy hokimiyat organlari va fuqarolik jamiyati institutlariga o'tkaziladi. Hududiy o'zini o'zi boshqarish organlari, o'z navbatida, ilgari fuqarolarning ixtiyoriy birlashuvi o'z zimmasiga olmagan yoki u rad etgan boshqa vakolatlarni amalga oshira boshladi. Bu holatda konsensusga erishish prinsipiga asoslanildi. Bu prinsip ko'pincha ma'muriy shartnomalarda ifodalana boshlaydi.

Hozirgi davrga kelib rivojlangan mamlakatlarda huquqiy davlatning paydo bo'lishi fuqarolik jamiyati tushunchalarini talqin etishga ham kuchli ta'sir etdi. Jumladan, fuqarolik jamiyati tushunchasini keng va tor ma'nolarda ishlatish rusumga kirdi. Keng ma'nodagi fuqarolik jamiyati - davlat va uning tizilmalari tomonidan jamiyatni egallab olmagan qismi, boshqacha aytganda, davlatning qo'li yetmagan qismidir. Bu kabi jamiyat davlatga nisbatan avtonom, bevosita unga qaram bo'lmagan qatlam sifatida rivojlandi. Shuningdek, fuqarolik jamiyati keng ma'noda faqat demokratik qadriyatlari muhitidagina emas, balki avtoritarizm rejimida ham yashay oladi. Lekin, totalitarizmning paydo bo'lishi bilan fuqarolik jamiyati siyosiy hokimiyat tomonidan butunlay "yutib" yuboriladi.

Fuqarolik jamiyati tushunchasi tor ma'noda talqin etilganda, u huquqiy davlatning ikkinchi tomoni bo'lib, ular bir-birlarisiz yashay olmaydi. Fuqarolik jamiyati bozor iqtisodiyoti va demokratik huquqiy davlat sharoitida davlat tasarrufida bo'lmagan erkin va teng huquqli individlarning o'zaro munosabatlaridagi plyuralizmdan tashkil topadi. Bunday sharoitlarda jamiyat turli sohalarida xususiy manfaatlar va individualizmning erkin munosabatlari qamrab olinadi. Bu kabi jamiyatning

¹Subsidiar, subsidar bitim [lot. subsidiarius zaxiradagi, ko'makchi, yordamchi] – asosiy bitimni to'ldiruvchi bitim, asosiy majburiyat.

² Qarang: Энциклики его святейшества Папы римского 1891, 1981, 1991 годов о труде и человеческой жизнедеятельности, нравственности и морали. -М.: Институт праксеологии, 1993. -С.21.

shakllanishi, uning rivojlanishi individlarning erkinlikka intilishi, ularning davlatga tobe bo'lgan fuqarolikdan erkin mulkdor fuqarolarga aylanishi, o'z shaxsiy hurmat-obro'sini his qila boshlashi, xo'jalik va siyosiy mas'ullikni o'z zimmasiga olishga tayyor bo'lishi kabilarga bog'liqdir.

So'nggi yarim asr ichida tarixiy rivojlanish tajribalari shuni ko'rsatdiki, huquqiy davlat unsurlari shakllanmasdan ilgari fuqarolik jamiyatini barpo etish uchun imkoniyatlar va shart-sharoitlar yaratilmaydi. Buning asosiy sababi shundaki, huquqiy davlat qurish islohotlari fuqarolik jamiyati muhitidan oziqlanadi, davlat irodasi ham jamiyatdagi turli tuman manfaatlar va ehtiyojlar ifodalanishiga bog'liq holda namoyon bo'ladi. Shuningdek, huquqiy davlat sharoitidagi erkin raqobatbardoshlik natijasidagina o'rta qatlam - mulkdorlar qatlamini shakllanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratiladi¹.

Jamiyatni rivojlantirish, huquqiy davlatga asos solish, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish va ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi ishtirokini faollashtirish, bozor iqtisodiyotiga o'tish, davlat hokimiyati organlarini tizimini nomarkazlashtirish natijasida fuqarolik jamiyati qurish uchun shart-sharoitlar yaratiladi. Fuqarolik jamiyati rivojlanib borgan sayin ijtimoiy tuzilmalar ham takomillashadi, uning yangidan-yangi funksiyalari paydo bo'ladi. Fuqarolik jamiyati sharoitida ijtimoiy tuzilmalarga (sotsial strukturalarga) tasnif berish uchun unga doir bilimlarni tahlil etish, unga doir kategoriyalar to'g'risida tasavvurlarga ega bo'lish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun fuqarolik jamiyati klassik darajada rivojlangan Yevropa namunasidagi hozirgi davr fuqarolik jamiyati konsepsiyasining mohiyati nimada? degan savolga javob berishga zarurat tug'iladi.

Bu konsepsiyada fuqarolik jamiyatining muhim mezonlari sifatida erkin fuqarolik jamoalarning teng huquqli, avtonom va faol xatti-harakat qilayotgan individlarning mavjudligi yaqqol va ravshan tarzda ajratib ko'rsatilgan. Fuqarolik jamiyati uchun eng muhim mohiyat kasb etuvchi jihatlar – bu alohida olingan individlarning o'z shaxsiy xohishlariga bo'ysungan holda, “ijtimoiy manfaatlardan” mustaqil holda o'z shaxsiy ehtiyojlaridan kelib chiqib, shunchaki o'z oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishishga intilishni emas, balki o'zining mavjud bo'lgan qonuniy manfaatlari va ehtiyojlarini chindan ham qondirishi hisoblanadi.

Bu soha, ya'ni “byurger” (erkin jamiyat kishisi) xususiy shaxs sifatida o'zini o'zi anglash sifatidagi individualligi o'z xohishlari va shaxsiy avtonomligini qondirishga qaratilgan talablardan kelib chiqqan shaxsiy manfaatlari va ehtiyojlarini amalga oshiradi. Fuqarolik jamiyatida o'zaro ta'sir va bog'lanishlar shuning uchun ham ijtimoiy (sotsial) kenglik deyiladiki, ular xususiy individ sifatida sotsial aktorlardan ham mustaqil ajralgan holda faoliyat yuritishi mumkin.

Hozirgi davr g'arb namunasidagi fuqarolik jamiyatining tuzilmasi quyidagilardan iborat:

–jamiyatning asosiy birligi – siyosiy qaramlikdan holi bo'lgan, o'z huquqlaridan foydalanishga qobillikni egallagan shaxs;

–turli tuman manfaatlarini ifodalash va amalga oshirish zaruriyati asosida shakllanadigan nodavlat jamoat tashkilotlari va harakatlar;

¹ Qarang: Основы политической науки. Часть I. Под ред. В.П.Пугачева.-М.: МГУ им. М.В.Ломоносова, 1996. –Б.219-221.

–nodavlat ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va institutlar (xususiy mulk, mehnat, tadbirkorlik va hokazo);

–davlatdan mustaqil bo‘lgan ishlab chiqaruvchilar (xususiy firmalar va boshqalar);

–jamoat birlashmalari va nodavlat tashkilotlar;

–saylovchilar uyushmalari, turli klublar va to‘garaklar;

–munitsipal, ya’ni o‘zini o‘zi boshqarish organlari;

–ta’lim va tarbiyaning nodavlat sohasi;

–nodavlat ommaviy axborot vositalari;

–siyosiy partiyalar, qonun chiqaruvchi va vakillik organlari atrofidagi davlat bilan fuqarolik jamiyatini o‘zaro bog‘lovchi bo‘g‘in» sifatidagi turli lobbi tashkilotlar;

–tadbirkorlar, fermerlar tashkilotlari, kasaba uyushmalari, iste’molchilar uyushmalari, ilmiy va madaniy tashkilotlar, sport jamiyatlari va boshqalar.

–oila;

–diniy tashkilotlar va boshq. (qarang: 3.1.-rasm).

Ijtimoiy tuzilma ichidagi fuqarolik jamiyatining asosi - davlat va siyosiy tashkilotlarning barqarorligiga zaruriyat sezadigan o‘rta sinf – mulkdorlar qatlami hisoblanadi. “O‘rta sinf”ning vakillari yuqori darajada sotsial va iqtisodiy mustaqillikka ega bo‘ladi. Aristoteldan boshlab Jan-Jak Russo va Georg Gegelgacha bo‘lgan barcha mutafakkirlar xususiy mulkning mustaqil fuqarolar yaratishdagi o‘rmini e’tirof etgan.

Shuningdek, qator tadqiqotchilar fuqarolik jamiyatini rivojlanishini quyidagi isbot talab qilmaydigan jihatlarini ajratib ko‘rsatdi:

–fuqarolik jamiyati davlatgacha yoki davlatdan tashqarida mavjud bo‘lmaydi;

–ayni davlat, qaysiki fuqarolik jamiyati uning chegarasi ichida mavjud bo‘ladigan davlat fuqarolarning farovonligi va ularning alohida maqsadlariga (agar bu maqsadlar qonunga xilof bo‘lmasa) mansub jihatlarni himoya qiladi;

–fuqarolik jamiyati davlatdan fuqarolarning hayotini, sog‘lig‘ini, xavfsizligini va boshqa ijtimoiy manfaatlarini himoya qilishni talab qilishga haqlidir;

–bir tomondan, moddiy mo‘l-ko‘lchilikda yashayotgan, ikkinchi tomondan, muhtojlikda turmush kechirayotganlar o‘rtasidagi ziddiyatlarni yumshatuvchi ijtimoiy dasturlarni amalga oshirish majburiyati davlat zimmasiga yuklanadi;

–davlat o‘zining tashqi siyosati va mudofaa qudrati bilan fuqarolik jamiyatining yashashini ta’minlaydi.

Hozirgi davrda jamiyatshunos olimlar tomonidan fuqarolik jamiyatini tuzilmashlashtirishga oid uchta asosiy yondashuvini ilgari surdi: institutsional, tizimli va sektorli. Ularni ichida institutsional yondashuv kengroq tarqaldi. Bu yondashuv asosi sifatida tarixiy rivojlanish jarayonida odamlarning ijtimoiy (sotsial) xatti-harakatlari va aloqalarini muvofiqlashtirish maqsadidan kelib chiqqan zaruriyat sifatida paydo bo‘lgan ijtimoiy hayot birligi (uyushmasi) sifatida shakllangan “ijtimoiy institut” tushunchasi qabul qilindi. Bu tavsifga tayangan holda, institut sifatida, ham bir butun holdagi fuqarolik jamiyatini, ham uni tarkibiy qismlarini alohida-alohida tarzda ko‘rib chiqish mumkin. Bunda fuqarolik jamiyati bozor munosabatlari asoslari, demokratik davlat, asosan – davlatdan mustaqil ravishda yashash (avvalambor, moliyaviy) manbalari mavjud bo‘lgan ijtimoiy sinflar va qatlamlar mavjudligi bilan tavsiflanadigan ijtimoiy munosabatlarning yaxlit tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu fuqarolik institutlar bir butun jamiyatga mansub bo‘lgan, uning biron-bir qismi yoki tizim ostiga taalluqli

bo'lmagan, balki uning rivojlanishining muayyan bosqichida turishi bilan ifodalanadigan institutlardir¹.

Institutsional yondashuvning muhim tomoni shundaki, u fuqarolik jamiyatining u yoki bu manfaatlarni amalga oshirayotgan alohida olingan omillarini ajratish va tavsiflash imkonini beradi.

Shuningdek, fuqarolik jamiyatini strukturalashning tizimli yondashuvi ham o'zining qator afzalliklariga egadir. Shuning uchun ham turli jamiyatga doir adabiyotlarda ko'pincha "struktura" (tuzilma) tushunchasi "tizim" sinonimii sifatida ishlatiladi.² Bu kabi nuqtai nazardan kelib chiqilsa, har bir mamlakatdagi fuqarolik jamiyati quyidagi tizimiy belgilarga ega bo'ladi: u biron-bir sotsiallik (ijtimoiylik) turiga mansub (keng ma'noda) bo'lib, boshqaruvchi va boshqariluvchi tizimlarga bo'linish, muayyan darajadagi suverenlik, ierarxialik, barqarorlik, rivojlanib va o'zgarib borish, ochiqlik, turli moslashuvlar, organik birlik (yaxlitlik) va differensyalashish³ kabi sifatlarga ega bo'ladi.

Fuqarolik jamiyati o'z ichiga qator ostki tizimlarni oladi: iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va ma'naviy. Bu ostki tizimlarning funksiyalaridan kelib chiqib ularning har biri doirasida alohida-alohida ravishda shakllanadigan fuqarolik jamiyatining uyushmalarini strukturalash mumkin.

Shuningdek, fuqarolik jamiyati strukturasini uch sektorlik nazariya asosida ham ko'rib chiqish mumkin (qarang: 3.2.-rasm). Uning muhim jihati - bu fuqarolik jamiyatini gorizontalk tekislikda (uch sektorga bo'lingan holda), shu bilan birga, uni vertikal, ya'ni ijtimoiy tizimdagi holatini yaxlit tarzda tahlil qilish mumkinligidadir. Gorizontalk bo'lish deganda faoliyatlari ustuvorligidan kelib chiqib jamiyatni uchta teng huquqli sektorlarga bo'lish tushuniladi. Dastlabki ikki sektor - bu davlat va siyosiy institutlar va ishbilarmon xususiy tashkilotlar va korxonalaridan iborat. Hozirgi davrda uchinchi - foyda olishni ko'zlamaydigan sektor ham paydo bo'ldi. Bu sektor aholining o'z oldiga shaxsiy daromad olishni qo'ymaydigan guruhlar va nodavlat tashkilotlarini o'z ichiga oladi. Uchinchi sektorga oila bilan hukumat va foyda keltiruvchi biznes vakillaridan iborat sektor o'rtasida rivojlangan faollashuv sektori sifatida qaraladi. Bu qarashlarga muvofiq vertikal ravishda bo'linishda uchta daraja - faoliyatga oid bo'lgan fuqarolik faolligi (xususan, fuqarolik jamiyati) va nofuqaroviy hamjamiyat (jinoiylikka taalluqli bo'lgan) darajalari mavjudligini ifodalanadi.

Faoliyatga oid daraja o'z ichiga siyosiy institut sifatida davlat, iqtisodiy va biznes-strukturalar, foyda olishni ko'zlamaydigan tashkilotlar doirasida amalga oshadigan barcha yuridik jihatdan rasmiylashgan aloqalar va munosabatlarni oladi. Nofuqarolik jamiyati - bu barcha uchta sektordagi norasmiy (yashirin) va jinoiy faoliyatga moyil guruhlardir. Bu darajalar orasiga jamiyat faoliyati sohasining o'rta holati sifatida, bir tomondan, huquqiy maydon doirasida, ikkinchi tomondan, davlat tomonidan muvofiqlashtirilmaydigan fuqarolik jamiyati joylashadi.

¹ Резник Ю.М. Формирование институтов гражданского общества (социоинженерный подход) / Ю.М. Резник // Социс. - 1994, №10. -С.21-30.

²Карташов, В.Н. Гражданское общество как система (социально-правовой аспект)/В.Н. Карташов//Вестник Ярославского государственного университета им. П.Г.Демидова.-2009.-№1.-С. 37-43.

³Differentsiatsiya [fran. differentiation < lot. differentia farq qilish, tafovut] - bir butunning turli qismlar, shakllar va darajalarga bo'linishi, ajralishi, parchalanishi.

Albatta, fuqarolik jamiyatining sotsial strukturalarini (ijtimoiy tuzilmalarini) o'rganishda uchchala yondashuvning har biriga ehtiyoj seziladi. Fuqarolik jamiyatida ishtirok etayotgan har qanday omil institutlashadi, o'zining ustuvor maqsadlariga bog'liq holda sektorlarga bo'linadi, o'ziga xos muayyan muhitda faoliyat yuritadi. Ularning hammasini bir doiraga jamlanishi ostki tizimlarga bo'linadigan fuqarolik jamiyatini tashkil etadi.

Aksariyat jamiyatshunos olimlarning fikricha, fuqarolik jamiyatining strukturalari quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi:

- ijtimoiylik (sotsial manfaatlar va intilishlarni artikulyatsiya qilish, odamlar va buyumlar o'rtasidagi emas, balki, odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va aloqalar);
- davlatdan ayro bo'lgan o'zini o'zi boshqarish (avtonomlik);
- fuqaroviylilik (sivilizatsiyaga erishganlik, ya'ni butun bir jamiyat va boshqalarning manfaatlarini e'tiborga olish qobiliyatiga ega bo'lish, huquqiy doira ichida xatti-harakat qilish);
- ishtirok va aloqalarning ixtiyoriyligi (vertikal aloqalar ustidan gorizont alqalarning ustunligi).

Sektor Daraja	I sektor	II sektor	III sektor
Faoliyatga oid	Davlat	Iqtisodiyot, xususiy biznes	NNT lar faoliyati
Fuqarolik jamiyati	Siyosiy uyushmalar (partiyalar, harakatlar)	Iqtisodiy uyushmalar (kasaba uyushmalari, biznes-uyushmalar)	Uchinchi sektor uyushmalari (NNT)
Nofuqarolik jamiyat	Yashirin guruhlar	Uyushgan jinoyatchilik	Tajovuzkor sektalar

3.2.-rasm .Fuqarolik jamiyati tuzilmasining uch sektorlik tizimi

Agar mazkur yondashuvga asoslanilsa, unda fuqarolik jamiyatining strukturalariga ixtiyoriy notijorat tashkilotlar (xayriya, huquqni himoya qilish, volontyor¹ va boshq.), ijtimoiy qatlamlar manfaatlariga doir guruhlar (kasaba uyushmalari, tadbirkorlik, fermerlar, ayollar, yoshlar nodavlat tashkilotlari) yoki biror maqsadga qaratilgan (madaniy, sport) tashkilotlar, shuningdek sotsial harakatlar (yekologik, urushga qarshi va boshq.) tegishli ekanligi ko'zga yaqqol tashlanadi.

Fuqarolik jamiyatini rivojlanish tajribasi shuni ko'rsatdiki, yuqoridagi berilgan tavsiflarga muvofiq va mos keladigan ba'zi nodavlat tashkilotlar bilan fuqarolik jamiyati o'rtasidagi chegara, demak ular doirasida harakat qilayotgan tashkilotlar o'rtasidagi o'xshashlik yo'qolib ketdi.

Shundan kelib chiqib, faoliyatlari fuqarolik jamiyati uchun g'oyatda muhim bo'lgan siyosiy partiyalar, biznes-hamjamiyatlar, ommaviy axborot vositalari, mahalliy

¹Volontyor [fr. volontaire] — o'z hohishi bilan biron-bir jarayonda ishtirok etuvchi shaxs; (ba'zi davlatlarda, masalan Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiya va boshq. harbiy xizmatga ixtiyoriy ravishda kirish).

o‘zini o‘zi boshqarish kabilarni jamiyatdagi o‘rnini tavsiflash maqsadida chegaraviy, yoki gibrid¹ shaklidagi tushunchalar taklif qilindi. Ana shunday chegaraviy sohaga “quyidagi” manfaatlarni ifodalovchi, fuqarolik jamiyati tizimida oraliq joyni egallovchi mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlari tegishlidir.

Fuqarolik jamiyatining siyosatdan butunlay yiroq turadigan munosabatlar va institutlar tizimi sifatida tavsiflamaslik lozim. Bu kabi jamiyatning genezisi² va tabiati turli tuman manfaatlarni davlat siyosatini belgilash jarayonida jamiyatdagi fuqarolar irodasi sifatida ifodalashi uchun iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-axloqiy, oilaviy, madaniy va boshqa ijtimoiy munosabatlarni yetarli darajada tizimning tarkibiy qismlariga aylantira oladi. Bu tizim doirasida turlicha jamoat tashkilotlari, harakatlar, siyosiy partiyalar (idora etuvchi partiyadan tashqarilari), diniy tashkilotlar, iqtisodiy uyushma va birlashmalar, va nihoyat, insonning o‘zi shaxs sifatida o‘zining oilaviy, kasbiy, xizmat ko‘rsatishga oid va boshqa turli tuman manfaatlari hamda ehtiyojlarini qondirish uchun harakat qiladi.

Yangi ijtimoiy individlar – teng fuqarolik huquqlariga va o‘zlariga xos fuqarolik sifatlariga ega bo‘lgan fuqarolar paydo bo‘lmasdan turib fuqarolik jamiyatining yashashi va shakllanishiga erishib bo‘lmaydi. Inson qachonki yuksak axloqiy fazilatlar, demokratik qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirishga asoslangan ilg‘or dunyoqarash, shaxsiy qadr-qimmat, mustaqilligi va individualligini boshqa fuqarolarning huquq va erkinliklarini hurmat qilish bilan muvozanatda qadrlash, qonunlar va umuminsoniy jamiyat hayoti qoidalariga amal qilish kabilarni o‘z hayot tarziga aylantirganidagina fuqarolik darajasiga erishadi. Fuqarolik jamiyatiga xos bo‘lgan yangi avlodga mansub bo‘lgan shaxs jamoat tashkilotlari va ijtimoiy institutlar bilan bo‘lakcha o‘zaro munosabatlarda bo‘ladi. Yetarli darajada rivojlangan fuqarolik jamiyatida yangi individlar nafaqat jamoaga qorishib va birikib ketadi, balki o‘zining shaxsiy individualligini namoyon qila oladi, yuksak ma’naviy qarashlarga ega bo‘ladi. Bunday holatga erishish faqat odamlarning ruhiyati va dunyoqarashini tubdan yangilanganida, ularning iqtisodiy va sotsial maqomini yangi jamiyatga xos tarzda o‘zgarganidagina ro‘y beradi³.

2.Rivojlangan davlatlarda fuqarolik jamiyati institutlarining tizimli va funksional jihatlarining takomillashuvi

Fuqarolik jamiyati tarixiy rivojlanishning tadrijiy yo‘li hosilasi sifatida asta-sekinlik bilan rivojlanadi. Bu kabi jamiyatning shakllanishi uchun muayyan shart-sharoitlar bo‘lishiga zaruriyat tug‘iladi:

-fuqarolik jamiyati ikki xil yo‘l bilan – davlat yordamida (vositasida) yoki mustaqil ravishda shakllanishi mumkin. Mazkur jamiyatning davlat yordamida shakllanishi – bu jamiyatni shakllantirishga doir muayyan qonunlarni ishlab chiqilishi, demokratik strukturalarni rivojlantirish, davlat tomonidan umum qabul qilingan me‘yorlarga qat’iy amal qilish. Mustaqil ravishda shakllanish deganda, – bu o‘rta mulkdorlar qatlamining

¹Gibrid [lot. hibridaj] – bir necha urug‘larni birlashtirgan holda olinadigan nasl; ijtimoiy fanlarda turli tushunchalar asosida bitta tushunchani tavsiflashga nisbatan ham ishlatiladi.

²Genezis [gr. genesis] – kelib chiqish, paydo bo‘lish; rivojlanayotgan hodisaning tuzilish va shakllanish jarayoni.

³Головистикова, А.Н. Проблемы теории государства и права: учебник/А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев. -М.: Эксмо, 2005. – С.124.

jamiyatdagi hissasining ustuvor ahamiyat kasb eta boshlaganida, fuqarolar huquqiy madaniyati demokratik prinsiplar talablari darajasiga ko'tarilganida, erkin fikrlaylaydigan fuqarolarning jamiyatga ta'siri sezilarli darajaga faollashganida fuqarolik jamiyati tadrijiy yo'l bilan shakllanishi mumkin;

-fuqarolarning ko'pchilik qismini o'z shaxsiy mulkiga ega bo'lishi, uni turli shakllar va huquqlar doirasida mustaqil ravishda tasarruf etish huquqiga ega bo'lishi, shuningdek mulkdorlar qatlamini mustaqil ijtimoiy birlik sifatida rivojlanishi natijasida fuqarolik jamiyatining shakllanishi uchun iqtisodiy shart-sharoilar tug'ilishi mumkin. G'arb tadqiqotchilarining fikricha, xususiy mulkning mavjudligi fuqarolik jamiyati sharoitida shaxsning erkinligini tayanch (bazaviy) sharti hisoblanadi;

-fuqarolik jamiyatini shakllanishi uchun jamiyatda rivojlangan va turli tuman sotsial strukturalar (ijtimoiy tuzilmalar) yetilgan bo'lishi lozim. Bu strukturalar jamiyatdagi barcha fuqarolar ijtimoiy qatlamlari, guruhleri vakillarining turlicha manfaatlarini o'zida ifodalaydi;

-shaxsning sotsial, intellektual, psixologik jihatlardan rivojlanganligi, uning mustaqil faoliyat yuritish uchun ichki erkinligi va qobiliyatini shakllanganligi.¹

Hozirgi davrdagi gumanitar-ijtimoiy fanlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijasida fuqarolik jamiyati murakkab, ko'p darajali aloqalar va strukturalar tizimi sifatida talqin etilmoqda. U o'z ichiga barcha davlat faoliyati doirasidan tashqarida rivojlanadigan shaxslararo munosabatlarni oladi.

Birinchi daraja. Fuqarolik jamiyatidagi shaxslararo munosabatlarning mazkur darajasi – bu individlarning turmush kechirishni ta'minlovchi tayanch (birlamchi), ya'ni oziq-ovqat, kiyim-bosh, uy-joy kabilarga nisbatan paydo bo'ladigan ehtiyojlardir. Bu ehtiyojlar kasbiy, iste'molchilar va boshqa uyushmalar (masalan, xususiy korxonalar, aksionerlik jamiyatlari, vrachlar, quruvchilar, hunarmandlar birlashmalari va boshq.) kabi ijtimoiy institutlar vositasida amalga oshiriladi;

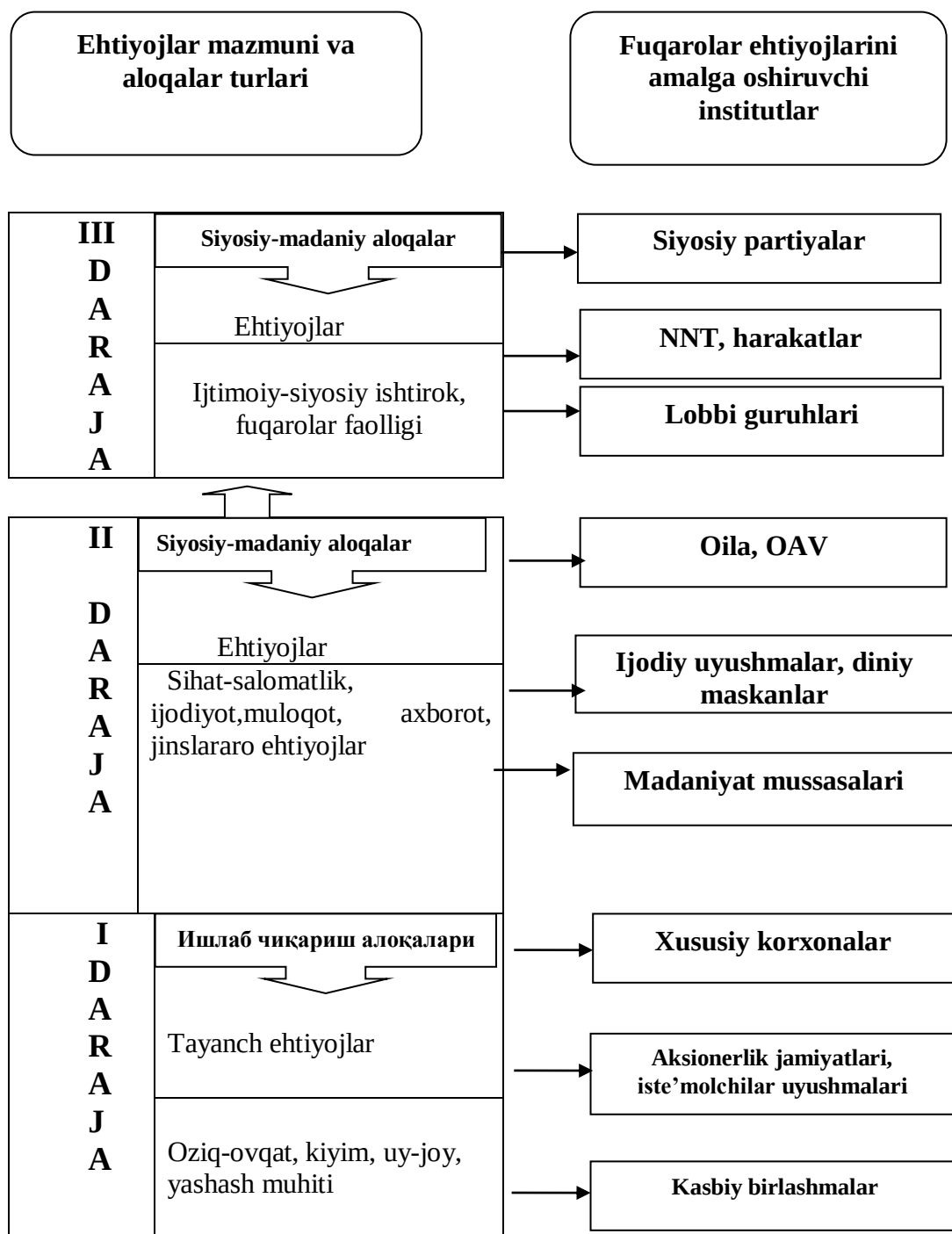
Ikkinchi daraja. Bunga umrni uzaytirish bilan bog'liq bo'lgan, sihat-salomatlik, bolalar tarbiyasi, ma'naviy-madaniy yuksalish, axborot, muloqotlar kabilarga doir ehtiyojlardan kelib chiqadigan shaxslararo munosabatlar kiradi. Bu munosabatlar ma'naviy, etnik, diniy, oila-nikoh va boshqa shakllardagi o'zaro aloqalarni o'z ichiga olgan sotsiomadaniy majmuani tashkil etadi. Bu darajadagi ehtiyojlar oila, ta'lim, ilmiy, ijodiy, sport uyushmalari, diniy maskanlar, madaniyat muassasalari, ommaviy axborot vositalari kabi institutlar vositasida qondiriladi.

Uchinchi daraja. Bunda ijtimoiy-siyosiy ishtirok ehtiyojlari nazarla tutiladi. Mazkur darajada shaxslararo munosabatlar o'zi afzal deb bilgan siyosiy qarash va qadriyatlarga ega bo'lish asosidagi individual tanlov bilan bog'liqdir. Mazkur daraja individda aniq siyosiy va ijtimoiy nuqtai nazarlar shakllanishini talab etadi. Bu darajadagi ehtiyojlar siyosiy partiyalar, harakatlar va boshqa uyushmalar vositasida qondiriladi.

Shuningdek, jamiyatshunos olimlar fuqarolik jamiyatining uchta asosiy sohalaridagi strukturalarini bir-biridan ajratib, ularni quyidgaicha ifodalaydi: iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy.

¹ Гражданское общество в структуре социального государства и как инструмент управления государством //http:// студопедия.су/2_35359_гражданское-общество-в-структуре-социального-государства.html.

Iqtisodiy sohada fuqarolik jamiyatining struktusi quyidagilardir: iqtisodiy faollikning individual shakllari; jamoaviy xo‘jaliklar, kooperativlar, xususiy korxonalar va aksionerlik jamiyatlari (sanoat, savdo, moliyaviy sohalarda); tarmoqlar bo‘yicha birlashmalar va uyushmalar (tadbirkorlar, fermerlar, sanoatchilar, banklar, neftchilar kabilar birlashmalari). Bu korxona va tashkilotlar fuqarolarning o‘z tashabbuslari bilan tuziladi. Ular bilan bir qatorda davlatning unitar korxonalari ham faoliyat yuritishi mumkin. Raqobatchilik aloqalari va manfaatlarni intergatsiya qilish masalalari erkin bozor iqtisodiyoti qonunlari bilan hal etiladi.

3.3.-rasm. Fuqarolik tuzilmalari

Fuqarolik jamiyatining ijtimoiy-siyosiy sohasi o'z ichiga quyidagilarni oladi: fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligining turli shakllari (majlislar, namoyishlar va boshq.); ijtimoiy, siyosiy tashkilotlar va harakatlar (kasaba uyushmalari, kam ta'minlangan qatlamlarlarga yordam uyushtirish jamiyati, nogironlar jamiyati, partiyalar va boshq.); o'zini o'zi boshqarish organlari va nodavlat ommaviy axborot vositalari. Ularning an'anaviy strukturaviy unsurlari: oila, sotsial guruhlar va birliklar. Bu sohada ijtimoiy fikrni shakllantirish va ifodalash, umum qabul qilingan me'yorlar va qadriyatlarni joriy etish, sotsial ixtiloflarni kelishtirish, sotsial birliklarni o'zini o'zi tashkillashtirishni rag'batlantirish, fuqarolar hamkorligi asosida o'zaro yordamlar uyushtirish kabilar.

Fuqarolik jamiyatining ma'naviy sohasi bevosita odamlarning ma'naviy-axloqiy jihatlardan rivojlanishi, ularning ilmiy va badiiy ijodiyoti, madaniy rivojlanishi bilan bog'liqdir. Bu sohadagi fuqarolik jamiyatining unsuri - bu so'z va vijdon erkinligidir. Ularni hayotda amalga oshirish alohida olingan shaxslarning o'z e'tiqodlarini himoya qilish, o'z

fikrini oshkora ayta olish, o'z shaxsiy g'oya va konsepsiyalarini rivojlantirish imkoniyatlariga ega bo'lish, ijodiy tashabbuskorlik va o'zini o'zi rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratishni ifodalaydi. Bu soha o'z ichiga mustaqil faoliyat yuritadigan ijodiy, ilmiy, madaniy, ma'naviy, ma'rifiy va boshqa uyushmalar, birlashmalar va tashkilotlarni oladi (masalan, yozuvchilar, rassomlar, kompozitorlar, uyushmalari, ilmiy hamjamiyatlar, madaniy va ma'rifiy tashkilotlar, diniy maskanlar va boshqalar. (qarang: 3.3.-rasm). Fuqarolik jamiyati strukturasi o'zida jamiyatni sotsial-tabaqaviy jihatdan bo'lishni aks ettirsa ham aslida u jamiyat (suveren va mustaqil) sub'ektlarining erkin o'zaro ta'siri hamda bog'lanishlari natijasi o'laroq shakllanadi. Fuqarolik jamiyati manfaatlar muvozanatiga asoslanganligi uchun ham uning strukturalarini tavsiflashda asosiy ahamiyat kishilarni turli birliklarga birlashtirish va ularning a'zolik tabiatini ochib beradigan uyushmalar sifatidagi funksional tahliliga qaratiladi. Bu xulosalardan yana bir muhim holat kelib chiqadi.

Fuqarolik jamiyatining strukturasi o'zida gorizontallik tabiatini kasb etadi. Unda davlatdan farq qilib, vertikal aloqalar (bo'ysunish) emas, balki gorizontaal munosabatlar ustunlik qiladi. Fuqarolik jamiyatida erkin va yuridik jihatdan teng huquqli hamkorlarning o'zaro munosabatlari (raqobat, qarama-qarshilik, hamkorlik, birdamlik) shakllanadi. Fuqarolik jamiyatining strukturalari o'zini o'zi tashkil etuvchi, o'zini o'zi boshqaruvchi sifatidadagi teng huquqli sub'ektlar (hamkorlar, o'zaro shartnoma tuzuvchilar) va ixtiyoriy hamda erkin istak bildirishlar natijasida paydo bo'ladi.

Shu tariqa, fuqarolik jamiyati faqat tizimli sifat kasb etganidagina o'zining sotsial harakatchanligiga va yetukligiga erishadi, deb xulosa qilish mumkin. Bu tizimlilik ierarxik emas, balki muvofiqlashtirish tarzini kasb etadi. Bunda barcha sotsial birliklar (manfaatlarni ifodalash asosida tashkil topgan guruhlar) bir-birlariga bo'ysunmaydi, balki o'zaro aloqalar asosida faoliyat yuritadi. Fuqarolik jamiyatining boshlang'ich mezonlari – bu manfaatlar, huquq va shaxs erkinligidir. Erkinlik va adolat fuqarolik jamiyati sharoitida odamlar faoliyatini yo'lga qo'ygan holda ijtimoiy omillik kasb etadi.

Fuqarolik jamiyati davlat tomonidan himoya qilinadigan barqaror huquqiy me'yorlarsiz yashay olmaydi. Fuqarolarning asosiy shaxsiy huquq va erkinliklariga quyidagilar kiradi: o'z sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish; o'zining qaysi millatga mansubligini o'zi aniqlash huquqi; shaxsiy va oilaviy sirlarni saqlash huquqi; hayot

kechirish huquqi; vijdon erkinligi huquqi; fuqarolarning uy-joyi va shaxsiy hayoti kabilarning daxlsizligi, yozishmalarnining sir saqlanishi; sudda himoyalaniş huquqi, davlat organlari va mansabdor shaxslar xatti-harakati ustidan shikoyat qilish huquqi; qacda bo'lish va yashashni tanlash, erkin ravishda bir joydan ikkinchi joyga ko'chish huquqi; qaysi tilda so'zlashishni erkin ravishda tanlash huquqi; axborot olish huquqi va boshq.

Fuqarolik jamiyati va uning strukturalari tavsifining yana biri – bu ularning funksionallik tabiatini kasb etishidir. Bu fuqarolik jamiyatining amal qilishi nafaqat xususiy manfaatlarni amalga oshirish uchun muayyan kengliklarni tashkil etish, balki jamiyatni o'zini o'zi tashkillashtirishi va o'zini o'zi muvofiqlashtirishining yuqori darajasiga erishish demakdir. Va nihoyat, zamonaviy fuqarolik jamiyati qadriyatlariga ijtimoiy va shaxsiy manfaatlarni o'zaro uyg'unlikda biriktira olish ham taalluqlidir¹. Agar bu kabi uyg'un birikuvga erishilmasa, u holda davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasida uzilishlar sodir bo'lishi mumkin.

3.Hozirgi davr rivojlangan davlatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanish tamoyillarn

XXI arafasiga kelib rivojlangan mamlakatlar jamiyatining sotsial strukturasi sifatida sotsioiqtisodiy, siyosiy, xulqiy va boshqa belgilari bilan o'zaro farqlanadigan guruhlar va qatlamlar yanada ko'paydi. Bu davrga kelib sinflar, stratalar, sotsial qatlamlar strukturasi va o'zaro aloqalari xususiyatlarida jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi: ichki sinfiy farqlanish jarayonlari faollashdi, sotsial birliklarning harakatchanligi (mobilligi) kuchaydi, yangi qatlamlararo guruhlar shakllandi.

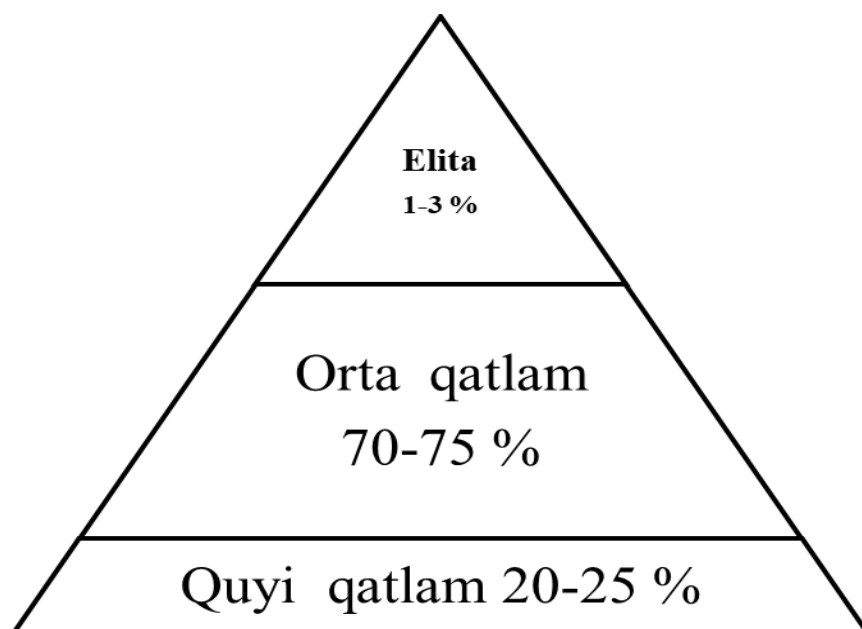
Shuningdek, g'arb mamlakatlarida bozor munosabatlarini "sotsial birliklar determinanti" sifatida talqin etadigan konsepsiyalar keng tarqaldi. Ayniqsa, ingliz jamiyatshunos olimi A.Giddens ilgari surgan konsepsiyada bu kabi nazariy jihatlar keng yoyildi. Bu konsepsiyaga binoan, sinflar moddiy resurslarga egalik qilish va ularni nazorat etishdagi tengsizliklar sababli paydo bo'ladi, sinfiy mansublikning asosiy ko'rsatkichi individ va guruhlarining imkoniyatlarini aniqlash ularning egallagan mulki, kasbiy salohiyati, bilimi va texnikaviy saviyasi, shuningdek jismoniy ishchi kuchi kabi ko'rsatkichlar asosida ifodalandi. Unga muvofiq tarzda g'arb jamiyatlari uchta sinfga bo'lish rusumga kirdi: yuqori, o'rta, pastki.

Ana shu tasniflash asosida oliy sinfni tahlil etishga misol tariqasida AQSh jamiyatini keltirish mumkin: o'tgan o'n yilliklarda yuqori qatlamning tezlik bilan boyib borganligi kuzatildi. Eng oliy qatlam 200 mingdan 400 mingacha odamni tashkil etgan (AQSh aholisining 0,1-0,2 %) 10 mln. dollardan kam bo'lmagan mulkka ega bo'lib, yiliga bir necha mln. dollar daromad oladi. Taxminan 200 mingta yuqori sinf vakillari 5 dan 10 mln. dollargacha, yana 300 mingtasi esa 2 mln.dan 5 mln. dollargacha yillik daromadga ega bo'ladi.

AQShda taxminan 1,5 mln.ga yaqin nodavlat notijorat tashkilotlar (NNT) faoliyat yuritadi. NNT jamiyatning hamma sohalarini o'ziga qamrab olgan bo'lib, ular tashqi siyosat, saylovlar, atrof-muhitni himoya qilish, sog'liqni saqlash, ayollar huquqi, iqtisodiy rivojlanish, yoshlar va qariyalarni ijtimoiy himoya qilish kabi yo'nalishlarda

¹Qarang: Зарубежные и отечественные теории гражданского общества/<http://superinf.ru>.

aholining manfaatlari va ehtiyojlarini ifoda etadi va himoya qiladi. Shuningdek, NNT siyosat bilan bog‘liq bo‘lmagan, masalan, diniy tashkilotlar, kasaba uyushmalari, ijtimoiy himoyaga muhtoj bo‘lgan aholi qatlamlari – qashshoqlar, ruhiy kasallar, yoshlar kabilarga yordam berish faoliyati bilan shug‘ullanadi. AQShdagi NNT faoliyati xususiy shaxslar, xususiy sektordagi tijorat kompaniyalari, xayriya jamg‘armalari, a‘zolik badallari yoki federal va mahalliy hokimiyat organlari (grantlari) kabilar tomonidan moliyalashtiriladi¹.

M a r g i n a l l a r

Rasm 3.4. Industrial jamiyatning sotsial tuzilmasi

Fuqarolik jamiyatiga nisbatan amerikanacha yondashuv bu sohada eng mashhur va keng tanilgan – Merilend shtatidagi Baltimor shahriga joylashgan Jon Xopkins universitetining “The Comparative Nonprofit Sector Project” loyihasida yaqqol ko‘ga tashlanadi. Bu loyihadan kelib chiqib NNTning faoliyat turlari 12 ta yo‘nalish bo‘yicha belgilandi: 1)madaniyat va dam olish; 2)ta’lim va tadqiqot; 3)sog‘liqni saqlash; 4)sotsial xizmatlar; 5) atrof-muhitni himoya qilish; 6)lokal hamjamiyatlarni rivojlantirish; 7) inson huquqlarini himoya qilish; 8) filantroplar² uchun vositachilik qilish; 9)xalqaro; 10)diniy; 11)kasbiy, uyushmalar biznes iva kasaba uyushmalari; 12) boshqa yo‘nalishlar.

Mazkur loyiha mezonlari doirasida 35 ta mamlakatda (16 ta rivojlangan, 14 ta rivojlanayotgan, 5 o‘tish davri iqtisodiyotini o‘z boshidan kechirayotgan) NNTning strukturasi, hajmi, ular faoliyatidagi muammolar va natijalarga doir tadqiqotlar olib borilib, ularning yakunlari natijasi o‘laroq quyidagilar aniqlandi: Bu mamlakatlarda YaIMdagi uchinchi sektor hissasi 1,3 trl. AQSh dollari yoki YaIMlar yig‘indisining 5,5 % ini tashkil etgan. NNTda deyarli 40 mln. odam (shundan 20 mln. kishi ish haqi olib

¹ История НКО в США Блог посольства США в Москве <http://embassy-voices.livejournal.com/19048.html>.

² Филантроп [юнон. philanthropes] – филантропия билан шуғуullanувчи, хайр-эхсон қилувчи шахс.

ishlagan) faoliyat yuritib, bu ko'rsatkich 35 ta mamlakatdagi iqtisodiy faol aholining 4,5 foizini tashkil etgan¹.

Hozirgi davrga kelib yuqori sinf murakkab ichki strukturaga egaligi bilan tavsiflanadi: u mulk tashkiliy shakllariga bog'liq holda toifalashgan guruhlardan iborat ekanligi; qo'shimcha kapital o'lchami va sohasi; kasbiy faoliyatining (oliy darajali menejerlar, siyosatchilar, boshqaruvchilar) turi; turmush tarzining xususiyatlari; siyosiy maqsadi va yo'nalishi; etnik, hududiy, demografik va boshqa belgilari.

Postindustrial mamlakatlardagi yuqori sinflarining sotsial tarkibidagi o'zgarishlar quyidagilar bilan birgalikda sodir bo'lmoqda:

- yirik mulkdorlarning jamiyatda tutgan o'rni yanada mustahkamlashmoqla;
- bir tomondan, yollanma xodim, ikkinchi tomondan, ishlab chiqarish vositalari egasi sifatida faoliyat yuritayotgan oliy darajali xodimlar va menejerlar rolining jiddiy ravishda o'sib borishi;
- yuqori sinf vakillarining katta siyosatdagi faolligini o'sib borayotganligi, ularning siyosiy maqsadlari uchun moliyaviy xarajatlarning oshib borishi.

Bu sinfning miqdorini faqat taxminan chamalab aytish mumkin: bu ko'rsatkich iqtisodiy faol aholining taxminan 3-4 foizini tashkil etadi.

Mashhur tarixchi Arnold Toynbining fikricha, zamonaviy sivilizatsiya – bu o'rta sinf sivilizatsiyasi. Rivojlangan mamlakatlar jamiyati strukturasida o'rta sinfning hissasi 60-70 foizni tashkil etadi. Turli ilmiy maktablar o'rta sinfni sotsial birlik sifatida ajratib ko'rsatish uchun turli mezonlardan foydalanadi. Ko'pincha o'z maqomini o'zi baholashi va olgan daromadi asosiy mezon sifatida qo'llaniladi. G'arb jamiyatlarining uchdan ikki qismi o'rta sinfga yaqin daromad oladi, kambag'allar va boylar unchalik ko'p emas, deb hisoblashlar keng tarqaldi. Yana aksariyat tahlilchilar hozirgi o'rta sinf ishlab chiqarish vositalariga mayda mulkiy egalik qiluvchilardan iborat, degan fikrlar ko'paydi. Bu kabi mayda ishbilarmonlar – “yeski o'rta sinf” deb ataluvchi AQSh fermerlari va Buyuk Britaniya savdo-sotiq korchalonlari aholining 10-15 foizini tashkil etadi. Rivojlangan mamlakatlardagi “yangi o'rta sinf” yoki “menejerlar va mutaxassislar sinfi” deb ataluvchi sotsial birlik aholini 20-25 foizini tashkil etib, ularning aksariyat qismi oliy ma'lumotli mutaxassislar, aqliy mehnat xodimlari, erkin kasblar vakillaridan iboratdir. Agar asosiy mezon sifatida mehnatning turi qo'llanilsa, u holda o'rta sinfga “oq yoqaliklar”, ya'ni oliy ma'lumotga ega bo'lmagan (“pastki o'rta sinf”) xodimlar ham mansub bo'ladi. Shuningdek, o'rta qatlamlarni bozor munosabatlari va mehnat turidan kelib chiqib aniqlashdan tashqari madaniy va qadriyatli yo'nalganligi asosida aniqlash usuli ham keng qo'llaniladi (3.4.-rasm g'arbiy Yevropadagi umumiy holatni ifrdalaydi).

O'rta qatlamlar jamiyatning farovon yashashi uchun zarur bo'lgan barcha ehtiyojlarni qondiradi: ishchi o'rinlari, iste'mol mollari, tibiiy yordam, ilmiy kashfiyotlar va boshq. Jamiyatshunos olimlarning fikricha, o'rta qatlamlar – sinflar-muholiflar o'rtasidagi o'zaro ixtiloflarni yumshatuvchi omil sifatida ham namoyon bo'ladi. Sotsial-iqtisodiy nuqtai nazardan qaraganda, o'rta sinfga turli kasblar mehnati ichidagi, shahar bilan qishloq turmush tarzlaridagi o'zaro ziddiyatlarni kamaytirish tamoyili xosdir. Oila munosabatlarida o'rta sinf jamiyatning ayollar va erkaklar uchun

¹Санович С. Исследования гражданского общества и НКО в Европе и США (краткий обзор). Материал подготовлен специально для информационно-аналитического портала "Socpolitika.ru"// http://www.socpolitika.ru/rus/ngo/foreign_experience/document 4692_print.shtml.

teng imkoniyatlar yaratishida, an'anaviy oilalar qadriyatlarini yoyuvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Siyosiy jihatdan o'rta qatlamlar an'analar, me'yorlar, bilimlarni tashuvchi, yuksak fuqarolik va mustaqil shaxslikni namoyish qiluvchi markazga oid (sentrik) harakatlarning ijtimoiy tayanchi hisoblanadi¹.

Rivojlangan mamlakatlar jamiyatlari sotsial strukturasida o'rta qatlamning asosiy o'rinni egallashi pastki qatlamlar o'rtasida onda-sonda ijtimoiy-siyosiy tanglikning o'sishiga qaramasdan, jamiyatni barqaror ravishda yashashi uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bu kabi tangliklar ko'pchilikning (o'rta sinfnining) betaraf vaziyatda turishi natijasi o'laroq yumshatiladi. Eng muhimi – bu o'rta sinfnining fuqarolik jamiyatining tayanchi, demokratiya va o'zgarishlarning siyosiy asosi sifatida namoyon bo'lishidir. Shu bilan birga, o'rta sinf yuqorining ta'siri va pastdan bo'ladigan bosim ostida - “ikki qavatli parda” o'rtasidagi ziddiyatli vaziyatda turgani uchun ham turli ziddiyatli ijtimoiy keskinlar yumshatiladi.

Rivojlangan mamlakatlar jamiyatlari sotsial strukturalaridagi (ijtimoiy tuzilmalaridagi) sezilarli o'zgarishlardan biri – bu mehnat qilayotgan aholining real daromadlarini o'sib borishi hisoblanadi. Shu bilan birga, daromadlarning taqsimlanishi tengsizlik asosida ro'y beradi. Eng boy va eng kambag'al qatlamlar daromadlarining o'zaro nisbati AQShda 12:1, Fransiya 9:1, Buyuk Britaniya 8:1, GFR, Shvesiya, Niderlandiya Qirolligida 5:1, Yaponiyada 4:1 kabi tengsizliklarni ifodalaydi.

Industrial rivojlangan mamlakatlar jamiyatlari sotsial strukturasini tahlili shuni ko'rsatadiki, bu struktura tarkibiga turli tuman guruhlar va qatlamlar kirib, ular qator ko'rsatkichlar bo'yicha bir-birlaridan farqlanadi. Hozirgi davrdagi bu ko'rsatkichlarni va sinflarning o'zaro chegaralarini aniqlash uchun sotsial stratifikatsiya ning har xil mezonlaridan foydalanishga to'g'ri keladi. Ular quyidagilardir: mehnatning ijtimoiy taqsimoti tizimidagi ahvoli, olinadigan daromadning hajmi va yo'llari, kasbiy funksiyasining xususiyatlari, hayot kechirish uslubining xususiyatlari, ma'lumotlilik darajasi va boshqalar.

Rivojlangan mamlakatlar jamiyatlarining sotsial toifalashuvi quyidagilar bilan tavsiflanadi: bir necha sinflarning belgilarini o'zida ifodalaydigan ko'p sonli guruhlarini paydo bo'lishi; ichki sinfiy tabaqalanishlarning faollashuvi; struktura unsurlari harakatchanligining o'sishi; moddiy hayot darajasining oshib borishi. Bu jarayonlar ko'p jihatlardan rivojlangan mamlakatlarni barqaror rivojlanishi va fuqarolik jamiyati g'oyalarini yanada chuqurlashuvi uchun imkoniyatlar yaratadi. Hozirgi davrdagi rivojlangan mamlakatlarning asosiy strategik vazifasi – turli sotsial guruhlarining manfaatlarini hisobga olish va muvofiqlashtirish yo'li bilan umumfuqaroviy konsensusga erishish, jamiyatni integratsiyalashga qaratilgan fuqarolik birdamligini ta'minlashdan iboratdir².

Xulosa qilib aytganda, fuqarolik jamiyati an'anaviy jamiyatlarning bir necha ming yillab rivojlanib va takomillashib borishining mantiqiy natijasi va hosilasi o'laroq shakllandi. Bu jamiyatning paydo bo'lishi va rivojlanishida g'arbiy Yevropada inson huquqlari va erkinliklarining nazariy qarashlardan amaliy hayotga aylanishi, shakllangan huquqiy davlatlarning yanada rivojlanishi fuqarolik jamiyatini shakllanishini zarurat qilib qo'yganligi muhim ahamiyat kasb etdi.

¹Qarang: Гражданское общество: понятие, структура, функции / <http://geum.ru/book/133/532.html>.

²Qarang: Гражданское общество: понятие, структура, функции / <http://geum.ru/book/133/532.html>.

XXI asr boshlariga kelib fuqarolik jamiyati g'oyalari va bu kabi jamiyat qurish tajribasi Osiyo va Lotin Amerikasi mintaqasidagi mamlakatlar uchun ham yangilik bo'lmay qoldi. Fuqarolik jamiyati har bir mamlakatning rivojlanishi uchun zaruriy shart-sharoit, "ma'naviy ijtimoiy resurs" sifatida o'zini namoyon qila boshladi. Shuning uchun ham O'zbekiston mamlakatida ham 1995 yilda fuqarolik jamiyati qurish asosiy strategik pirovard maqsad sifatida e'lon qilindi. Mustaqillikning o'tgan 2 yili ichida mamlakatda fuqarolik jamiyatining huquqiy asoslari, sotsial strukturalari, institutlari rivojlangan mamlakatlar tajribasi va milliy an'analar asosida qaror topa boshladi. Hozirgi davrga kelib mamlakat fuqarolik jamiyati qurish islohotlarini yanada chuqurlashtirish pallasiga kirdi. Fuqarolik jamiyati qurish sari intilish davom etmoqda.

Mavzu b o'yicha savollar

1. G'arb mamlakatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining paydo bo'lishidagi ob'ektiv va sub'ektiv omillar
2. AQShda fuqarolik jamiyati institutlarining o'ziga xos faoliyati
3. Germaniyada davlat va fuqarolik jamiyati institutlarining o'zaro munosabati
4. Fransiya, AQSh va qator boshqa rivojlangan mamlakatlarda davlat organlarining OAV bilan o'zaro hamkorligi
5. Xitoyda davlat va nodavlat tashkilotlarining o'zaro xamkorlik siyosati

Mustaqil ish topshiriqlari: fuqarolik jamiyati institutlarining paydo bo'lishidagi ob'ektiv va sub'ektiv omillar

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR R O'YXATI:

1. Sharifx o'jaev M. O'zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatining shakllanishi. – T.: Sharq, 2003.
2. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. – T.: O'zbekiston, 2010.
3. Jalilov A boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. – T.: Baqtria press, 2015.
4. Fuqarolik jamiyati. Darslik loyihasi– T.: 2016. Ziyonet.uz. Mualliflar jamoasi.
5. O'tamurodov A. va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug'ati. Lotin yozuvida. T.: Turon-zamin-ziyo. 2017. 23 b.t

Test savollari

1. AQShda fuqarolik jamiyatining dastlabki rasmiy institutlari sifatida qaysi muassasalar faoliyat yuritgan?

- A. Gildiyalar va korporativ birlashmalar.
- B. Yangi va eski tipdagi uyushmalar va korporativ birlashmalar
- C. Hunarmand va savdogarlarning o'z-o'zini himoya qilish va shaharlarni boshqarish institutlari
- D. Diniy uyushmalar, maktablar va turar joyi bo'yicha havfsizlik va tartibni ta'minlovchi ijtimoiy guruhlar

2. Germaniyada fuqarolik jamiyati institutlarining dastlabki faoliyati qanday shaklda amalga oshgan?

- A. Davlat bilan o'zaro aloqadorlikda faoliyat yurituvchi tizim sifatida
- B. Jamiyat bilan o'zaro hamkorlik o'rnatuvchi tizim sifatida
- C. Diniy uyushmalar, maktablar va turar joyi bo'yicha havfsizlik va tartibni ta'minlovchi ijtimoiy guruhlar sifatida
- D. Gildiyada o'z aksini topgan hunarmand va savdogarlarning o'z-o'zini himoya qilish va shaharlarni boshqarishga o'z ta'sirini o'tkazishning dastlabki shakli sifatida

3. Rivojlangan G'arb davlatlarida faoliyat olib borayotgan fuqarolik jamiyati institutlari demokratik siyosiy faollikni nazarda tutgan holda davlat ustidan nazoratni amalga oshiradi. Bunda siyosiy partiyalar ta'siri va o'z-o'zini boshqarish institutlari faolligi tobora ortib boraveradi. Bu jarayondagi asosiy prinsip nomini ko'rsatib o'ting?

- A. Jamiyat manfaatlarini ustuvorligi
- B. Inson manfaatlarining muhimligi
- C. Demokratik qadriyatlarning ustunligi
- D. Shaxs erkinligi oliy qadriyat ekanligi

4. AQSh, Buyuk britaniya, Avstraliyada qaysi prinsip sabab davlatning fuqarolik jamiyati hayotiga aralashuviga yo'l qo'yilmaydi.

- A. Jamiyat manfaatlarini ustuvorligi
- B. Inson manfaatlarining muhimligi
- C. Demokratik qadriyatlarning ustunligi
- D. Shaxs erkinligi oliy qadriyat ekanligi

5. Germaniya ijtimoiy-siyosiy hayotida davlatning roli qanday baholanadi?

- A. Milliy birdamlik g'oyasini mustahkamlashga xizmat qiladi
- B. Shaxsiy erkinlik davlat qudratiga bog'lab talqin etiladi
- C. Davlat kuchli bo'lsagina, shaxs qiziqishlari va erkinligini himoya qila oladi
- D. Davlatning jamiyat hayotini barqarorlashtirishdagi ahamiyati kuchli hisoblanadi.

4-§. FUQARO, FUQAROVIIYLIK VA FAOL FUQAROLIK POZITSIYASI

Darsning maqsadi:

Fuqarolik jamiyati, fuqaro, fuqaroviylilik va faol fuqarolik pozitsiyasi to'g'risida ma'lumot berish.

REJA:

- 1. Fuqaroviylilik, mazmun-mohiyati va asosiy xususiyatlari**
- 2. Fuqaroviy ong va uning namoyon bo'lish omillari**
- 3. Fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi o'rni**

Tayanch so'zlar: Jamiyat, davlat, fuqarolik jamiyati, fuqarolik jamiyati institutlari, fuqaroviylilik, fuqaroviy ong, faollik, ijtimoiy faollik, huquqiy davlat, fuqaroviy faollik, ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy makon, ijtimoiy jarayonlar, siyosiy jarayonlar, davlat va fuqaro munosabatlari.

1. Fuqaroviylilik, mazmun-mohiyati va asosiy xususiyatlari

Mazkur mavzuning asosiy maqsadi fuqarolik jamiyati barpo etishda fuqarolarning faolligi qanday ahamiyatga ega ekanligini yoritishdan iborat. Zero fuqarolik jamiyati fuqaroviy ongi va faolligi yuksak bo'lgan fuqarolar yordamida barpo etilishi mumkin. Fuqaroviylilik mamlakatning rivojlanish bosqichlarida, boshqacha aytganda o'tish davrida yaqqol namoyon bo'ladi. Bugungi kunda ham ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarni boshidan kechirayotgan, aniqrog'i fuqarolik jamiyati barpo etayotgan turli mamlakatlarda fuqaroviylilik muhim ahamiyat kasb etmoqda. Fuqaroviy faollikning negizini anglash uchun avvalo fuqaroviylilikning nazariy mohiyatini tushunish talab etiladi.

Fuqaroviylilik bir davlatga mansublikni anglash, davlatga sodiqlik hamda vatanparvarlik hissi sifatida talqin etilishi mumkin. Bunda davlatni, konstitutsiyani, davlat ramzlarini hurmat qilish, davlat tuzumini va qonun ustuvorligini himoya qilishga tayyorlik nazarda tutiladi. Fuqaroviylilikni insonga huquqiy, ijtimoiy, ma'naviy va siyosiy jihatdan layoqatli ekanligini his etishni ta'minlovchi jamlovchi tushuncha sifatida ham talqin etish mumkin.

V.Dalning qayd etishiga qaraganda, "fuqaroviylilik fuqarolik jamiyatini tuzish uchun jamiyatning ongi va bilimi darajasini ifoda etgan holatdir"¹.

Ko'rinib turganidek, *fuqaroviylilik nafaqat insonning huquqiy maqomi, balki uning bilimi va jamiyatning holatini anglashi, ijtimoiy me'yorlardan xabardorligi va ularga rioya qilishiga bog'liq*. Bu yerda fuqarolar tomonidan jamiyat taraqqiyoti yo'lida amalga oshiriladigan birdamlik, o'zaro hamkorlik singari ixtiyoriy faoliyat ham nazarda tutiladi. Bunday holatda fuqaroviylilikda huquqqa nisbatan ma'naviyatning ustuvorligi namoyon bo'lmoqda. Aslida ko'pgina an'anaviy jamiyatlarda hamisha fuqaroviylilik huquqiy mazmunda emas, balki ko'proq ma'naviy axloqiy ko'rinishda namoyon bo'ladi.

Fuqaroviylilik bir tarafdin jamiyatda shaxsning oliy darajada mustaqilligini, ikkinchi tarafdin esa kishilarning jamiyat hayotidagi ishtirokida namoyon bo'ladigan yuqori darajadagi birdamlikni nazarda tutuvchi qarashlar majmuini ifoda etadi.

Quyidagilar fuqaroviylilikni ifoda etuvchi muhim jihatlar qatoriga kiradi:

¹ Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка (современное написание слов). Изд. "Цитадель", г. Москва, 1998 г

- fuqaroning o'z haq-huquqlarini tushunishi va uni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi;

- boshqa fuqarolarning haq-huquqlarini hurmat qilish;

- fuqaroning o'z xatti-harakati uchun shaxsiy javobgarligi;

- davlat va jamiyat oldida o'zining huquqiy va axloqiy mas'uliyatini anglash;

- fuqarolarning tengligi;

- yuksak ma'naviy-axloqiy mezonlarga asoslangan holda ijtimoiy voqelikka nisbatan ob'ektiv va tanqidiy yondashuv;

- hokimiyat bilan, boshqa fuqarolar va jamoat birlashmalari bilan ijobiy muloqot yuritish qobiliyati;

- bir mamlakat, jamiyat va davlatga, shuningdek unga tegishli huquqiy, madaniy va til makoniga mansublikda ifodalangan fuqaroviy o'zlikni anglash va hokazolar.

Fuqaroviylikni faollik nuqtai nazaridan shartli ravishda darajalarga ham ajratish mumkin:

- fuqaro mas'uliyatli, ongli va vijdonli bo'lsa u dastlabki pog'onada, ya'ni fuqaroviy xususiyatlarga ega bo'lgan shaxslar qatoriga kiritish mumkin;

- agar fuqaroda atrofda bo'layotgan voqea-hodisalarga nisbatan ma'lum bir munosabati shakllangan bo'lsa uni fuqaroviy pozitsiyasiga ega bo'lgan shaxs sifatida e'tirof etish mumkin;

- agar fuqaroda o'z haq-huquqlari hamda burchi uchun amaliy harakatni bajarish ko'nikmasi mavjud bo'lsa uni faol fuqaro sirasiga kiritish mumkin.

Fuqaroviylikning tugal yoki to'kis ekanligini quyidagi mezonlar vositasida talqin qilish mumkin:

1. Agar fuqaroviy pozitsiya hali shakllanmagan, fuqaroviy xususiyatlar, o'z haq-huquqlari uchunkurashish istagi to'liq namoyon bo'lmasa fuqaroviylikning eng quyi darajasi namoyon bo'ladi.

2. Fuqaro o'z haq-huquqlari uchun kurashishga moyil bo'lsa, u haqda o'z bilim va qobiliyatini namoyon qilishga tayyor bo'lsa, bunda fuqaroviylikning o'rta darajasi namoyon bo'ladi.

3. Agar fuqaroda fuqaroviy xususiyatlar hamda faol fuqarolik pozitsiyasi to'liq shakllangan, o'z haq-huquqlari uchun amaliy harakatga kirish ishtiyoqi yaqqol namoyon bo'ladigan bo'lsa uni yuqori darajada fuqaroviylik sifatida talqin etish mumkin.

Fuqaroviylik jamiyat a'zolarini safarbar etish va yo'naltirishga xizmat qiladi. Fuqaroviylik tevarak atrofda bo'layotgan voqea-hodisalarga nisbatan faol munosabatni, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladi. Fuqaroviylik jamiyat oldida ma'lum bir maqsadning shakllanishiga xizmat qiladi. Albatta jamiyatda fuqaroviylikning rivojlanishi uchun tegishli tarbiyaviy chora-tadbirlar, qulay ijtimoiy muhit muhim ahamiyatga ega.

Fuqaroviylik shaxsning siyosiy jihatdan komillikka erishishi bilan bog'liq bo'lib, bunday darajaga yetgan kishi siyosiy jarayonlar va hodisalarga qiziqish bilan qaraydi, ro'y berayotgan voqelikni tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'ladi. Aynan ana shunday qobiliyatga ega bo'lgan fuqaro kezi kelganda o'z vatani taqdiri uchun amaliy harakat qilish uchun zarur bo'lgan qarorga kelish qobiliyatiga ega bo'ladi. Vatanparvarlik

ruhiga, mas'uliyat, siyosiy madaniyat va taraqqiy topgan siyosiy ongga ega bo'lgan jamiyat a'zosini fuqaroviylikka ega bo'lgan shaxs sifatida e'tirof etish mumkin.

2. Fuqaroviy ong va uning namoyon bo'lish omillari

Fuqarolik ongi iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, ma'naviy sohalarda me'yoriy, shakllantiruvchi, yo'naltiruvchi, muloqotga yetaklovchi singari rang barang vazifalarni bajaradi. Bu vazifalar ta'sirlashgan holda o'zaro kesishadilar va bir-birini to'ldiradi. Ularning ko'pchiligi davlat va uning institutlariga xosdir. Ammo davlat organlari qonunlar, me'yoriy hujjatlar, qoida va talablardan iborat huquqiy doirada faoliyat yuritisa, fuqarolik ongi erkin shakllanadi. Fuqaroviy ong me'yorlari ijtimoiy-siyosiy jarayonlar natijasida shakllanadi, uni muvofiqlashtiradigan yoki uni amalga oshiradigan maxsus tuzilmalar bo'lmaydi. Fuqarolik ongining vazifalari alohida individ emas, balki butun jamiyat faoliyati bilan bog'liq.

Fuqarolik ongi jamiyat hayotida turli shakllarida namoyon bo'ladi. Kishilar shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlar borasida o'z qarashlari, tasavvurlari, qadriyatlari, intilishlari, me'yorlarini turli ko'rinishlarida namoyon etishadi. Jamiyat, guruhlar, shaxsning ijtimoiy manfaatlari namoyon bo'ladigan fuqaroviy manfaatlar tizim holiga keladi. Aynan tizim holida bo'lganligi tufayli fuqaroviy manfaatlar har bir shaxsning qadriyatlarini hayotga tatbiq etadi, uning jamiyatga, davlatga, boshqa fuqarolarga nisbatan munosabatini shakllantiradi. Fuqaroning mas'uliyati, maqsadlari, vazifalarini belgilashga, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan xususiyatlarini shakllantirishga ko'maklashadi. Aynan ana shu tarzda shakllangan fuqaroviy ong fuqarolik jamiyatining shakllanishiga xizmat qiluvchi qadriyatlar, me'yorlar, g'oya hamda tasavvurlarni shakllantirish, jamiyatni komillik va erkinlikka yetaklashga xizmat qiladi.

Fuqarolik ongi tabiiy va tadrijiy taraqqiyot mahsuli bo'lib, uni sun'iy jihatdan tezlashtirish mumkin emas. U ijtimoiy, iqtisodiy hamda siyosiy omillar negizida tadrijiy tarzda shakllanadi. Har bir avlod mavjud demokratik qadriyatlarni o'zlashtiradi va yangilarini yaratadi. Bu jarayonda fuqarolik ongini belgilab beruvchi me'yorlar va qadriyatlarni saqlash hamda uzluksiz takomillashtirish eng muhim faoliyat hisoblanadi.

Tadrijiy taraqqiyot natijasida demokratik tasavvurlar mustahkamlanib, asta sekinlik bilan fuqarolik tajribasi to'planib boradi.

Fuqarolik ongi bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Fuqarolik ongi ijtimoiy tizimning o'zgarishi bilan yangilanadigan qadriyatlarga moslashib boradi. Boshqa tarafdin fuqarolik ongi ijtimoiy o'zgarishlarni keltirib chiqaruvchi faol omil hisoblanadi. U fuqarolarni faol harakatga boshlovchi tasavvurlar bilan bog'liq bo'lganligi tufayli, jamiyat o'zligining yangilanishiga, ijtimoiy taraqqiyotni tezlashtiruvchi omilga aylanishi mumkin. Fuqarolik ongi ijtimoiy taraqqiyotning ruhiy negizini yaratgan holda jamiyatning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Fuqarolik ongi yangi g'oyalarni qabul qilish darajasida ochiq xarakterga ega. Yangi g'oyalar shu tizimga mos ekanligi o'z isbotini topgan taqdirda asta sekin jamiyatning mohiyatiga singib boradi.

Fuqarolik ongi umumiy tamoyillargagina asoslanmasdan, mohiyati jihatidan o'zgarib boradi. Albatta jamiyatda barqaror bo'lgan, har qanday siyosiy tizimga xos

bo'lgan tarixiy tajriba, an'analar singari o'zgarimas xususiyatga ega qadriyatlar mavjud bo'lib, ular fuqaroviy ongda ro'y berishi mumkin bo'lgan tezkor o'zgarishlarni tiyib turadi. Yangi tarixiy tajriba esa aynan ana shunday qadriyatlar negizida vujudga keladi va fuqarolar ongiga singib boradi.

Tushuncha sifatida "fuqarolik ongi" haqida gap ketganda avvalo fuqaroning davlat bilan siyosiy-huquqiy munosabatlari nazarda tutilib, kishining biror-bir davlatga mansubligi va shu davlatning qonunlariga bo'ysunishi tushuniladi. Kishining huquqiy maqomida ifodalangan fuqarolik davlat bilan fuqaro o'rtasida amal qiladigan bir qator huquq va burchlar bilan mustahkamlangan.

Fuqarolik jamiyatining barqarorligi demokratik qadriyatlar bilan boyishni taqozo etadi. Bu jarayon jamiyatdagi fuqarolarning ijtimoiy erkin sharoitda yashashga qanchalik tayyor ekanliklari, ya'ni shaxslarning fuqaroviy yetukligi va faolligiga bog'liq. O'z navbatida fuqaroviy yetuklik va fuqaroviy mus'uliyat jamiyat a'zolarining fuqaroviy ongi darajasi bilan belgilanadi. Aynan fuqaroviy ong jamiyatning ma'naviy, intellektual hamda ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini shakllantiradi.

Fuqaroviy ong jamiyatni birlashtirishga xizmat qiladi, umumiy manfaatlar yo'lida fuqarolar o'rtasida kelishuv bo'lishiga xizmat qiladi. Jamiyatda ro'y beradigan turli ijtimoiy-madaniy omillar ta'sirida fuqaroviy ong o'zgarib boradi va fuqaroviylik to'g'risidagi g'oyalar taraqqiyotida o'z aksini topadi.

Davlat va jamiyat, davlat va shaxs o'rtasidagi munosabatlarning tabiati haqidagi bilimlarning kengayishi "fuqaroviylik" tushunchasini qayta qayta tafakkur qilishni taqozo etadi. Ijtimoiy jarayonlar natijasida sayqallangan fuqaroviy madaniyat va fuqaroviy ong kishilarni iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy jihatdan shakllantiradi.

3.Fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi o'rni

Fuqaroviylik va fuqaroviy ongni o'rganishdan asosiy maqsad fuqarolik jamiyatini barpo etishda fuqaroviy faollikni o'rganishdan iborat. Zero fuqarolik jamiyati nafaqat fuqaroviylik xususiyatlariga ega ongli fuqarolar vositasida, balki faol bo'lgan fuqarolar bilan barpo etiladi. Ana shu faollikni keltirib chiqaruvchi omillarni o'rganish muhim ahamiyatga egadir. Zero ular fuqarolik jamiyatini barpo etishning umumiy va xususiy qonuniyatlarini anglash imkonini beradi.

Fuqaroviy faollikni ijtimoiy-siyosiy va mehnat faoliyatiga ijodiy yondashuv sifatida baholash mumkin. Aynan insonning fuqaroviy faolligi shaxsning to'laqonli rivojlanishiga, undagi imkoniyatlarning to'liq namoyon bo'lishiga xizmat qiladi. Fuqarolik pozitsiyasi hamda fuqaroviy faollikka ega bo'lish jamiyatda ro'y berayotgan barcha voqea-hodisalarni, ularning oqibatlari va mavjud muammolarning yechimini chuqur anglashni taqozo etadi.

Ijtimoiy faollik tushunchasi fuqarolik jamiyati tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir. Bu yerda jamiyatning davlat faoliyatidan xoli holda jamoaviy tashabbuslar bilan rivojlanishi nazarda tutilmoqda. Bu partiyalarga a'zolikni nazarda tutuvchi siyosiy faollik, nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatida ishtirok etish, turli ijtimoiy tashabbuslar va ijtimoiy harakatlarni anglatadi. Shu ma'noda jamiyat uchun foydali bo'lgan turli dasturlar va jamoat birlashmalarida ishtirok etish ham fuqaroviy faollikka kiradi.

Aslini olganda jamiyat a'zolarining asosiy ko'pchiligi jamiyatda mavjud qoidalar asosida faoliyat yuritgan holda ijtimoiy faollik ko'rsatishmaydi. Bunday passivlikning jamoat tartibini saqlash nuqtai nazaridan qaysidir darajada ijobiy jihatlari ham mavjud bo'lsa-da, fuqarolik jamiyatini qurishda fuqaroviy faollik juda muhim ahamiyatga ega ekanligini esda tutish lozim. Zero passiv fuqarolar hech qachon o'z huquqlari uchun kurashishmaydi. Fuqaroviy faollik o'z kuchiga ishonish, mavjud vaziyatni o'zgartirishga qodirlik hissining yaqqol namoyon bo'lishi bilan vujudga keladi. Ko'pgina hollarda fuqaroviy faollikning boshlang'ich nuqtasi sotsiologlarni qiziqtirgan masaladir. Zero aksariyat jamiyatlarda ijtimoiy o'zgarishlar davlat yetakchiligidan amalga oshiriladi va jamiyat a'zolari keyinchalik bu o'zgarishlarga moslashishadi.

Ko'pincha fuqaroviy faollik yoshlarda kuzatiladi. Albatta fuqaroviy faollikka ta'sir ko'rsatuvchi omil faqat yosh bilan chegaralanmaydi. Bilim darajasi, dunyoqarash, tarbiya va hatto yashash manzili ham bunga ta'sir ko'rsatadi.

Ko'pincha yoshlar fuqaroviy faollik ko'rsatishni istashsa-da, siyosiy sohada bunday faoliyat ko'rsata olmaydilar. Boshqacha aytganda, yoshlar davlat siyosati murakkab bo'lganligi tufayli o'z istaklarini siyosatchilar oldida to'g'ri shakllantirishga qodir bo'lmaydilar. Boshqa tarafdin siyosiy soha yoshlardan ancha uzoq bo'lganligi tufayli yoshlar o'z manfaatlarini davlat siyosati bilan muvofiqlashtirishda murakkabliklarga duch kelishlari mumkin. Shu tufayli ularning ba'zilar siyosiy partiyalarga a'zo bo'lishadi, aksariyati esa umuman siyosatga qiziqmay qo'yadilar.

Biror-bir sohadagi muammolarni bartaraf etish imkoniyati nodavlat notijorat tashkilotlarida mavjud bo'lganligi tufayli yoshlarning aksariyati shunday tashkilotlarga a'zo bo'lib kirishadi. Davlatning siyosiy tuzilmalarida professional faoliyatga kirish fuqaro yoshlardan ma'lum ish tajribasi, bilim va ko'nikma talab qilsa, jamoat birlashmalariga a'zo bo'lib kirish uchun ish tajriba talab etilmaydi, balki faqat qiziqishning o'zi yetarli bo'ladi.

Insonni ixtiyoriy faoliyat, ya'ni ko'ngilli ishga chorlovchi istakning negizida har bir kishiga xos bo'lgan shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlar yotadi. Jumladan, boshqalarga naf keltirish, o'zini namoyon qilish va muloqot istagi kishini faollikka yetaklaydi. Kishida ijtimoiy jihatdan e'tirofga bo'lgan ehtiyoj ham mavjud. Professional va hayotiy tajribani qo'llash istagi ham kishini shunday faoliyatga chorlashi mumkin. O'z imkoniyatlarini ishga solish, o'z g'oyalarini tatbiq etish istagi ham kishini harakatlantiruvchi kuchga aylanishi mumkin. Ijtimoiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatish va ishtirok etish ehtiyoji ham kishini faollikka yetaklaydi.

Ko'ngilli faoliyat inson uchun o'z shaxsiy ehtiyojlari bilan jamiyat ehtiyojlarini uyg'unlashgan holda hayotga tatbiq etish uchun o'ziga xos imkoniyatdir. Bu ehtiyoj kishilarning o'z axloqiy burchlarini anglash hamda insonning barkamolligidan dalolat beradi. Ko'ngilli faoliyat yurita ekan inson axloqiy jihatdan takomillashib boradi, muloqot madaniyatini rivojlantiradi, o'zaro hamkorlik va birodarlik hissiga, insonparvarlik tuyg'usiga ega bo'ladi. Ko'ngillilik faoliyati faol va ijodiy xarakterga ega bo'lib, inson o'z salohiyatini namoyon etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu faoliyat tevarak atrofda ro'y berayotgan voqea-hodisalarga nisbatan faol munosabatning shakllanishiga, siyosiy voqelikka ziyrak nazar bilan qarashga yordam beradi.

Aynan fuqaroviy faollikning o'zi bir necha jihatlar bilan ajralib turadi;

- faol fuqaro guruhiga mansub kishilar asosan siyosiy va iqtisodiy tizim to'g'risida bilim olishga tayyor bo'lgan kishilardan iborat;

- faol fuqarolarda o'z haq-huquqlarini faol amalga oshirish uchun bilim va qobiliyat mavjud;

- faol fuqarolarda ana shu bilimlarni joriy qilish uchun ko'nikmalar mavjud bo'ladi¹.

Fuqarolik faolligi bugungi kunda davlat uchun misli ko'rilmagan ko'makchiga aylanmoqda. Turli ijtimoiy loyihalarga birlashgan fuqarolar ro'y berayotgan, tug'ilayotgan va mavjud muammolarni muhokama qilish, ularning yechimini topish va hukumatga taklif etish imkoniyatiga ega. Turli nodavlat tuzilmalaridagi yetuk mutaxassislar bozor munosabatlari sharoitida kutilmaganda ro'y beradigan muammolar, bozorning betartartib jarayonlarida yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etishga hukumatga ko'makchilik qilmoqdalar.

Fuqarolik jamiyati rivoj topgan mamlakatlarda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida faoliyat yurituvchi jamoat birlashmalari mavjud bo'lib, ular serqirra faoliyat yuritadilar. Masalan, jamiyatdagi ma'lumotlilik darajasini oshirish yoki zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish bo'yicha ma'lum tadqiqotlar olib borishadi va natijada parlamentga tegishli qonun o'zgartirishlari taklif etishlari mumkin.

Tabiatni asrash yoki ekologik muammolarni bartaraf etish bo'yicha, yuqumli kasalliklarni oldini olish, shahar havosining ifloslanishi, chiqindilardan tozalash bo'yicha jamoat birlashmalari hukumatga qimmatli fikrlar bilan bir qatorda amaliy loyihalarni taklif etadilar.

Bir so'z bilan aytganda, fuqarolik jamiyati uchun fuqaroviylik, fuqaroviy ong va fuqaroviy faollik juda muhim ahamiyatga egadir. Taraqqiyotni maqsad qilgan har qanday jamiyat uchun inson salohiyatidan foydalanish, insonning o'zligida, uning qalbida mavjud bo'lgan birdamlik, saxiylik, bag'rikenglik kabi fazilatlarga murojaat etishning o'zi kifoyadir.

Mavzu b o'yicha savollar

1. Fuqaroviylikning mazmun-mohiyati nimalardan iborat?
2. Fuqaroviylikning asosiy xususiyatlari haqida nimalar deya olasiz?
3. Fuqaroviy ong nima?
4. Fuqaroviyongning namoyon bo'lish omillari
5. Fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi o'рни

6. **Mustaqil ish topshiriqlari:** Fuqarolik jamiyati - fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi o'rn

¹ Карпова Н.В. Политическая культура в процессе становления гражданского общества// Вестник Московского университета. – Сер. 18 : Социология и политология. – 2006. – №1.

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR R O'YXATI:

1. Sharifx o'jaev M. O'zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatining shakllanishi. –T.: Sharq, 2003.
2. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. – T.: O'zbekiston, 2010.
3. Jalilov A boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. – T.: Baqtria press, 2015.
4. Fuqarolik jamiyati. Darslik loyihasi– T.: 2016. Ziyonet.uz. Mualliflar jamoasi.
5. O'tamurodov A. va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug'ati. Lotin yozuvida. T.: Turon-zamin-ziyo. 2017. 23 b.t

Test savollari:

1.Qaysi javob fuqaroviylikni aniqroq ifoda etadi?

- A. biror bir davlatga oid bo'lish;
- B. pasportga ega bo'lish;
- C. huquqiy, ijtimoiy, ma'naviy va siyosiy layoqatlilik
- D. barchasi to'g'ri

2.Manbalarda qanday fuqaro haqiqiy fuqaro sanaladi?

- A. o'z vatani taraqqiyotiga jismoniy yoki ma'naviy mehnati bilan hissa qo'shgan shaxs
- B. to'laqonli huquqiy hujjatlarga ega bo'lgan shaxs
- C. jinoyat sodir etmagan shaxs
- D. befarq bo'lmagan shaxs

3.Sho'ro davrida fuqaroviylikda qaysi jihat ustuvorlik qilgan?

- A. sho'roviy mafkura;
- B. vatanparvarlik;
- C. pasportga egalik;
- D. qonun doirasida yashash.

4.Fuqaroviylikning xususiyatlari qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A. o'z haq-huquqlarini tushunish va amaliyotda qo'llay bilish;
- B. boshqalarning haq-huquqlarini hurmat qilish;
- C. mas'uliyatlilik, tenglik
- D. barchasi to'g'ri;

5.Faol fuqarolik darajasi qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A. mas'uliyatli, ongli va vijdonli
- B. voqea-hodisalarga nisbatan munosabati shakllangan
- C. o'z haq-huquqlarini chuqur tushunadi
- D. o'z huquqini amaliy jihatdan himoya qila oladi

5-§. QONUN USTUVORLIGI - FUQAROLIK JAMIYATINING MUHIM OMILI

Darsning maqsadi:

O‘zbekiston Respublikasi me‘yoriy huquqiy hujjatlari to‘g‘risida ma‘lumot berish.

REJA:

1. Qonun ustuvorligi tushunchasi va uning mohiyati.
2. Qonun ustuvorligini ta‘minlovchi asosiy shartlar.
3. Jinoiy jazolarni liberallashtirish – qonun ustuvorligining muhim sharti.
4. Qonun ustuvorligi tamoyilining O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishidagi ahamiyati.
5. Qonun ustuvorligi inson huquq va erkinliklari kafolati

Tayanch so‘zlar: O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, qonun ustuvorligi, huquq va erkinliklari, jinoiy jazolarni liberallashtirish, huquqiy ong va madaniyat, huquqiy davlat, hokimiyat tarmoqlari, saylov, saylov huquqi, adolat, sud-huquq tizimi.

1.Qonun ustuvorligi tushunchasi va uning mohiyati

Demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatini barpo etish – O‘zbekistonning pirovard maqsadidir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta‘kidlab o‘tganidek: “ Biz o‘z faoliyatimizda qonun ustuvorligi, tartib-intizom, inson huquq va erkinliklarini ta‘minlashga alohida e‘tibor beramiz. Yurtimizda barpo etilayotgan huquqiy- demokratik davlatda adolatsizlik bo‘lishiga hech qachon yo‘l qo‘ymaymiz.”¹.

Darhaqiqat, adolat tushunchasi bilan qonun ustuvorligi tushunchasi bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Prezidentimiz ta‘kidlaganidek, qabul qilinayotgan qonunlarimiz zahirida adolat yotishi darkor. Adolatga asoslangan qonunlarning hayotga tatbiq etilishi adolatning tantana qilishiga olib keladi.

Fuqarolik jamiyatining eng muhim belgilaridan biri - jamiyat a‘zolarining qonun oldida tengligining, Konstitutsiya va qonunlarning tengligining ta‘minlanganligidir. Shuningdek, Konstitutsiya va qonunlarning pirovard maqsadi inson, uning huquq va erkinliklarini ta‘minlashdan iborat bo‘lmog‘i lozim.

“Biz “Adolat – qonun ustuvorligida” degan tamoyil asosida jamiyatimizda qonunga hurmat, huquqbuzarlik holatlariga murosasizlik hissini kuchaytirishga qaratilgan ishlarimizni jadal davom ettiramiz.”². Huquqiy davlatning muhim belgisi – jamiyat hayotida chinakam qonun ustuvorligini ta‘minlash - har qanday davlat uchun, xususan huquqiy davlat qurish yo‘lidan borayotgan O‘zbekiston uchun ham juda muhimdir.

Qonun ustuvorligining mohiyati O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining III bob, 15- va 16-moddalarida belgilab qo‘yilgan. Konstitutsiyaning 15-moddasiga muvofiq, “O‘zbekiston Respublikasida O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarning ustunligi so‘zsiz tan olinadi.

¹Mirziyoev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: O‘zbekiston, 2017. 19-b.

² Mirziyoev Sh. M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. –T.: O‘zbekiston, 2016, 11-b.

Davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko‘radilar” deyilgan.

Qonun ustuvorligi tushunchasining mohiyati Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev ning bir qator asarlarida chuqur tahlil qilingan.

Qonun ustuvorligi – huquqiy davlatning asosiy prinsipidir. U hayotning barcha sohalarida qonunning qat’iyan hukmronligini nazarda tutadi. Hech bir davlat organi, hech bir xo‘jalik yurituvchi va ijtimoiy siyosiy tashkilot, hech bir mansabdor shaxs, hech bir kishi qonunga bo‘ysunish majburiyatidan xalos bo‘lishi mumkin emas. Qonun oldida hamma barobardir. Qonunning ustuvorligi shuni bildiradiki, asosiy ijtimoiy eng avvalo, iqtisodiy munosabatlar faqat qonun bilan tartibga solinadi, uning barcha qatnashchilari esa hech bir istisnosiz huquq va normalarni buzganligi uchun javobgar bo‘lishi hayotimiz tarziga aylanishi lozim.

Qonun ustuvorligi - fuqarolik jamiyati barpo etishning asosi bo‘lib hisoblanadi. Shu bilan birga, adolat mezonini hisoblanadi. Chunki, qonun ustuvorligi ta’minlansagina adolat qaror topadi, insonlar millati, tili, urf-odati, an’anasi, qadriyatlari, diniy e’tiqodi, jinsi, ijtimoiy ahvoli kabilarda tenglikka erishadilar. U mamlakat iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy hayotida barqarorlik ta’minlanishining asosi hisoblanadi. Qonun oyoq osti qilingan mamlakatda talon-torajlik, tengsizlik, adolatsizlik, zo‘ravonlik va boshqa bir qator salbiy holatlar yuzaga keladi. Ana shuning uchun ham qonun ustuvorligi umuminsoniy qadriyat darajasiga ko‘tarilgan. Qonun bilan yashashni millat vakillarining dunyoqarashiga aylanishiga erishish, milliy rivojlanishning muhim yo‘nalishini tashkil qiladi.

Qonunning ustuvorligi har qanday davlat va jamiyat hayotining muqaddas tamoyillaridan biridir. Qonunga og‘ishmay itoat etilgan jamiyatdagina demokratiya qaror topadi va yanada mustahkamlanadi. Qolaversa, barcha demokratik institutlar, inson huquqi va erkinliklari qonun vositasi bilan joriy etiladi. Qonunda xalqning irodasi, xohish va istaklari, manfaat va intilishlari o‘zining ifodasini topadi. Qonunga itoatkorlik – bu yuksak madaniyatlilik, ma’naviyatlilik, ma’rifatlilik belgisidir. Qonunga itoatkorlikni insonning unga ko‘r-ko‘rona bo‘ysunishi ma’nosida tushunmaslik lozim. Qonunning maqsad va vazifalarini, ma’nosi-yu, insonparvarlik ahamiyatini ongli ravishda tushunib olish, unga ixtiyoriy rioya qilishga va uning asosida faoliyat yuritishga yordam beradi.

Qonunlarga qat’iy rioya etilishi jinoyatchilikning oldini olishning, qonun buzilishiga yo‘l qo‘ymaslikning zarur shartlaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Qonunning kuchi, obro‘si, ta’siri, amaliy ahamiyati hayotda uning halol, haqiqiy, odilona tatbiq etilishidadir. Agar qonun ijrochilari burchlari va mas’uliyatlariga xolisona odilona yondashib, to‘g‘ri yo‘ldan toymay Vatan, davlat manfaati va taqdirini o‘zlari uchun oliy maqsad deb hisoblab qonunlarni turmushga adolatli qo‘llasalar, bundan davlat va jamiyat ham, xalq ham naf ko‘radi.

“Qonun – ijrosi bilan kuchli” – degan iboraga urg‘u beradigan bo‘lsak, demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatida qonunlarni ijro etishda halollik va adolat asosida ish yuritish mutasaddilar uchun asosiy maqsad, jamiyat, xalq va Vatan oldidagi buyuk insoniy burch, yuksak mas’uliyat bo‘lmog‘i lozim.

Fuqarolik jamiyatida qonun ustuvorligi avvalambor demokratiyaga xos bo‘lgan xususiyatlarni amalga oshirishni ta’minlaydi, ya’ni boshqacha qilib aytganda, qonun

belgilagan har bir narsa majburiy yoki ta'qiqlov xarakteriga ega va ushbu qoida jamiyatda istiqomat qiluvchi barcha shaxslarga taalluqlidir. Ya'ni bu yerdan shunday tushuncha vujudga keladi, barcha qonun oldida barobardir.

Qonun ustuvorligining ahamiyati haqida so'z yuritar ekanmiz, avvalambor, xalqning manfaatlari, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, davlat ishini tashkil etish va shunga o'xshash boshqa masalalarda muhim ahamiyatga ega.

Qonun ustuvorligiga erishish uchun avvalambor ularni qabul qilish jarayonida puxta va mukammal qilib, jamiyatda kelajakda uzoq vaqt o'z foydasini bera oladigan darajada ishlab chiqish lozim. Bundan tashqari qonunlarni qabul qilish jarayonida shuni e'tiborga olish lozimki, ya'ni jamiyat, xalq ushbu qonunga ehtiyoj sezayaptimi yoki yo'qmi. Aynan shu masala ham qabul qilinadigan qonunning hayotda qay darajada jamiyatga naf keltirishi keltirmasligini belgilab beradi.

Qonun ustuvor bo'lgan jamiyatda noroziliklar ham bo'lmaydi, chunki barcha soha vakillari qonun asosida faoliyat yuritar ekan norozilik va tushunmovchilikning o'zi bo'lmaydi. Qonunlarning ustuvorligi jamiyatdagi barcha fuqarolar uchun shu jumladan, davlat xizmatida ishlovchi shaxslar uchun, shuningdek jamiyatdagi barcha sohalarga taalluqli bo'lganligi uning yanada mukammal tus olishigi olib keladi. Qonun ustuvorligi haqida so'z yuritganda uning ustuvorligini ta'minlovchi davlat organlari haqida ham unutmashimiz lozim. Chunki qonun qabul qilinishining o'zi bu uning jamiyatda o'z-o'zidan ustuvor xususiyatga ega degani emas, buning uchun davlat organlarining bu borada hizmatlari va mehnatlari talab etiladi.

Qolaversa, qonunlarga itoat qilishda, uning ijrosini ta'minlashga mas'ul bo'lgan kishilar har doim oddiy fuqarolarga "yetalon" bo'lishlari lozim bo'ladi. Ular tomonidan qonunlarning buzilishiga qaratilgan har bir kichik xatti-harakatlar nafaqat umumiy taraqqiyotga, shuningdek fuqarolarning hokimiyatga ishonchining barbod bo'lishiga olib keladi. Shu ma'noda ham qonun ustuvorligini ta'minlashda fuqaroga qaraganda uning ijrosi uchun mas'ul bo'lganlar ko'proq yetakchilik qilishlari talab etiladi. Qonunlarning har qanday shaxs, guruh, siyosiy kuchlar yoxud ijtimoiy tabaqalar manfaatlaridan ustun bo'lishini real ta'minlash orqaligina demokratiyani rivojlantirish, uning jamiyatda amal qilishiga erishish mumkin bo'ladi. Uning amal qilishi har ikkala hokimiyat va fuqaro manfaatlariga mos keladi.

2.Qonun ustuvorligini ta'minlovchi asosiy shartlar.

Huquqiy demokratiyaga asoslangan jamiyatda qonun ustuvorligi prinsipini ta'minlovchi asosiy shartlar quyidagilardan iborat.

Birinchidan, hokimiyatlar bo'linishi prinsipining real joriy etilganligi. Bu prinsipga ko'ra qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati bo'g'inlari o'zlarining Konstitutsiyada va qonunda belgilangan vakolatlari doirasida faoliyat yuritadilar.

Konstitutsiya va qonunlarga nafaqat fuqarolar, uni qo'llovchi davlat idoralari va mansabdor shaxslar ham, shuningdek, qonunlarni yaratuvchi hokimiyat organi ham itoat etishga majbur. Hokimiyatlarning oqilona taqsimlanishi davlat tuzilmalarining samarali ishlashi, suiste'mollarning bartaraf etilishi, inson huquq va erkinliklari amalda ta'minlanishi, umuman, demokratiya va qonun ustuvorligining muhim garovidir.

Ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 93-moddasining birinchi bandiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiya va qonunlariga rioya etilishining kafilidir. Prezident o'z farmonlari va huquqiy qarorlari bilan Konstitutsiyaviy tamoyillarning qonunlarda mustahkamlangan qoidalarining hayotga to'la joriy etilishi uchun yo'l ochadi, tegishli huquqiy mexanizmlarni yaratadi. Prezidentning o'zi qonunlarga qat'iy amal qilishi bilan davlat idoralari va mutasaddi shaxslar uchun ibrat, namuna ko'rsatib, ularni ham Konstitutsiya va qonunlarga og'ishmay rioya etishga safarbar etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2002 yilning 4 yanvarida "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini o'rganishni tashkil etish to'g'risida" farmoyish qabul qilinganligi jamiyatda aholining huquqiy bilimdonligi va madaniyatini oshirish bilan birga Konstitutsiyaning mavqei va nufuzini ko'tarishga qaratilgan siyosiy-huquqiy tadbirdir.

Uchinchidan, joriy qonunlar va barcha normativ huquqiy aktlar Konstitutsiyaga tamomila mos va unga muvofiq yaratilishi lozim. Bu esa mamlakatda qonuniylik va huquqiy tartibot, taraqqiyot va barqarorlik hukm surishiga olib keladi.

Asosiy qonunimizning 16-moddasi ikkinchi bandida "Birorta ham qonun yoki boshqa normativ huquqiy hujjat Konstitutsiya normalari va qoidalariga zid kelishi mumkin emas" deb qat'iy qilib belgilab qo'yilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi ana shu muhim Konstitutsiyaviy-huquqiy prinsipiga rioya etishni ta'minlashga intilib kelmoqda.

Konstitutsiyaning ustuvorligini ta'minlash uchun alohida muhofaza mexanizmi bo'lishini taqozo etadi. Bunday mexanizmning asosiy va markaziy bo'g'inini – Konstitutsiyaviy sud tashkil etadi. Konstitutsiyaviy sud o'z vazifalarini bajarishda mustaqildir va o'z faoliyatida faqat Konstitutsiya normalari hamda qoidalariga amal qiladi. Uning zimmasiga qonun chiqaruvchi, hukumat va davlat hokimiyati mahalliy organlarining qarorlari Konstitutsiyaga qanchalik mosligiga doir ishlarni nazorat qilish vazifasi yuklatilgan. Konstitutsiyaga sodiqlik, mustaqillik, oshkoralik va sudyalarning huquqlari-ning tengligi Konstitutsiyaviy sud faoliyatining asosiy prinsiplaridir.

To'rtinchidan, qonun ustuvorligini ta'minlovchi va mustahkamlovchi vositalardan biri kodekslashtirishdir. Kodekslar huquq tarmog'ining bosh qonuni sifatida Konstitutsiya prinsiplarini rivojlantirish yo'lida yaratiladi va ular konstitutsiya, konstitutsiyaviy qonunlardan keyingi maqeni egallaydi. Kodekslar o'zining mantiqiy mukammalligi, pishiqligi, ichki barqarorligi huquqiy qoidalarga amal qilganligi tufayli kodeks normalari hayotda o'zining amalini oson topadi.

Beshinchidan, qonun ustuvorligini ta'minlashning asosiy omillarini quyidagicha e'tirof etish mumkin:

- qonun chiqaruvchi jarayonni muttasil demokratlashtirib borish – insonparvar, adolatli xalqchil qonunlar yaratilishining garovidir;
- qonunning sifatini mukammallashtirish, uning ichki mexanizmi puxta, yuridik texnika nuqtai nazaridan benuqson bo'lishiga erishish;
- qonunchilikni isloh qilish va takomillashtirishda "qonunda ta'qiqlanmagan hamma narsaga ruxsat beriladi" (fuqarolar uchun). "Faqat qonunda mustahkamlangan narsalargagina ruxsat beriladi" (mansabdor shaxslar va davlat idoralari uchun) degan prinsipga qat'iy amal qilinishiga erishish;

- qonunchilik faoliyatining yaqin yillar va istiqbolga mo'ljallangan strategiyasini hamda qonun ustuvorligini ta'minlash konsepsiyasini yaratish;
- qonunlar amal qilishining ijtimoiy mexanizmiga e'tibor qaratish. Bu sohadagi ijtimoiy omillar (ta'sir etuvchi kuchlar, vositalar) ni sinchiklab o'rganish;
- aholining huquqiy madaniyati va savodxonligini oshirish.

Oltinchidan, qonun osti, idoraviy normativ hujjatlarga havolalar, ya'ni ilovalar (shior va deklaratsiyalar tarzidagi normalar) ko'p bo'lishining oldini olish zarur. Bunday ilovalar haddan ziyod ko'p bo'lishi keyinchalik amaliyotda qonun chetda qolib, uning o'rnini idoraviy hujjat egallab olishi bilan qonun ustuvorligiga ziyon yetishi xavfini keltirib chiqaradi.

Yettinchidan, qonunlarning barqaror va ustuvor bo'lishiga erishish. Ularga tez-tez qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish, pirovard natijada qonunning ahamiyati va nufuzi tushib ketishiga olib keladi.

Sakkizinchidan, jinoiy jazolarni liberallashtirish qonun ustuvorligini ta'minlashning muhim sharti bo'lib hisoblanadiki, biz mavzuni bayon qilish jarayonida bunga alohida to'xtalamiz.

To'qqizinchidan, Konstitutsiya va qonunlarning ustuvorligini ta'minlashda prokuror nazoratining roli katta. Prokurorlik nazorati faoliyatida qo'llaniladigan taqdimnoma, amrnoma, ogohnoma, qaror va arizalarning sifati va ta'sirchanligining yanada yuqori bo'lishida 2001 yil 29 avgustda qabul qilingan yangi tahrirdagi "Prokuratura to'g'risida"gi Qonunda ko'zda tutilgan qonuniylik, odillik, mustaqillik va oshkoralik prinsiplari huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi. Bundan maqsad, xalqimiz ham, prokuratura xodimlari ham ushbu tamoyillarni aniq tasavvur etishlari kerak. Holbuki, fuqarolar har bir prokuratura xodimidan ushbu tamoyillarni ro'yobga chiqarishni talab qilish huquqiga ega. Prokurorlik nazorati olib borayotgan prokurorlar esa o'z faoliyatida shu prinsiplarga og'ishmay rioya etishi shart.

Shunday qilib, O'zbekistonda huquqiy davlat barpo etish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish maqsadida Konstitutsiya va qonunlarning ustuvorligini ta'minlash uchun kompleks tashkiliy huquqiy kafolatlar yaratildi. Albatta, konstitutsiyaviy huquqiy kafolatlar va yuridik mexanizmlarni muttasil takomillashtirib, ularning samaradorligini oshirib borish lozim. Shu o'rinda Konstitutsiya va qonunlar ustuvorligini ta'minlashning iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy-axloqiy, ruhiy kafolatlari ham mavjudligini esdan chiqarmaslik lozim.

3.Jinoiy jazolarni liberallashtirish – qonun ustuvorligining muhim sharti.

Mustaqillikka erishgandan keyin Birinchi Prezident Islom Karimov tomonidan insonparvarlik, adolatparvarlik g'oyalariga asoslangan jinoyat, jinoyat protsessual qonunlarini takomillashtirishga, jinoiy jazolarni liberallashtirishga qaratilgan bir qator qonun loyihalari Oliy Majlisga kiritildi. Ularning qabul qilinishi esa mamlakatimiz ijtimoiy hayotida o'zining ijobiy samarasini bermoqda.

Ayniqsa, jinoiy jazolarni liberallashtirish borasida jinoiy jazo tizimidan o'lim jazosini chiqarib tashlash borasidagi say'-harakatlar muhim o'rin tutadi. Sud-huquq tizimini liberallashtirish to'g'risida Prezidentimiz "Sud-huquq tizimini liberallashtirish

borasida biz hal etishimiz lozim bo'lgan yana bir masala – bu jazolash tizimidan o'lim jazosini chiqarib tashlashdir”¹ deganda aynan shu harakatlarni nazarda tutgan edi.

Ma'lumki, 1995 yilgacha amal qilgan Jinoyat Kodeksida 33 ta jinoyatga o'lim jazosi qo'llanilar edi. Keyingi Jinoyat Kodeksida esa ularning 13 tasi saqlanib qoldi, ya'ni 20 ta turdagi jinoyatdan o'lim jazosi olib tashlandi. Jumladan, ayollar, oltmish yoshdan oshgan erkaklar va voyaga yetmaganlarga nisbatan bu jazo qo'llanilmaydi. Shuningdek, o'lim jazosi avf etish tartibida yigirma besh yil muddatga ozodlikdan mahrum qilish bilan almashtirilishi mumkin (JK ning 51-moddasi).

Ana shu ustuvor vazifadan kelib chiqib, 1998 yilda Jinoyat Kodeksidagi 5 ta moddadan o'lim jazosi olib tashlandi. 2001 yilda yana to'rtta moddaga jazo qisqartirildi. 2004 yilda esa bu jazo bor-yo'g'i ikkita, ya'ni aybni og'irlashtiruvchi holatda qasddan odam o'ldirish va terrorizm jinoyatlari uchun tatbiq etiladigan bo'ldi. Bular mamlakatimizning xalqaro huquq sub'ekti sifatida xalqaro hujjatlarga zikr etilgan majburiyatlarni so'zsiz bajarishga inti-layotganining amaldagi isbotidir. Hozirgi kunda 100 ga yaqin davlatning qonunchiligida o'lim jazosi bekor qilingan. Jumladan, Shvesiya va Finlyandiya 1972 yilda, Germaniya 1949 yilda, Fransiya 1981 yilda, 1990 yillardan boshlab Irlandiya, Vengriya, Ruminiya, Chexiya, Slovakiya, Shveysariya, Gresiya, Polsha, Moldova, Italiya, Ispaniya davlatlari o'lim jazosidan voz kechgan. Bundan tashqari, 30 dan ortiq davlatning qonunchiligida o'lim jazosi mavjud bo'lsada, amaliyotda qo'llanilmaydi.

O'lim jazosini bekor qilish o'ta murakkab masala bo'lib hisoblanishini Birinchi Prezident Islom Karimov ta'kidlab, “Birinchi navbatda aholi o'rtasida tushuntirish ishlarini olib borish lozim, chunki bugungi kunda ularning ko'pchiligi, o'lim jazosining bekor qilinishiga qarshi. Ikkinchidan, o'lim jazosi o'rniga umrbod yoki uzoq muddatli jazoni o'tashga hukm qilinadigan shaxslar uchun tegishli joylar qurish kerak”, degan fikrga alohida e'tibor qaratish lozim. O'lim jazosini bekor qilish masalasini aholiga tushuntirib berish ham anchagina murakkab jarayon bo'lib, bu ishga huquqshunoslar, mutaxassislar, siyosatshunos, psixolog va boshqa ko'pgina mutaxassislar jalb qilinishi lozim. Shuningdek, Prezidentimiz yuqorida ta'kidlaganidek, o'lim jazosi o'rniga sud tomonidan umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlangan mahbuslar jazosi alohida koloniyada o'tashi lozim bo'lganligi sababli ularni saqlash bilan bog'liq jazoni o'tash muassasasini qurib bitkazish uchun budjetdan tegishli mablag' ajratilishi va binoni tayyorlash ham ma'lum muddat talab etadi. Shu sababli ham davlatimiz rahbari o'lim jazosini bekor qilish bilan bog'liq barcha tashkiliy-huquqiy jarayonlar 2-3 yil ichida amalga oshirish mumkinligini bildiradi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, inson hayoti dunyodagi eng oliy qadriyat hisoblanadi. Zero, hayot har bir insonga bir marotaba beriladi, shuning uchun ham undan mahrum etishga hech kim qodir emas, degan tushunchani barchaning ongiga singdirish lozim. Shu bois barcha islohotlar va qonunlar inson manfaatlariga xizmat qilishini nazarda tutsak, o'lim jarayonining jazo tizimidan olib tashlanishi har tomonlama adolatlidir.

¹ Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. –T.: O'zbekiston, 2005.

Binobarin, davlatimiz rahbarining 2005 yil 1 avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasida o‘lim jazosini bekor qilish to‘g‘risida”gi Farmoni mamlakatimizda inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ustuvor qadriyat sifatida mustahkamlash yo‘lida qo‘yilgan navbatdagi xayrli qadam bo‘ldi.

2001 yil 29 avgustda qabul qilingan “Jinoiy jazolarning liberallashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining jinoyat, Jinoyat protsessual kodekslari hamda Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksiga o‘zgartishlar va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi Qonun bilan jinoyatlarni tasniflash, yengillashtirish ma‘nosida takomillashtirildi, yarashtiruv instituti joriy etildi. Jinoyat kodeksida o‘lim jazosini nazarda tutuvchi moddalar soni keskin kamaytirildi, mol-mulkni musodara qilish jinoiy jazo sifatida bekor qilindi va shu kabi inson huquqlarini himoya qilishga qaratilgan qator chora-tadbirlar qo‘llanildi.

Yurtboshimiz tomonidan “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi”ning e‘lon qilinishi esa bu boradagi islohotlarning yangi bosqichni boshlab berdi.

Mazkur konsepsiyaning ikkinchiustuvor yo‘nalishi sud-huquq tizimini isloh etishga bag‘ishlangan bo‘lib, bu borada ham tizimda bir qator islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, Odil sudlovning yangi tizimi shakllantirildi va sudlar ixtisoslashtirildi.

Shular qatorida Advokatura instituti ham isloh etildi. O‘zbekiston Respublikasi Advokatlar Palatasi tashkil etildi. Advokatlarga qo‘yiladigan kvalifikatsion talablari va advokatlik faoliyatiga ta’sir o‘tkazishga qaratilgan harakatlar uchun javobgarlik kuchaytirildi.

Mamlakatimizda mazkur yo‘nalishda olib borilayotgan islohotlarning barchasi qonun ustuvorligi – fuqarolik jamiyatini shakllantirishning asosiy tamoyillaridan biri ekanligining yorqin dalilidir.

4.Qonun ustuvorligi tamoyilining O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishidagi ahamiyati.

Qonun ustuvorligini ta‘minlash fuqarolik jamiyatini shakllantirishning asosiy vazifasi bo‘lib hisoblanadi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, avvalo qonunlar fuqarolarning bevosita yoki bilvosita ishtiroki bilan ishlab chiqiladi, ularning xohish va irodasini o‘zida aks ettiradi. Ammo ko‘pgina qabul qilingan qonunlar real hayotga joriy qilinmasdan qog‘ozda qolib ketadi. Sababi, birinchidan, qonunni qabul qilish davridagi jamiyat taraqqiyoti darajasi bilan uni amalga oshirish imkoniyati o‘rtasidagi nomutanosiblikning mavjudligi. Ikkinchidan, qonunlarni yaratishdagi mahorat va salohiyatning (professionalizm) yetishmasligidir. Uchinchidan, fuqarolarning ham qonunlardan to‘la foydalanishga salohiyati yetarli darajada bo‘lmasligi. Ammo, nima bo‘lganda ham qabul qilingan qonunlarga amal qilish hayotiy zaruriyat hisoblanadi. Chunki, u nafaqat, huquqlar tizimi bilan, shuningdek mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy-ma’rifiy hayoti bilan bog‘liqdir. Ularni o‘zida ifodalagan qonunlarning “ishonmasligi” yoki poymol qilinishi mavjud ekan, jamiyat hayotida ijobiy o‘zgarishlar sodir bo‘lmaydi.

Mamlakat va fuqarolar manfaatlarining uyg‘un holatda amalga oshuvining asosiy mexanizmi qonunlar oldida oddiy fuqarodan tortib eng yuqori lavozimni egallab turgan amaldorlarga barobarligi, ularning qonunlarga so‘zsiz itoat qilishi hisoblanadi.

Bu tamoyilni shakllantirish O'zbekistonda qurilayotgan fuqarolik jamiyatining asosiy vazifasi sifatida qaralmoqda.

Qonun ustuvorligiga xilof ish qilish va unga mensimay qarash, mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning oyoq osti qilinishi, ulardan g'arazli maqsadlarda foydalanish qonunlarni obro'sizlantiradi, davlat va jamiyatning ma'naviy asoslariga putur yetkazadi, xalqning noroziligiga, haqqoniy e'tirozlariga sabab bo'ladi. Ayniqsa, fuqarolarning davlat tuzilmalari bilan munosabatlari jarayonida qonunlarga rioya etilishi yoki rioya etilmasligi fuqaro – davlat munosabatlarining butun bir tizimdagi ijtimoiy adolat qoidalarining holatini belgilab beradi.

Shu o'rinda mahalliy hokimiyat vakillari to'g'risida alohida to'xtalib o'tish zarur deb o'ylaymiz. Zero, islohotlarni amalga oshirishda, joylarda adolat qoidalarini o'rnatishda ularning o'rni katta bo'lishi zarur. Buning o'rniga mahalliy hokimiyat vakillari, hatto hokimlar tomonidan inson huquqlarini buzish holatlari, afsuski sodir etilmoqda.

Adolat - qonun ustuvorligida degan hayotiy tamoyilga qat'iy amal qilib yashash g'oyasi ham fuqarolik jamiyatini shakllantirishning asosiy yo'nalishlaridan birini tashkil etadi. Lekin qonunlarga itoat qilishda, uning ijrosini ta'minlashga mas'ul bo'lgan kishilar har doim oddiy fuqarolarga "etalon" bo'lishlari lozim bo'ladi. Ular tomonidan qonunlarning buzilishiga qaratilgan har bir kichik xatti-harakatlar nafaqat umumiy taraqqiyotga, shuningdek fuqarolarning hokimiyatga ishonchining barbod bo'lishiga olib keladi. Shu ma'noda ham qonun ustuvorligini ta'minlashda fuqaroga qaraganda uning ijrosi uchun mas'ul bo'lganlardan ko'proq yetakchilik qilishlari talab etiladi. Qonunlarning har qanday shaxs, guruh, siyosiy kuchlar yoki ijtimoiy tabaqalar manfaatlaridan ustun bo'lishini real ta'minlash orqaligina demokratiyani rivojlantirish, uning jamiyatda amal qilishiga erishish mumkin bo'ladi. Uning amal qilishi har ikkala hokimiyat va fuqaro manfaatlariga mos keladi.

Xulosa qilib aytganda, qonun ustuvorligi quyidagi uch holatda o'zining to'liq ifodasini topadi.

Birinchidan, qabul qilinayotgan qonunlar va boshqa normativ huquqiy hujjatlar adolat prinsipiga, inson huquqi va manfaatlaridan kelib chiqib, ijtimoiy jihatdan asoslangan bo'lishi kerak.

Ikkinchidan, barcha qonunlar va boshqa normativ huquqiy hujjatlar talabi barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar, nodavlat tashkilotlari va fuqarolar tomonidan qat'iy bajarilishi shart¹.

Uchinchidan, barcha normativ-huquqiy hujjatlar Konstitutsiya va qonunlarga mos bo'lishi shart.

Demak, fuqarolik jamiyatining muhim tamoyili bo'lgan qonun ustuvorligi mamlakatimizda barpo etilayotgan fuqarolik jamiyati qurishning asosidir.

5. Qonun ustuvorligi inson huquq va erkinliklari kafolati

Istiqlol tufayli mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy hayotida yuz bergan keng qamrovli o'zgarishlar yurtimizda yangi demokratik qadriyatlar ildiz otganini, inson huquqlari va uning erkini ta'minlashga qaratilgan huquqiy-demokratik davlat va fuqarolik jamiyatiga xos zamonaviy tuzilmalar shakllangani bilan xarakterlanadi.

¹O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. bet

Albatta, erkin va adolatli jamiyat qurish uchun qonunga tayanishimiz va qonun ustuvorligiga erishishimiz lozimdir. Chunki har qanday davlatning qudratli va mustahkam bo'lishi, xalqining tinch va farovon hayoti amaldagi qonunlarning ustuvorligiga bog'liqdir.

Shunday qilib, huquq - davlat tomonidan belgilanadigan yoki ruxsat etiladigan va uning kuchi bilan himoya qilinadigan umummajburiy hulq-atvor qoidalari tizimidir. Huquq ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi regulyator bo'lib, uning ushbu xususiyati ijtimoiy munosabatlar bilan bo'ladigan muntazam aloqadorligini ta'minlaydi.

Erkinlik – insonga qonun bilan ruxsat etilgan u yoki bu harakatni amalga oshirishi va hayot uchun zarur bo'lgan ne'matlardan foydalanishda ijtimoiy to'siqlarning bo'lmasligi tushuniladi.

Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi — jamiyat tayanchi va yurtimiz taraqqiyotining huquqiy kafolati, davlatimiz mustaqilligining yorqin ramzi, ko'p millatli xalqimiz xohish-irodasining qonuniy ifodasi hisoblanadi. Konstitutsiyaning X bob 43-46 moddalari inson huquq va erkinliklariga bag'ishlangan bo'lib, davlat fuqarolarining Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquq va erkinliklarni ta'minlashi, har bir shaxsga o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tomonidan taqdim etilgan «Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi»da ham bu masalaga alohida e'tibor qaratilib, yurtimizda huquqiy davlat asoslarini tobora takomillashtirish va aholining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish hal qiluvchi vazifa bo'lib qolishi ta'kidlangan. Zero, jamiyatning demokratiya yo'lidan jadal rivojlanishi va bu boradagi islohotlarning samarasi ko'p jihatdan odamlarning huquqiy ongi va madaniyati darajasiga bog'liq. Odamlarning huquqiy ongi va madaniyati davlatimiz rahbarining 2011 yil 23 avgustda qabul qilingan “O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qaroriga muvofiq vazirlik zimmasiga aholining huquqiy ongi va madaniyatini oshirish, davlat organlari, jamoat birlashmalarining huquqiy targ'ibot va ma'rifat sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish vazifalari yuklatilgan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 23 iyuldagi qarori asosida tasdiqlangan Huquqiy targ'ibot va ma'rifat bo'yicha davlat organlari ishlarini muvofiqlashtirish bo'yicha idoralararo kengash to'g'risidagi nizom bu boradagi faoliyatni tartibga solishda muhim huquqiy asos bo'ladi. Avvalambor odamlarning huquqiy ongi va madaniyati shakllantirishda insonlarga o'zlarining huquq va burchlarini, o'zlari yashab turgan joyda o'rnatilgan qonunlarga asosan ularning shaxsiy va fuqarolik huquq va burchlari kafolatlab qo'yilgan asosiy qonun, ya'ni konstitutsiya va uning normalari tanishtirilishi kerak.

Buni mazkur hujjatning birinchi moddasidan to oxirgi moddasigacha inson huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini ta'minlash, vatan ravnaqi hamda jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilib kelayotgan umumbashariy g'oyalar singdirilganida ham ko'rish mumkin. Asosiy qonunimizda buyuk ne'matlar orasida eng ulug'i - “inson uchun” degan g'oya ilgari surilib, uni ulug'lash, uning erkin kamol topishi uchun zarur

shart-sharoitlar yaratish o'z aksini topgan. Boshqacha aytganda, "fuqaro - jamiyat - davlat" o'rtasidagi izchil hamkorlikning huquqiy yechimi asoslab berilgan.

Demokratik davlatda jamiyat a'zolarining huquq va erkinliklari kafolati doimiy harakatdagi mexanizmga o'xshashi lozim. Konstitutsiyaning 19-moddasida "hech kim sud qarorisiz fuqarolarni huquq va erkinliklaridan mahrum etishga yoki ularni cheklab qo'yishga haqli emas"ligi belgilab qo'yilganki, bu qoida huquqbuzar kim bo'lishidan qat'i nazar, javobgarlikka tortish mumkinligini bildiradi. Kafolat tizimida iqtisodiy omilga keng o'rin berilgan. Chunki iqtisodiy hayot qanchalik farovon bo'lsa, huquqning amaldagi kafolat darajasi ham shunchalik yuqori bo'ladi.

Bugungi Asosiy qonunimizda esa davlat ham, jamiyat ham, avvalo, inson manfaatlariga xizmat qilishi, uning haq-huquqlarini himoya etishi ustuvor tamoyil sifatida aniq belgilab qo'yilgan. Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "Biz boshlagan islohotlarimizning pirovard maqsadi bitta - adolatli jamiyat barpo etish. Islohot islohot uchun emas, avvalo inson uchun, inson manfaatlarini ta'minlash uchun". O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini barpo etish sharoitida inson huquq va erkinliklarini ta'minlash borasidagi konstitutsiyaviy kafolatlar tizimini hayotga tatbiq etishga qaratilgan islohotlar jamiyatning shu maqsad yo'lidagi vazifalariga to'liq mos kelmoqda, inson huquqlarini kafolatlovchi milliy mexanizm yaratilmoqda. Inson huquq hamda erkinliklarini ta'minlovchi va kafolatlovchi davlat organlari tizimi tashkil etilib, ixtisoslashgan nodavlat tashkilotlarining paydo bo'lishiga ko'maklashmoqda. Hozirgi paytda insonning huquq hamda erkinliklarini ta'minlash mexanizmini yanada takomillashtirish maqsadida inson va fuqaro huquq hamda erkinliklarining kafolatlari to'g'risida qonun qabul qilish maqsadga muvofiqdir. Inson huquqlari g'oyasi milliy parlamentimiz faoliyatida doimiy o'rin egallashi darkor. Har qanday qonun ishlab chiqilayotgan va muhokama etilayotgan paytda insonning asosiy huquqlariga qanchalik mos kelishiga alohida e'tibor qaratish zarur. Ana shu prinsiplarga og'ishmay rioya etilgan taqdirdagina chinakam fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat barpo etish mumkin.

Shuningdek, Gellap Instituti (AQSh) ijtimoiy fikrni o'rganish markazi tomonidan «qonuniy tartiblarga itoat qilish indeksi» bo'yicha «Siz o'zingiz yashayotgan shahar yoki tumandagi mahalliy politsiyaga ishonasizmi?», «Siz o'zingiz yashayotgan shahar yoki tumanda kechasi xavf-xatardan qo'rqmasdan yolg'iz yura olasizmi?» va «Oxirgi o'n ikki oyda siz va oila a'zolaringizning pul va mol-mulki o'g'irlangan holat sodir bo'lganmi?» savollari ostida o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, O'zbekiston 141 mamlakat orasida 2 (ijobiy) o'rinni egallagani tahsinga sazovordir¹.

Mavzu b o'yicha savollar

1. Qonun ustuvorligi tushunchasi va uning mohiyati nima?
2. Qonun ustuvorligini ta'minlovchi asosiy shartlar nimalardan iborat?
3. Fuqarolik jamiyati rivojida qonun ustuvorligi qanday ahamiyat kasb etadi?

¹ Xalq so'zi. №236 (6419). 2015 yil 6 dekabr.

4. “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi”ning sud-huquq tizimini isloh etish yo‘nalishi bo‘yicha qanday ishlar amalga oshirildi?
5. Qonun ustuvorligi inson huquq va erkinliklari kafolati

Mustaqil ish topshiriqlari: Fuqarolik jamiyati rivojida qonun ustuvorligi

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR R O‘YXATI:

1. Sharifx o‘jaev M. O‘zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatining shakllanishi. –T.: Sharq, 2003.
2. Qirg‘izboev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. – T.: O‘zbekiston, 2010.
3. Jalilov A boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. – T.: Baqtria press, 2015.
4. Fuqarolik jamiyati. Darslik loyihasi– T.: 2016. Ziyonet.uz. Mualliflar jamoasi.
5. O‘tamurodov A. va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug‘ati. Lotin yozuvida. T.: Turon-zamin-ziyo. 2017. 23 b.t

Test savollari:

1. Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturiga ko‘ra, huquqiy madaniyatli inson – bu...

- A. Huquqiy bilimga ega bo‘lgan kishi; huquqiy bilimlarni amaliyotda tadbiqueta oladigan kishi; fuqarolarning qonunchilik tashabbusi;
- B. Huquqiy bilimga ega bo‘lgan kishi; fuqarolarning qonunchilik tashabbusi;
- C. Huquqiy bilimga ega bo‘lgan kishi; fuqarolarning qonunchilik tashabbusi;
- D. Huquqiy bilimlarni amaliyotda tatbiq eta oladigan kishi; fuqarolarning qonunchilik tashabbusi;

2. Qonunchilik palatasining nechta deputati O‘zbekiston ekologik harakatidan saylanadi?

- A. 15 ta.
- B. 20 ta.
- C. 25 ta.
- D. Saylov natijalariga asosan .

3. Saylov huquqining demokratik tamoyillari o‘z ichiga nimalarni qamrab oladi?

- A. Umumiylik, tenglik, to‘g‘ri-to‘g‘ri, yashirin.
- B. Xususiylik, tengsizlik, noto‘g‘ri.
- C. Adolatli, noto‘g‘ri maxfiylik.
- D. Oshkora, plyuralizm, ma‘muriy.

4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo‘yicha vakili?

- A. Senat
- B. Qonunchilik palatasi
- C. Ombudsman

D. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi Nodavlat notijor tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo‘llab-quvvatlash Jamoat fondi

5. O‘zbekistonda qurilayotgan fuqarolik jamiyatining o‘ziga xosligi asosan nimada namoyon bo‘ladi?

- A. Qonun ustuvorligida
- B. Iqtisodiyot qonunlari ustuvorligida
- C. Siyosiy fikrlar rang-barangligi va erkinligida
- D. Barcha javoblar to‘g‘ri

6-§. SAYLOV HUQUQI ERKINLIGI – FUQAROLIK JAMIYATINING SHARTI

Darsning maqsadi:

Saylov - saylov qonunchiligi to'g'risida ma'lumot berish.

REJA:

1. Erkin saylovlar fuqarolik jamiyatining asosiy belgisi.
2. Xalqaro saylov standartlari va O'zbekiston qonunchiligi.
3. O'zbekiston saylov qonunchiligining rivojlanishi.
4. Erkin saylovlarni o'tkazishda ommaviy axborot vositalarining roli

Tayanch so'zlar: erkin saylovlar, saylov huquqi, saylov prinsiplari, teng saylov huquqi, to'g'ridan-to'g'ri saylash huquqi; yashirin ovoz berish huquqi, saylov oldi tashviqoti, saylov komissiyalari, ovoz berish

1. Erkin saylovlar fuqarolik jamiyatining asosiy belgisi

Saylov xalq hokimiyatchiligining timsoli bo'lib, eng avvalo o'zida jamiyat a'zolarining, qolaversa saylovchi – fuqaro manfaatini ifoda etadi. Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari amalga oshirilayotgan islohotlarda saylovlarning o'рни beqiyosdir. O'zbekiston mustaqil taraqqiyot yo'lining hozirgi bosqichida davlat hokimiyatining vakillik organlarini erkin, qonuniy va adolatli saylovlar asosida shakllantirilishi demokratik jarayonlar va yangilanishlarning ijtimoiy hayotda oliy qadriyat sifatida ifoda etilayotganligining yorqin namunasidir¹.

Erkin saylovlarni o'tkazish jarayonida qonuniylik, tenglik kabi bir qator umumiy huquqiy tamoyillarga og'ishmasdan amal qilinishi ularni muvaffaqiyatli amalga oshirishga va fuqarolik jamiyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Saylovsiz demokratiyani, demokratiyasiz saylovni tasavvur qilish qiyin. Demokratiya saylov asosida, erkin fikr mushtarakligida, siyosiy plyuralizm mavjudligida namoyon bo'ladi.

Saylovlar kishilik jamiyatining bir necha asrlik tarixiy rivojlanish mahsuli bo'lib, davlat va jamiyatning takomillashgan modellarini shakllantirish maqsadida paydo bo'lgan institutdir. Hozirgi davrga kelib, dunyoning aksariyat mamalakatlarida davlat hokimiyati va o'z-o'zini boshqarish organlarini shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan demokratik saylovlar siyosiy tizimining ajralmas tarkibiy qismiga aylanib bo'ldi. Turli mamlakatlardagi huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining rivojlanish darajasini ularda o'tkaziladigan saylovlarga, saylovlardagi aholining ishtirokiga, saylovlarning saviyasiga ko'ra belgilanadi². Bundan tashqari mamlakatdagi tinchlik, barqarorlik xukm surishi va shaxs, jamiyat, davlat xavfsizligining ta'minlanishidemiokratik saylov tamoyillari-ning qay darajada ro'yobga chiqi-shiga ham bevosita bog'liqdir.

Erkin saylov huquqining amalga oshirilishi, erkin hamda chinakamiga ifoda etiladigan xalq irodasi hokimiyat va har qanday hukumat qonuniyligining asosi ekanligi va har bir shaxsning o'z davlatini boshqarishda bevosita yoki o'z vakillari orqali qatnashish huquqi ko'pgina xalqaro hujjatlarda alohida ta'kidlangan.

¹ Parlament saylovi: milliy qonunchilik va xorijiy tajriba: ilmiy-amaliy qo'llanma // M.Abdusalomov va boshqalar; Mas'ul muharrir prof. Sh.X.Fayziev; –Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huziridagi Amaldagi qonun hujjatlari monitoringi instituti nashriyoti, 2009. 26-bet.

² Jo'raev Q.A. Saylov tizimini erkinlashtirish – demokratik taraqqiyot omili. Adolat. 2011 yil 6 may № 20 (825)

Fuqarolarning bevosita saylov jarayonida, o'zlari erkin saylaydigan vakillari orqali mamlakatni boshqarishda qatnashish huquqining amalga oshirilishi uchun yaratilgan imkoniyatga qarab, u yoki bu davlat qay darajada demokratik tamoyillar asosida yashayotganligiga baho berish mumkin.

O'zbekiston xalqi demokratik taraqqiyoti huquqiy davlat qurish orqali fuqarolik jamiyatini barpo qilishni ko'zlaydi. Buning uchun, eng avvalo, kishilarning siyosiy faolligini yuksak darajaga ko'tarishga alohida e'tibor qaratish talab etiladi. Fuqarolarning siyosiy-ijtimoiy jihatdan yetukligi uning davlat hayotida faol ishtirok etishi bilan belgilanishi shubhasiz.

Demokratiyaning ushbu eng muhim tamoyilini hayotga tatbiq etish, fuqarolarning saylov huquqini, o'z xohish-irodasini erkin ifodalash, o'z qonuniy manfaatlarini ro'yobga chiqarish va himoya qilish huquqini ta'minlash uchun haqiqiy shart-sharoit, huquqiy asos yaratib berilishi lozim. O'zbekistonda bularning barchasi yaratilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida, "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida"gi, "Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi, "Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasining Markaziy saylov komissiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunlarida saylovlarga doir umume'tirof etilgan demokratik xalqaro tamoyil va qoidalar mustahkamlab qo'yilgan.

Umumxalq saylovlari orqali davlat hokimiyat vakillik organlarini shakllantirish demokratik huquqiy davlatning eng muhim belgisidir. Demokratik davlatlarda saylovlar muhim ahamiyatga ega ekanligi shundaki, ular mamlakat parlamenti qanday siyosiy kuchlardan tashkil topishini aniqlab beradi. Saylovlar mamlakat aholisining kayfiyati va kimni afzal bilishini namoyon etuvchi ko'rsatkich sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Demokratiyaning eng ta'sirchan mexanizmi ham saylovlardir. Demokratiya va saylov tushunchalari doimo yonma-yon yuradi, ular o'zaro birlashib ketgan. Aslida ham, saylov – demokratiya degani, demokratiya – bu saylov, demakdir. Oliy Majlis Qonunchilik palatasining birinchi yig'ilishida davlatimiz rahbari uqtirganidek, deputat degan yuksak ishonchga sazovor har qaysi inson avvalo o'zi uchun ovoz bergan odamlar haqida o'ylashi ham demokratiyaning yana bir belgi-alomati hisoblanadi¹.

Fuqarolarimiz saylovlarga mamlakatimiz hayotidagi eng muhim, jamiyatimizning barcha jabhalarida amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmun-mohiyatiga, demakki, har bir saylovchi taqdiriga ta'sir ko'rsatadigan siyosiy voqea sifatida yondashdilar.

O'zbekiston Respublikasida demokratik huquqiy davlatni barpo etish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishga qaratilgan izchil islohotlar o'tkazib kelinmoqda. Bu islohotlar davlat va jamiyat hayotining barcha jabhalarini qamrab olgan. Xususan, davlat qurilishi va boshqaruvi, xalq hokimiyatchiligini ta'minlash, davlat hokimiyati organlari faoliyatida demokratik prinsiplarni mustahkamlash sohasida muayyan yutuqlarni qo'lga kiritdik. Biroq, hali oldimizda konstitutsiyaviy tuzumni yanada mustahkamlash, fuqarolar tinchligi va milliy totuvligini ta'minlash, demokratiya va

¹ Saidov A. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va saylov tizimi. - T.: TDYuI nashriyoti, 2005. – 44 b.

ijtimoiy adolatni o'rnatish kabi, shuningdek mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligiga asoslangan siyosiy institutlarni yanada rivojlantirish orqali insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etishdek ulkan vazifalar turibdi.

Tarixan qisqa vaqt ichida sovet davridagi eski ma'muriy-buyruqbozlik tizimiga barham berilib, milliy davlatchilikni shakllantirishning puxta huquqiy asoslari yaratildi, davlat hokimiyatining qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati tarmoqlari tashkil etilgani, ijtimoiy va fuqarolik institutlari faoliyati yo'lga qo'yilib, iqtisodiyotni erkin bozor munosabatlariga o'tkazish jarayoni amalga oshirildi.

Zotan, o'zining tashkil etilishi, tuzilishi jihatidan va faoliyatida xalqning irodasiga tayangan, barcha umume'tirof etilgan inson va fuqarolarning huquq va erkinliklariga ta'minlashga intilgan davlat deganda tom ma'nodagi demokratik davlat tushiniladi. Bunda, demokratik davlat fuqarolarning erkinligi va hurfiylikligiga asoslangan fuqarolik jamiyati demokratiyasining muhim ajralmas qismidir. Mazkur davlatning legitimligi asosini esa xalq suvereniteti tashkil etadi. O'z navbatida, xalq suverenitetining amalda namoyon bo'lishining asosini saylovlar orqali tashkil etilgan davlat hokimiyati ifoda etadi.

Har qanday davlatning demokratik davlat, deb e'lon qilishning o'zi kifoya emas, muhimi, uning tashkil etilishi va faoliyatini tegishli huquqiy institutlar, huquqiy kafolatlar bilan ta'minlashdan iboratdir. Bunday, konstitutsiyaviy-huquqiy institutlarning negizini saylov huquqi instituti tashkil etadi.

Ana shu nuqtai nazardan qaraganda, yuqorida ko'rsatilgan maqsadlarga erishishda saylovlar bir vaqtning o'zida ikkita yirik vazifani yechishga xizmat qiladi: Birinchidan, saylovlar demokratiyani amalga oshirishning bevosita shakli bo'lib, fuqarolarni uyushgan holda o'zlari yashab turgan davlat va jamiyatni boshqarish jarayonlariga safarbar etadi. Haqiqatdan ham "xalq hokimiyatining bevosita oliy ifodasini erkin saylovlar tashkil etadi"¹. Bunda fuqarolar har qanday jarayonning ishtirokchisi bo'lganidek, saylov jarayonida ishtirok etib o'ziga siyosiy tajriba orttiradilar. Ular, avvalambor, o'zlarining siyosiy ongini charxlab, siyosiy-huquqiy madaniyatini oshiradi va bu jarayonda ishtirok etishning tashkiliy-huquqiy jihatlarini takomillashtirib boradilar. Shuningdek, fuqarolar uyushqoqlik, hamjihatlik bilan, o'z harakatlarini kelishuv asosida namoyon qilishlarida siyosiy tajriba va ko'nikmalarini orttirib boradilar.

Demokratik davlatning muhim belgilaridan birini vakillik demokratiyasi tashkil etadi. Vakillik demokratiyasi fuqarolarning manfaatlarini birlashtirib, qonunlar va qarorlar qabul qilishga mutloq huquq berilgan saylanadigan muassasalar orqali xalq hokimiyatini amalga oshirishidir. Bundan kelib chiqadiki, tom ma'nodagi vakillik demokratiyasining amalga oshirilishi saylov jarayonining demokratik tamoyillarga amal qilishligi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. Bundan xulosa qilish mumkinki, demokratiya va saylovlar bir-biri bilan uzviy bog'liq tushunchalardir.

Saylovlar, referendum kabi, xalq irodasini to'g'ridan-to'g'ri namoyon etilishining qonunlashtirilgan shaklidir. Saylovlar orqali fuqarolar davlat hokimiyati organlarining shakllanishida ishtirok etadilar va bu bilan davlat boshqaruvidagi o'zining konstitutsiyaviy huquqini amalga oshiradilar.

¹ Qarang: Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. – М.: ИНФРА, 2000. – С. 107.

Fuqarolik jamiyati bilan saylovlarning aloqadorligi asosan shu bilan belgilanadiki, fuqarolik jamiyati, fuqarolarning fikrlari va manfaatlarining xilma-xilligiga asoslangan holda, tashkil etiladi, davlat organlari fuqarolarning ishtiroki bilan adolatli saylovlar asosida tashkil etilmaydigan bo'lsa, fuqarolarning ixtiyoriy ravishda qonunga itoat etishini ta'minlashga, o'tkir ijtimoiy qarama-qarshiliklardan qochib-qutilishga imkoniyat bo'lmaydi. Demokratik saylovlar – hokimiyat masalasining kuch bilan hal etilishini tamoman inkor etadi. Saylovlar bevosita jamiyatning siyosiy tizimini aks ettiradi va o'z tomonidan unga ta'sir ko'rsatadi. Ularning tashkil etilishi va ovoz berishning yakunlarini aniqlash tartibiga tegishli barcha jarayonlar siyosiy partiyalar bilan yaqindan bog'liqdir. Aynan saylov paytida partiyalar o'zining asosiy va ustuvor fikr-qarashlarini, hayotni qanday yaxshilash, islohotlarni qanday amalga oshirish, O'zbekiston deb atalmish mustaqil davlatning ertangi hayotini qanday barpo etish borasidagi g'oyalarini ilgari suradi. Saylovlar fuqarolarga hokimiyat uchun kurashayotgan siyosiy partiyalarning dasturlarini haqiqiy mazmun-mohiyatini anglashga imkoniyat beradi. Faqatgina saylovlar orqali xalqning ko'pchiligining irodasi aniqlanadi, uning asosida esa demokratik hokimiyat yaratiladi.

2. Xalqaro saylov standartlari va O'zbekiston qonunchiligi

Mamlakatimiz hozirgi zamon saylov huquqi xalq hokimiyatini yaqqol namoyon qiladigan muhim konstitutsiyaviy institutdir. O'zbekiston saylov qonunchiligi erkin demokratik saylovlar o'tkazish bo'yicha xalqaro saylov andozalari majmuini tashkil etuvchi xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan prinsiplari va normalariga to'la mos keladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Muqaddimasida ta'kidlanganidek, yurtimizda «xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan qoidalari ustunligi»¹ tan olinadi.

Ma'lumki, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab fuqaroning saylov huquqlari va erkinliklari mavzusi nufuzli xalqaro tashkilotlar jiddiy shug'ullanadigan masalaga aylandi. Hozirgi paytda dunyoda insonning saylov huquqlari va erkinliklarini ta'minlash, erkin demokratik adolatli saylovlarni tashkil etish va o'tkazish sohasiga doir 20 dan ziyod xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar mavjud².

Saylov huquqi sohasiga taalluqli prinsiplar va andozalar Birlashgan Millatlar Tashkilotining bir qancha xalqaro universal hujjatlarida, xususan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining (1948 yil) 21-moddasida, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning (1966 yil) 25-moddasida, Irqiy kamsitishning barcha shakllarini tugatish to'g'risida xalqaro konvensiyaning 5-moddasida, Irqiy kamsitishning barcha shakllarini tugatish to'g'risida BMT deklaratsiyasining (1963 yil) 6-moddasida mustahkamlab qo'yilgan³.

Davlat hokimiyati vakillik organiga saylov masalalariga o'zida 145 davlat parlamentlarini birlashtirgan va, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasi ham a'zo hisoblanuvchi Parlamentlararo ittifoq ayniqsa katta e'tibor qaratadi. 1994 yili Parlamentlararo ittifoq Kengashi «Yerkin va adolatli saylov prinsiplari to'g'risidagi

¹ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: «O'zbekiston», 2019. – B.3.

² Саидов А.Х. Международное право и избирательное законодательство – Т.: ТГЮИ, 2004. – С. 19-33.

³ Inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomalar/Mas'ul muharrir A.X. Saidov. – T.: «Adolat», 2004. –B. 34;45;86-87.

deklaratsiya»ni qabul qildi¹. Ushbu Deklaratsiya barcha mamlakatlar hukumatlari va parlamentlarini mazkur hujjatda belgilangan saylov huquqi sohasiga doir xalqaro prinsiplar va normalarga amal qilishga da'vat etadi.

Mintaqaviy xalqaro tashkilotlar ham o'zlarining Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoyalash to'g'risidagi Yevropa konvensiyasi (1950 yil), Inson huquqlari to'g'risidagi Amerika konvensiyasi (1969 yil), Inson va xalqlar huquqlarining Afrika xartiyasi (1986 yil) kabi xalqaro-huquqiy hujjatlari timsolida xalqaro saylov andozalariga jiddiy ahamiyat qaratadi. Xususan, Yevropada Xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining (YeXHT) demokratik saylovlar sohasidagi asosiy andozalari Insoniylik mezonlari bo'yicha Kopengagen hujjatida (1990) o'z aksini topgan. YeXHTning saylov prinsiplarini quyidagi yettita so'z – universallik, tenglik, erkinlik, adolatlilik, yashrinlilik, ochiqlik va hisobdorlik - misolida to'la ifodalash mumkin. Bu - har bir ovoz e'tiborga olinishi va fuqaro davlat hokimiyati vakillik organlarini shakllantirishga ko'maklashishi mumkin ekanligining o'ziga xos dalolatidir.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 21-moddasiga ko'ra, "Har bir inson o'zi yashayotgan davlatning boshqaruvida bevosita yoki erkin saylangan vakillar orqali qatnashish huquqiga egadir. Xalq irodasi hokimiyatning asosi bo'lmog'i lozim; bu iroda davriy va soxtalashtirilmagan, umumiy va teng saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yoki ovoz berish erkinligini ta'minlaydigan boshqa teng qiymatli shakllar vositasida o'tkaziladigan saylovlarda o'z aksini topishi lozim". Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan yana bir hujjat, ya'ni "Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida"gi xalqaro Paktning 25-moddasiga muvofiq har bir fuqaro kamsitishlarsiz hamda asossiz cheklovlarsiz: bevosita va erkin saylangan vakillar orqali davlat ishlarini boshqarishda qatnashish; umumiy va teng saylov huquqi asosida, yashirin ovoz berish orqali o'tkaziladigan va saylovchilarning erkin holdagi xohish-irodasini ta'minlovchi chinakam davriy saylovlarda ovoz berish va saylanish; o'z mamlakatida umumiy shartlarda davlat xizmatiga kirishda teng huquqqa ega bo'lishi joizligi ta'kidlangan.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Irqiy kamsitishning barcha shakllariga barham berish haqida"gi hamda "Ayollarga nisbatan kamsitishlarning har qanday shakllariga barham berish haqida"gi xalqaro konvensiyalarga ko'ra, ayollar hech qanday kamsitishlarsiz erkaklar bilan teng saylov huquqiga egadirlar. Irqiy yoki milliy mansubligi, terisining rangi, etnik kelib chiqishiga qarab fuqarolarining saylov huquqini biron-bir tarzda bevosita yoki bilvosita cheklash ta'qiqlanishi belgilab qo'yilgan.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 1952 yil 20 dekabrda qabul qilingan hamda O'zbekiston Respublikasi 1997 yil 30 avgustda qo'shilgan «Xotin-qizlarning siyosiy huquqlari to'g'risida»gi Konvensiyaning 1-moddasida xotin-qizlar hech bir kamsitishlarsiz erkaklar bilan teng sharoitlarda barcha saylovlarda ovoz berish huquqiga egadirlar deb belgilangan. Mazkur hujjatning 2-moddasida esa xotin-qizlar hech bir kamsitishlarsiz erkaklar bilan teng sharoitlarda saylab qo'yiladigan

¹ Декларация о принципах свободных и справедливых выборов//В кн.: Саидов А.Х. Межпарламентские организации мира: Справочник, - М.: Международные отношения, 2004. – С. 295-300.

muassasalarga milliy qonunchilikda belgilangan tartibda saylanishi mumkin. Shu bilan birga, 1979 yil 18 dekabrda «Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to'g'risida»gi Konvensiyaning (O'zbekiston Respublikasi 1995 yil 6 mayda qo'shilgan) 7-moddasiga muvofiq, ishtirokchi davlatlar mamlakatning siyosiy va jamoat hayotida xotin-qizlar kamsitilishiga barham berish yuzasidan barcha tegishli choralarni ko'rishlari, jumladan, ayollarga erkaklar bilan teng shart-sharoitlar asosida quyidagi huquqlarni ta'minlashlari lozim: a) barcha saylovlar va ommaviy referendumlarda ovoz berish va ommaviy saylanadigan organlarga saylanish; b) davlat siyosatini shakllantirish va amalga oshirishda qatnashish hamda davlat lavozimlarini egallash, shuningdek, davlat boshqaruvining barcha bo'g'inlarida davlat vazifalarini amalga oshirish.

Parlamentlararo Ittifoq Kengashi tomonidan qabul qilingan "Yerkin va adolatli saylovlar mezonlari to'g'risida"gi Deklaratsiyaning 1-moddasida har qanday davlatda hokimiyat xalqning umumiy, teng va yashirin ovoz berish asosida muntazam vaqt oralig'ida o'tkazib turiladigan haqiqiy, erkin va adolatli saylovlarda bildiradigan xohish-irodasidan kelib chiqadi, deb belgilangan.

Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotining Insoniylik mezonlari bo'yicha Kopengagen hujjatida demokratik saylov prinsiplari ko'rsatib o'tilgan bo'lib, ular universallik, tenglik, erkinlik, adolatlilik, yashirinlik, ochiqlik va hisobdorlik kabilarda ifodasini topgan.

Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotining davlat va hukumat rahbarlarining 1990 yil 19-21 noyabrda Kengashida qabul qilingan "Yangi Yevropa uchun Parij Xartiyasi"da ushbu tashkilotga a'zo davlatlar rahbarlari zimmasiga o'z davlatlarini yagona boshqaruv tizimi sifatida kurish, jipslashtirish va mustahkamlash majburiyatlarida demokratik boshqaruv erkin va adolatli saylovlar paytida muntazam ravishda ifodalangan xalq xohish-irodasiga asoslanish, vakillik va fikrlar xilma-xilligi xususiyatiga ega bo'lgan demokratik saylovlarga hisobot berishga davlat hokimiyatlarining qonunlarga rioya etish majburiyatlarini ta'minlanishi ta'kidlangan.

2002 yil 7 oktabrda Kishinev shahrida qabul qilingan "Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida ishtirok etuvchi davlatlarda demokratik saylovlar, saylov huquqlari va erkinliklari standartlari to'g'risidagi Konvensiyasi"da demokratik saylovlar xalq hokimiyati va irodasining bevosita oliy ifodasining biri, saylanadigan davlat hokimiyati va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari xalq (milliy) vakilligining, saylanadigan mansabdor shaxslarning asosi hisoblanadi. Saylovlarni xalqaro kuzatish, saylov jarayoni ishtirokchilarining saylov huquqlari va erkinliklarini amalga oshirish kafolatlari demokratik saylovlarning standartlari hisoblanishi e'tirof etiladi.

2002 yil 7 oktabrda qabul qilingan Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo davlatlarning «Demokratik saylovlar, saylov huquq va erkinliklari standartlari to'g'risida»gi Konvensiyaning 1-moddasi 2-bandida, saylovchilarning erkin xohish-iroda bildirishini ta'minlovchi, umumiy, teng saylov huquqi bilan yashirin ovoz berish asosidagi saylovlarning muntazamligi, majburiyligi, odilonaligi, chinakamligi va erkinligi tamoyillarini ta'minlash.

O'zbekistonning hozirgi saylov qonunchiligida asosiy xalqaro saylov andozalarining barchasi implementatsiya qilingan. Avvalo, Konstitutsiyamizda va milliy saylov qonunchiligimizda, xususan, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga

saylov to'g'risida»gi qonunda (yangi tahriri) saylov xalq o'z hokimiyati va xohish-irodasini to'g'ridan-to'g'ri ro'yobga chiqarishining oliy ifodasi, davlat hokimiyati organlarini demokratik tarzda tashkil etishning negizi ekani qayd etiladi¹.

Fuqaroning davlat hokimiyati vakillik organlariga saylash (faol saylov huquqi) va saylanish (passiv saylov huquqi) huquqlari O'zbekiston Konstitutsiyasida mustahkamlangan, uni amalga oshirish tartib-qoidolari saylov qonunchiligida aniq belgilab qo'yilgan. Bunda saylash va saylanish huquqlari, saylovlar tartibi, shu bilan birga, saylov huquqlari va erkinliklarining cheklanishi bilan bog'liq masalalarning qonunchilik asosida tartibga solinishi insonning umum e'tirof etilgan huquq va erkinliklarini, ularning qonuniy kafolatlarini chegaralab qo'ymaydi. Shuningdek, bu boradagi milliy qonunlarni amalga oshirishda hech qanday kamsitishlar ko'zda tutilmasligi e'tiborga olingan.

O'zbekiston saylov qonunchiligida umumiy saylov huquqi prinsipi mustahkamlangan. Har bir fuqaro saylov kuniga qadar yoki saylov kunida Konstitutsiyada va saylov to'g'risidagi qonunlarda belgilangan muayyan yoshga to'lishi bilan davlat hokimiyati vakillik organlariga saylash va saylanish huquqiga ega hisoblanadi («O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 2-moddasi)². Umumiy saylov huquqi fuqarolarning ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy va mulkiy mavqei, irqiy va milliy mansubligi, jinsi, ma'lumoti, tili, dinga munosabati, mashg'ulotining turi va xususiyati kabi holatlardan qat'i nazar, hech qanday kamsitishlarsiz ro'yobga chiqariladi. Sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar, shuningdek, sud hukmi bilan ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylanishi mumkin emas va saylovda qatnashmaydilar.

Teng saylov huquqi prinsipi «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 3-moddasida mustahkamlangan³. Har bir fuqaro – saylovchi bir ovozga ega va boshqa fuqarolar bilan tengma-teng tarzda o'zining ana shu ovozga egalik huquqini amalga oshira oladi. Bir mandatli saylov okruglari bo'yicha ovoz berishda ushbu okruglar tenglik asosida tashkil etilishi ta'minlanadi. Bir mandatli saylov okruglarining saylovchilar soniga qarab tuzilishi tenglikka amal qilishning o'ziga xos mezonidir. «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 7-moddasida qayd etilganidek, «qonunchilik palatasiga saylov o'tkazish uchun bir yuz yigirmata hududiy saylov okrugi tuziladi. Har bir saylov okrugidan bitta deputat saylanadi». Shu moddaning davomida belgilanishicha, «Saylov okruglari, qoida tariqasida, O'zbekiston Respublikasining butun hududida saylovchilar soni teng holda tuziladi»⁴. Har bir saylovchi o'zining erkin ovoz berishda ishtirok etish huquqidan foydalanish maqsadida saylov uchastkasiga, shuningdek, ovoz berish xonasiga teng asoslarda va hech qanday to'siqlarsiz kirish huquqiga egadir. Har bir fuqaro saylovda o'z nomzodini ko'rsatish imkoniyatidan foydalanishda ham teng huquqlarga ega.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonun//O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2003, №9-10, 136-modda.

² O'sha joyda.

³ O'sha joyda.

⁴ O'sha joyda.

O'zbekiston saylov qonunchiligida to'g'ridan-to'g'ri saylov huquqi prinsipi ham o'z aksini topgan. Fuqarolar saylovda nomzod uchun bevosita, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri ovoz beradilar. «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 4-moddasida belgilanganidek, «qonunchilik palatasi deputatlari fuqarolar tomonidan bevosita saylanadilar»¹. O'zbekiston qonunchiligidagi yashirin ovoz berish prinsipi saylovchilarning xohish-irodasining qanday tarzda bo'lmasin nazorat qilinishini istisno etish, erkin saylov uchun teng shart-sharoit ta'minlash kabi maqsadlarni ko'zda tutadi. Saylovlar yashirin ovoz berish protsedurasidan foydalangan holda o'tkaziladi.

O'zbekistonda fuqarolarning saylovda ishtirok etishi erkin va ixtiyoriydir. Hech kim ularning muayyan nomzod uchun «tarafdor» yoki «qarshi» ovoz berishga majbur etish huquqiga ega emas. Hech kim fuqaroga uni saylovda ishtirok etishga yoxud ishtirok etmaslikka majburlash maqsadida ta'sir o'tkazishga, shuningdek, o'z xohish-irodasini emin-erkin ifoda etishi uchun majburlashga haqli emas. «Qonunchilik palatasi deputatlari saylovida erkin va yashirin ovoz beriladi. Ovoz beruvchilarining xohish-irodasi nazorat qilinishiga yo'l qo'yilmaydi» («O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 5-moddasi)². Byulletenni belgilash paytida ovoz berish xonasida ovoz beruvchidan boshqa shaxslarning hozir bo'lishi taqiqlanadi.

O'zbekiston saylov qonunchiligida saylovlarning ochiqligi va oshkoraligi prinsipiga alohida o'rin berilgan. qonunchilik palatasi saylovlariga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazishni saylov komissiyalari ochiq va oshkora amalga oshiradilar («O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 6-moddasi)³. Saylovlarni belgilash, tayyorgarlik ko'rish va o'tkazish, fuqarolarning saylov huquqini ta'minlash va himoyalash bilan bog'liq qarorlar saylov to'g'risidagi qonunlarda ko'zda tutilgan tartibda va muddatlarda rasmiy e'lon qilinadi va ko'pchilikning e'tiboriga havola etiladi. Ushbu prinsipga amal qilinishi saylov jarayonlarini milliy va xalqaro doiralarda kuzatishni yo'lga qo'yish uchun ham tegishli shart-sharoit yaratadi.

3. O'zbekiston saylov qonunchiligining rivojlanishi

Respublikamiz mustaqillikni qo'lga kiritishi munosabati bilan saylov huquqini rivojlantirishning yangi davri boshlandi. Saylov qonunchiligi xozirgi kunda takomillashuv jarayonini boshdan kechirmoqda, uning mukammal bo'lishi uchun yetakchi demokratik mamlakatlarning tajribasidan ijobiy jihatlari olinmoqda. Har qanday qonun uchun eng asosiy narsa uni amaliyotga tadbiq etish mexanizmidir. Shuning uchun qabul qilinayotgan qonunlarning mazmuni bilan birga amalga kiritish mexanizmlarini ham mukammal darajada takomillashtirishimiz lozim. Bunda milliy davlatchiligimiz tarixiy xususiyatlari va saylovlarni o'tkazishda ilgari to'plangan ijobiy tajribaga suyanish, yo'l qo'yilgan nuqsonlarni takrorlamaslik, ilg'or jahon tajribasi hamda demokratiya tamoyillari ustuvorligiga erishish g'oyatma'suliyatli vazifadir.

¹ O'sha joyda.

² O'sha joyda.

³ O'sha joyda.

1992 yil 8 dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi milliy saylov tizimimizni yaratilishiga asos soldi. Jumladan, uning 7-moddasida “Xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbaidir”, “O‘zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko‘zlab va O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan idoralar tomonidagina amalga oshiriladi” deyilgan muhim konstitutsiyaviy qoidalarning belgilanishi konstitutsiyaviy tuzumning asosiy prinsiplari sifatida mustahkamlandi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining saylov huquqi Konstitutsiyaning 32-moddasida alohida mustahkamlangan. Unga ko‘ra, “O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o‘z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o‘zini-o‘zi boshqarish, referendumlar o‘tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish yo‘li bilan amalga oshiriladi”. Saylov huquqiga oid yana bir – 60-moddasida “Siyosiy partiyalar turli tabaqa va guruhlarining siyosiy irodasini ifodalaydilar va o‘zlarining demokratik yo‘l bilan saylab qo‘yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini tuzishda ishtirok etadilar”, deb belgilangan. Shuningdek, Konstitutsiyaning 77-moddasida O‘zbekistonda saylovlar ko‘ppartiyalik asosida o‘tishi ko‘zda tutilgan¹.

Eng asosiysi, Konstitutsiyada saylov tizimi prinsiplariga bag‘ishlangan maxsus bobning mavjudligi O‘zbekistonning saylov qonunchiligini shakllantirishda muhim qadam bo‘ldi. Uning XXIII bobi “Saylov tizimi” deb nomlanib, 117-moddada “O‘zbekiston Respublikasining fuqarolaridavlat hokimiyati vakillik organlariga saylash va saylanish huquqiga egadirlar. Har bir saylovchi bir ovozga ega. Ovoz berish huquqi, o‘z xohish-irodasini bildirish tengligi va erkinligi qonun bilan kafolatlanadi” deyilgan muhim konstitutsiyaviy tamoyillar o‘z aksini topdi.

O‘zbekistonda demokratik huquqiy davlat qurish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishda saylovlarning mustahkam o‘rnini belgilash maqsadida Konstitutsiyaga alohida “Saylov tizimi” deb nomlanuvchi XXIII bobni kiritilishi, *bir tomondan* saylov tizimining asosiy prinsiplarining konstitutsiyaviy mustahkamlanishi saylov huquqi bo‘yicha umumiy tan olingan xalqaro andozalarga rioya qilinishini kafolatlasa, *ikkinchi tomondan*, mazkur konstitutsiyaviy qoidalar saylov qonunchiligini yaratishda poydevor vazifasini o‘tadi.

Mustaqqillik davrida O‘zbekistonda xalqaro huquq andozalari va talablar, ilg‘or xorijiy yuridik tajriba va milliy-tarixiy an‘analar hamda konstitutsiyaviy prinsiplar asosida milliy saylov qonunchiligi tizimi yaratildi. Uning asosiy qoidalari O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining maxsus XXIII bobida, shuningdek alohida qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida”gi (1991 yil 18 noyabr), “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida”gi (1993 yil 28 dekabr), “Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to‘g‘risida”gi (1994 yil 5 may), “Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi (1994 yil 5 may), “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risida”gi (1998 yil 30 aprel) qonunlarda o‘z aksini topdi. Milliy saylov qonunchiligi va amaliyoti O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlarning uzviy tarkibiy qismi bo‘lib, ma‘muriy-buyruqbozlikka asoslangan

¹ O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2019. – 40 B.

totalitar tuzumdan demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish sari qo'yilgan qadamdir.

Saylov tizimi huquqiy asoslarining yaratilishi, rivojlanishini va saylov amaliyotini bizning fikrimizcha quyidagi asosiy bosqichlarga ajratish mumkin:

Birinchi bosqich (1991-1995 yy.) – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinishi va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi, bir palatali Oliy Majlisni ko'ppartiyaviylik asosida shakllantirish davrini o'z ichiga oladi.

Bu davrda "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida"gi (1991 yil 18 noyabr), O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (1992 yil 8 dekabr), "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylovlar to'g'risida"gi¹ (1993 yil 28 dekabr), "Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida"gi (1994 yil 5 may), "Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi (1994 yil 5 may) qonunlarning qabul qilinishi umume'tirof etilgan taomoyillar asosida ko'ppartiyali, muqobil saylovlarni tashkil etishning huquqiyasosini yaratdi.

Bu bosqichda 1994 yil 5 mayda muhim hujjat – "Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi qonun qabul qilinganligi fuqarolarning saylov huquqlarini amalga oshirish va ularning o'z xohish-istaklarini erkin ifodalash mexanizmini huquqiy jihatdan mustahkamlab berdi.

Yangi saylov qonunchiligi amaliyotda 1994 yilda ko'ppartiyalilik asosida o'tkazilgan parlament saylovlarida sinab ko'rildi. Uning natijasida birinchi chaqiriq Oliy Majlis uchta siyosiy partiya, hokimiyat vakillik organlari, tashabbuskor guruhlar tomonidan ko'rsatilgan nomzodlar asosida saylangan deputatlardan shakllandi. Shu asosda, konstitutsiyaviy-huquqiy mexanizmlar orqali yagona partiyaning "yetkachilik roli"ga asoslanuvchi "sho'ro" siyosiy tizimidan demokratik shakllangan, ko'ppartiyaviylikka tayanadigan milliy parlament vujudga keldi.

Ikkinchi bosqich (1995-2000 yy.)– milliy saylov qonunchiligining birinchi bosqichda o'tkazilgan parlament saylovlarida to'plangan amaliy tajribaga muvofiq saylov tizimining demokratik asoslarini mustahkamlash va qonunlarga tegishli o'zgartirishlar kiritish kabi tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Jumladan, bu bosqichda saylovlarni tashkil etish va natijalarini aniqlashda xolislik hamda ehtirolarga yo'l qo'ymaslikni ta'minlashga qodir mustaqil organ – Markaziy saylov komissiyasi tuzish talabidan kelib chiqib, "O'zbekiston Respublikasining Markaziy saylov komissiyasi to'g'risida"gi (1998 yil 30 aprel) qonun qabul qilindi va mamlakatimiz tarixida ilk bor demokratik yo'l bilan O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi tuzildi. Bundan tashqari, deputatlikka mustaqil nomzodlarni ilgari surishni kuchaytirish, O'zbekistonda ko'ppartiyaviylik va siyosiy fikrlar xilma-xilligini kuchaytirishga keng shart-sharoitlar yaratish maqsadida saylov qonunchiligidan "besh foizlik to'siq" haqidagi qoida chiqarib tashlandi va saylovchilar tashabbuskor guruhlarini bevosita nomzod ko'rsatish huquqlari mustahkamlandi. Shuningdek, 1999 yil 19 avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylovlar hamda xalq deputatlari, tuman va shahar Kengashlariga saylovlar to'g'risidagi qonunlarga bir qator jiddiy to'ldirishlar va o'zgartirishlar kiritildi.

¹O'zbekiston Respublikasi "O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi to'g'risida"gi konstitutsiyaviy qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining axborotnomasi. – 1994. – № 10. – 250-modda.

Saylov jarayoning muhim sub'ektlari sanalgan siyosiy partiyalar faoliyatini huquqiy tartibga soluvchi O'zbekiston Respublikasi "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi qonunni 1996 yilning dekabrda qabul qilinishi 1999 yilda o'tkazilgan parlament saylovlariga yangi huquqiy zamin yaratdi¹. Siyosiy partiyalarda Oliy Majlisda o'z siyosatini uyushgan holda o'tkazish uchun parlament fraksiyalarini tashkil etishning qonuniy kafolatlari vujudga keldi. Eng muhimi, siyosiy partiyalar saylov tartib-qoidalariga rioya qilinishini nazorat etish bo'yicha vakolatlari kengaydi va nomzod ko'rsatgan siyosiy partiya har bir saylov uchastkalariga o'z kuzatuvchilarini tayinlash huquqiga ega bo'ldi.

1999 yilda o'tkazilgan parlament saylovlarida fuqarolar ikkinchi marotaba bir nechta nomzod orasidan o'zlariga ma'qullarini saylashdi, ularning har biriga tegishli baho berishdi. Bu saylovlarda raqobat yanada kuchli, saylovchilarning nomzodlarga talablari esa yanada yuqori bo'ldi.

Uchinchi bosqich (2000-2009 yy.) – faol demokratik yangilanishlar va mamlakatni modernizatsiya qilish davri bo'lib, iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish, siyosiy hayotimizni, qonunchilik, sud-huquq tizimi va ijtimoiy-gumanitar sohalarini izchil isloh qilishda muhim rol o'ynagan davr bo'ldi. Bu davr bevosita ikki palatali Oliy Majlis tizimiga o'tish bilan bog'liq saylov qonunchiligi tadrijiy taraqqiyoti uchinchi bosqichning asosiy mazmun-mohiyatini tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov 2000 yil 25 mayda bo'lib o'tgan Ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisining ikkinchi sessiyasidagi "O'zgarish va yangilanish – hayot talabi" ma'ruzalarida: "... hayot o'zgarishi bilan, odamlarimizning avvalgi siyosiy va ma'naviy ongi ulg'ayishi bilan, bizning parlamentimizning tashkil etilishida ham, uning faoliyatida ham o'zgarishlar bo'lishi tabiiy. Shu holatlarni nazarda tutib, men doimiy asosda ishlaydigan ikki palatali parlament tizimiga o'tish taklifini kiritmoqchiman"² deb, ilgari surgan mazkur g'oyalari bu davrda qabul qilingan qonun ijodkorlik faoliyati dasturida markaziy bo'g'in bo'ldi³. Bunda asosiy e'tibor quyi palata – qonunchilik palatasini shakllantirishning bosh prinsipi asosan partiyaviy vakillik prinsipi bo'ldi. Bu siyosiy partiya vakillarining o'z ijtimoiy-siyosiy qarashlarini va saylovlar manfaatlarini ifodalash uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Parlamentning yuqori palatasi – Senat teng huquqli hududiy vakillik organi sifatidagi vakolatlari hamda u pog'onali saylovlar asosida shakllanishi konstitutsiyaviy qonunda mustahkamlab qo'yildi⁴.

Davlat boshqaruvini demokratlashtirish va yangilash hamda erkinlashtirish sharoitida Prezident vakolati muddatini o'zgartirilishi va uning ayrim vakolatlarini Senat va Bosh vazirga o'tkazilishi, ikki palatali parlament barpo etilishi o'z-o'zidan saylov to'g'risidagi qonunlarning o'zgarishiga olib keldi. Shu bois 2003 yilning 29

¹ O'zbekiston Respublikasining 1996 yil 26 dekabrda qabul qilingan "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi. – 1997. – № 2. – 36-modda.

²Karimov I.A. Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. T. 8. – Toshkent: O'zbekiston, 2000. – B. 483.

³O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining "2002 yil 27 yanvardagi O'zbekiston Respublikasi referendumini yakunlari bo'yicha qonunchilik faoliyatini asosiy yo'nalishlari to'g'risida"gi qarori // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi. – 2002. – № 4–5. – 61-modda.

⁴O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida"gi konstitutsiyaviy qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi. – 2002. – № 12. – 213-modda.

avgustida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylovlar¹ hamda xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylovlar to‘g‘risidagi qonunlar yangi tahrirda qabul qilindi. Shunday qilib, ikki palatali parlamentga saylovlar uchun zarur normativ-huquqiy baza amalda yaratildi. Unda saylov huquqining xalqaro standartlari va saylov tizimlarini rivojlantirish tajribasi, shuningdek mamlakatda parlamentarizm taraqqiyotining milliy xususiyatlari e‘tiborga olindi. Masalan, 2004 yilgi saylovlarga qadar saylov qonunchiligiga joriy etilgan eng muhim yangiliklar qatorida – mahalliy Kengashlarning deputatlikka nomzodlar ko‘rsatish huquqi bekor qilinganligi, siyosiy partiyalar deputatlikka nomzodlar ko‘rsatganida xotin-qizlar uchun kvota belgilangani, shuningdek saylovoldi tashviqotini olib borishda partiyalar faoliyatini moliyalashtirish masalasining hal etilganligini alohida ta’kidlab o‘tish kerak. 2004 yil 30 aprelda “Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to‘g‘risida”gi qonun esa partiyalarga saylovoldi kurashini faol va saylovchilar uchun qiziqarli tarzda o‘tkazishlariga qo‘shimcha imkon yaratdi².

Bundan tashqari, 2008 yil 19 noyabrda Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilingan “Saylov to‘g‘risidagi qonun hujjatlari takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonunlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonun saylov jarayonining huquqiy asoslarini yanada rivojlantirdi. Ushbu qonunga muvofiq, Oliy Majlisning Qonunchilik palatasidagi deputatlik o‘rinlari sonini 120 tadan 150 taga oshirildi. Bunda 135 ta o‘rinni siyosiy partiyalardan ko‘ppartiyaviylik asosida bir mandatli okruglarda saylanadigan deputatlar egallaydi. O‘zbekiston ekologik harakatidan esa Qonunchilik palatasining o‘n besh deputati mazkur harakatning oliy organi (Konferensiyasi) tomonidan Markaziy saylov komissiyasi belgilaydigan muddatlarda saylanadigan bo‘ldi. Shuningdek, jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotida yuz berayotgan real jarayonlarda siyosiy partiyalarning roli kuchayib borayotganligi inobatga olinib saylovchilarning tashabbuskor guruhlaridan deputatlikka nomzodlar ko‘rsatish instituti bekor qilindi. Shuningdek, deputatlikka nomzodlarning ishonchli vakillari soni 5 nafardan 10 nafarga oshirildi. Saylovga tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazishda saylov komissiyalari faoliyatining oshkoraligini yanada kuchaytirishni ta’minlashga yo‘naltirilgan bir qator yangi tartib-qoidalar joriy etilmoqda.

Uchinchi bosqich (2010dan h.d.) –mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish qilish davridir. Ushbu davr O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimov tomonidan 2010 yil 12 noyabrdagi «Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi»ning e‘lon qilinishi bilan boshlandi. Ushbu Konsepsiyada ilgari surilgan taklif va tavsiyalar asosida qonunchilik tashabbusi bilan Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga taqdim etilgan «Saylov erkinligini yanada ta’minlanishi va saylov qonunchiligi yanada rivojlantirilishi munosabati bilan «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida»gi hamda «Xalq

¹O‘zbekiston Respublikasining 1993 yil 28 dekabrda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida”gi qonuni yangi tahriri // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi, 2003. – № 9–10. – 132-modda.

²O‘zbekiston Respublikasining “Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to‘g‘risida”gi qonuni // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi. – 2004. – № 5. – 86-modda.

deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqidagi O'zbekiston Respublikasining qonuni 2012 yil 1 noyabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinib, 2012 yil 5 dekabrda Senat tomonidan ma'qullandi hamda 2012 yil 19 dekabrda Prezident tomonidan imzolangan holda 2012 yil 20 dekabrda matbuotda e'lon qilindi¹.

Mazkur yangi qonunning qabul qilinishini O'zbekiston milliy saylov qonunchiligini takomillashtirilishining yangi bosqichi sifatida e'tirof etish mumkin. Kelgusida ushbu Qonunning amalga muvaffaqiyatli tatbiq etilishi natijasida fuqarolarning saylov huquqi erkinligi yanadata'minlanishiga erishiladi.

Yuqorida qayd qonunlarda saylov tizimi va uning mazmun-mohiyati, saylov tizimining asosiy tamoyillari, saylash va saylanish huquqi, saylovlarni tashkil etish, o'tkazish, ovoz berish natijalarini aniqlash, fuqarolarning saylovlardagi ishtiroki, saylov huquqining kafolatlari, saylovlarni moliyalashtirish va shu kabi o'ta muhim masalalarni huquqiy tartibga solish mezonlari belgilandi.

Yangi qonun orqali «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi va «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunlariga 4 tadan, jami 8 ta yangi qo'shimcha prim moddalar va 16 ta turli mazmundagi qo'shimchalar kiritildi.

Saylov qonunchiligiga kiritilgan yangi o'zgartish va qo'shimchalarning mohiyati quyidagilardan iborat.

Birinchi. «Saylovoldi tashviqoti» tushunchasini aks ettirgan quyidagi yangi definitiv me'yor saylov qonunchiligida mustahkamlandi: «saylovoldi tashviqoti – saylov kampaniyasi davrida amalga oshiriladigan va saylovchilarni deputatlikka nomzodni yoki siyosiy partiyani yoqlab ovoz berishga undashga qaratilgan faoliyat».

Ushbu qoidaning qonunchilikka kiritilishi birinchidan, saylovoldi tashviqotining mazmun-mohiyatidan aholini xabardor etsa, ikkinchidan, saylovoldi tashviqotining o'ziga xosligi, ob'ekti va sub'ekti, amalga oshirish tartibi haqida ham aniq ma'lumot beradi.

Saylovoldi tashviqoti nomzodlar va siyosiy partiyalar uchun o'z imkoniyatlarini namoyon qilish yo'lidagi o'ziga xos muhim siyosiy jarayon hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va saylov qonunchiligining asosiy vazifasi siyosiy kurashning adolatli, xolisona, ochiq va oshkora olib borilishi uchun barcha nomzodlarga teng imkoniyat va kafolatlarni yaratish orqali siyosiy plyuralizm, ya'ni fikrlar erkinligi va xilma-xilligi asosidagi sog'lom raqobatni ta'minlashdan iboratdir. Shundan kelib chiqqan holda saylovoldi tashviqoti tushunchasining aniq ta'rifini ishlab chiqilishi va uni qonun hujjatlarida mustahkamlanishi mazkur jarayondagi turli bahsli masalalarning oldini olish va tushunmovchiliklarni bartaraf etish hamda saylovlarni demokratik andozalarga mos holda amalga oshirilishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, yangi qonunga asosan, saylovoldi tashviqotini amalga oshirish muddatlari o'zgardi. Avval bu jarayon faqatgina saylov kuni amalga oshirilishi taqiqlangan bo'lsa, yangi o'zgartirishlarga muvofiq ovoz berish kuniga bir kun

¹ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2012 y., 51-son, 574-modda.

qolganida saylovoldi tashviqotini amalga oshirish mumkin emasligi qonunda aks ettirildi.

Bundan ko'zlangan asosiy maqsad saylovchilarga o'z qarashlarini, siyosiy xayrixohligini aniqlab olish, boshqacha aytganda, ularning kim uchun va qanday siyosiy dastur uchun ovoz berish masalasida ongli ravishda aniq bir qarorga kelishi uchun qo'shimcha vaqt berilishiga imkon yaratish, hamda ovoz berish arafasida turli suiiste'mollik holatlari va qonun buzilishlarining oldini olish imkonini beradi. Mazkur o'zgartishning kiritilishi uchastka saylov komissiyalarining saylovlarga tayyor bo'lishi uchun hamda saylovlarni qonunga mos holda o'tkazishlari uchun sharoit yaratadi.

Uchinchidan, saylov qonunchiligida saylovoldi tashviqotini olib borish turlari, shakllari va usullari aniq ifodalash uchun «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunga yangi 27¹-modda, «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunga yangi 25¹-modda kiritildi.

Bu moddalarda *saylovoldi tashviqotini amalga oshirishning turlari sifatida*, siyosiy partiyaning dasturi va (yoki) saylovoldi platformasi to'g'risidagi axborotni o'zining deputatlikka nomzodlarini yoqlab ovoz berishga da'vat etgan holda tarqatish; deputatlikka nomzod to'g'risidagi axborotni uni yoqlab ovoz berishga da'vat etgan holda tarqatish; *saylovoldi tashviqotini amalga oshirishning shakllari sifatida*, saylovoldi tashviqoti omma oldida munozaralar, bahslar, matbuot konferensiyalari, intervyular, so'zga chiqishlar, saylovchilarning yig'ilishlari, deputatlikka nomzod, siyosiy partiya to'g'risidagi rolklarni joylashtirish orqali; *saylovoldi tashviqotini amalga oshirishning usullari sifatida*, saylovoldi tashviqoti ommaviy axborot vositalari, shuningdek televidenie, umumiy foydalanishdagi axborot-telekommunikatsiya tarmoqlari (shu jumladan Internet jahon axborot tarmog'i) orqali; bosma, ko'rgazmali, audiovizual va boshqa tashviqot materiallarini (plakatlar, varaqalar va boshqa materiallarni) chiqarish hamda tarqatish va orqali; saylovchilar bilan uchrashuvlar o'tkazish orqali amalga oshirilishi ko'rsatilgan. Shuningdek, mazkur moddalarda deputatlikka nomzodlar, siyosiy partiyalar saylovoldi tashviqotini olib borishning qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa turlari, shakllari va usullaridan ham foydalanishi mumkinligi ham qayd etilgan.

To'rtinchidan, yangi qonunga asosan, saylov qonunchiligiga saylovoldi tashviqotini ommaviy axborot vositalari orqali olib borish tartibini belgilaydigan 27²-modda va 25²-moddalar kiritildi. Unga muvofiq, saylovoldi tashviqoti olib borilayotganda davlat ommaviy axborot vositalaridan foydalanishda deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalarga hajmiga ko'ra bir xil bo'lgan efir vaqti va nashr maydonini bepul berish yo'li bilan teng sharoitlar ta'minlanadi. Deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalarga davlat ommaviy axborot vositalarida haq evaziga ham efir vaqti yoki nashr maydoni ajratilishi mumkin. Deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalarga nodavlat ommaviy axborot vositalarida qonun hujjatlariga muvofiq efir vaqti yoki nashr maydoni ajratilishi mumkin. Saylov kampaniyasida ishtirok etuvchi ommaviy axborot vositalari tomonidan efir vaqti, nashr maydoni uchun belgilanadigan haq to'lash shartlari hamda boshqa talablar barcha deputatlikka nomzodlar, siyosiy partiyalar uchun teng va bir xil bo'lishi kerak. Ommaviy axborot vositalarida tarqatiladigan axborot haqiqatga mos bo'lishi, deputatlikka nomzodlarning, siyosiy partiyalarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzmasligi

kerak. Haqiqatga to'g'ri kelmaydigan ma'lumotlarni, shuningdek deputatlikka nomzodlarning sha'ni va qadr-qimmatiga putur yetkazadigan ma'lumotlarni tarqatish taqiqlanadi. Saylovoldi tashviqoti maqsadida ommaviy axborot vositalaridan foydalanish tartibi, hajmi va vaqti siyosiy partiyalar bilan kelishilgan holda Markaziy saylov komissiyasi tomonidan belgilanadi.

Beshinchidan, saylovoldi tashviqotini bosma, ko'rgazmali, audiovizual va boshqa tashviqot materiallarini chiqarish hamda tarqatish orqali olib borishni tartibga solish maqsadida «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunga yangi 27³-modda, «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunga yangi 25³-modda, shuningdek, saylovchilar bilan uchrashuvlar o'tkazish orqali saylovoldi tashviqotini olib borishning huquqiy asosi sifatida yangi 27⁴ va 25⁴-moddalar ham qo'shimcha sifatida kiritildi.

Mazkur yangi huquqiy mexanizmlarning joriy etilishi avvalambor, partiyalararo raqobatning kuchayishi, saylovoldi tashviqotining shakl va usullari tobora turli-tuman va keng miqyosga ega bo'lib borayotgani bilan izohlanadi. Bu kabi yangi qoidalar saylov kampaniyasining ushbu muhim bosqichini amalga oshirish jarayonida deputatlikka nomzodlar va siyosiy partiyalarga teng sharoitlar yaratish mexanizmlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Saylovoldi tashviqotini bosma, ko'rgazmali, audiovizual va boshqa tashviqot materiallarini chiqarish hamda tarqatish orqali olib borish yoki saylovchilar bilan uchrashuvlar o'tkazish orqali saylovoldi tashviqotini olib borish tartibining qonunchilikda aniq belgilanishi bu jarayondaga har bir harakatni qonun asosida amalga oshirilishiga, saylovlarning adolatli o'tishiga xizmat qiladi.

Oltinchidan, yangi qonunga asosan «qamoqda saqlash joylarida» saqlanayotganlar ham ovoz berish jarayonlarida ishtirok etish huquqiga ega bo'lmoqda. Xususan, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 8, 32, 33, 38-moddalariga hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunning 8, 29, 30, 35-moddalariga «qamoqda saqlash joylarida» saqlanayotganlarning ovoz berish jarayonida ishtirok etish huquqini beruvchi qo'shimchalar kiritildi.

Bu avvalo, milliy qonunchiligimizni saylovlarga oid xalqaro andozalarga yanada muvofiqlashtirilishini namoyon etsa, ikkinchidan, mamlakatimizda inson huquqlarini himoya qilish borasida izchilislohotlar amalga oshirilayotganini ko'rsatadi. Chunki, aybsizlik prezumpsiyasiga asosan, shaxs sud xukmi bilan aybdor deb topilmagunga qadar, aybsiz hisoblanadi. Aybi isbotlanmagan, qamoqda saqlash joylarida saqlanayotgan shaxslar ham ovoz berish huquqiga ega. Qonunchilikka kiritilgan yuqoridagi qo'shimchalar ushbu huquqni ta'minlashga, shuningdek, insonparvarlik tamoyillarini amalga tatbiq etishgaxizmat qiladi.

Yettinchidan, milliy saylov qonunchiligini yanada takomillashtirish maqsadida «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi Qonunning 41-moddasi hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi Qonunning 38-moddasiga muddatidan oldin ovoz berish tartibi, muddati va asoslarini aniqlashtiruvchi qo'shimchalar kiritildi.

Avval saylov qonunchiligida muddatidan oldin ovoz berish tartibi belgilangan bo'lsada, unda muddatidan oldin ovoz berish haqida saylovchilarni xabardor qilish,

saylovchining nima sababdan ovoz berish kuni saylovda qatnashmasligi asoslarini taqdim etishi, qaysi joyda ovoz berishi, qancha vaqt davomida ovoz berishi, muddatidan oldin ovoz berishni kimlar tashkil etishi bilan bog'liq masalalar to'liq ko'rsatilmagan. Shuningdek, bu vaqtda uchastka saylov komissiyalarning qancha a'zosi hozir bo'lishi lozimligi yetarli darajada aniqlashtirilmagan. Saylov amaliyotidan ma'lumki, ovoz berish kunidan oldin uchastka saylov komissiyasi a'zolarining muayyan tarkibi yig'ilishi ham murakkab jarayon.

Qonunchilikka muddatidan oldin ovoz berishning aniq tartibini belgilash bilan bog'liq kiritilgan qo'shimchalar, saylov jarayonlarida uchastka saylov komissiyalari duch keladigan ko'plab muammolarning ijobiy hal etilishini, turli shakldagi asossiz e'tirozlarning oldi olinishini ta'minlaydi.

Sakkizinchi, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi qonunning 65-moddasi hamda «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi qonunning 45-moddasi quyidagi qoida bilan to'ldirildi: «Ovoz berish kuniga qadar uch kun ichida, shuningdek ovoz berish kuni jamoatchilik fikri so'rovlari natijalarini, saylov natijalari taxminlarini, o'tkazilayotgan saylov bilan bog'liq boshqa tadqiqotlarni chop etishga (ye'lon qilishga), shu jumladan ularni umumiy foydalanishdagi axborot-telekommunikatsiya tarmoqlariga (shu jumladan Internet jahon axborot tarmog'iga) joylashtirishga yo'l qo'yilmaydi».

Mazkur qoida saylovchilar huquqlarining yanada ta'sirchan himoya qilinishi, muayyan nomzodga g'arazli munosabatda bo'lish, bu borada saylov qonunchiligi buzilishining oldini olish imkonini beradi. Saylov jarayoniga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishning turli usullari mavjud. Ulardan biri aynan jamoatchilik fikrini o'rganib, so'rovlar natijalarini e'lon qilish, saylov natijalari prognozlarini va o'tkazilayotgan saylov bilan bog'liq boshqa tadqiqotlarni nashr etish hisoblanadi.

To'qqizinchi, yangi qonunga asosan «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunining 6-moddasida o'z aksini topgan kuzatuvchilarning huquqlari belgilangan me'yorlar quyidagi qo'shimcha bilan to'ldirilmoqda: «O'zbekiston ekologik harakatidan Qonunchilik palatasiga nomzodlar ko'rsatish va ularni saylash bo'yicha O'zbekiston ekologik harakatining konferensiyasida hozir bo'lish».

Bu qo'shimcha orqali mamlakatimizda 2008 yilda tashkil etilgan va Oliy Majlis Qonunchilik palatasida o'zining 15 nafar deputatlik o'rniga ega bo'lgan O'zbekiston ekologik harakati saylovlarini ham ochiq, oshkora tarzda o'tayotganligini keng jamoatchilikka, xususan xalqaro kuzatuvchilarga bildirish, ularni O'zbekiston ekologik harakatining konferensiyasida ishtirok etishiga sharoit yaratish kabi maqsadlar mujassam.

Saylov qonunchiligimizga saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish bilan bog'liq bo'lgan, eng rivojlangan demokratik davlatlar tajribasida ham kamdan-kam uchraydigan mutlaq vakolatlarning Markaziy saylov komissiyasiga berilishini ko'zda tutadigan o'zgartishlarning kiritilishi o'ta muhim ahamiyatga molik ulkan voqea bo'ldi. Amaldagi qonunchiligimizga ko'ra, saylov kampaniyasi jarayoniga davlat va hokimiyat tuzilmalari, jamoat birlashmalari tomonidan aralashishga qaratilgan har qanday urinish qonun bilan taqiqlanishi ham buni yaqqol ko'rsatib turibdi.

4. Erkin saylovlarni o'tkazishda ommaviy axborot vositalarining roli

So'z va fikr erkinligi hamma fuqarolarga tegishli. Ayni chog'da, saylov jarayonlari bilan bog'liq holda tahlil etadigan bo'lsak, ham milliy, ham xalqaro amaliy taj-ribaga muvofiq, ana shu muhim ijtimoiy-siyosiy voqeaga tayyorgarlik, uni o'tkazish davrida aholining uch qatlami so'z va fikr erkinligi huquqiga ega bo'lishi ayniqsa jiddiy ahamiyat kasb etadi. Bular:

- 1) umumiy aholining muayyan qismi hisoblanuvchi saylovchilar;
- 2) ommaviy axborot vositalari;
- 3) saylanadigan o'rinlar uchun kurashayotgan yoki ovoz berish natijalariga ta'sir ko'rsatadigan siyosiy kuchlar.

Saylovchilarning bu boradagi erkinliklari ta'minlanishi, shak-shubahasiz, ularning to'la va aniq axborotga ega bo'lish huquqi nechog'li ijobat etilishida namoyon bo'ladi. Siyosiy partiyalar va saylovchilar tashabbuskor guruhlarining bunday erkinliklari esa o'z qarashlarini erkin, hech qanday soxtalashtirishlarsiz bayon eta olish, shuningdek, bu fikrlar saylovchilarga tushunarli bo'ladigan darajada yetarli vaqtga ega bo'lish layoqatiga bog'liqdir.

Demokratik saylovlarni erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Negaki, ular fuqarolarning siyosiy partiyalar faoliyati, ularning saylovoldi dasturlari, deputatlikka ko'rsatayotgan nomzodlari, saylov jarayonining barcha bosqichlari haqida axborot olish huquqini ta'minlashi lozim. Shunday qilib, ommaviy axborot vositalari demokratik saylovlarni ochiqlik, oshkoralik va transparentlik asosida o'tkazishda muhim vosita bo'lib, fuqarolik jamiyatining saylovda faol ishtirok etishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Mamlakatimiz saylov qonunchiligida ommaviy axborot vositalari saylovga tayyorgarlik ko'rish jarayoni va saylov qanday o'tayotganini yoritib borishi mustahkamlangan. Saylovoldi tashviqoti olib borilayotganda ommaviy axborot vositalari teng shart-sharoit va imkoniyatlar prinsipiga amal qilgan holda, deputatlikka nomzodlarga, siyosiy partiyalar vakillariga o'z e'fir vaqti va nashr maydonini qonunda belgilangan tartibda taqdim etadi. Bundan tashqari, ular fuqarolik jamiyati institutlaridan biri sifatida saylov jarayonida jamoatchilik nazorati vazifasini bajaradi.

Saylov jarayonining barcha bosqichlari ochiqligi, oshkoraligini ta'minlash, jamoatchilikni saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish to'g'risida OAV orqali o'z vaqtida xolis xabardor qilish maqsadida Markaziy saylov komissiyasi tomonidan 2014 va 2015 yilgi saylovlarni yoritish bo'yicha Respublika matbuot markazi tashkil qilindi. Ushbu markaz Markaziy saylov komissiyasi saylov kampaniyasining asosiy bosqichlariga bag'ishlab o'tkazadigan brifinglar, matbuot anjumanlarini tashkil etadi, mamlakatimiz va chet el OAV vakillarini mazkur muhim demokratik jarayon bilan bog'liq zarur axborot materiallari bilan ta'minlaydi. Jurnalistlarni Markaziy saylov komissiyasining www.yelections.uz saytida e'lon qilingan akkreditatsiyadan o'tkazish tartibiga muvofiq, Markaziy saylov komissiyasiga xorijiy va milliy OAV vakillari bilan qaytma aloqalar o'rnatildi.

Ommaviy axborot vositalari erkin demokratik saylovlarni o'tkazishning muhim bo'g'ini hisoblanadi. Erkin va adolatli saylovlarning mazmun-mohiyati faqat maqbul muhitda o'z ovozini berishdan iborat emas, balki saylov jarayonlarida barcha saylovchilarga saylovda ishtirok etayotgan siyosiy partiyalar, ro'yxatga olingan

deputatlikka nomzodlarning saylovoldi dasturi, shuningdek, saylov jarayonining mohiyati haqida to'liq axborot olish shart-sharoitlari ta'minlanishi lozim. Buning natijasida saylovchilar to'liq va yetarli axborot asosida o'zlari ongli ravishda munosib nomzodni tanlab ovoz berish imkoniga ega bo'ladi.

Mamlakatimiz saylov qonunchiligida ommaviy axborot vositalarining saylov kampaniyasini yoritib borish, saylovlarning adolatli hamda qonuniy o'tishiga bilvosita ko'maklashish imkoniyati huquqiy kafolatlangan. Binobarin, ushbu kafolatlar ommaviy axborot vositalarining mamlakatimiz saylov to'g'risidagi qonunlarida nazarda tutilgan huquq va erkinliklari, maqsad va vazifalari, burch hamda mas'uliyati bilan o'zaro uyg'unlik kasb etadi.

Mamlakatimizdagi barcha ommaviy axborot vositalari saylovga tayyorgarlikning borishi va saylov qanday o'tayotganligini keng yoritishlari ular faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylangan. Erkin va adolatli saylovlar nafaqat muayyan muhitda fuqarolarning o'z ovozlari berish imkoniyati ta'minlanganligi, balki ularning tegishli nomzodlar va umuman butun saylov jarayoni to'g'risidagi axborotlarga doir huquqlarni kafolatlash bilan ham amalga oshiriladi. Zero, har bir saylovchi o'zining muayyan nomzodga bo'lgan ovozini ushbu nomzod haqida to'liq ma'lumotlarga ega bo'lgan taqdirdagina ishonchli va asosli berishi mumkin.

Saylovlar jarayonida ommaviy axborot vositalari tomonidan amalga oshiriladigan jamoatchilik nazorati saylovchilarning huquq va erkinliklari nafaqat davlat tomonidan kafolatlanganligini, balki davlat organlari faoliyatida ularning ustuvor bo'lishini ham muayyan darajada ta'minlaydi.

Ommaviy axborot vositalari davlat hokimiyati vakillik organlari saylovi jarayonida saylovchilarni xabardor qilishda xolis va haqqoniy bo'lishlari, nomzodlar va partiyalarning tengligi tamoyilini buzmasliklari kerak. Aynan ushbu holat ommaviy axborot vositalarining mazkur jarayonda amalga oshiradigan faoliyatining xususiyati hisoblanadi.

Saylovda ishtirok etadigan barcha nomzodlar, siyosiy partiyalar, qonunlarga va boshqa qonun hujjatlariga muvofiq, o'z tashviqotini olib borishi uchun ommaviy axborot vositalaridan foydalanishlari, radioeshittirish, teleko'rsatuvlarda saylovoldi dasturlari bilan chiqishlari uchun teng va adolatli shart-sharoit yaratiladi. Tashviqot faoliyatini yuritishda ommaviy axborot erkinligi suiiste'mol qilinishiga, shu jumladan, davlatning suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga qarshi qaratilgan, xalqning sog'ligi va ma'naviyatiga tajovuz qiladigan, urush, milliy, irqiy va diniy adovatni targ'ib etadigan, konstitutsiyaviy tuzumni zo'rlik bilan o'zgartirishga, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklarini kamsitishga qaratilgan da'vatlarga yo'l qo'yilmaydi.

Amaldagi qonunchilik talablariga ko'ra, Markaziy saylov komissiyasi qarorlari ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinmoqda. Matbuot markazining asosiy vazifalaridan biri mamlakatimiz va chet el ommaviy axborot vositalari vakillarini saylovga tayyorgarlik ko'rish hamda uni o'tkazish bo'yicha tegishli rasmiy ma'lumotlar, zarur materiallar bilan ta'minlashdir. Bu yerda OAV vakillarining professional faoliyati uchun barcha zarur shart-sharoit mavjud, internet hamda aloqa vositalaridan foydalanish imkoniyatlari yaratilgan.

Bugun jamiyat hayotining barcha jabhalariga axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan, internet faol tatbiq qilinmoqda. Ayni shu nuqtai nazardan, saylovchilarning katta qismi internetdan keng foydalanadigan yoshlar hisoblanadi. Shu bois saylov jarayoniga oid barcha axborotlar Markaziy saylov komissiyasining rasmiy sayti (www.elections.uz)ga joylashtirilib, doimiy ravishda yangilab borilmoqda. Markaziy saylov komissiyasi sayti orqali fuqarolardan kelib tushayotgan saylovga tayyorgarlikning borishi va qonunchilikdagi yangiliklar haqida so'rovlarga ham o'z vaqtida javob qaytarilmoqda.

Mavzu b o'yicha savolla

1. Fuqarolik jamiyatining faoliyat ko'rsatishida saylov qanday vazifalarni bajaradi?
2. O'zbekiston qonunchiligida saylov huquqining qanday prinsiplari belgilangan?
3. O'zbekistonda qanday saylov tizimiga amal qilinadi?
4. Mamlakatimizda partiyaviy tizim qanday rivojlanmoqda va uning huquqiy asosi?
5. Saylov komissiyalari tizimi qanday tashkil topgan?

Mustaqil ish topshiriqlari: O'zbekiston saylov huquqining asosiy prinsiplari

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR R O'YXATI:

1. Sharifxo'jaev M. O'zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatining shakllanishi. –T.: Sharq, 2003.
2. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. – T.: O'zbekiston, 2010.
3. Jalilov A boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. – T.: Baqtria press, 2015.
4. Fuqarolik jamiyati. Darslik loyihasi– T.: 2016. Ziyonet.uz. Mualliflar jamoasi.
5. O'tamurodov A. va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug'ati. Lotin yozuvida. T.: Turon-zamin-ziyo. 2017. 23 b.t

Test savollari

1. Siyosiy partiyalar tomonidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatligiga ko'rsatilgan nomzodlarning kamida necha foizini ayollar tashkil etishi lozim?

- A. 15 %
- B. 20%
- C. *30%
- D. 50%

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan Senatning necha nafar a'zosi tayinlanadi?

- A. 10 nafar
- B. *16 nafar

C. 20 nafar

D. 25 nafar

3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatlarining qancha qismini Ekologik harakat vakillari tashkil etadi?

A. 10 nafari

B. *15 nafari

C. 20 nafari

D. 25 nafari

4. O‘zbekiston Respublikasining «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida»gi qonuni yangi tahrirda qachon qabul qilingan?

A. *2003 y 29 avgust

B. 2002 y 12 dekabr

C. 2003 y 24 aprel.

D. 2008 y 25 dekabr

5. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 90-moddasiga asosan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti etib kim saylanishi mumkin?

A. O‘zbekiston hududida 15 yil davomida doimiy yashaydigan, 25 yoshdan kam bo‘lmagan shaxs

B. *O‘zbekiston hududida saylovdan oldin kamida 10 yil yashagan, davlat tilini yaxshi bilgan, 35 yoshga to‘lgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi

C. O‘zbekiston hududida tug‘ilgan, saylovdan oldin kamida 15 yil O‘zbekiston hududida yashagan, 35 yoshga to‘lgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi

D. 35 yoshga to‘lgan har qanday oliy ma‘lumotli O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi

7-§. KORRUPSIYAGA QARSHI KURASH – FUQAROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHINING USTUVOR SHARTI

Darsning maqsadi:

Korrupsiyaga qarshi kurash to'g'risida ma'lumot berish.

REJA:

1.Korrupsiya tushunchasi va uning ijtimoiy ildizlari.

2.Korrupsiyaga qarshi kurashning huquqiy asoslari: milliy qonunchilik va xorijiy tajriba

3.O'zbekistonda korrupsiya va jinoyatchilikning shakllanishi hamda unga qarshi kurash borasida amalga oshirilayotgan tadbirlar.

Tayanch iboralar: demokratiya, taraqqiyotning o'ziga xos yo'li, davlat boshqaruvi, tahdid, korrupsiya, jinoyatchilik, milliy qonunchilik, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari, huquqiy madaniyat.

1.Korrupsiya tushunchasi va uning ijtimoiy ildizlari.

XXI asr bo'sag'asida o'zining davlat mustaqilligini qo'lga kiritgan O'zbekiston milliy xavfsizlikni mustahkamlash, demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish, ma'naviy, milliy qadriyatlarni tiklash va rivojlantirish, bozor iqtisodiyotini shakllantirish va rivojlantirish, odamlar uchun farovon turmush sharoitlarini yaratish sari o'ziga xos yo'l bilan ilgarilab bormoqda. Bu yo'l o'ta murakkab bo'lib, bir qancha muammolar, qiyinchiliklar, sinovlarga duch kelmoqdamiz. Birinchi Prezident I.A.Karimovning "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" asarning "Xavfsizlikka tahdid" deb nomlangan birinchi bobida XXI asr bo'sag'asida xalqaro vaziyat, kuchlar nisbatidagi tub o'zgarishlar tahlil etiladi. Umumiy, mintaqaviy va milliy xavfsizlik masalalari, ularning o'zaro bog'liqligi ko'ritilgan. Xavfsizlikka tahdid solayotgan ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar va muammolarni, ularning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy ildizlarini ilmiy, nazariy, amaliy jihatdan birinchi bor har tomonlama teran ochib bergan.

Xo'sh tahdid o'zi nima? U qanday tarixiy ildizga ega?, -degan savollar tug'iladi.

Tahdid – inson, jamiyat va davlat hayoti hamda faoliyatiga nisbatan muayyan davr mobaynida aniq maqsadga yo'naltirilgan mahalliy, hududiy, mintaqaviy va umumsayyoraviy salbiy omillarning tajovuzi tufayli aniq makon va zamonda vujudga keladigan xavf-xatar shakli, muayyan beqaror siyosiy-ijtimoiy va tarixiy vaziyatni ifodalovchi tushuncha. Ushbu tushunchaning mazmun-mohiyati, namoyon bo'lish shakllari va xususiyatlari Prezident Islom Karimovning "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" asarida ko'rsatib berilgan. Tahdidlar turli-tuman: ichki, tashqi, makon n.nazaridan esa uzoq va yaqin bo'lishi mumkin. So'nggi yillardagi voqealar shundan guvohlik beradiki, ularni iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, ekologik, demografik, ma'naviy, mafkuraviy, harbiy, tabiiy-iqlimiy tahdidlarga ajratib, tahlil etish mumkin. Yer yuzining turli mintaqalarida sodir bo'layotgan, butun insoniyatga xavf solib turgan turli noxush hodisalarni tahlil qilgan sari, ularning barchasida inson omili bosh sababchi ekani oydinlashadi. XXI asr boshidagi tarixiy tajriba shundan dalolat beradiki, muayyan davlat va millat xavfsizligi, barqarorligi, taraqqiyoti hamda istiqboli

ko'p jihatdan mazkur millatga xavf solayotgan xavf-xatar va tahdidlarni anglab yetish salohiyati va qobiliyati darajasiga bog'liqdir. Tahdidlarga nisbatan befarqlik, loqaydlik oqibatida tanazzulga uchragan davlatlar ham bo'lgan. Aksincha, boqiylikka daxldor millatlar ham borki, ular muvaffaqiyatining asosiy omili bo'lg'usi tahdidlarni oldindan sezib, unga o'z vaqtida javob qaytargani bilan belgilanadi.

Tahdidli ijtimoiy -siyosiy vaziyatni vujudga keltiradigan turli xavf-xatarlar hamda ularni bartaraf etish muammosi buyuk ajdodlarimizning siyosat ilmiga doir fikr va xulosalarida o'z aksini topgan. Tahdidni yuzaga keltiradigan manbalarni ildiz otmasdan bartaraf qilish, unga nisbatan doimo ogoh, hushyor bo'lish, g'ofillikka yo'l qo'ymaslik haqidagi fikrlar alloma ajdodlarimizning siyosiy tafakkuridan keng o'rin olgan muhim jihatlardir. Bu borada mutafakkir Abu Nasr Forobiyning "Davlatni aql-idrok bilan boshqarish — xalq boshiga tushgan xavf-xatarni kamaytirish va bartaraf etishdan iboratdir"¹, degan hikmatli fikrlarini alohida ta'kidlab o'tish joiz. Buyuk ajdodlarimiz nazdida, yurtga bo'ladigan ichki va tashqi xavf-xatarlarga nisbatan ogoh bo'lish muhim tamoyil darajasiga ko'tarilgan hamda ularning oldini olishning asosiy shartlaridan biri bo'lgan.

Jaloliddin Davoniy esa, yurt xavfsizligini asrashni davlat siyosatining bosh yo'nalishiga aylantirish g'oyasini ilgari suradi. Ulug' o'tmishdoshlarimiz mamlakatlarga bo'ladigan turli xavf-xatarlarning ijtimoiy hodisa ekanligidan kelib chiqib, saltanat boshliqlarini davlatning xavf-xatarga doimo javob berishga tayyorligini uni idora etishdagi mukammallik belgisi deb hisoblab, tahdidlarga nisbatan, davlat boshqaruvi tizimida yalpi boxabarlik holatini qaror toptirish masalasiga katta e'tibor bergan² Jumladan, Amir Temur o'z saltanatini idora etishda barcha voqea-hodisalar, ijtimoiy -siyosiy jarayonlardan yetarli darajada boxabar bo'lib turish masalasiga alohida e'tibor qaratgan. Real xavf-xatarlarni oldindan ko'ra bilish, uning xavflilik darajasini aniqlash maqsadida Sohibqiron muntazam, uzluksiz ishlaydigan, o'z davri darajasidagi axborot tizimini shakllantirishni bosh vazifa qilib ko'ygan. "Har bir diyor aholisining ahvolidan ogoh bo'lib turdim. Har bir mamlakat ahvoli, sipohu raiyatning kayfiyatini, turish-turmushini, qilmish-qidirmishlarini, bular o'rtalaridagi aloqalarini yozib menga bildirib turish uchun diyonatli, to'g'ri qadamli kishilardan voqeanavislar belgiladim"³, deyiladi "Temur tuzuklari"da . Amir Temur mamlakat ichkarisida ham, tashqarisida ham yuz berayotgan kattayu kichik voqea-hodisalar haqida xabar berishlarini talab qilgan va buni davlat xavfsizligini ta'minlashning muhim chorasi deb hisoblagan hamda saltanat barqarorligiga qaratilgan chora-tadbirlarni ko'rishda mablag'ni ayamaslikka da'vat qilgan. Buyuk ajdodlarimiz jamiyatga nisbatan davr o'rtaga qo'ygan talablar mohiyatini anglab yetishga intilib kelgan. Bunda tahdidli vaziyatning kelib chiqishiga sabab bo'ladigan ichki omillar tahlili, chiqarilgan xulosalar ularning faoliyatida alohida o'rin egallaydi. Birinchi Prezident I.A. Karimov "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" kitobida o'z taqdirimizni o'zimiz belgilashimiz, istiqlol bergan erk va ozodlikni bugungi murakkab va ba'zan shafqatsiz dunyoda bo'layotgan turli xavf-xatarlardan saqlash har birimizga bevosita bog'liq,

¹ Forobiy . Fozil odamlar shahri. T., 1993.

² O'rta Osiyo mutafakkirlari, allomalari. T., Fan, 2001.

³ Temur tuzuklari. T., 1996.

degan teran ma'noli fikrni olg'a suradi. Agar bu fikrni tahlil qiladigan bo'lsak, birinchidan, biz yashab turgan dunyo mustaqilligimiz va taraqqiyotimiz uchun turli xil tahlikalarga to'lib-toshganligini anglab yetish qiyin emas. Ikkinchidan, ko'p jihatdan bizning xohish-irodamizga bo'ysunmaydigan ijtimoiy, umumjahon rivojlanish jarayonlari mamlakatimiz fuqarolari oldiga g'oyat mas'uliyatli talablar qo'yayotgani bois, turli tahdidlarning oldini olish va barqarorlikka erishish yo'lidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish har birimizning ma'naviy olamimizga bog'liq ekani to'g'risida aniqroq tasavvurga ega bo'lamiz. Mazkur tahdidlar olimlarning Xalqaro Federatsiyasi tomonidan XXI asrdagi insoniyatga nisbatan bo'lgan eng yetakchi xavf-xatar omili deb e'tirof qilinishi ham bejiz emas.

Shunday tahdidlardan biri korrupsiya va jinoyatchilikdir.

“Korrupsiya” lotincha “corruptio” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, “buzish, yemirilish, sotib olish” ma'nolarini anglatadi. Yuridik ensiklopediyada “korrupsiya — mansabdor shaxslar o'zlariga berilgan huquqlar va hokimiyat vakolatlaridan shaxsiy boylik orttirish uchun foydalanishda ifodalanuvchi siyosat yoki davlat boshqaruvi sohasidagi jinoiy faoliyat” sifatida ifoda etilgan.

Mazkur illat mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishiga putur yetkazadi, demokratik institutlarni zaiflashtiradi, ijtimoiy tartibni buzadi. U bilan kurashish, korrupsiya ning oldini olishning asosiy yo'llaridan biri, shubhasiz, aholining, davlat va jamoat tashkiloti vakillarining huquqiy madaniyatini yuksaltirish, jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash hisoblanadi.

2.Korrupsiyaga qarshi kurashning huquqiy asoslari: milliy qonunchilik va xorijiy tajriba

Korrupsiya va jinoyatchilik davlatning amaldagi qonunlariga xilof ravishda shaxsiy manfaatlarni qondirish yo'lida mansabdor shaxslar, oddiy fuqarolar tomonidan qilinadigan xatti-harakatlar va faoliyatlarning natijasidir. Ammo, ular o'zlarining ko'lamini jihatidan, sodir etilishida qatnashadigan shaxslar yoki guruhlar salmog'i jihatidan bir-biridan farq qiladi. Xususan, korrupsiya davlat tizimida faoliyat ko'rsatayotgan mansabdor shaxslarning amaldagi qonunlarni nazar-pisand qilmasdan boylik orttirish uchun o'z mansablaridan foydalanish yo'lida qilinadigan jirkanch xatti-harakatlardir. Jinoyatchilik esa, jamiyatda qonunlarga itoat etmaydigan har qanday fuqaro tomonidan sodir etilishi mumkin.

Korrupsiya davlat tizimida faoliyat ko'rsatayotgan mansabdorlar tomonidan sodir etiladi va ko'lamini jihatidan nihoyatda xatarli hisoblanadi. Chunki, mansabdorlar davlat tizimida ishlayotgan turli sohadagi, hatto qonunni himoya qiluvchi kishilar bilan ham umumiy “til” topishish orqali mamlakatni halokatga olib keluvchi o'ta xatarli, jirkanch jinoyatlarni amalga oshirishlari mumkin. Korrupsiyaning zaminida shaxsiy manfaatdorlik turishiga alohida e'tibor berib, mansabdor shaxslar davlat, millat manfaatlaridan o'z manfaatlarini ustun quyishadi, bu yo'lda eng xatarli jinoyatlarga qo'l urishlarini jahonning demokratik tamoyillari qaror topgan mamlakatlarda sodir etilgan jinoyatlardan ham ko'rsa bo'ladi.

Korrupsiya vujudga kelib, u eng avvalo uyushgan jinoiy tuzilmalarga madadkor bo'lish yoki to'g'ridan-to'g'ri yordam berish uchun davlat xizmatining imkoniyatlaridan foydalanadi. Bu esa jinoyatchilik va korrupsiya jamiyatga

keltiradigan salbiy oqibatlar tufayli, jamiyat xavfsizligi va barqarorligiga to'g'ridan-to'g'ri tahdid ekanligini anglatadi.

"Korrupsiya - davlat organlari xodimlari moddiy yoki mulkiy yo'sinda g'ayriqonuniy shaxsiy naf ko'rish maqsadida o'z xizmat mavqeidan foydalanishida ifodalanadigan ijtimoiy hodisadir. Lekin faqat davlat xizmatchilari korrupsiya faoliyatining sub'ektlari hisoblanadi, chunki korrupsiya munosabatlari yuzaga kelishiga sabab bo'ladigan qarorlar qabul qilish yoki harakatlar sodir etish uchun hokimiyat vakolatiga faqat ular ega bo'ladi".

Yuqoridagilar korrupsiya ga berilgan ta'riflardir. Hozir ham bu tushunchani yoritishda bir qancha ta'riflar mavjud. BMTning Korrupsiyaga qarshi Konvensiyasida korrupsiyaga eng qisqa, lekin keng qamrovli ta'rif quyidagicha berilgan: "Korrupsiya - bu shaxsiy naf ko'rish maqsadida davlat hokimiyatini suiiste'mol qilishdir".

Bugungi kunda kriminalist olimlar o'rtasidagi bahslarda, jinoyat, fuqarolik, ma'muriy, mehnat, xo'jalik huquqi sohasidagi mutaxassislarning ilmiy ishlarida, ommaviy axborot vositalarida "korrupsiya" iborasi turli ma'nolarda qo'llanilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, korrupsiya ijtimoiy-huquqiy hodisa bo'lib, jinoyatchilikning o'ta salbiy ko'rinishidir, deb xulosa qilish imkonini beradi.

Prezident Sh.M.Mirziyoevning "Jamiyat rivojiga g'ov bo'layotgan yana bir illat – bu korrupsiya balosidir. Bunday xatarga qarshi kurashish maqsadida yaqinda Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinib, Senatga yuborilgan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonunni tezroq amaliyotga joriy etish chora-tadbirlarini ko'rishimiz lozim.¹

Demokratiya va bozor munosabatlariga o'tish davrida korrupsiya va jinoyatchilik ko'payib boradi, uzoq davom etgan totalitar tuzumdan keyin shakllanadigan, har bir shaxsning o'z imkoniyatlarini yuzaga chiqarishi mumkin bo'lgan demokratiya sharoitida erkin harakat qilish huquqidan mansabdor shaxslar o'z manfaatlari yo'lida foydalanishga qaratilganligi oqibatida yuzaga kelishi va rivojlanishini ta'kidlash joiz.

O'z mamlakati va millati obro'-e'tiborini qadrlaydigan har bir inson o'zining halol mehnat qilishi, yashashi zarurligi, korrupsiya va jinoyatchilik faqat mamlakat taqdiriga tahdid soluvchi xavf bo'ibgina qolmasdan har bir shaxsning hayoti va kelajagi uchun xatarli ekanligini anglamoq zarur. Xulosa shundan iboratki, xalqaro xavfsizlik ham, alohida olingan mamlakatlarning tinchligi ham tahdidlarga bardosh jamiyat yaratishga ko'p jihatdan bog'liq. Mustaqillikni mustahkamlash, tinchlik va barqarorlikni asrashga alohida e'tibor berish har birimiz uchun dolzarb masala ekanini anglab olish lozim.

Mamlakatimizda mazkur muammoga qarshi kurash masalasiga mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq jiddiy e'tibor qaratib kelinmoqda. O'tgan davr mobaynida korrupsiya va jinoyatchilikka qarshi kurashish hamda uning oldini olishga qaratilgan mustahkam huquqiy baza shakllantirildi. Respublikamizda BMT homiyligida qabul qilingan EKOSOS (BMTning iqtisodiy va ijtimoiy kengashi)ning Korrupsiya ga qarshi kurash rezolyusiyasi (1995 yil), Davlat mansabdor shaxslarining xalqaro axloq kodeksi (1996 yil), Xalqaro tijorat tashkilotlarida korrupsiya va poraxo'rlikka qarshi

1.Mirziyoev Sh.M.. "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi" T. - O'zbekiston. 2016 .12-bet.

kurash haqidagi deklaratsiya (1997 yil), Millatlararo uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash konvensiyasi (2000 yil) va boshqa xalqaro hujjatlarning qabul qilingani mazkur illatga qarshi kurashda muhim omil vazifasini o'tamoqda.

Hozirgi kunda dunyo miqyosida hal etilishi lozim bo'lgan eng birlamchi masalalardan biri korrupsiya muammosidir. Shu bois unga qarshi kurash xalqaro miqyosga ko'tarilib, jahon siyosatining muhim masalalaridan biriga aylandi. Binobarin, ushbu illat nafaqat islohotlar yo'liga jiddiy to'siq bo'lishi, balki o'tish davrida belgilangan maqsadlarga erishishga ham bevosita tahdid tug'dirishi barchaga ma'lum.

Xalqaro hujjatlar ichida BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan Korrupsiya ga qarshi konvensiya (2003 yil 31 oktabr) asosiy xalqaro-huquqiy hujjat bo'lib, u ushbu jinoyatning mohiyatini to'liq ochib, unga qarshi kurash choralari belgilab beradi.

Konvensiya tomonidan ishtirokchi davlatlarning harakatlarini muvofiqlashtirish maqsadida doimiy maxsus Konferensiya ta'sis etilgan bo'lib, BMTning narkotik va jinoyatchilikka qarshi kurash boshqarmasi uning kotibiyati etib belgilangan.

Barcha mamlakatlar korrupsiya illatini tag-tomiri bilan qo'porib tashlashda xalqaro hamjamiyat bilan hamkorlik qilayotgan bo'lsa-da, unga qarshi kurash har bir davlatning o'zida olib borilishi muhim ahamiyatga ega. Zero, yuqoridagi Konvensiya milliy qonunchilikni yanada takomillashtirish yo'nalishlarini belgilab beradi.

O'zbekiston bu borada qat'iy qadam tashlab bormoqda. Xususan, 1997 yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Milliy xavfsizlik konsepsiyasida korrupsiya mamlakatning milliy xavfsizligiga tahdidlardan biri, deya e'tirof etildi. Shu maqsadda "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish Milliy dasturi" qabul qilinib, hayotga tatbiq etildi. Mamlakatimiz 2008 yil 7 iyulda BMTning yuqorida ko'rsatib o'tilgan Konvensiyasiga qo'shildi.

Davlatimiz 2010 yil mart oyida Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti doirasida qabul qilingan korrupsiya ga qarshi kurashning Istanbul rejasiga (2003 yil 10 sentabr) qo'shilgan. Shuningdek, Oliy Majlis tomonidan Jinoiy daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha Yevroosiyo guruhi to'g'risidagi bitimi (Moskva, 2011 yil 16 iyun) 2011 yil 13 dekabrda ratifikatsiya qilingan.

Davlat organlarida ham tashkiliy jihatdan qator ishlar amalga oshirilgan. Jumladan, O'zbekiston Bosh prokuraturasi va Ichki ishlar vazirligi tizimida korrupsiya ga qarshi maxsus tuzilmalar (boshqarma va bo'limlar) tashkil etilib, qator vazirlik va idoralarda ichki xavfsizlik inspeksiyalari tuzilgan. Ularning faoliyatini yanada jonlantirish, huquqiy targ'ibotini kuchaytirish, shu jumladan, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jamoatchilik bilan aloqalarini mustahkamlash maqsadida internet va ommaviy axborot vositalari imkoniyatlaridan keng foydalanilmoqda.

Aytish joizki, O'zbekiston Markaziy Osiyoda birinchilardan bo'lib "Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonunni qabul qildi. Ushbu Qonun ijrosini ta'minlash yuzasidan Adliya vazirligi tomonidan bir qator idoraviy normativ-huquqiy hujjatlar davlat ro'yxatidan o'tkazilgan. Bunga lizing xizmatlari ko'rsatuvchi tashkilotlarda jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni

moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha ichki nazorat qoidalari, rieltorlik tashkilotlari uchun jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha ichki nazorat qoidalari, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishga oid qonun hujjatlari talablarini buzganliklari uchun tijorat banklari, kredit uyushmalari, mikro kredit tashkilotlari va lombardlarga nisbatan O'zbekiston Markaziy banki tomonidan qo'llaniladigan choralar va sanksiyalar to'g'risida nizomni misol qilib keltirish mumkin.

Bundan tashqari, Adliya vazirligi va Bosh prokuratura tomonidan Konvensiya talablaridan kelib chiqqan holda normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining aksilkorrupsiya viy ekspertizasini o'tkazish metodikasi ishlab chiqilgan va 2011 yil 20 oktabrda tasdiqlangan. "O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashishni kuchaytirishni yanada takomillashtirish Milliy dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi qonun loyihasi ishlab chiqilib, hozirda takomiliga yetkazilmoqda.

Shu narsani alohida ta'kidlash kerakki, korrupsiyaning oldini olishga qaratilgan institutsional mexanizmlarni isloh qilishda Yurtboshimiz tomonidan 2010 yil 12 noyabrda e'lon qilingan "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Konsepsiya talablaridan kelib chiqib, rivojlangan demokratik davlatlar tajribasini inobatga olgan holda, davlat hokimiyati idoralari, huquqni muhofaza qiluvchi tuzilmalar, shu jumladan, prokuratura faoliyatida qonunchilik talablariga rioya qilish va qonun ustuvorligini ta'minlash bo'yicha adliya organlarining rolini kuchaytirish choralari ko'rildi.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida ko'rsatib o'tilgan dalillarning o'zi bu sohada bugungi kunda yurtimizda qilingan ishlarning ko'lami haqida tegishli tasavvur beradi. Korrupsiya ga qarshi qabul qilingan me'yoriy hujjatlarning amaliyotda qo'llanishini har tomonlama o'rganish, ularni yanada takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqish huquqshunoslar oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

Zero, huquqiy-demokratik, erkin fuqarolik jamiyatini barpo etish jarayonida korrupsiya, jinoyatchilik, odam savdosi singari global illatlarga qarshi kurashish, ularning oldini olishda faqatgina huquqni muhofaza qiluvchi organlar yoki davlat tashkilotlariga tayanib qolmasligimiz, balki ular bilan hamkorlikda jamoatchilik nazoratini kuchaytirishni davrning o'zi taqozo etmoqda.

Bu illatga qarshi kurashni jahon talablari asosida shakllantirish maqsadida 2008 yil 7 iyulda mamlakatimiz BMTning "Korrupsiyaga qarshi" konvensiyasini ratifikatsiya qildi va shu yili "Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Korrupsiyaga qarshi" konvensiyasiga O'zbekiston Respublikasi qo'shilishi to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi. Ushbu konvensiya talablari korrupsiyaga oid milliy qonunchilikni yana bir bor tahlil etish, zaruriy huquqiy me'yorlarni qabul qilish va shu orqali korrupsiya ga qarshi kurash samaradorligini oshirishni nazarda tutadi.

Shuningdek, ushbu qonunga ko'ra O'zbekiston Respublikasining Bosh prokuraturasi, Ichki ishlar vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmati va Adliya vazirligi korrupsiya ning oldini olish bo'yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqish va ularni

amalga oshirishda boshqa Ishtirokchi-davlatlarga yordam ko'rsatishi mumkin bo'lgan organlar sifatida belgilandi.

Korrupsiyaga qarshi kurash siyosati davlat va jamiyat hayotining turli sohalarida korrupsiyani oziqlantiradigan sabab va sharoitlarni bartaraf etishga qaratilgan har tomonlama va izchil chora-tadbirlarni qamrab oladi. Korrupsiya, agar unga qarshi doimiy kurash olib borilmasa, ko'payish, kengayishga moyil bo'lgan fenomendir.

Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish korrupsiya ga qarshi kurashishning asosiy choralari bo'lmish huquqiy ta'lim va huquqiy tarbiya tizimini takomillashtirishni, barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan qonun va huquqqa bo'lgan ijobiy munosabatga yetishish, aholining huquqiy savodxonligini oshirish, fuqarolarning ijtimoiy-huquqiy faolligini ta'minlashni o'z ichiga oladi.

3.O'zbekistonda korrupsiya va jinoyatchilikning shakllanishi hamda unga qarshi kurash borasida amalga oshirilayotgan tadbirlar

Korrupsiyaga qarshi kurash O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan ma'muriy-huquqiy islohotlarning muhim ahamiyatga ega yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, bugungi kunda korrupsiya ga qarshi kurashish har bir davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Qonunga zid bo'lgan bunday xunuk holatlar bilan murosa qilishga chek qo'yishning vaqti keldi".

Mamlakatimiz "Kuchli davlatdan — kuchli fuqarolik jamiyati sari" tamoyili negizida rivojlanib bormoqda. Amalga oshirilayotgan huquqiy islohotlar davlat boshqaruvi idoralari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga qaratilgan. Shuning uchun ham amaldagi barcha jamoatchilik nazorati mexanizmlari takomillashtirilib borilmoqda. "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga doir takliflarni o'zida mujassam etgan bo'lib, unda belgilangan vazifalar bu yo'nalishda amalga oshirilishi kerak bo'lgan aniq chora-tadbirlarni belgilab berdi.

Korrupsiyaga qarshi kurash borasida xalqaro huquqiy asoslar va milliy qonunchilik tizimi takomillashmoqda.

Yigirma to'qqiz yildirki, O'zbekiston Respublikasi o'zi tanlagan taraqqiyot yo'lidan dadil odimlayapti. Xalqimiz va davlatning milliy manfaatlarini inobatga olgan holda olib borilayotgan izchil tashqi siyosat davlatimizning jahon hamjamiyati tomonidan e'tirof etilishini, xalqaro maydonda obro'-e'tiborining ortib borishini ta'minlayapti.

Muhtaram Yurtboshimiz ta'biri bilan aytganda, «Hech shubhasiz, mamlakatda korrupsiyaga qarshi kurashning darajasi, uning amaliy samarasi ko'p jihatdan huquq-tartibot, prokuratura va sud organlari tizimining o'zida bu illatga qarshi qanday kurash olib borilayotgani bilan bog'liqdir».

Shunday qilib, jinoyatchilik, korrupsiya kabi illatlar bizning o'z xavfsizligimizga ham, xalqaro xavfsizlikka ham tahdid soluvchi real manbadir. Albatta ushbu tahdidlarga qarshi kurash masalalari birgina bizga taalluqli emas. Shuning uchun ham jinoyatchilik, korrupsiya kabi illatlar haqida butun jahon hamjamiyati qayg'urmog'i

lozim. Shundagina har bir mamlakatning, har bir xalqning tinchligi, farovonligi, ravnaqi uchun mustahkam poydevor yaratiladi.

Mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq korrupsiya ga qarshi kurashish masalasiga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. Natijada bugunga kelib yurtimizda korrupsiya ga qarshi kurashish va uning oldini olishning mustahkam huquqiy bazasi va aniq tizimi shakllandi.

Ma'lumki, korrupsiya eng xavfli jinoyatlar sirasiga kiradi. Korrupsiya har qanday davlat va jamiyatning siyosiy-iqtisodiy rivojlanishiga jiddiy putur yetkazadi, davlatning konstitutsiyaviy asoslarini va qonun ustuvorligini zaiflashtiradi, pirovardida inson huquqlari va erkinliklari poymol bo'lishiga olib keladi. Ana shu bois unga qarshi kurashishni jahon talablari asosida tashkil etish maqsadida 2008 yili mamlakatimiz Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2003 yil 13 oktabrdagi Korrupsiya ga qarshi konvensiyasini ratifikatsiya qildi. Shuningdek, "Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiya ga qarshi konvensiyasiga O'zbekiston Respublikasi qo'shilishi to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi. 2010 yil mart oyida davlatimiz Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti doirasida qabul qilingan korrupsiya ga qarshi kurashning Istanbul rejasi (2003 yil 10 sentabr) ga qo'shildi.

Shuningdek, davlatimiz 2010 yil mart oyida Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti doirasida qabul qilingan Korrupsiya ga qarshi kurashning Istanbul rejasiga (2003 yil 10 sentabr) qo'shilgan. Oliy Majlis tomonidan esa Jinoiy daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha Yevroosiyo guruhi to'g'risidagi bitimi (Moskva, 2011 yil 16 iyun) 2011 yil 13 dekabrda ratifikatsiya qilindi.

Bu boradagi kurashning samarali natijalariga erishish maqsadida mamlakatimizda korrupsiya ga qarshi kurash bo'yicha mustahkam qonunchilik bazasi yaratilgan bo'lib, u tobora takomillashtirib borilmoqda.

Bundan tashqari, "korrupsiya" tushunchasini qonun yo'li bilan mustahkamlash korrupsiya ga qarshi kurash olib boradigan turli sub'ektlarning vakolatlari doirasi va faoliyatining miqyosini aniqlash, ularning kuch-g'ayratini to'g'ri muvofiqlashtirish va zarur o'zanga solish imkonini beradi. Ko'pincha korrupsiya ga qarshi kurash niqobi ostida hokimiyat bilan bog'lanmagan oddiy jinoyatni aniqlash yashirinib yotadi. Holbuki, aynan hokimiyat bilan bog'liqlik belgisi korrupsiya to'g'risida so'z yuritish imkonini beradigan asosiy belgi hisoblanadi. Aniqlangan va barham berilgan korrupsiya ga oid huquqbuzarliklar miqdori haqidagi statistik ma'lumotlardagi farqlar shu bilan belgilanadi.

Demak, korrupsiya jinoyatlarining oldini olish uchun quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

Birinchidan, korrupsiya ning barcha turlariga barham berish uchun o'z jinoyat qonunchiligining muvofiqligini, shu jumladan, jinoyat-huquqiy va protsessual normalarni tegishli ravishda qayta ko'rib chiqish;

Ikkinchidan, korrupsiya hamda hokimiyat vakolatini suiiste'mol qilishning oldini olish ma'muriy mexanizmlari va tartibga solish mexanizmlarini ishlab chiqish;

Uchinchidan, korrupsiya domiga ilingan mansabdor shaxslarni aniqlash, tergov qilish va hukm etishning maxsus tamoyillarini belgilash;

To‘rtinchidan, korrupsiya natijasida qo‘lga kiritilgan mablag‘lar va mol-mulkni musodara qilish uchun huquqiy qoidalarni ishlab chiqish;

Beshinchidan, korrupsiya ga daxldor korxonalarga nisbatan iqtisodiy sanksiyalar qo‘llash;

Oltinchidan, "Korrupsiya ga qarshi kurash to‘g‘risida"gi Qonunni qabul qilish;

Yettinchidan, korrupsiya ga qarshi kurash olib boruvchi organlar faoliyatini takomillashtirish;

Sakkizinchidan, korrupsiya ni vujudga keltirayotgan aniq sabab va shart-sharoitlarni aniqlash.

Yana shuni alohida qayd etish joizki, korrupsiya ga qarshi kurash maqsadlariga faqat jinoyat-huquqiy vositalar bilan erishib bo‘lmasligini hayotning o‘zi ko‘rsatmoqda. Ayni vaqtda, bu maqsadlarga huquqning boshqa tarmoqlari vositasida erishish mumkin emas. Umuman olganda, korrupsiya hodisasiga keng ma’noda yondashadigan bo‘lsak, bu shunchaki jinoyat yoki huquqbuzarlik emas, balki ma’naviy buzilish holatidir. Shunday ekan, o‘ylaymizki, mazkur illatga qarshi kurashda nafaqat davlat organlari, balki jamiyat va umuman, barcha fuqarolarimiz mas’uldirlar.

Mavzu b o‘yicha savollar

1.Korrupsiya tushunchasi va uning ijtimoiy ildizlari to‘g‘risida nimalarni bilasiz?

2.Birinchi Prezidentimiz I.Karimov korrupsiya va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash haqida o‘z asarlari va ma’ruzalarida alohida to‘xtalib o‘tgan. Xo‘sh, ushbu tahdidlarning kelib chiqishi, namoyon bo‘lishi va uning oldini olish borasida qanday ko‘rsatmalarni ilgari surgan.Bu borada Sizning fikringiz.

3.O‘zbekistonda korrupsiya va jinoyatchilikning shakllanishi hamda unga qarshi kurash borasida amalga oshirilayotgan tadbirlar xususida nimalarni bilasiz?

4.Korrupsiyaga qarshi kurashning qanday huquqiy asoslari mavjud?

5.Huquqiy-demokratik, erkin fuqarolik jamiyatini barpo etish jarayonida korrupsiya , jinoyatchilik kabi illatlar taraqqiyotga doimo g‘ov bo‘lib kelgan.Siz ushbu illatlarning oldini olish maqsadida qanday takliflarni ilgari surgan bo‘lar edingiz?

Mustaqil ish topshiriqlari: Korrupsiya - Milliy qonunchilik va xorijiy tajriba

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR R O‘YXATI:

1. Sharifxo‘jaev M. O‘zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatining shakllanishi. –T.: Sharq, 2003.

2. Qirg‘izboev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. – T.: O‘zbekiston, 2010.

3. Jalilov A boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. – T.: Baqtria press, 2015.

4. Fuqarolik jamiyati. Darslik loyihasi– T.: 2016. Ziyonet.uz. Mualliflar jamoasi.

5. O‘tamurodov A. va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug‘ati. Lotin yozuvida. T.: Turon-zamin-ziyo. 2017. 23 b.t

Test savollari:

1. Prezident I. Karimovning ko'pgina ma'ruza va asarlarida korrupsiya ga qarshi kurash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, quyidagi qaysi asarida korrupsiya va jinoyatchilik islohotlar yo'lidagi to'siq va davlatimizning milliy xavfsizligiga jiddiy tahdid ekanligi ta'kidlab o'tilgan?

- A) "Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch" asarida
- V) "O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida" asarida
- S) "O'zbekistonning o'z istiqbol va taraqqiyot yo'li" asarida
- D) "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" asarida

2. "Korrupsiya" ma'nosini aniqlang.

- A) "Korrupsiya" lotincha "buzish, yemirilish, sotib olish"
- V) "Korrupsiya" lotincha "mansabni suiste'mol qilish"
- S) "Korrupsiya" arabcha "o'z-o'zini boshqarish"
- D) "Korrupsiya" yunoncha "joy", "o'rin", "makon"

3. O'zbekiston Respublikasida o'tgan davr mobaynida korrupsiya va jinoyatchilikka qarshi kurashish hamda uning oldini olishga qaratilgan mustahkam huquqiy baza shakllantirildi. Xo'sh, mazkur illatga qarshi kurashda muhim omil vazifasini o'ta maqsadida, bu borada Respublikamiz qanday xalqaro hujjatlarni qabul qilgan (ratifikatsiya qilgan)?

- A) BMT homiyligida qabul qilingan EKOSOS (BMTning iqtisodiy va ijtimoiy kengashi)ning Korrupsiya ga qarshi kurash rezolyusiyasi (1995 yil);
- V) Davlat mansabdor shaxslarining xalqaro axloq kodeksi (1996 yil);
- S) Xalqaro tijorat tashkilotlarida korrupsiya va poraxo'rlikka qarshi kurash haqidagi deklaratsiya (1997 yil) va Millatlararo uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash konvensiyasi (2000 yil)

*D) barcha javoblar to'g'ri

4. Xalqaro hujjatlar ichida BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan Korrupsiya ga qarshi konvensiya asosiy xalqaro-huquqiy hujjat bo'lib, u ushbu jinoyatning mohiyatini to'liq ochib, unga qarshi kurash choralarini belgilab beradi. Ushbu hujjat qachon qabul qilingan?

- *A) 2003 yil 31 oktabr
- V) 2008 yil 7 iyul
- S) 2005 yil 31 oktabr
- D) 2009 yil 30 noyabr

5. Mamlakatimiz BMTning "Korrupsiya ga qarshi" konvensiyasini ratifikatsiya qildi va shu yili "Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Korrupsiya ga qarshi" konvensiyasiga O'zbekiston Respublikasi qo'shilishi to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi. Ushbu qonun qabul qilingan sanani aniqlang?

- A) 2003 yil 31 oktabr
- *V) 2008 yil 7 iyul
- S) 2005 yil 31 oktabr
- D) 2009 yil 30 noyabr

8-§. “O‘ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATINI BARPO ETISHNING ILMIY-METODOLOGIK, NAZARIY ASOSLARI”

Darsning maqsadi:

O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini barpo etishning ilmiy-metodologik, nazariy asoslari to‘g‘risida ma’lumot berish.

REJA:

1. O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov tomonidan mamlakatimizda yangi huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati barpo qilish konseptual zaminlarining asoslab berilishi.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan “Harakatlar strategiyasi”ning asosiy yo‘nalishlari.

Tayanch so‘zlar: Taraqqiyot modellari, taraqqiyotning “o‘zbek modeli”, demokratiya, fuqarolik jamiyati, huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati va taraqqiyotning “o‘zbek modeli”, besh tamoyil, islohotlarning konseptual asoslari, yangi jamiyatni barpo etish, jamiyatni yangilash va modernizatsiya qilish, “Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari” tamoyili, konstitutsiyaviy islohotlar, “Harakatlar strategiyasi”.

1.O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov tomonidan mamlakatimizda yangi huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati barpo qilish konseptual zaminlarining asoslab berilishi.

O‘zbekiston Respublikasi Mustaqillikka erishganidan so‘ng, kelajakda qanday yo‘ldan borishi masalasi kun tartibiga qo‘yilgan eng dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Buning bir qator ob‘ektiv va sub‘ektiv sabablari mavjud. Uning ob‘ektiv sabablaridan biri jahonda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning barcha davlatlarga mos keladigan biron-bir tayyor andozasining yo‘qligi bo‘lishi ham mumkin emasligi edi. Ikkinchi ob‘ektiv sabab - ma‘muriy buyruqbozlikka asoslangan tuzumga xos ijtimoiy munosabatlar va qoidalar endilikda respublikada barpo etilayotgan yangi ijtimoiy yo‘naltirilgan, bozor iqtisodiyotiga asoslangan huquqiy demokratik davlat manfaatlariga mos kelmasligi edi. Mulkchilik va uni boshqarish, ishlab chiqarishdagi inson omilining ortishini hisobga olgan holda davlatni boshqarishning butunlay yangi shaklini vujudga keltirish zarur edi. Demak, birinchidan har bir davlat demokratik taraqqiyot yo‘liga kirishi uchun ma’lum bir muddat talab qilinar edi. Ikkinchidan, vaqtni qo‘ldan boy bermasdan rivojlanishning tarixiy jihatdan asrlar mobaynida shakllangan an‘analari asosida O‘zbekistonning o‘ziga xos ishlab chiqishni bir daqiqa ham kechiktirib bo‘lmas, yangi konsepsiya ishlab chiqish zarur edi.

Mamlakatimiz Birinchi Prezidenti Islom Karimov O‘zbekiston fuqarolari uchun tabiiy haq-huquq va shuningdek, oliy ne‘mat bo‘lgan mustaqillik to‘g‘risida, so‘z yuritar ekan, uni jamiyat rivojining asosi, bugungi va uzoq istiqboldagi taraqqiyotimiz sharti, barcha islohotlarimiz-ning mezoni va nihoyat, barcha amal qiladigan bosh tamoyil deb ta’riflanadi. Shunday ekan, u jamiyat a’zolari oldiga muttasil yangi-yangi vazifalarni qo‘yadi va uning bajarilishini talab qiladi. Zero, taraqqiyotning har bir bosqichi, turli – tuman muammolar va ularni bartaraf etish yo‘lidagi tadbirlardan

iboratdir.

Xalqaro jamiyat tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, mustaqillikning ilk asnolarida vujudga kelgan muammolar yechimini izlashda sustkashlikka yo'l qo'yish og'ir ijtimoiy larzalarga olib kelishi mumkin. Zotan, har qanday yechilmagan muammo yana boshqa qator xavf-xatarlarni keltirib chiqarib, davlat taraqqiyotining ancha murakkablashishiga olib keladi. Demak, mamlakat taqdiri uchun mas'ullikni o'z zimmasiga olgan hokimiyat tuzilmasi bu borada bir nafas ham beg'amlikka yo'l qo'ya olmaydi, doimo uyg'oq va harakatda bo'ladi. Darhaqiqat, mustaqillik bir tomondan, milliy taraqqiyot yo'lini erkin tanlash borasida ulkan mas'uliyat yuklasa, ikkinchi tomondan, eskilikka barham berish va yangi jamiyatga asos yaratish uchun beqiyos imkoniyat yaratadi. Shu nuqtai nazardan, mustaqillikni demokratiya uchun eng zarur shart-sharoit, deb atasak bo'ladi.

O'tmish, bugun va kelajak – bir-biriga tutashgan bunday tarixiy paytlarda mustaqillik davrini kechirayotgan har bir davlat bir tomondan, demokratiya borasida jahon xalqlari orttirgan boy tajribadan millat manfaatlari yo'lida foydalanishga majbur bo'lganini, ikkinchi tomondan uni o'ziga xos noyob bir sharoitda joriy etish bilan bog'liq muammoga duch kelganligini tarixiy tajribalar ko'plab mamlakatlar misolida tasdiqlagan.

Ana shunday ziddiyatli va murakkab bir paytda O'zbekiston o'zining milliy mustaqilligini demokratiyaning uzviy bog'liqligini ta'minlash orqali hal etishi mumkin edi. Bu masalani hal etish jarayonida davlatimizning siyosiy rahbariyati ham ichkaridan, ham tashqaridan turli qarshiliklarga duch keldi. Mamlakat tashqarisida, ayniqsa, sobiq markazdagi "siyosatchi karomatchilar»ning xalqimizning dunyoqarashini zaharlash maqsadida "Sizlar mustaqil davlat qurishga qodir emassizlar! ", "Sizlar mute, qaram millatsiz!", "Sizlar uchun biz fikrlaymiz, nazariya yaratamiz, sizlar bajarasizlar, xolos"¹ degan g'arazgo'y fikrlari ommaviy axborot vositalaridan o'rin olar edi. Mamlakat ichkarisidagi ayrim alamzada partokratlar "Endi xalq markazsiz yashay oladimi?", "Respublikada ijtimoiy-siyosiy barqarorlik ta'minlanadimi?" deb xavotirlanishsa, "O'zbekistonda qanday jamiyat quriladi? " kabi savollarga esa har kim o'ziga javob qilar edi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov iborasi bilan aytganda, "vaziyat shunday kelgan ediki, mustaqil O'zbekiston qayta dunyoga kelgan kuniyoq oyoqqa turishga, o'zi yurishga majbur bo'ldi". Bunday sharoitda O'zbekiston uchun o'ziga xos istiqlool va taraqqiyot yo'lini tanlash, milliy mustaqillik va demokratiyaning umumbashariy tamoyil-lariga asoslangan andozasini ishlab chiqishi lozim edi.

Ana shunday ulug' mas'uliyatni o'z zimmasiga olgan Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov O'zbekistonni Birinchi rahbari sifatida asosan ikki narsani mushtarak holda olib bordi. Ulardan biri - mamlakatimizning o'z ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot yo'lini ishlab chiqishda rivojlangan mamlakatlarning ko'p asrlik tajribasini o'rganish va ularning bizga maqbul jihatlarini ijobiy jihatdan o'zlashtirish bo'lsa, ikkinchisi - O'zbekiston xalqining turmush tarzi, mentaliteti va an'analariga tayanishdan iborat bo'ldi. Unga Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tomonidan taklif qilingan besh asosiy tamoyil asos qilib olingan.

O'ta murakkab sharoit har bir millatda ulkan intellektual va ruhiy qudratni talab qiladi. Ushbu vazifa – tarixiy bir amaliyotning uddasidan chiqishni u ham bo'lsa

demokratiyani jamiyat taraqqiyotining muhim vositalaridan biriga aylantirib olish salohiyati bilan o'lganadigan siyosiy faoliyat mezoniga aylanadi.

Qisqacha ifodalash joiz bo'lsa, demokratiyaning insoniyat taraqqiyotiga behisob hissa qo'shganligi va o'zining afzalligini har doim isbot qilib kelganligini bugun hech kim inkor qilmaydi. Lekin bu uni shunchaki qanday bo'lsa, shunday O'zbekistonga tadbiq etsa bo'laveradi, degani emas. Aksincha, muammoni muvaffaqiyatli yechish uchun millatning ko'p ming yillik siyosiy tajribasi, aql zakovatidan foydalanish zarur. So'z milliy davlatchiligimiz umrboqiylikka yo'g'irilishida aholi turmushi uchun qulayliklar yaratishdan tashqari, o'ziga xos va mos urf-odat, axloq, qonunlar majmuasi, bosh qomus, ya'ni Konstitutsiya hamda ularga tayanib tuzilgan milliy boshqaruv uslubini batamom yangi sharoitga o'tkaza olish qobiliyati va amaliyoti haqida bormoqda. Bu masalaning bir tomoni bo'lsa, uning boshqa jihati, demokratiyaning yurtimizda ravnaqini ta'minlash uchun hatto geografik joylashuvi, unga monand holda asrlar osha ajdodlar tomonidan shakllan-tirilgan xo'jalik yuritish vositalari va ko'nikmalari hamda insonlararo aloqalar ham hisobga olinishini taqozo etadi. Mustaqillikning demokratik asoslarini chuqurlashtirish va muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun O'zbekiston aynan shu yo'lni tutdi. Natijada demokratiya mamlakatimiz miqyosida nazariyadan amaliyotga yoki mavhumlikdan "O'zbekiston modeli"ga aylandi.

Bu murakkab o'tish jarayoni, ya'ni hokimiyatning xalq qo'liga o'tishi millatdan, eng avvalo batamom yangi g'oyani qurol qilgan siyosiy rahbariyatdan matonat, sabr-bardosh va siyosiy uddaburonlikni talab qilar edi.

"O'zbek modeli"ni bugungi kunda demokratik jamiyat barpo etishda muhim, o'ziga xos model ekanini dunyoning juda ko'plab siyosatshunos yetakchi olimlari o'rganmoqda va uni tahlil qilmoqdalar.¹ Masalan, Rossiyalik tadqiqotchilar Gafarli M.S., Kasaev A.G., Germaniyalik L.Levitin, Rossiya Fanlar Akademiyasining akademigi F.Burlaskiy uni yuksak baholashgan.

Ma'lumki, milliy siyosiy madaniyat va siyosiy ong darajasi jamiyat hayotida inson ishtirokining qandayligini belgilaydi. U yuksak bo'lgan joyda odamlar hokimiyat ishida faolroq ishtirok etishadi. Qarorlar qanday qabul qilinishi, uning ijrosi qanday nazorat qilinayotganligini kuzatib borishadi, munosabat bildirishadi. O'z hayoti va tub manfaatlariga bevosita daxldor bo'lgan tadbirlarga befarq qarashmasdan aksincha, ularni tayyorlashda ishtirok etishadi, qarorlar ijrosi uchun o'z mas'uliyatini his qiladi.

Davlatimiz Birinchi Prezidenti Islom Karimov aholining siyosiy faolligini kuchaytirish, jamiyatda manfaatlar va qarama-qarshi kuchlar o'rtasida muvozanatni ta'minlaydigan kuchli mexanizmlarni shakllantirish zarurligiga alohida e'tibor berib kelmoqda. Bu mexanizm eng avvalo, jamiyatni erkinlashtirish orqali fuqarolarning har bir saylovga mamlakat taqdiri uchun ahamiyatli tadbir sifatida munosabat qilishni taqozo etadi. Odamlar o'z manfaatlari va maqsadlarini amalga oshirish, haq-huquqlarini himoya qilish uchun saylovlarda ishtirok etish zarurligini anglashi zarur bo'ladi.

Inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish, uning ehtiyojlarini qondirishda davlat qurilishi, boshqaruv tizimi va jamiyatni erkinlash-tirish alohida ahamiyatga ega. Bu borada Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov mustaqillikning dastlabki

yillaridayoq mamlakatning uzoqqa yo'naltirilgan maqsadlarini aniq va ravshan ifodalab berdi hamda davlat vakolatlarini asta-sekinlik bilan bosqichma-bosqich nodavlat va jamoat tashkilotlari zimmasiga o'tkazish, fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlarining ya'ni mahallalarning rolini oshirib borish orqali demokratik jarayonlarni chuqurlashtirish zarurligini aytgan edi. Ana shu tamoyilning o'zi fuqarolarning bir jihatdan erkinligi va ozodligini ta'minlasa, ikkinchi tomondan o'z hayotlarni izga solishga, demakki, jamiyatni boshqarishga ishtiyoqini kuchaytiradi. Shaxs o'zini jamiyat hayotining hamma sohalariga daxldor, uning oldida burchli va mas'uliyatli ekanligi anglab boradi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov milliy taraqqiyot tamoyil-larini ishlab chiqar ekan, O'zbekistonning birinchi navbatda insonparvar-lik qoidalariga asoslangan, millati, dini, ijtimoiy ahvoli, siyosiy e'tiqodlaridan qat'iy nazar, fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlab beradigan davlat bo'lishiga katta umid bog'lagan. Bugungi bosqichda demokratik institutlar faoliyatlari ko'lamlarini kengaytirish, aholining siyosiy faolligini kuchaytirish va siyosiy madaniyatini oshirish jamiyatda manfaatlar, turli xil qarashlar, siyosiy va e'tiqodiy raqobatlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash, jamoat birlashmalarining hozirgi bosqichdagi ijtimoiy mavqeini oshirish, siyosiy partiyalar faoliyatini takomillashtirish, iqtisodiy hayotni erkinlashtirish, davlat qurilishini erkinlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish, hokimiyat bo'linishi prinsipining insoniyat tomonidan umum e'tirof etilgan tamoyillarini amalda qo'llash, davlat hokimiyati organlarining vakolatini nodavlat va jamoat tashkilotlariga o'tkazish masalalarini strategik vazifa darajasida anglashi kerak bo'ladi.

Agar O'zbekistonda 130 dan ortiq millat va elatga mansub turli dunyoqarash va turmush tarziga ega bo'lgan aholi yashashini, 10 dan ortiq diniy konfessiyalar faoliyat ko'rsatayotganligini nazarda tutadigan bo'lsak, ko'p millatli mamlakatda millatlararo murosas muhitini yaratish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar jiddiy ahamiyat kasb etadi. Darhaqiqat, jamiyatda turli diniy va g'oyaviy e'tiqodga ega bo'lgan aholi tabaqalarining intilishlarini uyg'unlashtirish, ularni mamlakat taraqqiyotini belgilaydigan g'oya atrofida birlashtirib, yo'naltirish favqulodda katta salohiyat taqozo etishi ravshan. Ayni chog'da, umumiy fikrlarga kelish har bir inson erkinligi, shaxsiy talablari va rag'batini bo'g'ish hisobidan bo'lmasligi zarur. Zero, inson ilohiy va tabiiy qismatiga ko'ra mutlaq, betakror hodisadir. Shu boisdan, ulug' allomalarimiz ham mazkur masalaga alohida urg'u berib, insonga berilgan muqaddas huquqlardan biri ixtiyoriy tanlov, me'yoriy muvozanatga intilish va haqni o'z rag'batiga ko'ra topa bilish salohiyati ekanligini alohida ta'kidlaganlar. Holbuki, millatdan, irqidan va dunyoqarashidan qat'iy nazar, mamlakat fuqarosi o'z ehtiyojlarini qondirish uchun barcha imkoniyatlarga ega bo'lishi, o'z hayotini ixtiyoriy tanlov asosida yo'lga qo'yilishi, jamiyatda barqarorlik muvozanatini saqlashi, murosaga kelishi va bir-birini tushunishi, o'zaro hamjihatlik va demokratik jarayonlarda ishtirok makonini qaror toptirishi hayotiy zaruriyatdir.

O'zbek davlatchiligining o'ziga xos milliy xususiyatlaridan biri bo'lgan, davlatchilik taraqqiyotining inqilobiy sakrashlarini chetlab, tadrijiy tarzda takomillashib borganligini Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning quyidagi fikrlari bilan asoslashimiz maqsadga muvofiqdir: "Sharqda demokratik jarayonlarning

qadimdan shakllangan o'ziga xos va o'ziga mos xususiyatlari bor. Buni aslo nazardan qochirib bo'lmaydi. Ya'ni, Sharqda demokratik jarayonlar uzviy ravishda va asta-sekin taraqqiy topadi. Bu sohada inqilobiy o'zgarishlar yasashga urinishlar g'oyat noxush, hatto fojeali natijalarga olib keladi. Inqilobni garb olimlari ham "ijtimoiy taraqqiyotning ibtidoiy va yovvoyi shakli" deb atashganlar. Tabiiyki, bunday yo'l bizga aslo to'g'ri kelmaydi"¹. Bu fikrlarning naqadar asosli ekanligini ijtimoiy taraqqiyot ham ko'rsatib turibdi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida yangi asosda tiklana boshlagan milliy davlatchiligimiz o'zining demokratik siyosiy maqomiga ega bo'lib, ijtimoiy taraqqiyotda tadrijiy rivojlanib kelgan milliy davlatchilik-ning qonuniy davomi sifatida namoyon bo'ldi.

O'zbekistonning mustaqillik taraqqiyot yo'li bilan "O'zbek modeli" mamlakatimizning ijtimoiy taraqqiyot dasturi bo'lib, bu dastur ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy islohotlarning g'oyaviy, nazariy negizini tashkil etadi. Mazkur islohotlar mustaqillik yillarida bir nechta bosqichlarni bosib o'tadi. Jumladan, islohotlarning dastlabki bosqichida eski ma'muriy buyruqbozlik tizimi tugatildi va milliy davlatchilikning siyosiy-huquqiy poydevori barpo etildi. Keyingi bosqichda ijtimoiy-iqtisodiy islohatlarning huquqiy asosi yaratildi, iqtisodiyotning barqarorlashuviga erishildi. Islohotlarning navbatdagi bosqichida davlatimiz Birinchi Prezidenti Islom Karimovning "O'zbekiston XXI asrga intilmoqda" nomli dasturiy asarida belgilab berilgan olti ustuvor vazifalar amalga oshirila boshlandi. Bu vazifalar quyidagilardan iborat:

- mamlakat siyosiy, iqtisodiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirish;
- jamiyat ma'naviyatini yanada yuksaltirish;
- jamiyatimiz kelajagini belgilab beruvchi kadrlar siyosati;
- xalq turmush darajasining izchil va barqaror o'sishi, aholini yanada kuchli ijtimoiy himoya qilish;
- iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarni ta'minlash;
- jamiyatdagi barqarorlik, tinchlik, millatlar va fuqarolararo totuv-likni, sarhadlarimiz daxlsizligini, mamlakatimiz hududiy yaxlitligini ta'minlash.

Jamiyatning siyosiy hayotini erkinlashtirish avvalo, aholining siyosiy faolligini kuchaytirishni, hokimiyat vakolatlarini nodavlat va jamoat tashkilotlariga, fuqarolarni o'zini-o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o'tkazib borishni taqozo etadi.

Iqtisodiyot sohasini yanada erkinlashtirish vazifasi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni iqtisodiy erkinliklarini kengaytiriish, mulkdorlarning mavqei va huquqlarini mustahkamlashni o'z ichiga oladi.

Jamiyat ma'naviyatini yanada yuksaltirish masalasida o'z haq- huquqlarini taniydigan mustaqil fikrlay oladigan imyon irodasi e'tiqodi mustahkam, shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'unlashtiradigan, erkin, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Huquqiy, demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati barpo etish kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishni, mamlakatimizni kelajagini ta'minlovchi yetuk mutaxassislar yetishtirishni taqazo etadi. Aholini yana kuchli ijtimoiy himoya qilish mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning barcha

bosqichlarida,

“O‘zbek modeli” ning mazmuni va mohiyatga mos bo‘lgan muhim bir mezon bo‘lib kelmoqda.

Iqtisodiyotdagi tarkibiy o‘zgarishlarni ta’minlash iqtisodiy islohotlarning mazkur bosqichiga xos bo‘lib, bunda bozor infratuzilmasini rivojlantirish eksportga moslashgan va import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish moliya va bank tizimi faoliyatini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Jamiyatdagi barqarorlik, tinchlik, millatlar va fuqarolararo totuvlik, mamlakatimiz hududiy yaxlitlikni ta’minlash mazkur bosqichdagi dolzarb vazifalardan biri sanaladi. Bu vazifa jahondagi globallashuv sharoitida, turli mintaqalardagi vaziyatni keskinlashuvi O‘zbekistonning suvereniteti va barqaror taraqqiyotiga xavf solishi mumkin bo‘lgan tahdidlarga munosib javob qaytaradigan xavfsizlik tizimlarini yaratishni taqazo etadi. Mazkur bosqichda bunday tizim yaratildi.

O‘zbekistonning o‘ziga xos va o‘ziga mos yo‘li bo‘lgan “O‘zbek modeli” mamlakat taraqqiyotining har bir bosqichida ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy islohotlarning xususiyatlaridan kelib chiqib, ijodiy rivojlantiril-moqda. Davlatimizning Birinchi Prezidenti Islom Karimov O‘zbekiston Respublikasi Oliy majlisi qonunchilik palatasi va senatining qo‘shma majlisidagi ma’ruzasida “Biz avvalgidek, davlat va jamiyatni isloh etish va modernizatsiya qilishda “O‘zbek modeli”ning muhim tarkibiy qismi bo‘lgan bosqichma-bosqichli tamoyiliga bundan keyin ham amal qilamiz”, deb ta’kidlaganlar.

Umuman, “O‘zbek modeli” O‘zbekistonning o‘ziga xos bo‘lgan taraqqiyot yo‘li bo‘lib, bu yo‘l mamlakatimizning tarixiy milliy xususiyatlarini, geografik va demografik shart-sharoitlarini hisobga olgan, respublika-ning bosh, strategik maqsadi sari yo‘naltirilgan islohotlarning har bir bosqichida ijodiy rivojlanib boruvchi dasturulamaldir.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan “Harakatlar strategiyasi”ning asosiy yo‘nalishlari.

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko‘lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, davlatimiz chegaralari daxlsizligini, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik muhitini ta’minlash uchun muhim poydevor bo‘ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi.

Iqtisodiyotda ma’muriy-buyruqbozlikka asoslangan boshqaruv tizimidan mutlaqo voz kechilib, bozor islohotlari bosqichma-bosqich amalga oshirilgani va pul-kredit siyosati puxta o‘ylab olib borilgani makroiqtisodiy barqarorlikni, iqtisodiyotning yuqori sur’atlar bilan o‘sishini, inflyatsiyani prognoz ko‘rsatkichlari darajasida saqlab qolishni ta’minladi hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, fermerlik harakatini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar va qulay sharoitlar yaratilishiga xizmat qildi.

Ayni vaqtda mamlakatimiz bosib o'tgan taraqqiyot yo'lining chuqur tahlili, bugungi kunda jahon bozori kon'yunkturasi keskin o'zgarib, globalashuv sharoitida raqobat tobora kuchayib borayotgani davlatimizni yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan rivojlantirish uchun mutlaqo yangicha yondashuv hamda tamoyillarni ishlab chiqish va ro'yobga chiqarishni taqozo etmoqda.

Olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadida:

1. Aholi va tadbirkorlarni o'ylantirayotgan dolzarb masalalarni har tomonlama o'rganish, amaldagi qonunchilik, huquqni qo'llash amaliyoti va ilg'or xorijiy tajribani tahlil qilish, shuningdek, keng jamoatchilik muhokamasi natijasida ishlab chiqilgan hamda quyidagilarni nazarda tutadigan **2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlan-tirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi** (keyingi o'rinlarda - Harakatlar strategiyasi) 1-ilovaga muvofiq tasdiqlan-sin:

davlat va jamiyat qurilishini takomillashtirishga yo'naltirilgan demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda parlamentning hamda siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish, davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish, davlat xizmatining tashkiliy-huquqiy asoslarini rivojlantirish, "Elektron hukumat" tizimini takomillashtirish, davlat xizmatlari sifati va samarasini oshirish, jamoatchilik nazorati mexanizmlarini amalda tatbiq etish, fuqarolik jamiyati institutlari hamda ommaviy axborot vositalari rolini kuchaytirish;

qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilishga yo'naltirilgan sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini mustahkamlash, ma'muriy, jinoyat, fuqarolik va xo'jalik qonunchiligini, jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish tizimi samarasini oshirish, sud jarayonida tortishuv tamoyilini to'laqonli joriy etish, yuridik yordam va huquqiy xizmatlar sifatini tubdan yaxshilash;

iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va liberallashtirishga yo'naltirilgan makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirish, iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish bo'yicha institutsional va tarkibiy islohotlarni davom ettirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojini rag'batlantirish, hududlar, tuman va shaharlarni kompleks va mutanosib holda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiy ettirish, investitsiyaviy muhitni yaxshilash orqali mamlakatimiz iqtisodiyoti tarmoqlari va hududlariga xorijiy sarmoyalarni faol jalb etish;

ijtimoiy sohani rivojlantirishga yo'naltirilgan aholi bandligi va real daromadlarini izchil oshirib borish, ijtimoiy himoyasi va sog'lig'ini saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, arzon uy-joylar barpo etish, yo'l-transport, muhandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirish hamda modernizatsiya qilish bo'yicha maqsadli dasturlarni amalga

oshirish, ta'lim, madaniyat, ilm-fan, adabiyot, san'at va sport sohalarini rivojlantirish, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish;

xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash, chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy ruhdagi tashqi siyosat yuritishga yo'naltirilgan davlatimiz mustaqilligi va suverenitetini mustahkamlash, O'zbekistonning yon-atrofida xavfsizlik, barqarorlik va ahil qo'shnichilik muhitini shakllantirish, mamlakatimiz-ning xalqaro nufuzini mustahkamlash.

2. Quyidagilar: 2017- 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirish bo'yicha Milliy komissiya 2-ilovaga muvofiq;

Harakatlar strategiyasida nazarda tutilgan O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish bo'yicha komissiyalar 3-7 - ilovalarga muvofiq tuzilsin.

3. Belgilab qo'yilsinki:

Harakatlar strategiyasini o'z vaqtida va samarali amalga oshirish barcha davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari hamda ularning mansabdor shaxslari faoliyatining birlamchi vazifasi va bosh ustuvor yo'nalishi hisoblanadi;

Harakatlar strategiyasi besh bosqichda, yurtimizda yillarga beriladigan nomlardan kelib chiqib, har bir yil bo'yicha davlat dasturlari qabul qilinishini nazarda tutgan holda amalga oshiriladi.

4. 2017 yil O'zbekiston Respublikasida "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili" deb e'lon qilingani ma'lumot uchun qabul qilinsin. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturi(keyingi o'rinlarda - Davlat dasturi) 8-ilovaga muvofiq tasdiqlansin.

5. Harakatlar strategiyasida nazarda tutilgan O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish bo'yicha komissiyalar zimmasiga Davlat dasturiga kiritilgan tadbirlar to'liq, o'z vaqtida va sifatli bajarilishini tashkil etish va nazorat qilish, shuningdek, Harakatlar strategiyasini 2018-2021 yillarda amalga oshirish bo'yicha tegishli yillik davlat dasturlari loyihalarini tayyorlash vazifasi yuklansin.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Harakatlar strategiyasida nazarda tutilgan O'zbekiston Respublikasini rivojlan-tirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish bo'yicha komissiyalar bilan birgalikda davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, nodavlat notijorat tashkilotlarining Davlat dasturida nazarda tutilgan tadbirlarni amalga oshirish bo'yicha faoliyati muvofiqlashtirib borilishini, shuningdek, uning joylarda ijro etilishi ustidan tizimli nazoratni ta'minlasin.

Belgilab qo'yilsinki, Davlat dasturi bajarilishining borishi to'g'risidagi umumlashtirilgan axborot Harakatlar strategiyasida nazarda tutilgan O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish bo'yicha komissiyalar tomonidan har chorakda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devoniga taqdim etib boriladi.

6. Davlat dasturida nazarda tutilgan tadbirlarni amalga oshirish uchun mas'ul davlat organlari va tashkilotlar quyidagilarga alohida e'tibor qaratsin:

jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirish, aholi bilan ochiq muloqotni yo'lga qo'yishning yangi, samarali mexanizm va usullarini joriy etish, mansabdor shaxslarning aholi oldida hisobot berishi tizimini amalda tatbiq etish, shu asosda xalqning davlat hokimiyatiga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga;

jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlarini ko'rib chiqishda byurokratik to'siq va g'ovlar yaratilishiga, aholi bilan muloqot jarayonini kompaniyabozlikka aylanishiga yo'l qo'ymaslikka;

Davlat dasturi doirasida o'tkazilayotgan tadbirlarning ochiqligi, ularda fuqarolar, barcha darajadagi davlat hokimiyati vakillik organlari deputatlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, nuroniylar, xotin-qizlar, yoshlar, ijodiy va ilmiy muassasalar vakillarining keng ishtirok etishiga.

7. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi Davlat dasturida nazarda tutilgan normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining sifatli va o'z vaqtida ishlab chiqilishi, kelishilishi va kiritilishi ustidan monitoring qilish hamda uning natijalari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni va Vazirlar Mahkamasiga har chorakda axborot berib borishni ta'minlasin.

8. O'zbekiston Milliy axborot agentligi, O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi, O'zbekiston Matbuot va axborot agentligi ommaviy axborot vositalarini jalb etgan holda, shuningdek, O'zbekiston mustaqil bosma ommaviy axborot vositalari va axborot agentliklarini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish jamoat fondi, Elektron ommaviy axborot vositalari milliy assotsiatsiyasi, O'zbekiston nodavlat notijorat tashkilotlari milliy assotsiatsiyasi bilan hamkorlikda:

mazkur Farmonning maqsad va vazifalarini ommaviy axborot vositalarida, shu jumladan Internet tarmog'ida keng sharhlab borilishini, uning demokratik islohotlarni chuqurlashtirishga, kuchli fuqarolik jamiyatini shakllantirishga, shuningdek, inson huquq va erkinliklarini himoya qilishni ta'minlash, aholi farovonligini oshirish, fuqarolarning hayotiy muammo va ehtiyojlarini hal etish, jamiyatda qonun ustuvorligi, qonuniylik va adolat, mamlakatimizda tinchlik-osoyishtalik, millatlararo va fuqarolararo totuvlikni qaror toptirish maqsadida davlat organlarining aholi bilan ochiq, to'g'ridan-to'g'ri muloqotini kuchaytirishga yo'naltirilganini jamoatchilikka tushuntirilishini;

Davlat dasturi doirasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning borishi va natijalari to'g'risidagi xolis, to'liq ma'lumot aholiga tezlik bilan yetkazilishini ta'minlasin.

9. O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi Harakatlar strategiyasida nazarda tutilgan O'zbekiston Respublikasini rivojlan-tirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish bo'yicha komissiyalarga rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ijtimoiy-siyosiy va sotsial-iqtisodiy taraqqiyot tajribasini, zarur bo'lganda, xalqaro, xorijiy hukumat va nohukumat tashkilotlari vakillarini jalb qilgan holda, o'rganishda ko'maklashsin.

10. Mazkur Farmonning ijrosini nazorat qilish O‘zbekiston Respublikasining Bosh vaziri A.N. Aripov va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining davlat maslahatchilari zimmasiga yuklansin.

Mustaqillikning chorak asrga yaqin davri ichida mamlakatning yuz yilliklarga teng bo‘lgan rivojlanish yo‘lini bosib o‘tishi – bu mamlakatimiz Birinchi Prezidenti Islom Karimovning rahnamoligi asosida fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurishning asosiy strategik pirovard maqsad sifatida belgilanishi va “Kuchli davlatdan – kuchli jamiyat sari” tamoyili ijtimoiy-iqtisodiy hayot, siyosat, huquq sohasidagi islohotlar bilan uyg‘un holda amalga oshirilmoqda.

Mustaqillikning ilk davridayoq, Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tomonidan mamlakatning tarixiy rivojlanish an‘analari, demokratik prinsiplar va xalqimiz dunyoqarashi, qolaversa mamlakat milliy manfaatlarini o‘zida ifoda etgan fuqarolik jamiyati, huquqiy davlat va bozor munosabatlariga o‘tish davrining nazariy asoslari ishlab chiqildi va u “O‘zbek modeli”da mujassamlashdi. Ana shu asosda rivojlangan mamlakatlarda shakllangan demokratik qadriyatlar, fuqarolik jamiyatiga xos tamoyillar faqat xalqaro tajribalarda sinovlardan o‘tganligi uchungina emas, balki o‘zbek xalqining milliy manfaatlariga mos kelganligi uchun ham mamlakatdagi islohotlar jarayonlariga bosqichma-bosqich tatbiq etila boshlandi.

Mavzu b o‘yicha savollar

1. Taraqqiyotning “o‘zbek modeli”ning konseptual asoslarini ta’riflab bering.
2. O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida demokratik fuqarolik jamiyatini rivojlantirish vazifalarini qo‘yilishining siyosiy-ijtimoiy, ma’naviy asoslarini ta’riflang.
3. “Kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyat sari” g‘oyasining siyosiy, ijtimoiy, ma’naviy ahamiyatini ta’riflab bering.
4. Taraqqiyotning “o‘zbek modeli”ga tayangan holda amalga oshirilayotgan islohotlar zaminida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish borasida erishilgan natijalar xususida ma’lumot bering.
5. “O‘zbek modeli ” jamiyat ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy hayot sohalarida qanday namoyon bo‘lmoqda?

Mustaqil ish topshiriqlari: Fuqarolik jamiyatini barpo etishning asoslari

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR R O‘YXATI:

1. Sharifx o‘jaev M. O‘zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatining shakllanishi. –T.: Sharq, 2003.
2. Qirg‘izboev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. – T.: O‘zbekiston, 2010.
3. Jalilov A boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. – T.: Baqtria press, 2015.
4. Fuqarolik jamiyati. Darslik loyihasi– T.: 2016. Ziyonet.uz. Mualliflar jamoasi.
5. O‘tamurodov A. va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug‘ati. Lotin yozuvida. T.: Turon-zamin-ziyo. 2017. 23 b.t

Test savollari:

1. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov tomonidan 2010 yil 12 noyabr kuni qaysi sohalarini yanada chuqurlashtirish eng muhim ustuvor vazifalar sifatida belgilab berildi?

- A. Davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish, sud-huquq tizimini isloh etish.
- B. Axborot sohasi erkinligini ta'minlash, O'zbekistonda saylov huquqi erkinligini ta'minlash va saylov qonunchiligini rivojlantirish
- C. Fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirish, demokratik bozor islohotlarini va iqtisodiyotini liberallashtirishni yanada chuqurlashtirish
- D. *barcha javoblar to'g'ri

2. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov tomonidan belgilab berilgan bozor iqtisodiyotiga o'tishning asosiy tamoyillarining 1-chisi nima?

- A. *Iqtisodiyotning siyosatdan ustunligi.
- B. Davlat besh islohoti.
- C. Qonun ustivorligi.
- D. Bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tish.

3. Taraqqiyotning "o'zbek modeli" ma'no-mazmunini nechta tamoyil tashkil etadi?

- A. 7
- B. 6
- C. *5
- D. 4

4. O'zbekistonning tadrijiy rivojlanish yo'lini tanlaganligi qanday ijobiy oqibatlarga olib keldi?

- A. Iqtisodiy jarayonlar tezlashuviga.
- B. Islohotlarni sekinlashuviga.
- C. Islohotlarning inqilobiy usuliga.
- D. *Iqtisodiy va ijtimoiy to'fonlardan asrab qoldi.

5. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati asoslarini barpo etishning bosh ustuvor yo'nalishi - bu...

- A. Mustaqillik.
- B. *Inson omili.
- C. Sud - huquq tizimi islohoti.
- D. Bozor munosabatlarini chuqurlashtirish.

6. Har qanday mustaqil davlat mamlakat demokratik taraqqiyotini...

- A. Rivojlangan demokratik davlat rivojlanish sirlarini o'rganishdan boshlaydi.
- B. Umuminsoniy demokratiya taraqqiyoti asosida boshlaydi.
- C. *O'zining taraqqiyot yo'lini qonuniyatlarini aniqlab olishdan boshlaydi.

D. Milliy demokratik tamoyillar asosida boshlaydi.

7. Demokratiyaning universal, barcha xalqlar va elatlar uchun barobar modeli bo‘lishi mumkinmi?

- A. Bo‘lishi mumkin, chunki demokratiya umuminsoniy qadriyatlar.
- B. *Demokratiyaning universal modeli bo‘lishi mumkin emas, chunki bu uning tabiatiga ziddir.
- C. Ba’zi tarixiy taraqqiyot bosqichlarida bo‘lishi mumkin.
- D. Ba’zi bir davlatlarda bo‘lishi mumkin.

8. O‘zbekistonda o‘z-o‘zini boshqarishning an’anaviy shakli qaysi?

- A. *Mahalla.
- B. Kasaba uyushmalari.
- C. Siyosiy partiyalar.
- D. Jamoat birlashmalari.

9. Fuqarolik jamiyati institutlarinishakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha qaysi qonunlarga qo‘shimcha va o‘zgartishlar kiritish taklifi kiritilmoqda?

- A. “Ijtimoiy sheriklik to‘g‘risida”gi Qonun, “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”gi Qonun
- B. “Fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to‘g‘risida”gi Qonun, “O‘zbekiston Respublikasida jamoatchilik nazorati to‘g‘risida”gi Qonun va “Ekologik nazorat to‘g‘risida”gi Qonun
- C. “O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi va siyosiy partiyalar to‘g‘risida”gi
- D. * a va b

10. Bugungi kunda mamlakatimizda fuqarolar yig‘inlari va o‘zini o‘zi boshqarish organlari – mahallalar soni qanchani tashkil etadi?

- A. 5 mingdan ortiq
- B. *10 mingdan ortiq
- C. 15 mingdan ortiq
- D. 20 mingdan ortiq

9-§. O‘ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Darsning maqsadi:

O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi va rivojlanishi to‘g‘risida ma’lumot berish.

REJA:

1.O‘zbekistonda ko‘ppartiyaviylik tizimining shakllanishi va rivojlanishi.

2.O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlari shakllanishi va rivojlanishi huquqiy asoslari.

3.O‘zbekistonda NNTning fuqarolik jamiyati instituti sifatida rivojlanishi.

4. “Harakatlar strategiyasi” – fuqarolik jamiyati sari yo‘l.

Tayanch tushunchalar: siyosiy partiya, ko‘ppartiyaviylik tizimi, fuqarolik jamiyati, fuqarolik jamiyati institutlari, nomarkazlashtirish, o‘zini o‘zi boshqarish, nodavlat notijorat tashkilotlar, harakatlar, uchinchi sektor, yashillar, manfaatlar guruhlari, jamg‘armalar, huquqiy davlat, davlat hokimiyati, institutlar, fuqarolarning huquq va erkinligi, inson manfaatlar, artikulyatsiya, integratsiya, inson huquqlari, ijtimoiy tabaqa (qatlam), erkinlashtirish.

1.O‘zbekistonda ko‘ppartiyaviylik tizimining shakllanishi va rivojlanishi.

O‘zbekistonda demokratik prinsiplar va fuqarolik jamiyati talablari asosida siyosiy partiyalarni tuzish faqat mustaqillik davrida amalga oshirildi. Mamlakatda rivojlangan mamlakatlar tajribasi va milliy an‘analardan kelib chiqib siyosiy partiyalarning jamiyat instituti sifatidagi huquqiy maqomi shakllandi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 60-moddasida siyosiy partiyalarning huquqiy maqomi quyidagicha belgilangan: “Siyosiy partiyalar turli tabaqa va guruhlarning siyosiy irodasini ifodalaydilar va o‘zlarining demokratik yo‘l bilan saylab qo‘yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini tuzishda ishtirok etadilar. Siyosiy partiyalar o‘z faoliyatlarini moliyaviy ta‘minlanish manbalari haqida Oliy Majlisga yoki u vakil qilgan organga belgilangan tartibda oshkora hisobotlar berib turadilar”¹.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 56-moddasiga binoan siyosiy partiyalar “jamoat birlashmalari” sifatida e‘tirof etiladi². Mazkur Konstitutsiyaning 58-moddasida esa “davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashishiga, shuningdek jamoat birlashmalarining davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga aralashishiga yo‘l qo‘yilmaydi”³, deyiladi. Bu bilan, birinchidan, siyosiy partiyalar jamoat birlashmalari kabi jamiyatning instituti ekanligi e‘tirof etiladi; ikkinchidan, siyosiy partiyalarning davlat hokimiyati organlari faoliyatiga aralashishga yo‘l qo‘yilmasligi konstitutsiyaviy me‘yorlar bilan ta‘qiqlanib, uning davlat hokimiyatiga daxldor emasligi ta‘kidlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 34-moddasida jamiyatdagi muxolifiy huquqni himoya qilish maqsadlarida quyidagi qoida mustahkamlangan: “Siyosiy partiyalarda, jamoat birlashmalarida, ommaviy harakatlarda, shuningdek

¹O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.-T.:O‘zbekiston, 2019.-B.20.

²O‘sha joyda. –B.19.

³ O‘sha joyda. –B.20.

hokimiyatning vakillik organlarida ozchilikni tashkil etuvchi muholifatchi shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qadr-qimmatini hech kim kamsitishi mumkin emas”¹.

1991 yil 14 fevralda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to‘g‘risida”gi Qonun mamlakatda ko‘ppartiyaviylik tizimi shakllanishining huquqiy jihatlarini ta‘minlab berishi natijasida mamlakatda yangi siyosiy partiyalarning shakllanish jarayonlari boshlandi. O‘zbekistonda ko‘ppartiyaviylik tizimini qaror topishida 1996 yil 25 dekabrda Oliy Majlis qabul qilgan “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida”gi Qonun muhim o‘rin tutdi. Qonun 17 ta moddadan iborat bo‘lib, unda siyosiy partiyalarning demokratik qoidalar asosida faoliyat yuritishlari uchun rivojlangan mamlakatlar mezonlari talablariga xos bo‘lgan huquqiy asoslar yaratildi. Qonunning 5-moddasiga binoan, “davlat siyosiy partiyalar huquqlari va qonuniy manfaatlari muhofaza etilishiini kafolatlaydi, ustavda belgilangan o‘z maqsadlari va vazifalarini bajarishlari uchun ularga teng huquqiy imkoniyatlar yaratib beradi”². Shuningdek, siyosiy hayotda birinchi marta qonunning 12-moddasida siyosiy partiyalarning huquqlari aniq va ravshan ko‘rsatib berildi: “Siyosiy partiyalar quyidagi huquqlarga ega:

- o‘z faoliyati to‘g‘risidagi axborotni erkin tarqatish, o‘z g‘oyalari, maqsadlari va qarorlarini targ‘ib qilish;

- saylab qo‘yiladigan davlat organlaridagi o‘z vakillari orqali tegishli qarorlarni tayyorlashda ishtirok etish;

- qonunda belgilab qo‘yilgan tartibda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, davlat hokimiyati organlari saylovlarida ishtirok etish;

- partiya faoliyati bilan bog‘liq yig‘ilishlar, konferensiyalar va boshqa tadbirlarni o‘tkazish;

- qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ommaviy axborot vositalari ta‘sis etish va boshqa ommaviy axborot vositalaridan foydalanish;

- O‘zbekiston Respublikasining siyosiy partiyalari bilan ittifoq (blok) tuzish, ular bilan va boshqa jamoat birlashmalari bilan shartnoma munosabatlari o‘rnatish”³.

Fuqarolik jamiyatining muhim belgilaridan biri, bu - siyosiy institutlarda va siyosiy jarayonlarda turli xil fikrlarning erkin ifoda qilinishiga huquqiy asoslar yaratib berish, shuningdek, huquqiy davlat fuqarolari - plyuralistik fikrlashga qobil bo‘lgan shaxslarni shakllantirishdir. Shu maqsadlarda qonunning 13-moddasida Oliy Majlisdagi partiya fraksiyalarining erkin faoliyat yuritishlari, ularning hozirgi davr ilg‘or mamlakatlaridagi me‘yorlar talablariga muvofiq jamiyatning siyosiy rivojlanishiga hissa qo‘sha olish darajasiga ko‘tarilishlarining huquqiy jihatlardan ta‘minlashga asos solindi: “Siyosiy partiyalarning O‘zbekiston Respublikasi Oliy majlisidagi fraksiyalari siyosiy partiyalar tomonidan ko‘rsatilgan deputatlarning ta‘sis yig‘ilishlarida o‘z partiyalarining siyosatini uyushqoqlik bilan o‘tkazish uchun tuziladi”.

Siyosiy partiyalarning jamiyatdagi va siyosiy munosabatlardagi funksiyalarini to‘la bajara olish qobiliyatini shakllantirish uchun ularning faoliyatlarini moliyaviy

¹ O‘sha joyda. –B.13-14.

² O‘zbekiston Respublikasining “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida”gi Qonuni. //O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, № 2 (1250), 1997.-B.12.

³ O‘sha joyda.–B.15.

jihatlardan ham kafolatlash tajribasi O‘zbekistonga ham kirib keldi. 2004 yil 30 aprelda ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisning XIV sessiyasi “Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to‘g‘risida”gi Qonunni qabul qildi. Xususan, siyosiy partiyalarga moliyaviy yordam berish partiyalarning siyosiy raqobatdagi imkoniyatlar notengligini kamaytiradi, ularning alohida jismoniy yoki huquqiy shaxslar guruhlariga nisbatan qaramligini yo‘qotadi. Natijada siyosiy partiyalar korrupsiya ga qarshi kurashning ta’sirchan vositasiga aylanadi. Qonunning 7-moddasiga muvofiq, “Siyosiy partiya, agar u O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga saylov yakunlari bo‘yicha “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy qonuniga muvofiq Qonunchilik palatasida siyosiy partiya fraksiyasini tuzish uchun zarur miqdorda deputatlik o‘rinlarini olgan bo‘lsa, o‘zining ustavda nazarda tutilgan faoliyatini moliyalashtirish uchun davlat mablag‘larini olish huquqiga ega bo‘ladi”. Shuningdek, qonunda O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi davlat mablag‘larini “olish huquqiga ega bo‘lgan siyosiy partiyalar o‘rtasida ularning Qonunchilik palatasida olgan deputatlik o‘rinlari miqdoriga mutanosib ravishda taqsimlaydi”¹. Shu bilan birga, mazkur qonunga binoan siyosiy partiyalarning Qonunchilik palatasi va davlat hokimiyatining boshqa vakillik organlariga saylovda ishtirok etishi, shuningdek, Qonunchilik palatasidagi siyosiy partiya fraksiyalarining faoliyati ham davlat tomonidan moliyalashtirilishi belgilab qo‘yildi.

2007 yilning 1 yanvaridan kuchga kirgan ”Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy Qonunning qabul qilinishi mamlakatda fuqarolik jamiyati institutlarini yanada rivojlantirish uchun huquqiy asoslarni mustahkamlab, siyosiy partiyalar demokratik tamoyillar asosida faoliyat yuritishlari uchun imkoniyatlar yaratadi.

“Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi” g‘oyalarini amalga oshirish mamlakatda fuqarolik jamiyati qurishning yangi bosqichi boshlanganligini anglatadi. Konsepsiyada siyosiy partiyalar rolini oshirishga doir qonunchilik asoslarini demokratlashtirish va takomillashtirishga doir vaifalarni bajarish natijasida davlat boshqaruvini xalq irodasi asosida amalga oshirishga imkoniyatlar yaratiladi.

Konsepsiyasida siyosiy partiyalarga hukumatni shakllantirish sohasida muhim davlat ahamiyatiga ega bo‘lgan qaror qabul qilish vakolati berish taklifi ilgari surildi: O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri nomzodi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga saylovlarda eng ko‘p deputatlik o‘rnini olgan siyosiy partiya yoki teng miqdordagi deputatlik o‘rinlarini qo‘lga kiritgan bir necha siyosiy partiyalar tomonidan taklif etiladi.

Ko‘rinib turibdiki, siyosiy partiyalar saylovchilar (xalq) irodasini ifodachisi sifatida namoyon bo‘lib, hukumatni shakllantirishda eng asosiy siyosiy institut sifatidagi maqomga ega bo‘ldi. Albatta, bu holat fuqarolik jamiyati va huquqiy davlatning muhim belgilaridan biri bo‘lib, partiyalar vositasida shakllangan hukumat xalq irodasi asosida shakllangani uchun ham u xalqchil siyosat olib borishga intiladi.

¹O‘zbekiston Respublikasining “Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni.//O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, № 5 (1337), 2004. –B.32-33.

Milliy mustaqillik davrida tashkil topgan siyosiy partiyalardan biri, bu - **O‘zbekiston Xalq demokratik partiyasidir**. Partiyaga 1991 yilning 1 noyabrida bo‘lib o‘tgan ta’sis qurultoyida asos solindi. O‘zbekiston XDP o‘zini asosan ijtimoiy adolat va ijtimoiy himoyaga muhtoj kishilar manfaatlarini himoya qilishi, mamlakat siyosiy kuchlarining so‘l qanoti sifatida faoliyat yuritishini e’lon qildi.

O‘zbekiston Xalq demokratik partiyasining asosiy maqsadi quyidagilardan iborat:

O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashga va himoyaga ehtiyojmand fuqarolari manfaatlarini ifodalaydi va himoya qiladi. Bular – iqtisodiyotda band bo‘lmagan mehnatga layoqatli aholi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashga ehtiyoj sezadigan va ishga joylashishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan odamlar; doimiy ish joyi va muqim maoshga ega bo‘lmagan aholi qatlami, boshqa ijtimoiy sohalarning xodimlari va mutaxassislari, kam ta’minlangan va ko‘p bolali oilalar, pensionerlar hamda imkoniyatlari cheklangan kishilar. O‘zbekiston XDP davlat tomonidan ushbu toifa kishilarining manfaatlarini ko‘zlab izchil siyosat olib borilishiga harakat qiladi, ularni o‘zining elektorati deb hisoblaydi va saylov kampaniyalarida ularning qo‘llab-quvvatlashiga umid bog‘laydi;

–katta hayotga kirib kelayotgan yoshlarning kasb-hunar tanlashi, ta’lim olishi va o‘qishni bitirganidan keyin ish o‘rniga ega bo‘lishi uchun adolatli, barcha uchun teng hamda ijtimoiy ochiq shart-sharoitlar yaratish; pensionerlar, mehnatga layoqatsiz nogironlar, ota-ona qaramog‘idan mahrum bolalarning hayotiy ehtiyojlarini to‘laqonli qondirishga kafolat beradigan pensiya ta’minoti va ijtimoiy nafaqalar tizimini shakllantirish;

-xalq deputatlari mahalliy Kengashlaridagi partiya guruhlarining hududiy ish o‘rinlari yaratish hamda o‘rta maxsus va oliy ma’lumotli mutaxassislarni tayyorlash dasturlariga moslashtirilgan xizmat va tovarlar ishlab chiqarishni rivojlantirishga doir o‘rta muddatli investitsiya dasturlarini ishlab chiqish hamda tasdiqlash borasidagi tashabbuslarini yanada rivojlantirish; shu o‘rinda mahalliy xomashyodan raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va mavjud resurs hamda talab asosida xizmatlar ko‘rsatishga alohida e’tibor qaratilmoqda¹.

Shuningdek, partiya butun jahon demokratik harakati so‘l qanotida qabul qilingan tenglik, ozodlik, adolat, birdamlik, demokratiya va inson huquqlari, tinchlik prinsiplari hamda xalqimizga xos bo‘lgan milliy va umuminsoniy gumanistik hamda demokratik qadriyatlarga amal qilishini asosiy maqsadlardan biri sifatida qabul qilgan. Partiyaning ijtimoiy ideali – O‘zbekistonda sotsial demokratik davlatni bunyod etishdir. “XXI asrda kuchli O‘zbekiston!” g‘oyasi partiyaning bu maqsadga erishishdagi asosiy g‘oyasi hisoblanadi².

Hozirgi davrda O‘zbekiston XDP oxirgi saylovlarga o‘z safida 496396 mingdan ziyod a’zolari bilan qatnashdi. Partiya a’zolarini bevosita birlashtiradigan 9955 ta boshlang‘ich tashkilot faoliyat ko‘rsatadi. Partiyaning Qonunchilik palatasida 22 ta deputatdan iborat fraksiyasi faoliyat olib boradi.

Partiya o‘zining ommaviy axborot vositalariga ega. Uning markaziy nashrlari: o‘zbek tilida chop etiladigan “O‘zbekiston ovozi” gazetasi; rus tilida chop etiladigan “Golos Uzbekistana” haftaligi.

¹O‘zbekiston Xalq demokratik partiyasi haqida/http://www.elections.uz/uzb/events/political_parties/1548/.

² Народно-демократическая партия Узбекистана/<http://www.12news.uz/news/2013/12/14/%d0%ba%...>

O‘zbekiston “Vatan taraqqiyoti” partiyasi (VTP) 1992 yilning 24 mayida tashkil topdi. VTPning dasturida belgilanganidek, partiya jamiyatning siyosiy tizimidagi faoliyatini parlament partiyasi sifatida tashkil etadi. Partiya o‘z siyosatini davlat hokimiyati va boshqaruv organlariga saylangan vakillari orqali o‘tkazadi. Buning uchun barcha darajadagi vakolatli hokimiyat organlari sayloviga o‘z nomzodlarini tavsiya etadi va ularni saylovchilar tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi uchun kurashadi.

VTP tarkibida 2000 yilda Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Toshkent shahar, 12 viloyat, 220 dan ziyod shahar va tuman kengashlari faoliyat ko‘rsatdilar. Partiya a‘zolarining soni qariyb 35 mingga yetdi. Partiyaning markaziy matbuot nashri – “Vatan” ijtimoiy-siyosiy haftalik gazetasi 2000 yil aprelga qadar faoliyat ko‘rsatdi.

Mamlakatda O‘zbekiston Xalq demokratik va “Vatan taraqqiyoti” partiyalarining tashkil topishi bilan bir partiyaviylik tizimiga butunlay barham berildi. Shuningdek, jamiytdagi ijtimoiy qatlamlarning qonun chiqaruvchi hokimiyatdagi manfaatlarini ifoda etadigan siyosiy oqimlar va tashkilotlar shakllandi. O‘zbekiston Konstitutsiyasidagi demokratik tamoyillar, shuningdek amalga oshirilgan huquqiy va siyosiy islohotlar mamlakatda yangi partiyalarning tuzilishiga keng imkoniyatlar yaratib berdi. 2000 yilning aprel oyida “Vatan taraqqiyoti” partiyasi “Fidokorlar” Milliy Demokratik partiyasi bilan birlashdi.

O‘zbekiston “Adolat” sotsial-demokratik partiyasi (SDP) 1995 yil 18 fevralda tashkil topdi. Partiya milliy xususiyatlarni inobatga olgan holda halqaro sotsial-demokratik harakatining asosiy negizi bo‘lgan “Adolat”, “Yerkinlik”, “Birdamlik” shiorlarini qo‘llab-quvvatlashini va o‘z faoliyatini o‘zini o‘zi boshqarish, oshkoralik va shaffoflik, qonuniylik, ko‘ngillilik, partiya hayotida faol qatnashish, partiya saflariga kirish va undan chiqish erkinligi, partiya a‘zolarining teng huquqliligi asosida olib borishini e‘lon qildi.

O‘zbekiston "Adolat" sotsial-demokratik partiyasining asosiy maqsadi:

-demokratik, huquqiy davlatni, ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan kuchli, adolatli fuqarolik jamiyatini barpo etishda hamda O‘zbekiston hududida yashayotgan barcha millat va elatlarning umumiy manfaatlariga mos keladigan, fuqarolarning qonun oldida tengligi, birdamligi, konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari ta‘minlangan ma‘naviy jipslashgan jamiyatni shakllantirishda faol ishtirok etish.

Partiyaning vazifalari:

-O‘zbekiston mustaqilligini mustahkamlash borasida demokratik jarayonlarni jadallashtirish;

-O‘zbekistonda huquqiy-demokratik davlat barpo etish borasida Vatanga sadoqatli xizmat qiladigan insonlarni tarbiyalash;

-O‘zbekiston fuqarolariga o‘z qonuniy huquqlari, erk va burchlarini anglashga ko‘maklashish, ularning siyosiy ongi, madaniyatining rivoji uchun kurashish;

-o‘zbek xalqining milliy an‘analariga tayangan holda milliy qadriyatlarni tiklash, boy madaniy merosimizni o‘rganish asosida yosh avlodni tarbiyalash;

-millatlararo munosabatlarni mustahkamlash, do‘stlik va hamjihatlikni rivojlantirish, har qanday millatchilik, diniy ekstremizm, terrorizm illatlariga qarshi kurash olib borish, dinlararo bag‘rikenglikni, tinchlik va barqarorlikni, millatlararo totuvlikni targ‘ib qilish;

-davlat ijroiya tizimini takomillashtirish, davlat hokimiyati organlarida iymonli, pok, o'z Vatani, xalqini sevadigan va elu yurtiga sadoqat bilan xizmat qiladigan rahbar va mutaxassis kadrlarning ishlashiga erishish;

-respublika fuqarolarining turmush darajasini ko'tarish, ijtimoiy jihatdan muhtoj aholining muhofazasini ta'minlash borasida takliflar ishlab chiqish va uni amalga oshirish;

-O'zbekistonning jahon miqyosida o'z o'rnini egallashi, dunyodagi ilg'or davlatlar bilan xalqaro huquq talablari asosida o'zaro manfaatli aloqalarini rivojlantirish uchun faoliyat ko'rsatish, milliy manfaatlariga mos keladigan tashqi siyosatni qo'llab-quvvatlash;

-Partiyadan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatligiga, mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlariga, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining saylanadigan lavozimlariga nomzodlar ko'rsatish, qayd etilgan saylovlarda ishtirok etish, shuningdek, saylangan organlarda faoliyat ko'rsatish;

-malakali mutaxassislar, budget sohalari xodimlari, pedagoglar, shifokorlar, muhandis-texnik va ilm-fan vakillari, xizmat ko'rsatish sohalari mehnatkashlari manfaatlarini himoya qilish.

“Adolat” ijtimoiy-siyosiy gazetasi O'zbekiston “Adolat” sotsial-demokratik partiyasining rasmiy nashri hisoblanadi, gazeta 1995 yil 22 fevralda tashkil etilgan¹.

O'zbekiston “Adolat” SDPning Qoraqalpog'iston Respublikasi, Toshkent shahar, viloyatlarda, shuningdek, barcha tuman va shaharlarda partiyaning mahalliy kengashlari faoliyat olib bormoqda. Partiya o'z saflariga 414478 ta (2019 y. ma'lumoti) a'zolari birlashtirgan. 4033 ta boshlang'ich partiya tashkilotlari mavjud. Partiya safida 78670 ta ayollar, 68145 ta 30 yoshgacha bo'lgan a'zolar faoliyat yuritadi. Partiyaning markaziy matbuot nashri - «Adolat» ijtimoiy-siyosiy gazetasidir². Partiya oxirgi saylov – 2019 y. dekabrda saylovlarda Oliy Majlis Qonunchilik palatasida 24 ta deputatlik o'rnini egalladi. To'rt marta Prezidenlikka saylovlarda o'z nomzodi bilan ishtirok etdi³.

O'zbekiston “Milliy tiklanish” demokratik partiyasi (MTDP) 1995 yil 3 iyunda tashkil topdi. O'zbekiston “Milliy tiklanish” demokratik partiyasining asosiy maqsad-vazifasi milliy an'analarni va qadriyatlarni saqlashdan iborat. Partiya huquqiy demokratik davlat va adolatli fuqarolik jamiyatini barpo etish, fan-texnika taraqqiyotini va O'zbekistonning globallashib borayotgan jahonda munosib o'rin egallashini ta'minlashni yoqlaydi. U biz faxrlanadigan milliy an'analar va qadriyatlarimizni saqlab qolish tarafdorlari bo'lgan insonlar manfaatlarini himoya qilishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Bunday shaxslar – partiyaning asosiy ijtimoiy qatlamidir. Partiya mustaqillik yillarida boshlangan milliy qadriyatlarni tiklash, o'zlikni anglash, milliy g'oyalarni shakllantirish va milliy mustaqillik mafkurasini mustahkamlash, xalqning ma'naviy hayotida diniy an'analarni tiklash kabi xayrli ishlarni izchil, bosqichma-bosqich va tizimli ravishda davom ettirish tarafdoridir. Ushbu ishni sifat jihatdan yangi darajaga ko'tarish, uning samaradorligini oshirish zarur.

¹O'zbekiston “Adolat” sotsial-demokratik partiyasi haqida // http://www.elections.uz/uzb/events/political_parties/1547/.

² Социал-демократическая партия Узбекистана «Адолат» // <http://www.12news.uz/news/2013/12/14/%d0%ba%...>

³История партии//<http://ru.adolat.uz/istoriya-partii/>.

“Milliy tiklanish” demokratik partiyasining yangilangan asosiy siyosiy shiori: “Maqsadimiz – O‘zbekiston fuqarosi ongida o‘z mamlakatining tarixiy o‘tmishi, bugungi kuni va kelajagi uchun faxrlanish tuyg‘usini tarbiyalash va mustahkamlash!”. Partiyaning asosiy maqsadi:

–Davlatning yangi xalqaro sharoitlarda va geosiyosiy voqelikda milliy manfaatlarni ro‘yobga chiqarish va himoya qilish yuzasidan amaliy qadamlarining taktik va strategik maqsadlari va vazifalari zahirida milliy tiklanish va rivojlanishning umumiy mafkurasi va keng qamrovli dasturi mavjudligi – bizning muqaddas orzumiz va strategiyamiz bo‘lgan - yurt tinchligi, Vatan taraqqiyoti, xalq farovonligi – umummilliy g‘oyasi atrofida jamiyatimizni birlashtirishga asoslangan yo‘lini O‘zbekiston “Milliy tiklanish” demokratik partiyasi (O‘zMTDP) qo‘llab-quvvatlaydi.

Partiyaning oliy rahbar organi Partiya Qurultoyi bo‘lib, u kamida besh yilda bir marta chaqiriladi. Partiyaning matbuot nashri - "Milliy tiklanish" ijtimoiy-siyosiy gazetasi¹.

Shuningdek, partiya amal qiladigan asosiy siyosiy prinsiplar sifatida quyidagilar e‘lon qilindi: ma‘naviyat, vatanparvarlik, umummilliy birdamlik, xalq hokimiyati, adolatlilik va bag‘rikenglik².

Partiya tarkibidagi Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyat, shahar va tuman kengashlari 5578 ta boshlang‘ich tashkilot va 301000 partiya a‘zolarini birlashtirib turadi. Partiyaning matbuot nashri – “Milliy tiklanish” gazetasi hisoblanadi. Partiyaning Qonunchilik palatasida 36 ta deputatdan iborat fraksiyasi faoliyat olib boradi.

“Fidokorlar” Milliy Demokratik partiyasi (FMDP) 1998 yil 28 dekabrda ta‘sis qurultoyida tashkil topib, 1999 yilning 3 yanvarida Adliya vazirligi ro‘yxatidan o‘tdi.

Partiyaning asosiy maqsadi sifatida quyidagilar e‘lon qilindi: bozor iqtisodiyotiga asoslangan, mulkchilikning turli shakllari amal qiladigan jamiyatga o‘tish; Partiyaning ijtimoiy ideali - bu insonning o‘z-o‘zini kamol toptirish, shaxs manfaatlari uning huquq va erkinliklarini to‘la darajada ro‘yobga chiqarish uchun siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy shart - sharoitlarni kafolatlovchi fuqarolik jamiyatini barpo etishdir³.

Partiyaning vujudga kelishi va faoliyat ko‘rsatishidan maqsad mamlakatda yangi shakllanayotgan kichik va o‘rta mulkdorlar ijtimoiy tabaqasining siyosiy manfaatlarini ifoda etishdir. Shuningdek, partiya o‘z faoliyatida ko‘proq yoshlarga tayanib ish olib borishi ta‘kidlandi.

Partiyaning Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Toshkent shahri, barcha viloyatlar, shaharlar va tumanlarda mahalliy organlari tuzildi. Partiya a‘zolarining soni 60 mingga yetdi. Partiyaning markaziy organi sifatida “Fidokor” gazetasi ta‘sis etildi⁴.

2008 yil iyun oyida **“Fidokorlar” Milliy Demokratik partiyasi** bilan **O‘zbekiston “Milliy tiklanish” demokratik partiyasining** bir partiyaga birlashishiga doir tayyorgarlik ishlari amalga oshirildi. Mazkur ikki partiyaning qurultoylari o‘zlarining saylovlar davrida va parlament faoliyatida o‘z ta‘sirini oshirish,

¹O‘zbekiston “Milliy tiklanish” Demokratik partiyasi haqida/http://www.elections.uz/uzb/events /political _ parties/1549/.

² O‘zbekiston “Milliy tiklanish” demokratik partiyasining nizomi va dasturi. -T.: 2012.-B.2.

³ O‘zbekiston “Fidokorlar” milliy demokratik partiyasi dasturi. -Fidokor, 1999, 11 fev.

⁴ Qarang: O‘zbekiston “Fidokorlar” milliy demokratik partiyasining saylovoldi harakat dasturi.-T.: G‘. G‘ulom nomli nashr., 2004.-B.19-20.

elektoratning ko‘proq qismini jalb etish maqsadlarida yagona partiyaga birlashdi. Tuzilgan yangi partiyaning nomi **O‘zbekiston “Milliy tiklanish” demokratik partiyasi** deb atashga qaror qilindi. Partiyaning markaziy, mintaqaviy va boshlangich tashkilotlari har ikki partiya vakillaridan iborat holda qaytadan tashkil etildi. Partiya dasturi endi jamiyatdagi ko‘proq ijtimoiy qatlamlar va guruhlar manfaatlarini ifoda eta boshladi.

O‘zbekistonda qisqa davr ichida siyosiy partiyalarning siyosiy tizim sub’ektlari sifatida faoliyat ko‘rsatishlari, ularning siyosiy tizimga ta’sir eta olish qobiliyatlarining shakllanishi natijasida demokratik tamoyillardagi ko‘ppartiyaviylik tizimi shakllandi. Siyosiy partiyalar jamiyatning instituti sifatida har bir partiya o‘zi tayangan ijtimoiy qatlamlar va guruhlar manfaatlarini birlashtirish va ifodalash, shuningdek fuqarolar siyosiy madaniyatini oshirish, ularning ijtimoiy-siyosiy faolliklarini yuksaltirish sohasida katta ishlarni amalga oshira boshladilar.

Mamlakatda parlament islohotlarining boshlanishi, ikki palatali parlamentni shakllantirish uchun huquqiy asoslarning ishlab chiqilishi munosabati bilan siyosiy partiyalarning jamiyatdagi va davlat qurilishidagi o‘rni yanada yuksaldi. 2004 yil dekabrda parlament va mahalliy vakillik organlariga bo‘lgan saylovlarda parlamentning quyi palatasi - Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlar ko‘rsatish huquqining siyosiy partiyalarga berilishi, mahalliy vakillik organlaridan parlament deputatligiga nomzod ko‘rsatish huquqining bekor qilinishi munosabati bilan partiyalarning qonun chiqaruvchi hokimiyatni shakllantirish sohasidagi yangi davri boshlandi.

2003 yil 15 noyabrda O‘zbekiston siyosiy tizimida yana bir siyosiy partiya - **Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati - O‘zbekiston Liberal-demokratik partiyasi** (O‘zLiDep) tashkil topdi. Partiyaning tuzilish tashabbuskorlari asosan mamlakatdagi o‘rta qatlam - tadbirkorlar va ishbilarmonlarning ilg‘or vakillari bo‘lib, partiya o‘rta ijtimoiy qatlam siyosiy manfaatlarini va irodalarini ifoda etishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ydi. O‘zLiDepning tashkil etish maqsadida fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurish islohotlarining chuqurlashib borish jarayonlari tarixiy zaruriyat sifatida kun tartibiga qo‘yildi.

O‘zLiDepning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

Birinchi maqsad. Siyosiy kuch sifatida birlashgan holda tadbirkorlar, ishbilarmonlar va fermerlarning yanada kengroq faoliyat yuritishlari uchun yangi imkoniyatlar yaratish, ularning istiqbolini ham nazariy, ham amaliy jihatdan asoslab berish, jamiyatning mazkur qatlami manfaatlarini himoyalash va ertangi kunini ta’minlash. Shu ijtimoiy toifa nomidan O‘zbekistonning siyosiy sahnasiga chiqish va o‘zining munosib o‘rnini egallash.

Ikkinchi maqsad. Mamlakatning milliy manfaatlarini va taraqqiyotining strategik istiqbollari javob beradigan dasturni Konstitutsiya tamoyillariga suyanib, boshqa siyosiy partiya va harakatlar bilan hamkorlikda ishlab chiqish va amalga oshirish uchun partiyaning kuch va imkoniyatlarini safarbar etish. O‘zbekiston tanlagan ochiq, bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik, huquqiy davlat qurish, fuqarolik jamiyati institutlarining rivojiga keng yo‘l ochib berish va demokratik qadriyatlarni xalq, avvalo yoshlar ongi va hayotiga singdirish.

Uchinchi maqsad. Davlatni boshqarish, jamiyatda shakllanayotgan qarashlarga ta'sir o'tkazish, siyosiy va iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda faol ishtirok etish, ijtimoiy muammolarni hal etishda ko'maklashish, O'zbekistonning xalqaro obro'sini oshirishda, yurt tinchligi va osoyishtaligini saqlashda, millatlararo va fuqarolararo ahillik va totuvlikni mustahkamlash ishida faol qatnashish.

Yoshlarni milliy g'oyaga hurmat, Vatanga muhabbat va sadoqat, o'z elim, o'z yurtim, jon O'zbekistonim deb g'ururlanib yashash ruhida tarbiyalashga munosib hissa qo'shish, har qanday sharoitda mustaqillik yo'lini, qadriyatlar, milliy va diniy an'analar va urf-odatlarini qadrlash barobarida, barcha millat va elatlar qadriyatlarini kamsitishga yo'l qo'ymaslik, bunday xurujlarga qarshi kurash olib borish.

To'rtinchi maqsad. Partiyaning siyosiy platformasi - liberal-demokratik g'oya va qadriyatlarni keng omma ongiga singdirish, bu borada har tomonlama chuqur o'ylangan tashviqot va targ'ibot ishlarini olib borish, o'z safini kengaytirish. Shu g'oyalarni hayotga tatbiq qilishda fidoyilik ko'rsatgan faollarni deputatlikka nomzod sifatida ko'rsatish va saylovchilar ishonchini qozongan o'z deputatlari zimmasiga davlat hokimiyatining qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlarida vakillik vazifasini yuklash hamda ularning faoliyatini boshqarish¹.

O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasini tashkil etishdan asosiy maqsad mamlakatdagi mulkdorlar ijtimoiy qatlamini siyosiy kuch sifatida integratsiya qilish, ularning har birida sochilib yotgan siyosiy manfaatlarini partiya timsolida bir joyga to'plash, ana shu paydo bo'lgan katta siyosiy kuch yordamida mulkdorlarning muammolarini bartaraf etishga har tomonlama ko'maklashishga qaratildi.

Partiyaning Qoraqalpog'iston Respublikasi, barcha viloyat, shahar va tumanlarda partiya kengashlari, 10228 boshlang'ich tashkilotlari faoliyat yuritmoqda. Partiya a'zolarining soni 755000 dan oshdi. Ularning ichida tadbirkorlar va ishbiarmonlar soni tobora ko'payib bormoqda. Partiyaning bosh nashri - "XXI asr" gazetasi 2003 yil 15 noyabrdan boshlab chiqmoqda. Partiyaning Qonunchilik palatasida 53 ta deputatdan iborat fraksiyasi faoliyat olib boradi.

2019 yil 24 yanvarda Adliya vazirligi tomonidan **O'zbekiston Ekologik partiyasi davlat ro'yxatidan o'tkazildi**. Yangi partiyaning asosiy maqsadi barqaror rivojlanishga, ekologik xavfsizlikka erishish, hozirgi va kelajak avlod uchun tabiiy resurslarni saqlash va qulay atrof muhitni yaratishga yo'naltirilgan davlat siyosatini ro'yobga chiqarishni ta'minlash, atrof muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslarni saqlash davlat, jamiyat va mamlakat har bir fuqarosining vazifasi bo'lishiga erishishga ko'maklashishga qaratilgan.

Aytish joizki, dunyoda ekologiya yo'nalishidagi qariyb 100 ta siyosiy partiya faoliyat yuritadi. Odatda "yashillar" nomi bilan yuritiluvchi bu partiyalar, parlament orqali ekologiya sohasidagi davlat siyosati g'oyalarini ilgari suradi. Mazkur partiyalarning yuzaga kelishining asosiy sabablaridan biri global ekologik muammolarning dolzarblashuvi va sonining oshishidir. O'zbekistonda ekologik partiyaning tashkil etish hayotiy zaruratidir. Shu sababli 2019 yilning 8 yanvar kuni O'zbekiston ekologik partiyasi ta'sis s'ezdi bo'lib o'tdi. Ta'sis s'ezdida 2018 yilning 1-17 dekabr kunlari O'zbekiston ekologik partiyasi ta'sis s'ezdiga Qoraqalpog'iston

¹"Tadbirkorlar va ishbiarmonlar harakati – O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasi" (O'zLiDeP) haqida// http://www.elections.uz/uzb/events/political_parties/1546/

Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridan delegatlar saylash bo'yicha o'tkazilgan konferensiyalarda ekologik siyosiy partiya tuzish bo'yicha tashabbuskorlar, ekologiya va sog'liqni saqlash sohasida faoliyat olib borayotgan jamoat tashkilotlari vakillari, olimlar va ekspertlar, ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari, talabalar, OAV va keng jamoatchilik vakillari orasidan muqobilik asosida saylab olingan 250 nafar delegatlar, ya'ni ommaviy axborot vositalari va umuman keng jamoatchilik vakillari ishtirok etishdi.

O'zbekiston Respublikasining "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi qonunining 6-moddasiga asosan ekologik partiya tashkil etish bo'yicha mamlakat fuqarolaridan iborat tashabbuskorlar guruhi shakllandi.

O'zbekiston ekologik partiyasi ona tabiatni asrash, inson salomatligini himoya qilish, shaharlarda daraxtlar va turli o'simliklarni ko'paytirishga doir faoliyati o'z samarasini bera boshladi. Shuningdek, partiyaning «Sog'lom muhit - inson salomatligi» g'oyasi ham o'z atrofiga aholining turli ijtimoiy qatlamlarini birlashtira boshladi. Partiya quyidagi dasturiy vazifalarni ilgari surdi:

Ekologik partiya asosiy e'tibori atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish mamlakatimiz har bir fuqarosining umumiy vazifasi bo'lib qolishiga yo'naltiriladi. Ushbu maqsadlarda partiya o'z sa'y-harakatlarini:

-o'z a'zolari va tashkilotlarida, hamkorlarida mintaqaviy, milliy va mahalliy ekologik hamda aholi salomatligi muhofazasi yaxlit dasturlarini ishlab chiqish va bajarishdagi amaliy ishtiroklarini faollashtirishga qaratilgan sa'y harakatlarni shakllantirish;

-Partiya a'zolari va hamkorlarining davlat organlari va jamoat tuzilmalari tomonidan mavjud ekologik muammolarini hal etish va ularning salbiy oqibatlarini bartaraf qilish sohasidagi qonun hujjatlari ijrosi borasidagi mas'uliyatini kuchaytirishga qaratilgan faoliyatini muvofiqlashtirish;

-jamoat birlashmalari, jamoat fondlari va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlarining muayyan ekologik muammolarni hal etishdagi hamkorliklari samaradorligini oshirish va rivojlantirishga yo'naltiradi.

Xususan Ekologik partiya:

-fuqarolarning qulay atrof tabiiy muhitga bo'lgan huquqini himoyalashga hamda tabiatdan foydalanish sohasida iqtisodiy mexanizmlarni joriy etishga qaratilgan ekologik xavfsizlikni kompleks tarzda ta'minlash bo'yicha qonun hujjatlarini qabul qilish va ularni amalga oshirishga;

-mamlakatda ekologik huquq buzarliklar va tabiatga boshqacha tarzda zarar yetkazganlik uchun korxona va tashkilotlarning, mansabdor shaxslar va alohida fuqarolarning javobgarligini kuchaytirishga qaratilgan chora tadbirlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlashga;

-ekologik huquqbuzarliklar va tabiatga zararli bo'lgan boshqa ta'sirlar oqibatlarini bartaraf etish, shu jumladan transchegaraviy ahamiyatga ega bo'lgan holatlarda ham, ular tomonidan atrof-muhitga va inson salomatligiga yetkazilgan zararni qoplashni huquqiy jihatdan tartibga solish hamda huquqni qo'llash amaliyoti samaradorligini oshirishga intiladi¹.

¹Qarang: O'zbekiston ekologik harakati dasturi. -T.:Chinor ENK, 2009. -B.3-4.

Shu tariqa, mamlakatda mustaqillik yillarida siyosiy partiyalarning davlat hokimiyati organlaridan mustaqil ravishda rivojlanishi va keng faoliyat ko'rsatishi uchun ijtimoiy-siyosiy kengliklar yaratildi. Shu bilan birga, Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi "hududiy, bir mandatli saylov okruglari bo'yicha ko'p partiyaviylik asosida besh yil muddatga saylanadigan bir yuz yigirma deputatlardan iborat"¹ bo'lishi bu qoidani O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi Qonunda mustahkamlab qo'yilishi siyosiy partiyalarning mamlakat qonun chiqaruvchi hokimiyatini shakllantirishdagi rolini yanada oshirdi.

Mamlakatda milliy mustaqillikning ilk davrida davlat tomonidan amalga oshirilgan islohotlar natijasi o'laroq, fuqarolik jamiyatining muhim instituti bo'lgan siyosiy partiyalarning demokratik qadriyatlar asosida faoliyat yuritishlari uchun huquqiy asoslar yaratildi. Qisqa davr ichida mamlakatda beshta siyosiy partiya tashkil etilib, ko'ppartiyaviylik tizimi siyosiy hayotga kirib keldi. Parlament, Prezidentlik saylovlari va mahalliy vakillik organlariga saylovlar asosan ko'ppartiyaviylik asosida o'tkazilishi an'anaga aylandi.

2.O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlari shakllanishi va rivojlanishining huquqiy asoslari

Hozirgi davrda fuqarolik jamiyatini shakllantirish, huquqiy davlat qurish vazifalari nodavlat notijorat tashkilotlarni yanada rivojlantirishni taqozo etmoqda. Fuqarolik jamiyati sharoitlarida fuqarolarning turli tuman o'zaro munosabatlari va hamkorligi, ularning ixtiyoriy ravishda jamiyat boshqaruvida ishtirok etishi jarayonlari asosan nodavlat notijorat tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladi. Davlat bilan jamiyatning bir-birlaridan begonalashmasligi ham nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatining rivojlanishi bilan bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 34-moddasidagi «O'zbekiston Respublikasi fuqarolari kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalarga va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqiga egadirlar»² kabi fuqarolarning jamiyat institutlarida ishtirok etishini ta'minlab beradigan huquqiy asoslarning e'tirof etilishi respublikada jamiyat taraqqiyoti insoniyat hayotining bir necha asrlar mobaynidagi tajribalari va sinovlaridan muvaffaqiyatli o'tgan erkinlik jamiyati - fuqarolik jamiyati sari intilayotganligini anglatadi.

Hozirgi davrda O'zbekistondagi nodavlat notijorat tashkilotlar va siyosiy partiyalar faoliyati 1991 y. 14 fevralda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining «Jamoat birlashmalari to'g'risida»gi Qonuni (1997 y. aprelda qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritilgan), O'zbekiston Respublikasining «Kasaba uyushmalari, ularning huquqlari va faoliyatining kafolatlari to'g'risida»gi Qonuni (1992 y. iyul), O'zbekiston Respublikasining «Siyosiy partiyalar to'g'risida»gi Qonuni (1996 y. dekabr), O'zbekiston Respublikasining «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida» yangi tahrirdagi Qonuni (1998 y. may), O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida» yangi tahrirdagi Qonuni (1999 y. aprel),

¹ Qarang:O'zbekiston Respublikasining «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi Qonuni (yangi tahriri).//O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, № 9-10 (1329-1330), 2003.-B.9.

² O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.-T.: O'zbekiston, 2019.-B.13-14.

O'zbekiston Respublikasining «Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida»gi Qonuni (1999 yil aprel) kabi qonunlar vositasida muvofiqlashadi.

O'zbekistonda nodavlat tashkilotlarga doir qonunchilik rivojlangan mamlakatlar tajribasi, xalqaro huquqiy me'yorlar va milliy an'analar asosida shakllantirilgan bo'lib, u o'zida demokratik prinsiplar va qadriyatlarni mujassamlashtiradi. Mamlakatda davlat bosh islohotchi sifatida nodavlat tashkilotlarning qonunchilik asoslarini har tomonlama rivojlantirishga muhim ahamiyat bermoqda. Parlamentda nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatini muvofiqlashtirishga doir yuzlab qonunlar va boshqa huquqiy me'yorlar qabul qilingan bo'lib, ularning ichida O'zbekiston Respublikasining «Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida»gi Qonuni (1999 yil 14 aprel) nodavlat notijorat tashkilotlarning serqirra faoliyatini har tomonlama muvofiqlashtirish va huquqiy jihatlardan ta'minlashga qaratildi.

Qonunning 1-moddasida nodavlat notijorat tashkiloti tuzishning umumiy maqsadi ijtimoiy foydali manfaatlarning qondirilishi ekanligi e'tirof etilib, bu bilan nodavlat tashkiloti o'z faoliyatida xalqchillik prinsipiga amal qilishi shart ekanligi belgilab qo'yildi¹.

Mazkur Qonunning 2-moddasida «Nodavlat notijorat tashkiloti tushunchasi»ning ta'rifi demokratik qadriyatlar asosida talqin qilinadi: «Nodavlat notijorat tashkiloti - jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foйда) olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromadlarni (foydani) o'z qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlamaydigan o'zini o'zi boshqarish tashkilotidir.

Nodavlat notijorat tashkiloti jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini, boshqa demokratik qadriyatlarni himoya qilish, ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy maqsadlarga erishish, ma'naviy va boshqa nomoddiy ehtiyojlarni qondirish, xayriya faoliyatini amalga oshirish uchun hamda boshqa ijtimoiy foydali maqsadlarda tuziladi»².

Ushbu qonunda nodavlat notijorat tashkilotlar bilan davlatning hamkorligi shunday o'z ifodasini topganki, davlat organi, ya'ni parlament qonun qabul qiladi, bu qonunga binoan «uchinchi sektor» a'zolari va jamiyat manfaatlari uchun xizmat qiladi. Qonunda qayd etilgan ijtimoiy foydali maqsad tushunchasi nodavlat tashkilotlar faoliyatini aholining nochor qatlamlarini ijtimoiy himoya qilishga yo'naltiradi. Davlat organlarining muhim funksiyalaridan biri aholini ijtimoiy himoya qilish ekanligini e'tiborga olsak, bu sohada davlat organlari bilan nodavlat tashkilotlarning o'zaro hamkorligi uchun huquqiy asoslarning yaratilganligi namoyon bo'ladi.

«Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida»gi qonunga binoan nodavlat notijorat tashkilotlarining maqsadlari quyidagi yo'nalishlardagi faoliyatlar bo'yicha amalga oshiriladi:

-birinchidan, keng ma'nodagi madaniy maqsadlarga erishish ko'zlab tuzilgan. Bunda maorif, ilm-fan, madaniyat sohalarida faoliyat olib boriladi;

-ikkinchidan, mamlakat aholisining sihat-salomatligini ta'minlashni ko'zlab faoliyat yuritish (sport va jismoniy tarbiya bilan shug'ullanuvchi, turli xil xastaliklarning

¹ O'zbekiston Respublikasining «Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida»gi Qonuni.// «Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Qonuniga sharhlar.-T.:Adolat,2001.-B.15.

² O'sha joyda.-B.14.

oldini olish va ularni davolashning ilg'or tajriba ham usullarini targ'ib etuvchi tashkilotlar);

-uchinchidan, turlicha faoliyat yo'nalishidagi huquqni muhofazalovchi tashkilotlar (masalan, iste'molchilar huquqini himoyalash jamiyati);

-to'rtinchidan, fuqarolarning ma'naviy va boshqa xildagi nomoddiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan tashkilotlar (nosiyosiy uyushmalar, ijtimoiy jamg'armalar va boshqalar);

-beshinchidan, xayr-ehson ishlari bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar¹.

O'zbekistonda nodavlat notijorat tashkilotlarning o'zaro munosabatlari va hamkorligi ushbu Qonunning 4-moddasida quyidagicha ta'riflanadi: «Davlat nodavlat notijorat tashkilotlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlaydi, ularga ijtimoiy hayotda ishtirok etish uchun teng huquqiy imkoniyatlar yaratib beradi. Nodavlat notijorat tashkilotlarining alohida ijtimoiy foydali dasturlariga davlat ko'mak ko'rsatishi mumkin.

Qonunning mazkur 4-moddasi nodavlat notijorat tashkilotlarning davlat organlari bilan o'zaro munosabati asoslarini belgilab beradi. Davlat, bir tomondan, qonuniy asosda nodavlat notijorat tashkilotlarining huquqi va qonuniy manfaatlarini mustahkamlaydi, ikkinchi tomondan, nodavlat notijorat tashkilotlarning huquqi va qonuniy manfaatlarini huquqiy jihatdan himoya qilish mas'uliyatini o'z zimmasiga oladi.

Davlat nodavlat notijorat tashkilotlarining huquqi va qonuniy manfaatlari amalga oshirishini kafolatlovchi shart-sharoitlar yaratadi, barcha davlat organlari va mansabdor shaxslarning zimmasiga qonun talablarini so'zsiz ijro etish vazifasini yuklaydi, zarur holatlarda nodavlat notijorat tashkilotlarining huquqi va qonuniy manfaatlarini har xil tajovuzlardan himoyalaydi. Nodavlat notijorat tashkilotlari o'z huquqi va qonuniy manfaatlarini himoya etilishini mavjud barcha huquqiy usullar bilan muhofazalashga haqlidir.

Shuningdek, qonunning 4-moddasiga muvofiq nodavlat notijorat tashkilotlari o'zlarining moliyaviy manbaini shakllantirish, ichki tizilma va asosiy faoliyat yo'nalishlarini o'z ixtiyori bilan o'zi belgilash masalalarida to'la mustaqildir².

Shu bilan birga, rivojlangan mamlakatlar va xalqaro huquq me'yorlari va milliy qonunchilikdan kelib chiqib davlat quyidagi yo'nalishlarda nodavlat notijorat tashkilotlarining faoliyatini nazorat etish huquqiga egadir:

-nodavlat notijorat tashkilotlarining faoliyatlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari doirasida amalga oshirish lozimligi davlat tomonidan nazorat etiladi (Qonunning 34-moddasiga muvofiq)³;

-nodavlat notijorat tashkilotlarini ro'yxatga olgan davlat organi mazkur tashkilotlar faoliyatlari yo'nalishlari ular nizomi doirasida bo'lishini nazorat etadi (Qonunning 21-moddasiga muvofiq)⁴;

-nodavlat notijorat tashkilotlari anjumanlari va tadbirlarida davlat organlari vakili ishtirok etishi mumkin;-nodavlat notijorat tashkilotlari statistika va soliq organlariga o'z

¹ O'sha joyda.-B.16.

² O'sha joyda.-B.22-23.

³ O'sha joyda -B.129-130.

⁴ O'sha joyda.-B.90.

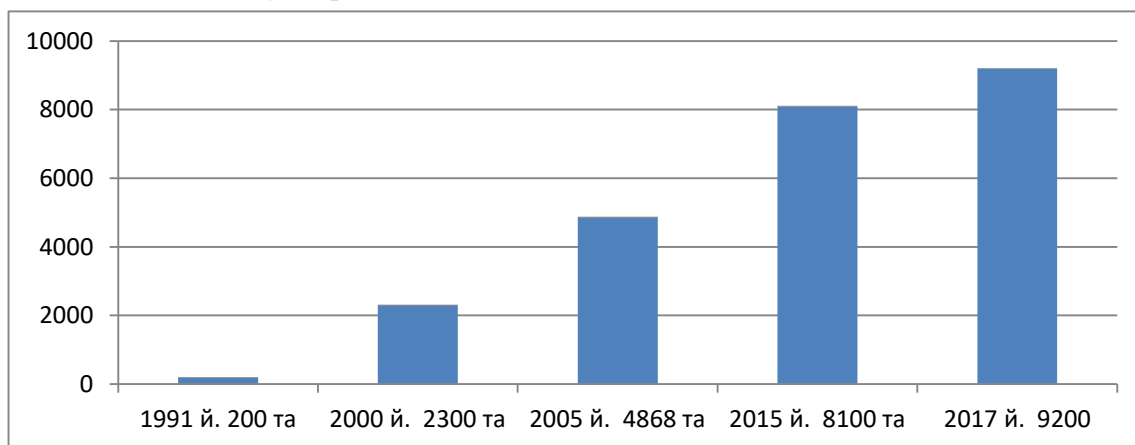
vaqtida hamda tegishli tarzda hisobot berishlarini nazorat qiladi (Qonunning 33-moddasiga muvofiq)¹.

-nodavlat notijorat tashkilotlari, o'z navbatida, davlat organlari va mansabdor shaxslarning ishiga aralashmaydi², ya'ni, ular davlat organlarining ishi ustidan nazorat o'rnatish, hisobot talab etish, moliyaviy nazorat o'rnatishga haqli emas. (Konstitutsiyaning 58-moddasi).

«Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida»gi Qonunning 7-moddasi davlat organlari bilan nodavlat tashkilotlar o'zaro munosabatlari va hamkorligi faoliyatini huquqiy jihatlardan muvofiqlashtiradi. Bu modda shunday talqin etiladi:

«Nodavlat notijorat tashkiloti quyidagi huquqlarga ega:

-o'z a'zolari va qatnashchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini ifodalash hamda himoya qilish;

1-rasm. O'zbekistonda NNT larning o'sish sur'atlari

-ijtimoiy hayotning turli masalalariga doir tashabbuslar bilan chiqish, davlat hokimiyati va boshqaruv organlariga takliflar kiritish;

-davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining qarorlarini ishlab chiqishda qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ishtirok etish»³.

Shuningdek, nodavlat tashkilotlar tizimini yanada mustahkamlash, mazkur tashkilotlarning jamiyatdagi barcha ijtimoiy qatlamlar va guruhlar manfaatlarini ifoda etish maqsadlarida 2003 yil 29 avgustida Oliy Majlis tomonidan O'zbekiston Respublikasining «Jamoat jamg'armalari to'g'risida»gi qonuni qabul qilindi. Uning 3-moddasiga binoan jamoat jamg'armasi deb, yuridik va (yoki) jismoniy shaxslar tomonidan ixtiyoriy mulkiy badallar asosida tuzilgan, o'zining a'zolariga ega bo'lmagan, xayriya, ijtimoiy, madaniy, ta'lim yoki boshqa ijtimoiy foydali maqsadlarni ko'zda tutgan nodavlat notijorat tashkilotiga aytiladi. Shuningdek, viloyatlar, shaharlar va tumanlarda ham mahalliy jamoat jamg'armalar tuzish mumkin⁴.

Mamlakatda nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatining fuqarolik jamiyati instituti darajasida bo'lishining huquqiy asoslarini rivojlantirish maqsadlarida 2007 yilda

¹ O'sha joyda.-B.126.

² Qarang: O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.-T.: O'zbekiston, 2019.-B.20.

³ O'zbekiston Respublikasining «Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida»gi Qonuni.// «Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Qonuniga sharhlar.-T.: Adolat, 2001.-B.28-29.

⁴ O'zbekiston Respublikasining «Jamoat jamg'armalari to'g'risida»gi Qonuni.//O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, № 9-10 (1329-1330).2003.-B.89-90.

O‘zbekiston Respublikasining «Nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatining kafolatlari to‘g‘risida»gi qonuni qabul qilindi. Mazkur qonunda nodavlat tashkilotlarni qo‘llab-quvvatlash va ularning erkin hamda mustaqil faoliyatlarining mavjud qonunchilik va davlat organlari tomonidan kafolatlanishi asosiy maqsad qilib olindi.

Mamlakatda nodavlat notijorat tashkilotlar mustaqilligini ta‘minlash, shuningdek, ularning fuqarolik jamiyatining muhim institutiga aylanishini ta‘minlash maqsadida davlatning «Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari» konseptual siyosiy dasturi qabul qilindi va u mamlakatda jamiyatni rivojlantirishning asosiy tamoyiliga aylandi. Jamiyat siyosiy tizimini yanada erkinlashtirish masalalari mazkur siyosiy dastur qabul qilinganidan keyin yanada dolzarb ahamiyat kasb eta boshladi.

3.O‘zbekistonda NNTning fuqarolik jamiyati instituti sifatida rivojlanishi

Mustaqillik davrida mamlakatda fuqarolik jamiyatining asosi bo‘lgan demokratik institutlarni shakllantirish va rivojlantirish jarayonlariga doir islohotlar yildan-yilga chuqurlashib bordi. 2005 yilga kelib respublikada 402 ta respublika ahamiyatiga molik nodavlat jamoat birlashmalari faoliyat ko‘rsata boshladi. Ulardan 81 tasi xalqaro tashkilotlardan iborat edi. Nodavlat tashkilotlarning 48 tasi jamg‘arma, 78 tasi jamiyat, 4 tasi siyosiy partiya, 42 tasi federatsiya, 16 tasi kasaba uyushmalari, 2 tasi harakat, 20 tasi markaz, 48 tasi assotsiatsiya, 20 tasi uyushma, 5 tasi qo‘mita, yana 37 tasi turli nomlarda rasmiy ro‘yxatdan o‘tgan. Shuningdek, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Toshkent shahri va viloyatlarda davlat ro‘yhatiga olingan 1957 ta, shuningdek, hisob ro‘yxatiga olingan 2911 ta, hammasi bo‘lib 4868 ta mahalliy ahamiyatga ega bo‘lgan jamoat birlashmalari faoliyat ko‘rsatdi¹. Qisqa davr ichida ularning soni tezlik bilan o‘sdı: 2017 yilning 1 noyabr holatiga binoan 9158 ta NNT, 2244 ta diniy tashkilot (shundan, 2070 tasi islomiy, 174 tasi noislomiy) faoliyat yuritdi. 2017 yilning o‘zida 669 ta yangi tashkil etilgan NNT ro‘yxatga olindi².

O‘zbekistonda NNT o‘z faoliyatlarini hududiy mansubligiga bog‘liq holda quyidagi darajalarga bo‘linadi:

- umummamlakat ahamiyatiga ega bo‘lgan NNN. Ular o‘zlarining tuzilmaviy quyi tashkilotlariga (mahalliy tashkilotlari, filiallari, bo‘limlari, vakolatxonalar va boshq.) ega bo‘lib, butun mamlakat miqyosida faoliyat yuritadi;

- mintaqaviy NNT. Ularga Qoraqalpog‘iston respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri hududlarida faoliyat yuritadigan NNT kiradi;

- mahalliy NNT. Ularga tumanlar, shaharlar, shaharcha va boshqa kichik hududlarda faoliyat yurituvchi NNT kiradi.

O‘zbekistondagi NNTni xalqaro tashkilotlar ekspertlari quyidagicha tasniflaydi:

- 1.Aholining yirik qatlamlari ijtimoiy manfaatlari uchun xizmat qiladigan umummilliy tuzilmalar («Mahalla» xayriya jamg‘armasi, «Kamolot» YoIH, Xotin-qizlar qo‘mitasi, Nogironlar jamiyati, «Nuroni» jamg‘armasi va boshq.).

¹O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi joriy arxivi. Davlat ro‘yhatidan va hisob ro‘yhatidan o‘tgan hamda faoliyat ko‘rsatayotgan nodavlat notijorat tashkilotlar umumiy jadvali (2005 y. 12 maydagi holati). –B.2-3.

²2017 yilning 9 oyi davomida Adliya vazirligi tomonidan amalga oshirilgan ishlar yuzasidan ma‘lumotnoma//O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi joriy arxivi. Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyati bo‘yicha ma‘lumotnoma.-B.8.

2.Ekologiya, madaniyat va sog‘liqni saqlash sohaliga ixtisoslashgan milliy-xalqaro jamharmalar («Yekosan», «Ibn Sino», «Sog‘lom avlod», Orolni qutqarish, Amir Temur va boshq. xalqaro jamg‘armalar).

3.Kasbiy va ma‘naviy manfaatlar bo‘yicha tuzilgan ijtimoiy tashkilotlar (Respublika «Ma‘naviyat targ‘ibot» markazi, «Ijtimoiy fikr» jamoatchilik fikrini o‘rganish markazi va boshq.).

4.Umummilliy hayriya jamiyatlari va jamg‘armalari (Bolalar jamg‘armasi, «Mehrnuri» jamg‘armasi va boshq.).

5.Huquqni himoya qilish nohukumat tashkilotlari (O‘zbekiston sudlar uyushmasi, Advokatlar palatasi, Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi va boshq.).

6.Ijodiy ziyolilarning milliy jamoat tashkilotlari (Yozuvchilar uyushmasi, Jurnalistlar uyushmasi, Kompozitorlar uyushmasi, Arxitektorlar uyushmasi, Kinematografistlar uyushmasi va boshq.)

7.Milliy-madaniy markazlar (ular O‘zbekistonda yashayotgan milliy jamoalar (ozchilik) vakillarini milliy va etnik belgilariga qarab birlashtiradi, xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik jamiyatlari va boshq.).

8.Ijtimoiy ahamiyatli qatlamlar va ijodiy manfaatlar bo‘yicha birlashmalar (Veteran jangchilar birlashmasi, Avtomoto havaskorlarining ko‘ngilli jamiyati, Ixtirochilar va ratsionalizatorlar jamiyati, Turistlar klubi, Havaskor qo‘shiqchilar klubi va boshq.).

Bundan tashqari, NNTlar qatoriga turli shakllarga mansub bo‘lgan tashkilotlarni kiritish mumkin:

- Siyosiy partiyalar va ijtimoiy harakatlar;
- Kasaba uyushmalari;
- Diniy tashkilotlar;
- Turli sport federatsiyalari va uyushmalari¹.

Mamlakatimizda 1991 yili jamoat birlashmalarining soni 200 tani tashkil etgan bo‘lsa, 2000 yilda ularning soni 2300 taga, 2010 yilda – 5100 taga yetdi. Bugungi kunda jamiyat hayotining turli sohalarida 8 ming 100 dan ziyod nodavlat notijorat tashkiloti faoliyat ko‘rsatmoqda. Bu degani 2010 yilga nisbatan 1,6 marta ko‘p demakdir².

Mamlakatdagi nodavlat notijorat tashkilotlarining 39 foizi hukumat va uning quyi organlari tashabbusi bilan tuzildi. Mavjud nodavlat notijorat tashkilotlarining 16,1 foizini sport, 10,4 foizini yoshlar, 10 foizini huquqiy va demokratik institutlarni mustahkamlash, 9 foizini siyosiy partiya tashkilotlari, 8,4 foizini nogiron va imkoniyati cheklanganlar huquq va manfaatini himoya qilish, 6,4 foizini madaniyat-ma‘rifat va tarix yo‘nalishi, 6,3 foizini kasaba uyushmalari, 5 foizini xotin-qizlar, 4,4 foizini favqulodda vaziyatlar, 4,2 foizini faxriylar, 3,8 foizini sog‘liqni saqlash, 3,4 foizini tadbirkorlar va fermerlar hamda qolgan 12,6 foizini boshqa sohalar tashkil etadi³.

Mamlakatda milliy mustaqillikning dastlabki davrlarida O‘zbekiston «Mahalla» xayriya jamg‘armasi tashkil topdi. O‘tgan davr ichida «Sog‘lom avlod uchun» xalqaro

¹ Формирование нового видения роли и места ННО в процессах политической и экономической модернизации в Узбекистане.-Т.:ЦЭИ;BMT Rivojlanish dasturi, 2010.-Б.54-55.

²O‘zbekiston Respublikasi nodavlat notijorat tashkilotlari milliy forumi materiallari, (21-22 dekabr 2014 y.).-Т., 2015.-Б.3-4.

³Meliev X.Fuqarolik jamiyati: uni qo‘llab-quvvatlashning milliy modeli. <http://huquqburch.uz/uz/view/2007>.

nohukumat xayriya jamg'armasi, «Ekosan» xalqaro ekologiya va salomatlik jamg'armasi, Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati Assambleyasi, Xalqaro Amir Temur jamg'armasi, Xalqaro Imom Buxoriy jamg'armasi, «Oltin meros» jamg'armasi, respublika «Ma'naviyat va ma'rifat» jamoatchilik markazi, «Xalq birligi» harakati, O'zbekiston faxriylarini qo'llab-quvvatlash «Nuroni» jamg'armasi, «Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakati, «Ijtimoiy fikr» jamoatchilik fikrini o'rganish markazi, Tovar ishlab chiqaruvchilar va tadbirkorlar Palatasi, Milliy matbuot markazi, Baynalmilal madaniy markaz, respublika «Iste'dod» jamg'armasi kabi nodavlat tashkilotlar tuzildi. O'zbekiston xotin-qizlar qo'mitasi esa demokratik prinsiplar asosida butunlay qaytadan tashkil etildi. Shu bilan birga, O'zbekiston «Tadbirkor ayol», O'zbekiston Bolalar jamg'armasi, «Ayol va salomatlik», «Mehr», «Ayollar resurs markazi», «Ayol va jamiyat» instituti kabi xotin-qizlar muammolarini hal etishga qaratilgan va ular manfaatlarini ifodalaydigan nodavlat tashkilotlar faoliyat yuritmoqda.

Ma'lumki, O'zbekiston ko'p millatli mamlakat. O'zbekistonda Yurtimizda fuqarolik jamiyati instituti sifatida shakllangan va tobora rivojlanib borayotgan turli millatlarning milliy-madaniy markazlari turli millatlar vakillarini madaniyati, tili va ma'naviy dunyosini rivojlantirishga xizmat qila boshladi. Milliy-madaniy markazlar mamlakatda o'zaro tenglik asosida yashayotgan 130 ta turli millat va elatlarning manfaatlarini ifodalash, o'zlari mansub bo'lgan madaniyat, o'z milliy qadriyatlari va urf-odatlarini yo'qolib ketmasdan yashashi uchun ko'mak berib kelmoqda.

Respublika baynalmilal madaniyat markazi, 138 ta milliy madaniy markazlar, O'zbekiston xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik va madaniy-ma'rifiy aloqalar jamiyatlari kengashi, shuningdek, 34 ta do'stlik jamiyatlari muvafaqqiyatli faoliyat yuritib kelmoqda. Ulardan 14 tasi respublika ahamiyatiga molik tashkilot maqomiga egadir. Ularning 31 tasi koreys, 23 tasi rus, 10 tasi tojik, 9 tasi qozoq, 9 tasi tatar millatiga mansub faollar tomonidan tashkil etilgan. Shuningdek, mamlakatda 8 ta ozarbayjon, 7 ta turkman, 6 ta ukrain va qirg'iz, 5 ta turk va Yevropa yahudiylar millatiga mansub bo'lgan milliy-madaniy markazlari faoliyat ko'rsatmoqda. Shuningdek, nemis, polyak va arman, uyg'ur, arab, bolgar, boshqird, grek, gruzin va boshqa millat vakillari ham o'zlarining milliy-madaniy tashkilotlari tarkibida turli madaniy tadbirlar va anjumanlar vositasida faol ishtirok etmoqda.

O'zbekistonda nodavlat notijorat tashkilotlarini fuqarolik jamiyati instituti sifatida rivojlantirishda 2005 yilning 10 iyunida «O'zbekiston nodavlat notijorat tashkilotlari milliy Assotsiatsiyasi»ning tashkil topishi muhim ahamiyat kasb etdi. Uning asosiy maqsadlari sifatida qo'yidagi faoliyat yo'nalishlari belgilandi:

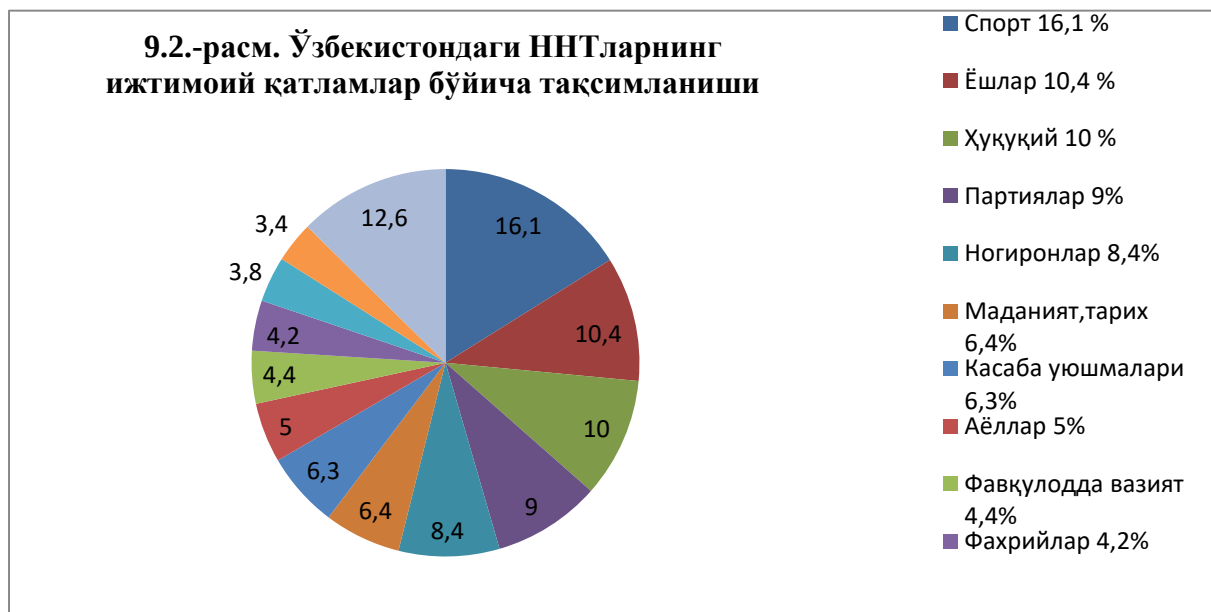
-ixtiyoriy ravishda a'zo bo'lgan nodavlat notijorat tashkilotlarini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotini yanada erkinlashtirish va demokratlashtirish, mamlakatni modernizatsiya va isloh qilish, demokratik qadriyatlarni mustahkamlashdagi ishtirokini, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy hayotdagi faolligini, huquqiy davlat asoslarini mustahkamlash va inson haq-huquqlarini himoya qilishdagi o'rnini yanada kengaytirish;

-davlat hokimiyati va boshqaruv organlari bilan muvozanatda o'zaro va ikki tomonlama manfaatli muzokaralar orqali jamiyatning turli ijtimoiy qatlamlari manfaatlarini ifoda

etishda nodavlat notijorat tashkilotlarning ishtirokini ta'minlash¹.

Hozirgi davrga kelib «O'zbekiston nodavlat notijorat tashkilotlari milliy Assotsiatsiyasi»ga 400 dan ortiq turli respublika miqyosidagi va viloyatlarda faoliyat yuritayotgan nodavlat notijorat tashkilotlar a'zo bo'lib kirdilar.

Mamlakatda mustaqil, barqaror, aholining turli qatlamlari qo'llab-quvvatlaydigan fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirishga, ijtimoiy ahamiyatli muammolarni hal etishdagi, fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy va ish faolligini oshirishdagi rolini kuchaytirish maqsadlarida 2005 yil 26 iyulda «O'zbekiston nodavlat notijorat tashkilotlarini qo'llab-quvvatlash fondi» tashkil topdi. Uning asosiy vazifalari sifatida quyidagilar belgilandi:

-zarur moddiy vositalar va moliyaviy mablag'larni yig'ish, jumladan fuqarolik jamiyati institutlarining, eng avvalo, aholi qo'llab-quvvatlaydigan, mustaqil respublika fuqarolarining u yoki bu manfaatlarini qondirish va himoya qilish bo'yicha ularning oldida turgan vazifalarni mustaqil hal etuvchi nodavlat notijorat tashkilotlarining rivojlanishini rag'batlantirish uchun mo'ljallangan mahalliy, chet el, xalqaro tashkilotlar va moliyaviy institutlarning grantlarini jalb etish;

-eng muhim gumanitar, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa ijtimoiy ahamiyatli muammolarni hal etishdagi fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishga, fuqarolik jamiyatining institutlarini rivojlantirishga qaratilgan nodavlat notijorat tashkilotlar loyihalari va dasturlarini moliyalash².

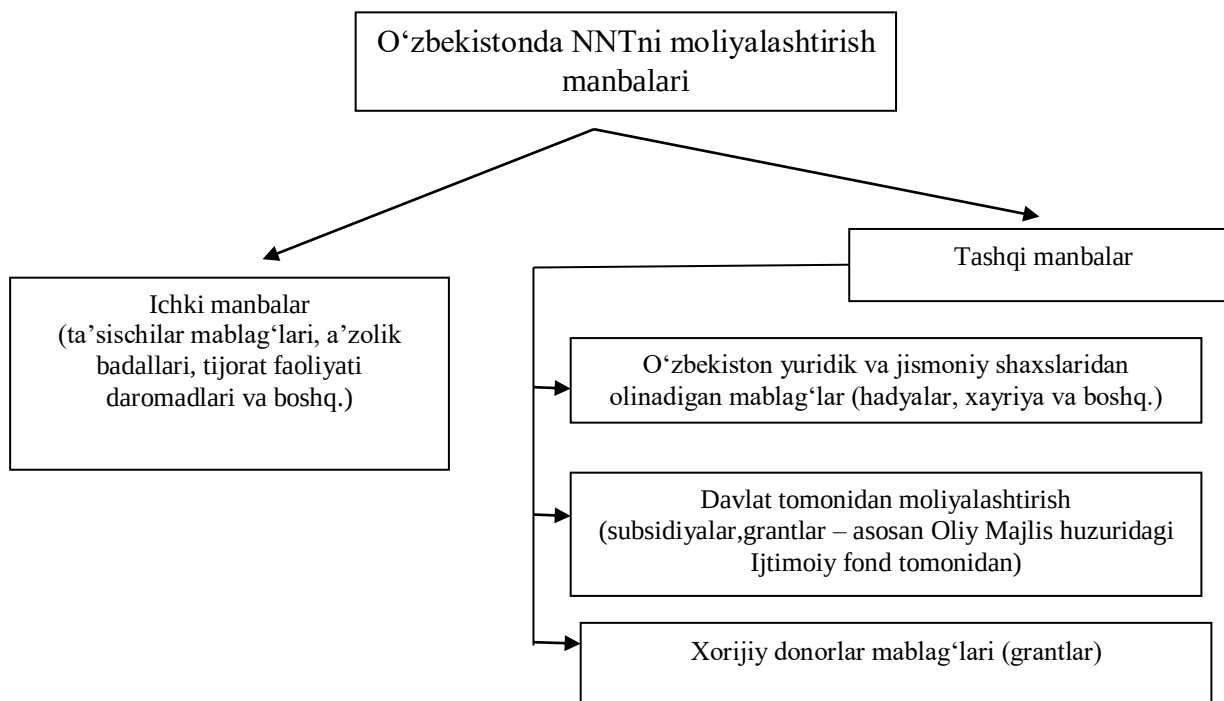
O'zbekiston Respublikasining "Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining kafolatlari to'g'risida"gi qonuniga ko'ra NNT va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari faoliyati davlat tomonidan subsidiya, grant, ijtimoiy buyurtmalar berish shaklida qo'llab-quvvatlanmoqda. 2008 yildan hozirga qadar Oliy Majlis huzuridagi jamoat fondi mablag'larini boshqarish bo'yicha parlament komissiyasi ko'magida NNT va fuqarolik jamiyati boshqa institutlari assotsiatsiyalari va birlashmalarining 600 ga yaqin ijtimoiy ahamiyatga ega loyiha, dastur, ustav vazifalari amalga oshirildi³. Faoliyati

¹ O'zbekiston nodavlat notijorat tashkilotlari milliy Assotsiatsiyasining ustavi.-T., 2005.-B.3-4.

² O'zbekiston nodavlat notijorat tashkilotlarini qo'llab-quvvatlash fondi ustavi.-T.,2005. –B.3-4.

³ Siddiqov D. Fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirishda parlamentning roli.//<http://www.uz/uz/news/info/economy/3398/>. Do'stlik bayrog'i.

davomida ishlab topilgan barcha mablag'larni NNT o'zlarining dasturlarini kengaytirish va moliyalashtirishga yo'naltiradi. Albatta, o'z o'rnida, NNT ijtimoiy muammolarni hal qilish, sog'liqni saqlash, ta'lim, fan, madaniyat va san'atni qo'llab-quvvatlash, fuqarolar huquqiy madaniyatini oshirish, fuqarolarni jamiyatni boshqarishdagi ishtirokini kengaytirish kabi faoliyati bilan fuqarolik jamiyatini rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Shuningdek, O'zbekistonda BMTning Rivojlanish Dasturlari asosida o'nlab xorijiy nodavlat tashkilotlar o'z vakolatxonalari va boshqa vakillik idoralarini tashkil etdi. Jumladan, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti vakolatxonasi, BMTning Bolalar jamg'armasi (YuNISEF) vakolatxonasi, Xalqaro rivojlanish bo'yicha AQSh agentligi vakolatxonasi, «Britaniya Kengashi» («British Council»), Konrad Adenauer jamg'armasining Markaziy Osiyo va Qozog'iston mamlakatlari bo'yicha vakolatxonasi, Fridrix Ebert jamg'armasi vakolatxonasi, Xalqaro ta'lim bo'yicha Amerika Kengashi («ACCELS»), Markaziy Osiyoga beg'araz yordam tashkiloti («CAFE»), Germaniya Agroaksiya tashkiloti, YuNESKO vakolatxonasi, «Global Involment» nomli ta'limga doir tashkilot, Osiyo madaniyati va rivojlanish instituti, AQShning «Mehr-muruvvat korpusi» va ekologiyaga oid «KOFUTIS» tashkiloti, fuqarolik jamiyati qurishga ko'maklashuvchi «Krosslink Development Interneshnl» xalqaro tashkiloti, Xalqaro rivojlanish assotsiatsiyasi, Buyuk Britaniyaning «Rivojlanish uchun hamkorlik» tashkiloti, AQShning Xalqaro tadqiqotlar va o'zaro almashishlar kengashi (IREX), Yevroosiyo jamg'armasi, Germaniyaning «Gyote instituti», Fransiyaning «Alyans Franse» tashkiloti, Xalqaro hamkorlik bo'yicha Koreys agentligi, Rivojlanish va hamkorlik bo'yicha Turkiya agentligi, Xalqaro hamkorlik bo'yicha Yaponiya agentligi, kabi yuzdan ortiq xorijiy mamlakatlar nodavlat tashkilotlari vakolatxonalari va filiallari turli sohalarida keng faoliyat yuritmoqda¹. Hozirgi davrda mamlakatda 50 ga yaqin xorijiy mamlakatlar NNT va ularning vakolaxonalari faoliyat olib bormoqda.

¹ Qarang: Профили организаций оказывающих содействие Республике Узбекистан. Сборник.-Т.,2004.-Б.10-46.

Mamlakatda XXI asr boshlarida «Kuchli davlatdan - kuchli jamiyat sari» konseptual siyosiy dasturni amalga oshirish maqsadlaridan kelib chiqib, markaziy davlat organlarining ayrim vakolatlarini mahalliy davlat hokimiyati, o'zini o'zi boshqarish organlari va nodavlat notijorat tashkilotlarga bosqichma-bosqich berib borish asosida jamiyat qurilishini erkinlashtirish jarayonlari boshlandi. Bu sohada quyidagi yo'nalishlarda islohotlar bosqichma-bosqich ravishda amalga oshirilmoqda:

- birinchidan, jamiyat a'zolarining ongi, irodasi, madaniyati, ma'naviyati va bilimi yuksak darajada bo'lishiga erishish, ularning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatiga alohida e'tibor berish;

- ikkinchidan, jamiyat a'zolarining manfaatlari uyg'unlashuvi jarayonlarini shakllantirish, jamiyat manfaatlarining shaxsiy manfaatlar bilan mushtarakligiga erishish;

- uchinchidan, jamiyatning takomillashuvi va yangilanishi uchun kuchli va real siyosiy, iqtisodiy, madaniy imkoniyatlarni shakllantirish;

- to'rtinchidan, jamiyat a'zolari va tuzilmalari o'rtasidagi hamkorlik asosida jamiyatning umumiy manfaatlarini uyg'unlashtirish;

- beshinchidan, jamiyatdagi munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy qoidalar ta'sirini kuchaytirish, ularga ongli ravishda bo'ysunish amaliyotini vujudga keltirish;

- oltinchidan, siyosiy hokimiyatning o'z vazifalarini to'liq bajarishiga kengroq va qulayroq imkoniyatlar yaratish, siyosiy hokimiyatga nisbatan jamiyat a'zolari ishonchini kuchaytirish, uning aholi tomonidan keng va faol qo'llab-quvvatlanishiga erishish kabi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi.

Hozirgi islohotlarni yanada chuqurlashtirish davrida «Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari» tamoyilini hayotga tatbiq etish jarayonlaridagi muammolardan biri, bu - turli ijtimoiy qatlamlar shakllanishining sekin kechishi natijasida ularning turli manfaatlari nodavlat notijorat tashkilotlar faoliyatida ifodalanishi qiyin kechmoqda. Chunki, «uchinchi sektor» tashkilotlari u yoki bu ijtimoiy qatlamlar va guruhlar manfaatlarini ifodalay olish qobiliyatiga ega bo'lgandagina fuqarolar ular faoliyatida ishtirok etishga moyil bo'ladilar. Aks holda esa fuqarolar nodavlat notijorat tashkilotlariga befarqlik bilan qaraydilar.

Mamlakatdagi nodavlat notijorat tashkilotlarining aksariyat qismi hali o'zlari tayanadigan ijtimoiy qatlamlarni aniqlashtirib olmaganliklari yoki o'zlarini biron-bir ijtimoiy qatlam manfaatlarini ifodalovchi tashkilot darajasiga yetkaza olmaganliklari uchun ham ular faoliyatiga fuqarolarni jalb etish muammolari o'z yechimini topganicha yo'q. Ayniqsa, hali ham aksariyat jamoat birlashmalari va nodavlat tashkilotlarning rahbarlari va faollarining eski byurokratik nomenklatura tizimida orttirgan ruhiyati va ish uslublaridagi tajribalari, xuddi davlat organlariga xos rahbarlik kabi faoliyati hamon saqlanib qolayotganligi achinarli holdir. Ularning ba'zilar esa hali ham davlat hokimiyati organlarini o'zlarining bevosita rahbarlari-nazoratchilari deb bilmoqdalar.

Mamlakatdagi kasaba uyushmalarini fuqarolik jamiyati instituti sifatida demokratlashtirishdagi muhim vazifalardan biri – bu xalqaro tajribalardan kelib chiqib, mehnat jamoalaridagi boshlang'ich kasaba uyushmalarining tashkiliy va ijtimoiy himoyaga taalluqli faoliyatini yuksaltirish, ijtimoiy sherikchilikda ham ularning hal qiluvchilik rolini ko'tarish, ularni mustaqil tashkilot sifatidagi maqomini ta'minlash,

shuningdek, tarmoqlar kasaba uyushmalari atrofiga jipslashtirish fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga muhim e'tibor berishdir.

Mamlakatda fuqarolik jamiyati qurishdagi yana bir muhim muammolardan biri, bu - fuqarolar siyosiy madaniyati va huquqiy madaniyatlari demokratik asoslarda shakllanishiga erishishdir. Shuningdek, fuqarolarning ijtimoiylashuv jarayonlarini amalga oshirishda nodavlat tashkilotlarning o'rnini oshirish ham hozirgi davrning dolzarb vazifalaridan biridir.

4. “Harakatlar strategiyasi” – fuqarolik jamiyati sari yo‘l

2016 yilda Sh.M.Mirziyoevning mamlakat Prezidenti etib saylanishi, Prezident tomonidan “xalq davlat organlariga emas, balki davlat organlari xalqimizga xizmat qilishi kerak” prinsipini e'lon qilinishi, davlat boshqaruvi va xizmatini fuqarolik jamiyati talablariga mos holga keltirish uchun “O‘zbekistonda Ma’muriy islohotlar konsepsiyasi”ni qabul qilinishi O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning yangi bosqichini boshlab berdi. Mamlakat Prezidenti Sh.M.Mirziyoev mamlakatda fuqarolik jamiyati qurish maqsad va vazifalari, bu sohadagi muammolar ustida to‘xtalib, quyidagi fikrlarni bildirdi: “Erkin fuqarolik jamiyatini barpo etish, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish borasida amalga oshirayotgan islohotlarimizda nodavlat notijorat tashkilotlarining o‘rni va roli beqiyos ekanini alohida ta’kidlash joiz. Hozirgi kunda yurtimizda 9 mingdan ortiq nodavlat notijorat tashkiloti mavjud, 29 ta xalqaro va xorijiy nohukumat tashkilotlarining filial va vakolatxonalari faoliyat yuritmoqda. 2017 yilda “Nuroniylar jamg‘armasi, Yoshlar ittifoqi, O‘zbekiston fermer, dehqon xo‘jaliklari va tomorqa yer egalari kengashi, Savdo-sanoat palatasi, o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo‘yicha Respublika kengashi kabi nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatini takomillashtirish, ularni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan alohida farmon va qarorlar qabul qilindi. Ammo ana shunday muhim sa’y-harakatlarga qaramasdan, aholining muammolarini tizimli o‘rganish, ularni aniq hal etish, ayniqsa, ijtimoiy sharoiti og‘ir ayollarni qo‘llab-quvvatlash, yoshlar va xotin-qizlar o‘rtasida huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olish, ularni ish bilan ta’minlash masalalarida bu tashkilotlarning ishtiroki yetarli darajada sezilmayapti. Ular faqat nomiga yig‘ilishlar o‘tkazish bilan mashg‘ul bo‘lib qolmoqda. Nodavlat notijorat tashkilotlari bugun aytilgan tanqidiy gaplardan xulosa chiqarib, o‘z faoliyatida burilish yasaydi, deb ishonamiz”¹.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi farmoni bilan “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”ni tasdiqlanishi va uni hayotga tatbiq etilishi natijasida fuqarolik jamiyati institutlari demokratik prinsiplar asosida rivojlana boshladi.

“Harakatlar strategiyasi”ning “Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari” nomli birinchi ustuvor yo‘nalishida demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda Oliy Majlis palatalari, siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish masalasi birinchi o‘rinda qo‘yilib, bir yilning o‘zida davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish yo‘nalishida – 7 ta qonun, 3 ta farmon, 7 ta qaror va 4 ta dastur, jamoatchilik boshqaruvi tizimini

¹ Mirziyoev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnoma. 22 dekabr 2017 y.-T.: O‘zbekiston, 2017.- B.34-35.

takomillashtirish yo‘nalishida esa 6 ta qonun, bitta farmon, bitta qaror va 2 ta dastur ishlab chiqilishi belgilandi. “Harakatlar strategiyasi”ning birgina ustuvor yo‘nalishi – davlat va jamiyat qurilishi bo‘yicha 2017 yilning o‘zida 18 ta qonun loyihasini tayyorlandi.

“2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini «Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili»da amalga oshirishga oid Davlat dasturi”ga binoan “hududlarda nodavlat notijorat tashkilotlari tomonidan ijtimoiy sheriklik loyihalari bo‘yicha tadbirlarni amalga oshirish ko‘lamini kengaytirish, viloyatlardagi mahalliy vakillik organlari huzurida fuqarolik jamiyati institutlari va nodavlat notijorat tashkilotlarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha jamoat fondlarini tashkil etish”, shuningdek, “hududlardan saylangan deputat va senatorlar har oyda 10-12 kun davomida bir tumanda bo‘lib, davlat hokimiyati organlari faoliyatini o‘rganib, tahlil qilishi, tegishli rahbarlarning hisobotini xalq deputatlari Kengashlari sessiyasi muhokamasiga kiritishi hamda tegishli xulosalar berishi”, “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining joylarda ishlarning holatini o‘rganish va xalq bilan muloqot qilishga doir faoliyatini tubdan takomillashtirishga oid Oliy Majlis palatalari Kengashlarining qo‘shma qarori loyihasini ishlab chiqishi” kabi fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bilan bog‘liq huquqiy asoslar va amaliy o‘zgarishlar rejalari muham ahamiyat kasb eta boshladi.

Shuningdek, Harakatlar strategisiyaga muvofiq mamlakatda “Elektron parlament” tizimini ishlab chiqish, “Elektron hukumat” tizimini yanada rivojlantirish, xalq deputatlari mahalliy Kengashlarining mahalliy ijro hokimiyati organlari faoliyati ustidan nazoratini kuchaytirish maqsadida siyosiy partiyalar deputatlik guruhlarining huquq va vakolatlarini kengaytirish, davlat va xususiy sheriklik tushunchasi, vazifalari va asosiy yo‘nalishlari, ishtirokchilari doirasi, ularning huquq va majburiyatlari, bu boradagi loyihalar amalga oshiriladigan ustuvor sohalarni tartibga soladigan huquqiy asoslar ishlab chiqish, har bir tuman (shahar)da jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlarini ko‘rib chiqish bo‘yicha «Xalq qabulxonalari»ni tashkil etishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish, 2018-2020 yillarda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyati samaradorligini yanada oshirish va rivojlantirish Dasturini ishlab chiqish kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish mamlakatda fuqarolik jamiyati qurish uchun shart-sharoitlar yaratadi, mamlakatda fuqarolik jamiyati qurishning muqarrar ekanligini anglatadi.

«Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyat sari» tamoyilini ijtimoiy-siyosiy hayotga qo‘llash vositasida siyosiy hokimiyat organlarining mahalliy tizimini mustahkamlash, ularga markaziy hokimiyat vakolatlarini bir qismini berib borish asnosida nomarkazlashtirish islohotlarini o‘tkazish, ijroiya hokimiyat tizimlarini vakillik organlari va nodavlat tashkilotlar tomonidan kuchli nazorat etish mexanizmi va huquqiy asoslarini yaratishga doir islohotlarni amalga oshirish fuqarolik jamiyati qurishning shart-sharoitlarini yaratish yo‘lidagi ilk qadamlardir.

Xulosa qilib aytganda, mustaqillik yillarida O‘zbekistonda davlatning bosh islohotchilik faoliyati natijasida nodavlat notijorat tashkilotlarning demokratik tamoyillar asosidagi huquqiy asoslari shakllandi. Qisqa davr ichida mamlakatda fuqarolik jamiyati qurishning poydevori - konstitutsiyaviy va huquqiy shart-sharoitlar yaratildi. Islohotlar natijasida mamlakatda nodavlat notijorat tashkilotlar tizimi

shakllandi. Muhimi, «uchinchi sektor» bilan davlat hamkorligi natijasida mamlakatda nodavlat notijorat tashkilotlarning mustaqil faoliyat yuritishi, davlat va jamiyat ishlarini boshqarishi uchun keng imkoniyatlar yaratildi.

XXI asr boshlariga kelib O‘zbekiston davlati va xalqi ilg‘or rivojlangan mamlakatlarda fuqarolarga erkinlik bag‘ishlagan, shaxsning erkin kamol topishi uchun barcha shart-sharoitlarni yaratgan, jamiyatning hamma jabhalarini demokratiyalashtirishga qobil bo‘lgan, o‘zida xalqchil milliy meros va an‘analarni ifodalagan fuqarolik jamiyati barpo etish yo‘lidagi islohotlarning yangi bosqichini chuqurlashtirishga kirishdi.

Mavzu b o‘yicha savollar

1. O‘zbekistonda siyosiy partiyalarga doir qanday qonunlar qabul qilingan?
2. O‘zbekistonda qanday siyosiy partiyalar faoliyat olib boradi?
3. Nodavlat notijorat tashkilotlari deganda nimani tushunasiz?
4. Nodavlat notijorat tashkilotlarning qanday turlari mavjud?
5. O‘zbekistonda NNTga doir qanday qonunlar qabul qilingan?
6. O‘zbekistonda qanday xorijiy nodavlat tashkilotlar faoliyat yuritadi?
7. NNT jamiyatda qanday funksiyalarni bajaradi?
8. O‘zbekistonda NNTning rivojlanish suratlari qanday kechmoqda?

Mustaqil ish topshiriqlari: “Harakatlar strategiyasi” – fuqarolik jamiyati sari yo‘l

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR R O‘YXATI:

1. Sharifx o‘jaev M. O‘zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatining shakllanishi. – T.: Sharq, 2003.
2. Qirg‘izboev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. – T.: O‘zbekiston, 2010.
3. Jalilov A boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. – T.: Baqtria press, 2015.
4. Fuqarolik jamiyati. Darslik loyihasi– T.: 2016. Ziyonet.uz. Mualliflar jamoasi.
5. O‘tamurodov A. va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug‘ati. Lotin yozuvida. T.: Turon-zamin-ziyo. 2017. 23 b.t

Test savollari:

1. To‘g‘ri javobni belgilang:

- A. “Siyosiy partiyalar turli tabaqa va guruhlarining siyosiy irodasini ifodalaydilar va o‘zlarining demokratik yo‘l bilan saylab qo‘yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini tuzishda ishtirok etadilar”.
- V. “Siyosiy partiyalar - individlar va guruhlarining ijtimoiy xatti-harakatlarini belgilovchi sabablardir”;
- S. “Siyosiy partiyalar jamiyatning hukmron institutidir. U davlat organlarini shakllantradi va nazorat qiladi;

D.“Siyosiy partiyalar jamiyatni muvofiqlashtiradi, fuqarolarni hokimiyat sari intilishga safarbar etadi”.

2.Quyidagi qaysi javobda siyosiy partiyaning huquqlaridan biri ifodalangan?

A.“Qonunda belgilab qo‘yilgan tartibda Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatlari hisobotini eshitadi, ular faoliyatini nazorat etadi”;

V.“Qonunda belgilab qo‘yilgan tartibda hukumat a‘zolari, mahalliy vakillik organlari rahbarlarini tayinlaydi”;

S.“Qonunda belgilab qo‘yilgan tartibda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, davlat hokimiyati organlari saylovlarida ishtirok etish”;

D.“Siyosiy partiyalar jamiyat boshqaruvini muvofiqlashtiradi, fuqarolar muammolarini hal etadi”.

3.Davlat organlari nodavlat notijorat tashkilotlarining rivojlanishi uchun:

A.Fuqarolik jamiyatiga xos qonunlar va imtiyozli soliq siyosati bilan qo‘llab-quvvatlaydi;

V.NNTni yetarli darajada faoliyat ko‘rsatishlari uchun mablag‘lar bilan ta‘minlab turadi, moliyalashtiradi;

S.NNTni ishchan va faol kadrlar bilan ta‘minlab turadi, ularni yaxshi ishlashlarini doimo nazorat etib boradi;

D.NNT jamiyat boshqaruvini muvofiqlashtiradi, fuqarolarni ijtimoiy faoliyat sari safarbar etadi.

4.Nodavlat notijorat tashkilotlar davlat va uning organlari uchun:

A.Davlat va hukumat qarorlarini bajarishga yordamlashadi, davlat rejalarini bajarishga ko‘maklashadi, qonunlar bajarilishini nazorat qiladi;

V.Fuqarolarni qonunlarni bajarishlarini nazorat qiladi, ularni davlat vazifalarini bajarishlari uchun safarbar etadi;

S.Ijtimoiy guruhlar va tabaqalar manfaatlarini bir tizimga solib, davlat organlariga yetkazib turadi;

D.NNT davlatga fuqarolarni boshqarishda yordamlashadi, aholini mehnatga safarbar etadi.

5.Nodavlat notijorat tashkilotlarning asosiy funksiyalari:

A.Jamoat ishlarini boshqarish, o‘z a‘zolari manfaatlarini himoya qilish va ularning ijtimoiy faolligini oshirish;

V.Mahalliy davlat hokimiyati ishida faol ishtirok etish, fuqarolarni boshqarish va ularni ijtimoiylashtirish;

S.O‘z yetakchilarini rahbarlik lavozimlariga o‘tishiga erishish, jamiyatni boshqarishda ustuvorlik qilish;

D.O‘z yetakchilarini himoya etish, ularni boshqaruv faoliyatiga yordamlashi.

6.O‘zbekiston Respublikasining «Nodavlat notijorat tashkilotlari to‘g‘risida»gi Qonunining (1999 yil 14 aprel) 2-moddasiga tegishli javobni belgilang?

A.«Nodavlat notijorat tashkiloti - aholi va (yoki) xalq tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foyda) olishni o‘z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olgan hamda olingan daromadlarni (foydani) o‘z a‘zolari o‘rtasida taqsimlaydigan boshqaruv organidir”;

V.«Nodavlat notijorat tashkiloti – o‘z a‘zolarini va (yoki) fuqarolarni ixtiyoriyligi asosida tashkil etiladigan, daromad (foyda) olishni o‘z faoliyatining asosiy maqsadi

qilib olgan hamda olingan daromadlarni (foydani) o'z a'zolari) o'rtasida teng taqsimlab beradigan nodavlat tashkilotidir”;

S.«Nodavlat notijorat tashkiloti – turli ijtimoiy qatlam va (yoki) guruhlar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foйда) olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olgan hamda olingan daromadlarni o'z farovonligini oshirish uchun o'z a'zolari o'rtasida taqsimlaydigan o'zini o'zi boshqarish tashkilotidir”;

D.«Nodavlat notijorat tashkiloti - jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foйда) olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromadlarni (foydani) o'z qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlamaydigan o'zini o'zi boshqarish tashkilotidir”;

7.“O‘zbekiston Respublikasida “Jamoat birlashmalari to‘g‘risida”gi Qonun qachon qabul qilingan?

A.1992 yil 30 iyun;

V.1994 yil 12 yanvar;

S.1991 yil 15 fevral.

D.1995 yil 15 aprel.

8.Quyidagi javoblardan qaysi bir nodavlat notijorat tashkilotlarning asosiy faoliyat yuritish prinsiplaridan biri hisoblanadi?:

A.Ijtimoiy guruhlarini birlashtirish, ozchilikning ko‘pchilik irodasiga bo‘ysunishi;

V.Fuqarolar irodalarini ifoda etish, ularning manfaatlarini ifoda etish sohasida faoliyat yuritish;

S..A‘zolikning ixtiyoriyligi, tashabbuskorlik, o‘zini o‘zi boshqarish, boshqaruv organlarining saylanishligi.

D.Jamiyat a‘zolarini birlashtirish, jamiyatni boshqarish va fuqarolarni naxorat qilish;

9.Qaysi davlat organi NNT faoliyatini to‘xtatishi mumkin?

A.Sud;

V.Vazirlar Mahkamasi;

S.Oliy Majlis;

D.Prokuratura.

10.Mamlakatimizda NNTning asosiy faoliyat yo‘nalishi nimaga qaratilgan?

A. Davlat hokimiyatini batamom chegaralash, ya‘ni davlat hokimiyat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini o‘rnatish;

V.Davlat hokimiyati organlari o‘z vakolatlarini suiste‘mol qilganida uni muayyan darajada chegaralash, davlat hokimiyat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish;

S.Davlat hokimiyati vakolatlarini kuchaytirish va davlat hokimiyat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini cheklash;

D.Davlat hokimiyatini bartaraf etib borish natijasida o‘zini o‘zi boshqarish prinsipi o‘rnatish.

10-§. AXBOROT SOHASINI ISLOH QILISH, AXBOROT VA SO‘Z ERKINLIGINI TA’MINLASH.

Darsning maqsadi:

Axborot sohasini isloh qilish, axborot va so‘z erkinligini ta’minlash to‘g‘risida ma’lumot berish.

REJA:

1. Insoniyat tarixida axborot ehtiyoji.

2. Fuqarolik jamiyatini barpo etish jarayonida axborot sohasini isloh qilish, so‘z va axborot erkinligi.

3. Fuqarolik jamiyati boshqaruv mexanizmlari takomillashuvida zamonaviy axborot texnologiyalarining roli

Tayanch so‘zlar: Axborot, ommaviy axborot vositalari, axborot sohasini liberallashtirish, so‘z erkinligini ta’minlash, fuqarolik jamiyati, nodavlat ommaviy axborot vositalari, Internet, “Elektron hukumat”.

1. Insoniyat tarixida axborot ehtiyoji.

Har qanday jamiyatda axborot hamisha mamlakat taraqqiyotining ko‘zgusi, kishilarning ongi, dunyoqarashi, siyosiy saviyasi shakllanishining asosiy vositalaridan biridir. Shuning uchun ham, axborotga bo‘lgan hayotiy ehtiyoj, uni qondirishga xizmat qiluvchi omillarni shakllantirish kishilik taraqqiyotining har bir bosqichida yetakchi o‘rinlardan birini egallab kelgan.

Insoniyat tarixida axborot to‘plash va tarqatishning dastlabki og‘zaki (voizlar, jarchilar, choparlar va boshqalar) va yozma (popiruslardagi, e‘lon taxtalari va hakoazolardagi) namunalari nomuntazam bo‘lsada, qadim zamonlardan yaxshi ma’lum. O‘sha davrlardayoq to‘laqonli axborot va xabarga talab hamda ehtiyoj turli manbalarda o‘z aksini topgan. Zardushtiylik tarixining manbalarida aytilishicha, Zardusht xudoning payg‘omi (xabari)ni odamlarga yetkazish orqali bosqinchilik va vayronliklar oldini olish, halol mehnat qilib, tinch-totuv yashash, adolat va haqiqatga sajda qilish kerakligini o‘rgatgan. 30 asrlar oldin bitilib, bizlarga yetib kelgan “Avesto”dan har qanday xabar, yangilik o‘zining takomilligi, haqiqiyliigi, to‘liqligi bilan baholanishi, uning yordamida insoniyat yaxshilik va ezgulikka qarab intilishi to‘g‘risida xulosa qilish mumkin.

Ommaviy axborotning asosiy ma’nosini anglatuvchi ma’lumot yig‘ish, qayta ishlash va tarqatish hamda tezkor xabarlar yozib jamiyatni ogoh etish bilan mashg‘ul kishilar Amir Temur davrida ham bo‘lganligi ma’lum. Bu haqda Sohibqironning «Qissai Temur»da: «Amr etdimkim, har sarhad va viloyat, lashkar va mamlakatg‘a bir axbornavis (xabarlar yozuvchi, ya’ni muxbir) tayin etgaylarkim, sipoh va hokim va ra’iyat va begona lashkar va mol va manolning mudoxil va maxorij va begona odamlar va karvonning kirmak va chiqmog‘i va hamsoya podshohlar mamlakatining axbori va alarning a’moli va af‘oli va uzoq baladalardin dargohimg‘a yuz qo‘yg‘on ulamo va fozil odamlarning ishlar va so‘zlarin rostlig‘ va durustlig‘ bila yozib dargohg‘a yiborgaylar»¹, degan fikri buning dalilidir. Demak, bo‘layotgan hodisa-voqealar

¹Amir Temur Ko‘ragon. Qissai Temur («Malfuzoti Temuriy»). – T.: DITAF, 2001. – B. 285.

haqida xabar to‘plash va davlatni boshqarishda ulardan foydalanish Sohibqiron uchun ham muhim omil bo‘lgan.

Alloma Alisher Navoiy ham o‘z ijodi va faoliyati davomida xolis va rost axborot masalasiga alohida e‘tibor qaratgan. Uning “Hayratul abror” dostonidagi yolg‘on xabar beruvchining ahvoli:

Har kishi yolg‘onni desa, lek kam

Bo‘lg‘ay edi kosh bu davronda ham.¹

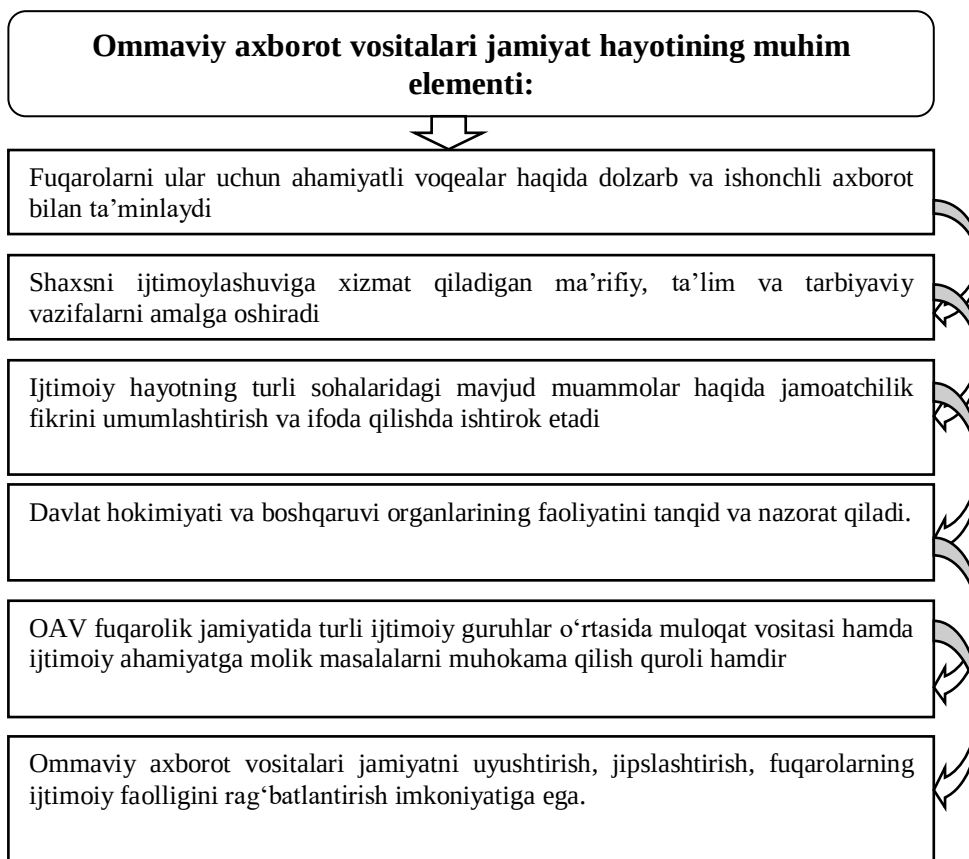
Yoki “Farhod va Shirin” dostonida xabarning ijtimoiy ahamiyatiga alohida e‘tibor qaratgan mutafakkir ajdodimizning:

Erursen shoh - agar ogohsen-sen,

Agar ogohsen - sen, shohsen sen,²

degan misrlari har qanday yangilik, xabar haqiqiyligi, xolisligi, to‘liqligi va tezkorligi bilan baholanganligi, uning yordamida halq irodasi yo‘naltirilib turilganidan dalolat beradi. U mazkur misrasida agar kishi axborotni birinchi bo‘lib egallasa, jamiyat tizginini egallashi, aynan xabar sabab barcha halokat va falokatlarning oldini olishi haqidagi pandlari bugungi xabar, axborot boshqarayotgan dunyomiz haqidagi bashoratdek ko‘rinadi.

Asrlar oshsada axborotga bo‘lgan talablar deyarli o‘zgargan emas. Aksincha, jamiyat hayotida uning ahamiyati borgan sari oshib borgan va bugungi kunga kelib mamlakatimiz rivojlanishi strategiyasini shakllantirish va uni bevosita amalga oshirishda tobora katta rol o‘ynamoqda. Bu esa ularning fuqarolik jamiyatiga xos asosiy omillardan biriga aylanib borayotganidan dalolat beradi.

¹Alisher Navoiy. To‘la asarlar to‘plami. O‘n jildlik. 6-jild. – T.: G‘. G‘ulom nomidagi NMIU, 2011. – B. 179.

² O‘sha yerda. – B. 178.

Mustaqillik yillarida erkin ommaviy axborot vositalari faoliyati uchun zarur bo'lgan huquqiy, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy shart-sharoitlar shakllandi. OAVning fuqarolik jamiyati instituti sifatida rivojlantirish yo'lidagi islohotlar izchil davom etmoqda. Diqqatga sazovor muhim tomoni shundaki, erkin OAVni rivojlantirmay turib, fuqarolik jamiyati qurish va inson erkinligi, huquqlarini ta'minlash mumkin emasligini jamoatchilik anglab yetdi.

Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda so'z va matbuot erkinligini ta'minlash masalasi alohida o'rin egallashini nazarda tutib Prezident Sh.Mirziyoev shunday deydi: «Huquqni muhofaza qilish faoliyatida ochiqlik va oshkoralikni ta'minlash uchun biz fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari va aholi bilan samarali hamkorlikni keng yo'lga qo'yamiz».¹

Mamlakatimizning mustaqillikka erishishi axborot sohasini liberallashtirish, so'z erkinligini ta'minlashda ham yangi bosqichni boshlab berdi. O'tgan yillar davomida ushbu sohada keng qamrovli islohotlar, ko'plab chora-tadbirlar amalga oshirildi. Bu borada axborot vositalari faoliyatiga oid mukammal huquqiy baza yaratilganligini va u insonlar uchun axborot olish sohasida erkinlik va huquqlarini ta'minlashda muhim rol o'ynayotganligini alohida qayd etish zarur.

Avvalo, mamlakatimizda axborot sohasida olib borilayotgan siyosat O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida belgilangan ommaviy axborot vositalari erkinligi va qonunlarga muvofiq faoliyat yuritishi² har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligiga, hamda o'zi istagan axborotni izlash, olish va tarqatish huquqiga ega³ yekanligi haqidagi me'yorlarni izchillik bilan va to'laligicha ta'minlanishi asosida amalga oshirilishini qayd etish zarur.

Darhaqiqat, mustaqillik yillarida ommaviy axborot vositalari faoliyatini tartibga soluvchi qonunlarning tahlili bu sohaga oid huquqiy bazani takomillashtirish izchil va tizimli tarzda amalga oshirib borilganligini ko'rsatmoqda. O'tgan yillarda mamlakatimizda yaratilgan huquqiy makon va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar natijasida bosma nashrlar soni ko'paydi, xususiy gazeta va telestudiyalar tizimi yuzaga keldi.

2. Fuqarolik jamiyatini barpo etish jarayonida axborot sohasini isloh qilish, so'z va axborot erkinligi.

Axborot erkinligini ta'minlaydigan konstitutsiyaviy me'yorlar ommaviy axborot vositalari faoliyatini va umuman axborot sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi boshqa qonunlarda ham takomillashtirilgan.

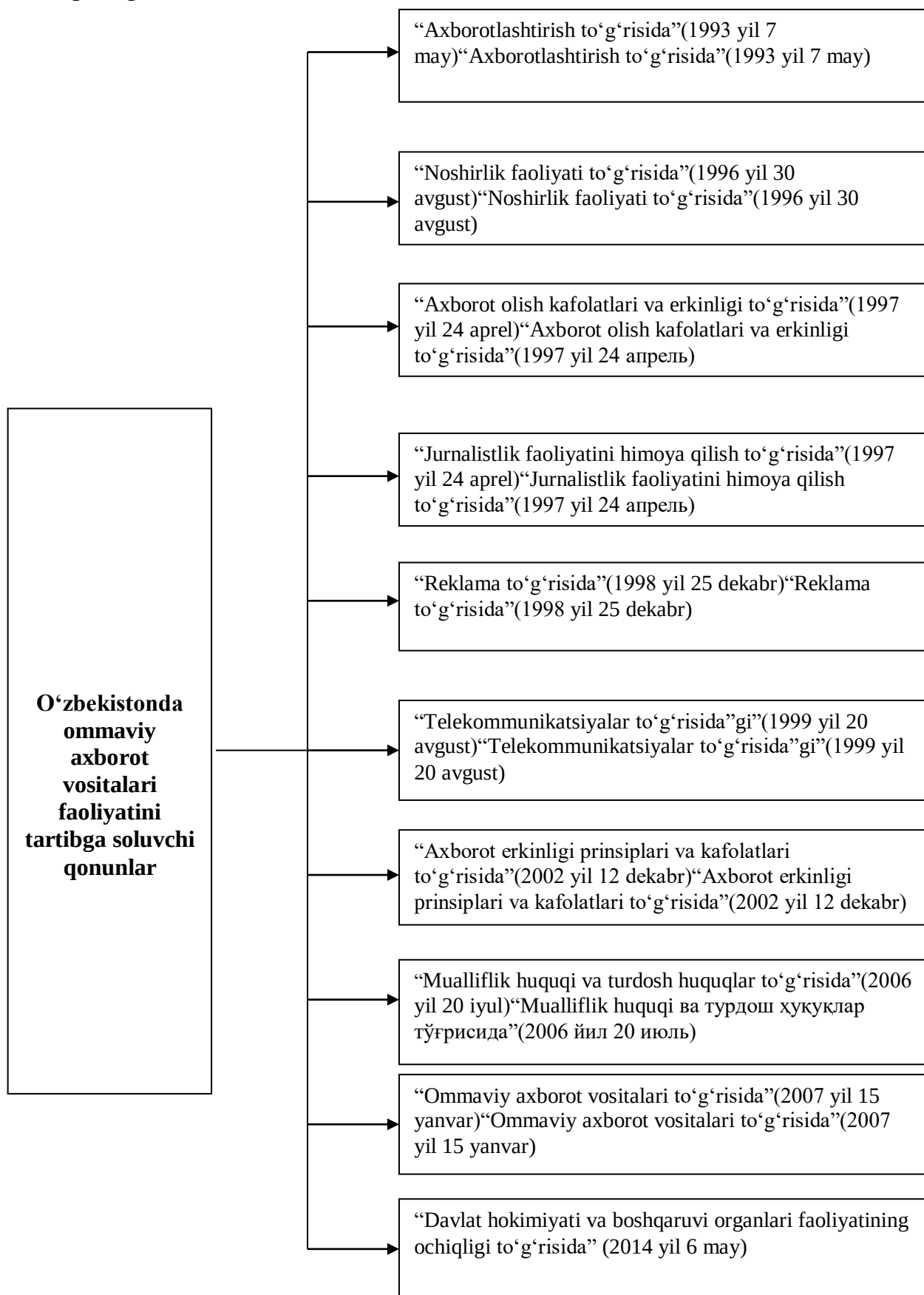
Shuni alohida ta'kidlash kerakki, demokratik jarayonlar ancha chuqurlashgan, bunga mos matbuotga ega bo'lgan rivojlangan mamlakatlarda so'z va fikr erkinligi asta-sekin o'z oqimi bilan kirib kelgan. Jamiyatni tubdan isloh qilish, asrlar mobaynida shakllanib qolgan tushunchalarni sindirish, hur fikrlilikni turmush tarziga aylantirish maqsadida ana shunday qonunlarning qabul qilinishi O'zbekiston uchun katta siyosiy, madaniy, qolaversa, huquqiy voqea bo'ldi. Ayni paytda u axborot sohasini jahon andozalariga moslashtirish, fuqarolarni erkin fikrlashga o'rgatish va shu asosda

¹ Mirziyoev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi – T.: O'zbekiston, 2016. – B. 11.

² O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2019. – B. 13.

³ O'sha yerda. – B. 8.

jamiyatni sogʻlom fikrlar asosida qaytadan qurish davlat siyosati darajasiga koʻtarilganligini koʻrsatadi.

Mustaqillik davrida mamlakatimizdagi OAV larining qiyofasi, tizimdagi tarkibiy o'zgarish va yangilanishlar quyidagilarda namoyon bo'lmoqda:

1. OAVning soni va sifati keskin ortib bormoqda. 1991 yilda OAV umumiy soni 395 ta bo'lgan bo'lsa¹, 1994 yilda Respublikada 475 ta OAV, ulardan 384 ta gazeta, 66ta jurnal, 19 ta telestudiya, 3 ta kabel televideniya, 2 ta radiostudiya va bitta agentlik faoliyat ko'rsatgan². bugunga kelib, 1,4 mingga yaqin ommaviy axborot vositalari O'zbekiston matbuot va axborot agentligida ro'yxatga olinganligini aytish zarur. Ulardan 709 gazeta, 289 jurnal, 95 TV i radio. Bosma nashrlar, tele- i radiokanallar bilan bir vaqtda publitsistik faoliyatni veb-saytlar ham olib bormoqdalar.³

2. Mustaqillik yillaridamamlakatimizda davriy bosma nashrlarning internet versiyalari, internet jurnalistika vujudga keldi va u jadallik bilan rivojlanib bormoqda. So'nggi besh yil ichida ularning soni 2 barobardan ortdi.1 yanvar 2015 yil holatiga ko'ra, internet ommaviy axborot vositalari 304 tani tashkil etadi.⁴

3. So'nggi o'n yil ichida mustaqil bosma OAV larining soni 2,5 marta, mustaqil elektron OAVlarining soni esa 7 barobar oshdi.⁵ Mavjud barcha telekanallarning qariyb 53 foizi, radiokanallarning esa 85 foizi nodavlat ommaviy axborot vositalari hisoblanadi.⁶ Bu esa erkin axborot bozori, bozor iqtisodiyoti talablariga javob bera oladigan mustaqil nashrlar soni ko'payib, raqobat muhiti shakllanganligidan dalolat beradi.

4. Respublikamizda istiqomat qilayotgan ko'p millatli mushtariylarning talab va istaklari inobatga olingan holda bosma ommaviy axborot vositalari 12 ta tilda⁷ nashr etilmoqda, televidenie va radioda ham bu amaliyot qo'llanilmoqda, eshittirish va ko'rsatuvlar qardosh xalqlar tillaridan tashqari rus, ingliz tillarida ham efirga uzatilib, veb-saytlar o'zbek, rus va ingliz tillarida faoliyat yuritadi;

5. Bugun respublikamizdagi ommaviy axborot vositalari siyosiy-ijtimoiy, huquqiy, tibbiy, ta'lim-tarbiya, xotin-qizlar, ijtimoiy-ma'rifiy, iqtisodiy-ijtimoiy, sport, ma'naviy-ma'rifiy va shu kabi boshqa ko'plab sohalar bo'yicha chiqarilmoqda.

6. Davlat va jamoat tashkilotlari ommaviy axborot vositalari bilan bir qatorda nodavlat ommaviy axborot vositalari va ularning faoliyatini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bir qancha tashkilotlar tizimi yaratildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi Nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini ko'llab-quvvatlash Jamoat fondi, Jurnalistlar ijodiy uyushmasi, O'zbekiston mustaqil bosma ommaviy axborot vositalari va axborot agentliklarini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish jamoat fondi, Nodavlat elektron ommaviy axborot vositalari milliy assotsiatsiyasi, Jurnalistlarni tayyorlash xalqaro markazi shular jumlasidandir.

¹ Qarant: Важный этап реформирования информационной сферы // Народное слово. – 2013. – 20 ноября.

² OAV: huquqiy baza takomillashtirilmoqda // Xalq so'zi. – 2010. – 20 avgust.

³ Qarant: Цифры и комментарии // Народное слово. – 2014. – 5 февраля.

⁴ "Fuqarolik jamiyati institutlarining faolligi oshmoqda". 24.04. 2015 // Int.: <http://uza.uz>

⁵ Qarant: Важный этап реформирования информационной сферы // Народное слово. – 2013. – 20 ноября.

⁶ Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruza. 2010 yil 12 noyabr / I. Karimov. – T: "O'zbekiston", 2010. – B. 30.

⁷ Fuqarolik jamiyati asoslari: o'quv qo'llanma /A.Jalilov va boshq. – Toshkent, 2015. - B.187.

7. Xalqaro hamjamiyatni mamlakatimiz hayoti, islohotlarni amalga oshirish borasida qo‘lga kiritilgan yutuqlar to‘g‘risida xabardor qilish, aholining axborotga bo‘lgan ehtiyojini qondirish hamda fuqarolar va davlat organlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni kuchaytirish maqsadida hozirgi kunda internet tarmog‘ida deyarli barcha davlat organlarining veb-saytlari joylashtirilgan. Davlat organlari veb-saytlaridan tashqari boshqa veb-saytlarning soni ham oshib borayotganligini alohida qayd etish zarur. Xususan, “Uz” domen zonasidagi veb-saytlarning soni 2002 yildagi 587dan¹ 2010 yil fevral oyida milliy internet makonida 10 mingta veb-sayt ro‘yxatga olingan, 2015 yil iyun oyi holatiga ko‘ra esa, ularning soni 21,86 mingtaga yetdi.²

8. Sohaga zamonaviy texnologiyalar izchil joriy etilishi natijasida tizimga raqamli, mobil va internet televidenie kabi mutlaqo yangi mediatuzilmalar kirib kelmoqda. Global tarmoqda 200 ga yaqin nashrlarning elektron versiyalari mavjud.³

Shuningdek, hozirgi kunda Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Navoiy, Namangan, Farg‘ona va Samarqand viloyatlari kompyuterlashtirish markazlariga "uz" domenini ro‘yxatga olish maqomi berildi. Bu esa "uz" domenini hududlarning o‘zida ro‘yxatga olish va ularning sonini yanada oshirishga xizmat qiladi.⁴

Veb-saytlarning soni oshib borayotganligi nafaqat fuqarolarimizning, balki boshqa mamlakatlarda ham Respublikamizda o‘zkazilayotgan islohotlar haqida to‘la ma‘lumotga ega bo‘lish uchun imkoniyatlar yaratmoqda.

Bu misollar mamlakatimizda ommaviy axborot vositalarini liberallashtirishga oid siyosat tizimli asosda, bosqichma-bosqich va aniq maqsadga yo‘naltirilgan holda amalga oshirilayotganligidan dalolat beradi. Ayni chog‘da, mamlakatimizda ijtimoiy hayotning turli sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlar oxir oqibatda ommaviy axborot vositalari ishida yangi yo‘nalishlarning paydo bo‘lishi va sohaga oid qonunchilik bazasini takomillashtirishga olib keldi.

Mamlakatimizda yaratilgan qonunchilik bazasi va amalga oshirilayotgan ishlar xalqaro-huquqiy me‘yorlarga to‘la mos kelishini alohida qayd etish kerak. Xususan, OAV faoliyatiga oid qonunlarning tahlili ularning Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi”ning 19-moddasidagi “har kim davlat chegaralaridan qat’iy nazar har qanday axborotni olish va tarqatish huquqiga ega ekanligi” hamda boshqa halqaro hujjatda “o‘zaro tenglik va turli madaniyatlarni hurmat qilish asosida barcha davlatlar o‘rtasida ikki va ko‘p tomonli axborot almashish muhim”ligi to‘g‘risidagi me‘yorlarga hamohang ekanligini namoyon qilmoqda.⁵

Ma‘lumki, fuqarolik jamiyatining muhim belgilaridan biri davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari ustidan jamoatchilik va parlament nazoratini ta‘minlash sanaladi. Shu nuqtai nazardan Konsepsiyada “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘risida”gi Qonunni qabul qilish taklif etildi. 2014 yilning 6 mayida qabul qilingan bu qonunning hayotga joriy etilishi davlat hokimiyati organlari faoliyati xaqida jamoatchilikni xabardor qilib borishning huquqiy

¹ Milliy domen internet festivali boshlandi // Xalq so‘zi. – 2013. – 15 avgust.

² O‘zbekiston Respublikasi axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligining 2015 yil birinchi yarim yillik hisoboti.

³ Zamonaviy mediatexnologiyalar va taraqqiyot // Xalq so‘zi. – 2013. – 9 aprel.

⁴ O‘zbekiston matbuoti milliy forumi // Xalq so‘zi. – 2013. – 20 noyabr.

⁵ Borsieva Z.X. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt va uni O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirish jarayoni. – T: TDYuI nashriyoti, 2009. – B.34.

mexanizmlarini yaratib, yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning ochiqligi va oshkoraligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Fuqarolik jamiyatini shakllantirish sharoitida jamoatchilik fikrining roli tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Fuqarolarning axborot vositalari orqali siyosiy qarorlarni qabul qilinishga ta'siri va keng ishtiroki natijasida dasturlarni amalga oshirish jarayonida OAVga murojaatlar oshib boradi. Bu esa ommaviy axborot vositalari yordamida fuqarolar va davlat boshqaruvi organlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning yanada yaqinlashuvi, rivoji uchun imkoniyat yaratadi.

Ushbu qonunning qabul qilinishi fuqarolarni davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati to'g'risida xolis, tezkor va to'la-to'kis xabardor qilishga, fuqarolarning davlat va jamiyat qurilishi jarayonlarida faol ishtirokini ta'minlashga xizmat qilib, bu organlar faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishda barcha zarur sharoitlarni yaratib beradi.

Bir so'z bilan aytganda, qonunning qabul qilinishi natijasida, axborot vositalari bilan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari o'rtasida aloqalarni mustahkamlash orqali mediamakonni tezkor va mukammal axborot bilan to'ldirish hamda ushbu ma'lumotlardan fuqarolarning erkin foydalana olishlari uchun keng imkoniyatlar yaratiladi.

XXI asrda taraqqiyotning axborot bosqichiga qadam qo'ygan jahon hamjamiyati har sohani modernizatsiyalash va axborotlashtirish yo'lidan bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarning inqilobiy ta'siri davlat tuzilmalari va fuqarolik jamiyati institutlari, iqtisodiy va ijtimoiy soha, ilm-fan va ta'lim, madaniyat va odamlarning turmush tarzida kuzatilmoqda. Kompyuter texnologiyalari insonlarga o'z salohiyatidan yanada to'liq foydalanish imkoniyatini beradi, farovonlik darajasini oshirish, demokratiya, tinchlik va barqarorlikni mustahkamlash maqsadlariga erishishga yordam beradi.

Respublikamiz ham mazkur jarayonlardan chetda qolayotgani yo'q va global axborot jamiyatini shakllantirishda faol ishtirok etmoqda. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasida axborot sohasiga oid belgilangan vazifalar ham O'zbekistonga jahon axborot makonida o'zining munosib o'rnini topishiga yordam bermoqda.

Ayni chog'da, axborot texnologiyalari, ommaviy axborot vositalari va elektron kommunikatsiyaning rivojlanishi hozirgi zamon jamiyati boshdan kechirayotgan global o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Jamiyatning asosiy institutlari hisoblangan hokimiyatlar, sog'liqni saqlash, oila va nikoh, madaniyat, ta'lim va fan kabilar jiddiy transformatsiyaga yuz tutmoqda.

Axborot texnologiyalari asosida davlat hokimiyati organlari faoliyatining shakli va mazmuni tubdan o'zgarimoqda, davlat boshqaruvining innovatsion tizimi – elektron hukumatlar, elektron davlatlar tashkil topmoqda, demokratik boshqaruvning tartib-taomillari (yelektron demokratiya, to'g'ridan-to'g'ri foydalanish yoki tanishish demokratiyasi) takomillashib bormoqda.

Axborot jamiyatida ijtimoiy institutlar jiddiy o'zgarib borar ekan, yuz berayotgan o'zgarishlarni o'rganish va mushohada qilishga bo'lgan ehtiyoj ham shunga yarasha ortib boradi.

Hozirgi zamon jamiyati axborot makonining o'zgarishi qadriyatlarning yangi tizimi, bilish va amaliyotning eng yangi ustuvorliklari shakllanishiga olib keladi. Bunday qadriyatlar va ustuvorliklar o'z navbatida insonning jamiyatdagi xulq-atvoriga, siyosiy va iqtisodiy tizimni rivojlantirishga, deyarli barcha ijtimoiy institutlar faoliyat ko'rsatishiga jiddiy ta'sir o'tkazadi.

Ayni bir vaqtda siyosat, iqtisodiyot va madaniyat axborotdan muayyan guruhlar manfaatlarida foydalanilishi yoki axborotni ongli ravishda buzish bilan bog'liq turli xavf va tahdidlarga duchor bo'ladi. Bunday muammolar elektron kommunikatsiyalar hukmronligi sharoitlarida rivojlanish istiqbollari qayta mushohada qilishning dolzarbligini kuchaytiradi, shuningdek yangi turdagi axborot makoni imkoniyatlariga tegishli baho berish va uning ijobiy salohiyatini amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratishga taqozo qiladi.

Shunday qilib, axborot bilan ta'minlangan jamiyat madaniyati hokimiyatning yangi turini – ilmiy bilimga asoslangan hokimiyatni shakllantiradi. Bunday hokimiyat axborot bilan ta'minlangan jamiyatning muhim, ajralmas xususiyati bo'lib, uni siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy-texnik jihatdan rivojlantirish yo'nalishlari va parametrlarini ko'rsatib beradi.

Mazkur vazifalarni, shuningdek o'zgarishlar borishining butun jarayoniga jiddiy ta'sir qiluvchi muammolarni hal etish uchun davlat tomonidan axborot siyosati amalga oshiriladi.

Hozirgi vaqtda rivojlanayotgan mamlakatlarda axborot milliy resurs bo'lib, uni saqlash, rivojlantirish va undan oqilona foydalanish davlat ahamiyatiga molik vazifa ekanligi to'la-to'kis anglab yetilgan. Shunday qilib, hozirgi bosqichda jamiyat axborot sohasini rivojlantirishga qaratilgan va nafaqat telekommunikatsiya vositalarini, balki axborotning (ishchanlikka qaratilgan, tomoshabop, ilmiy-ta'lim yangiliklaridan xabardor qilish va shu kabi) turlarini yaratish, saqlash, ular ustida ishlash va ularni tarqatish bilan bog'liq ishlab chiqarishlar hamda munosabatlarning butun jamlamasini qamrab oladigan soluvchi davlat siyosati shakllanib bormoqda.

Shunday qilib, jahon hamjamiyatida ilg'or mavqelarni egallashga intilayotgan davlat samarali milliy axborot siyosatini ishlab chiqishi va amalga oshirishi hamda bunday siyosatga nisbatan axborotlashgan demokratik va fuqarolik jamiyatga o'tishni ta'minlashga davlat boshqaruvining ustuvor vazifasi sifatida qarashi kerak.

O'zgargan axborot muhitida davlat va jamiyatning o'zaro bog'liqligi yangi konfiguratsiya – raqamli hamishtirokchilik konfiguratsiyasi tusini kasb etmoqda. Bu hol hokimiyat tuzilmalari bilan fuqarolar muloqotining hozirda amalda bo'lgan, an'anaviy tus olgan shakllarini modernizatsiya qilish imkoniyatini, shuningdek hokimiyatlar o'zaro munosabatlarning sifat jihatidan yangi turi – elektron hukumat va elektron demokratiyapaydo bo'lishi imkoniyatini ham beradi. Bunday o'zaro munosabatlarning qaror topishi davlat boshqaruvi qadriyatlarini tubdan qayta ko'rib chiqishni, hokimiyat organlari faoliyatini fuqaroviy va ilmiy ekspertizasi samarali boshqaruv qarorlari qabul qilinishiga ko'maklashadigan ochiq fuqarolik jamiyati mo'ljallida faoliyat olib borishni anglatadi. Hozirgi zamon siyosiy hokimiyati jamiyat taraqqiyotining avvalgi tarixiy davrlarida mavjud bo'lmagan yangi resursga – shaxs va jamiyatga mafkuraviy ta'sir ko'rsatadigan axborot-kommunikatsiya resursiga ega bo'lmoqda.

“Elektron hukumat” tizimi joriy etilishi natijasida hozirgi kunda biz davlat boshqaruvining mutlaqo yangi mexanizmlari shakllanishiga guvoh bo'lib turibmiz.

2015 yil 18 noyabrda O'zbekiston Respublikasining “Elektron hukumat to'g'risida” gi qonununi qabul qilindi.¹ Bu esa axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida aholi manfaatlariga xizmat qiluvchi, davlat organlari bilan qulay va samarali munosabatlarni o'rnatuvchi “yelektron hukumat” tizimi izchil tatbiq etish uchun imkoniyat yaratdi.

Elektron demokratiya hozirgi kunda o'z rivojining boshlang'ich pallasida turibdi, uning salohiyati juda katta va butun dunyoda keng muhokama qilinmoqda, elektron demokratiyani madaniyatning yangi fenomeni sifatida nazariy jihatdan mushohada qilish esa, borgan sari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli hukumat, kibersiyosat, elektron ovoz berish, raqamli demokratiya, kompyuter vositasidagi siyosiy kommunikatsiya qaror topishi imkoniyatining o'ziyoq axborot jamiyati sharoitlarida

¹ Axborot sohasini isloh qilishning muhim bosqichi // Xalq so'zi. - 2015 yil. - 17 dekabr.

siyosiy, iqtisodiy va madaniy mexanizmlar shakllarining tubdan o'zgarishidan dalolat beradi. Insoniyat madaniyat jihatdan tub burilishga yaqinlashmoqda. Bunda fuqarolarning demokratik tartib-taomillardan foydalanish borasida keng imkoniyatlarga ega bo'lishi, qarorlar qabul qilinishida fuqarolar ishtirok etishining kengayishi tufayli hokimiyat yanada sifatli, shaffof va pirovard natijada yanada samarali bo'ladi.

Davlat o'z xizmatlarini elektron vositalar orqali taqdim etish yo'li bilan o'z sa'y-harakatlarini oddiy fuqarolar hayoti sifatini yaxshilashga qaratayotganidan dalolat beradigan misollar ko'p.

Ta'kidlash lozimki, O'zbekistonda bu sohada keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

2003 yilning sentabr oyida respublikamizda elektron hukumatning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan Hukumat portali ishlab chiqildi va www.gov.uz manzili bilan internet tarmog'ida joylashtirildi.

Bugun davlat organlari tomonidan o'z faoliyatiga axborot tizimi hamda resurslarini joriy qilish bo'yicha jadal olib borilgan ishlar natijasida 320 dan ortiq davlat axborot resurslari va 465 dan ziyod davlat axborot tizimi faoliyati yo'lga qo'yildi. Jumladan, 2013 yilda joriy etilgan Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali my.gov.uz orqali aholining uzog'ini yaqin, og'irini yengil qiluvchi 250 turdan ortiq davlat xizmatlari elektron shaklda ko'rsatilayotir. O'tgan davr mobaynida ulardan 380 mingdan ziyod aholi masofadan turib foydalangan.

Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini muhokama etishda fuqarolarning keng ishtirokini ta'minlash maqsadida maxsus portal faoliyati yo'lga qo'yildi. Unda ayni paytga kelib, foydalanuvchilar tomonidan 73 ta davlat organining 237 ta normativ-huquqiy hujjat loyihasi bo'yicha 350 dan ortiq taklif va mulohazalar bildirilgan. Bu esa qabul qilinayotgan hujjatlarning sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.¹

Bugungi kunda davlat interaktiv xizmatlari soni 1088 taga yetdi. Bu o'tgan yilning shu davridagiga nisbatan 438 taga ko'pdir. Mamlakatda interaktiv davlat xizmatlarini rivojlantirish bo'yicha ko'rilgan choralar natijasida soliq (solik.uz) va statistik hisobotlar (stat.uz)ni elektron shaklda topshirayotgan tadbirkorlik sub'ektlari ulushi 100 foizga yetdi.

2015 yilning 6 yanvaridan my.gov.uz da «Normativ-huquqiy hujjatlar ta'sirini baholash tizimi» yo'lga qo'yildi. U orqali qonun hujjatlarini internet orqali muhokama qilish mumkin. Hozirgacha Yagona portalda 131 ta qonun hujjati muhokamaga qo'yilgan bo'lib, shulardan 19 tasi muhokama jarayonida, 104 tasining muhokamasi yakuniga yetgan, 8 ta hujjat loyihasi tasdiqlangan. Qonun hujjatlari loyihasini baholash jarayonida 282 fikr qoldirilgan bo'lib, ularning 81 tasiga javob berilgan².

Axborot bilan bu kabi erkin tanishish hamda undan foydalanish tabiiy ravishda fuqarolarda siyosat va boshqaruvda muntazam ishtirok etish uchun keng imkoniyat yaratadi. Bu o'rinda elektron hukumatga nisbatan muammolarning nafaqat navbatdagi amaliy yechimi, amal qilib turgan tuzilmalar va ijtimoiy munosabatlarni modernizatsiya qilish, balki davlatni boshqarishning yangi usuli sifatida ham qaraladi.

¹«Elektron hukumat» tizimining huquqiy asosi // Xalq so'zi. - 2015. - 2 dekabr.

² Yagona portal:fuqarolar uchun katta qulayliklar yaratilmoqda // O'zbekiston ovozi. – 2015. - 7-iyul.

Shu munosabat bilan bir qator mamlakatlarda hozirgi zamon axborot kommunikatsiyalari sharoitlariga mos keladigan qonunchilik bazasi va ma'muriy tartibga solish qoidalari (intellektual mulk, shaxsga doir ma'lumotlar, shaxsiy hayotning daxlsizligiga bo'lgan huquqni himoya qilish vositalari) ni yanada takomillashtirishning huquqiy, siyosiy, tashkiliy va institutsional chora-tadbirlari amalga oshirilmoqda. Bu borada hokimiyatning jamoatchilik bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqotini rag'batlantirishga qaratilgan shart-sharoitlar yaratiladi, hokimiyatning o'zi bunday muloqotning tashabbuskori bo'ladi. Bugungi kunda davlat hokimiyati organlarining tuzilmasida jamoatchilik bilan aloqalar bo'yicha ixtisoslashtirilgan bo'linmalar mavjudligi shu bilan izohlanadi.

Siyosiy muloqotda elektron texnologiyalardan foydalanish bunday muloqot ishtirokchilaridan yuksak darajadagi axborot madaniyatiga hamda birgalikda interfaol harakat qilish madaniyatiga ega bo'lishni talab qiladi. Ayni chog'da, ta'lim qadri oshadi, axborot mehnatiga, "jamiyat-hokimiyat" interfaol muloqotining yangi shart-sharoitlariga eng ko'p darajada tayyor bo'lgan professional tahlilchilarga bo'lgan qiziqish kuchayadi. Elektron demokratiyaning qaror topishi shaxs mediamadaniyati oshishini taqozo etadi, fuqarolarning axborot makonida taklif etilayotgan medianomalarni tanqidiy tahlil etish va ularga xolis baho berish, axborot plyuralizmining, to'g'ridan-to'g'ri foydalanish demokratiyasi amal qilishining ijtimoiy-madaniy va siyosiy qonuniyatlarining xos xususiyatlarini tushunish borasidagi qobiliyatini rivojlantirishni nazarda tutadi.

3. Fuqarolik jamiyati boshqaruv mexanizmlari takomillashuvida zamonaviy axborot texnologiyalarining roli

Shiddat bilan kechayotgan hodisa—voqealar oqimida katta hajmdagi axborotning mazmunini anglash, uni to'g'ri talqin etib xulosalar chiqarish nihoyatda muhimdir. Bu esa axborotni tanlash, saralash, uni to'g'ri idrok etish madaniyatini shakllantirishkabi insonning bevosita dunyoqarashi, salohiyati, tajribasi bilan bog'liq xususiyatlarni kamol toptirish masalalarining dolzarbligini oshiradi.

Shu munosabat bilan global tarmoqdan foydalanuvchilar auditoriyasining ko'pchiligi yoshlar ekanligini, ularning ongini va dunyoqarashini yot mazmundagi g'oyalar bilan zaharlashga qaratilgan ma'lumotlar Internet kontentning katta qismini tashkil etishini qayd etish zarur. Turli ijtimoiy tarmoqlar, forumlar, tanishuv saytlarining faoliyat yuritishi yoshlarni o'ziga tezda jalb qilmoqda. Hozirgi kunda turli tillarda so'zlashayotgan yoshlar uchun Internet tarmog'i keng imkoniyatlar yaratmoqda. Ayniqsa, mobil Internetdan foydalanuvchilar auditoriyasining ortib borishi turli mazmundagi axborotlarni ochiq olish imkoniyatini yanada oshirmoqda.

Buning natijasida, hozirda dunyodagi axborot inqilobi sharoitida vujudga kelayotgan global tarmoq jamiyatlari mutasaddi va mutaxassislarni jiddiy tashvishga solayapti. Bu turdagi jamiyatlar o'zlarini «kiberinternatsional NET», «Internet bolalari», «Internet fuqarolari (netizens)» deb nomlashmoqda. Chet ellarda ular Internet orqali yoshlarni birlashtirib, davlatning rasmiy xabarlariga qarshi chiquvchi xalqaro kiberuyushma sifatida siyosiy maydonga chiqmoqda. Albatta, bunday jamiyatlarning faolligi oshib borar ekan, jahonda kechayotgan jarayonlarga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatishi aniq.

Jahon telekommunikatsiya tarmoqlari va ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshirilayotgan xilma xil tahdidlar turli mamlakatlarda tashvish uyg‘otmoqda. Ular o‘z madaniyati, an‘analari va ma‘naviy qadriyatlarini yot axborot ta’siridan himoya qilish uchun maxsus choralar ko‘rishga majbur bo‘lmoqdalar. Bu borada jahonning ko‘pgina mamlakatlarida aholini va avvalo, yoshlarni Internetning salbiy ta’siridan himoyalash uchun normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinayotganini qayd etish zarur. Misol tariqasida xalqaro amaliyotda “Kiber jinoyatlar to‘g‘risida” Konvensiya¹, “Voyaga yetmaganlar uchun xavfsiz Internet va onlayn resurslarni joriy qilish to‘g‘risida” Yevropa Ittifoqi Parlamenti Assambleyasining tavsiyalari², “Bola huquqlari to‘g‘risida” BMT Konvensiyasi³ mavjud.

Mamlakatimizda ham bu sohada tizimli ravishda tashkiliy-huquqiy tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 28 sentabrda “O‘zbekiston Respublikasining jamoat ta’lim axborot tarmog‘ini tashkil etish to‘g‘risida”gi qaroriga⁴ muvofiq ta’lim va yoshlar bo‘yicha yaratilayotgan axborot resurslari yagona “ZiyoNET” milliy ta’lim tarmog‘iga birlashtirildi. Bu tarmoqning tashkil etilishi axborot xurujlariga qarshi turishda muhim omil bo‘lmoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizdagi oliy o‘quv yurtlari va ularning hududlardagi filiallari, barcha ziyo maskanlari «ZiyoNET» milliy ta’lim tarmog‘i hamda yuqori tezlik bilan ishlaydigan internetga ulanganligi bu borada amalga oshirilgan ishlarning ko‘lamidan dalolat beradi.⁵ Portal Uznet segmentida ilg‘or pozitsiyalardan birini egallaydi va undan foydalanuvchilarning soni tobora ortib borayotgani fikrimizning dalilidir⁶.

Ayni chog‘da Internetning milliy segmentida faoliyatini yuritayotgan Kun.uz (saytga kunlik tashrif ko‘rsatkichlari 100 mingdan ortgan)⁷ va Daryo.uz (har kuni 90. 000 kishi tashrif buyuradi)⁸ kabi internet nashrlarda Hi-Tech, madaniyat, ilm-fan, hordiq, sport, biznes, davlat boshqaruvi organlari kabi yo‘nalishlarda veb-saytlar joylashtirilgani, yangi xizmat turlari joriy etilayotgani ham undan foydalanuvchilar, aynan yoshlar safi kengayishiga sabab bo‘lmokda.

Shu bilan birga milliy qonunchiligimizda yoshlarni nosog‘lom axborotlardan himoyalash mexanizmlari mavjud. Misol uchun, “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi, “Yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to‘g‘risida”gi, “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonunlarda yoshlar orasida odob-axloqni buzishga, shu jumladan, pornografiya, shafqatsizlik va zo‘ravonlikni namoyish etuvchi,

¹ Европейская Конвенция по киберпреступлениям от 23 ноября 2001 г. // Инт.: http://www.eos.ru/eos_delopr/eos_law/detail.php?ID=32003&SECTION_ID=671

² Продвижение Интернет и онлайн-ресурсов, безопасных для несовершеннолетних. Рекомендация Парламентской Ассамблеи Совета Европы 1882 (2009) Инт. http://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5bRussian_documents%5d/%5b2009%5d/%5bSepOct2009%5d/Rec1882_rus.asp

³ Конвенция о правах ребенка (Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года) // Инт. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml

⁴ “O‘zbekiston Respublikasining jamoat ta’lim axborot tarmog‘ini tashkil etish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 28 sentabrda PQ-191-sonli qarori // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2005 y., 40-son, 305-modda; 2013 y., 45-son, 584-modda.

⁵ Axborot-kutubxona faoliyati va qonunchilik // Xalq so‘zi. – 2013. – 2 noyabr.

⁶ Qarant: На защите интересов молодежи // Правда Востока. - 2015 года. - 7 июля.

⁷ <https://kun.uz/info/view/alias/about>

⁸ <http://daryo.uz/biz-haqimizda/>

huquqbuzarliklar sodir etilishiga tashviqot qilishga qaratilgan har qanday xatti-harakatlar man etilishi belgilab qo'yilgan.

Shu asosda, yoshlarimizning axborot sohasidagi konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini yanada kengroq ruyobga chiqarish, ularni axborot xurujlaridan himoyalashning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish borasida zarur choralar ko'rilmoqda. Jumladan, bugungi kunda "Bolalarni ularning sog'lig'i va ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan axborotdan himoya qilish to'g'risida"gi qonun loyihasi tayyorlanmoqda. U bolalarning ruhiyatiga zarar yetkazadigan, jismoniy va ma'naviy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan axborotlardan himoya qilish sohasidagi munosabatlarni tartibga solish, ommaviy axborot manbalarida zo'ravonlik, axloqsizlik hamda shafqatsizlikni targ'ib qilishga yo'l qo'ymaslikka qaratilgan amaliy-tashkiliy va huquqiy mexanizmlarni nazarda tutadi.

Xullas, yuqorida zikr etilgan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi ommaviy axborot vositalarining fuqarolikjamiyati institutlari tizimidagi o'rni va rolini yanada mustahkamlashga, fuqarolarning so'z erkinligini ta'minlashga qaratilgan konstitutsiyaviy huquqlarini yanada to'liq ro'yobga chiqarishga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, mamlakatimizda OAV larning barpo etilayotgan fuqarolik jamiyati tamoyillarini qaror toptirishning muhim omillaridan biriga aylantiradi.

Nazorat savollari

1. Axborot tushunchasining mazmuni. Axborotning predmeti va asosiy shakllari.
2. Ommaviy axborot vositalari va ommaviy kommunikatsiya kanallari.
3. Axborot sohasida davlat boshqaruvi jarayonini joriy etishning elementi va sub'ekti.
4. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda ommaviy kommunikatsiyadan foydalanishning ahamiyati
5. Davlat axborot siyosatining vazifalari va funksiyalari.

Test savollari

1. Axborot sohasida shaxs uchun qanday huquqiy kafolatlar bo'lishi kerak?

- A. Fuqarolarning axborot olish imkoniyatlari
- B. Shaxsiy hayotga aralashmaslik
- C. Oilaviy sirni kafolatlash
- D. Xat yozishmalarini himoyalash
- E. Barcha javoblar to'g'ri

2. Axborot bilan ishlash qanday jarayonlarni qamrab oladi?

- A. Axborotni qabul qilish
- B. Axborotni saqlash
- C. Axborotni qayta ishlash
- D. Axborotni tarqatish
- E. Barcha javoblar to'g'ri

3. Bugungi kunda O'zbekiston fuqarolariga axborot ta'siri qanday axborot vositalari orqali amalga oshiriladi?

- A. Matbuot, televidenie, Internet
- B. Televidenie, radio, Internet
- C. Gazeta, jurnallar, radio, televidenie
- D. Internet, televidenie
- E. Barcha javoblar noto'g'ri

4. Axborot vositalari ichida inson ruhiyatiga eng kuchli ta'sir ko'rsataetgani qaysi biri?

- A. Internet
- B. Radio
- C. Televidenie
- D. Gazeta va jurnallar
- E. Foto

5. Ommaviy axborot vositalari O'zbekistonda yashaydigan millat va elatlarning nechta tilida faoliyat olib boradi?

- A. 11 ta
- B. 12 ta
- C. 13 ta
- D. 14 ta

11-§. FUQAROLARNING O‘ZINI O‘ZI BOSHQARISH ORGANLARI.

Darsning maqsadi:

Fuqarolik jamiyati tizimida fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatini to‘g‘risida ma’lumot berish.

REJA:

- 1. Fuqarolik jamiyati tizimida mahalla va o‘zini o‘zi boshqarish organlarining o‘rni.**
- 2. Mahalliy hokimiyat va fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining o‘zaro munosabatlari.**
- 3. Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatini tashkil etish.**
- 4. Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarishini rivojlanishining konseptual asoslari.**

Tayanch so‘zlar: o‘zini o‘zi boshqarish, fuqarolar yig‘ini, mahalla, mahalliy hokimiyat, hokim, deputat, xalq deputatlari mahalliy Kengashlari, nomarkazlashtirish.

1. Fuqarolik jamiyati tizimida o‘zini o‘zi boshqarish organlarining o‘rni

Fuqarolik jamiyati institutlari tizimida o‘zini o‘zi boshqarish organlari (mahalla)ning o‘rni beqiyosdir. Ko‘pchilik mamlakatlardan farqli o‘laroq, mahalla instituti yurtimizda ming yillar davomida sinalgan va chuqur ildiz otgan, aholini birlashtirib turadigan ijtimoiy hodisa sifatida rivojlanib kelmoqda. Ayniqsa, uning hozirgi bozor iqtisodiyotiga o‘tish sharoitida xalqimizning urf-odatlarini, an‘analari va qadriyatlarini saqlab qolish, ularni jipslashtirish kafolati sifatida maydonga chiqayotganligini yaqqol ko‘rib turibmiz.

O‘zbekistonda fuqarolar o‘zini o‘zi boshqaruvini amalga oshirishda mahalla o‘rnak bo‘ladi. Mahalla o‘zbeklarning tarixan shakllangan jamiyat taraqqiyotini yuksaltirish uchun yagona maqsad bilan yashab, faoliyat ko‘rsatish makoniga aylangan. U o‘zbek xalqining turmush tarzi, ruhiyati, ijtimoiy hayotining o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi, milliy an‘analarini, urf-odatlarini, axloqiy-ma’naviy qadriyatlarini avloddan-avlodga yetkazuvchi muqaddas maskan bo‘lib kelgan. Mahalla insonlarning millati, yoshi, jinsi, dini, irqi, tili, e’tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar ularni ezgulik yo‘lida jipslashtiruvchi va birlashtiruvchi katta va muqaddas oila hisoblanadi.

Mahalla sharqona an‘analar, urf-odatlar va marosimlarni jamoada amalga oshirib, avloddan-avlodga yetkazib kelmoqda. Mahalla faollari an‘anaviy, oilaviy to‘ylar, bayramlar, motam marosimlarini o‘tkazish bilan bog‘liq tashkiliy ishlarni amalga oshirishda bosh-qosh bo‘lishadi. Ularni dabdabasiz, isrofgarchiliksiz, ortiqcha xarajatlarsiz, ixcham qilib o‘tkazish, mahalla oqsoqoli va maxsus mutasaddi komissiyalarga bog‘liq. Mahallada o‘tayottan har bir tantana yoki marosim uchun mahalla ahlining kattayu kichigi birday mas’uldir. Bunday tadbirlarda kattayu kichikka, boyu kambag‘alga, mansabdoru oddiy fuqaroga bir xil hurmat va ehtirom ko‘rsatiladi. Chunki mahallaning barcha a‘zosi yagona, teng huquqli va mustahkam bitta oila hisoblanadi.

Mahallada kelajak avlodimiz tarbiya topadi. Bu yerda o‘sayotgan har bir yigit-qizning axloq-odobi uchun butun mahalla ahli mas’uldir. Shuning uchun ham “Bir bolaga yetti qo‘shni ota-ona”, “Bir bola tarbiyasi uchun yetti mahalla ota-ona” kabi

naqlar bejiz paydo bo'lmagan. Yoshlarning har bir xatti-harakati barchaning diqqat-markazida bo'ladi. Mahalladoshlarning har bir yosh taqdiriga javobgarligi, ularni nazorat qilishi – barkamol insonni tarbiyalab yetishtirishning negizidir. Xulq-odobi yaxshi har tomonlama namunali farzand mahallaning obro'sidir, noqobil, axloqan nomaqbul farzand esa mahalla uchun qora dog'idir. Mahalladan yurtga taniqli insonlar yetishib chiqsa, butun mahalla ahli, ularning avlod-ajdodlari g'ururlanadilar.

Mahalla tuzilmasi va funksiyasi vaziyatga qarab o'zgarib turgan, ammo u o'zini o'zi boshqarish tamoyilini saqlab qolgan, o'z hududida istiqomat qiluvchi kishilar o'rtasida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni muvofiqlashtirib turgan. Mustaqillik yillarida mahallalar jamiyatning moddiy-ma'naviy asoslarini yaratish tayanchiga aylanib, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy-siyosiy masalalarni hal etib, fuqarolar yig'inida demokratiya tamoyillarini shakllantirish, inson omilini qadrlash makoni sifatida tiklanmoqda.

Mahalla, umuman, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organalarining fuqarolik jamiyatidagi roli ularning muayyan hududdagi aholinini birlashtirishi, uni yagona jamoaga aylanishi va faoliyat ko'rsatishiga xizmat qilishidadir. Bugungi kundagi zamonaviy tadqiqotlarda munitsipal tuzilmaning aholisi – “hududiy ommaviy jamoa”, “hududiy jamoa”, “mahalliy hamjamiyat” tushunchalari bilan belgilanadi. V.Ye. Chirkinning ta'rificha, hududiy ommaviy jamoa – aholini hududiy mansublik belgisi bo'yicha tashkil etishning maxsus shakli va odamlarning fuqaroligi va yoshidan qat'i nazar maxsus uyushmasidir. Hududiy ommaviy jamoa sifatida u davlatni tashkil etgan jamiyatlar, ularning ichida tuzilishi mumkin bo'lgan va tashkil etilayotgan boshqa hududiy ommaviy jamoalar: federatsiya sub'ektlari, siyosiy avtonomiyalar, munitsipal tuzilmalarning aholisi (xalqi)ni ajratadi¹.

Hududiy jamoa a'zolarining o'zaro aloqalari murakkab kommunikatsiyalar tizimidan iborat. Nikolas Lumanning fikricha, kommunikatsiya butunlay onga bog'liq bo'lib, ya'ni kommunikatsiyaning o'zi emas, balki ongning axborotni qabul qilish funksiyasini bajaradi². Ushbu holat o'zini o'zi boshqarishda alohida insonning ishtiroki, uning huquqiy ongi va madaniyatini oshirish masalalariga ham alohida e'tibor qaratishni taqozo qiladi. O'zbekiston Respublikasida “Jamiyatda aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish Milliy dasturi”ning qabul qilingani mazkur masalani hal qilishning tashkiliy-huquqiy asoslarini belgilab berdi. Faol shaxslargina o'z manfaatlarini anglab, ularni bevosita o'zlari yoki turli guruhlariga, xususan hududiy jamoalarga uyushgan holda amalga oshiradilar.

Fuqarolarning uyushganlik darajasi, o'zaro aloqalarining yaqinligi, hududiy jamoalarning turli ko'lamda tashkil etilishiga qarab farqlanishi tabiiy holdir. Aynan ushbu holat turli ko'lamdagi hududiy jamoalarning faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Eng quyi qishloq, shaharcha, mahalla jamoalari a'zolari aloqalarining yaqinligi, ularning boshqaruvdagi bevosita ishtiroki tufayli, hududiy hamjamiyatlarni shakllantiradi. Aynan shunday hamjamiyatlar manfaat guruhlarini tashkil etib, hududiy o'zini o'zi boshqaruvchi sub'ekt hisoblanadi. Bundan har bir hududiy jamoa, uning ko'lamidan qat'i nazar, rivojlangan kommunikatsiyalar tizimiga ega bo'lishi lozim degan xulosa kelib chiqadi.

¹Чиркин В.Уе. Публичная власть. – М.: Юрист, 2005. С. 28.

²Луман Н. Общество как социальная система. Пер. с нем./ А.Антоновский. М.: Издательство «Логос», 2004. С. 110.

Hududiy jamoalarning faolligi ular tomonidan shakllantirilgan ijtimoiy-siyosiy institutlar faoliyatiga bevosita bog'liqdir. Bunday institutlar, xoh ijtimoiy, xoh siyosiy bo'lsin, ijtimoiy guruhlariga siyosat sohasida o'z manfaatlarini tartibli qondirish imkonini beradi. Ular munosabatlarni barqarorlashtirib, individlar va guruhlar yurish-turishini tartibga solib, ularning harakatlarini muvofiqlashtiradi va integratsiyalashuvini ta'minlaydi. Ijtimoiy institutlar, avvalo, muassasalar tizimi bo'lib, ularda ijtimoiy guruh a'zolari tomonidan tayinlangan yoki saylangan muayyan shaxslar jamiyat va individual manfaatlarini qondirish, shuningdek guruhning boshqa a'zolari yurish-turishini tartibga solish maqsadida umumiy boshqaruv funksiyalarini bajarish vakolatini oladilar. Fuqarolar yig'inlari bunday institut vazifasini o'taydi.

2015 yilning 1 yanvar holatiga ko'ra respublika hududida 9 787 ta fuqarolar yig'ini faoliyat ko'rsatmoqda, jumladan, 189 ta shahar fuqarolar yig'ini, 1295 ta qishloq, 157 ta ovul va 8 146 ta mahalla fuqarolar yig'inlaridir. O'rta hisobda har bir fuqarolar yig'ini 3 mingga yaqin kishini qamrab oladi. Bugungi kunda fuqarolar yig'ini raisi lavozimida 1255 nafar ayol faoliyat yuritib, umumiy raislar sonining 12,8% ni tashkil etadi. Aksariyat fuqarolar yig'ini raislari (54,6 %) oliy ma'lumotga ega bo'lib, hududlar miqyosida eng yuqori ko'rsatkich Qashqadaryo viloyatida - 72,3%, Qoraqalpog'iston Respublikasida -77,1%, Toshkent shahrida -77% ni tashkil etadi.

Hozirgi kunda har bir fuqarolar yig'inidagi shtat lavozimida fuqarolar yig'ini raisi, diniy ma'rifat va ma'naviy-ahloqiy tarbiya masalalari bo'yicha maslahatchi, ma'sul kotib va "Mahalla posboni" jamoat tuzilmasi rahbari – jami 40 mingga yaqin kishi faoliyat ko'rsatmoqda. Undan tashqari, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatida jamoatchilik asosida fuqarolar yig'inining obro'li va hurmatga sazovor a'zolari o'rtasidan saylangan maslahatchilar faoliyat yuritadi, ular faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha saylangan komissiyalarga rahbarlik qiladi. Ularning soni 100 ming kishiga yaqin.

O'zbekistonda o'zini o'zi boshqarish organlarini qo'lab quvvatlashda Respublika "Mahalla" xayriya jamoat fondining roli katta. Respublika "Mahalla" xayriya jamoat fondi 1992 yilda tashkil etilgan bo'lib, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarini mustahkamlashda, ularning qonunchilikda belgilangan huquq va vakolatlarini samarali tatbiq etishda, jamoatchilik nazoratini amalga oshirishdagi o'rnini yuksaltirishga ko'maklashadigan yetakchi jamoat tashkiloti hisoblanadi. Ushbu jamoat fondi fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha Respublika kengashi ishchi organi maqomiga ega. O'z navbatida "Mahalla" xayriya jamoat fondining hududiy bo'linmalari maqomiga ko'ra fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha hududiy kengashlar ishchi organlari hisoblanadi.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlari faoliyati mamlakat aholisi tomonidan keng miqyosda qo'llab- quvvatlanishga va Hukumatning yuksak e'tirofiga sazovor bo'lmoqda. 2010-2013 yillar davomida fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining 150 nafarga yaqin xodimi turli davlat mukofotlariga sazovor bo'lgan. 2014 yilda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari 27 nafar xodimi davlat mukofotlari bilan taqdirlandi. 2014 yil 21 dekabrda bo'lib o'tgan saylovlarda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining 692 nafar xodimlari xalq deputatlari

tuman va shahar Kengashlari deputatligiga, 29 nafari viloyat Kengashi deputatligiga va 3 nafari Oliy Majlis Senati a'zolariga saylanganlar. Bu fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarida bugungi kunda hurmat va ehtiromga loyiq insonlar faoliyat yuritishayotganini ko'rsatadi.

2. Mahalliy hokimiyat va fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining o'zaro munosabatlari

Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining mustaqilligi ularning mahalliy hokimiyat organlari bilan munosabatlarida aks etadi. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonunining¹3-moddasiga muvofiq fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishi fuqarolarning mahalliy ahamiyatga molik masalalarni o'z manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek milliy va ma'naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlar va an'analardan kelib chiqqan holda hal qilish borasidagi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlanadigan mustaqil faoliyatidir. Mazkur Qonun 8-moddasining ikkinchi qismida esa fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari davlat hokimiyati organlari tizimiga kirmaydi va qonun bilan berilgan o'z vakolatlarini tegishli hudud doirasida amalga oshirishi mustahkamlangan.

"Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonunning² 4-moddasida mahalliy davlat hokimiyati va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining o'zaro munosabatlari belgilangan. Mazkur moddaga muvofiq xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi va viloyat, tuman, shahar hokimi tegishli hududda o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirishga ko'maklashishlari, o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyatini yo'naltirib turishlari belgilangan. Ushbu Qonunning 1-moddasida esa Xalq deputatlari Kengashi va hokim davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari bilan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari o'rtasidagi aloqalarni, aholini viloyat, tuman va shaharni boshqarishga jalb etishni ta'minlashi belgilangan.

Mahalliy davlat hokimiyati va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari turli masalalar yuzasidan o'zaro munosabatlarga kirishadilar. Ushbu munosabatlar fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarini qo'llab-quvvatlash, mahalliy boshqaruvdagi ishtirokini ta'minlash, shuningdek mahalliy hokimiyat organlarini o'zini o'zi boshqarishni yo'naltirishdan iboratligi ayon bo'ldi.

"Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonunning 7-moddasiga muvofiq davlat organlari fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini amalga oshirishi uchun zarur sharoit yaratadi, qonun hujjatlari bilan berilgan vakolatlarni amalga oshirishda ularga ko'maklashadi. Ushbu moddaga binoan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, xususan hukumat va parlament boshqa davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatiga aralashmasligini ta'minlaydilar. Bunday faoliyat qonunlar va boshqa qonun hujjatlarida, dasturlarda tegishli me'yorlarni hamda choralarni belgilash, ularning ijrosini ta'minlashdan iborat.

¹O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013 y., 17-son, 219-modda.

²O'zbekiston Respublikasining 1993 yil 2 sentabrda qabul qilingan "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi 913-XII-sonli Qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1993 yil, N 9, 320-modda; O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 yil, № 9, 241-modda.

Mahalliy davlat hokimiyati organlarining o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirishga ko'maklashishini tashkil etish barcha davlatlarda dolzarb masalardan biri hisoblanadi. Masalan, Italiya Respublikasi Konstitutsiyaning 5-moddasida mahalliy avtonomiyani tan olishi va uning rivojlanishiga ko'maklashishi konstitutsiyaviy tuzum tamoyili sifatida belgilangan². O'zbekistonda o'zini o'zi boshqarishni o'rganish ko'plab muammolarning mavjudligi, ularni hal qilish borasida metodik ko'rsatmalar, mahalla raislari (oqsaqollari), ularning maslahatchilari va faollari malakalarini oshirish va boshqa masalalarda ko'maklashishga muhtojligi ayon bo'ladi. Ushbu va boshqa masalalarni hal qilishda mahalliy hokimiyat organlari tomonidan ko'maklashishning shakl va uslublarini takomillashtirish ehtiyoji namoyon bo'lmoqda.

2013 yilning oktabrida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlarining malakasini oshirish bo'yicha o'quv kursini tashkil etish to'g'risida»gi qarori amaliy choralardan biri bo'ldi. Ushbu qarorga muvofiq har bir hududda tashkil qilingan fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlarining malakasini oshirish bo'yicha o'quv kurslari o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirish, bu borada mavjud muammolarni hal etishga katta ko'mak bo'ldi. 2014 yil mobaynida ushbu o'quv kurslarida, jami o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlarining 35% ni tashkil etuvchi 13 ming 983 nafar xodimlar malaka oshirib, o'quv kurslarining sertifikatlarini qo'lga kiritishdi.

O'zbekistonda ham demokratik davlatlar kabi fuqarolar yig'inlarining ijtimoiy-siyosiy funksiyalari e'tiborga olinib, ularning davlat va mahalliy boshqaruvdagi ishtiroki, bu borada mahalliy hokimiyat organlarining vazifalari alohida e'tirof etiladi¹. Masalan, "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonunning 1-moddasida xalq deputatlari Kengashi va hokim O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari bilan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari o'rtasidagi aloqalarni, aholini viloyat, tuman va shaharni boshqarishga jalb etishni ta'minlashi belgilangan.

"Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonunning 11-moddasida esa yilning har choragida Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar ijro etuvchi hokimiyat organlari rahbarlarining fuqarolar yig'inlari faoliyati sohasiga kiruvchi masalalar yuzasidan hisobotlarini eshitishi mustahkamlangan. Bu borada tuman (shahar) hokimlari tomonidan 2013 yilning birinchi choragida fuqarolar yig'inlariga 4757 marotaba, ikkinchi choragida 6459 marotaba, uchinchi choragida 5407 marotaba hisobotlar taqdim etilganini qayd etish lozim. Shuningdek, xalq ta'limi, sog'liqni saqlash, bandlikka ko'maklashish, kommunal xizmatlar ko'rsatish sohasidagi vakolatli davlat organlari rahbarlarining fuqarolar yig'inlari faoliyati sohasiga kiruvchi masalalar bo'yicha hisobotlari ham tizimli ravishda eshilib borilmoqda².

Shu bilan birga O'zbekiston Respublikasi Shaharsozlik kodeksining 10-moddasida fuqarolar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va jamoat birlashmalarining shaharsozlik faoliyati sohasidagi qarorlarning muhokamasi va qabul qilinishidagi

² Конституция Итальянской Республики // <http://www.италиа-ру.ит/ноде/4657>

¹ Qarang: Malikova G.R., Ismoilova G.S. "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga sharh. – T.: O'zbekiston, 2009. B. 27.

² <http://www.mahallafond.uz/uz/артислес/814/>

ishtiroki tartibga solingan¹. Mazkur moddaga ko'ra fuqarolar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va jamoat birlashmalari yashash va faoliyat ko'rsatish muhitining holati, taxmin qilinayotgan o'zgarishlari, aholi punktlarining bosh rejalari, uy-joy-fuqarolik ob'ektlarining qurilishi, rekonstruksiya, hududlarning obodonlashtirilishi, muhandislik va transport kommunikatsiyalarining o'tkazilishi to'g'risida o'z vaqtida va ishonchli, to'liq axborot olish hamda shaharsozlik faoliyati haqidagi o'zga axborotni olish huquqiga ega. Davlat organlari fuqarolar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari hamda jamoat birlashmalarining manfaatlariga daxldor, shaharsozlik faoliyati masalalariga taalluqli murojaatlarini o'z vakolatlari doirasida ko'rib chiqadilar va ularga belgilangan muddatlarda asosli javoblar taqdim qiladilar.

Barcha fuqarolar yig'inlari tegishli hududda qonunlar va boshqa qonun hujjatlarining ijro etilishi, shu jumladan tadbirkorlik faoliyati sub'ektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi, kommunal xizmat ko'rsatish tashkilotlari tomonidan kommunal xizmatlar ko'rsatish sifati, imoratlar qurish hamda hovlilar va uylar atrofidagi hududlarni saqlash qoidalariga rioya etilishi, yerlardan foydalanish va ularni muhofaza etish ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshiradi. Ushbu vakolatlari doirasida fuqarolar yig'inlari davlat va mahalliy hokimiyat organlari faoliyatini yaxshilash va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf qilish bo'yicha takliflar beradilar, ya'ni mahalliy boshqaruvni amalga oshirishda ishtirok etadilar.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan tegishli prokurorlar axborotini tinglash ham ularning mahalliy boshqaruvda amaliy ishtirokini ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasi 2001 yil 29 avgustda qabul qilingan „Prokuratura to'g'risida“gi Qonun² 5-moddasining beshinchi qismiga asosan viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar prokurorlari va ularga tenglashtirilgan prokurorlar xalq deputatlari tegishli Kengashlariga, zarurat bo'lgan hollarda esa fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga qonuniylikning hamda jinoyatchilikka qarshi kurashning holati to'g'risida har yili axborot beradilar. Bu norma prokuratura organlarining vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilishga keng jamoatchilikni jalb qilishi uchun huquqiy zamin yaratadi.

Prokuratura organlarining axborotini eshitish davlat organlari faoliyatining oshkoraligini ta'minlash barobarida, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari e'tiborini dolzarb masalalarga qaratish, fuqarolar faolligini oshirish va jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga xizmat qiladi. Holbuki qonunlar ijrosi ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish ular ijrosini ta'minlash va takomillashtirishning muhim shartlaridan biridir. Ayrim tadqiqotchilar fikriga ko'ra „Ijtimoiy boshqaruv tizimida nazoratning o'zi qaytma aloqaning muhim turi bo'lib, u orqali hokimiyat sub'ektlarining amldagi ahvol, qarorlar ijrosi to'g'risida axborot oladilar“³.

¹O'zbekiston Respublikasining 2002 yil 4 aprelda qabul qilingan qonuni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasining Shaharsozlik kodeksi // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2002 yil, N 4-5, 63-modd.

²O'zbekiston Respublikasining 1992 yil 9 dekabrda qabul qilingan "Prokuratura to'g'risida"gi Qonunining 2001 yil 29 avgustda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi qonuni bilan tasdiqlangan tahriri // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2001 yil, N 9-10, 168-modd.

³Malikova G.R., Ismoilova G.S. „Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida“gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga sharh. – T.: O'zbekiston, 2009. B. 50.

Mahalliy hokimiyat organlarining o'zini o'zi boshqarishni yo'naltirishi o'z vakolatlari doirasidagi masalalar yuzasidan umummajburiy qarorlar qabul qilishi, ular va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar ijrosini nazorat qilishdan iboratdir.

Barcha davlatlarda, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan ularga o'tkazilgan davlat organlari vakolatlari ijrosi ustidan nazorat amalga oshiriladi hamda ularning qonunga zid qarorlarining sud organlari tomonidan bekor qilinadi. Bunday nazoratga ehtiyoj O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Amaldagi qonun hujjatlari monitoringi instituti tomonidan o'tkazilgan "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonuni monitoringi natijalaridan¹ ham ko'rish mumkin. Monitoring davomida O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarda ko'rilgan fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining qarorlarini haqiqiy emas, deb topish haqidagi fuqarolik ishlari yuzasidan umumlashmasi tahliliga ko'ra, sudlar ish yurituviga kelib tushgan jami 14 ta fuqarolik ishlaridan 12 tasi yoki qariyb 86 foizi qanoatlantirilgan.

3.Fuqarolar o'zini o'zi boshqarishi huquqiy asoslarining rivojlanishi

Mustaqillikka erishilishi bilan O'zbekistonda mahalla institutiga mustahkam huquqiy poydevor yaratishning faol jarayoni boshlandi. Birinchi huquqiy hujjat O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bo'ldi, uning 105-moddasida quyidagicha belgilab qo'yilgan: "Shaharcha, qishloq va ovullarda, shuningdek ular tarkibidagi mahallalarda hamda shaharlardagi mahallalarda fuqarolarning yig'inlari o'zini o'zi boshqarish organlari bo'lib, ular ikki yarim yil muddatga raisni (oqsoqolni) va uning masla-hatchilarini saylaydi".

Konstitutsiyaning ushbu qoidasi mahallaning huquqiy asoslarini yanada rivojlantirish uchun dasturulamal bo'lib xizmat qildi. Shunday qilib, 1993 yil 2 sentabr kuni "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Ushbu qonun ilk marta qonunchilik darajasida mahalla faoliyatini tartibga soldi, ya'ni uning huquqiy maqomini belgilab berdi.

Fuqarolarning moddiy mustaqilligi va siyosiy-huquqiy ongi oshishiga sabab bo'layotgan demokratik islohotlar chuqurlashib, bozor munosabatlari rivojlanib borgan sari mahalla institutining huquqiy asoslarini takomillashtirish zarurati tug'ildi. Natijada 1999 yil 14 aprel kuni "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi qonun yangi tahrirda qabul qilindi. Unda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish huquqi bevosita mustahkamlab qo'yildi, mahalla faoliyatining asosiy tamoyillari, uning faoliyatini qo'llab-quvvatlashga davlat kafolati belgilab berildi, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari vakolatlari kengaytirildi.

2004 yil 29 aprel kuni «Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to'g'risida"gi qonun mahalla faoliyatini demokratlashtirish yo'lidagi ulkan qadam bo'ldi. Ushbu qonunda, birinchidan, fuqarolar yig'ini organlariga saylovning demokratik tamoyillari belgilab berildi va mahalla organlariga saylov tizimi barpo etildi, ikkinchidan, saylov jarayonining barcha bosqichlari batafsil tartibga solindi, uchinchidan, qonun darajasida mustahkam huquqiy kafolat yaratildi.

Mahalla o'z faoliyatini moliyalashtirish bo'yicha ham davlat ko'magini ola boshladi. Shunday qilib, rais, mas'ul kotib, "Mahalla posboni" jamoatchilik tuzilmasi

¹ O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonuni monitoringi / Mas'ul muharrir F.H. Otaxonov. – T., 2006. – B. 32.

rahbari va fuqarolar yig'inlarining diniy ma'rifat va ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo'yicha maslahatchisidan iborat to'rt nafar mas'ul shaxs ishi, shuningdek, mahallaning qo'shimcha xarajatlari davlat hokimiyatining mahalliy organlari budjetidan moliyalashtirilmokda.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov tomonidan ilgari surilgan "Kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyati sari konsepsiyasi"ni hayotga tatbiq etishda eng muhim tashkiliy-institutsional bo'g'inga aylandi. Olib borilgan tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, 2003 yilning o'zidayoq fuqarolarning umumiy hisobda 65,1%i o'z oilasi yoki o'zlarining muammolarini hal etish borasida fuqarolar yig'inlariga murojaat qilib turgan¹. Bu ko'rsatkich bugun yanada mustahkamlanmoqda. Bir so'z bilan aytganda mahalla aholiningishonchini to'la oqlamoqda.

Darhaqiqat, mahalla - O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim instituti. Aynan mahalliy hokimiyat vakolatlarini bir qismi ushbu institutga olib berilgani, uning ahamiyati oshib borayotganidan dalolat beradi. Mahallaning boshqaruvi milliy va davlatchiligimiz tajribasidan kelib chiqib, rais, ya'ni oqsoqol tomonidan amalga oshirilmoqda. Oqsoqollar va uning maslahatchilari har 2,5 yilda bir necha nafar nomzod orasidan aholi vakillari tomonidan demokratik tarzda saylov asosida o'z vazifasini bajarishga kirishadi. Chunonchi, 2013 yil noyabr-dekabr oylarida o'tkazilgan saylovlardagi vakillar yig'ilishlarida 32292 nafar nomzod ko'rib chiqilgani, ulardan 9756 nafar (bir o'ringa o'rtacha 3,3 nafar nomzod) eng munosiblari saylangani ham fikrimizni tasdiqlaydi. 18 foiz holatda esa fuqarolar yopiq ovoz berish huquqidan foydalanishdi. Shuningdek, 99618 nafar fuqarolar yig'inlari raislari maslahatchilari saylandi².

O'tgan davr mobaynida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tarkibida bir qator tuzilmaviy o'zgartishlar kiritildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004 yil 25 maydagi "O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatini qo'llab-quvvatlash borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni asosida 2004 yilning 1 iyulidan boshlab fuqarolar yig'inining diniy ma'rifat va ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo'yicha maslahatchisi lavozimi joriy etildi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 19 apreldagi qarori asosida fuqarolar yig'inlarida "Mahalla posboni" jamoatchilik tuzilmalari faoliyatining yo'lga qo'yilishi hududlarda osoyishtalikni mustahkamlash, huquqbuzarliklarning oldini olishda, fuqarolar xavfsizligini ta'minlashda katta ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, hozirda fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarida tashkil etilgan ushbu jamoatchilik tuzilmalari safiga 50 mingdan ortiq posbonlar jalb etilgan. Ularning samarali faoliyati natijasida 2011 yilda 2254 ta, 2012 yilda 2331 ta mahallada jinoyat sodir etish holatlariga yo'l qo'yilmadi³.

Bugungi kunda aholining kundalik hayoti, atrof-muhit bilan bog'liq bo'lgan ko'pgina yo'nalishlar fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari orqali hal etilmoqda. Ular aholining ijtimoiy nochor qatlamlarini qo'llab-quvvatlash, tegishli hududda qonun hujjatlarining ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish,

¹ Otamirzaev O. Mahalla jamoatchilik fikri ko'zgusida // Mahalla, 2003, 15 oktabr.

²<http://www.mahallafond.y3/y3/elestionc/>

³<http://www.mahallafond.y3/y3/articles/814/>

to'ylar va boshqa marosimlar o'tkazish bo'yicha tavsiyalar beradi, atrof-muhitni muhofaza etadi, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish tadbirlarini o'tkazadi, tadbirkorlik faoliyati sub'ektlarini tashkil etadi, qayta tashkil etadi va tugatadi, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantiradi, guzarlar barpo etadi, kommunal to'lovlarni to'lanishiga ko'maklashadi, kam ta'minlangan yoshlarning nikoh tuzishida va to'y tadbirlarini o'tkazishida moddiy yordam ko'rsatadi, oilaviy tadbirkorlik sub'ektlarini bankdan kredit olishiga kafil bo'ladi va h.k¹.

Darhaqiqat, olib borilgan islohotlar natijasida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyat qamrovi kengaydi. Buni fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarida fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha komissiyalar misolidan ham ko'rish mumkin. 2013 yilda yangi tahrirda qabul qilingan "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi qonunga ko'ra fuqarolar yig'inlaridagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha komissiyalar ro'yxati quyidagilardir:

- yarashtirish komissiyasi;
- ma'rifat va ma'naviyat masalalari bo'yicha komissiya;
- ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha komissiya;
- xotin-qizlar bilan ishlash bo'yicha komissiya;
- voyaga yetmaganlar, yoshlar va sport masalalari bo'yicha komissiya;
- tadbirkorlik faoliyati va oilaviy biznesni rivojlantirish masalari bo'yicha komissiya;
- ekologiya va tabiatni muhofaza qilish, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish bo'yicha komissiya;
- jamoatchilik nazorati va iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish bo'yicha komissiya.

Tegishli hududdagi muammolarning dolzarbligiga qarab, fuqarolar yig'ini tomonidan fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha boshqa komissiyalari ham tuzilishi mumkin².

Komissiyalar turli sohalardan iborat tarkibda fuqarolar yig'ini faoliyatiga ko'maklashadi. Bunday komissiyalar 2011 yilning o'zidayoq 50 mingdan ortiq edi³. Ular boshqa funksiyalar bilan birga, turli tashkilotlar ustidan jamoatchilik nazoratini ham olib boradi. Xususan, mahalliy davlat hokimiyati organlari rahbarlarining fuqarolar yig'inlari faoliyati sohasiga kiruvchi masalalar yuzasidan hisobotlarini eshitish amaliyotining tobora takomillashib borishi, o'z navbatida, hududlarda qonun hujjatlarining ustuvorligini ta'minlash, aholi, ayniqsa, yoshlar huquqiy madaniyatini yuksaltirish, eng muhimi, fuqarolarning turmush farovonligini oshirish tizimini yanada takomillashtirishda alohida o'rin tutmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 9 iyuldagi "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlari mehnatini rag'batlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini qo'llab-quvvatlashda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Namunali, fuqarolik

¹ "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni // O'zbekiston qonun hujjatlari to'plami. 2013, 17 (569)-son. –B. 9-10.

² "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni // O'zbekiston qonun hujjatlari to'plami. 2013, 17 (569)-son. –B. 17.

³ Nasrullaev I. Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari tizimini isloh etishning istiqbollari // Demokratlashtirish va inson huquqlari. 2012, 3-son. –B. 22.

jamiyatiga xos loyihalarni amalga oshirayotgan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlarini qo'llab-quvvatlash ularga zarur yordam ko'rsatish masalalari mamlakatimizda muvaffaqiyatli amalga oshirilayotgan bir qator ijtimoiy dasturlarda o'z aksini topganligini alohida qayd etish lozim.

Prezident Islom Karimov 2012 yil 12 noyabr kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisida ilgari surgan "Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi"da "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi qonunga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish zarurligini ta'kidlagan edi. Bunda mahallani aniq yo'naltirilgan asosda aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, xususiy tadbirkorlik va oilaviy biznesni rivojlantirish markaziga aylantirish, shuningdek, uning davlat boshqaruv organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati olib borish tizimidagi vazifalarini yanada kengaytirishga jiddiy e'tibor qaratish lozimligini alohida ta'kidlab o'tdi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2013 yil 30 sentabrda "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha respublika kengashini tashkil etish to'g'risida", 2013 yil 7 oktabrda "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari qabul qilindi. Ushbu qarorlar bilan sohaga oid 15 ga yaqin nizomlar tasdiqlangan bo'lib, ular mahallalarda ma'naviy muhit barqarorligini, millatlararo do'stlik va hamjihatlikni mustahkamlash, yoshlarni ona-vatanga va milliy istiqlol g'oyasiga sadoqat ruhida tarbiyalash, aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash borasidagi ishlarning samaradorligini yanada oshirishga ko'maklashish, fuqarolar yig'inlaridagi jamoatchilik tuzilmalari faoliyatini samarali tashkil etishga qaratilganligi bilan e'tiborlidir. Shu jumladan, fuqarolar yig'ini faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha 8 ta komissiyasi faoliyatiga oid tasdiqlangan namunaviy Nizomlarning amaliyotga tatbiq etilishi mahallalar ishiga keng jamoatchilikni jalb etishga katta turtki beradi.

Ayni paytda, davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan 1992 yilda Respublika "Mahalla" xayriya jamoat fondining tashkil etilganligi va o'tgan yillar mobaynida uning faoliyatini takomillashtirishga bo'lgan e'tibor mahallalarda milliy qadriyatlarni e'zozlash va targ'ib etish, madaniy-ma'rifiy ishlarni keng yo'lga qo'yish, shuningdek, aholini ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan mustahkamlash, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo'llab-quvvatlash sohasida keng ko'lamli chora-tadbirlarning amalga oshirilishini ta'minlamoqda. Xususan, ushbu jamoat tashkiloti tomonidan fuqarolar yig'inlariga uslubiy ko'maklashish maqsadida 2006 — 2013 yillar davomida 30 dan ortiq qo'llanma va adabiyotlar tayyorlanib, barcha fuqarolar yig'inlariga yetkazib berildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 25 avgustdagi "Milliy g'oya targ'iboti va ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish to'g'risida"gi qarori ijrosini ta'minlash maqsadida, birgina 2013 yilning o'tgan davri mobaynida mahallalarda 245 mingga yaqin ma'rifiy-madaniy tadbirlarning tashkil etilishi va o'tkazilishida Fondning hududiy tuzilmalari tomonidan mahallalarga uslubiy-amaliy yordamlar ko'rsatildi. Shuningdek, bu borada fuqarolar yig'inlarida jamoatchilik asosida 7 mingga yaqin targ'ibot guruhlari faoliyati samarali yo'lga qo'yildi, 6

mingdan ortiq mahallalarda “Ma’naviyat xonalari”, 3400 dan ziyod axborot-resurs markazlari tashkil etildi.

Fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining sohaga oid qonun hujjatlari ijrosini ta’minlashdagi faoliyatini o‘rganish, ularning ilg‘or tajribasini keng ommalashtirish maqsadida “Yeng namunali fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari”, “Fuqarolar yig‘inlarining eng namunali diniy ma’rifat va ma’naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo‘yicha maslahatchisi” kabi ko‘rik-tanlovlarning an’anaviy tarzda har yili o‘tkazilishi va unda qariyb barcha fuqarolar yig‘inlarining ishtiroki ta’minlanmoqda.

Shuningdek, mahalla yoshlari o‘rtasida sportni, ayniqsa, bolalar sportini rivojlantirish maqsadida hamkor tashkilotlar bilan birgalikda “Futbolimiz kelajagi”, “Mahallamiz pahlavonlari”, “Otam, onam va men — sportchilar oilasi” kabi sport musobaqalari muntazam tashkil etilib kelinmoqda. Birgina joriy yilda 9 mingga yaqin fuqarolar yig‘inlarida o‘tkazilgan mazkur sport musobaqalariga qariyb 2 millionga yaqin bolalar va o‘smirlar jalb etildi. Ayni paytda, mahallalarda bolalar maydonchalari faoliyatini yo‘lga qo‘yish va rivojlantirish maqsadida 2013 yilda “Mahalla” fondi hisobidan jami 106 ta bolalar maydonchasi qayta ta’mirlandi, 41 tasi yangi qurildi, 2985 ta bolalar maydonchasi obodonlashtirildi. Bundan tashqari, hududlarda 172 ta minifutbol, voleybol, basketbol maydonchalari qurib bitkazilib, foydalanishga topshirildi.

Fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash borasida Fond hisobidan 2006 - 2013 yillar mobaynida 4936 ta fuqarolar yig‘ini zamonaviy kompyuter jamlanmasi, 5075 tasi mebel jihozlari bilan ta’minlandi. Shuningdek, 724 ta mahalla binolari joriy, 120 tasi kapital ta’mirlandi va 92 tasi rekonstruktsiya qilindi, namunaviy loyihalar asosida 74 ta mahalla guzari qurib, ishga tushirildi.

Fuqarolar yig‘inlari hududida istiqomat qilayotgan ota-onalarning yosh avlodni tarbiyalash bo‘yicha ularning huquqiy, ma’naviy-axloqiy va fiziologik bilimlarini oshirishga ko‘maklashish maqsadida 8700 dan ortiq fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari qoshida “Ota-onalar universitetlari”ni tashkil etishga ko‘maklashildi. O‘tgan davr mobaynida ushbu jamoatchilik tuzilmalari tomonidan 45 mingdan ortiq tadbirlar o‘tkazildi.

Fond faoliyatida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash masalalari ustuvor vazifa sifatida belgilanib, bu borada birgina 2011 - 2013 yillar davomida Fond hisobidan 16 mingdan ortiq oilaga moddiy yordam ko‘rsatildi. 31300 ga yaqin fuqarolarga oziq-ovqat va kiyim-kechaklar, 2600 dan ortiq ehtiyojmand oilalarga bir boshdan qoramol olib berildi. 5 mingdan ziyod ehtiyojmand oilalardan bo‘lgan yoshlarga, shu jumladan, ularga nikoh va to‘y tadbirlarini o‘tkazishda qo‘shimcha moddiy yordam ko‘rsatildi.

Har yili mahallalar hududlarini obodonlashtirish va ko‘kalamzorlashtirish, muqaddas qadamjolarni tartibga keltirish maqsadida umumxalq xayriya hasharlari an’anaviy tarzda tashkil etiladi. Istiqlool yillarida bunyodkorlik va tashabbuskorlik, ezgulik va shijoat timsoliga, ma’naviy hayotimizning uzviy qismi sifatida umummilliy an’anaga aylangan ushbu tadbirda 18 millionga yaqin fuqarolar, shu jumladan, 10 milliondan ortiq yoshlar ishtirok etmoqda. Birgina mamlakatimiz mustaqilligining 22 yilligi munosabati bilan joriy yilning 24 — 25 avgust kunlari o‘tkazilgan umumxalq

xayriya hashari kunlarida 960 ta ziyoratgoh va 9 mingdan ortiq qabristonlar, 33,3 ming gektar maydon obodonlashtirildi, 40 mingga yaqin oilalarning uy-joylari ta'mirlandi, 566 ta yangi bog' tashkil etildi.

Mahallalarda aholi bandligini ta'minlashga ko'maklashish borasida keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash maqsadida Fondning hududiy tuzilmalari hamda fuqarolar yig'inlari tomonidan joriy yilning o'tgan davrida 9 mingdan ortiq targ'ibot-tashviqot tadbirlari o'tkazildi, mahallalarda 41 mingdan ortiq maishiy xizmat ko'rsatish shoxobchalarini tashkil etish, hududlarda 112 mingdan ziyod yangi ish o'rinlarini yaratishga ko'maklashildi. Ayni paytda, fuqarolar yig'inlari hududida tadbirkorlik faoliyatini, jumladan, oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilik faoliyatini rivojlantirishga ko'maklashish maqsadida maslahat markazlari tashkil etilmoqda. Bu borada manfaatdor vazirlik va idoralar tomonidan 2013 yilning 24 iyunida ushbu markazlarning namunaviy Nizomi qabul qilinib, amaliyotga tatbiq etildi¹.

Konsepsiyada belgilangan vazifalar ijrosi sifatida "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining yangi tahriri qabul qilindi va 2013 yilning 23 aprel kuni matbuotda e'lon qilindi. Ushbu qonun bilan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining aholini manzilli ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni amalga oshirishda, jamoatchilik nazorati sohasida, xususiyl tadbirkorlik, shu jumladan oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilikni rivojlantirish borasidagi vakolatlari kengaytirildi.

Aholini manzilli ijtimoiy qo'llab-quvvatlash borasida qonunga fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining bandlikka ko'maklashish va aholini ijtimoiy muhofaza qilish markazlari bilan birgalikda ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga muhtoj kam ta'minlangan oilalar, yolg'iz keksalar, pensionerlar va nogironlarni aniqlash, fuqarolarning bandligiga ko'maklashish, fuqarolar yig'ini hududida yashovchi fuqarolarni ish bilan ta'minlash haqidagi me'yorlar kiritildi.

Qonunda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga jamoatchilik nazoratini amalga oshirish bo'yicha qo'shimcha vakolatlar berish bilan bir qatorda, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish shakllari hamda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining jamoatchilik nazoratini amalga oshirish kafolatlarini belgilovchi alohida modda kiritildi.

Mahallani xususiyl tadbirkorlik, shu jumladan oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilikni rivojlantirish markaziga aylantirish borasida fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlariga fuqarolar yig'ini hududida xususiyl tadbirkorlik, shu jumladan oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilikni rivojlantirishga ko'maklashish, tegishli maslahat markazlarini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilish bo'yicha qo'shimcha vakolatlar berildi. Xususan, fuqarolar yig'inlari huzuridagi maslahat markazlari tadbirkorlik faoliyatini tashkil qilmoqchi bo'lgan fuqarolar yig'ini hududida yashovchilar uchun qisqa muddatli kurslar tashkil etib, tadbirkorlik faoliyati sub'ektlari uchun mavjud imtiyozlar va preferensiyalar haqida ma'lumotlar beradi, fuqarolar yig'ini hududida yashovchilarga tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishda har tomonlama ko'maklashmoqda.

¹<http://www.mahallafond.y3/y3/articles/814/>

Konsepsiyada “Fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari raislari saylovi tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha oqsoqollar va ularning maslahatchilari eng munosib fuqarolar ichidan saylanishini, fuqarolar ijtimoiy faolligini kuchaytirishda mahallaning ahamiyati va roli oshirilishini ta‘minlaydigan o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish taklif etilgan edi. Konsepsiyadagi ana shu vazifalarning ijrosi doirasida 2013 yil 22 aprelda “Fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni ham yangi tahrirda qabul qilindi¹.

Mazkur Qonunning asosiy maqsadi fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilarini saylash borasidagi fuqarolarning huquqlarini to‘laroq ta‘minlashga qaratilgan tegishli huquqiy kafolatlarni yanada kengaytirishdan va bu bilan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning 32-moddasida mustahkamlangan “O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o‘z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o‘zini-o‘zi boshqarish, referendumlar o‘tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish yo‘li bilan amalga oshiriladi”²– kabi me‘yorlarni hayotga to‘liq joriy etishdan iborat.

Yangi tahrirda qabul qilingan “Fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilari saylovi to‘g‘risida”gi qonunga kiritilgan o‘zgartish va qo‘shimchalar saylov tizimini yanada demokratlashtirish orqali fuqarolarning saylov huquqlarini ta‘minlashga shart-sharoitlar yaratib saylovlarni samarali o‘tishiga va bularning natijasi sifatida fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilarini eng munosiblarini saylab olishga xizmat qilmoqda.

4.Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarishini rivojlanishining konseptual asoslari

Mahalliy hokimiyat organlari va fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari bajaradigan vazifalar doirasini kengaytirish, ularga davlat vakolatlarining bir qismini bosqichma-bosqich topshirish lozim. Bunda eng muhimi, aholining kasb va ijtimoiy tarkibi manfaatlarini yanada to‘laroq ifodalash va himoya qilishda nodavlat, jamoat tuzilmalarining huquq va mavqelarini oshirish darkor. "Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari" degan siyosiy qurilish dasturining mohiyati ana shunda yaqqol namoyon bo‘ladi. Aynan shunday yondashuv fuqarolarning o‘zlariga o‘z hayoti va butun jamiyat hayotini boshqarishda va tashkil etishda keng ishtirok etish uchun imkoniyat yaratadi. Bu esa fuqarolik jamiyati tamoyillariga to‘la mos keladi³.

Davlatimiz rahbari tomonidan ilgari surilgan O‘zbekistonda davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish konsepsiyasi nafaqat mamlakatimizdagi islohotlar uchun ilmiy-amaliy asos⁴, balki umuman, davlatchilik taraqqiyotidagi o‘ziga xos ta‘limotga

¹O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2013 yil 29 aprel, 17-son, 220-modda

²O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1993 yil, N 1, 4-modda.

³Islom Karimov. Biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz. T. 7. T.: O‘zbekiston, 1999. B. 389.

⁴Шарифходжаев М., Рахимов Ф. Человек определивший эпоху. – М.: Книжный дом газеты «Труд», 2004. С. 14-18; Рахманова Ч. O‘zbekistonda huquqiy demokratik davlatni shakllantirishga oid ba’zi masalalar. // O‘zbekistonda milliy davlatchilik nazariyasining tarixiy-falsafiy va huquqiy asoslari (ilmiy-nazariy maqolalar to‘plami). – T, 2005. 153-154-b.

aylandi deyilsa, mubolag'a bo'lmaydi. Ushbu konsepsiyaning o'zbek xalqi madaniyati va umum e'tirof etilgan demokratik qadriyatlar uyg'unligida shakllanganligi mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyatiga xizmat qilmoqda. Zero, har qanday yangilanish, hattoki liberallashtirish ham xalqning manfaatlariga xizmat qilishi lozimligi isbot talab qilmaydigan haqiqatdir.

Darhaqiqat, O'zbekistondagi hayotiy islohotlarning nazariy jihatlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning Birinchi chaqiriq Oliy Majlisining XIV (1999), Ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisining I sessiyalaridagi (2000) va Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi (2005) ma'ruzalarida yaxlit konsepsiya shaklida bayon qilingan bo'lsa, ularni ro'yobga chiqarish masalalari aniq dasturlar asosida amalga oshirilmoqda. Mazkur konsepsiyalar g'oyalari o'zbek xalqi madaniyati bilan umum e'tirof etilgan qadriyatlar uyg'unligini ta'minlashga zarur nazariy asos bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis XIV sessiyasidagi ma'ruzasi asosiy qoidalarini amalga oshirish XXI asrning dastlabki yillarida islohotlarni yanada chuqurlashtirish va jamiyatni yangilashning asosiy ustuvor yo'nalishlarini ro'yobga chiqarishni, siyosiy va iqtisodiy sohalarda keng erkinlashtirishni, davlat va jamiyat qurilishi sohasida erkinlashtirishni ta'minlash uchun zarur qonuniy va tashkiliy shart-sharoitlarni yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 10 iyun 1999 yili 296-sonli "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis XIV sessiyasidagi ma'ruzasi asosiy qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror qabul qilindi.

Mazkur qarorda XXI asr dastlabki yillarida islohotlarni chuqurlashtirish va jamiyatni yangilashning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish dasturlari hamda jamiyat hayotining siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy sohaslarida islohotlarni amalga oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar tasdiqlandi. Ularning ijrosini ta'minlash maqsadida mazkur qarorning birinchi bandida mamlakat siyosiy, iqtisodiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirish hukumat, davlat organlari va jamoat tashkilotlarining eng muhim vazifalaridan biri deb mustahkamlandi.

Davlat va jamiyat qurilishi sohasida erkinlashtirish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish yuzasidan dasturlar turkumi alohida bandda ma'qullandi¹. Bular: "Jamiyat hayotining barcha tomonlarini isloh qilishning ishlab turgan qonunchilik-me'yoriy bazasini takomillashtirish va yangilarini shakllantirish dasturi", "Davlat organlarining funksiyalarini fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga va hukumatga qarashli bo'lmagan jamoat tashkilotlariga bosqichma-bosqich berish konsepsiyasi", "Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari" konsepsiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari, "Sud-huquq sohasini isloh qilishni chuqurlashtirish", "Erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish" dasturlaridir.

Belgilangan dasturlarning barchasi O'zbekistonda davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish uchun qulay zamin yaratadi. Lekin liberalizmning g'arbcha talqini tarafdorlari ushbu dasturlarda xususiy mulkdorlar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida hech qanday tadbirlar belgilanmaganligini aytishlari mumkin. Xususiy mulkchilik O'zbekistonda ham demokratik huquqiy davlatning asosiy omili sifatida

¹Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 10 iyundagi 296-son qaroriga 1-ilova.

e'tirof etilib, uni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari alohida iqtisodiy sohadagi islohotlar dasturlarida belgilangan. Shuning uchun ham ko'pchilik o'zbek olimlarining erkinlashtirishga oid fikrlarida xususiy mulkchilikni rivojlantirish g'oyalari alohida e'tibor berilmaydi.

Darhaqiqat, O'zbekistondagi hayotiy islohotlarning nazariy jihatlarini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning Birinchi chaqiriq Oliy Majlisining XIV (1999), Ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisining I sessiyalaridagi (2000) va Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi (2005), Birinchi chaqiriq Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi (2010) ma'ruzalarida yaxlit konsepsiya shaklida bayon qilingan bo'lsa, ularni ro'yobga chiqarish masalalari aniq dasturlar asosida amalga oshirilmoqda. Mazkur konsepsiyalar g'oyalari o'zbek xalqi madaniyati bilan umum e'tirof etilgan qadriyatlar uyg'unligini ta'minlashga zarur nazariy asos bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis XIV sessiyasidagi ma'ruzasi asosiy qoidalarini amalga oshirish XXI asrning dastlabki yillarida islohotlarni yanada chuqurlashtirish va jamiyatni yangilashning asosiy ustuvor yo'nalishlarini ro'yobga chiqarishni, siyosiy va iqtisodiy sohalarida keng erkinlashtirishni, davlat va jamiyat qurilishi sohasida erkinlashtirishni ta'minlash uchun zarur qonuniy va tashkiliy shart-sharoitlarni yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 10 iyun 1999 yili 296-sonli "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis XIV sessiyasidagi ma'ruzasi asosiy qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror qabul qilindi.

Mazkur qarorda XXI asr dastlabki yillarida islohotlarni chuqurlashtirish va jamiyatni yangilashning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish dasturlari hamda jamiyat hayotining siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy sohalarida islohotlarni amalga oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar tasdiqlandi. Ularning ijrosini ta'minlash maqsadida mazkur qarorning birinchi bandida mamlakat siyosiy, iqtisodiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirish hukumat, davlat organlari va jamoat tashkilotlarining eng muhim vazifalaridan biri deb mustahkamlandi.

Davlat va jamiyat qurilishi sohasida erkinlashtirish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish yuzasidan dasturlar turkumi alohida bandda ma'qullandi¹. Bular: "Jamiyat hayotining barcha tomonlarini isloh qilishning ishlab turgan qonunchilik-me'yoriy bazasini takomillashtirish va yangilarini shakllantirish dasturi", "Davlat organlarining funksiyalarini fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga va hukumatga qarashli bo'lmagan jamoat tashkilotlariga bosqichma-bosqich berish konsepsiyasi", "Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari" konsepsiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari, "Sud-huquq sohasini isloh qilishni chuqurlashtirish", "Erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish" dasturlaridir.

Belgilangan dasturlarning barchasi O'zbekistonda davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish uchun qulay zamin yaratadi. Lekin liberalizmning g'arbcha talqini tarafdorlari ushbu dasturlarda xususiy mulkdorlar manfaatlarini himoya qilish to'g'risida hech qanday tadbirlar belgilanmaganligini aytishlari mumkin. Xususiy mulkchilik O'zbekistonda ham demokratik huquqiy davlatning asosiy omili sifatida e'tirof etilib, uni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari alohida iqtisodiy sohadagi

¹Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 10 iyundagi 296-son qaroriga 1-ilova.

islohotlar dasturlarida belgilangan. Shuning uchun ham ko'pchilik o'zbek olimlarining erkinlashtirishga oid fikrlarida xususiy mulkchilikni rivojlantirish g'oyalariga alohida e'tibor berilmaydi.

Mavzu b o'yicha savollar

1. Fuqarolik jamiyatining instituti sifatida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari qanday funksiyalarni bajaradi?
2. Mahalliy hokimiyat va fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining o'zaro munosabatlari qanday yo'nalishlarda amalga oshiriladi?
3. Mamlakatimizda demokratik silohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini rivojlantirishga oid qanday vazifalar belgilangan?
4. "Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari" konsepsiyasida fuqarolar o'zini o'zi boshqarishiga oid qanday vazifalar belgilangan?
5. "Mahalla" xayriya fondi xaqida ma'lumot bering

Mustaqil ish topshiriqlari: Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi fuqarolik jamiyatining instituti sifatida

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR R O'YXATI:

1. Sharifx o'jaev M. O'zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatining shakllanishi. – T.: Sharq, 2003.
2. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. – T.: O'zbekiston, 2010.
3. Jalilov A boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. – T.: Baqtria press, 2015.
4. Fuqarolik jamiyati. Darslik loyihasi– T.: 2016. Ziyonet.uz. Mualliflar jamoasi.
5. O'tamurodov A. va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug'ati. Lotin yozuvida. T.: Turon-zamin-ziyo. 2017. 23 b.t

Test savollari:

1. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish...

A. fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlanadigan ularning o'z manfaatlaridan rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek milliy va ma'naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlarlar va an'analardan kelib chiqqan holda mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilish borasidagi mustaqil faoliyatidir.

B. fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlanadigan ularning o'z manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek rivojlangan xorijiy mamlakatlarning urf-odatlarlar va an'analardan kelib chiqqan holda jahonning ahamiyatga molik masalalarini hal qilish borasidagi faoliyatidir.

C. fuqarolarning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlanadigan ularning davlat manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek milliy va ma’naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlarlar va an’analardan kelib chiqqan holda mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilish borasidagi davlat boshqaruvidir.

D. fuqarolarning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlanadigan ularning davlat manfaatlaridan rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek milliy va ma’naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlarlar va an’analardan kelib chiqqan holda mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilish borasidagi mustaqil faoliyatidir.

2. Mahalla-bu...

- A. Davlat boshqaruvining quyi bo‘g‘ini hisoblanadi;
- B. Fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organi hisoblanadi;
- C. Fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarishining hududiy birligidir.
- D. Fuqarolar yig‘ini hisoblanadi.

3. ...fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organi hisoblanadi

- A. mahalla;
- B. fuqarolar yig‘ini;
- C. fuqarolar yig‘ini Kengashi;
- D. fuqarolar yig‘ini taftish komissiyasi.

4. Fuqarolar yig‘ini to‘g‘risidagi namunaviy Nizom kim tomonidan tasdiqlanadi?

- A. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis palatalari;
- B. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti;
- C. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi;
- D. Mahalliy davlat hokimiyati

5. Shaharcha, qishloq, ovul fuqarolar yig‘ini va shahardagi mahalla fuqarolar yig‘ini fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) va uning maslahatchilarini, fuqarolar yig‘ini faoliyatining asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha komissiyalarining raislarini va a‘zolarini hisobotlarini qancha muddat oralig‘ida eshitadi?

- A. Yilning har oyida;
- B. Yilning har choragida;
- C. Yilning har olti oyida;
- D. Yilda bir marotaba;

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Respublika «Mahalla» jamg‘armasini tuzish to‘g‘risida»gi farmoni qachon e‘lon qilingan?

- A. 1992 yil 12 sentabr
- B. 1993 yil 2 sentabr
- C. 1998 yil 23 fevral
- D. 1999 yil 19 aprel

12-§. JAMOATCHILIK NAZORATI VA DAVLAT ORGANLARI FAOLIYATINING OCHIQLIGI

Darsning maqsadi:

Jamoatchilik nazorati va davlat organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida ma'lumot berish.

REJA:

1. **Jamoatchilik nazoratining mohiyati**
2. **Jamoatchilik nazorati tizimi**
3. **Jamoatchilik nazoratining sub'ektlari**
4. **Jamoatchilik nazoratining shakllari**

Tayanch so'zlar: jamoatchilik, jamoatchilik nazorati, fuqarolik nazorati, sanksiyalar.

1. Jamoatchilik nazoratining mohiyati

Jamoatchilik nazorati fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. Jamoatchilik nazorati bo'lmagan yoki jamoatchilik nazorati yetarli darajada kuchga ega bo'lmagan mamlakatda fuqarolik jamiyati shakllanishini ham tasavvur qilish qiyin. Shuning uchun mamlakatimiz Konstitutsiyasida jamoatchilik nazoratining mamlakatimiz fuqarolari davlat boshqaruvida ishtirok etishlarining muhim vositasi ekani e'tirof etilmoqda. Mamlakatimiz Birinchi Prezidenti Islom Karimovning 2010 yil 12 noyabrda e'lon qilgan "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi"da jamoatchilik nazorati to'g'risidagi qonunni qabul qilish zarurligi alohida ta'kidlandi: "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan qonun hujjatlarining ijro etilishi ustidan jamiyat, fuqarolik institutlari nazoratini amalga oshirishning tizimli va samarali huquqiy mexanizmini yaratishga qaratilgan «O'zbekiston Respublikasida jamoatchilik nazorati to'g'risida»gi Qonunni qabul qilish fursati yetdi."¹

Jamoatchilik nazoratini tashkil qilish masalalarini tahlil qilishdan avval "jamoatchilik nazorati" tushunchasining turdosh tushunchalar bilan umumiy jihatlari va tafovutlarini aniqlab olish lozim. Hozirgi kunda matbuotda va ilmiy adabiyotlarda "jamoatchilik nazorati", "ijtimoiy nazorat", "fuqarolik nazorati" kabi atamalar ishlatilmoqda. Tahlil shuni ko'rsatmoqdaki, mazkur atamalar ko'pincha sinonim sifatida va ba'zan noo'rin qo'llanilmoqda.

"Jamoatchilik nazorati" va "fuqarolik nazorati" tushunchalari bir-biriga juda yaqinday tuyuladi. Aslida ular o'rtasida umumiyliklar bilan bir qatorda jiddiy tafovutlar ham mavjud. Ular o'rtasidagi tafovutlar avvalo shundan iboratki, harbiy yuristlarning fikriga ko'ra, fuqarolik nazorati armiya faoliyati ustidan jamoat tashkilotlari olib borayotgan nazoratni anglatadi. Masalan, bizning mamlakatimizda Mudofaa vazirligi qoshida tuzilgan Jamoatchilik kengashi ana shunday nazoratni amalga oshiradi. Shu ma'noda fuqarolik nazorati noharbiy tashkilotlar tomonidan Qurolli kuchlar faoliyatining mamlakatimiz qonunlariga mosligi va maqsadga muvofiqligini nazorat qilishni bildiradi. Ikkinchidan, fuqarolik nazorati alohida shaxslar tomonidan Qurolli kuchlar faoliyatining Konstitutsiyaga, xalqaro

shartnomalarga mosligi, shuningdek, Qurolli kuchlar tizimidagi ijtimoiy masalalarning huquqiy me'yorlarga mosligi ustidan o'tkaziladigan nazoratni ham bildiradi. "Jamoatchilik nazorati" va "fuqarolik nazorati" tushunchalari o'rtasidagi tafovut xuddi mana shu o'rinda ko'rinadi. Fuqarolik nazoratini hech bir jamoat birlashmasiga a'zo bo'lmagan fuqaro ham amalga oshirishi mumkin. Jamoatchilik nazoratini esa alohida fuqarolar emas, jamoat birlashmalari va ularning vakillari amalga oshiradi.

"Jamoatchilik nazorati" va "ijtimoiy nazorat" tushunchalari o'rtasidagi tafovut avvalo, shundaki, "ijtimoiy nazorat" tushunchasi mazmun doirasiga ko'ra "jamoatchilik nazorati" tushunchasidan kengroq. Bu tushuncha tarkibiga "jamoatchilik nazorati" tushunchasidan tashqari davlat nazorati va fuqarolik nazorati ham kiradi. Chunki ular ham mohiyatan ijtimoiy nazoratning ko'rinishlaridir.

Jamoatchilik nazoratiga turli-tumanta'riflar berilgan. Jamoatchilik nazoratining asosiy xususiyatlarini qamrab oladigan quyidagicha ta'rifdan foydalanish o'rinliroq bo'ladi: "Jamoatchilik nazorati — jamoat birlashmalari tomonidan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining amaldagi qonunlarga mosligini aniqlash va baholash bo'yicha yuritadigan faoliyat".

Hozircha mamlakatimizda "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi qonun qabul qilinmagan bo'lsa ham, shunday qonun loyihasi keng jamoatchilik muhokamasiga taqdim qilindi. Muhokama qilinayotgan Qonun loyihasida jamoatchilik nazoratining maqsadlari quyidagicha ta'riflanadi: "Jamoatchilik nazoratining maqsadlari quyidagilardan iborat:

- fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlash;
- davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari faoliyatida qonuniylilikni ta'minlash;
- jamiyat manfaatlarini himoya qilish".

Qonun loyihasida jamoatchilik nazoratining vazifalari quyidagicha tavsiflanadi: "Jamoatchilik nazoratining vazifalari quyidagilardan iborat:

- davlat organlari va jamiyatning o'zaro tiyib turish va manfaatlar muvozanati tizimini ta'minlash;
- davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan qonunlarga, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi va ularning ta'minlanishi ahvoli to'g'risida fuqarolarni xabardor qilish;
- davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan qonunga rioya qilmaslik holatlarini aniqlash va keng jamoatchilikni xabardor qilish, ularni jamoatchilik yordamida bartaraf etish, jamiyatda ijtimoiy adolat prinsipini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish;
- fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash sohasida fuqarolik jamiyati institutlari va davlat organlarining hamkorligi".

Fuqarolik jamiyati institutlari o'z tashabbuslari bilan shakllanadigan va o'zini o'zi boshqaradigan institutlar hisoblanadi. Lekin ana shu o'zini o'zi boshqaradigan institutlar o'ziga o'xshash boshqa institutlar bilan mutanosib ravishda faoliyat yuritishlari uchun ular muayyan darajada rivojlangan bo'lishlari kerak. Shuning uchun

ham, fuqarolik jamiyati institutlari o'sha muayyan darajaga yetgunlaricha ularga davlatning madadi zarur bo'ladi.

2014 yilda Konstitutsiyamizga kiritilgan o'zgarishlar jamoatchilik nazoratiga konstitutsiyaviy maqom berdi. Konstitutsiyamizning 32-moddasi endi quyidagi tahrirda bayon qilindi: "O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o'zini o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish, shuningdek davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va takomillashtirish yo'li bilan amalga oshiriladi."² Fuqarolarimizning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ishtirok etishlari davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va takomillashtirish yo'li bilan amalga oshirilishining Konstitutsiyada mustahkamlab qo'yilishi jamoatchilik nazoratiga mamlakatimizda qanchalik katta ahamiyat berilayotganining belgisidir.

Jamoatchilik nazorati fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi va rivojlanishi bilan bog'liq tarzda rivojlanib boradi. Fuqarolik jamiyati rivojlanib borgan sari jamoatchilik nazorati uchun kengroq imkoniyatlar va istiqbollar paydo bo'ladi. Ikkinchi tomondan, jamoatchilik nazoratining rivojlanishi fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishiga olib keladi. Rivojlangan va keng quloch yoygan jamoatchilik nazoratini fuqarolik jamiyatisiz tasavvur qilib bo'lmaganidek, fuqarolik jamiyatining rivojlanishini ham jamoatchilik nazoratisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Fuqarolik jamiyati jamoatchilik nazorati rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratishining sababi shundaki, tom ma'nodagi samarali, mustaqil va xolis jamoatchilik nazoratini iqtisodiy va siyosiy jihatdan erkin fuqarolar va ularning birlashmalarigina amalga oshirishi mumkin.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar va modernizatsiyalash sharoitida jamoatchilik nazorati mazmunida ana shunday o'zgarishlar o'z ifodasini topadi. Bu esa faoliyat sub'ekti bo'lgan har bir shaxs o'z zimmasiga muayyan majburiyatlarni olish bilan birga, boshqalardan, davlat hokimiyati organlaridan ularning zimmasidagi majburiyatlarni, vazifalarni bajarishlarini talab qilishi mumkinligini anglatadi.

Mamlakatning barqaror rivojlanishida jamiyat va shaxsning munosabatlarini tartibga soluvchi asosiy mexanizmlardan biri bo'lgan davlat nazorati muhim rol o'ynaydi. Ayni paytda, jamiyat, undagi fuqarolik institutlari va barcha fuqarolar jamoatchilik nazorati orqali davlat va boshqaruv sub'ektlarining faoliyatini mavjud ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar, huquqiy andozalar yordamida nazorat qiladi.

Jamoat tashkilotlari davlat hokimiyati organlari bilan birga nazorat ishlarini olib borishlari va zarur hollarda davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini olib borishlari ham mumkin. Bu ikki vaziyatbir-birini inkor qilmaydi.

Davlat boshqaruvi organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratining zarurligini buyuk allomalar va faylasuflar asoslab berishgan. Masalan, Aristotel o'zining asarlarida xalqning mansabdor shaxslar va hukmdorlar ustidan nazoratini davlatning siyosiy baqarorligi hamda gullab-yashnashining eng muhim shartlaridan biri deb hisoblagan³.

Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri» asarida ham hukmdorlarning aholi oldida hisob berib turishlari va ularning qonunlarga soʻzsiz buysunishlari zarurligi alohida taʼkidlanadi.⁴

Sh.Monteske jamiyat hukumatsiz mavjud boʻla olmasligi, lekin mavjud qonunlar fuqarolarga hukumat faoliyati ustidan nazorat olib borish imkoniyati berishini taʼkidlaydi.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish boʻyicha olib borilayotgan saʼy-harakatlar davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirishning dolzarbligini yanada oshirib yuboradi. Oʻzbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov davlat boshqaruvi organlarifaoliyatining mavjud qonunlarga qay darajada mos kelishi yoki kelmasligini nazorat qilish zarurligiga koʻp marta eʼtibor qaratadi.

Prezidentning demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolar jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasida taʼkidlanganidek, «Qonunda jamoatchilik nazoratining turlari, shakllari va subektlarini, nazorat predmetini, uni amalga oshirishning huquqiy mexanizmlarini, shuningdek, mazkur sohada amaldagi qonun hujjatlarini ijro etmagani uchun mansabdor shaxslarning javobgarligi shartligini belgilab qoʻyish zarur.»⁵

Davlat boshqaruvi organlari faoliyatining ochiq-oshkoraligi jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun qulay sharoit yaratadi. Xuddi shuni hisobga olib, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish maqsadida Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqqligini taʼminlash toʻgʻrisidagi qaror qabul qilindi. Mazkur qarorni bajarish yuzasidan Samarqand va Buxoro viloyatlarida davlat boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqqligini taʼminlash boʻyicha eksperiment oʻtkazildi.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish ikki yoʻnalishda olib borilmoqda. Birinchidan, davlat oʻzining bosh boshqaruv subʼekti maqomini saqlagan holda jamoat tashkilotlari bilan aloqalarni yangi asosga oʻtkazmoqda. Endi, davlat oʻzining muayyan funksiyalarini jamoat tashkilotlariga oʻtkazmoqda, bir qator vakolatlarini, huquq va resurslarni ularga bermoqda. Shu yoʻl bilan davlat jamoat tashkilotlarining oʻzini oʻzi boshqarish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Ikkinchi tomondan, jamiyat jamoat tashkilotlarini rivojlantirish orqali ularningulkan salohiyatlarini mamlakatni boshqarish yoʻnalishida faollashtirmoqda.

Prezident Konsepsiyasida belgilangan tadbirlarni amalga oshirish fuqarolik jamiyati institutlari jamoatchilik nazorati yordamida davlat organlariga xalaqit bermagan holda davlat boshqaruvi mexanizmlarini takomillashtirishga, korrupsiya ga qarshi salohiyatini oshirishga, fuqarolarga koʻrsatilayotgan davlat xizmatlari sifatini yaxshilashga katta yordam koʻrsatadi.

Jamoatchilik nazoratini amalga oshirishda huquqiy meʼyorlar poydevor vazifasini bajaradi. Huquqiy meʼyorlarning asos vazifasini bajarishi jamoatchilik nazoratining har bir qadami mavjud qonunlar asosida qoʻyilishini taqozo etadi.

Jamoatchilik nazoratining mohiyat jihatidan huquqiy nazorat ekani fuqarolik jamiyatining tarkibiy qismi boʻlgan huquqiy davlatning mohiyatiga toʻla mos keladi. Ayni paytda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, huquqiy davlatni yaratish yoʻlida amalga oshirilayotgan jamoatchilik nazoratining oʻzi ham mavjud qonuniy meʼyorlarga asoslanishi lozim.

Davlat organi o'zining nazorat funksiyalarini amalga oshirishda jamoatchilik nazorati sub'ektlaridan kelib tushadigan axborotdan foydalanadi, jamoatchilik nazorati esa, o'zining funksiyalarini ko'pincha tegishli davlat organlariga murojaat qilish orqali amalga oshiradi. Ana shunday o'zaro bog'liqlik mamlakatimizda "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlash to'g'risida"gi qonun loyihasini muhokama qilish jarayonida hamda mazkur qonun loyihasini hayotga tadbiiq qilish bo'yicha Buxoro va Samarqand viloyatlarida o'tkazilgan eksperiment davomida o'zining yorqin ifodasini topdi.

NNTlarning vujudga kelishi ob'ektiv voqelikning in'ikosi bo'lib, hatto eng rivojlangan demokratik mamlakatlarda ham davlat o'zining fuqarolariga o'z organlari va mansabdor shaxslarining suiiste'molliklardan xoli ekaniga to'la kafolat berolmaydi.

Demokratiya fenomenining yirik tadqiqotchilaridan bo'lgan Aleksis de Tokvil demokratik tuzumning mohiyati hukumatning hokimiyatini cheklashda, deb talqin qilgan edi. Insonning huquqini hukumat emas, birinchi navbatda, qonun, shaxsning o'zi va jamiyat himoya qilishi kerak. Fuqarolik jamiyatida jamoat birlashmalarining vujudga kelishi jamiyatni boshqarish qonunlaridan biri bo'libgina qolmay, mutlaq zaruriy qonun hamdir. De Tokvilning fikriga ko'ra, "Dunyodagi mamlakatlar orasida eng demokratik mamlakat fuqarolari maqsadga yetishishda o'zaro maslahatlashish asosida ish ko'radigan va mazkur jamoaviy harakat usulini boshqalardan ko'ra ko'proq qo'llaydigan mamlakatdir"⁶. Huquqni himoya qilish bo'yicha tuzilgan jamoat tashkilotlari barcha mamlakatlarni tezkor, samarali va kam sarf bilan inson huquqlari muammosini hal qilishga ko'maklashadigan va hokimiyat organlari suiiste'molliklaridan himoya qiladigan tashkilotlarga bo'lgan ehtiyojni ifodalaydi.

Demokratik mamlakatlarda tuzilayotgan NNTlar bir qator umumiy funksiyalarga ega. Fuqarolarning talablarini ifodalash; so'z erkinligini ta'minlash; jamoatchilikni davlatni boshqarish va demokratik jarayonlarda ishtirok etishga safarbar qilish kabilar ana shunday funksiyalar jumlasiga kiradi..

XX asr oxiriga kelib bir qator muammolarni hal qilishda, xususan, inson huquqlarini himoya qilishda NNTlarning ishtirokini ta'minlash xalqaro-huquqiy jarayonning uzviy tarkibiy qismiga aylandi. BMT doirasida inson huquqlariga oid asosiy hujjatlarni tayyorlashni NNTlarning ishtirokisiz tasavvur qilish qiyin.

Jamoatchilik nazorati quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- u jamiyat va uning alohida institutlarini boshqarish, jamiyatning barcha a'zolari ehtiyojlari va manfaatlarini uyg'unlashtirish shakli sifatida namoyon bo'ladi;

- mamlakatdagi turli ijtimoiy guruhlarining manfaatlarini uyg'unlashtirishda va bu manfaatlar o'rtasida nizolar kelib chiqishining oldini olishda muhim vosita hisoblanadi.

- jamiyatdagi tezkor hal qilinishi lozim bo'lgan vazifalarni bajarishda jamiyatning kuch-g'ayratini birlashtirish va muvofiqlashtirish vazifasini bajaradi.

- jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy me'yorlarning bajarilishini kafolatlaydigan vosita hisoblanadi.

Davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini olib boruvchi institutlar jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- mamlakatdagi turli ijtimoiy-madaniy hamda kasbiy guruhlarining manfaatlarini himoya qiluvchi siyosiy partiyalar. Saylovchilar saylov jarayonida u yoki bu partiyaga

ovoz berar ekan, ijroiya hokimiyati organlari faoliyatini bivosita nazorat qiladi. Ayni paytda, ular ovoz bermagan partiyalarning faoliyatiga ishonchsizlik bildirgan hisoblanadi;

- mehnatkashlarning manfaatlarini taqdim va himoya qilish maqsadida tuzilgan kasaba uyushmalari;

- notijorat xarakterga ega bo'lgan jamoat tashkilotlari va uyushmalarining turli-tumanligi. Mazkur uyushma va tashkilotlar davlat hokimiyati organlari oldida fuqarolarning huquq va manfaatlarini taqdim qilish va himoya qilish maqsadida tuziladi;

- mamlakatda jamoat-davlat tuzilmalarining mavjudligi. Bunday tuzilmalar qatoriga turli vazirliklar va idoralar qoshida tashkil etilgan jamoatchilik kengashlari va uyushmalarini kiritish mumkin;

- mamlakat hududida jamoatchilik hokimiyatining quyi bo'g'ini hisoblanadigan o'zini o'zi boshqarish organlarining mavjudligi. O'zbekistonda ana shunday organlardan hisoblanadigan mahalla institutining faoliyati aholini o'zining ehtiyoj va manfaatlarini qondirish va himoya qilish maqsadida uyushtirishga yo'naltirilgan bo'ladi;

Ijtimoiy taraqqiyotning umumiy qonuniyatlaridan biri shundaki, jamiyat o'sib va rivojlanib borishi jarayonida oddiy xalq va hokimiyat o'rtasidagi bevosita aloqalar murakkablashib boradi. Masalan, qishloq joylarda har bir fuqaro qishloq oqsoqoli bilan bevosita muloqot qilish imkoniyatiga ega. Shaharlarda, ayniqsa, katta shaharlarda istiqomat qiluvchi fuqarolar bunday imkoniyatga ega emas. Bunday shaharlarda har doim vositachilar paydo bo'ladiki, ular bir tomondan, xalqning ehtiyoj va kayfiyatini yuqori idoralarga yetkazib tursa, ikkinchi tomondan, hokimiyat faoliyati to'g'risida aholiga axborot yetkazib turadi. Ana shunday vositachilar jumlasiga ommaviy axborot vositalari, reklama va piar agentliklarini kiritish mumkin. Shundan xulosa qilib aytish mumkinki, xalq va hokimiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar ikki turli bo'lishi mumkin:

1. Unchalik katta bo'lmagan ijtimoiy tizimlar uchun xos bo'lgan bevosita o'zaro ta'sir.
2. Shaharlar va umuman, katta ijtimoiy tizimlarda hokimiyat va aholi o'rtasida bevosita o'zaro ta'sir vujudga keladi. Bunda vositachilik vazifasini ommaviy axborot vositalari, PIAR va reklama agentliklari kabilar bajarishadi.

2. Jamoatchilik nazorati tizimi

Jamoatchilik nazorati juda qadim zamonlardan buyon mavjud. Masalan, ibtidoiy jamoada shaxs xulqini jamoa nazorat qilgan. Agar shaxs xulq-atvorida jamoa tomonidan qabul qilingan me'yorlardan og'ish bo'lsa, jamoa a'zolari turli sanksiyalar yordamida uning xulqini tegishli tomonga o'zgartirgan.

O'zbekistonda qadimdan o'zini o'zi boshqarish organi bo'lgan mahalla nazoratchilik funksiyalarini ham bajargan. Bunday funktsiyani mahalla jamoasi yuqoridan tushirilgan farmonlar, buyruqlar va boshqa huquqiy me'yorlarga munosabat bildirish shaklida ifodalagan.

Jamoatchilik nazorati uzoq tarixga ega bo'lsa ham, uni ilmiy tushuncha sifatida fanga ijtimoiy psixologiya asoschilaridan bo'lgan T.Tard olib kirdi. Uning

talqinida mazkur tushuncha jinoyatchining xulq-atvorini me'yoriy qoidalar doirasiga qaytarish uchun qo'llaniladigan usullar majmuini ifodalagan. Keyinroq, bu tushunchaning mazmuni ancha kengaydi. Bunday kengayish amerikalik sotsiologlar E.Ross va R.Park tadqiqotlari tufayli yuz berdi. Ularning talqinida jamoatchilik nazorati individga uning xulq-atvorini ijtimoiy me'yorlarga mos keltirish maqsadida o'tkaziladigan ta'sirni anglatadi.

Amerikalik sotsiolog T.Parsons tavsifida jamoatchilik nazorati sanksiyalar yordamida deviant xulq-atvorga ta'sir o'tkazish orqali uni me'yoriy holatga keltiradi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Yuqoridagilardan xulosa qilib aytish mumkinki, jamoatchilik nazorati ijtimoiy tizimning o'zini o'zi tartibga solish usulidir. Mazkur usul huquqiy me'yorlar yordamida hamda mazkur tizimning tarkibiy qismlari orqali tartib va barqarorlikni ta'minlash maqsadida o'tkaziladi. Jamoatchilik nazoratining xarakteri, mazmuni, yo'naltirilganligi mazkur ijtimoiy tizimning xarakteri, mohiyati va tipi bilan belgilanadi. Jamoatchilik nazorati ibtidoiy, arxaik jamiyatlarda hozirgi rivojlangan industrial jamiyatlardagiga nisbatan mutlaqo o'zgacha xususiyatga ega bo'ladi. Arxaik jamiyatlarda u sodda tuzilmaga ega bo'lsa, industrial jamiyatlarda murakkab tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Sanksiyalar — jamoatchilik nazoratining elementi. Alohida shaxslar va ijtimoiy guruhlarining xatti-harakatiga tezkor munosabat bildirish maqsadida jamiyat ijtimoiy sanksiyalar tizimini yaratgan. Sanksiyalar o'z mohiyatiga ko'ra, alohida shaxs va ijtimoiy guruhlar, muassasa va tashkilotlarning xatti-harakatiga munosabatdir. Ijtimoiy sanksiyalar tizimining vujudga kelishi tasodifiy hol emas. Me'yorlar jamiyat qadriyatlarini himoya qilish maqsadida yaratilgan bo'lsa, sanksiyalar ijtimoiy me'yorlar tizimini himoya qilish va mustahkamlash uchun xizmat qiladi. Me'yor sanksiya yordamida himoya qilinmasa, unga odamlar amal qilmay qo'yadi.

Sanksiyalar moddiy va ma'naviy bo'lishi mumkin. Moddiy sanksiyalar vazifasini jarima, mol-mulkni musodara qilish kabilar bajaradi. Ma'naviy sanksiyalar esa tanqidiy fikr, xayfsan, kesatiq, piching, izza qilish kabi shakllarda bo'lishi mumkin. Fuqarolik jamiyati institutlari ma'muriy va huquqiy sanksiyalarni qo'llash vakolatiga ega emas. Ular faqat ma'naviy sanksiyalarni qo'llashi mumkin. Lekin o'rinli va to'g'ri qo'llangan ma'naviy sanksiyalarning kuchi huquqiy sanksiyalar kuchidan kam bo'lmasligi mumkin.

Yuqorida bayon qilinganlardan xulosa qilib aytish mumkinki, me'yorlar va sanksiyalar bir butunlikni tashkil qiladi. Birorta me'yor tegishli sanksiyalarga ega bo'lmasa, u odamlar va ijtimoiy guruhlarining xulq-atvoriga ta'sir o'tkaza olmaydi. Bunday me'yor shior, chaqiriq bo'lishi mumkin. Lekin, u jamoatchilik nazoratining tarkibiy qismi bo'la olmaydi.

Alohida shaxs yoki ijtimoiy guruh ijtimoiy me'yorlarga bo'yinsunishni istamasa yoki ularni chetlab o'tishga harakat qilsa, jamiyat majburlash choralari qo'llaydi. Hozirgi jamiyatlarda majburlash orqali nazorat qilishning qat'iy ishlab chiqilgan qoida va tizimlari mavjud. Mazkur tizimlar me'yorlardan og'ishning tiplari va darajasiga ko'ra, mutanosib ravishda qo'llanadigan sanksiyalar yig'indisidan iborat.

1. Jamoatchilik nazoratining sub'ektlari

Nodavlat notijorat tashkilotlarning davlat hokimiyati organlari faoliyati qonunlarga mosligini nazorat qilish huquqi ularning davlat boshqaruvidagi faqat yakuniy-nazorat bosqichida ishtirok etishi bilangina cheklanmaydi. Ular o'zlarining mazkur huquqini davlat boshqaruvining avvalgi bosqichlari, ya'ni rejalashtirish va tashkillashtirish bosqichlarida ham namoyon qilishlari mumkin. Shuning uchun nodavlat notijorat tashkilotlari davlat hokimiyati organlari faoliyatining qonunlarga mosligini nazorat qilish huquqini faqat nazorat bosqichigabog'lab qo'yish unchalik to'g'ri bo'lmaydi.

Mazkur tashkilotlar davlat boshqaruvining rejalashtirish bosqichlaridayoq ishtirok etish huquqi ular davlat hokimiyati organlari, jumladan, mahalliy davlat boshqaruvi organlarining ijtimoiy ahamiyatga molik tadbirlar va dasturlarini rejalashtirish bosqichidayoq nazorat qilishida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, har qanday nazorat, jumladan, jamoatchilik nazoratining samaradorligi davlat hokimiyati organlari, jumladan, mahalliy davlat hokimiyati organlari muayyan tadbir va dasturlarni amalga oshirib bo'lgandan keyin ularning qonunlarga mos yoki mos emasligini nazorat qilishi mumkin va ba'zi hollarda zarur bo'ladi. Lekin bunday yo'l tutish samarali emas. Chunki tadbir yoki dastur amalga oshirilib, unga davlatning, ya'ni soliq to'lovchilarning mablag'lari sarflanib bo'lgandan keyin bu tadbir yoki dastur o'rinsiz ekani aniqlansa, bu tadbir yoki dastur uchun mablag'lar noo'rin sarflangan, deb topish ehtimol to'g'ridir. Lekin endi noo'rin sarflangan mablag'larni qaytarib bo'lmaydi. Shuning uchun ham NNTlar o'zlarining nazorat qilish huquqini o'sha tadbir yoki dastur rejalashtirish bosqichida ekanidayoq amalga oshirishlari kerak. Buning uchun muayyan shart-sharoit zarur.

Ma'lumki, NNTlar hokimiyat funksiyalari va vakolatlariga ega emas. Lekin ular davlat hokimiyat organlari faoliyatini nazorat qilish huquqiga ega. Ana shu huquq samarali ishlashi uchun davlat hokimiyati organlari faoliyatining shaffofligini ta'minlash zarur. Shuning uchun mamlakatimizda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining ochiqqligini ta'minlash bo'yicha maxsus qonun qabul qilingan.

Bu Qonunning 5-moddasida, jumladan, shunday deyiladi: "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati to'g'risidagi axborot jumlasiga quyidagilar kiradi: davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan ishlab chiqilayotgan normativ-huquqiy hujjatlarning, normativ va boshqa hujjatlarning loyihalari to'g'risidagi ma'lumotlar;"⁷ Mamlakatimizda jamoatchilik nazoratiga aloqador qonunlarning puxta o'ylab tuzilayotgani va qabul qilinayotgani Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati to'g'risidagi axborot jumlasiga normativ va boshqa hujjatlarning loyihalari to'g'risidagi ma'lumotlar kiritilganida ham namoyon bo'ladi. Mazkur holat jamoatchilik nazoratining davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyatini tadbirlar rejalashtirilishi bosqichidayoq nazorat qilish uchun imkoniyat yaratadi.

O'zbekiston Respublikasining "Jamoat birlashmalari to'g'risida"gi Qonunida ham fuqarolarning birlashmalar tuzish huquqi kafolatlangan: "Inson huquqlari to'g'risidagi Umumiy deklaratsiyaga, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga asosanib, ushbu Qonunda fuqarolarning jamoat birlashmalarini tuzish erkinligi ularning ajralmas huquqi sifatida mustahkamlab qo'yiladi"⁸ Mazkur Qonunda "jamoat

birlashmasi” tushunchasiga ta’rif ham berilgan: “O‘z huquqlari, erkinliklarini xamda siyosat, iqtisodiyot, ijtimoiy rivojlanish, fan, madaniyat, ekologiya va hayotning boshqa sohalaridagi qonuniy manfaatlarini birgalikda ro‘yobga chiqarish uchun birlashgan fuqarolarning xohish-irodalarini erkin bildirishlari natijasida vujudga kelgan ixtiyoriy tuzilma jamoat birlashmasidir.” Ko‘rinib turibdiki, jamoat birlashmalariga berilgan ta’rif ko‘pchilik tomonidan e’tirof etilgan “Vikipediya” lug‘atida keltirilgan ta’rifga to‘la mos keladi va ta’kidlash joizki, bizning qonunimizda jamoat birlashmalariga berilgan ta’rifning bir qator jihatlari “Vikipediya”dagidankengroq va mustahkamroqdir.

Konstitutsiyamizda davlatimiz ijtimoiy davlat ekani mustahkamlab qo‘yilgan. Jamoatchilik nazorati davlatning ijtimoiyligini ta’minlaydigan muhim omildir. Jamoatchilik nazorati bo‘lmagan davlatni ijtimoiy davlat deb bo‘lmaydi. Jamoatchilik nazorati qanchalik kuchli bo‘lsa, davlatning ijtimoiylik darajasi shunchalik yuqori bo‘ladi. Davlat ijtimoiy hayotida xalq qo‘llab-quvvatlagan narsalargina yashashi kerak.

Jamoatchilik ekspertizasi yakunlariga ko‘ra aholi qo‘llab-quvvatlamaydigan narsa va hodisalarga barham berish zarur. Jamoatchilik nazoratining shakllaridan biri bo‘lgan jamoatchilik ekspertizasi mamlakatda yuz berayotgan siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy jarayonlarga aholining munosabatini aniqlaydi va mazkur jarayonlarning qay biri yashashi va qay biridan voz kechilishi kerakligi to‘g‘rsida xalqning hukmini ifodalaydi.

Fuqarolik jamiyati institutlari jumlasiga jamoat birlashmalari, siyosiy partiyalar, yoshlar, xotin-qizlar harakatlari, ekologik harakat, turli jamg‘armalar, uyushmalar kiradi. Bu institutlar tom ma’noda jamoat birlashmalaridir. Konstitutsiyamizning XIII bobida jamoat birlashmalariga quyidagicha ta’rif beriladi: “O‘zbekiston Respublikasida qonunda belgilangan tartibda ro‘yxatdan o‘tkazilgan kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, olimlarning jamiyatlari, xotin-qizlar, faxriylar va yoshlar tashkilotlari, ijodiy uyushmalar, ommaviy harakatlar va fuqarolarning boshqa uyushmalari jamoat birlashmalari sifatida e’tirof etiladi.”¹⁰

Ta’rifdan ko‘rinib turibdiki, barcha fuqarolik jamiyati institutlarini jamoat birlashmalari tashkil qiladi. Demak, fuqarolik jamiyati institutlari jamoat birlashmalari sifatida jamoatchilik nazoratining sub’ektlari hisoblanadi. Mana shu jumlaning o‘zida fuqarolik jamiyati institutlarining jamoatchilik nazoratini tashkil qilishdagi o‘rni va roli o‘z ifodasini topgan.

Jamoat birlashmalari orasida siyosiy partiyalar jamoatchilik nazoratini tashkil qilishda ancha faol ishtirok etmoqda. Mamlakatimizdagi eng ko‘p sonli jamoat tashkiloti kasaba uyushmalaridir. Ular mehnatni muhofaza qilish, mehnatkashlarning dam olishini tashkil qilish va nazorat qilish kabi masalalarda birqancha ijobiy ishlarni amalga oshirdi.

Tashkilot va korxonalaridagi Jamoa shartnomalarining ma’muriyat tomonidan bajarilishini nazorat qilish kasaba uyushmalarining eng asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Bu vazifani kasaba uyushmalarining ko‘pchilik boshlang‘ich tashkilotlari qoniqarli bajarmoqda.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatining rivojlanishida muhim omillardan hisoblangan ommaviy axborot vositalari taraqqiy topmoqda. Hozirgi kunda mamlakatimizda o‘nlab nodavlat telekanallari, yuzlab bosma axborot vositalari

faoliyat yuritmoqda. Ularning bari jamoatchilik nazoratining sub'ektlari hisoblanadi. Jamoatchilik nazoratida ular ishtirokining o'ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, ular mazkur jarayonda bevosita ishtirok etishlaridan tashqari nazoratning boshqa sub'ektlari tomonidan aniqlangan qonunga xilof holatlarni keng jamoatchilikka yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Ular yetkazgan ma'lumotlar jamoatchilikning qonunlarni buzish hollariga nisbatan murosasiz munosabatlarini shakllantiradi.

O'zbekistonda huquqiy davlat qurish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish davlat organlari barcha sohalaridagi faoliyatini jamoatchilik tomonidan nazorat qilinishini eng dolzarb masalalardan biriga aylantiradi. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish davlat hokimiyati organlari va o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyati shaffofligini ta'minlash, ijroiya hokimiyati organlari tomonidan tayyorlanayotgan ijtimoiy ahamiyatga molik qarorlarni jamoatchilik ekspertizasidan o'tkazish, ijroiya hokimiyati organlari qoshida jamoatchilik kengashlarini tuzish, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlash mexanizmlarini yaratish bilan bog'liq.

Jamoatchilik nazoratining hokimiyat vakolatlariga ega emasligi, uning yetarli ta'sir kuchiga ega emasligi to'g'risida noto'g'ri tasavvurlar keltirib chiqarishi mumkin. Aslida, unday emas. Jamoatchilik nazorati jarayonida aniqlangan qonundan chetga chiqish holatlari vakolatli davlat organlariga yoki jamoatchilik fikriga murojaat etish orqali bartaraf etiladi. Mazkur holat jamoatchilik nazorati sub'ektlari nazoratning ham huquqiy, ham ijtimoiy mexanizmlardan foydalanishi mumkinligini anglatadi. Davlat nazorati esa, asosan, huquqiy mexanizmlardan foydalanadi.

Jamoatchilik nazoratining mohiyati davlat hokimiyati organlari faoliyatiga tanqidiy munosabatda bo'lishdagina emas, ana shu tanqidiy munosabat orqali davlatni qo'llab-quvvatlashda ham namoyon bo'ladi.

Jamoatchilik nazoratining samaradorligini ta'minlashda muhim omillardan biri davlat hokimiyati organlari faoliyatining shaffofligidir. Shuni hisobga olib mamlakatimizda muhim ijtimoiy eksperiment o'tkazildi. Ana shu eksperiment boshlanishida ma'lum qilinganidek, Buxoro va Samarqand viloyatlari davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari 2013 yilning may-noyabr oylarida qonun loyihasi talablariga mos keladigan yangi rejimda faoliyat yuritdi. Masalan, yangi talablarga ko'ra, jismoniy va yuridik shaxslarning so'rovlari qayd etilgan kundan boshlab, 15 kun davomida ko'rib chiqilishi belgilandi. OAVning eksperiment sub'ektlari faoliyati, mansabdor shaxslar bilan intervyu tashkil qilish haqidagi so'rovlarini esa, yetti kundan oshmagan muddatda ko'rib chiqish belgilandi.

Qonunning aprobatsiyasi bo'yicha o'tkazilayotgan eksperiment to'g'risida keng jamoatchilik va jamoat tashkilotlarini xabardor qilish maqsadida, 2013 yilning may-iyul oylarida Buxoro va Samarqand viloyatlarida fuqarolar bilan 120dan ortiq uchrashuvlar o'tkazildi. Shuningdek, mazkur eksperimentning o'tkazilish tartibi va qoidalari bo'yicha boshqa viloyatlar hokimiyatlari hamda boshqa davlat hokimiyat organlari xodimlari uchun yo'riqnoma tashkil qilindi.

Eksperiment o'tkazish bo'yicha ishchi komissiyasi a'zolarining so'zlariga ko'ra, eksperiment boshlangandan keyingi dastlabki oylardayoq mazkur viloyatlarda fuqarolarning siyosiy va axborot olishga nisbatan faolligi keskin o'sdi. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2013 yilning 2-choragida 1-chorakka nisbatan fuqarolarning

davlat hokimiyati va boshqaruvi organlariga yozma va ogʻzaki murojaatlari ikki baravar oshdi va Samarqand viloyatida 1514, Buxoro viloyatida 1230 tani tashkil qildi.

2. Jamoatchilik nazoratining shakllari

Fuqarolik jamiyati shakllanishida fuqarolik jamiyati barcha institutlarining oʻzaro aloqadorlikda ishlashi muhim ahamiyat kasb etadi. Jamoatchilik nazoratining maqsadi davlat hokimiyati organlarining aholi oldidagi barcha majburiyatlarini qanday bajarayotganliklarini nazorat qilishdan iborat. Mamlakatni modernizatsiyalash, korrupsiya ga qarshi kurash kuchaytirilayotgan hozirgi sharoitda jamoatchilik nazoratining roli beqiyos darajada ortadi. Jamoatchilik nazoratini kuchaytirish mamlakatda qonunchilikni taʼminlashning kafolati vazifasini bajaradi. Davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati turli koʻrinish, shakl va usullar yordamida oʻtkaziladi. Jamoatchilik nazorati turlari va shakllarini toʻla va chuqur anglash uchun quyidagi holat va hodisalar haqida aniq tasavvurlar hosil qilish lozim:

- davlat hokimiyat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati tushunchasining mazmun va mohiyatini tahlil qilish:

- jamoatchilik nazoratini tartibga solib turuvchi hujjatlarni tahlil qilish:

- fuqarolik jamiyati institutlarining jamoatchilik nazorati olib borishdagi amaliy faoliyatlarini tahlil qilish.

Jamoatchilik nazorati muayyan shakllarda olib boriladi. Jamoatchilik nazorati shakllari xilma xil boʻlib ularning asosiylari quyidagilar:

- jamoatchilik ekspertizasi;

- jamoatchilik monitoringi;

- jamoatchilik tinglovi;

- jamoatchilik surishtiruvi;

- jamoatchilik muhokamasi;

- jamoatchilik kuzatuv.

Jamoatchilik nazoratining hozirgi sharoitda bizning mamlakatimizda eng koʻp qoʻllanayotgan shakllaridan biri jamoatchilik tinglovidir. Mazkur shakl ijtimoiy ahamiyatga molik boʻlgan u yoki bu muammoni hal qilishda turli ijtimoiy guruhlarining manfaatlarini oʻzaro kelishtirishga xizmat qiladi. Jamoatchilik tinglovi quyidagi maqsadlarni koʻzlab oʻtkaziladi:

- ijtimoiy ahamiyatga molik boʻlgan muammolarni aniqlash va muhokama qilish;

- mazkur muammoni hal qilishdan manfaatdor boʻlgan tomonlarni aniqlash;

- manfaatdor tomonlarning mazkur muammo boʻyicha mavqeini qayd qilish va barcha tomonlar uchun maqbul boʻladigan qaror variantini ishlab chiqish.

Jamoatchilik tinglovi ishtirok etayotgan barcha tomonlarning oʻz fikr va dalillarini bayon qilishini koʻzda tutadi. Bunda ular muhokama qilinayotgan masalaga aloqador boʻlgan hujjatlar bilan tanishib chiqadi.

Jamoatchilik tinglovining ishtirokchilari quyidagilar boʻlishi mumkin:

- mazkur muammoni kun tartibiga qoʻyishda tashabbus koʻrsatgan tomon (investor, tayyorlangan loyiha mualliflari);

- mahalliy oʻzini oʻzi boshqarish organlarining, maʼmuriyat, davlat nazorat idoralarining vakillari;

- muhokama qilinayotgan masaladan manfaatdor bo'lgan jamoatchilik, shu jumladan, jamoat tashkilotlarining vakillari.

Jamoatchilik tinglovini tashkil etish va o'tkazishga mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, jamoat tashkilotlari va birlashmalarining vakillari jalb etilishi lozim.

Jamoatchilik tinglovining ob'ekti jamiyatda vujudga kelgan muammoni hal qilish bo'yicha tayyorlangan loyiha bo'lishi mumkin. Mabodo, loyiha tarkibida yopiq ma'lumotlar mavjud bo'lsa, loyiha mualliflari jamoat tinglovi uchun alohida ma'ruza tayyorlashadi. Shu bilan birga, muammoni hal qilish bo'yicha tayyorlangan hujjatning qisqacha mazmuni ko'pchilik uchun tushunarli bo'lgan sodda tilda tayyorlangan bo'lishi zarur.

Mamlakatimizda jamoatchilik nazoratining eng ko'p tarqalgan ko'rinishlaridan biri tuman va shaharlarda mahalliy hokimiyat organlari rahbarlari, xususan hokimlarning hudud aholisi oldida muayyan davr (chorak, yarim yil yoki yil) davomida rejalarining qanday bajarilayotgani to'g'risida axborot berishidir. Bunda hokimdan tashqari hududdagi aholiga xizmat ko'rsatadigan barcha tashkilot va muassasalarning rahbarlari hozir bo'lishadi. Tinglov davomida erishilgan yutuqlar bilan bir qatorda yo'l qo'yilgan kamchiliklar, rejadan orqada qolish, ko'rsatilayotgan xizmatlarning to'laligi va sifati singari masalalar ham muhokama qilinadi. Bunday tinglovlar mamlakatimizdagi barcha hududlarda an'ana tusini oldi.

Jamoatchilik tinglovi yakunlari bo'yicha tashkilotchiquyidagi vazifalarni bajarishi zarur:

- qaror loyihasi bo'yicha tayyorlangan hujjatga tinglov jarayonida bildirilgan taklif va mulohazalar asosida tegishli o'zgarishlar kiritish;
- jamoatchilik tinglovi natijalarini hujjatlashtirish.

Jamoat tinglovining asosiy hujjatlari quyidagilar: muhokama qilinayotgan loyiha, berilgan savollar hamda takliflar, ularga berilgan javoblar; jamoatchilik tinglovining bayonnomasi; tomonlarning kelishmovchiligi qayd etilgan yakuniy hujjat; loyihaga tinglov natijasida kiritilgan o'zgarishlar ro'yxati.

Jamoat tinglovining yakunlovchi hujjatini ommaviy axborot vositalarida e'lon qilish tavsiya etiladi

Jamoatchilik tinglovi muammoga ekspertlarni jalb qilish, tinglov haqida ommaviy axborot vositalarida e'lon berish, jamoatchilik tinglovini o'tkazadigan joyni ijaraga olish kabi moliyaviy mablag'larni talab etadigan masalalar bilan bog'liq. Odatda, tegishli moliyaviy mablag' bu muammoni hal qilishdan manfaatdor tomon va hal qilish uchun buyurtma bergan buyurtmachi yoki investor tomonidan qoplanadi. Shuningdek, qo'shimcha mablag'lar (xayriya mablag'lari, jamoat tashkilotlari a'zolaridan tushgan badallar) ham jalb qilinishi mumkin.

Jamoatchilik ekspertizasi. "Ekspertiza" tushunchasi muayyan masalani mutaxassislar tomonidan o'rganish va u haqda xulosalar berishni anglatadi. Ijtimoiy sohada shunday masala va muammolar mavjudki, ularni o'rganish va tadqiq qilish muayyan qiyinchiliklar bilan bog'liq. Bu qiyinchiliklar o'rganilayotgan masala va muammoning murakkabligi tufayli vujudga keladi. Shuning uchun ham, jamiyatda ekspertiza qilishga katta ehtiyoj mavjud.

Ekspertiza qilish, ko'pincha, biror bir hujjat, loyiha, bajarilgan ish natijalari haqida xulosa berishni anglatadi. Ijtimoiy ekspertiza mutaxassis (ekspert)lar tomonidan ob'ektning holatini tashxislash, uning haqidagi axborot to'g'riligi va ishonchliligini aniqlash, uning keyingi tadrijini, shuningdek, boshqa ob'ektlarga ta'sirini prognozlash hamda qaror qabul qilish uchun tavsiyalar ishlab chiqishni qamrab oladigan tadqiqotdir. Ekspertiza, jumladan, jamoatchilik ekspertizasi to'rt funksiyani bajaradi:

1. Diagnostik funksiya. Mazkur funksiya o'rganilayotgan ob'ektning holatini aniqlashni ifodalaydi.

2. Axborot-nazorat funksiyasi. Mazkur funksiya ob'ekt va uning atrofidagi muhit haqidagi axborotni o'rganish, uning to'g'riligiva ishonchliligini aniqlash. Agar axborotda noaniqlik va noto'g'ri ma'lumotlar bo'lsa, ularga tegishli tuzatishlar kiritishni bildiradi.

3. Prognostik funksiya. Mazkur funksiya o'rganilayotgan ob'ektning yaqin, o'rta va uzoq istiqbolida qanday holatga o'tish ehtimolini aniqlashni bildiradi.

4. Loyihalash funksiyasi. Mazkur funksiya o'rganilayotgan ob'ektni ekspertiza qilish natijalarini ijtimoiy loyihalash va qarorlar qabul qilishda qo'llashni nazarda tutadi.

Jamoatchilik ekspertizasining ob'ektlari davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati, ijtimoiy institut va jarayonlar, konsepsiyalar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar bo'lishi mumkin. Jamoatchilik ekspertizasidan o'tkazish lozim bo'lgan ob'ektlarning barchasini sanab o'tish juda ko'p vaqt talab qiladi. Umumlashtirib aytganda, jamoatchilik ekspertizasining ob'ekti davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining qonunlarga mosligi yoki mos emasligidan tashqari, ijtimoiy, siyosiy ahamiyatga molik barcha faoliyat va jarayonlar bo'lishi mumkin. Lekin jahondagi mamlakatlar o'z taraqqiyotining turli bosqichlaridagi ehtiyojlaridan kelib chiqib jamoatchilik nazoratining turli qirralari yoki ob'ektlariga oid qonunlar qabul qilishi mumkin. Jamiyat, ijtimoiy guruh yoki alohida shaxslar hayoti va faoliyatiga ijobiy yoki salbiy ta'sir o'tkazishi mumkin bo'lgan har qanday hujjat va qarorlar ekspertizadan o'tkazilishi mumkin.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari qabul qilgan yoki qabul qilmoqchi bo'lgan qarorlar quyidagi hollarda ekspertizadan o'tkazilishi tavsiya etiladi:

- qabul qilingan yoki qilinayotgan qarorlarning aholi hayot faoliyatiga va turmush darajasiga o'tkazadigan ta'siri miqyosini aniqlash zarur bo'lganda;

- qabul qilingan qarorni amalga oshirishning oqibatlari turli ijtimoiy guruhlar, turli hududlar hayotida vujudga keltiradigan oqibatlari qay darajada turli-tuman bo'lishi mumkinligini aniqlash zarur bo'lganda;

- qabul qilingan qaror va hujjatlar to'g'risida turli-tuman, bir-biriga zid fikrlar mavjud bo'lganda;

- qabul qilingan yoki tayyorlangan qaror yetarli asoslanmaganda. Uning ijobiy va salbiy oqibatlari qanday bo'lishi aniq bo'lmaganda;

- qaror qabul qilayotgan organ mazkur qarorning oqibatlarini bashorat qilishga ehtiyoj sezganda;

- bir-biriga zid bo'lgan qaror variantlari mavjud bo'lganda.

Bizning mamlakatimizda jamoatchilik nazorati bo'yicha tayyorlangan qonun loyihasi bo'yicha o'tkaziladigan jamoatchilik ekspertizasining maqsadi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining amaldagi qonunlarga mosligini, shuningdek, mazkur qarorlar fuqarolar manfaatlariga hamda jamoatchilik fikriga qay darajada mosligini aniqlashdan iborat.

Jamoatchilik ekspertizasi murakkab jarayon bo'lganligi tufayli, uning ob'ektivligi va xolisligiga erishishning asosiy yo'li ekspertlarning hamkorlikda ish olib borishidir.

Jamoatchilik nazoratining monitoring shakli. Jamoatchilik nazoratining monitoring shakli dastlab atrof-muhitdagi o'zgarishlarni o'rganishda qo'llangan. Masalan, O'zbekistonda nazoratning monitoring shakli Orolbo'yi mintaqasida bir qator holat va ko'rsatkichlarni kuzatish maqsadida o'tkazilgan. Jamoatchilik nazoratiga ekologiya sohasidan kirib kelgan mazkur usul, keyinchalik, jamiyat hayotining boshqa sohalarida ham qo'llana boshladi.

Mamlakatni modernizatsiyalash jarayonida mavjud muammolarni hal qilish yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Lekin, vujudga kelayotgan yangi muammolar taraqqiyotning yangi, yuqoriroq bosqichida, shu bosqichning talablariga mos ravishda hal qilinadi. Ana shunday muammolarni samarali hal qilish uchun jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar tadrijini muntazam tahlil qilish zarurati vujudga keladi. Ana shunday tahlil talablariga jamoatchilik monitoringi to'la javob beradi. Ijtimoiy munosabatlar tadrijini tashxis qilish va bashorat qilish vazifasini bajaruvchi jamoatchilik monitoringi, ayni paytda, mazkur jarayonlarni boshqarish bo'yicha tezkor axborot olish imkonini ham beradi.

Jamoatchilik monitoringining boshqa tadqiqot usullaridan afzalligi shundaki, uning yordamida ijtimoiy ko'rsatkichlarning keng doirasi bo'yicha olinadigan ma'lumotlarni muntazam to'ldirib va uyg'unlashtirib borish imkoni paydo bo'ladi. Axborotlarni ana shunday to'ldirish va uyg'unlashtirish asosida muntazam yangilanib turuvchi axborot banki yaratiladi. Ayni mana shu afzalligi jamoatchilik monitoringining keng tarqalishi uchun asos yaratmoqda.

Jamoatchilik monitoringi jamoatchilik faolligining yangi shakli bo'lib, muayyan tizimlar to'g'risida muntazam va ilgarilab boruvchi axborot olish imkonini beradi. Olingan axborotlarda tizimning holati monitoring ko'rsatkichlari yordamida ifodalanadi. Monitoring ko'rsatkichlari komplekslik va integrativlik mezonlari asosida shakllanadi. Komplekslik tushunchasi tizimning turli tarkibiy qismlari to'g'risida axborot olishni anglatadi, integrativlik mezoni olinayotgan axborotning o'sha tarkibiy qismlari o'zaro ta'sirini ifodalashni ta'minlaydi. Mazkur axborotlar tizimdagi miqdoriy va sifat o'zgarishlarni o'zaro aloqadorlikda ifodalaydi.

"Monitoring" tushunchasi muayyan ob'ektlarning holati to'g'risida maxsus tashkil etilgan tizimli kuzatishni anglatadi. Masalan, atrof-muhitni monitoring qilish tabiatdagi ob'ektlarning holati va ulardagi o'zgarishlarni kuzatishni anglatadi.

Jamoatchilik monitoringi nodavlat notijorat tashkilotlar va umuman, fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan davlat hokimiyati organlari faoliyatining amaldagi qonunchilikka mos yoki mos emasligini nazorat qilish maqsadida amalga oshiriladi. Jamoatchilik monitoringi davlat hokimiyati organlari faoliyatiga baho berish bilan birga, zarur bo'lgan hollarda ularni korreksiya qilish imkonini ham yaratadi.

Jamoatchilik monitoringi quyidagi tamoyillarga asoslanib o'tkaziladi:

- tizimlilik va xolislik;
- qonuniylik va ochiqlik;
- olinayotgan ma'lumotlarning ishonchliligi.

Ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlarni jamoatchilik monitoringidan o'tkazishning maqsadi mazkur dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir. Bunday tavsiyalar monitoring natijalarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazish asosida qabul qilinadi.

Ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlarni jamoatchilik monitoringidan o'tkazish texnologiyasi o'zaro bog'liq va muayyan ketma-ketlikda tashkil etilgan harakatlar yig'indisi bo'lib, ularni amalga oshirish manfaatdor shaxs va tashkilotlarga, birinchi navbatda, nodavlat notijorat tashkilotlarga ijtimoiy ahamiyatga molik mazkur dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etish imkoniyatini beradi. Bunday ishtirok aholiga ko'rsatilayotgan ijtimoiy xizmatlarning sifati va samaradorligini oshirishni nazarda tutadi.

Jamoatchilik monitoringi bir necha usullardan foydalanib o'tkaziladi. Bunday usullar jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin: statistik tahlil; budjet tahlili; huquqiy tahlil; so'rovnomalar; intervyu.

Monitoring o'tkazish dasturimuammoli vaziyatni tavsiflashni ham qamrab oladi. Monitoring ana shu vaziyatni statistik ma'lumotlar, ommaviy axborot vositalarida chop etilgan ma'lumotlar, shuningdek, boshqa manbalardan olingan ma'lumotlar asosida tahlil qilishni nazarda tutadi. Ana shunday tahlil asosida ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlarning mazmuni, maqsadga yo'naltirilganligi muammoni hal qilish uchun belgilangan tadbirlarning yetarli yoki yetarli emasligi, asoslanganligi, amalga oshirish mexanizmlari mavjudligi, jamoatchilik fikri hisobga olingani yoki olinmaganligi, uni tuzishda jamoatchilikning ishtirok etish darajasi baholanadi.

Jamoatchilik monitoringidan o'tkazishning tashkiliy shakli tashabbuskor tashkilot tomonidan ishlab chiqilgan loyiha hisoblanadi. Loyihada jamoatchilik monitoringini tashkil qilishning asosiy bosqichlari ifodalangan bo'ladi: tayyorgarlik ko'rish bosqichi, jamoatchilik monitoringi bo'yicha tadbirlarni tashkil qilish bosqichi, yakunlovchi bosqich.

Jamoatchilik muhokamasi. Jamoatchilik muhokamasi ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar, me'yoriy-huquqiy hujjatlarning loyihalari, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining qaror, buyruq va farmoyishlari, shuningdek, ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan boshqa hujjat va materiallarni tahlil qilishga bag'ishlanadi. Amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar bo'yicha jamoatchilik muhokamasi ularga o'zgarishlar kiritish, yoki ularni yangi tahrirda qabul qilish zarur bo'lgan hollarda jamoatchilik fikri hisobga olinishini ta'minlash maqsadida o'tkaziladi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda qabul qilinadigan qonun loyihalarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazish odat tusiga kirdi. Milliy ong va milliy ma'naviyatning tiklanishi va rivojlanishi natijasida qonunlardan tashqari, ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan boshqa hodisalarni muhokama qilish ham ijtimoiy amaliyotda mustahkam o'rin egallay boshladi.

Oliy Majlis fuqarolarning vakillik organi sifatida mamlakat hayotida muhim rol o'ynaydi. Shunday bo'lsa ham, Qonunchilik Palatasi hamda Senat a'zolari

qonunlarning sifatli bo'lishi hamdaijtimoiy hayotda o'z o'rnini egallashini ta'minlash uchun, ularning loyihalarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazishga ehtiyoj sezadilar. Bundan tashqari, qonunlar legitimlikka ega bo'lishi uchun, keng xalq ommasini ularning muhokamasiga jalb qilish zarur bo'ladi.

Qonunlarning loyihalari bo'yicha loyiha mavzusi bo'yicha mutaxassis bo'lgan ekspertlar jalb qilinadi. Ayni paytda, qonunlarni qabul qilishda ekspertlardan tashqari, turli maqsadli guruhlariga murojaat qilish ham zarur bo'ladi. Bunday maqsadli guruhlariga mazkur qonunning qabul qilinishidan manfaatdor bo'lgan tomonlarni kiritish mumkin. Masalan, chorvachilikni rivojlantirishga oid qonun qabul qilinmoqchi bo'lsa, uning loyihasi muhokamasiga, birinchi navbatda, chorvadorlarning vakillari jalb qilinishi kerak. Bundan tashqari, chorva hayvonlariga yem-xashak yetkazib beruvchi dehqonlar, omuxta yem yetkazib beruvchi sanoat vakillarini ham jalb qilish maqsadga muvofiq. Bundan tashqari, chorvachilik mahsulotlarini iste'mol qiluvchi keng xalq ommasi vakillari ham ishtirok etishi shart bo'ladi. Mana shu bir qonun loyihasini muhokama qilishga jalb qilinganlar orasida bir necha maqsadli guruh vakillarini ko'rish mumkin. Sanab o'tilgan guruhlardan tashqari, qonun loyihasini muhokama qilishga mamlakatimizdagi ijroiya va qonun chiqarish organlarining, shuningdek, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining vakillarini ham jalb etish maqsadga muvofiq. Bularidan tashqari, qonun loyihasini muhokama qilishda fuqarolik jamiyatlari institutlari (kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, iste'molchilarning huquqlarini himoya qiluvchi tashkilotlar, huquqni himoya qiluvchi tashkilotlar, yoshlar tashkilotlarining vakillari ham) ishtirok etishi zarur bo'ladi. Sanab o'tilganlardan tashqari, mamlakatdagi har bir fuqaro qonun muhokamasida ishtirok etishi mumkin.

Jamoatchilik muhokamasi o'z mohiyatiga ko'ra, ijtimoiy-siyosiy jarayon bo'lib, davlat boshqaruvida siyosiy qadriyatlarni, ya'ni fuqarolarning siyosatni ishlab chiqishdagi ishtirokini ta'minlashga qaratilgan bo'ladi. Davlat boshqaruvi uchun siyosiy qadriyatlardan tashqari, huquqiy qadriyatlar ham xos bo'lib, ular siyosiy qarorlar qabul qilish chegaralarini belgilab beradi, alohida fuqarolarning va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning huquqlarini himoya qiladi. Qarorlar qabul qilishda siyosiy va huquqiy qadriyatlardan tashqari, boshqaruv qadriyatlari ham mavjud bo'lib, ular qonunlarni amalga tadbqiq qilish jarayonida namoyon bo'ladi. Huquqiy qadriyatlar jumlasiga huquqning ustuvorligi, tenglik kabilar kirsa, boshqaruv qadriyatlariga boshqaruv organlari faoliyatining samaradorligi, optimalligi kabilarini kiritish mumkin.

Jamoatchilik muhokamasini o'tkazishda ishtirokchilar oldindan ro'yxatdan o'tishlari, xulq-atvor qoidalariga hamda jamoatchilik muhokamasini o'tkazish reglamentiga amal qilishlari shart.

Muhokama qilinayotgan loyihani ko'rib chiqayotgan davlat hokimiyati organi yoki mahalliy o'zini-o'zi boshqarish organi jamoatchilik muhokamasi tashkilotchisini mazkur tavsiyalarni ko'rib chiqish muddati va tartibi to'g'risida oldindan xabardor qilishi shart.

Jamoatchilik surishtiruvi. Jamoatchilik surishtiruvi keng jamoatchilikka ma'lum bo'lmagan va kam o'rganilgan, ayni paytda, jamoatchilik qiziqishini uyg'otgan muammoni atroflicha va batafsil tadqiq etish maqsadida o'tkaziladi. Jamoatchilikning qiziqishini uyg'otadigan masalalar jumlasiga jinoyatchilikni fosh etish yoki oldini olish, jamoat tartibini buzish, korrupsiya va adolatsizlikni fosh etish, odamlarning

salomatligi va xavfsizligini himoya qilish, ijtimoiy muhim masalalar bo'yicha yetarli ma'lumot asosida qarorlar qabul qilinishi uchun zarur bo'lgan axborotni ommalashtirish kabilarini kiritish mumkin.

Jamoatchilik surishtiruvining ob'ekti ko'pchilikni qiziqtirgan har qanday hodisa, voqea yoki tamoyil bo'lishi mumkin.

Boshlangan surishtiruvlarda mazkur muammoga qiziqqan jamoat tashkilotining har qanday a'zosi ishtirok etishi mumkin. Jamoatchilik surishtiruvini boshlagan jamoat tashkiloti jamoatchilik surishtiruvining yetakchisi mavqeiga ega bo'ladi. Yetakchi surishtiruvga foyda keltirishi mumkin bo'lgan mutaxassis va shaxslarni jalb etishi mumkin. Shu bilan birga, yetakchi surishtiruvning har qanday bosqichida har qanday ishtirokchini surishtiruvdan chetlashtirishi mumkin. Bunda u chetlashtirishning sabablarini bayon qilishi lozim.

Yetakchi tashkilotning qarorisiz masalani muhokama bosqichiga olib chiqishi mumkin emas. Shuning uchun masalani keyingi bosqichga olib chiqishdan avval yetakchi avvalgi bosqichda barcha vazifalar bajarilganiga ishonch hosil qilishi lozim.

Surishtiruvning barcha bosqichlarini yopiq rejimda o'tkazish tavsiya etiladi. Bu esa, surishtiruv doirasidagi barcha masalalar, tahlillar, tortishuvlar va boshqa materiallar faqatgina surishtiruv ishtirokchilariga ma'lum qilinishini anglatadi. Bunday cheklash oxirigacha tekshirilmagan axborot va materiallartarqab ketishining oldini olish maqsadida amalga oshiriladi. Biroq, surishtiruv jarayonida shunday vaziyat ham vujudga kelishi mumkinki, unda surishtiruv olib borilayotganiga jamoatchilikning e'tiborini tortish zarur bo'lib qoladi. Bunday hollarda surishtiruvga yangi odamlar, yangi ekspertlar va jurnalistlarni jalb qilishga to'g'ri keladi.

Surishtiruvning yakunlari bo'yicha tayyorlangan hujjat jamoatchilik muhokamasiga olib chiqiladi. Muhokama jarayonida bildirilgan taklif, mulohaza va e'tirozlar yakunlovchi hujjatda aks ettiriladi. Yakunlovchi hujjat ko'pchilik ovoz bilan ma'qullangandan keyin, u jamoatchilikka yetkazilishi, ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinishi mumkin.

Mavzu b o'yicha savollar

1. Jamoatchilik nazoratining maqsadlari nimalardan iborat?
2. Jamoatchilik nazoratining sub'ekti kimlar bo'lishi mumkin?
3. Jamoatchilik nazoratining qanday shakllarini bilasiz?
4. Ichki ishlar organlari yoki prokuraturaning qonunlar bajarilishini nazorat qilishi jamoatchilik nazorati bo'lishi mumkinmi?
5. Jamoatchilik nazoratining zamonaviy shakllarini ko'rsating

Mustaqil ish topshiriqlari: Jamoatchilik nazorati – fuqarolik jamiyati rivoji omili

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR R O'YXATI:

1. Sharifx o'jaev M. O'zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatining shakllanishi. –T.: Sharq, 2003.
2. Qirg'izboev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. – T.: O'zbekiston, 2010.
3. Jalilov A boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. – T.: Baqtria press, 2015.
4. Fuqarolik jamiyati. Darslik loyihasi– T.: 2016. Ziyonet.uz. Mualliflar jamoasi.
5. O'tamurodov A. va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug'ati. Lotin yozuvida. T.: Turon-zamin-ziyo. 2017. 23 b.t

Test savollari:

Test savollari:

1. Jamoatchilik nazoratining sub'ektlari:

- A. soliq organlari va prokuratura;
- B. ichki ishlar organlari va moliya idoralari;
- C. Fuqarolik jamiyati institutlari
- D. Qonunchilik palatasi vasud organlari

2. Jamoatchilik nazoratining maqsadlari:

- A. Biznes tuzilmalaridagi suiiste'molliklarni aniqlash;
- B. Savdo tizimidagi narxlarning adolatli ekanini tekshirish;
- C. Tadbirkorlar faoliyatini taftish qilish;
- D. Davlat hokimiyati organlari faoliyatining qonunlarga mosligini tahlil qilish.

3. Jamoatchilik ekspertizasi-bu:

- A. Sog'liqni saqlash muassasalarida davolash jarayonlarining to'g'ri yo'lga qo'yilganini o'rganish;
- B. Xususiy korxonalarda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar sifatini tekshirish;
- C. Davlat hokimiyati organlari tomonidan qabul qilinayotgan qarorlar, buyruqlar, loyihalar va olib borilayotgan faoliyat qonunlarga mosligi yoki mos emasligini aniqlash.
- D. Sport musobaqalarida hakamlar to'g'ri olib borilayotganini tekshirish.

4. Kimning asarida hukmdorlarning aholi oldida hisob berib turishlari va ularning qonunlarga so'zsiz buysunishlari zarurligi alohida ta'kidlanadi?

- A. Forobiy
- B. Beruniy
- C. Ibn Sino
- D. Navoiy

5. Jamoatchilik surishtiruvi maqsadi ...

- A. jamoatchilik qiziqishini uyg'otgan muammoni atroflicha va batafsil tadqiq etish
- B. davlat hokimiyatini boshqarish
- C. fuqarolik jamiyatini shakllantirish
- D. davlatning siyosiy tizimini o'zgartirish

6. Jamoatchilik muhokamasi nimaga bag'ishlanadi?

A. ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar, me'yoriy-huquqiy hujjatlarning loyihalari, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining qaror, buyruq va farmoyishlari, shuningdek, ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan boshqa hujjat va materiallarni tahlil qilishga

B. jamoatchilik qiziqishini uyg'otgan muammoni atroflicha va batafsil tadqiq etishga

C. davlatning siyosiy tizimini o'zgartirishga

D. davlat xokimiyatini boshqarish

7. Jamoatchilik monitoringi quyidagi qaysi tamoyillarga asoslanib o'tkaziladi:

A. tizimlilik va xolislik;

B. qonuniylik va ochiqlik;

C. olinayotgan ma'lumotlarning ishonchliligi.

D. barcha javoblar to'g'ri

8. Jamoatchilik ekspertizasi qaysi funksiyasi o'rganilayotgan ob'ektning holatini aniqlashni ifodalaydi?

A. Diagnostik funksiya.

B. Axborot-nazorat funksiyasi.

C. Prognostik funksiya.

D. Loyihalash funksiyasi.

13-§. IJTIMOIIY SHERIKLIK.

Darsning maqsadi:

Ijtimoiy sheriklik nazariyasi to'g'risida ma'lumot berish.

REJA:

1.Ijtimoiy sheriklik-yetuklik mezonlari

2.Ijtimoiy sheriklikning nazariy asoslari

3.O'zbekistonda ijtimoiy sheriklik nazariyasining boyitilishi va amaliyotining rivojlantirilishi

4.O'zbekistonda ijtimoiy sheriklik nazariyasining boyitilishi va amaliyotining rivojlantirilishi

Tayanch so'zlar: Ijtimoiy sheriklik, ijtimoiy shartnoma, ijtimoiy munosabatlar.

1.Ijtimoiy sheriklik-yetuklik mezonlari

Respublikamiz Prezidenti Islom Karimov o'zining 2010 yil 12 noyabrida Oliy Majlis Senati va Qonunchilik Palatasining qo'shma majlisida bayon qilgan "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish Konsepsiyasi"da davlat hokimiyat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlari o'rtasida ijtimoiy sheriklik munosabatlarini o'rnatish zarurligini ko'rsatib o'tdi. Bu ko'rsatma mazmun e'tibori bilan juda dolzarb va sarmazmundir.

Ijtimoiy sheriklik g'oyasi ijtimoiy va siyosiy sohada insoniyat kashf qilgan eng buyuk ixtirolardan biridir. Insoniyat ijtimoiy sheriklikning zarurligini anglab yetishi uchun ko'p asrlar kerak bo'ldi. Bu jarayonda uzoq davom etgan konfrontatsiyani, murosasiz kurashlarni, keskin ijtimoiy nizolarni boshdan kechirishga to'g'ri keldi.

"Ijtimoiy sheriklik" tushunchasi ijtimoiy fanlarga kirib kelganiga ko'p vaqt bo'lgani yo'q. Bu tushuncha dastavval mehnat munosabatlari doirasida va ularni tartibga solish maqsadida yaratildi. Kapital bilan mehnat, ish beruvchilar bilan yollanma ishchilar o'rtasidagi munosabatlar asrlar davomida rivojlanib kelayotgan bo'lsa ham, ularni tartibga soladigan ijtimoiy sheriklikning zarurligi va mumkinligini XIX asrning oxirlari- XX asr boshlariga kelibgina anglay boshlandi. Bu davrgacha ijtimoiy mehnat jarayonlaridagi ziddiyatlar goh pasayib, goh kuchayib davom etaverdi. Bu ziddiyatlar ijtimoiy munosabatlarning negizini tashkil etuvchi munosabatlar, ya'ni ish beruvchilar bilan yollanma ishchilar manfaatlarining mos kelmasligi natijasida vujudga kelgan edi.

Ijtimoiy sheriklik ijtimoiy va siyosiy sohada insoniyat kashf qilgan eng buyuk ixtiro sifatida XX asrda maydonga keldi. Ungacha ham odamlar orasida sheriklik munosabatlari mavjud bo'lgan. Bunday munosabatlar minglab yillardan buyon davom etib keladi. Sheriklikning kurtaklari hatto yuqori darajada rivojlangan hayvonlar, masalan bo'rilar, arslonlar, sirtlonlar va Afrikadagi sirtlonsimon itlar galalarida ham ko'zga tashlanadi. Muvaffaqiyatga erishish uchun bu hayvonlarning har biri ov jarayonida o'zlarining hatti -harakatini sheriklarining hatti-harakatlari bilan moslashtirib amalga oshiradi. Bu sheriklikning kurtaklari va ibtidoiy ko'rinishlari edi.

Ijtimoiy sheriklikning XX asrgacha jamiyatda mavjud bo'lgan sheriklikdan asosiy farqi shundaki, avvallari sheriklik alohida shaxslar, nari borsa, kichik guruhlar o'rtasidagi sheriklikdan iborat edi. Masalan, bir jamoada mehnat qilayotganlar, bir kasb egalari, qo'ni-qo'shnilar, qarindosh-urug'lar, tanish-bilishlar biror yumushni

bajarishda bir-birlari bilan sheriklik qilar edi. Sheriklikning bu ko‘rinishi hozir ham davom etib kelmoqda.

Ijtimoiy sheriklik sheriklikning rivojlanishidagi yangi yuksak bosqichni ifodalaydi. Ijtimoiy sheriklik alohida shaxslar yoki kichik guruhlar emas, katta ijtimoiy guruhlar o‘rtasidagi sheriklikni bildiradi.

1. Ijtimoiy sheriklikning tarixi va tadriji

Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida hali katta ijtimoiy guruhlar vujudga kelmagan edi. Jamiyat kichik guruhlar (oila va ibtidoiy gala)dan tashkil topgan bo‘lib ularning orasida tez-tez ziddiyatlar paydo bo‘lar edi. Bu ziddiyatlar asosan hudud va tirikchilik manbalarini talashish oqibatida yuz berar edi.

Jamiyatning manfaatlari bir-biriga zid bo‘lgan katta ijtimoiy guruhlar: qullar va quldorlar sinfiga bo‘linishi manfaatlar zidligini keskinlashtirib yubordi. Manfaatlar o‘rtasidagi ziddiyatning keskinlashuvi manfaatlar poymol etilayotgan sinf-qullarning stixiyali chiqishlari isyon va qo‘zolonlarga olib keldi. Bunday isyonlarni bostirish uchun quldorlar mirshablar va armiya singari tuzilmalarni tashkil qildi. Quldorlar mafkurasi quldorlarning oliy tabaqa ekanini asoslashga, odamlar o‘rtasidagi mulkiy va huquqiy tengsizlikni ilohiy kuchlar irodasi bilan ifodalashga harakat qilar edi.

Feodalizmga o‘tish bilan bog‘liq yangi ijtimoiy guruhlar: feodallar va dehqonlar sinfining vujudga kelishi ular o‘rtasidagi ziddiyatni shaklan biroz yumshatdi. Zamindorlar dehqonlarga anchagina yon bosishdi: ularga oila qurish, hosilning muayyan ulushini olish huquqi berildi. Biroq zamindorlar mafkurasi feodallar, ular ichidagi tabaqalar: dvoryanlar, graf, markiz, gersog va hokazolarning asilzodaligi, ular oliy irq vakillari ekani ma‘budlar irodasi bilan belgilanganini asoslashga xizmat qilar edi. Dehqonlarning to‘la tizim shakliga kelmagan mafkurasida esa adolatli podsho, mehribon zamindor to‘g‘risidagi orzu-umidlar ifodalanar edi. Ayni paytda bu mafkura beshafqat xo‘jayinlarni qoralar edi. Ko‘rinib turganidek, quldorlar mafkurasi faqat quldorlar manfaatini, zamindorlar mafkurasi feodallar manfaatini ifoda va himoya qilar edi. Bu mafkuralar ezilayotgan muqobil sinflar: qullar va dehqonlar manfaatini mutlaqo o‘ylamas edi.

Kapitalizm davrida ishchilar kapitalistlar bilan shaklan teng huquqlarga ega bo‘lishdi. Ularning huquqiy holati va maishiy turmushi dehqonlarnikiga qaraganda shaklan ancha yuqori edi. Lekin ular ham tirikchilik qilish uchun o‘zlarining kuch va qobiliyatlarini sarmoyadorlarga sotishga majbur edilar. Kapitalistik tuzumning dastlabki bosqichlarida ishchilar juda cheklangan miqdordagi shaxsiy mulkka ega edilar, ularning asosiy ko‘pchiligi qashshoq turmush kechirar edi. Bunday holat jamiyatdagi ijtimoiy larzalarga barham bera olmasdi.

Ishchilar va dehqonlarning isyonlari yangi davrda ham davom etaverdi. Kapitalistlar mafkurasi sarmoyadorlarning manfaatini quldorlar va feodallar mafkurasi singari niqobsiz ifodalamas edi. Bu mafkura endi hukmron sinf manfaatini pardali tarzda himoya qila boshladi. Ya‘ni endi kapitalistlarning boyligi ularning aqli zakovati, harakatchanligi, ishchanligi, topqirliigi kabi sifatleri bilan izohlana boshlandi. Ishchilar ham aql-zakovatini ishga solsa, ishchan va topqir bo‘lsa bemalol boyib ketishi mumkinligi targ‘ib qilindi.

Kapitalizmning dastlabki bosqichlarida shakllanib ulgurmagan ishchilar mafkurasi keyinchalik tizim holiga kela boshladi. Ana shunday tizimlardan biri sotsialistik revolyusiya nazariyasi edi. Bu mafkura go‘yo ishchilar manfaatini aks ettirsa ham, muqobil sinf –kapitalistlarni faqatgina qoralab qolmay, ularni butunlay, tag-tomiri bilan yo‘q qilishga chaqirar edi.

Ko‘rinib turiptiki, ijtimoiy sinflarning mafkuralari faqat shu sinf manfaatlarini ko‘zlab yaratilgan. Mafkuralarning sinfiy xususiyatga ega bo‘lishi sinflar o‘rtasidagi ziddiyatlarni yumshatmagan, balki bu ziddiyatlarning keskinlashuviga xizmat qilgan. Sinfiy manfaatlar o‘rtasidagi ziddiyatlarning keskinlashuvi ijtimoiy larzalarga olib kelgan. Birorta ham sinfiy mafkura muqobil sinf manfaatlari to‘g‘risida biroz bo‘lsa ham bosh qotirmagan. Sotsialistik revolyusiya nazariyasi ishchilar manfaatini ifodalovchi yagona haqiqiy nazariyalikka da‘vo qilsa ham, aslida ishchilarning haqiqiy manfaatlari kapitalistlarni yo‘q qilishda emas, ular bilan kelishuvga erishishda edi. Lekin u paytda taraqqiyotning mana shunday yo‘li ham mavjudligi hali anglanmagan edi.

Fan-texnika yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etish natijasida mehnat unumdorligining o‘sishi va isyonlar kapitalistlarni biroz yon bosishga undadi. Ular ishchi aristokratiyasi, deb atalgan qatlamga biroz imtiyozlar berdilar. Lekin bu holat ham isyonlarga barham bera olmadi. Isyon va qo‘zg‘olonlar davom etaverdi. Ana shunday isyonlarning yuqori cho‘qqilaridan biri Oktyabr to‘ntarishi bo‘ldi. Bu to‘ntarish dohiylari ekspluatatsiya yo‘q qilingan yangi sotsialistik tuzum qurilgani to‘g‘risida bong urishsa ham aslida ekspluatatsiya tugatilmadi. Kapitalizm davrida ishchilarni ekspluatatsiya qilish natijasida vujudga kelgan qo‘shimcha qiymatni kapitalistlar o‘zlashtirgan bo‘lsa, endi ishchilar mehnati tufayli yaratilgan qo‘shimcha qiymatni markaz, davlat va uning amaldorlari o‘zlashtira boshladi.

Sotsialistik tuzum, deb atalgan tuzum aslida kapitalistik munosabatlarning yangi shakli-davlat kapitalizmi bo‘lib chiqdi. Bu tuzum davrida ishchilarni ekspluatatsiya qilishdan tashqari, chekka o‘lkalarni xomashyo bazasiga aylantirildi va shu shaklda milliy ekspluatatsiya ham davom etaverdi. Ekspluatatsiyaga qarshi noroziliklarni bostirish uchun kuchli repressiya apparati tashkil etildi. Buning oqibatida nafaqat alohida shaxslar, balki butun xalqlar qatag‘onga uchradi. Bir qator xalqlarning o‘z vatanlaridan deportatsiya qilinishi bunga misol bo‘ladi. Lekin bu deportatsiya qilinmagan xalqlar emin-erkin yashaganini anglatmaydi. Ularning deportatsiya qilinmagani davlatning ularga nisbatan bag‘rikengligi va yon bosishi emas, ularning o‘z yurtlarida davlatga ko‘proq manfaat keltirishi mumkinligi tufayli edi. Ekspluatatsiyaga nisbatan noroziliklar o‘tgan asrning 80-yillariga kelib sanoat rivojlangan hududlarda zabastovka va stachkalar shaklida namoyon bo‘ldi. Sanoati unchalik rivojlanmagan chekka hududlarda esa aholining noroziligi stixiyali tarzda millatlararo to‘qnashuvlar tarzida yuz berdi. Bizning yurtimizda ana shunday ziddiyatlarning tadriji Prezident Islom Karimovning “O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida” kitobida juda ishonchli va ta’sirchan tarzda ochib berilgan.

Ish beruvchi sarmoyadorlar bilan yollanma ishchilar o‘rtasida XX asr boshlarigacha tom ma’nodagi sheriklik mavjud bo‘lmagan. Ularning manfaatlari o‘rtasidagi ziddiyatlar ko‘pincha zabastovkalar, stachkalarga va isyonlarga aylanib ketgan.

XX asrgacha mavjud bo'lgan sheriklik alohida shaxslar va kichik guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solib kelgan bo'lsa, ijtimoiy sheriklik katta ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga sola boshladi. Masalan, ish beruvchi sarmoyadorlar bilan yollanma ishchilarning manfaatlari o'rtasidagi asosiy ziddiyat shundan iborat ediki, sarmoyadorlar yollanma ishchilarni ko'proq ishlatib kamroq haq to'lashdan, yollanma ishchilar esa kamroq ishlab ko'proq haq olishdan manfaatdor edilar. Bu ziddiyatni tahlil qilgan Marks uni hal qilishning yo'li faqat bitta-sotsialistik revolyusiyani amalga oshirish, degan xulosaga kelgan edi. Shu xulosa asosida u sotsialistik revolyusiya to'g'risidagi nazariyani yaratdi. Bu nazariyaga ko'ra yollanma ishchilar komfirqa atrofiga birlashib revolyusiya qilishlari, sarmoyadorlarning barchasini qirib bitirishlari va mamlakatda proletar diktaturasini o'rnatishlari kerak edi. Marksning yana bir xulosasi sotsialistik revolyusiya barcha mamlakatlarda g'alaba qozonishi va kommunistik jamiyat qurilishi to'g'risidagi nazariya edi.

Ana shu nazariya asosida Rossiyada 1917 yil oktyabr oyida davlat to'ntarishi amalga oshirildi va proletar diktaturasi o'rnatildi. Bu hodisa go'yo Marksning sotsialistik revolyusiya nazariyasi to'g'riligini tasdiqlayotganday tuyular edi. Aslida bu hol Marks nazariyasining to'g'riligi tufayli emas, insoniyat hali taraqqiyotning boshqa yo'li-ijtimoiy sheriklik yo'li ham mavjudligini kashf etib ulgurmagan tufayli vujudga kelgan edi.

O'tgan asrning 20- va 30-yillaridagi qatag'onlar, millionlab odamlarning yostig'i quritilishi ana shu sotsialistik revolyusiya nazariyasining mevasi edi. Ikkinchi jahon urushidan keyin sobiq ittifoqda amalga oshirilgan imperialistik siyosat, yakka partiya va yakka millatning hukmronligi, milliy respublikalarning ko'pchiligi markazga xomashyo yetkazib beradigan o'lkalarga aylantirib qo'yilishi ham oktyabrdagi davlat to'ntarishining mudhish aks- sadosi edi.

Ijtimoiy sheriklik g'oyasi marksizmning muqobili sifatida maydonga chiqdi. Uning vujudga kelishiga kuchli turtki bergan hodisalardan biri Oktyabr to'ntarishi bo'ldi. O'tgan asrning 20- yillari oxiri va 30- yillarida sobiq ittifoqda yuz bergan qatag'onlar proletariat diktaturasi qanday dahshatli oqibatlariga olib kelishini ko'rsatdi. Keyinchalik proletariat diktaturasining qanday oqibatlariga olib kelishi mumkinligi boshqa bir qator mamlakatlarda ham namoyon bo'ldi. Endi G'arb mamlakatlaridagi siyosatchilar va jamiyatshunos olimlar sotsialistik revolyusiya va proletariat diktaturasiga muqobil bo'lgan g'oyalarni zudlik bilan izlashga tushdi. Ana shunday g'oyani topish uchun ularga mulkdorlar va davlat hokimiyati organlari buyurtma berishdi. Bu yo'nalishda G'arb sotsial-demokratlari bir qator muvaffaqiyatlarga erishdi.

XX asrning o'rtalarida T.Parsons va Yu.Xabermaslar tomonidan yaratilgan konsensus nazariyasi ijtimoiy sheriklikning keng miqyosda yoyilishiga katta turtki berdi. Bu nazariya ijtimoiy shartnoma nazariyasi o'rniga kelib, ijtimoiy sheriklikning nazariy metodologik asosi vazifasini bajara boshladi.

Ijtimoiy sheriklik bozor munosabatlariga o'tish va demokratik institutlarni rivojlantirishning muhim sharti ekanini jahon amaliyoti tasdiqladi. Bizning mamlakatimizda ham bozor islohotlarini chuqurlashtirish uchun ijtimoiy sheriklik tamoyillarini kengroq va to'laroq tadbiq qilish zarur bo'ldi. Ana shu zarurat Prezident Islom Karimovning "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi"da aniq va yaqqol ko'rsatib berildi.

Prezident Konsepsiyasida belgilangan vazifalarni amalga oshira borib 2014 yilda mamlakatimizda “Ijtimoiy sheriklik to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilindi va u 2015 yil 1yanvaridan kuchga kirdi.. Bu Qonunning qabul qilinishi mamlakatimizda ijtimoiy sheriklikni hayotga tadbiq qilishda muhim bosqich bo‘ldi. Shuni ham ta’kidlash joizki, “Ijtimoiy sheriklik to‘g‘risida”gi Qonunning qabul qilinishi ijtimoiy sheriklik sohasidagi ishlarning yakunlanganini emas, yangi mas’uliyatli bosqich boshlanganini anglatadi.

XX asrning o‘rtalaridan boshlab jahondagi ko‘pchilik mamlakatlarda ijtimoiy sheriklikning turli jihatlarini tadqiq qilishga kirishilganda sobiq sho‘rolar ittifoqida bu masalaga umuman e’tibor berilmadi. Buning sababi shundaki, sobiq sho‘rolar tuzumida hukmron bo‘lgan sinfiy kurash nazariyasi ijtimoiy sheriklikni inkor qilar edi. Ijtimoiy sheriklikning mehnat munosabatlarini tartibga solish imkoniyatlari ham inkor qilinib, bunday muammolar faqat kapitalistik ijtimoiy munosabatlarga xos, deb e’lon qilingan edi.

Ijtimoiy sheriklikka qiziqishning o‘rishini ta’minlagan ijtimoiy muammolar XX asr oxirlaridan boshlab sotsialistik lager, deb atalgan tizimning parchalanishi, ko‘pchilik mamlakatlarda transformatsiya jarayonlarining boshlanishi hamda kuchayishi edi. Sobiq sotsialistik tuzumning yemirilishi ishlab chiqarish vositalariga xususiy mulkchilikning tiklanishi, mulkdor va sarmoyadorlar sinfi hamda uchinchi sektor- nodavlat notijorat tashkilotlarning paydo bo‘lishi va rivojlanishiga olib keldi.

Sobiq ittifoqda nodavlat tashkilot deb ataladigan kasaba uyushmalari, ovchilar jamiyati, ixtirochilar uyushmasi singari tashkilotlar mavjud bo‘lsa ham amalda ular hukmron partiya ko‘rsatmasi bilan tuzilar va shu partiyaning ko‘rsatmalari doirasidan chetga chiqa olmas edi. Mustaqillik davrida vujudga kelgan nodavlat notijorat tashkilotlar o‘zlarining faoliyatini ijtimoiy sheriklik tamoyillariga asoslanib olib bora boshladi. Bundan tashqari, aholining qo‘llab-quvvatlashiga erishish uchun hokimiyat organlari vakillari ham ijtimoiy sheriklik texnologiyalariga murojaat qila boshladi. Dastlab mehnat sohasidagi munosabatlarni tartibga solish maqsadida shakllangan ijtimoiy sheriklik hozirgi kunda turli ijtimoiy guruhlar, sub’ektlar va jamoalarning o‘zaro mnuosabatlarini ham tartibga solishga xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, ijtimoiy sheriklik ko‘proq strategik rejalashtirish, hududlarni kompleks rivojlantirish hamda boshqaruv qarorlari qabul qilishda borgan sari ko‘proq va muhimroq rol o‘ynamoqda.

Ijtimoiy sheriklik hozirgi kunda jahondagi ko‘pchilik mamlakatlarning Mehnat kodekslarida, mamlakatlarni strategik rivojlantirishga aloqador hujjatlarda, turli sohalarga oid uslubiy tavsiyalar va me’yoriy hujjatlarda mustahkam o‘rin egallamoqda.

Ijtimoiy sheriklik XX asr oxiri va XXI asr boshlarida siyosiy barqarorlikni ta’minlashda, jamiyatda yangicha insoniy munosabatlarni shakllantirishda borgan sari ko‘proq va muhimroq rol o‘ynamoqda. Shularning bari ijtimoiy sheriklikni fanlararo yondashuv asosida chuqur, atroflicha va jiddiy tahlil qilish zaruratini vujudga keltirdi. Bu muammoni tadqiq qilishda sotsiologiya, falsafa, iqtisodiyot, ijtimoiy psixologiya, va siyosatshunoslik singari qator fanlarning tadqiqot metodologiyalari va kategoriyalaridan foydalanilmoqda.

Ijtimoiy sheriklik dastavval mehnat munosabatlarini tartibga solish maqsadida vujudga kelgan bo'lsa ham, hozigi kunda uning faoliyat yuritish sohalari mehnat munosabatlari doirasidan ancha chetga chiqadi.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida "sektorlararo ijtimoiy sheriklik" konsepsiyasi ko'p mamlakatlarda, shu jumladan MDHga a'zo mamlakatlarda keng tarqala boshladi. Mazkur konsepsiyaga ko'ra, ijtimoiy sheriklik sub'ektlari hokimiyat, biznes va nodavlat notijorat tashkilotlar vakillaridan iborat. "Sektorlararo ijtimoiy sheriklik" ikki yoki uch sektor: davlat, biznes, notijorat sektor ijtimoiy muammolarini hal qilishda o'zaro kelishilgan konstruktiv harakatlarni amalga oshirishni ifodalaydi. Respublikamizning "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida" Qonunida ijtimoiy sheriklik sub'ektlari haqidagi 3-bobida shunday deyiladi: "Ijtimoiy sheriklik davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, shu jumladan tarmoq, hududiy dasturlarni, shuningdek normativ-huquqiy hujjatlarni hamda fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor bo'lgan boshqa qarorlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish borasidagi hamkorligidir"¹.

Shuni unutmaslik kerakki, Respublikamizning "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonunida ijtimoiy sheriklik sub'ektlari davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari deb ko'rsatilishi mamlakatimizda mehnat munosabatlarida ham ijtimoiy sheriklik mavjudligini inkor qilmaydi. Mehnat munosabatlari sohasidagi ijtimoiy sheriklik masalalarini O'zbekiston Respublikasining "Mehnat Kodeksi" va o'ttizdan ortiq qonunlari va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlari tartibga soladi. Bu haqda "Mehnat Kodeksi"ning 1-moddasida shunday o' deyiladi: "O'zbekiston Respublikasida mehnatga oid munosabatlar mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlari, jamoa kelishuvlari, shuningdek jamoa shartnomalari va boshqa lokal normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi"².

Mehnat sohasidagi ijtimoiy sheriklik munosabatlari mamlakatimizda dunyoning ko'p mamlakatlarida bo'lgani singari bipartizm (ikki tomonlama) shaklida, masalan, jamoa shartnomalari hamda tripartizm (uch tomonlama) masalan, ish beruvchilar, yollanma ishchi va xizmatchilar hamda davlat hokimiyati organlari yoki ularning vakillari ishtirokida olib borilmoqda. Mamlakatimizda 2011 va 2014 yillarda ijroiya hokimiyati (Vazirlar Mahkamasi), biznes vakillari (Savdo-sanoat palatasi) hamda yollanma ishchi va xizmatchilar (Kasaba uyushmalari Federatsiyasi) tonidan imzolagan "Bosh kelishuv"lar ham mehnat munosabatlari sohasidagi ijtimoiy sheriklik ham mustahkam me'yoriy-huquqiy asosda olib borilayotganidan dalolat beradi.

2. Ijtimoiy sheriklikning nazariy asoslari

Ijtimoiy nizolarni tizimli tahlil qilish bo'yicha dastlabki urinishlarni italiyalik davlat arbobi va nazariyotchi Nikkolo Makiavelli amalga oshirgan edi. U birinchilardan bo'lib nizolarning faqat vayronkor emas, balki yaratuvchilik funksiyalari ham mavjudligiga e'tibor qaratdi. Bunda u nizolarga to'g'ri ta'sir o'tkazish zarurligini ta'kidladi. Uning fikriga ko'ra bunday vazifani davlat bajarishi lozim edi.

¹ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2014 y., 39-son, 488-modda

² O'zbekiston Respublikasining "Mehnat Kodeksi", Toshkent, "Adolat" nashriyoti, 2008 yil, 4-bet.

Ijtimoiy mehnat munosabatlari tizimini birinchilardan bo'lib angliyalik Frensis Bekon nazariy tahlil qildi. U ijtimoiy tabaqalarning fikrlarini mensimaslik, boshqaruv jarayonidagi xatoliklar, mish-mishlar va g'iybatlarning tarqalishi jamiyatdagi nizolarning paydo bo'lishiga olib kelishini dalillar bilan ko'rsatib berdi.

Odamlar o'rtasida ijtimoiy shartnoma tuzish zarurligi g'oyasi Tomas Gobbsning asarlarida bayon qilindi. Mazkur shartnoma jamiyatning o'zini o'zi himoya qilishi hamda xususiy mulkning abadiy bo'lishiga xizmat qiladi. Uning "Leviafan", "Fuqarolar haqidagi ta'limotning falsafiy elementlari" asarlarida ijtimoiy shartnomaga erishish zarurligi asoslab berilgan. Bunday shartnoma umumiy kelishuv hamda xususiy mulkning xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Yangi davrga kelib ma'rifatparvar faylasuf Jan-Jak Russoning ijtimoiy shartnoma to'g'risidagi g'oyalari keng tarqaldi. Uning asarlarida ijtimoiy shartnoma odamlar o'rtasida yo'qotilgan ijtimoiy munosabatlarning uyg'unligini, o'zaro kelishuv va tinchlikka intilishni qayta tiklaydi.

Yollanma ishchi va ish beruvchi kapitalist o'rtasidagi o'zaro munosabatlar Adam Smit asarlarida ilk bor tahlil qilindi. Xo'jalik yuritishning asosiy maqsadi foyda olish ekanini e'tirof etar ekan, u erkin raqobat, xususiy mulk humronligi, savdo-sotiq erkinligi, davlatning iqtisodiyotga aralashmasligi iqtisodiy hayotning "tabiiy tartibi" degan xulosaga keldi. Uning fikriga ko'ra, yollanma ishchilar va kapitalistlar o'rtasidagi o'zaro kurash jamiyatning rivojlanib borishi manbai, raqobat esa insoniyat uchun farovonlik keltiruvchi hodisadir.

Nemis faylasuflari Leybnis va Immanuil Kant fikriga ko'ra odamlar o'rtasidagi murosa va tinchlik ijtimoiy-iqtisodiy hayotda shartnoma va kompromissga erishish asosida ta'minlanishi lozim. Tovar ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi o'zaro mahsulot almashish g'oyasi hamda turli ijtimoiy kuchlar o'rtasidagi kurash muammolarini Per Jozef Prudon tomonidan tadqiq qilindi.

Fransiyalik olim Lui Ogyust Blanki kapitalistik jamiyatni tanqid qilar ekan tarixiy taraqqiyotni ma'rifatning tarqalishi va shu asosda madaniy-ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi sifatida talqin qildi.

Ijtimoiy sheriklikning nazariy konseptual asoslari ijtimoiy harakat nazariyasi, ijtimoiy birdamlik, ijtimoiy kelishuv, ijtimoiy jipslik to'g'risidagi g'oyalar asosida shakllandi.

M.Veber fikriga ko'ra an'anaviy harakat tahlil qilish hamda oqilona tanqid qilish mumkin bo'lmagan madaniy an'analarda mustahkamlangan xulq-atvor namunasidir. Harakatning mazkur tipi ahamiyati odamlarning kundalik xulq-atvori ko'pincha ana shu tarzda yuz berishi bilan belgilanadi. Bunday harakatlarda hal qiluvchi rol ni urf-odatlar, turli darajada anglangan odatlarga sadoqat o'ynaydi.

Ijtimoiy harakat nazariyasi amerikalik sotsiolog Parsons tomonidan tadqiq etildi. U sub'ektlarning o'zaro ta'siri mexanizmlarini tadqiq qildi. Bunda u ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan me'yorlar, xulq-atvor andozalari faoliyatning ichki motivlariga aylanishi jarayoniga alohida ahamiyat berdi. Muvozanat, konsensus, ijtimoiy tizimning me'yoriy holatidagi eng muhim belgilar ekaniga e'tibor qaratar ekan T.Parsons ana shu holatni nazorat qilish va tartibga solish jarayonlariga katta e'tibor berdi. Uning fikricha, aynan ana shu jaryonlar jamiyatni ko'ngilsiz nizolardan himoya qiladi. Uning tadqiqotlarida konsensus muammosi o'zaro kelishilgan harakat

yo'llarini izlash bilan bevosita bog'liq tarzda tadqiq etiladi. Bunday o'zaro ta'sir sheriklarning o'zaro ekspektatsiyalariga, ya'ni bir-birlaridan kutayotgan harakatlar va natijalarga asoslanadi.

Ijtimoiy sheriklikning nazariy va tashkiliy asoslaridan biri bo'lgan konsensusni nemis sotsiologi Yu.Xabermas demokratiyaning muqobili sifatida talqin qiladi. Uning talqinida demokratik usul jamoa va jamiyatni ikkiga: ko'pchilik va ozchilikka bo'lib qo'yadi. Konsensus esa bo'lingan jamoa va jamiyatni birlashtiradi. Bunga u hal qilinayogan muammoga nisbatan ko'pchilikning fikrini aniqlash yo'li bilan emas, barcha tomonlar qarshi bo'lmagan yechimni topish yo'li bilan erishadi. Konsensusga erishish uchun manfaatlari va yondashuvlari bir-biriga unchalik mos kelmayotgan tomonlar hech bir tomon qarshi bo'lmagan yechimni topishga harakat qilishlari va topishlari kerak.

Konsensus mohiyatan kelishuvni bildiradi. Lekin uning XX asrgacha mavjud bo'lgan kelishuvlardan farqi shundaki, u kelishuvga erishishning yangi samarali amaliyotini yaratdi. Unga ko'ra manfaatlari bir-biriga mos kelmaydigan tomonlar o'zaro munosabat va muzokaraga kirishar ekan, ular avvalo bir-birlariga yon bosishlari kerak. Qolaversa, ular barchani qoniqtiradigan, hech bo'lmaganda hech qaysi tomonda qarshilik uyg'otmaydigan yechimni topishga harakat qilishlari va topishlari lozim. Bunday yechimning topilishi konsensusga erishganlikni bildiradi.

Ijtimoiy sheriklik tarixi va tadrijini qisqacha ko'rib o'tish shundan guvohlik beradiki, ungacha mavjud bo'lgan barcha nazariya va mafkuralar faqat u yoki bu sinf, ijtimoiy guruh manfaatlarini ifodalagan. Ijtimoiy sheriklik nazariyasi munosabatga kirishuvchi barcha ijtimoiy guruhlar manfaatini uyg'unlashtirilgandagina jamiyatda totuvlik va ijtimoiy barqarorlik vujudga kelishi mumkinligini asoslaydi. Shuning uchun bu nazariya u yoki bu sinf nazariyasi emas, o'zaro munosabatlarga kirishayotgan barcha ijtimoiy guruhlar manfaatlarini uyg'unlashtirish orqali ifodalaydigan nazariya hisoblanadi. Ijtimoiy guruhlar manfaatlarini uyg'unlashtirish fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirishning muhim sharti va asosi hisoblanadi.

Ijtimoiy sheriklik jarayonida o'zaro ta'sirning eng muhim belgilaridan biri konsensusga yo'naltirilganlikdir. Bu belgi ijtimoiy sub'ektlarning maqsadlari va manfaatlarini mavqelarni o'zaro yaqinlashtirish orqali ro'yobga chiqarishni nazarda tutadi. Bu jarayon tomonlarning bosim o'tkazishga moyilligini inkor qiladi. Tomonlardan birining bosim o'tkazishga intilishi bir zumda ijtimoiy sheriklikni yo'q qilib uni o'zaro kurashga aylantiradi.

Ijtimoiy sheriklikning juda muhim belgilaridan biri erkin fikr almashishning kafolatlanganligi, tomonlar o'zining me'yoriy qadriyatli tizimlarini erkin taqdim qila olishi hisoblanadi.

Ijtimoiy sheriklik nazariyasi nizolar muammosi bilan chambarchas bog'liq holda vujudga keladi. Chunki ijtimoiy sheriklik nizolarni hal qilish jarayonida vujudga keladi va nizolarni hal qilish uchun xizmat qiladi. Ijtimoiy sheriklik nizolar tufayli yuzaga keladi, nizolardan o'sib chiqadi. Bu jarayon nizolarni boshqarish hamda manfaatlarni kelishtirish asosida hal qilishga intilish bosqichida, shuningdek, kompromissga, konsensusga intilish bosqichida yuz beradi.

Ijtimoiy sheriklikning jamiyat hayotiga keng tadbiiq etilishi o‘z-o‘zidan avtomatik tarzda yuz beradigan hodisa bo‘lmay, atroflicha va puxta o‘ylab amalga oshiriladigan siyosat natijasidir. Mamlakatimizda bunday siyosatni Prezident Islom Karimov ishlab chiqdi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-ma’naviy islohotlarning negizida yotgan besh tamoyil ijtimoiy sheriklikning jamiyat hayotida ildiz otishi uchun sharoit yaratdi.

Ijtimoiy sheriklik turli ijtimoiy guruhlar va qatlamlarning manfaatlarini maksimal darajada hisobga olish, muvofiqlashtirish va imkon boricha to‘laroq ro‘yobga chiqarishni nazarda tutadi.

Ijtimoiy sheriklik mohiyat e’tibori bilan jamiyatda konsensus va osoyishtalik o‘rnatilishiga, shuningdek, turli ijtimoiy guruhlar va qatlamlar o‘rtasidagi tarangliklarni yumshatishga, turli darajadagi hokimiyat organlari va mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlari o‘rtasida siyosiy birdamlikni shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Har qanday mamlakat hududida aholining ko‘pchiligi manfaatlarini ko‘zlaydigan adolatli ijtimoiy tartibotlarni joriy etish faqatgina davlat organlarining ishi emas. Jahon tarixi guvohlik berishicha, ijtimoiy nizolarni alohida holda davlat ham, oila ham, bozor munosabatlari ham hal etolmaydi. Faqatgina ijtimoiy sheriklik, ya’ni ijtimoiy-siyosiy maydondagi turli kuchlarning konstruktiv muloqotigina insonlarga xos turmush kechirish imkoniyatlarini berishi mumkin. Hozirgi kunda O‘zbekistonda ijtimoiy sheriklik munosabatlarini hayotga tadbiiq etishning asosiy maqsadi davlat va fuqarolik jamiyatlari o‘rtasida katta ijtimoiy ahamiyatga molik dasturlarni amalga oshirishda o‘zaro hamkorlikni ta’minlashdir.

O‘zaro hamkorlik jamiyatda mavjud bo‘lgan qashshoqlik, jinoyatchilik, atrof-muhitning ifloslanishi, yetimlik singari ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun zarur. Bu jarayonda ishtirok etayotgan barcha tomonlar ana shu muammolarni hal etishda o‘zlarining mas’uliyatlarini his etishlari lozim. Ayni paytda ular bu muammolarni hal etish uchun turlicha imkoniyatlar va turlicha tasavvurlarga ega. Ana shu turlichalik, o‘zaro tafovutlar, ba’zi ziddiyatlarga qaramay o‘zaro sheriklik munosabatlarini o‘rnatish mumkin va zarur.

Ijtimoiy sheriklikning muhim qirralaridan biri ijtimoiy muammolarni hal qilish yo‘llari va usullarini birgalikda topish, bu muammolarni yechishga keng jamoatchilikni jalb etish hamdir.

Ijtimoiy sheriklikning tadbiiq etilishi davlatning kuchli, barqaror va samarador bo‘lishiga olib keladi, chunki u hokimiyatning maqsadlari va harakatlarini keng jamoatchilik tomonidan ma’qullanishi, qo‘llab-quvvatlanishini ta’minlaydi. Ijtimoiy sheriklik g‘oyalari keng xalq ommasi maqsadlari va manfaatlariga yaqin bo‘lib, tegishli tushuntirish ishlari olib borilganda, u ko‘pchilik aholi tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi. Bu tamoyil xalqni hokimiyat bilan yaqinlashtiradi, adolatli, samarali jamiyat shakllanishiga ko‘maklashadi.

Demokratik tamoyillarga amal qiladigan davlatning maqsadi huquqiy davlatni shakllantirishdir. Huquqiy davlat fuqarolik jamiyati qurishning muhim sharti hisoblanadi. Ko‘ngilli jamoat birlashmalarida, kasaba uyushmalarida, xayriya jamg‘armalari va boshqalarda ishtirok etish har bir fuqaroning shaxsiy ishi bo‘lsa ham, aslida u jamiyat va shaxsning munosabatlari darajasini ko‘rsatadigan indikator

hisoblanadi. Bunday birlashmalarda ishtirok etish bir tomondan shaxsiy ish bo'lsa, ikkinchi tomondan, ulkan siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy hodisadir. Fuqarolar o'z erkinliklari va huquqlaridan foydalanib, jamoat birlashmalariga a'zo bo'lar ekan, o'z zimmalariga muayyan mas'uliyat va majburiyatni oladilar. Jamoat birlashmalariga a'zo bo'lishdan avval fuqarolar o'sha birlashmalarining maqsadlari, tamoyillari, strategiya va taktikalaridan xabardor bo'lishlari zarur.

Jamiyatda mavjud muammolarni aniqlash, ifodalash va tegishli tashkilotlarga yetkazishda jamoat birlashmalari muhim rol o'ynaydi. Ularning mas'uliyati ham xuddi mana shunda, ya'ni muammoni aniqlash va davlat yoki biznes vakillariga yetkazishda ko'rinadi. Ana shu birlashmalar faoliyatida ishtirok etar ekan, fuqarolar muayyan muammolar to'g'risida atroflicha ma'lumotga ega bo'ladi va bu ma'lumot ularning zimmasiga muammoni yechish yo'llarini izlash, undan davlat hokimiyati organlari va biznes vakillarini tegishli tarzda xabardor qilish mas'uliyatini yuklaydi. Fuqarolarning mana shu jarayonda faol ishtirok etishi ijtimoiy sheriklikning harakatga keltiruvchi kuchi hisoblanadi.

Ijtimoiy sheriklik sub'ektlaridan biri bo'lgan davlatning funksiyalari ana shu sheriklikni rivojlantirish uchun huquqiy va iqtisodiy stimullarni yaratishdan iborat. O'zbekistonda davlatning eng muhim funksiyalaridan biri jamiyatdagi turli ijtimoiy guruhlar va qatlamlar o'rtasidagi muvozanatni va dialogni saqlab turishdir. Davlat tomonidan o'tkazilayotgan kuchli ijtimoiy siyosat aholining muayyan guruhlari haddan tashqari boyib ketishi, boshqa guruhlar esa qashshoqlashib ketishining oldini olib turadi. Bunday siyosatning maqbulligi shundaki, juda boy va juda qashshoq guruhlar o'rtasida nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va madaniy tafovutlar kelib chiqadi. Bunday tafovutlarning kuchayishi esa, ziddiyatlarga, ijtimoiy larzalarga olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy sheriklik turli mamlakatlarda umumiy xususiyatlar bilan bir qatorda milliy o'ziga xosliklarga ham ega bo'ladi. Ko'pincha ijtimoiy sheriklik tushunchasi ijtimoiy ongda adekvat tarzda aks etmaydi. Chunki, ijtimoiy sheriklikni to'la va chuqur tushunish uchun ijtimoiy fanlar, xususan, sotsiologiya, ijtimoiy falsafa, huquqshunoslik fanlari bo'yicha muayyan bilimlarga ega bo'lish taqozo etiladi. Ba'zan tashkilotlar ichidagi yoki tashkilotlar o'rtasidagi har qanday hamkorlikni ijtimoiy sheriklikning ko'rinishi sifatida qabul qilinadi. Aslida bu haqiqatga unchalik to'g'ri kelmaydi. Bunday hamkorlik oddiy sheriklikning ko'rinishidir. Ijtimoiy sheriklik, yuqorida ta'kidlanganiday, katta ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi sheriklikni anglatadi.

Hozirgi kunda ijtimoiy sheriklikning mohiyati ijtimoiy-siyosiy maydondagi kuchlar: davlat tuzilmalari, tijorat korxonalari va notijorat tashkilotlari o'rtasidagi konstruktiv aloqadorlik sifatida anglashiladi. Ijtimoiy fanlarda bu kuchlar 1-, 2- va 3-sektor nomlari bilan yuritiladi. Ijtimoiy sheriklik har uch sektor vakillari o'rtasida hamkorlik paydo bo'lganda va bu hamkorlik har uch guruh va jamiyat uchun manfaatli ekani anglashilganda vujudga keladi.

Ijtimoiy sheriklikning quyidagi muhim elementlarini ko'rsatish mumkin: ijtimoiy muammo; sheriklarning manfaatlari va sheriklikning huquqiy asoslanishi; o'zaro ta'sir va o'zaro nazoratning qoidalari ishlab chiqilgani; ijtimoiy sheriklik jarayonlarini yoritadigan axborot maydoni mavjudligi; tomonlarning o'zaro jipslashishi uchun loyihalarning mavjudligi; ijtimoiy sheriklik jarayonining barqarorligi va doimiyligi;

ijtimoiy muammolarni yechishning innovatsion usullarini izlash va topish; ijtimoiy muammoning barcha tomonlar uchun muhimligi; sheriklarning manfaatlarini aniqlash va hisobga olish; faoliyat maqsadi va vazifalarini birgalikda belgilash; hamkorlik jarayonida amal qilishi zarur bo'lgan aniq qoidalarni ishlab chiqish; hamkorlik alohida-alohida harakat qilishga nisbatan bir necha barobar samarali bo'lishi mumkinligini barcha tomonlar to'la anglab yetishi.

Har qanday kooperatsiya ham ijtimoiy sheriklikka misol bo'la olmaydi. Chunki, kooperatsiyaga tomonlar o'zlarining maqsadlariga erishish uchun birlashadilar. Masalan ikki yoki undan ortiq xususiy korxonaning muayyan faoliyat turlarini birgalikda amalga oshirish to'g'risida tuzgan bitimi ijtimoiy sheriklik emas. Bu iqtisodiy sheriklikdir. Ijtimoiy sheriklik ko'pqirrali hodisa bo'lib siyosiy jihatlardan tashqari ma'naviy, ahloqiy, falsafiy jihatlariga ham ega. Uni ijtimoiy amaliyotga tadbiq qilish uchun jamiyatda bag'rikenglik keng tarqalgan bo'lishi taqozo etiladi.

Bag'rikenglikning amaliy ahamiyati qay daraja katta ekanini shundan ham bilish mumkinki, bir qator shaxslararo munosabatlarga emas, guruhlararo munosabatlarni ham uning yordamisiz yo'lga qo'yib bo'lmaydi. Masalan, ijtimoiy sheriklik munosabatlariga kirishayotgan guruhlar va shaxslarda bag'rikenglik singari ma'naviy-ahloqiy sifat bo'lmasa, uning qaror topishi benihoya qiyinlashadi.

Ijtimoiy taraqqiyot intensivlashayotgan va davlatlararo munosabatlar murakkablashib ketayotgan hozirgi davrda bag'rikenglik guruhlar va davlatlararo munosabatlarni tartibga solishda, jamiyatda millatlararo, ijtimoiy guruhlararo, dinlararo tinch-totuvlikni ta'minlashda borgan sari ulkanroq ahamiyat kasb etmoqda.

Bag'rikenglik ahamiyatining ortib borishi uning umuminsoniy qadriyatlar bilan uzviy bog'liqligi tufayli ham yuz bermoqda. Mazkur qadriyatlar asnosida bag'rikenglik shaxslararo va guruhlararo munosabatlarning ko'pchilik tomonidan eng maqbul, deb hisoblanadigan yo'li sifatida namoyon bo'lmoqda. Shuning uchun ham katta ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish mexanizmi bo'lgan ijtimoiy sheriklikning ijtimoiy hayotda qaror topishi ko'p jihatdan bag'rikenglikning ijtimoiy guruhlar faoliyati tamoyili sifatida qanday o'rin egallaniga bog'liq bo'lmoqda.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi inqilobiy yo'l emas, ijtimoiy sheriklik mamlakatlarni farovon hayotga olib kelishi mumkinligini ko'rsatdi. Biz ana shu sheriklik yo'lini tanladik. Lekin bu G'arb mamlakatlari tajribasini mexanik tarzda O'zbekistonga ko'chirishni anglatmaydi. Mamlakatimizning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olib islohotlar o'tkazish Prezident Islom Karimov tomonidan ishlab chiqilgan va hozir dunyoda o'zbek modeli nomi bilan mashhur bo'lgan modelda o'z ifodasini topgan.

3. O'zbekistonda ijtimoiy sheriklik nazariyasining boyitilishi va amaliyotining rivojlantirilishi

Insoniyat tarixida buyuk rol o'ynagan ijtimoiy sheriklik nazariyasi Mustaqil O'zbekistonda hayotga keng tadbiq etila boshladi. U hayotga nafaqat tadbiq etildi, balki uning nazariy asoslari boyitildi va amaliy jihatlar rivojlantirildi.

O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab Prezident Islom Karimov tomonidan "Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari" shiori o'rta tashlandi. Kuchli jamiyat esa fuqarolik jamiyatidir. Ba'zan, "Nima uchun bira to'la "Kuchli

davlatdan fuqarolik jamiyati sari” shiori olg‘a surilmadi?” degan savol o‘rtaga tashlanadi. Dastavval “Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari” shiori o‘rtaga tashlanishining sababi shundaki, sobiq sho‘rolar tuzumi davrida “fuqarolik jamiyati” tushunchasi umuman ishlatilmasdi. Shuning uchun mustaqillikning dastlabki yillarida bu tushuncha mamlakatdagi ko‘pchilikka tanish emasdi. Agar o‘sha davrda “Kuchli davlatdan fuqarolik jamiyati sari” shiori o‘rtaga tashlansa, u ko‘pchilik uchun tushunarli bo‘lmay qolardi.

Tarixga qilingan qisqa ekskurs asrlar davomida katta ijtimoiy guruhlar o‘rtasida doimo ziddiyatlar mavjud bo‘lgani, bu ziddiyatlar ko‘plab marta qon to‘kilishlarni keltirib chiqargani, isyonlar hukmron sinflar tomonidan ayovsiz bostirilganidan guvohlik beradi. Tarixda hukmron sinflarning eziluvchi sinflarga yon bosishlari ham kuzatilgan. Lekin bu yon bosishlar epizodik xarakterga ega bo‘lib taktik maqsadlarda vaqtdan yutish yoki ilojsizlik tufayli yuz bergan.

Tarixda sinflarning manfaatlarini uyg‘unlashtirishga chaqiriqlar ham bo‘lgan, lekin ana shunday uyg‘unlikni ta‘minlashga qaratilgan mafkuralar bo‘lmagan. Ijtimoiy sheriklik sinfiy ziddiyatlarni yumshatish, manfaatlarining uyg‘unligini ta‘minlashga qaratilgan mafkura edi. Bu mafkuraning kelib chiqishiga asosiy sabab mehnat sohasidagi munosabatlar edi va bu mafkura birinchi navbatda mehnat munosabatlarini tartibga solish maqsadida yaratildi. Keyinchalik bu mafkura rivojlandi va boyitildi. Mustaqil O‘zbekiston misolida ijtimoiy sheriklik nafaqat mehnat munosabatlarini, balki jamiyatdagi mavjud munosabatlarning katta qismini tartibga solish vazifasini bajara boshladi.

Prezident Konsepsiyasida “Ijtimoiy sheriklik to‘g‘risida”gi Qonunni qabul qilish zarurati haqida gapirilar ekan, asosiy e‘tibor fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga qaratiladi. Fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirish masalalariga bag‘ishlangan falsafa, sotsiologiya, siyosatshunoslik va boshqa fanlarga oid adabiyotlarda asosiy e‘tibor fuqarolik jamiyati institutlarining mohiyati, miqdori, funksiyalari kabi masalalarga qaratilgan. Bunday institutlar fuqarolik jamiyatining negizini tashkil qiladi. Biroq negizning o‘zi fuqarolik jamiyati, degani emas. Bunday institutlarning soni o‘n minglab va yuz minglab bo‘lsa ham fuqarolik jamiyati qurilib qolmaydi. Fuqarolik jamiyati vujudga kelishi uchun ana shu institutlar, davlat hokimiyati organlari va biznes vakillari o‘rtasida sheriklik munosabatlari bo‘lishi shart. Shu ma‘noda aytish mumkinki, ijtimoiy sheriklik fuqarolik jamiyatiga olib boradigan asosiy yo‘ldir.

Ijtimoiy sheriklik nazariyasiga konsepsiyasida aniqlik va yangiliklar kiritilishi bilan bir qatorda amaliy sohada ham mazkur nazariya rivojlantirildi. Bunday rivojlantirish ijtimoiy sheriklik sub‘ektlari doirasini kengaytirish va ularning o‘zaro munosabatlarini rivojlantirish shaklida amalga oshirildi. Xolislik taqozosiga ko‘ra qayd etish lozimki, XX asr oxiri va XXI asr boshlarida ijtimoiy sheriklikka nisbatan “sektorlar o‘zaro ta’sir” nazariyasi ham vujudga keldi. Bu nazariya tarafdorlari ijtimoiy sheriklikni mehnat munosabatlari doirasidan tashqariga olib chiqishdi. Unga ko‘ra ijtimoiy sheriklik sub‘ektlari bo‘lgan davlat, fuqarolik jamiyati institutlari va biznes vakillari ijtimoiy masalalarni hal qilishda hamkorlik qilishlari lozim. Mazkur nazariya tarafdorlari har uch sektor vakillarining ijtimoiy masalalarni hal qilishda o‘zaro tortishuv va munozaralar jarayonida konsensusga kelib faoliyat yuritishlarini

nazarda tutadi. O'zbekistonda ijtimoiy sheriklik sub'ektlari o'zaro munosabatlarining yangicha shakli vujudga keldi. Bu shakl tomonlarning o'zaro raqobatiga emas, o'zaro yordam va hamkorligiga asoslanadi. Tomonlarning mana shunday munosabati ijtimoiy sheriklikning sinergiya effektini vujudga keltirishga olib keldi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida sho'rolar tuzumi davrida ijtimoiy tashabbuslari bo'g'ilgan va shunday vaziyatga ko'nikib qolgan aholining tafakkur tarzini o'zgartirish zarur edi. Mustabid tuzum davrida odamlar ijtimoiy sheriklik to'g'risida bilim olish va ko'nikmalar hosil qilish imkoniga ega emas edilar. Chunki u davrlarda ijtimoiy fanlar bo'yicha chop etilgan adabiyotlarda bu mavzu umuman tilga olinmas, olingan paytlarda esa faqat tanqidiy nuqtai nazardan yoritilar edi.

Sho'rolar davri ijtimoiy-gumanitar fanlarida ijtimoiy sheriklik g'ayri ilmiy nazariya sifatida baholanar edi. Ana shunday kayfiyatda tarbiyalangan odamlar ijtimoiy sheriklik munosabatlariga mustaqillik qo'lga kiritilgandan keyin ham kirishib ketishlari qiyin kechdi. Shuni hisobga olib davlat tomonidan nodavlat notijorat tashkilotlari qo'llab-quvvatlana boshladi. Davlat dastavval fuqarolik jamiyati institutlari erkin harakat qilishlari uchun me'yoriy-huquqiy bazani tayyorladi. Bu haqda Prezident Konsepsiyasida shunday deyiladi: "Aytish kerakki, fuqarolik jamiyati institutlari tizimida nodavlat notijorat tashkilotlarni tobora rivojlantirish, ularning mustaqil ish yuritishi va chinakam mustaqilligini ta'minlash, huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, faoliyatini tashkiliy-huquqiy, moddiy-texnikaviy jihatdan qo'llab-quvvatlashni kuchaytirishga qaratilgan «Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining kafolatlari to'g'risida»gi Qonunning qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi.

So'nggi yillarda «Jamoat fondlari to'g'risida»gi, «Homiylik to'g'risida»gi qonunlar, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlari rivojlanishiga ko'maklashish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori va boshqa qator hujjatlar qabul qilindi va ular fuqarolik jamiyati institutlari ijtimoiy faolligini kuchaytirishda muhim omil vazifasini bajarmoqda¹.

Davlat fuqarolik jamiyati institutlari erkin harakat qilishlari uchun me'yoriy-huquqiy bazani tayyorlash bilan bir qatorda ularga iqtisodiy jihatdan ko'mak berishni ham kuchaytirib bordi. NNTlarga ko'rsatilayotgan ko'mak davlatning iqtisodiy salohiyati oshishi bilan birga kuchayib bordi. Bu ko'mak keyingi birnecha yil davomida ayniqsa salobatli bo'ldi. 2010 yilda Prezident "bunday ko'makning miqdori keyingi uch yilda o'n bir milliard so'mdan ortiq tashkil qildi", deb aytgan bo'lsa, 2015 yilning o'zida bu ko'mak hajmi so'mni tashkil qildi.

Davlatning NNTlarga har tomonlama ko'mak ko'rsatayotganining sabablaridan biri shundaki, NNTlarning asosiy maqsadi-aholiga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish. Aholiga ijtimoiy xizmatni davlat idoralari ham ko'rsatadi. Lekin NNTlar tarkibi ixchamligi va bevosita aholi tashabbusi bilan tuzilgani sababli ularning xizmati tezkor va aniq manzilga qaratilgan bo'ladi. Bundan tashqari, NNTlar ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishga davlat byudjeti mablag'laridan tashqari xususiy sektor mablag'larini ham grantlar, xayriya ishlari, badallar, volontyorlar faoliyati shaklida jalb etish

¹ Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruzasi. T.2010, 40-bet.

imkoniyatiga ega. O'zbekistonda davlat NNTlarning mana shu xususiyat va imkoniyatlarini hisobga olib har tomonlama yordam ko'rsatmoqda. Davlatning ko'magi grantlar, ijtimoiy buyurtmalar, subsidiyalar tarzida amalga oshirilmoqda.

O'zbekistonda ijtimoiy sheriklikning o'ziga xos xususiyatlari, maqsadlari va sub'ektlari "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonunda mustahkamlab qo'yilgan. Mazkur Qonunning 3-bandida bu haqda shunday deyiladi: "Ijtimoiy sheriklik davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, shu jumladan tarmoq, hududiy dasturlarni, shuningdek normativ-huquqiy hujjatlarni hamda fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor bo'lgan boshqa qarorlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish borasidagi hamkorligidir"¹⁷

Davlatning NNTlarga ko'rsatadigan ko'magi barqaror va salmoqli bo'lishini ta'minlashda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senati Kengashlarining «Nodavlat notijorat tashkilotlarini, fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qo'shma qarori ham alohida ahamiyatga ega bo'ldi. Shu qaror asosida NNTlarga mo'ljallangan grantlar miqdori va ajratilayotgan mablag' hajmining ortib borishi fuqarolik jamiyati institutlarining tezroq oyoqqa turib olishlari va faolligining ortishida sezilarli rol o'ynamoqda.

Mamlakatimizda ijtimoiy sheriklikni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish sohasida olib borilayotgan ishlarga qisqacha ko'z yugurtirib chiqishning o'zi ham bu masalada jahon fani yaratgan nazariya yangi yondashuv bilan boyitilgani, uning bir qator jihatlari aniqlashtirilgani, mazkur soha amaliyoti esa jiddiy boyitilganidan guvohlik bermoqda.

Nazorat savolari:

1. Ijtimoiy sheriklik nazariyasi qachon shakllandi?
2. Ijtimoiy sheriklik to'g'risidagi tred-yunionistik nazariyaning mohiyati nimada?
3. Ijtimoiy sheriklik to'g'risidagi sektorlararo nazariya tred-yunionistik nazariyadan nimasi bilan farq qiladi.
4. Ijtimoiy sheriklikning sub'ektlari kimlar bo'lishi mumkin?
5. Ijtimoiy sheriklikning zamonaviy shakllarini ko'rsating

Test savollari:

1. Ijtimoiy sheriklik-bu:

- A. O'quv yurtlari va sport muassasalari o'rtasida tuzilgan shartnoma;
- B. Savdo tashkilotlari bilan biznes vakillari o'rtasida tuzilgan shartnoma;
- C. Davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, shu jumladan tarmoq, hududiy dasturlarni, shuningdek normativ-huquqiy hujjatlarni hamda fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor bo'lgan boshqa qarorlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish borasidagi hamkorligi;
- D. Davlat organlari bilan madaniyat muassasalari o'rtasidagi hamkorlik.

¹ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2014 y., 39-son, 488-modda

2. Ijtimoiy sheriklikning nazariy asoslari:-

- A. Yashash uchun kurash va tabiiy tanlanish qonunlari;
- B. I.Pavlov va Ch.Darvin nazariyalari
- C. L.Feyerbax, Prudon, Lassal, Parsons va Yu.Xabermasning ijtimoiy munosabatlar to'g'risidagi nazariyalari
- D. Nisbiylik nazariyasi va Boyl-Mariott qonuni.

3. Ijtimoiy sheriklik shakllari:-

- A) Soliq organlari bilan korxona o'rtasidagi shartnoma;
- B) Prokuratura va ichki ishlar organlari o'rtasidagi shartnoma;
- C) Biznes va madaniyat muassasalari o'rtasidagi bitim;
- D) Bipartizm va tripartizm.

4. Ijtimoiy sheriklik sub'ektlari:

- A. Feodallar va krepostnoy dehqonlar;
- B. Soliq organlari va biznes vakillari;
- C. Davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari;
- D. Huquqni muhofaza qilish organlari va madaniyat muassasalari o'rtasidagi bitim

5. XX asrning o'rtalarida kim tomonidan konsensus nazariyasi yaratilgan?

- A. T.Parsons va Yu.Xabermas
- B. R.Dal va T.Parsons
- C. Yu.Xabermas va X.Arend
- D. X.Arend va R.Dal

6. Qaysi faylasuflar odamlar o'rtasidagi murosa va tinchlik ijtimoiy-iqtisodiy hayotda shartnoma va kompromissga erishish asosida ta'minlanishi lozim degan fikrni ilgari surgan?

- A. Leybnis va Kant
- B. Gegel va Shpengler
- C. Marks va Engels
- D. Nisshe va Rozenau

7. Tovar ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi o'zaro mahsulot almashish g'oyasi hamda turli ijtimoiy kuchlar o'rtasidagi kurash muammolarini kim tomonidan tadqiq qilindi?

- A. Prudon
- B. Bakunin
- C. Troskiy
- D. Blanki.

8. Qaysi olim kapitalistik jamiyatni tanqid qilar ekan tarixiy taraqqiyotni ma'rifatning tarqalishi va shu asosda madaniy-ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi sifatida talqin qiladi?

- A. Blanki
- B. Prudon
- C. Bakunin
- D. Troskiy

14-§. FAOL FUQAROLIK POZITSIYASIGA EGA BO'LGAN YOSH AVLODNI TARBIYALASHNING ASOSIY YO'NALISHLARI.

Darsning maqsadi:

Fuqarolik pozitsiyasi, faol fuqarolik pozitsiyasining asosiy yo'nalishlari to'g'risida ma'lumot berish.

REJA:

- 1. Yoshlarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning ijtimoiy-ma'naviy va axloqiy jihatlari**
- 2. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda fuqarolik madaniyati va mas'uliyatining o'rni**
- 3. O'zbekistonda yoshlarga oida davlat siyosatining strategik yo'nalishlari**
- 4. Barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi va uni amalga oshirish mexanizmlari**

Tayanch so'zlar: Fuqarolik pozitsiyasi, fuqarolik madaniyati, fuqarolik burchi, fuqarolik mas'uliyati, yoshlar, yoshlarga oid davlat siyosati, komil inson, barkamol avlod.

1. Yoshlarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning ijtimoiy-ma'naviy va axloqiy jihatlari

O'zbekiston Respublikasida mamlakatni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishga qaratilgan islohotlarning tub mohiyati aholi turmush tarzining farovonligini oshirish, fuqarolarning siyosiy va huquqiy madaniyati va saviyasini yuqori darajaga ko'tarish, ularda aniq fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda o'z ifodasini topadi. Davlatning taraqqiy etishida va undagi iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy munosabatlarning yangi bosqichga o'tishida mamlakat oldida turgan vazifalarni turli yo'nalishlarga taqsimlagan holda, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning muhim sharti bu jamiyat hayotida nodavlat va jamoat tashkilotlarining o'rni va ahamiyatini keskin kuchaytirishdan iborat. Yoki boshqacha qilib aytganda, bu – “Kuchli davlatdan – kuchli jamiyat sari” degan tamoyilni amalda hayotga joriy etish demakdir. Hammamizga ayonki, bu yo'nalish ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bilan bog'liq ko'p masalalarni hal qilishda davlat tuzilmalarining rolini kamaytirish va bu vazifalarni bosqichma-bosqich jamoat tashkilotlariga o'tkaza borishni taqozo etadi. Demak, fuqarolik jamiyatini qaror toptirish uchun davlat o'zining ayrim vazifalarini bo'ynidan soqit qilib, asta-sekin jamiyatning boshqa institutlariga topshirmog'i lozim. Buning uchun esa davlat tomonidan muayyan shart-sharoitlar, imkoniyatlar yaratilib, jamiyatning o'z-o'zini tashkil etuvchi va boshqaruvchi idoralarining faoliyati to'g'ri yo'lga qo'yilishini talab etuvchi mexanizmlarni vujudga keltirish zarur.

O'zbekiston fuqarolari millati, irqi, jinsi, kasb-kori, ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar fuqaro sifatida qonun oldida huquqan teng va birdek mas'uliyatlidirlar. Shuning uchun ham mavjud muammolarni bartaraf etishda fuqarolarning o'z fuqarolik huquqlarini bilib olishlari va ular himoya qilishlari hamda burchlarini chuqur anglab yetishlari uchun ularni huquqiy jihatdan tarbiyalab borish dolzarb vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Bu jarayon fuqarolar uchun ma'naviy kamolot manbai bo'lishi

bilan birga, ularning bu boradagi mas'uliyatini yanada oshirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shuning uchun ham, O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurish kuchli davlatdan, kuchli fuqarolik jamiyatga o'tish konsepsiyasi zahirida inson erkinliklarini fuqaro, halq manfaatlariga mos holda bosqichma-bosqich yuzaga chiqarish asosiy vazifa sifatida belgilangan. Ma'lumki, qonunlarning har bir moddasida insonning muayyan yo'nalishdagi erkinliklari beriladi. Lekin yodda tutmoq kerak-ki, bunday tartib, yo'l-yo'riq yoki imkoniyat faqat bitta fuqaroning erkinligini yuzaga chiqarish uchungina joriy etilgan emas. Balki bu huquqiy me'yor barcha uchun teng asosga ega. Hamonki shunday ekan, barcha ya'ni butun jamiyat a'zolari ana shu me'yor asosida o'z erkinliklarini bir xil darajada amalga oshirishi shart¹.

Shuningdek, bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining ma'naviy binosi mustahkam bo'lishi lozim. Bu esa, eng avvalo, fuqarolarni, ayniqsa, yoshlarni chuqur bilimli, teran fikrli, o'z o'tmishi durdonalaridan va ma'naviy qadriyatlaridan xabardor, vatanparvar, haqiqatparvar, fidoyi qilib tarbiyalashni taqazo etadi. Komil inson shaxsini tarbiyalash esa eng murakkab va qiyin jarayondir. Bu jarayonni amalga oshirish ular ongiga milliy qadriyatlarni singdirish maqsadga muvofiqdir. Demak, bugungi yosh avlod o'z tarixini, madaniyatini, milliy qadriyatlarini, tilini, dinini va urf-odatlarini mukammal bilsagina, mustaqillikning asl mohiyatini chuqurroq anglab yetadilar. Fuqarolik jamiyati ham ana shu milliy qadriyatlarimizga asoslanib rivojlantirilishi bejiz emas.

Insonga yoshligidan singdirilgan madaniy-ma'naviy qarashlar, axloqiy qadriyatlar, an'analar, diniy-ruhiy tuyg'ulardan iborat. Bu bo'g'inda u oilasi, qarindosh-urug'lari, mahallasi, millati, yurti bilan birligini, uning tarkibiy qismi ekanligini his etadi. Natijada, uning ongi va qalbida milliy g'urur, vatanparvarlik tuyg'usi shakllanadi. Bu jarayonda shaxsda haqiqiy fuqarolik pozitsiyasi shakllanadi. Zotan, O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov aytganlaridek, har qanday islohotning eng muhim samarasi, avvalo, xalqning ma'naviy-ruhiy qarashlaridagi yangilanish jarayonlari, uning ongu tafakkurining yuksalishi, mamlakatda yuz berayotgan o'zgarishlar uning hayotiga, taqdiriga daxldor bo'lganligini chuqur his qilishi va shundan xulosa chiqarishi bilan belgilanadi. Ushbu so'zlardan qo'rinib turibdiki, yoshlarning ijtimoiy siyosiy faoligini oshirish bugungi kundagi eng dolzarb vazifalardan biridir. Shu maqsadda har birimiz ushbu vazifalarni amalga oshirilishida faol fuqarolik pozitsiyamizni ko'rsatishimiz zarurdir.

Fuqarolik tuyg'usi esa shaxsning "Avlodlardan-avlodga o'tib kelayotgan madaniy jarayonlar ahloqiy qadriyatlarning o'tmish bilan kelajakni uzviy aloqadorligini ta'minlab, tarixiy merosning nodir ne'matlarini o'zgartirish asosida shakllanadi"². Fuqarolik jamiyatining asosiy mezonlaridan biri bu fuqarolarning yuksak darajada ong va madaniyatga ega bo'lishliklari hisoblanadi. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, fuqarolik jamiyatida faol, tashabbuskor, g'ayratli, faqat yaratuvchanlik, ijodkorlik ruhi va kayfiyati bilan yashovchi shaxslarga e'tibor va ehtiyoj katta bo'ladi. Bunday yuksak intellektual salohiyat tafakkur erkinligining qay darajada shakllanishi bilan uzviy bog'liq. Jamiyatning inson uchun yaratgan real iqtisodiy qulayliklari va imkoniyatlari, yuridik haq-huquqlari, qaror topgan axloqiy va ma'naviy muhit uning tafakkuri erkin,

¹ Qarang: Musaev F. Erkinlikning huquqiy asosi // Tafakkur jurnali. – Toshkent: 2002. – № 2. – 84 b.

² Губман Б.Л. Смысл истории. Очерки современных западных концепций. – М.: Наука, 1991. – 15 с.

ilg'or va yuksak ideallarni ko'zlashi bilan uyg'unlashmog'i lozim. Olimlarimizning kuzatishicha, fuqarolarning ijtimoiy voqelikka yangicha, mustaqil va erkin tafakkur asosida yondashishi yuqori ko'rsatkichga ega. Ayni paytda, psixolog va sotsiologlarning nuqtai nazaricha, yangi shakllanayotgan fuqarolik jamiyati rivoji ko'p jihatdan shaxs ongi, xarakteri va dunyoqarashini korrektsiyalab borishni talab etmoqda.

Hozirga kelib, mamlakatimizda fuqarolik jamiyati, unga monand davlat boshqaruvi tizimini – demokratiyani qaror toptirish zarurati va mas'uliyati har bir fuqaroning yuksak ma'naviy salohiyatining, falsafiy tafakkur tarzini yanada shakllantirish vazifasini ko'ndalang qilib qo'ydi. Darhaqiqat, odamzot o'z oldida turgan vazifalarni hal etishdan oldin hamma narsani aql tarozisiga qo'ymog'i, o'zi tashlaydigan amaliy qadamlarning ehtimoliy natijalarini avvaldan taxmin qilmog'i, nazarda tutmog'i lozim. Fuqarolik madaniyatini yuksaltirishda ta'lim beqiyos o'rin tutadi. Bugungi kunda ham oldimizga qo'ygan asosiy maqsad - fuqarolik jamiyatini barpo etish va uni takomillashtirish uchun Milliy dasturda ko'zda tutilgan bilimli, ongli, tafakkuri ozod, zamonaviy dunyoqarashli, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq insonlarni tarbiyalashga yanada muhim e'tibor qaratish va bu masalalar ta'lim islohotlarining bosh vazifasi deb qabul qilib, uni amalga oshirishdan iborat. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida yaratilgan va amalga oshirilayotgan yangi ta'lim modeli aynan ana shu maqsadga erishish yo'lida o'zining yangicha ta'lim va tarbiyaviy jarayonini shakllantirib bormoqda. Farzandlarimiz to'qqiz yillik o'rta ta'limni tamomlab, o'z xohish irodasi va intilishiga qarab ikki turdagi uch yillik o'quv yurtlarida-akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari ta'limni majburiy – ixtiyoriy davom ettirish imkoniyatlariga, bularni tugatganlar esa oliy o'quv muassasalariga kirishda bir xil huquqlarga ega bo'ldilar. Unutmasligimiz kerakki, ma'rifat xalqimiz, millatimiz qonidadir. Bizda qadimdan "Ma'rifatli inson" tushunchasi ancha keng ma'noni anglatadi. An'anaviy sharqona qarashga ko'ra, ma'rifatlilik–faqat bilim va malaka emas, ayni paytda chuqur ma'naviyat va go'zal ahloq degani hamdir. Xalqimiz bilimli, kamolotli inson deganida aynan shunday odamlarni ko'z oldiga keltiradi. Shuning uchun xam Kadrlar tayyorlash milliy modelimizning butun mohiyati milliy tariximiz va hayotimiz bilan bog'lanib ketgan. Shu tariqa O'zbekistonda bevosita o'zimizga xos, o'zimizga mos bo'lgan takrorlanmas, buyuk tariximiz, an'alarimizga asoslangan va, shu bilan birga, hozirgi davr talablariga javob bera oladigan Kadrlar tayyorlash milliy modeli yaratildi. Dasturimizning, modelimizning milliyliги ham aynan shulardan iboratdir.

Fuqarolik jamiyat asoslari shakllanayotgan respublikamizda, yoshlarimizning faollikni yuksaltirish, ularda millat, xalq va jamiyat oldidagi burch hamda mas'uliyatini yurakdan his qilish tuyg'ularini kamol toptirish hamda ularning ongu shuurida mustaxkam hayotiy pozitsiyani, e'tiqod hamda maslakni shakllantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Shuning uchun ham bugungi kunda ta'lim tizimining barcha bosqichlarida yoshlarning intellektual salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan dars soatlari, o'quv kurslari yo'lga qo'yilgan. Mazkur sa'y-harakatlarni amalga oshirish, egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlash, qolaversa, bu borada faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan yoshlarni qo'llab-quvvatlash kelajakda natijalar keltiradi. Zero, zamonaviy ta'limning maqsadi har bir kishiga o'z faoliyati uchun zarur bo'lgan yangi bilimlarni olish va

ularni jamiyat hayotiga tadbiiq etish imkoniyatini yaratishdan iboratdir. Shu bois tarbiyaviy va o'quv ishlari shaxsning intellektual ong va madaniyat darajasini inson, jamiyat, davlat manfaatlariga javob beradigan eng muhim prinsiplarni anglab yetishga qadar oshirishga yo'naltirilishi lozim. Ayniqsa fuqarolik jamiyatini barpo qilishda fuqaro ongi, madaniyati, dahldorlik hissi va mas'uliyatini yuksaltirish hamda takomillashtirishni hozirgi talab darajasida yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga egadir. Albatta, yoshlar faoliyatida ushbu zaruriy masala o'zining dolzarb jihatlari bilan ajralib turadi va samarali tarzda amalga oshirishni yo'lga qo'yishimiz lozimligini yana bir bor qayd qilamiz.

2. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda fuqarolik madaniyati va mas'uliyatining o'rni

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini barpo etish maqsad etib belgilangan davrda demokratik tamoyillarni shakllantirish, fuqarolar ijtimoiy –siyosiy faolligini oshirish, shaxs erkinligini amalda joriy etish, siyosiy jarayonlarni erkinlashtirish, demokratik me'yorlar asosida ko'ppartiyaviylik tizimini takomillashtirish, jamiyat hayotida jamoat va nodavlat tashkilotlar faolligini oshirish kabi vazifalar umuminsoniy qadriyatlarni o'zida ifoda etgan holda fuqarolik madaniyati bilan tutashadi. Agar fuqarolik jamiyatini yuksak fuqarolik madaniyatini oshkor etish imkoniyati sifatida e'tirof etadigan bo'lsak, fuqarolarning ma'naviy yetukligi bunday jamiyatdagi demokratik tamoyillarni to'liq anglash omili ekanligini tushunamiz. Chunki fuqarolik jamiyatida insonni oliy qadriyat darajada tushunish bevosita har bir fuqaroning o'z madaniyat darajasini qanchalik anglashi va unga sodiqligi bilan xarakterlanadi.

Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish o'zining bir qator mezonlariga ega bo'lib, ularning asosiylaridan biri – har bir insonda mas'uliyat tuyg'usi bilan yashash xususiyatini shakllantirishdir. Mas'uliyat odamning xar bir amali, faoliyati mahsulini to'liq tasavvur qilgan holda uning o'zi va o'zgalar uchun nima naf keltirishini anglay olish qobiliyatidir. Mas'uliyatni his qilgan inson o'z ishini doimo puxta rejalashtirib, uning oqibatlarini oldindan tasavvur qila oladi va zarur natijaga erishish uchun butun kuchi va salohiyatini safarbar etishga qodir bo'ladi. Shaxsiy mas'uliyatni fuqarolik mas'uliyatidan farqlash lozim. Birinchisi shaxsning kundalik faoliyatidan keladigan shaxsiy manfaatni, ikkinchisi esa jamiyat manfaatlarini nazarda tutadi. Fuqarolik mas'uliyatini his etgan inson, eng avvalo, o'zi mexnat qilayotgan jamoa yoki ta'lim olayotgan o'quv dargohi, o'z mahallasi va yurti ravnaqini o'ylaydi. Mustaqil O'zbekiston fuqarolari uchun yagona maqsad Vatan ravnaqi, yurt tinchligi va xalq farovonligi uchun xizmat qilish bo'lsa, demak har bir inson fuqarolik mas'uliyatining ma'no-mazmunini ana shu g'oyalarni amalga oshirishda, deb bilishi darkor.

Fuqarolik mas'uliyati, O'zbekistonda yashayotgan har bir ongli fuqaroning qaysi millat vakili bo'lishidan qat'iy nazar Respublika Konstitutsiyasida kafolatlangan xuquqlaridan foydalanish barobarida, unga javoban fuqarolik mas'uliyatini ham xis etib yashashidir. Bu shunday deganiki, har bir fuqaro mamlakat Konstitutsiyasiga, Oliy Majlis qabul qilgan barcha qonunlarga, Vazirlar Maxkamasi chiqargan qarorlarga rioya etishi va hurmat qilishi, ularni amalga oshirishi uchun mas'uliyat sezishi lozim. Binobarin, davlat o'z fuqarosiga xuquq va kafolat berar ekan, shunga yarasha uning

zimmasiga mas'uliyat ham yuklaydi¹. Shuni unutmaslik kerakki, ijtimoiy taraqqiyotning demokratik rivojlanish jarayoni shaxsning o'zini o'zi anglashi, qadri-qimmatini qay darajada e'zozlay olishi, jamiyat uchun xizmat qilish imkoniyati va harakat me'yoriga ko'p jixatdan bog'liqdir. Bularning hammasi kishilarning o'zi yashab turgan ko'cha, maxallasidan tortib, to yaxlit mamlakatning barqarorligini saqlab qolish, xavfsizlikni ta'minlashda yuksak mas'uliyatni o'z faoliyatida ongli ravishda amalga oshirish demakdir². Bir xil maqomga ega bo'lgan shaxslarda talab ham teng bo'ladi. Ana shu jihatning o'zi ham fuqarolik mas'uliyatini anglatuvchi dalillardan biridir. Fuqarolik mas'uliyati bilan milliy mas'uliyat orasida o'ziga xos mushtaraklik mavjud. Sir emas har bir millatning balog'atga yetgan ongli a'zosi o'sha o'zi mansub millatning oldida mas'uliyati bo'ladi. Millatning miqdoriy, iqtisodiy, madaniy, ahloqiy, ma'rifiy, manaviy taraqqiy eta borishi, yer yuzidagi boshqa xalqlardan orqada qolib ketmasligi uchun birinchi shu xalqqa mansub kishilar javobgarlik tuyg'usini tuyish lozim. Oila va jamiyatdagi har bir harakatida, bosgan har qadamida shu millatning umumiy manfaatini unutmaslik milliy mas'uliyat hissining muhim tomoni hisoblanadi. Kishilarning muayyan millat ravnaqi yo'lidagi siyosiy ongliligi va ma'naviy yetukligi darajasi milliy mas'uliyatni anglatuvchi ikkinchi muhim tomonidir. Shuni alohida qayd etish zarurki, milliy mas'uliyat bu yurtimizda yashovchi barcha millat va elatning mas'uliyatidir.

Shu o'rinda rivojlangan davlatlar tajribasiga alohida e'tibor qaratishni maqsadga muvofiq deb bilamiz. Masalan, jahonning yetakchi davlati sanalmish AQShda fuqarolik madaniyatini yuksaltirish qanday yo'lga qo'yilgan? Amerikaliklarga qanday g'oya va qadriyatlar singdirilmoqda? Bu savollarga javob topish uchun fuqarolik madaniyati qanday g'oyaviy ustunlarga tayanishini aniqlash kifoya. AQSh fuqarolari Konstitutsiyani, amerika davlatchiligining asoschilari va demokratik tamoyillarni muqaddas deb biladilar va bu tuyg'uni yoshlarga singdirish haqida tinimsiz qayg'uradilar. Yoshlarda erkin yashashga ishtiyoq, mustaqillikni qadrlash tuyg'usi shakllantiriladi.

AQSh nimaning evaziga fan va texnologiyalar sohasida boshqalardan o'zib ketdi? Bu savolning ham javobi bor: Amerikada erkin fikr va ijodiy tafakkur qadrlanadi hamda o'zgacha fikrlaydiganlarga nisbatan bag'rikenglik qaror toptirilgan. Lekin amerikalik fuqaroni tarbiyalashning eng asosiy jihati boshqa bir g'oyada yashirin. U ham bo'lsa, har bir insonni noyob iste'dod egasi deb bilish, har bir shaxsga hazrati inson sifatida murojaat qilishdir. Insonga bunday munosabat, so'zsiz, uning salohiyatini yuzaga chiqarishga imkon beradi. Aynan shu g'oya ta'sirida amerikaliklar orasida o'zini «o'rtamiyona odam» deb biladigan yoxud «men bir oddiy odam» deb gapiradigan kishilar nihoyatda kam uchraydi.

Amerika fuqarolari adolatni ham o'ziga xos tarzda tushunadilar: shaxs nimagaki erishsa, qanday maqomni egallasa, bunga faqat o'z aqli va iste'dodi bilangina yetishadi. Shunday qilib, har bir amerikalik bolaligidanoq kimgadir va nimagadir orqa qilishga emas, balki o'z kuchiga tayanishga o'rgatiladi. Lekin, eng asosiysi, har bir amerikalikda kelajakka ishonch uyg'otiladi. Xuddi ana shu «amerika orzusi» kishilarni yangi maqsadlar sari rag'batlantiradi, yangi g'oyalarni amalga

¹ Qarang: Ibroximov A. Bizkim O'zbeklar. -Toshkent: Sharq nashriyot -matbaa konserni bosh tahririyati, 1999. - 177 b.

² Qarang: Saidqosimov A. Siyosiy faollik va fuqarolik ma'naviyati // Jamiyat va boshqaruv. -Toshkent: 2007. - №2, -B. 50 -51.

oshirishga shavq uygʻotadi. Xulosa yasaydigan boʻlsak, demokratiya qoidalari va erkinlik Amerika mafkurasining poydevorini tashkil etadi. Bunday tarbiya natijasida faqat oʻz kuchiga ishonish, ruhiy ozodlik va mustaqil fikrlash kabi xislatlar amerikaliklarning qon-qoniga singib ketgan. Albatta, yuqorida keltirilgan fikrlar «AQShda bu borada muammo yoʻq ekan» degan xulosa uchun asos boʻlmaydi. Oxirgi paytlarda erkinlikka hadeb urgʻu beraverish oqibatida amerikaliklar erkinlikni jamiyat oldidagi majburiyatlardan ham ozodlik sifatida idrok eta boshladilar. Shu bois hozirgi kunda AQShning ziyolilari tomonidan yangi mafkura - «liberal-natsionalizm» mafkurasini yaratish zarurligi haqidagi fikr oʻrtaga tashlanmoqda. Bu mafkura milliy va irqiy jihatdan boʻlinib ketgan koʻp sonli ijtimoiy guruhlarini «AQSh - millatlar hamjamiyatidir» gʻoyasi atrofida birlashtirishni nazarda tutadi. Eʼtibor beradigan boʻlsak, yangi mafkurada milliy omilning ustuvorligi oʻrnatilmoqda. Demak, gap AQSh da asta-sekinlik bilan yagona milliy vujudni shakllantirish, xalqning birdamligini kuchaytirishga xizmat qiluvchi mafkurani yaratish haqida borayotir.

Endi misol tariqasida Sharqqa murojaat qilaylik. Sharqning eng ilgʻor mamlakatlaridan biri - Yaponiyada fuqaroni tarbiyalashning eng samarali va taʼsirchan usulidan foydalaniladi. Bunday tarbiyaning asosiy maskani sifatida maktab tanlangan. Chunki maktabda bola bilim olishdan tashqari shaxs sifatida ham shakllanadi. Kunchiqar mamlakatda fuqaro tarbiyasi «axloqiy tarbiya» tizimi doirasida amalga oshiriladi. Rasmiy hujjatlarda «axloqiy tarbiya» tizimi quyidagicha nomlanadi: «xarakterni shakllantirishga yoʻnaltirilgan taʼlim», «davlat uchun maqbul axloqiy sifatlarini tarbiyalashga qaratilgan faoliyat», «fuqarolik axloqi asoslarini tarbiyalash». Aslida bu tizim millatni tarbiyalash tizimi vazifasini oʻtaydi. Undan qudratli mafkuraviy taʼsir vositasi sifatida ham foydalaniladi. Koʻpchilik olimlarning fikricha, aynan «axloqiy tarbiya» tizimi mamlakat iqtisodiy ravnaqining gʻoyaviy asosini tashkil qiladi. Chunki bu tizim ishlab chiqarishda maʼnaviy salohiyatdan unumli foydalanishga yoʻnaltirilgan. Ikkinchi jahon urushidan xaroba boʻlib chiqqan mamlakatning 30-40 yilda ishlab chiqarish hajmi boʻyicha dunyoda ikkinchi oʻringa chiqib olgani koʻpchilikning xayratini uygʻotadi. "Kichik bir orolning bunday qisqa vaqtda hunarmandchilik ustaxonalaridan avtomatlashgan sanoatgacha boʻlgan yoʻlni bosib oʻtganligini qanday tushuntirish mumkin?". Mazkur savolga javoban yaponlar quyidagicha javob beradilar: "Salohiyat insonlarda yashirin". Yaponiya menejmentining oltin qoidasiga koʻra, insondan qimmatroq boylik yoʻq.

Xoʻsh, davlat yapon kishisida qanday qadriyat va sifatlarini qaror toptirishga harakat qiladi? Aslida mehnatsevarlik, intizomlilik va jamoaviylik yapon milliy xarakteriga xos xususiyatlar sanaladi. Biroq davlat bu bilan qanoatlanmay, oʻz fuqarolarida ushbu sifatlarini mustahkamlash va kuchaytirish vazifasini maorifga yuklaydi. Natijada, maktablarda guruhviy birdamlikni tarbiyalashga alohida eʼtibor qaratiladi. Bunda kollektivning yutugʻi ham, magʻlubiyati ham guruhning har bitta aʼzosiga bogʻliq ekanligi haqidagi gʻoya singdiriladi. Muhimi, boladan umumiy ishda oʻz rolini aniq bilish va shunga yarasha masʼuliyatni his qilish talab etiladi. Bunday tarbiya koʻrgan fuqaro jamoa muammolarini oʻzining shaxsiy muammolari sifatida qabul qiladi. Olimlarning fikricha, aynan shunday guruhviy birdamlik (yaponchada «aydagarasyugi») tufayli mamlakat misli koʻrilmagan iqtisodiy yutuqlarga erishdi. Mehnat yapon kishisi uchun axloqiy qadriyat sanaladi.

Uning qadriyat darajasiga ko'tarilishida "axloqiy tarbiya" tizimining roli beqiyos. Gap shundaki, yapon kishisiga maktabdayoq quyidagi g'oyalar singdiriladi: "Faqat tirishqoqlik va mehnat bilan muvaffaqiyatga erishish mumkin", "O'z ustingda tinimsiz ishla - shunda birovdan kam bo'lmaysan". Bu kabi g'oyalar ta'sirida ulg'aygan yapon kishisi o'zining barcha harakatlarini quyidagi mantiqqa bo'ysundiradi: "Bor imkoniyatlaringni ishga sol!".

Shunday qilib, davlat o'z fuqarolarida tirishqoqlik va hafsala, qunt va g'ayratni maqsadli ravishda qaror toptiradi. Intizomdan jamiyat manfaatlarida foydalanish borasida esa yaponlarning ayniqsa boshqalarga o'rnak bo'la oladi. "Axloqiy tarbiya" natijasida Yaponiyada fuqarolar mehnat intizomining buzilishini shunchaki salbiy illat deb hisoblamay, balki uni Vatanga xiyonat deb qabul qiladilar. Yaponiyada fuqaro tarbiyasi zamon ehtiyojlari va jamiyat manfaatlariga moslashtirib boriladi. Aynan shu tufayli yapon fuqarolari jamiyat taraqqiyotini harakatlantiruvchi qudratli kuch sanaladilar. Ko'rinib turibdiki, millat kelajagini o'ylaydigan hech bir davlat fuqaro tarbiyasi masalasini e'tiborsiz qoldira olmaydi. Ana shu ma'noda jamiyatimiz yoshlarni moddiy-ma'naviy va boshqa ehtiyojlarini qondirish, ayniqsa, globallashuv tufayli axloqimizga, turmush tarzimizga katta kuch bilan kirib kelayotgan buzg'unchi g'oyalardan, ularni saqlab qolish uchun mafkuraviy bo'shliqqa yo'l qo'ymaslik, zamonaviy yoshlarni barcha hayotiy ehtiyojlarini ro'yobga chiqarish bugungi kunning eng muhim vazifasi bo'lishi kerak. Chunki ehtiyoj tom ma'noda erkin faoliyat hamda fuqarolik mas'uliyatini belgilovchi mezon hisoblanadi. Biz o'z faoliyatimizga qay darajada va qay mazmunda baho bermaylik, faoliyatimiz motivlari muayyan ehtiyojlar tufayli shakllanadi. Ehtiyojlar va manfaatlar uyg'unli hisobga olinmagan joyda mas'uliyatsizlik, befarqlik va xatto jinoyatlar sodir bo'ladi.

3. O'zbekistonda yoshlarga oida davlat siyosatining strategik yo'nalashlari

Hozirgi fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurishga doir islohotlarni chuqurlashtirish jarayonida yoshlarni shu yurtga, shu Vatanga munosib farzand sifatida tarbiyalash dolzarb vazifalardan biriga aylandi. Shuning uchun davlatimiz va xalqimiz ta'lim-tarbiya tashkilotlari hamda jamoat birlashmalaridan yoshlarni yetuk inson bo'lishlariga munosib hissa qo'shishiga katta umid bilan qaraydi. Xalqimiz mazkur demokratik institutlarga, ularning tashkilotchilik, tashabbuskorlik harakatlariga katta ishonch bog'lamokda. O'ylaymizki, "Yoshlar ittifoqi" va siyosiy partiyalar faoliyatini davlat hamda hukumat tomonidan moliyalashtirishning joriy qilinishi ularning yoshlar o'rtasida keng qamrovli ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy faoliyat olib borishini ta'minlaydi. Yoshlar jamiyatni erkinlashtirish va boshqarish bilan bog'liq islohotlarga ko'proq jalb etiladi.

Fuqarolik jamiyati asoslari shakllanayotgan bir sharoitda shaxs erkinligini yanada kengaytirish ularda davlat va jamiyat hayoti, uning ravnaqini ta'minlashdagi burch va mas'uliyatlarini chuqur anglab yetish, ko'nikmalarini hosil qilish huquqiy saviyasi va madaniyatini yuksaltirishda, davlat organlari, ta'lim muassasalarigina mas'ul bo'lib qolmay shu bilan birga jamoat tashkilotlari va boshqa nodavlat tuzilmalarini faollik darajasini ortishini ham taqozo etadi.

Fuqarolik madaniyati shakllangan muhitda odamlarda siyosiy hayotda ishtirok etish ehtiyoji paydo bo'ladi. Bunda kishilar fuqarolik jamiyati institutlariga birlasha

boshlaydilar. Fuqarolik madaniyati kuchayib borgan sari odamlar siyosiy jihatdan faollashib, partiyalarga a'zo bo'lish tendensiyasi kuchayadi. Demak, siyosiy partiyalar a'zolari soni va sifatining oshib borishi darajasi ham fuqarolik madaniyatini ko'rsatuvchi mezonlardan biridir. Fuqarolik madaniyati shaxsning jamiyatdagi faol a'zosi sifatida ma'lum haq-huquqlarga ega bo'lish bilan birga o'z zimmasidagi burch va majburiyatlarni vijdonan ado etishdir. Yoshlarda fuqarolik madaniyatini shakllantirish - ularga mustaqil davlat tuzilmasining xususiyatlari, mamlakatning xalqaro maydonda tutgan o'rnini, vatanparvarlik va millatlararo do'stlik tuyg'ulari, respublikamiz iqtisodiyotini rivojlantirish yo'lida amalga oshirilayotgan ijtimoiy harakatlar, mehnat an'analari, milliy istiqlol g'oyasi va mafkura asoslari haqidagi bilimlarni berish asosida ularda fuqarolik hissini zimmalaridagi burch va majburiyatlarni bajarishga nisbatan mas'uliyat, yot mafkuraviy qarashlarni anglash va unga qarshi bo'lish, ijtimoiy faollik va fidoyilik kabi sifatlarni mujassamlashtirgan yaxlit bir tarbiya jarayoni hisoblanadi.

Fuqarolik jamiyatining institutlari - o'z-o'zini boshqarish organlari, nodavlat va jamoat tashkilotlarini mustahkamlash hamda rivojlantirish yoshlarning siyosiy madaniyatini, faolligini oshirishning muhim shartlaridan biridir. O'zbekistonda davlat qurilishi va fuqarolik jamiyatini erkinlashtirish, kuchli davlatdan kuchli jamiyatga o'tish vazifalarini amalga oshirishda har bir yoshning jamiyatda o'z o'rnini bo'lishini bilish, eng muhimi, o'zini jamiyatning ajralmas qismi deb, tushunishi ulkan ahamiyat kasb etadi. Bu o'z mas'ulligini anglashga erishishda mavjud demokratik institutlar, o'z-o'zini boshqarish organlari, partiyalar, nodavlat va jamoat tashkilotlari muhim o'rin tutadi. Chunki, jamiyatda yashayotgan har bir yoshning ijtimoiy-siyosiy faoliyati mavjud siyosiy institutlar, partiyalar yoki nodavlat va jamoat tashkilotlari orqali amalga oshiriladigan demokratik siyosiy jarayonlarda aks etadi. Bu, bir tomondan, yoshlarning siyosiy faollik darajasiga, ularning siyosiy qarashlarini idrok etib, uning ishtirokiga bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, jamiyatdagi mavjud o'z-o'zini boshqarish organlari, nodavlat va jamoat tashkilotlarining ish faoliyatiga, yoshlarni o'z atroflariga birlashtiradi.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan demokratlashuv jarayoni insonlar, turli xil ijtimoiy qatlamlar, siyosiy institutlar, davlat va nodavlat tashkilotlarning faoliyati va o'zaro munosabati bilan bog'liq. Jamiyat hayotining demokratlashuvi hamda mamlakatni modernizatsiyalash jarayonlari aholining eng katta ijtimoiy qatlamini tashkil etadigan yoshlarning ijtimoiylashishiga hamda ularning tarbiyasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Yoshlar — jamiyatning tub negizi, aholining ilg'or qatlami, kelajakning ishonchli egalari hisoblanadi. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, har bir davr yoshlarining bilim darajasi, dunyoqarashi, o'y-fikri, ma'naviy qiyofasiga qarab o'sha jamiyatning ertangi kunini aniq tasavvur etish mumkin. Shu boisdan ham mustaqillikka erishilgach, aniqrog'i, 1991 yilning 20 noyabrida "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida"gi Qonunning (Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida qonuni 2016 yil 14 sentabr yangi tahrirda) qabul qilinishi bilan mamlakatimizda yoshlarga e'tibor masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan edi. Ushbu Qonunning 1-moddasida: "Yoshlarga oid siyosat O'zbekiston Respublikasi davlat faoliyatining ustuvor yo'nalishi bo'lib, uning maqsadi yoshlarning ijtimoiy shakllanishi va kamol topishi, ijodiy iqtidori jamiyat manfaatlari

yo'lida imkoni boricha to'la-to'kis ro'yobga chiqishi uchun ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy, tashkiliy jihatdan shart-sharoit yaratish hamda ularni kafolatlashdan iboratdir", – deya mustahkamlab qo'yilgan. O'z-o'zidan, davlatning bu jarayondagi asosiy vazifasi – yoshlarning jamiyatga turli xil salbiy oqibatlersiz kirib kelishini ta'minlash, ularning o'z huquq va erkinliklarini to'la amalga oshirishlarini kafolatlashdan iborat. Bu esa, davlatning yoshlarga oid siyosatini amalga oshirishida o'z ifodasini topadi.

Shuningdek, Oila kodeksi, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi, "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi, "Ta'lim to'g'risida"gi, "Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida"gi, "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi, "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida"gi, "Vasiylik va homiylik to'g'risida"gi qonunlar yoshlar tarbiyasida, ularni sog'lom turmush tarziga o'rgatishda, ish bilan band qilishda, huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim huquqiy baza vazifasini o'tamoqda. Shuningdek, davlatimiz rahbarining 2014 yil 6 fevraldagi **"O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"**gi Qarori mustaqillik yillarida olib borilgan bosqichma-bosqich, tadrijiy islohotlarning mantiqiy va qonuniy davomi bo'lib, bu boradagi ishlarning yangi bosqichini boshlab berdi. Respublikamizda mazkur qaror ijrosini ta'minlash, shuningdek, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarda yoshlarning faol ishtirokini ta'minlash, yuksak ma'naviyatli, mustaqil va erkin fikrlaydigan, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini puxta o'zlashtirgan har tomonlama sog'lom va barkamol avlodni voyaga yetkazishga qaratilgan yoshlarga oid davlat siyosatini izchil amalga oshirib kelinmoqda.

Qarorning aynan bugungi kunda qabul qilinishi fikrimizcha, quyidagilar bilan izohlanadi: **Birinchidan**, mustaqillik yillarida yoshlar siyosati bo'yicha amalga oshirgan ishlarimizni sarhisob qilar ekanmiz, ularni haqqoniy baholash va islohotlar dasturiga ma'lum o'zgartishlar kiritish bilan birga, birinchi navbatda, ertangi kun talablaridan kelib chiqqan holda mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish yo'lidagi izchil harakatlarimizda yoshlarning faol ishtirokini kuchaytirishimizga ehtiyoj tug'ilgani, **ikkinchidan**, hozirgi paytda mamlakatimiz yoshlarining siyosiy-huquqiy madaniyati va ijtimoiy ong darajasining o'sib borishi, jamiyatni demokratlashtirish va liberallashtirish jarayonlarining jadal rivojlanishi, yosh avlodning ilm-fan, sport sohasida erishayotgan yutuqlari bu sohadagi islohotlarni yangi, yanada yuqori bosqichga ko'tarishimiz uchun zarur shart-sharoitlarni yuzaga keltirayotgani, **uchinchidan**, jahon miqyosida globallashuv va axborot texnologiyalari tobora kuchayib borayotgan bugungi zamonda biz dunyoda yuz berayotgan tub o'zgarishlarni xolisona va tanqidiy baholagan holda farzandlarimiz kelajagini ko'zlab, yoshlar siyosatini amalga oshirishda qo'shimcha chora-tadbirlarni belgilab olish zaruriyati, **to'rtinchidan**, har tomonlama chuqur o'ylangan, aniq maqsad va ustuvor yo'nalishlarni o'z ichiga olgan yoshlarga oid dastur va uni amalga oshirish strategiyasiga ega bo'lgan mamlakat va xalq pirovard natijada muvaffaqiyatga erishishi shular jumlasidandir. Qarorga binoan mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarda yoshlarning faol ishtirokini ta'minlash, yuksak ma'naviyatli, mustaqil va erkin fikrlaydigan, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini puxta

o‘zlashtirgan har tomonlama sog‘lom va barkamol avlodni voyaga yetkazishga qaratilgan yoshlarga oid davlat siyosatini izchil amalga oshirish maqsadida, davlat va jamoat tashkilotlarining takliflarini inobatga olib, “O‘zbekiston Respublikasida 2014 yilda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qo‘shimcha chora-tadbirlar Dasturi” ma’qullandi.

Dastur 7 bo‘lim, 67 banddan iborat. Unda ko‘zda tutilgan chora-tadbirlar ko‘lami ham keng bo‘lib, ijtimoiy-siyosiy, sotsial-iqtisodiy, madaniy-ma’rifiy, sud-huquq sohalarini o‘zida mujassamlashtirgan. Unda yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, demokratik davlat qurish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonlarida ularning faolligini oshirish, yuksak ma’naviyatli, mustaqil fikrlovchi, qat’iy hayotiy pozitsiya, keng dunyoqarash va chuqur bilimga ega bo‘lgan vatanparvar yoshlarni tarbiyalash, ularda turli mafkuraviy tahdidlarga qarshi immunitetni shakllantirish, yoshlarni ijtimoiy himoya qilish, zamonaviy kasb-hunarlarini puxta egallashlari uchun munosib sharoitlar yaratish, ularni ish bilan ta’minlash va tadbirkorlikka jalb qilish, iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash, ijodiy va intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqarishga qaratilgan ishlarni tizimli yo‘lga qo‘yish, yoshlarni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug‘ullanishga keng jalb etish, yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, yoshlar o‘rtasida huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etilishining oldini olish, barkamol avlodni tarbiyalashda ommaviy axborot vositalari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish kabi eng muhim va dolzarb yo‘nalishlarda chora-tadbirlar ko‘zda tutilgan. Dasturda belgilangan yo‘nalishlar o‘zaro uzviy, chambarchas bog‘liq bo‘lib, bir-birini taqozo etadi.

Yoshlarni ijtimoiy ximoya qilish, zamonaviy kasb-hunarlarini puxta egallashlari uchun munosib sharoitlar yaratish, ularni ish bilan ta’minlash va tadbirkorlikka jalb qilish ushbu dasturning o‘ziga xos bo‘lgan jihati bo‘lib hisoblanadi. Yosh tadbirkorlarni qo‘llab-kuvvatlash va rag‘batlantirish, iqtidorli yoshlarni qo‘llab-kuvvatlash, ijodiy va intellektual salohiyatini ruyobga chiqarishga qaratilgan ishlarni tizimli yo‘lga qo‘yish ko‘zga tutilgan. Yigit-qizlarni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug‘ullanishga keng jalb etish, yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, voyaga yetmaganlar va yoshlar o‘rtasida huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etilishini oldini olish, barkamol avlodni tarbiyalashda ommaviy axborot vositalari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishni keng rivojlantirish, yoshlarning huquq va manfaatlarini ximoya qilish, intilishlarini qo‘llab-kuvvatlash, ularni ma’naviy va jismoniy kamol toptirish, Vatanga muhabbat, istiqloq g‘oyalariga sadoqat ruxida tarbiyalash, turli yot g‘oyalarni targ‘ib qilib kelayotgan va past saviyali «ommaviy madaniyat» ta’siridan asrash kabi masalalar dasturning asosiy vazifasi hisoblanadi.

4. Barkamol avlodni tarbiyalash g‘oyasi va uni amalga oshirish mexanizmlari

Mamlakatimizda voyaga yetib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama sog‘lom va mustahkam ruhda tarbiyalash, ularning huquq va erkinliklarini ta’minlash, qonuniy manfaatlarini muhofaza etish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilganligi barchamizga

ma'lum. Davlatimiz rahbarining tashabbusi va rahnamoligida yoshlar tarbiyasining ustuvor yo'nalishlari belgilab olindi va bu borada tub islohotlar amalga oshirildi.

Yoshlarga oid davlat siyosatining tashkiliy-huquqiy asoslarini yoshlar bilan ishlovchi tashkilotlar faoliyatida ko'rish mumkin. Yoshlar har bir davlatning kelajagini belgilovchi kuch ekanini e'tiborga olsak, dunyoning deyarli barcha davlatlarida bejiz yoshlar siyosatini amalga oshirish bo'yicha milliy konsepsiyalar ishlab chiqilib, samarali faoliyat olib bormayotganining guvohi bo'lamiz. Masalan, Yevropa davlatlaridan Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya va Shvesiyada bu borada erishilgan natajalar diqqatga sazovor. Bugungi kunda dunyoning taraqqiy etgan davlatlarida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishning ikki xil strategiyasi amal qilmoqda. Bular: yoshlar siyosati sohasida davlatning yetakchi rolga asoslangan strategiya hamda yoshlar siyosati sohasida davlat va fuqarolik jamiyati tuzilmalari tengligiga asoslangan strategiya. Hozirgi davrda Germaniya va Fransiyaning birinchi yo'nalishdagi siyosatni olib boradigan davlatlar sirasiga kiritish mumkin. Ushbu davlatlar o'z faoliyatini yoshlar siyosatini umummilliy, mintaqaviy va hududiy darajalarga qarab ixtisoslashtirish asosida olib boradi. Bunda yoshlar siyosati oila, qariyalar, ayollar va yoshlar ishlari bo'yicha vazirlik tomonidan Konstitutsiya va federal qonunlar asosida amalga oshiriladi. Xususan, Fransiya yoshlar siyosati Yoshlar ishlari, sport va jamoat birlashmalari bo'yicha vazirlik tomonidan ishlab chiqiladi.

Yoshlar siyosati sohasida davlat hamda fuqarolik jamiyati tuzilmalari tengligiga asoslangan strategiya Buyuk Britaniya va Shvesiyaga xos bo'lib, bunda yoshlar siyosatining umumiy ko'rinishi, maqsad va yetakchi vazifalari davlat tomonidan belgilab berilsa, bu vazifalarning ijrosi mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari hamda jamoat birlashmalari tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu davlatlarga xos bo'lgan xususiyat esa yoshlar siyosati va yoshlar ishlari bo'yicha maxsus davlat organlarining mavjud emasligida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, dunyoning ko'plab davlatlarida yoshlar huquq va manfaatlarini xalqaro va milliy darajada qo'llab-quvvatlashni o'z oldiga maqsad qilgan yoshlar parlamentlari hamda milliy yoshlar kengashlari faoliyat yuritmoqda. Jumladan, xalqaro darajada yoshlar manfaatlarini qo'llab-quvvatlovchi Yevropa yoshlar parlamenti, Buyuk Britaniya Birlashgan Qirolligi yoshlar parlamenti, Shimoliy Irlandiya yoshlar forumi, Shotlandiya yoshlar parlamenti kabi yoshlar parlamentlari hamda Avstriyadagi Avstriya xalqaro yoshlar hamkorligi qo'mitasi, Belgiyadagi Flaman yoshlar kengashi, Buyuk Britaniyada Britan yoshlar kengashi, Germaniyada xalqaro yoshlar ishlari bo'yicha Germaniya milliy qo'mitasi (bunday kengashlar Islandiya, Ispaniya, Italiya, Kipr, Latviya, Litva kabi yana 25 ga yaqin davlatda mavjud) faoliyat yuritmoqda. Bularni keltirishdan maqsad, yoshlar huquq va manfaatlarini qo'llab-quvvatlovchi mexanizm mamlakatimizda qay darajada amal qilayotganiga e'tibor qaratishdir.

Xo'sh, O'zbekistonda kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyatiga o'tish uchun muhim qadamlar tashlanayotgan bugungi kunda yoshlar ishlari bilan shug'ullanuvchi davlat tashkilotini tuzish qanchalik zarur? Bizningcha, yoshlar mamlakatimiz aholisining 64 foizi (17 million 80 ming nafar)ni tashkil etuvchi asosiy qatlam ekan, aytish mumkinki, yoshlar bilan bog'liq muammolar davlatning olib borayotgan siyosatida alohida ahamiyat kasb etadi. Muxtasar qilib aytganda, jamiyatdagi barcha

sohalar qatori yoshlar tashkilotlarini ham tashkiliy jihatdan isloh qilish, bu borada zamonaviy faoliyat mezoniga ega mustahkam institutni shakllantirish - ertangi kun egalari bo'lmish yoshlar kelajagini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda kelajak avlodni ma'naviy barkamol qilib tarbiyalash o'ta muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki mamlakatimizda boshlangan va chuqur ildiz otib borayotgan iqtisodiy islohotlarning ijobiy samarasi va qolaversa, kelajagi buyuk davlat qurishdek o'ta mas'uliyatli va muhim vazifaning qay darajada hal etilishi aynan mazkur masalaning yechimiga bevosita bog'liqdir desak, hech bir mubolag'a bo'lmaydi. Ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash masalasining paysalga solinishi yoki bunga panja ortidan qarash, buni qandaydir mavhum yoki o'z-o'zidan amalga oshib boraveradigan holat sifatida tushunish va shunday baholash o'ta kaltabinlik bo'lur edi.

Yurtimizda yosh oilalar himoyasi, ularni qo'llab-quvvatlash uchun ham juda katta hajmdagi ishlar amalga oshirildi va oshirilmoqda. O'tgan yillar davomida oila haqida 50ga yaqin qonun, 70 ga yaqin qaror va farmoyishlar e'lon qilindi. Ularning aksariyat katta qismi ijtimoiy, moddiy va ma'naviy himoya qilish va farovonligini ta'minlashdan iborat. Shunisi e'tiborga molikki, yosh oilalarni moddiy va ma'naviy qo'o'llab-quvvatlash mas'ulligini birinchi navbatda davlatimiz o'z zimmasiga olgan. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli ado etishda davlat idoralari, fuqarolik institutlari va mahalliy hokimiyatlar tashabbuskor bo'lmoqdalar. Shuningdek, bola huquqlarini himoya qilish borasida milliy qonunchiligimizda ham bir qator qonun hujjatlari va davlat dasturlari qabul qilingan. Jumladan, 2008 yil 7 yanvarda qabul qilingan "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining qabul qilinishi milliy qonunchilikni bola huquqlari bo'yicha xalqaro andozalar bilan muvofiqlashtirish, bola huquqlarini himoya qilish sohasida tegishli dasturlar tuzish, davlat organlari va nodavlat tashkilotlarining bu boradagi vazifalari, vakolatlarini va o'zaro faoliyatini aniqlashtirish, bola huquqlari himoyasi mexanizmining ishlashi va amaliy natijalari berishini ta'minlash, shu sohaga oid qonunchilikning kelgusidagi rivoji uchun keng imkoniyatlarga yo'l ochadi.

Shuningdek, ushbu qonunda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining bolalarga g'amxo'rlik ko'rsatish, ularning huquqlarini himoyalashda ishtirok etish shakllari belgilangan. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, yoshlar bilan ishlash, ularning o'quvi, jamoat hayotidagi ishtiroki, qolaversa, ularning kelajagini yaratishda nafaqat adliya organlari, balki ota-onalardan tortib davlat idoralarigacha mas'ul bo'lishi kerak. Ana shunda biz yoshlar siyosati bo'yicha oldimizga qo'ygan vazifani bajarishda to'la-to'kis faol ishtirok eta olgan bo'lamiz. Chunki yoshlar- mamlakat kelajagi.

Ya'ni, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-madaniy tizimdagi islohotlar nafaqat farovon turmush tarzini yo'lga qo'yish, balki ma'naviyati yuksak yangi avlodni shakllantirishga xizmat qiladigan ijtimoiy-ma'naviy muhitni yaratishni nazarda tutilgan. Yurtimizning kelgusidagi mavqei, rivojlangan davlatlar qatoridan joy olishi ularning qo'lida. Ana shuni unutmagan holda yoshlar tarbiyasiga alohida e'tibor va g'amxo'rlik biz kattalarning dolzarb vazifamizdir.

Barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi va uni amalga oshirish insoniyatning eng yorqin orzusi bo'lib kelgan. Bunday insonlar orasida O'zbekiston deb atalmish muazzam zaminimizda yashagan bobolarimizning o'z o'rni va nomi bor. Barkamol

avlodni tarbiyalash orzusiga o'z tariximizdan juda ko'p dalillar keltirishimiz mumkin. Farobiyning «Fozil odamlar shahri» asaridagi g'oyalarni yodga olaylik. Unga ko'ra jamiyatning har bir fuqarosi mansabi, tutgan o'rni, ya'ni kim bo'lishidan qat'iy nazar fozil kishi. Fozil inson o'z davlatining barcha qonun-qoidalarini yaxshi biladi, unga amal qiladi, o'z kasbining ustasi, lozim bo'lganda Vatani uchun jon fido qiladi. Fozillar shahri aholisi bir-biriga hurmatda bo'ladi. Ota-ona va farzand, ustozu shogird o'rtasida sharqona nazokat, mehr va ehtirom bo'ladi. Avvalo, bunday fikrlashning o'zi bobolarning ma'naviy darajasi naqadar yuksak bo'lganligini va albatta bunday fikr aytish bu borada ko'p asrlik meroslarni o'rganish natijasida vujudga kelishini ta'kidlash joiz. Demak, bizning barkamol avlod tarbiyalash haqidagi niyatimiz uchun ma'naviy asos bor. O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek, «Mustaqillik yangicha yashashni, yangicha fikrlashni, hayotda har bir fuqarodan o'ziga yarasha munosib o'rin egallashni, yangi mafkura asosida yangicha ma'naviyatni talab etadi. Talab etibgina qolmasdan, jadal o'zgarib borayotgan iqtisodiy va ijtimoiy sharoitda yangicha o'ylashga va harakat qilishga majbur etmoqda. Yangicha o'qish, yangicha ishlashning o'zi bo'lmaydi.

Har tomonlama yetuk avlodni tarbiyalasakgina, bugun hayot oldimizga qo'yayotgan o'ta murakkab, og'ir, sinov va qiyinchiliklarni yengib o'tamiz, shundagina ko'zlangan yuksak marralarni egallay olamiz. Hech qachon hech kimdan kam bo'lmagan va hech kimdan kam bo'lmaydigan avlodni tarbiyalab kelayotgan xalqimiz, ezgu maqsad-muddaomiz – erkin, ozod va obod hayot bunyod etishda ham hech kimdan kam bo'lmaydi. Shuning uchun bu muhim masalaga doimo davlatimiz, jamiyatimizning asosiy vazifasi sifatida qaralmoqda. Insoniyat hamisha mukammal jamiyat bunyod etish ishtiyoqida yashagan. Mukammal jamiyatni ma'naviy yuksak, axloqiy barkamol, jismoniy yetuk avlod yaratadi. Bugun mamlakatimizda yuz berayotgan o'zgarishlar insonlar hayotiga, taqdiriga daxldor ekanligini har birimiz his qilishimiz va shundan tegishli xulosalar chiqarishimiz lozim. Yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, barcha o'zgarishlar va yangilanishlarning markaziga inson va uning manfaatlari qo'yilganligi hammamizni quvontiradi. Bugungi kunda ana shu jarayonlarning mohiyatida islohot-islohot uchun emas, avvalo inson uchun, uning farovon hayoti uchun xizmat qilishi kerak, degan maqsad mujassam ekanini va uning amaliy ifodasini barcha sohalarida ko'rish, kuzatish qiyin emas. Mustaqil Respublikamiz fuqarolari, xususan yoshlari ruhiyatida insonparvarlik tuyg'ularini shakllantirish, ularni rivojlantirish demokratik, adolatli jamiyatni barpo etishning muhim kafolati sanaladi.

Shunday ekan, o'z maqsadlarimizga erishishda bir necha vazifalari borligini ta'kidlab o'tish mumkin. Birinchidan: fuqarolarimizni ma'naviy yangilanish va islohotlar jarayoning faol ishtirokchisiga aylantirish; amalga oshirilayotgan davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari, keng ko'lamli islohotlarning mohiyatini, qabul qilinayotgan qonun hujjatlarining ahamiyatini fuqarolarimizga sharhlab berish va tushuntirish; ijodkor ziyolilar ishtirokida joylarda samarali targ'ibot tizimini amalga oshirish; ma'naviyatning kuch qudratini faqat ezgu maqsadlar yo'lida samarali foydalanish va rivojlantirish. Ikkinchidan: turli qarash va fikrlarga ega bo'lgan ijtimoiy qatlamlar, siyosiy kuch va xarakatlarning o'ziga xos orzu intilishlarini uyg'unlashtiruvchi g'oya- Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi-barchamiz

uchun muqaddas maqsadga aylanishiga erishish. Uchinchidan: qabul qilingan “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da belgilangan vazifalarni izchil davom ettirish; ta’lim-tarbiya tizimini muttasil takomillashtirish. Bu orqali kelajagimiz bilimli, dono va ma’naviy sog‘lom, barkamol avlodga bog‘liq ekanligini chuqur anglashga erishish. To‘rtinchidan; ota-bobolarimiz va bizning muqaddas e’tiqodimiz bo‘lmish islom dinning bugungi hayotimizdagi o‘rni va ta’sirini, yoshlarimizni ruhan pok, iymoni butun, irodasini baqquvvat etishdagi, odamiylik fazilatlarini uyg‘unlashtirishdagi hissasini va mohiyatini keng jamoatchilikka tushintirish borasidagi tashviqot ishlarini davom ettirish. Beshinchidan; ko‘p millatli mamlakatimiz fuqarolari orasida ularning milliy va diniy mansubligidan qat’iy nazar, ularda hamjihatlik va birdamlik tuyg‘ularini kuchaytirish; chunki ma’naviyat turli xalqlar va mamlakatlar kishilarini qon-qarindosh qiladi. Mana shunday maqsadli va ma’suliyatli vazifalarni ma’naviyat hozirgi kunda barkamol avlodni voyaga yetkazishda bosqichma-boqich amalga oshirib kelmoqda. O‘z navbatida xalq ma’naviyatini yuksaltirishda yoshlarning qalbi va ongini milliy va umumbashariy qadriyatlar uyg‘unligi ruhida tarbiyalash, ularni zamonaviy bilim va hunarlarni egallagan, har tomonlama aqlli, ham jismoniy, ham ma’naviy jihatdan barkamol qilib tarbiyalash hal qiluvchi vazifalardan biriga aylandi.

Mamlakatimizda yosh avlodning yuksak ma’naviy mezonlar asosida o‘zib-ulg‘ayishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratilmoqda. Bugungi kunda yurtimiz hayotining qaysi sohasini olmang – sog‘liqni saqlash yoki ta’lim deysizmi, iqtisodiyot yoki kichik biznes sohasi deysizmi, rahbarlik, madaniyat va sport jabhalari deysizmi – ularning barchasida yoshlarning huquq va manfaatlari alohida e’tiborga olinayotganini ko‘ramiz. Hech qachon ma’naviyatsiz yetuk insonni tarbiyalab bo‘lmaydi. Chunki, odamzot uchun hayot yo‘llarida har qadamda zarur bo‘ladigan ajdodlar yodi, milliy g‘urur va iftixor, jonajon Vatanga muhabbat, ota-onaga hurmat, istiqloлга sadoqat, farzandlik hissi, insoniy fazilatlar aynan ma’naviyat orqali uning ongu tafakkuriga singib boradi, hayotining ma’no-mazmuniga aylanadi. Ma’lumki, yoshlikda inson qiziquvchan va intiluvchan bo‘ladi. Uning ana shu intilishlarini ma’naviy komillik sari yo‘naltirish nafaqat ana shu yigit-qizlarning, balki butun jamiyatning yorug‘ kelajagini ta’minlashda hal qiluvchi va dolzarb masaladir. Zero, ma’naviyat azal-azaldan insonni komillikka yetaklaydigan beqiyos ne’mat bo‘lib kelgan. Shu ma’noda, hozirgi kunda ham ma’naviyat – najotkor kuch, ma’naviyat – ilohiy yog‘du desak, xato qilmagan bo‘lamiz. Ayniqsa, hayotga katta orzu-umidlar bilan qadam qo‘yayotgan, unga faqat pok va beg‘ubor nigoh bilan qarab, oldinga intilayotgan yoshlarga nisbatan olganda, bu haqiqat yanada teranroq ma’no-mazmun kasb etadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, yosh avlodda vatanga sadoqat tuyg‘usini shakllantirish, ularni xar tomonlama yetuk barkamol qilib voyaga yetkazish uchun oila, mahalla, ta’lim muassasalari va turli ijtimoiy institutlarning birgalikdagi faoliyatini ta’minlash oliy maqsadimiz hisoblangan ozod va obod erkin va farovon xayot barpo etish uchun asos bo‘ladi.

Mavzu b o‘yicha savollar

1. Fuqarolik pozitsiyasi tushunchasiga izoh bering?
2. Fuqarolik madaniyati va mas’uliyatining o‘zaro aloqadorligini qanday tushunish kerak?

3. O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qanday ustuvor yo‘nalishlarni bilasiz?

4. Yoshlarga oid davlat siyosatining tashkiliy-huquqiy asoslari nimalardan iborat?

5. Barkamol avlodni tarbiyalash g‘oyasi va uni amalga oshirish mexanizmlarini qanday tasavvur qilasiz?

Mustaqil ish topshiriqlari: Fuqarolik pozitsiyasi hamda jamoatchilik nazorati

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR R O‘YXATI:

1. Sharifx o‘jaev M. O‘zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatining shakllanishi. –T.: Sharq, 2003.

2. Qirg‘izboev M. Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi. – T.: O‘zbekiston, 2010.

3. Jalilov A boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. – T.: Baqtria press, 2015.

4. Fuqarolik jamiyati. Darslik loyihasi– T.: 2016. Ziyonet.uz. Mualliflar jamoasi.

5. O‘tamurodov A. va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug‘ati. Lotin yozuvida. T.: Turon-zamin-ziyo. 2017. 23 b.t

Test savollari:

1. 24 fevral 1990 yilda ijtimoiy-siyosiy jarayonlar haqida I.A.Karimovning fikrlari qanday bo‘lgan edi?

- A. Ijobiy
- B. Salbiy
- C. *Mas’uliyatli
- D. Tashvishli

2. Yosh avlodni tarbiyalashda nimalarga e’tibor berish kerak?

A. *Bu borada ziyolilarimizni o‘rni alohida e’tiborga molikdir. Barcha amaldorlar ko‘zlarini kattaroq ochib, ziyoli zotiga e’tibor bilan qarashni o‘ziga sharaf deb bilmog‘i kerak.

B. Barcha amaldorlar ko‘zlarini kattaroq ochib, ta’lim tizimni rivojlantirishni o‘ziga sharaf deb bilmog‘i kerak.

C. Barcha boshqaruv hodimlari ko‘zlarini kattaroq ochib, ta’lim va tarbiyani yuksaltirishga alohida e’tibor berishi kerak.

D. Barcha javoblar noto‘g‘ri.

3. Ma’naviy barkamol inson deganda qanday odamni tushunasiz?

A. *Milliy va umuminsoniy ma’naviy qadriyatlarni chuqur egallagan va unga amal qilgan ziyoli shaxs;

B. Adabiyot, sanat, falsafa, huquqqa doir chuqur bilimga ega bo‘lgan kishilar;

C. Jamiyatda mavjud barcha qonun-qoidalarni, axloq normalarini mukammal o‘zlashtirgan shaxslar;

D. O‘z kasbini yaxshi egallagan, ma’naviy jihatdan yetuk shaxs.

4. Huquqiy madaniyat deganda nimani tushunasiz?

A. Davlat tomonidan belgilangan huquqiy normalar va munosabatlarga, qonunlarga, sud, prokuratura organlariga nisbatan bo'lgan qarashlar;

B. Jamiyat a'zolarining huquqiy madaniyatini oshirishga xizmat qiladigan barcha qonun-qoidalar va unga tegishli bo'lgan adabiyotlarning o'zlashtirilishi;

C. Muayyan jamiyatda mavjud huquq normalariga, qonun-qoidalariga, tartibga bo'lgan munosabat va unga amal qilinishi;

D. Huquq sohasida chiqarilgan adabiyotlarni muntazam o'rganish natijasida xosil bo'lgan bilimlar;

5. Burch deganda nimani tushunasiz?

A. Insonning muayyan jamiyat, turli ijtimoiy guruhlar (oilalar, mahalla, qarindoshlar, jamoa va h.k.) tomonidan qabul qilingan qonun-qoidalar, axloqiy me'yorlarning bajarilish, unga amal qilish;

B. Insonning Alloh oldida bajarilish lozim bo'lgan talablarni anglab yetishi, uni bajarilishi, unga amal qilishi;

C. Jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan va hayotga tatbiq qilinayotgan qonunlarga to'la amal qilish;

D. Ota-onalar bilan farzandlar, qariyalar bilan yoshlar, er va xotin o'rtasida bajarilishi shart bo'lgan me'yorlar.

SEMINAR MASHG‘ULOTLARI UCHUN ISHLANMALAR

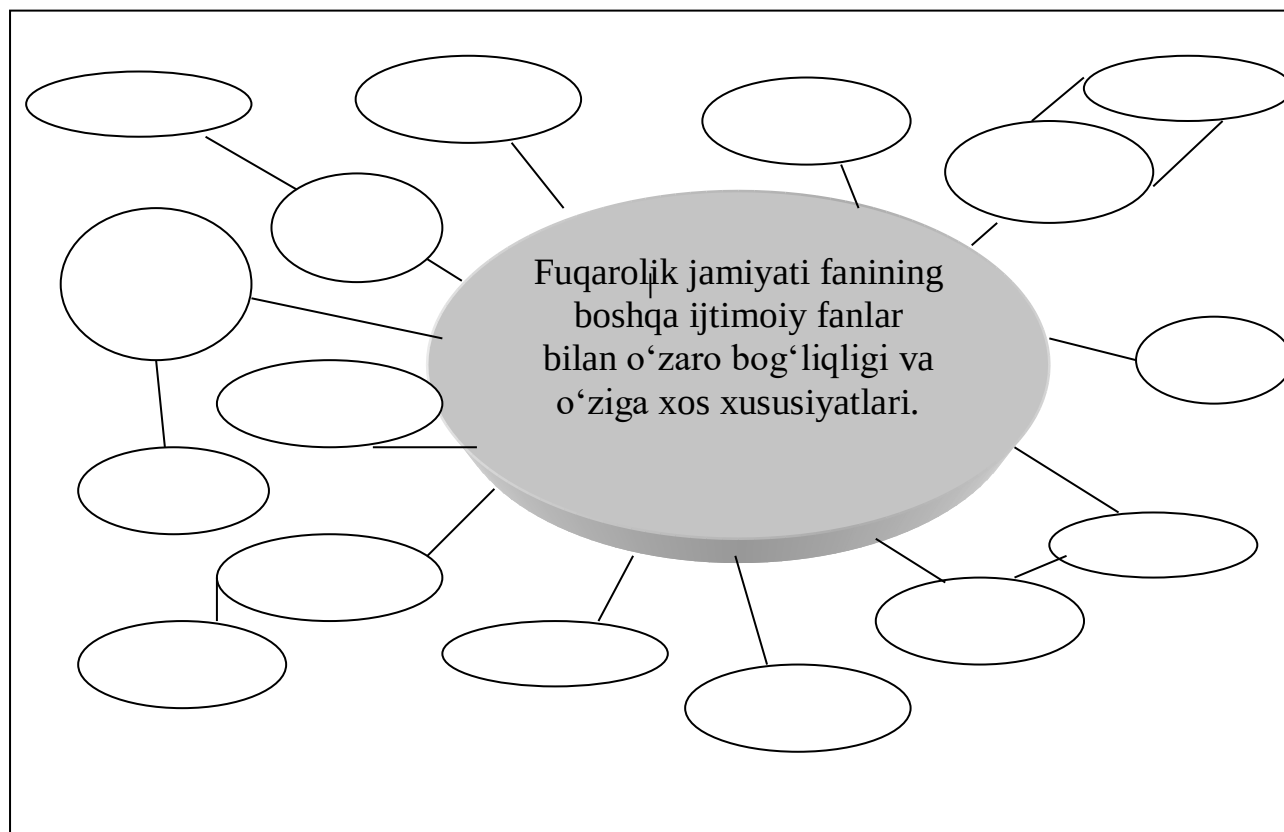
1-SEMINAR MASHG‘ULOTI: Fuqarolik jamiyati fanining predmeti, ob‘ekti, maqsad va vazifalari.

Seminar mashg‘ulotini olib borish texnologiyasi

Talabalar soni: 20-25 ta		O‘quv soati: 2 soat.	
Mashg‘ulotining shakli		Bilimlarni kengaytirish va mustahkamlashga qaratilgan amaliy mashg‘ulot	
Mashg‘u-lot rejasi	1. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti, ob’ekti, uslubi hamda uning manbalari. 2. Ushbu fanning asosiy tushunchalari, qonuniyatlari va uning boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar orasida tutgan o‘rni. 3. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishining ustuvor yo‘nalishlari.		
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: mavzu bo‘yicha bilimlarni chuqurlashtirish va mustahkamlash			
Pedagogik vazifalar:		O‘quv faoliyati natijalari:	
• Fuqarolik jamiyati fanining predmeti, ob’ekti, uslubi hamda uning manbalari yuzasidan bilim berish; • fanning asosiy tushunchalari, qonuniyatlari va uning boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar orasida tutgan o‘rnini tushuntirish; • O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishining ustuvor yo‘nalishlari ko‘rsatadi.		• Fuqarolik jamiyati fanining predmeti, ob’ekti, uslubi hamda uning manbalari yuzasidan bilim va tushunchalarga ega bo‘ladilar; • fanning asosiy tushunchalari, qonuniyatlari va uning boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan bog‘liqligini o‘rganadi; • O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishining ustuvor yo‘nalishlari bilib olishadi.	
O‘qitish usullari-texnikasi		topshiriqlar, amaliy ishlash usuli, suhbat	
O‘qitish vositalari		tarqatma material, komp’yuter, doska	
O‘qitish shakli		individual, guruhda ishlash	
O‘qitish shart-sharoitlari		Jixozlangan auditoriya <i>mumkin bo‘lgan o‘quv xona.</i>	
Monitoring va baholash		Test , og‘zaki savollar, blis-so‘rov.	

Seminar mashg'uloti texnologik xaritasi

<i>Ish jarayonlari vaqti</i>	<i>Faoliyatning mazmuni</i>	
	<i>o'qituvchi</i>	<i>talaba</i>
1-bosqich. Mavzuga kirish. (10 daqiqa)	1.1. Seminar mashg'ulot mavzusi, maqsadi va o'quv faoliyati natijalarini aytadi. Dars jarayoni bilimlarni chuqurlashtirishga qaratilgan amaliy mashg'ulot shaklida o'tilishini tushuntiradi	Tinglaydilar. Yozib oladilar.
	1.2. «Klaster» texnikasidan foydalanilgan holda talabalarga, «demokratiyaning umumetirof etilgan tamoyillari» degan savol bilan murojaat qiladi. Talabalarni ushbu organayzer orqali faollashtiradi (1-ilova).	O'z fikrlarini bildiradi. Tushunchalar bilan ishlaydi.
	1.3. Talabalarining fikrini umumlashtirib, ularni 2 ta kichik guruhlariga bo'ladi.	Guruhlariga bo'linadi.
	1.4. Talabalarining mashg'ulotdagi faolligini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi (2-ilova).	O'UM ga qaraydilar.
2-bosqich. Asosiy 60 daqiqa	2.1. Guruhlarga topshiriqlar tarqatadi va ularga topshiriqlarni bajarishi uchun yordam beradi. Manbalardan foydalanishga imkon yaratadi. Har bir guruh qaysi mavzuni keng yoritib berishi va taqdim etishi kerakligini tushuntiradi (3-ilova).	Faol qatnashadilar.
	2.2. Har bir guruh topshiriqlarini vatman-qofozlarga tushirib, taqdimotini o'tkazishga yordam beradi, izohlaydi bilimlarini umumlashtiradi, xulosalarga alohida e'tibor qaratadi. Topshiriqlarning bajarilishini qay darajada to'g'ri ekanligini diqqat bilan tinglaydi.	Ishning taqdimotini o'tkazadilar, xulosa chiqaradilar. Baholaydilar.
	2.4. Har bir guruh topshiriqlarni qog'ozlarga tushirib, taqdimotini o'tkazishda yordam beradi. Yagona xulosa chiqarishga ko'mak beradi va nihoyasida umumlashtiradi.	G'olib guruhlarini aniqlab, baholaydi.
3-bosqich. Yakuniy 10 daqiqa	3.1. Ish yakunlarini chiqaradi. Faol talabalarni baholash mezonlari orqali rag'batlantiradi.	Eshitadi. Aniqlaydi.
	3.2. Talabalar bilimlarini chuqurlashtirish maqsadida mustaqil ishlash uchun topshiriqlar beradi: (4-ilova).	O'UM ga qaraydi.

KLASTER**Klasterni tuzish qoidalari**

1. Topshiriqni diqqat bilan o'qib chiqing.
2. Fikrlarni tarmoqlantirish jarayonida paydo bo'lgan har bir fikrni yozing.
3. Imlo xatolar va boshqa jihatlarga e'tibor bermang.
4. Belgilangan vaqt tugamaguncha yozishni to'xtatmang, fikringizni jamlashga harakat qiling.
5. Fikrlarni chegaralamang, ular o'rtasida o'zaro aloqadorlikka e'tibor qarating.

**Guruhlarning mashg'ulotdagi faolligini baholash
ko'rsatkichlari va mezonlari**

Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari	1-guruh	2-guruh
1-topshiriq: (1,5 ball)		
- mavzu yoritib berildi (0,5 ball)		
- aniq va mantiqan to'g'ri bayon etildi (0,5 ball)		
- guruh faol qatnashdi (0,5 ball)		
2-topshiriq: (1,5 ball)		

- aniq xulosa chiqarildi (0,5 ball)		
- misollar keltirildi (0,5 ball)		
- reglamentga e'tibor qaratildi (0,5 ball)		
Jami: (3 ball)		

0,5 ball – «a'lo».

0,4 ball – «yaxshi».

0,3 ball – «qoniqarli».

2,5 – 3 ball – «a'lo».

1,9 – 2,4 ball – «yaxshi».

2,3 – 1,8 ball – «qoniqarli».

3-ilova

Muammoli savol

Qadimgi va O'rta asrlar ijtimoiy fikrlar taraqqiyotida fuqarolik jamiyatiga doir g'oyalar

1-guruh. Fuqarolik jamiyati va uning tushunchalari dastlab Markaziy Osiyo ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy hayotining yorqin namunasi ?

2-guruh. Fuqarolik jamiyati unsurlariga doir g'oyalarning rivoji?

4-ilova

Mustaqil ishlash uchun topshiriqlar

1. Fuqarolik jamiyati fanining maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
2. «Fuqaro – jamiyat-davlat» o'rtasidagi o'zaro munosabatni bayon eting?
3. Fuqarolik jamiyati qurishning asosiy tushunchalari, uning o'ziga xos xususiyatlarini izohlang?
4. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning umumjahon e'tirof etgan qonuniyatlari va uning o'ziga xos taraqqiyot yo'li mavjudmi?
5. Fuqarolik jamiyatini barpo etishda siyosiy institutlarning qanday roli mavjud?

Qisqa xulosalar

Mustaqilligimizning dastlabki o'n to'qqizi yilligini o'z ichiga olgan tarixan qisqa davrda mamlakatimiz hayotida odamlar turmushida keskin burilish yasaldi. Turmush tarzimiz o'zgardi, tafakkurimiz kengaydi.

Mustaqillik yillari ijtimoiy siyosiy - jarayonlarni tezkorligi, voqea va hodisalarning shiddatligi, inson taqdiriga daxldor bo'lgan dunyoviy muammolar serqirra hayotning barcha jabhalarini qamrab olgan umumiy qarashlarimizdan tortib, eng kichik yumushlarimizgacha bo'lgan barcha hodisalarni o'zida mujassam etadi.

Tayanch so'zlar

O'zbekistonning o'ziga xos «taraqqiyot yo'li», erkinlik, mustaqillik, demokratiya, qonun ustuvorligi, «Fuqarolik jamiyati», «fuqarolik jamiyatining milliy-ma'naviy negizlari», «milliy-ma'naviy qadriyatlar», O'zbekiston iqtisodiy hayotining demokratlashuvi, fuqarolik jamiyati, «Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot», «O'zbekiston va jahon hamjamiyati».

2-SEMINAR MASHG‘ULOTI: Fuqarolik jamiyati g‘oyalari evolyusiyasi.

Seminar mashg‘ulotini olib borish texnologiyasi

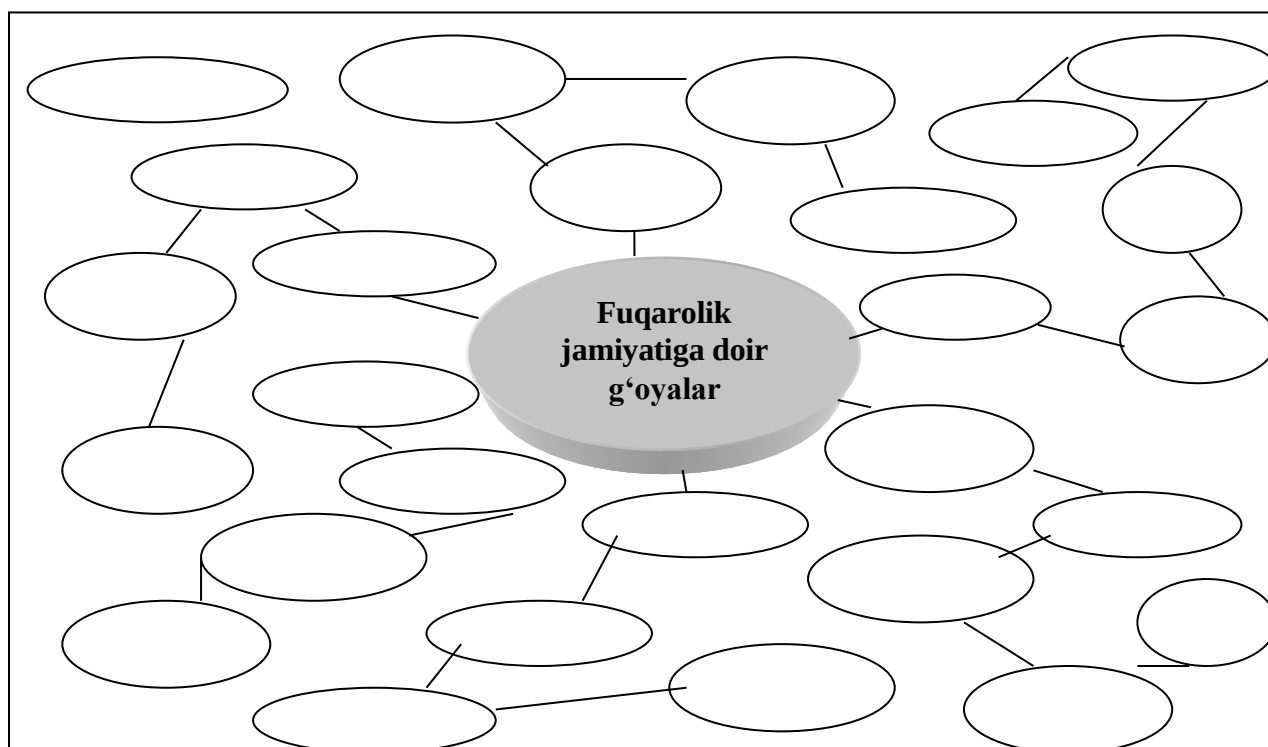
Talabalar soni: 20-25 ta.		O‘quv soati – 2 soat.	
Mashg‘ulot shakli.		Bilimlarni kengaytirish va mustahkamlashga qaratilgan amaliy mashg‘ulot.	
Seminar mashg‘uloti rejasi	1.Qadimgi va O‘rta asrlar ijtimoiy fikrlar taraqqiyotida fuqarolik jamiyatiga doir g‘oyalar. 2.Yangi va eng yangi davrda fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi nazariyalar. 3.Fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi zamonaviy konsepsiyalar.		
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: talabalarda fan yuzasidan bilim va tushunchalar shakllanishini ta’minlash mavjud bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish.			
Pedagogik vazifalar		O‘quv faoliyati natijalari	
• Qadimgi va O‘rta asrlar ijtimoiy fikrlar taraqqiyotida fuqarolik jamiyatiga doir g‘oyalar yuzasidan bilim berish; • Yangi va eng yangi davrda fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi nazariyalarini tushuntirish; • Fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi zamonaviy konsepsiyalarini yoritish.		• Qadimgi va O‘rta asrlar ijtimoiy fikrlar taraqqiyotida fuqarolik jamiyatiga doir g‘oyalarini o‘rganib oladi; • Yangi va eng yangi davrda fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi nazariyalarini bilib oladi; • Fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi zamonaviy konsepsiyalari ahamiyatini bilishadi.	
O‘qitish usullari-texnikasi		topshiriqlar, amaliy ishlash usuli, suhbat	
O‘qitish vositalari		tarqatma material, komp’yuter, doska	
O‘qitish shakllari		individual, guruhda ishlash	
O‘qitish sharoiti		Jihozlangan auditoriya	
Monitoring va baholash		Test ,og‘zaki savollar,blits-so‘rov	

Seminar mashg'ulotining texnologik xaritasi

Ish jarayonlari vaqti	Faoliyatning mazmuni	
	O'qituvchi	Talaba
I -bosqich. Mavzuga kirish. (10 daqiqa)	1.1.Seminar mashg'uloti mavzusi, maqsadi va o'quv faoliyati natijalarini aytadi. Dars jarayoni bilimlarni chuqurlashtirishga qaratilgan amaliy mashg'ulot shaklida o'tilishini tushuntiradi	Tinglaydilar. Yozib oladilar.
	1.2.«Klaster» texnikasidan foydalanilgan holda talabalarga, «Fuqarolik jamiyatiga doir g'oyalar» degan savol bilan murojaat qiladi. Talabalarni ushbu organayzer orqali faollashtiradi (1-ilova).	O'z fikrlari ni bildiradi. Tushunchalar bilan ishlaydi.
	1.3.Talabalarining fikrini umumlashtirib, ularni 2 takichik guruhlariga bo'ladi.	Guruhlariga bo'linadi.
	1.4. Talabalarining mashg'ulotdagi faolligini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi (2-ilova).	O'UM ga qaraydilar.
II -bosqich. Asosiy (60 daqiqa)	2.1.Guruhlariga topshiriqlar tarqatadi va ularga topshiriqlarni bajarishi uchun yordam beradi. Manbalardan foydalanishga imkon yaratadi. Har bir guruh qaysi mavzuni keng yoritib berishi va taqdim etishi kerakligini tushuntiradi (3-ilova).	Faol qatnashadilar.
	2.2. Har bir guruh topshiriqlarini vatman-qog'ozlarga tushirib, taqdimotini o'tkazishga yordam beradi, izohlaydi, bilimlarini umumlashtiradi, xulosalarga alohida e'tibor qaratadi. Topshiriqlarning bajari lishini qay darajada to'g'ri ekanligini diqqat bilan tinglaydi.	Ishning taqdimotini o'tkazadilar, xulosa chiqaradilar. Baholaydilar.
	2.4. Har bir guruh topshiriqlarni qog'ozlarga tushirib, taqdimotini o'tkazishda yordam beradi. Yagonaxulosa chiqarishga ko'mak beradi va nihoyasida umumlashtiradi.	G'olib guruhlarini aniqlab, baholaydi.
III-bosqich. Yakuniy (10 daqiqa)	3.1. Ish yakunlarini chiqaradi. Faol talabalarni baholash mezonlari orqali rag'batlantiradi.	Eshitadi. Aniqlaydi.
	3.2.Talabalar bilimlarini chuqurlashtirish maqsadida mustaqil ishlash uchun topshiriqlar beradi: (4-ilova).	O'UM ga qaraydi.

KLASTER

Fuqarolik jamiyatiga doir g'oyalar

Klasterni tuzish qoidalari

1. Topshiriqni diqqat bilan o'qib chiqing.
2. Fikrlarni tarmoqlantirish jarayonida paydo bo'lgan har bir fikrni yozing.
3. Imloxatolar va boshqa jihatlarga e'tibor bermang.
4. Belgilangan vaqt tugamaguncha yozishni to'xtatmang, fikringizni jamlashga harakat qiling.
5. Fikrlarni chegaralamang, ular o'rtasida o'zaro aloqadorlikka e'tibor qarating.

Guruhlarning mashg'ulotdagi faolligini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari

Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari	1-guruh	2-guruh
1-topshiriq: (1,5 ball)		
- mavzu yoritib berildi (0,5 ball)		
- aniq va mantiqan to'g'ri bayon etildi (0,5 ball)		
- guruh faol qatnashdi (0,5 ball)		
2-topshiriq: (1,5 ball)		

- aniq xulosa chiqarildi (0,5 ball)		
- misollar keltirildi (0,5 ball)		
- reglamentga e'tibor qaratildi (0,5 ball)		
Jami: (3 ball)		

0,5 ball – «a'lo».

0,4 ball – «yaxshi».

0,3 ball – «qoniqarli».

2,5 – 3 ball – «a'lo».

1,9 – 2,4 ball – «yaxshi».

2,3 – 1,8 ball – «qoniqarli».

3-ilova

Muammoli savol

Yangi va eng yangi davrda fuqarolik jamiyati to'g'risidagi nazariyalar?

Fuqarolik jamiyati to'g'risidagi zamonaviy konsepsiyalar

1-guruh O'z bilimlariga tayangan holda javob beradilar.

2-guruh O'z bilimlariga tayangan holda javob beradilar.

4-ilova

Mustaqil ishlash uchun topshiriqlar

1.Qadimgi va O'rta asrlar ijtimoiy fikrlar taraqqiyotida fuqarolik jamiyatiga doir g'oyalar haqida to'liq ma'lumot bering.

2.Yangi va eng yangi davrda fuqarolik jamiyati to'g'risidagi nazariyalar.

3.Fuqarolik jamiyati to'g'risidagi zamonaviy konsepsiyalar.

Qisqa xulosalar

“Fuqarolik jamiyati” tushunchasi – kishilik jamiyatining asrlar mobaynida shakllangan tafakkurlash mahsulidir. Fuqarolik jamiyatining poydevorini yaratish va uni amalda shakllantirish uchun avvalo u haqdagi g'oyalar genezisini bilishga zarurat tug'iladi. Bu ularning ijobiy jihatlarini muayyan jamiyatga nisbatan tatbiq etish imkonini beradi.

Tayanch so'zlar

Dastlabki davlatchilik nazariyalari, «Avesto», «Temur tuzuklari», uyg'onish davri, qayta qurish, oshkoralik, xilma - xillik, mafkuraviy yakkahokimlik, «paxta ishi», «kadrlar desanti», milliy tiklanish, davlat tili, Prezidentlik boshqaruvi, siyosiy suverenitet.

3- SEMINAR MASHG‘ULOTI: FUQARO, FUQAROVIIYLIK VA FAOL FUQAROLIK POZITSIYASI

Seminar mashg‘lotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni: 20-25ta		Vaqt: 2 soat
Mashfulot shakli	Bilimlarni chuqurlashtirish va mustahkamlashga qaratilgan amaliy mashgʻulot.	
Mashgʻulot rejasi	1. Fuqaroviylik, mazmun-mohiyati va asosiy xususiyatlari 2. Fuqaroviy ong va uning namoyon boʻlish omillari 3. Fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi oʻrni	
Mashgʻulotning maqsadi: talabalarga Oʻzbekistonda fuqarolik jamniyati qurishning milliy umumbashariy tamoyillari va qadriyatlari yuzasidan bilim va tushunchalar beradi.		
Pedagogik vazifalar:		Oʻquv faoliyati natijalari:.
- Fuqaroviylik, mazmun-mohiyati va asosiy xususiyatlarini mukammal tushuntirish; - Fuqaroviy ong va uning namoyon boʻlish omillarini keng va atroflicha yoritib berish; - Fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi oʻrni yuzasidan bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish.		- Fuqaroviylik, mazmun-mohiyati va asosiy xususiyatlarini yuzasidan olgan bilimlarini kengaytiradilar; - Fuqaroviy ong va uning namoyon boʻlish omillari yuzasidan atroflicha tushunchalarga ega boʻladilar va bilimlarni mustahkamlaydilar; - Fuqaroviy faollik va uning fuqarolik jamiyatidagi oʻrnini atroflicha oʻrganadilar.
Oʻqitish usullari va texnika		Muammoli uslub, aqliy hujum, bahs-munozara, blits-soʻrov.
Oʻqitish vositalari:		Maʼruza - matni, markerlar, qogʻozlar, doska, boʻr.
Oʻqitish shakllari		Jamoa va guruhlarda ishlash.
Oʻqitish shart-sharoiti		Texnik vositalar bilan taʼminlangan auditoriya.
Monitoring va baholash		Ogʻzaki nazorat, savol-javob, reyting tizimi asosida baholash.

Seminar mashg'ulotining texnologik kartasi

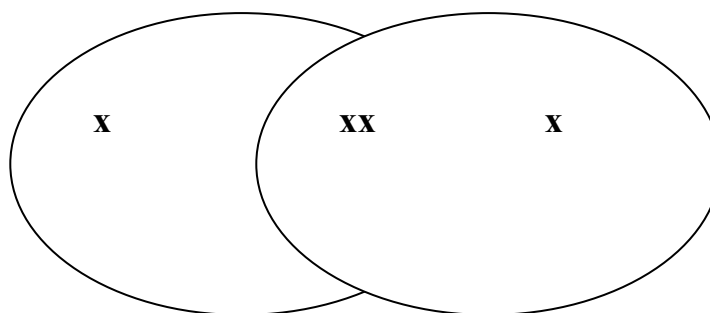
Ish jarayonlari vaqti	Faoliyatning mazmuni	
	o'qituvchi	talaba
I-bosqich. Mavzuga kirish (10 daqiqa)	1.1. O'quv mashg'uloti mavzusi, maqsad va vazifalarini aytadi (amaliy mashg'ulotni o'tkazishda oldindan topshiriq va vazifalar beradi).	Amaliy mashg'ulotga tayyorgarlik ko'rib keladi.
	1.2. Ta'lim jarayoni interfaol usullar orqali amalga oshirishini e'lon qiladi. Talabalarni doira yoki to'rtburchak shaklida stollar atrofida ikki guruhga bo'ladi.	Ixtiyoriy ravishda ikki guruhga bo'linadi.
II-bosqich. Asosiy (60 daqiqa)	2.1. "Diagramma Venna" texnikasidan foydalanilgan xolda har bir guruh o'z topshirig'ini oladi va bajaradi (1-ilova).	Topshiriqqa javob beradi.
	2.2. Topshiriqlarga tayyorgarlik ko'rish uchun 3 daqiqa, javob berish uchun esa 7 daqiqa beradi.	Reglamentga rioya qiladi.
	2.3. Guruhlarga topshiriqlarni bajarish uchun yordam beradi, ularni baholash mezonlari bilan tanishtiradi, baxs-munozarani boshqarib boradi. Guruhlarda ishlash qoidalari bilan tanishtiradi. Zarur hollarda aralashadi va kerakli tomonga yo'naltiradi (3, 4-ilova).	Faol qatnashadilar.
	2.4. Guruhlarning javoblarini tinglab, ularni baholaydi.	Fikr bildiradilar
	2.5. Guruhlarga «Qanday?» texnikasidan foydalangan holda: «Demokratik jamiyat qurishga qadriyatlarning ta'siri qanday?» deb savol bilan murojaat qiladi (2-ilova).	Mustaqil diagrammani har bir guruh to'ldiradi.
	2.6. Topshiriqlarni vatman-qo'zoqlarga tushirib, taqdimotini o'tkazishga yordam beradi. Yagona xulosani chiqarishga ko'mak beradi va nihoyasida umumlashtiradi.	Taqdimot o'tkazadi. G'olib guruhlarni baholaydi.
III-bosqich. Yakuniy (10 daqiqa)	3.1. Ish yakunlarini chiqaradi. Faol talabalarni baholash mezonlari orqali rafbirlantiradi. 3.2. Talabalarga mustaqil ishlash uchun topshiriqlar beradi (5-ilova).	Eshitadi. Aniqlaydi.

1-ilova

Fuqaroviylik, mazmun-mohiyati va asosiy xususiyatlarini Siz ushbu fikrning taxlilini bering.

“DIAGRAMMA VENNA”

1. Muammoli masalani tanlang va ularga tavsifnoma bering.
2. Aylana diagrammaga har biriga berilgan tavsifnomani yozing.
3. Taqqoslang va ularning umumiy tamoni toping.
4. Diagramma venaaylanasini biriktirishga harakat qiling. Aylana ichiga umumiy aspektini yozing.

2-ilova

Guruhlarning bilim va ko'nikmalarini baholash mezonlari

<i>Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>I guruh</i>	<i>II guruh</i>
1-topshiriq: (1,5 ball)		
- savol yoritib berildi (0,5 ball)		
- reglamentga e'tibor qaratildi (0,5 ball)		
- guruh faol qatnashdi (0,5 ball)		
2-topshiriq: (1,5 ball)		
- muammoaniq echimini topdi (0,5 ball)		
- mantiqan to'g'ri xulosasi chiqarildi (0,5 ball)		
- misollar bilan umumlashtirildi (0,5 ball)		
Jami: (3 ball)		

0,5 ball – «a'lo»

0,4 ball – «yaxshi»

0,3 ball – «qoniqarli»

2,5 – 3 ball – «a'lo»

1,9 – 2,4 ball – «yaxshi»

2,3 – 1,8 ball – «qoniqarli».

QISQA XULOSALAR

O'zbekiston milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg'unligiga asoslangan holda, insonni kamolotga yetaklaydi, hayotda, jamiyatda o'z mavqeiga, o'rniga, nufuziga ega bo'lishini ta'minlaydi, pirovard natijada demokratik davlat fuqarolik jamiyatini qurishning garovi hamdir.

Tayanch so'zlar

Qadriyat tushunchasi, milliy qadriyatlar, mintaqaviy qadriyatlar, umumbashariy qadriyatlar, milliy va umumbashariy qadriyalar uyg'unligi, qadriyatlarning tarixiyligi va zamonaviyligi. Demokratik qadriyatlar, milliy qadriyatlar va demokratik tamoyillar.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Fuqarolik jamniyatini umuminsoniy va milliy qadriyatlarsiz tasavvur etish mumkinmi? Agar mumkin bo'lsa uning sababini asoslang?
2. Umuminsoniy qadriyat deganda umumijtimoiy ahamiyat kasb etuvchi narsalar, xodisalar tushuniladi. Ana shu narsalar, hodisalar, tushunchalar nima va siz uni qanday tushunasiz?
3. Milliy qadriyatlar va demokratiya tamoyillari o'rtasidagi mutanosiblikka erishishning jahondagi sinalgan tajribasi bormi?
4. O'zbekistonda adolatli fuqarolik jamniyati qurishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning mutanosibligi amaliy hayotda o'zini qanday namoyon etmoqda?
5. Milliy qadriyatlarning fuqarolik jamniyati qurishdagi roli qanday?
6. Milliy qadriyatlarning zamonaviyligini tushintirib bering?
7. Mintaqaviy qadriyatlarni umummilliy qadriyatlardan farqi nimada?
8. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg'unlashuvi nimani anglatadi?
9. Ekstremizmning terrorizm bilan bog'liqligini izohlab bering?

4-SEMINAR MASHG'ULOTI: JAHON TAJRIBASIDA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARI

Seminar mashg'ulotini olib borish xaritasi

Talabalar soni: 20-25ta	Vaqt: 2 soat.
O'quv mashg'ulotining shakli	<i>Bilimlarni chuqurlashtirish va mustahkamlashga qaratilgan amaliy mashg'ulot</i>
Mashg'ulot rejasi	1. Rivojlangan G'arb davlatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi 2. G'arb mamlakatlarida davlat va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasida hamkorlik siyosati 3. Rivojlangan Sharq mamlakatlari ijtimoiy-iqtisodiy hayotini modernizatsiyalashda fuqarolik jamiyati institutlarining o'rni.
O'quv nazariy mashg'ulot maqsadlari: XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab G'arb mamlakatlarida fuqarolar o'z salohiyatlarini ro'yobga chiqarishi, ularning ijtimoiy, ijtimoiy-iqtisodiy va huquqiy madaniyatini oshirish uchun shart-sharoitlar yaratuvchi fuqarolik institutlarining faoliyati rivojlanishi. XX asr oxiri – XXI asr boshida dunyo miqyosida globallashtirish jarayonlari chuqurlashishi, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi rivojlanishi, ma'naviy-axloqiy inqiroz kuchayishi sharoitida G'arb mamlakatlari fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi hamkorlik siyosati. Hozirgi davrda AQSh, Fransiya va Germaniyada NNTning faoliyati va ularni rasmiylashtirish tartiblari. Janubiy Sharqiy Osiyo mamlakatlarida fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatining o'ziga xos jihatlari xususida tushunchalar berish.	
Pedagogik vazifalar:	O'quv faoliyati natijalari:
• Rivojlangan G'arb davlatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi bo'yicha bilimlarni chuqurlashtirish; • G'arb mamlakatlarida davlat va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasida hamkorlik siyosat tushuntirish; • Rivojlangan Sharq mamlakatlari ijtimoiy-iqtisodiy hayotini modernizatsiyalashda fuqarolik jamiyati institutlarining o'rni bo'yicha bilimlarni kengaytirish;	• Rivojlangan G'arb davlatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi bo'yicha bilimlarini chuqurlashtirishadi; • G'arb mamlakatlarida davlat va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasida hamkorlik siyosat bo'yicha keng bilim oladilar; • Rivojlangan Sharq mamlakatlari ijtimoiy-iqtisodiy hayotini modernizatsiyalashda fuqarolik jamiyati institutlarining o'rni to'liq bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar;
O'qitish usullari va texnika	<i>Bahs-munozara, kichik guruhlarda ishlash, "3x3 loyixasi" texnikasi, FSMU uslubi.</i>
O'qitish vositalari	<i>Darslik, markerlar, vatman kofozi, doska, bo'r, komp'yuter texnologiyasi</i>
O'qitish shakli	<i>Jamoa va guruhlarda ishlash</i>
O'qitish shart-sharoitlari	<i>Texnik vositalar bilan ta'minlangan, o'qitish usullarini qo'llash mumkin bo'lgan o'quv xona.</i>
Monitoring va baholash	<i>Kuzatish, og'zaki nazorat, yozma nazorat, savol-javobli so'rov, o'quv topshiriq.</i>

Seminar mashg'ulotining texnologik xaritasi

Ish jarayon lari vaqti	Faoliyatning mazmuni	
	o'qituvchi	talaba
1 bosqich. Kirish (10 daqiqa)	1.1. O'quv mashg'ulotining mavzusini, rejasini, maqsadini, o'tkazish tartibini e'lon qiladi. 1.2 Talabalarni guruhda ishlash bo'yicha baholash mezonlari va ishlash qoidalari bilan tanishtiradi (1,2 - ilova).	Tinglaydi, yozadi Kichik guruhlariga bo'linadi
2 bosqich. Asosiy jarayon (60 daqiqa)	2.1. Talabalarga uyga vazifa qilib berilgan topshiriqni tekshiradi, baholaydi. 2.2 O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishida qonun ustuvorligini "Charxpalak" usulida yoritib beradi (3-ilova). Javoblarni tinglaydi, xatolarni to'g'rilaydi, to'ldiradi, xulosalaydi. Faol guruh rag'batlantiradi. 2.3. Guruhlarga topshiriqlarni tarqatadi, ularning muzokaralariga aralashadi, xulosa qiladi, javoblarni to'g'rilaydi. (4-ilova).	Uyga ma'ruza darsida berilgan vazifani topshiradi. Vazifalarni bajaradi. Javoblar taqdim etiladi. Javoblar taqdim etiladi.
3 bosqich. Yakuniy bosqich (10 daqiqa)	3.1. Mavzuga yakun yasaydi, aytilmagan tomonlari ustida ishlash lozimligini aytadi.	Yozib oladilar

1-ilova

Guruh bo'yicha baholash mezonlari

Har bir guruh boshqa guruhlarini baholaydi. Har bir talab bo'yicha – 3,5 ball

Guruh №	Tushunarli va aniq javob (1,5)	Ko'rgazmalilik (1,0)	Reglamentga amal qilish (0,5)	Guruh faolligi (0,5)	Jami ball
1.					
2.					
3.					

Hisob natijasi

Guruhlar №	Umumiy ball	Umumiy ball	Umumiy ball	Umumiy ball	Umumiy ball
1.					
2.					
3.					
4.					
Umumiy hisob Ballari					
Baho					

Baho: 2,4 – 3,5 ball – a'lo baho
 1,3 – 2,3 ball – yaxshi baho
 0 – 1,2 ball – o'rta baho

Kichik guruhlarda ishlash qoidasi

1. Ishini bajarish uchun zarur bilim va masalalarga ega bo'lmog'i lozim.
2. Guruhlarga aniq topshiriqlar berilmog'i lozim.
3. Kichik guruh oldiga qo'yilgan topshiriqni bajarish uchun yetarli vaqtajratiladi.
4. Guruhlardagi fikrlar chegaralanmaganligi va tazyiqqa uchramasligi xaqida ogohlantirilishi zarur.
5. Guruh ish natijalarini qanday taqdim yetishini aniq bilishlari, o'qituvchi ularga yo'riqnoma berishi lozim.
6. Nima bo'lganda hammuloqotda bo'ling, o'z fikringizni erkin namovon eting.

“Charxpalak” uslubi qoidasi

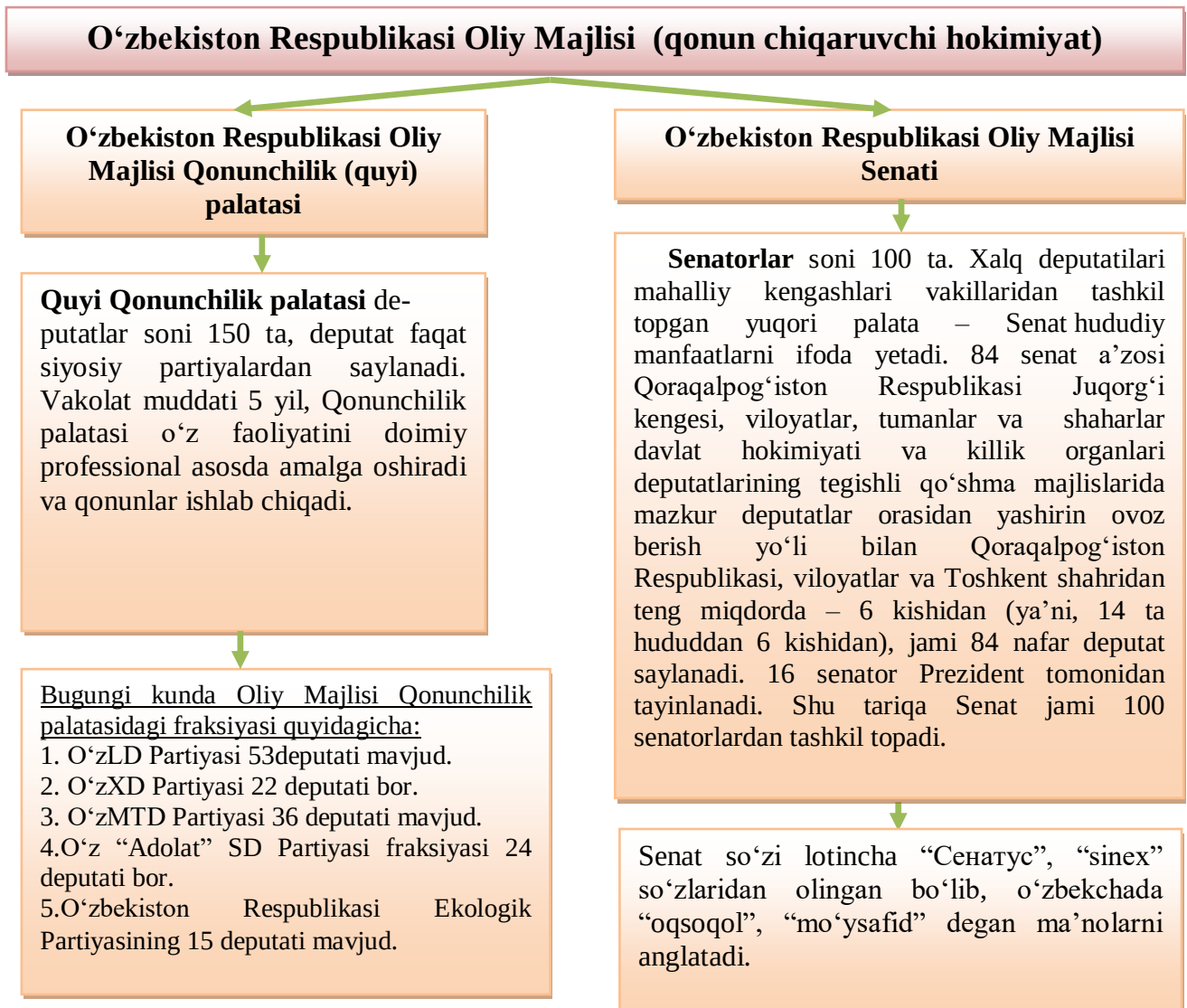
3-4 guruhda talabalar ish olib boradi. Har bir guruhga tugallanmagan fikrlardan iborat savollar yozilgan vatman qog'ozi va to'rt xil flamaster yoki marker beriladi. Savollar aylanib har bir guruhdan o'tadi, javoblar to'ldiriladi va savol o'z guruhiga kelgach o'yin to'xtatiladi. So'ng javoblar yig'ib olingach, doskaga yopishtiriladi va muhokama qilinadi. Har bir guruhdan vakil chiqib yozganlarining javoblarini o'qib beradi. Eng asosli javob

1- guruh.

1. Demokratik huquqiy davlat qonun asosida faoliyat ko'rsatadigan, qonun asosida nafas oladigan, qonun belgilab bergan chiziqdan har qanday holatda chiqmaydigan davlatdir. Demokratik huquqiy davlatning eng oliy so'zi ham, obro' e'tibori, ham qalbi, jon tani va tirikligi qonundir desak bo'ladimi? Yoki unga boshqacha ta'rif berish mumkinmi?

2 -guruh

2. O'zbekistonda huquqiy davlatni qurish tarixiy an'analar nuqtai nazardan zaminga ega emas. Balki, G'arbiy yevropa siyosiy tizimining rivojlanish tajribasi bizga to'g'ri kelmaydi? U holda qanday yo'l tanlashimiz lozim?

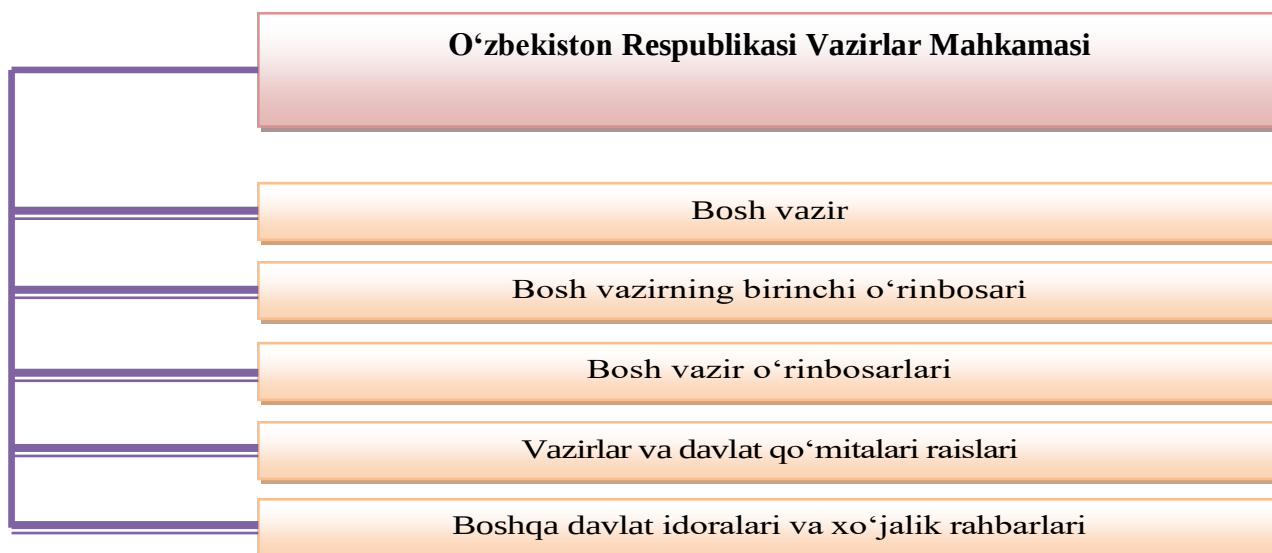

Ijro etuvchi hokimiyat (Vazirlar Mahkamasi)

Ijroiya hokimiyati - davlat hokimiyatining uch asosiy tarmoqlaridan biri.

Qonunlarning to'liq amal qilishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlash ijro etuvchi organlarning asosiy vazifasidir. Hokimiyatlarning konstitutsiyaviy bo'linishi prinsipiga muvofiq ijro etuvchi hokimiyat mamlakat hukumati ya'ni Vazirlar Mahkamasiga yuklatiladi. Vazirlar Mahkamasi Bosh vazir, uning o'rinbosarlari, vazirlar, davlat qo'mitalarining raislaridan iborat. Qoraqalpog'iston Respublikasi hukumatining boshlig'i Vazirlar Mahkamasi tarkibiga o'z lavozimi bo'yicha kiradi.

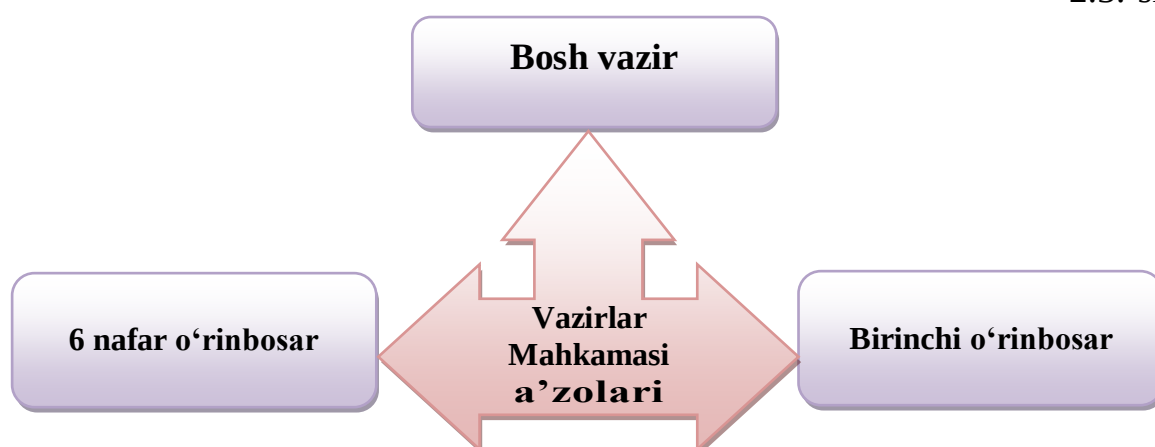
Qonunlarning to'liq amal qilishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlash ijro etuvchi organlarning asosiy vazifasidir. Hokimiyatlarning konstitutsiyaviy bo'linishi prinsipiga muvofiq ijro etuvchi hokimiyat mamlakat hukumati ya'ni Vazirlar Mahkamasiga yuklatiladi. Vazirlar Mahkamasi Bosh vazir, uning o'rinbosarlari, vazirlar, davlat qo'mitalarining raislaridan iborat. Qoraqalpog'iston Respublikasi hukumatining boshlig'i Vazirlar Mahkamasi tarkibiga o'z lavozimi bo'yicha kiradi.

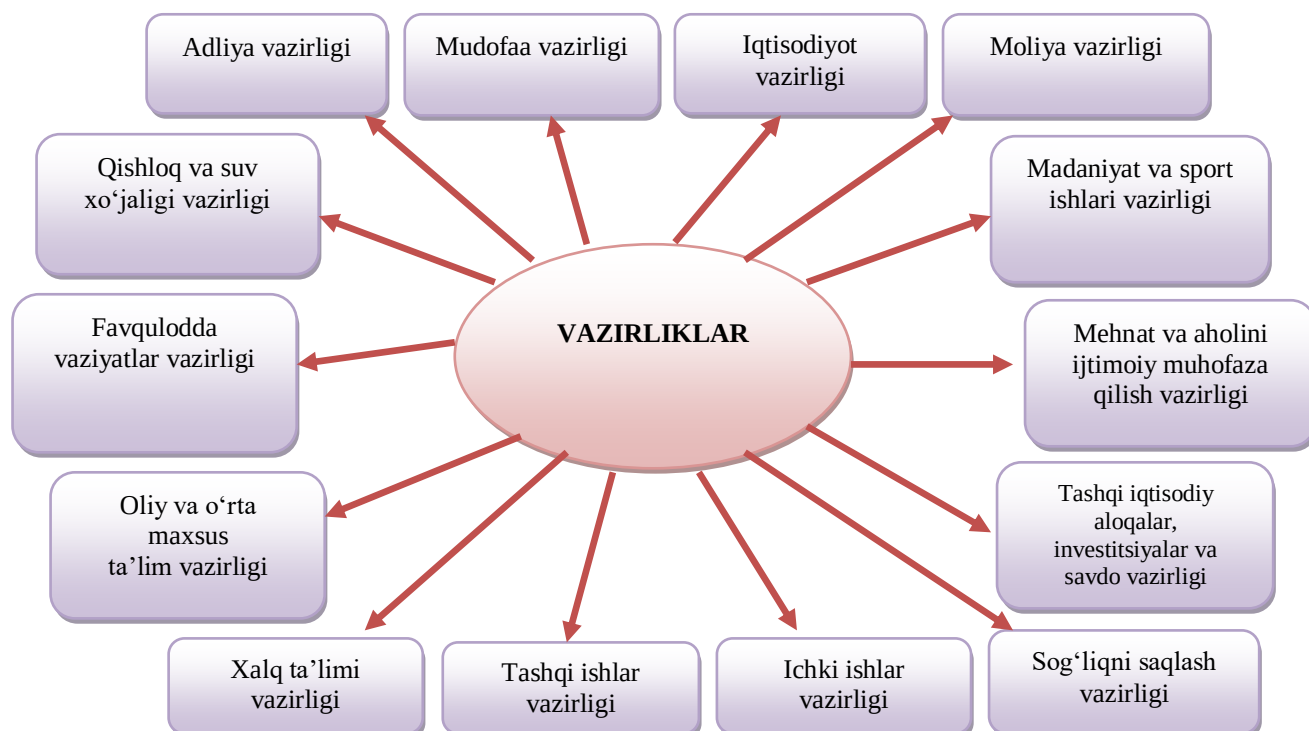
2.2.-slayd

Mustaqillik yillarida Vazirlar Mahkamasi, ya'ni Ijroiya hokimiyat – hukumat tarkibi har 5 yilda yangidan tasdiqlanadi. 1993-yil 6-maydagi “Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risida”gi Qonuni va uning 1993 yil 29-avgustdagi yangi tahririga ko‘ra, Vazirlar Mahkamasining **yangi tarkibi** 1995-yil 23-fevralda birinchi marta tasdiqlandi. 2000-yil 11-fevralda ikkinchi, 2005-yil 4-fevralda uchinchi, 2010-yil 12-martda esa to‘rtinchi, 2015-yilda yesa beshinchi marta tasdiqlandi. Vazirlar Mahkamasi tarkibi jami 31 ta: Hukumat a‘zolari 8 ta, vazirliklar 15 ta, davlat qo‘mitalari 8 ta qilib belgilandi.

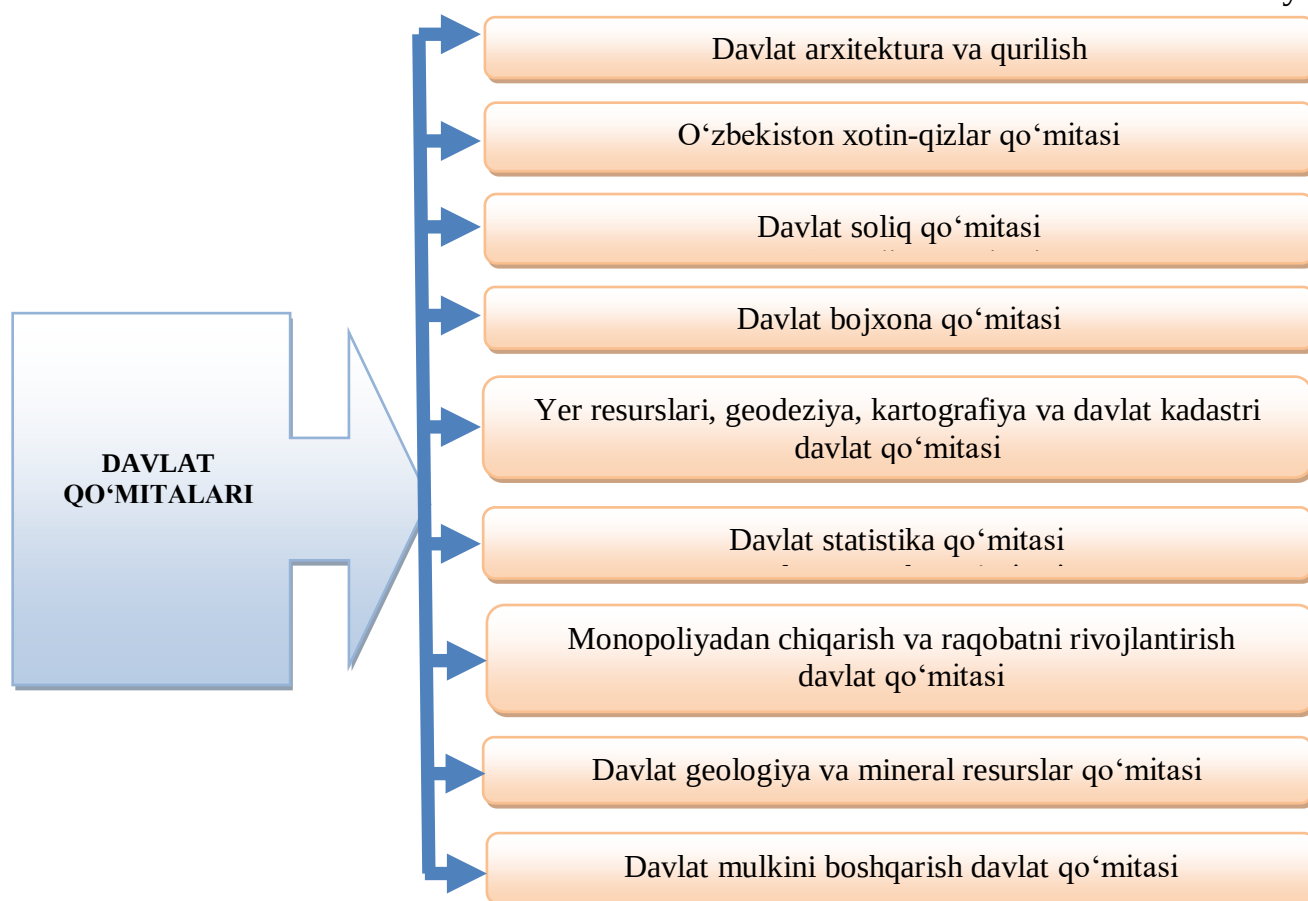
2.3.-slayd

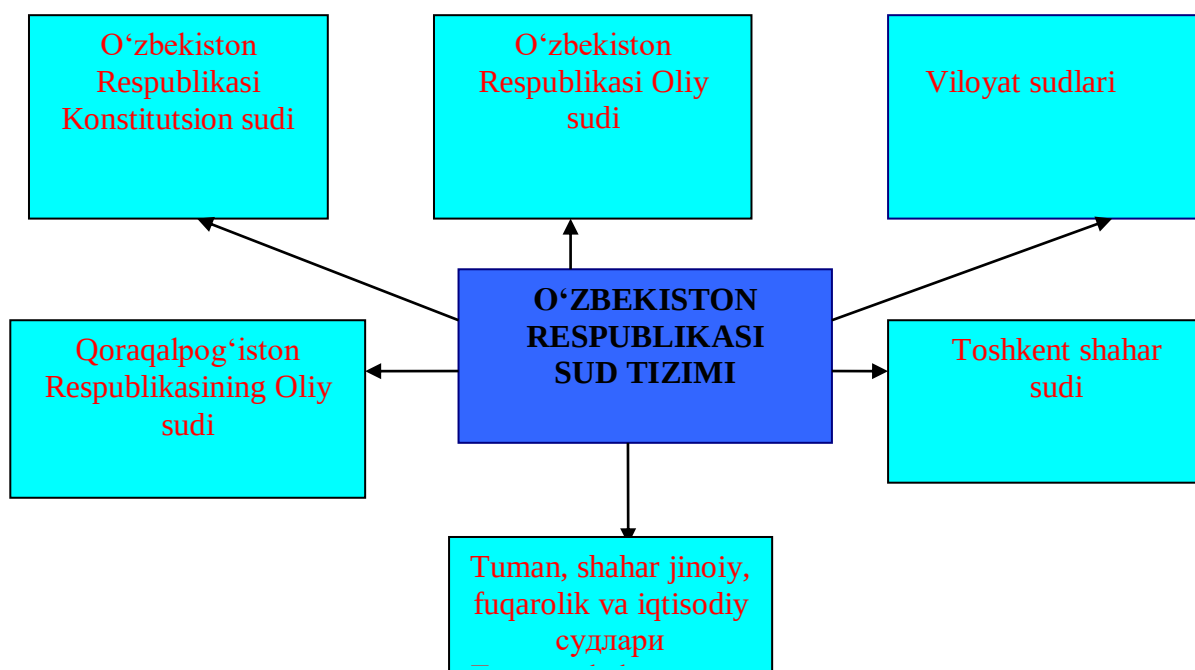
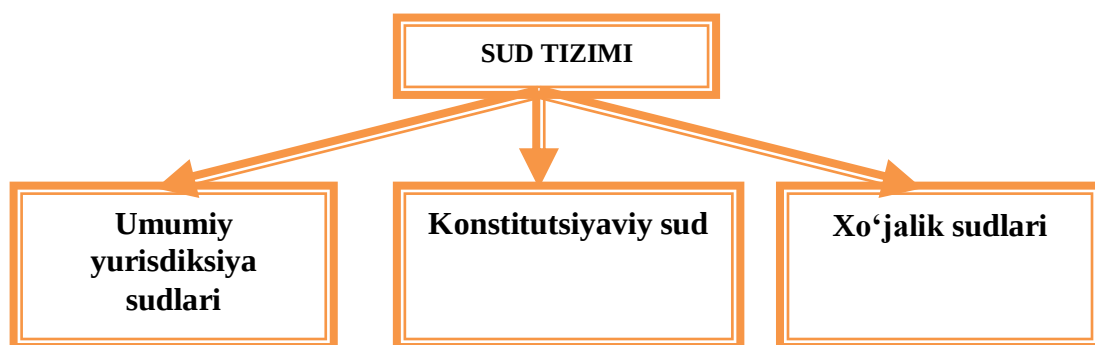

2.4.-slayd

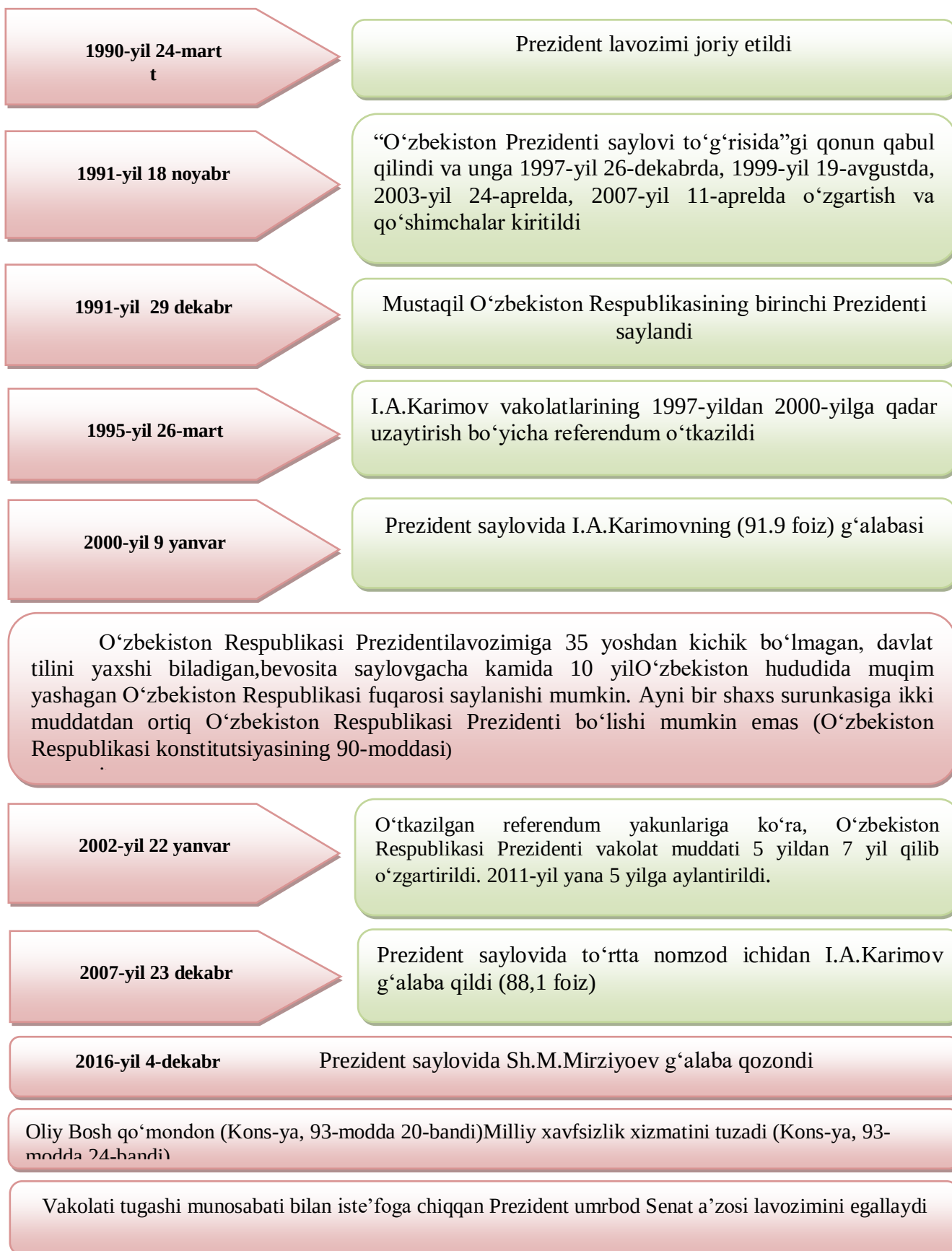

2.5.-slayd

Prezidentlik institutining shakllanishi bosqichlari

Qonun ustuvorligiga asoslangan huquqiy davlat bu insoniyatning eng yuqori tsivilizatsiyasining mahsulidir. Uning asosiy belgilari insoniyat tomonidan asrlar davomida to'ldirilib, takomillashtirilib kelindi.

Chinakam, demokratik huquqiy davlat bo'lishi uchun mamlakatda adolatli, insonparvar, demokratik qonunlar tantana qilmog'i shart. Demokratik huquqiy davlatda qonunning ustuvorligi davlat va jamiyat hayotining muqaddas printsiplaridan biridir. Ijtimoiy - siyosiy turmushda qonun muqaddas sanalib, uni yuksak e'tiborga ega bo'lishining boisi, sababi shuki, unda xalqning hukmron irodasi, hohish - istagi, manfaati va intilishlari o'zining mujassam ifodasini topadi.

Davlat hokimiyatining qonun chiqaruvchi, ijroya va sud hokimiyatiga bo'linishi demokratik huquqiy davlaga xosdir.

Hokimiyat bo'linishi tamoyili ham, qonunlarning ustunligi tamoyili ham huquqiy demokratik davlatning eng muhim shartlaridan biri bo'lgan holda shaxs manfaatlarining hamma narsadan ustunligini ta'minlashga qaratilgan.

Ma'naviyati yuksak bo'lgan, o'z kuchiga, o'z tanlagan yo'lining to'g'riligiga ishonch bo'lgan yerda inson doimo kelajakka intiladi. U jamiyatdagi fikrlar xilma-xilligidan cho'chimaydi, balki zamonaviy bilim va falsafiy qarashlarga hayot haqiqatiga suyangan holda har qanday g'arazli niyat, tahdid va intilishlarni fosh qilishga qodir bo'ladi.

Tayanch so'zlar

Huquqiy davlat, erkinlik, ochiq, odil demokratik davlat, davlat hokimiyati tizimi, davlat hokimiyatning uch asosiy tarmog'i: Oliy Majlis, demokratik parlamentarizm, Prezident va Vazirlar Mahkamasi, Sud hokimiyati, qonun ustuvorligi, fuqarolik jamiyati, siyosiy partiyalar, jamoat birlashmalari, mahalliy o'zini o'zi boshqaruv organlari.

Nazorat va muhokama uchun savollar.

1. Qonun ustuvorligining mohiyati O'zbekiston Respublikasining qaysi moddalarida belgilab berilgan?
2. Fuqarolarning Konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklarini ta'minlash yuzasidan parlament nazoratini amalga oshirish qanday institut zimmasiga yuklatilgan?
3. O'zbekistonda tashkil etilgan ikki palatali parlament qabul qilinadigan qonunlarni sifatli, mukammal bo'lishga xizmat qiladi. Qonunlarning mukammal bo'lishligini ta'minlovchi omillar haqida o'zingizning fikringizni ayting?
4. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga binoan davlat hokimiyati qanday tashkil etiladi?
5. O'zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyatini shakllanishida saylov tizimi va saylov huquqining ahamiyati.

5-SEMINAR MASHG‘ULOTI: QONUN USTUVORLIGI – FUQAROLIK JAMIYATINING MUHIM OMILI

Seminar mashg‘lotini olib borish texnologiyasi

Talabalar soni 20-25ta		Vaqti 2 soat	
Mashgʻulot shakli		Anjuman - seminar mashgʻulot	
Mashgʻulot rejasi	1.Qonun ustuvorligi tushunchasi va uning mohiyati. 2.Davlat hokimiyati tizimining boʻlinish prinsipi va Oʻzbekistonda parlament taraqqiyotining yangi bosqichi. 3.Qonun ustuvorligini taʼminlovchi asosiy shartlar. Jinoiy jazolarni liberallashtirish – qonun ustuvorligining muhim sharti. 4. Sud –huquq tizimining isloh etilishi 5.Qonun ustuvorligi tamoyilining Oʻzbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishidagi ahamiyati.		
Oʻquv mashgʻulotining maqsadi: Qonun ustuvorligi –huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurishning asosi ekanligi, qonun ustuvorligi tamoyilining Oʻzbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishidagi ahamiyati,sud-huquq tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqidagi bilimlarni kengaytirish va mustahkamlash.			
Pedagogik vazifalar:		Oʻquv faoliyati natijalari:	
• Qonun ustuvorligi tushunchasi va uning mohiyati haqidagi bilimlarni mustahkamlash; • Davlat hokimiyati tizimining boʻlinish prinsipi va Oʻzbekistonda parlament taraqqiyotining yangi bosqichi toʻgʻrisidagi tasavvurlarni kengaytirish; • Qonun ustuvorligini taʼminlovchi asosiy shartlar. Jinoiy jazolarni liberallashtirish – qonun ustuvorligining muhim sharti ekanligi borasidagi bilimlarni mustahkamlash; • Oʻzbekistonda sud –huquq tizimining isloh etilishi va bu sohada kelgusida bu sohada oldimizga qoʻyilgan vazifalar toʻgʻrisidagi tushunchalarni chuqurlashtirish; • Qonun ustuvorligi tamoyilining Oʻzbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishidagi ahamiyati va bu sohada belgilangan vazifalarni amalga oshirish boʻyicha erishilgan natijalar haqidagi bilimlarni mustahkamlash; • grafikli organayzerlar yordamida muammoni aniqlash, uning yechimini topish boʻyicha amaliy koʻnikmalarni shakllantirish.		• Qonun ustuvorligi tushunchasi va uning mohiyati toʻgʻrisida maʼlumotlar beriladi; • Davlat hokimiyati tizimining boʻlinish prinsipi va Oʻzbekistonda parlament taraqqiyotining yangi bosqichi toʻgʻrisidagi Oʻzbekistonda olib borilayotgan saʼy-harakatlarni tushuntiradi; • Qonun ustuvorligini taʼminlovchi asosiy shartlar. Jinoiy jazolarni liberallashtirish – qonun ustuvorligining muhim sharti ekanligini yoritadi; • Oʻzbekistonda sud –huquq tizimining isloh etilishi va bu sohada amalga oshirilgan faoliyat boʻyicha belgilangan maqsad va vazifalarni toʻliq yoritib beradi; • Qonun ustuvorligi tamoyilining Oʻzbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishidagi ahamiyatini, bu sohada erishilgan natijalarni koʻrsatib beradi. • grafikli organayzerlar yordamida muammoni aniqlash, uning yechimini topish boʻyicha amaliy faoliyatni bajaradi.	
Oʻqitish usullari va texnika		Topshiriqlar – amaliy ishlash uchun, bahs-munozara, , FSMU texnologiyasi, “SWOT - tahlil” texnologiyasi.	
Oʻqitish vositalari:		Maʼruza - matni, manbaalar, adabiyotlar, doska, boʻr.	
Oʻqitish shakllari		Jamoa va guruhlarda ishlash.	
Oʻqitish shart-sharoiti		Texnik vositalar bilan taʼminlangan auditoriya.	
Monitoring va baholash		Ogʻzaki nazorat, savol-javob, oʻz-oʻzini nazorat qilish.	

Seminar mashg'uloti texnologik kartasi

Ish jarayonlari vaqti	Faoliyatning mazmuni	
	O'qituvchi	Talaba
I-bosqich. Mavzuga kirish (10 daqiqa)	1.1. O'quv mashg'uloti mavzusi, maqsad va vazifalarini aytadi (seminar mashg'ulotni o'tkazishda oldindan topshiriq va vazifalar beradi).	Seminar mashg'ulotga tayyorgarlik ko'rib keladi.
	1.2. Ta'lim jarayoni interfaol usullar orqali baxs-munozarali tarzda amalga oshirilishini e'lon qiladi. Talabalarni doira shaklida stollar atrofida 3 guruhga bo'ladi.	Ixtiyoriy ravishda 3 guruhga bo'linadi.
II-bosqich. Asosiy (60 daqiqa)	2.1. Baxs-munozara qoidasi bilan tanishtiradi.	Tanishadilar.
	2.2. Guruhlarga topshiriqlarga tayyorgarlik ko'rish uchun 3 daqiqa, javob berish uchun esa 7 daqiqagacha vaqt beradi.	Reglamentga rioya qiladi.
	2.3. Guruhlarga topshiriqlarni bajarish uchun yordam beradi, baxs-munozarani boshqarib boradi (2-ilova).	Faol qatnashadilar.
	2.4. Guruhlarning javoblarini tinglaydi, baholash mezonlari bilan tanishtiradi, ularni baholaydi (1-ilova)	O'z fikrlarini erkin bildiradilar.
	2.5. Guruhlarga «FSMU» texnologiyasidan foydalanilgan holda: "Davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish" xususida savol bilan murojaat qiladi (3-ilova).	Mustaqil diagrammani har bir guruh to'ldiradi.
	2.6. Topshiriqlarni qo'zlariga tushirib, taqdimotini o'tkazishga yordam beradi. Yagonaxulosa chiqarishga ko'mak beradi va nihoyasida umumlashtiradi.	Taqdimot o'tkazadi. Folib guruhlarni aniqlab, baholaydi.
III-bosqich. Yakuniy (10 daqiqa)	3.1. Ish yakunlarini chiqaradi. Faol talabalarni baholash mezonlari orqali rag'batlantiradi. 3.2. Talabalarga bilimlarni mustaxkamlash uchun savollar beradi (4 ilova).	Eshitadi. Aniqlaydi.

1-ilova

Guruhlarning bilim va ko'nikmalarini baholash mezonlari

<i>Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>I guruh</i>	<i>II guruh</i>	<i>III guruh</i>
1-topshiriq: (2 ball)			
- savol yoritib berildi (1 ball)			
- reglamentga e'tibor qaratildi (0,5 ball)			
- guruh faol qatnashdi (0,5 ball)			
2-topshiriq: (2 ball)			
- muammoaniq echimini topdi (1 ball)			
- mantiqan to'g'ri xulosa chiqarildi (0,5 ball)			
- misollar bilan umumlashtirildi (0,5 ball)			
Jami: (4 ball)			

4 ball – «a'lo»

3 ball – «yaxshi»

2 ball – «qoniqarli»

3,5 – 4 ball – «a'lo»

2,5 – 3 ball – «yaxshi»

1,5 – 2 ball – «qoniqarli».

Kichik guruhlarda ishlash qoidasi

1. Talabalar ishini bajarish uchun zarur bilim va masalalarga ega bo'lmog'i lozim.
2. Guruhlarga aniq topshiriqlar berilmog'i lozim.
3. Kichik guruh oldiga qo'yilgan topshiriqni bajarish uchun yetarli vaqt ajratiladi.
4. Guruhlardagi fikrlar chegaralanmaganligi va tazyiqqa uchramasligi haqida ogohlantirilishi zarur.
5. Guruh ish natijalarini qanday taqdim etishini aniq bilishlari, o'qituvchi ularga yo'riqnoma berishi lozim.
6. Nima bo'lganda ham muloqotda bo'ling, o'z fikringizni erkin namoyon eting.

FSMU texnologiyasi

Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda hamda o'quv jarayonini baxs – munozarali o'tkazishda qo'llaniladi, chunki bu texnologiya talabalarni o'z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o'z fikrini boshqalarga o'tkazishga, ochiq holda baxslashishga hamda shu bilan birga baxslashish madaniyatini o'rgatadi. Tinglovchilarga tarqatilgan oddiy qog'ozga o'z fikrlarini aniq va qisqa holatda ifoda etib, tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi fikrlarni bayon etishga yordam beradi.

F – fikringizni bayon eting
 S – fikringizni bayoniga sabab ko'rsating
 M – ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring
 U – fikringizni umumlashtiring

“Davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish” to'g'risidagi savolni FSMU texnologiyasi yordamida yeching:

Savol	Davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish
(F) – fikringizni bayon eting	
(S) – fikringizni bayoniga sabab ko'rsating	
(M) – ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) – fikringizni umumlashtiring	

Nazorat savollari

1. Ikki palatali milliy parlamentimizni tashkil etish masalasi bo'yicha 2002 yil 27 yanvarda o'tkazilgan referendum yakunlari xaqida fikringizni bildiring.
2. 2007 yilda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidan mamlakat Prezidenti bir vaqtning o'zida ijro etuvchi hokimiyat boshlig'i ekanini belgilaydigan normaning chiqarilishini izoxlang
3. Fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlashda advokatura instituti hamda jinoiy jazolarni liberallashtirishi xaqida so'zlab bering?
4. Davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish sohasida amalga oshirilgan islohotlar haqida gapiring
5. Mahalliy o'zini o'zi boshqarishning demokratik tamoyillari quyidagilardan iborat:

Ma'ruza-anjumanning bahs-munozara shaklida o'tilishini baholash mezonlari

Baholashning ball tizimi	1	Ma'ruzachilar	3	4
		2		
1.Doklad mazmuni (2,5)				
Mavzuga mosligi (1,5)				
Javobning mantiqiy to'g'riligi (0,5)				
Xulosaning to'g'riligi (0,5)				
2.Ma'lumotning taqdim etilishi (0,5)				
Reglamentgaamal qilish (0,5)				
Jami: (3,5)				
Taqrizchilar:				
Dokladga ta'rif (3,0)	1	2	3	4
Dokladning mazmunli jihati (1,2)				
Dokladning sayozligi (1,2)				
3. Reglamentgaamal qilishi (0,6)				
Jami: (3,0)				
Opponent:				
	1	2	3	4
1. Savollar:				
Savollar soni (xar biriga 0,3)				
2. To'ldirish				
Soni (xar biriga 0,2)				
Moxiyatiga ko'ra (0,3)				
Jami: (3,0)				

Qisqa xulosalar

Davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish sohasida mamlakatimizda ikki palatali parlamentning barpo etilishi natijasida Prezident vakolat muddatiningo'zgartirilishi va unga tegishli ayrim vakolatlarning Senat va Bosh vazirga o'tkazildi. 2007 yilda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidan mamlakat Prezidenti bir vaqtning o'zida ijro etuvchi hokimiyat boshlig'i ekanini belgilaydigan norma chiqarib tashlandi, davlat boshqaruvida siyosiy partiyalarning rolini

kuchaytirishga oid, ya'ni Oliy Majlis Qonunchilik palatasidagi siyosiy partiya fraksiyalariga hukumat dasturlariga yoki uning ayrim yo'nalishlariga qo'shilmagan taqdirda o'zini muxolifat deb e'lon qilishi huquqiy jihatdan mustahkamlandi. 2009 yil 1 iyuldan kuchga kirgan "Saylov to'g'risidagi qonun hujjatlarining takomillashtirishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni mazkur yo'nalishdagi islohotlarni yanada chuqurlashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Demak, davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish bo'yicha quyidagi umumiy xulosaga kelish mumkin:

1. Davlat hokimiyatining konstitutsiyaviy bo'linish prinsipi yanada demokratlashtirilmoqda.
2. Markaziy ijro etuvchi hokimiyatning boshqaruv tuzilmalari, ma'muriy organlar vakolatlari, davlatning iqtisodiyotni boshqarishdagi roli kamaytirilmoqda.
3. Boshqaruv soxasidagi markazlashtirish cheklanmoqda.
4. Viloyat, tuman, shaharlardagi mahalliy o'zini o'zi boshqarish idorasi - mahalla tizimi islohoti o'tkazilib, uning roli yanada oshirilmoqda.

Tayanch so'zlar

Prezident, Oliy Majlis, Vazirlar Mahkamasi, Qonunchilik palatasi, Senat, Yuqori palata, davlat hokimiyati, saylov, ekologik harakat, siyosiy partiya.

**6-SEMINAR MASHG'ULOTI: SAYLOV HUQUQI ERKINLIGI –
FUQAROLIK JAMIYATINING SHARTI**

Seminar mashg'ulotini olib borish texnologiyasi

Talabalar soni: 20-25 ta.	O'quv soati – 2 soat.
Mashg'ulot shakli.	Bilimlarni kengaytirish va mustahkamlashga qaratilgan amaliy mashg'ulot.
Seminar mashg'uloti rejasi	1.Saylov tushunchasi va uning demokratik davlatlardagi o'rni. 2.Saylov-demokratiyaning oliy qadriyat sifatida. 3.Saylov tizimlari va saylov texnologiyalari. 4.O'zbekistonda saylov jarayonining o'ziga xos xususiyatlari.
O'quv mashg'ulotining maqsadi: Saylov-ovoz berish yordamida davlat hokimiyatining vakillik organlarini yoki mansabdor shaxsni, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini, jamoat birlashmalarini va boshqalarni bevosita xalqning xohish-irodasiga asoslangan holda, ular tomonidan yoki boshqa organ tomonidan shakllantirish mezoni. Saylovlarning turlari. Saylov prinsiplari: umumiy saylov huquqi; teng saylov huquqi; to'g'ridan-to'g'ri (bevosita) saylash huquqi; yashirin ovoz berish huquqi. Saylovlar-amaldagi huquqiy normalarning demokratik ruhdagi demokratik huquqiy davlatning uzviy belgisi, xalqning xohish – irodasini erkin ifoda etgan, fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtirokining asosiy shakli xaqida bilimini oshirish hisoblanadi.	
Pedagogik vazifalar	O'quv faoliyati natijalari
• talabalarga saylov tushunchasi, saylov texnologiyalari va saylovlarni tashkil etish bosqichlari borasida nazariy bilimlarni o'rgatadi; • saylov turlari va ularni tashkil qilish mexanizmlari borasida tushuncha beradi.	"Saylov" tushunchasi va saylovlarning fuqarolik jamiyatidagi o'rni borasida tushunchalarini bayon qiladi. Saylov turlari va ularni tashkil etish mexanizmini aniqlaydi.

• O'zbekistonda Prezidentlik va Oliy Majlis saylovlarini tashkil etish prinsiplari to'g'risida ko'nikmalarni shakllantiradi; • talabalarga "saylov tamoyillari" va "saylov prinsiplari" mazmunini ochib beradi; • saylov targ'ibotlarini tashkil etishning huquqiy, siyosiy asoslarini bayon qiladi; • Davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish va modernizatsiyalash jarayonida saylov qonunchiligiga kiritilgan o'zgarishlar o'rgatiladi.	Demokratik jamiyatda saylovlarning vazifalari, asosiy tamoyillari borasida xulosalarini aytadi. O'zbekistonda Prezidentlik va Oliy Majlis saylovlarini tashkil etish prinsiplari to'g'risida bayon qiladi. Saylov targ'ibotini olib borish yo'nalishlari borasida bilim va tajribaga ega bo'ladi.
<i>O'qitish usullari-texnikasi</i>	topshiriqlar, amaliy ishlash usuli, suhbat
<i>O'qitish vositalari</i>	tarqatma material, komp'yuter, doska
<i>O'qitish shakllari</i>	individual, guruhda ishlash
<i>O'qitish sharoiti</i>	Jixozlangan auditoriya
<i>Monitoring va baholash</i>	Test, og'zaki savollar, blis-so'rov

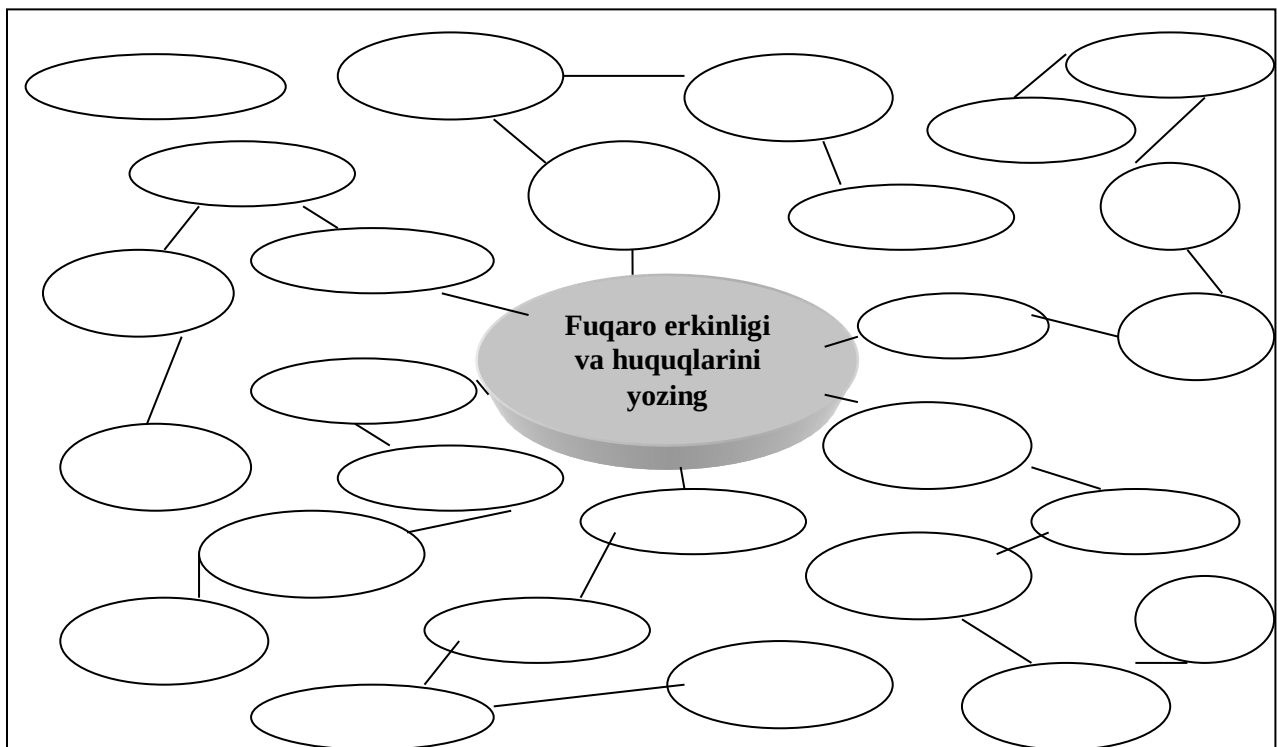
Seminar mashg'uloti texnologik xaritasi

Ish jarayonlari vaqti	Faoliyatning mazmuni	
	O'qituvchi	Talaba
I -bosqich. Mavzuga kirish. (10 daqiqa)	1.1. Seminar mashg'ulot mavzusi, maqsadi va o'quv faoliyati natijalarini aytadi. Dars jarayoni bilimlarni chuqurlashtirishga qaratilgan amaliy mashg'ulot shaklida o'tilishini tushuntiradi	Tinglaydilar. Yozib oladilar.
	1.2.«Klaster» texnikasidan foydalanilgan holda talabalarga, «Fuqaro erkinligi va faolligi bu » degan savol bilan murojaat qiladi. Talabalarni ushbu organayzer orqali faollashtiradi(1-ilova).	O'z fikrlarini bildiradi. Tushunchalar bilan ishlaydi.
	1.3.Talabalarining fikrini umumlash-tirib, ularni 2 ta kichik guruhlariga bo'ladi.	guruhlariga bo'linadi.
	1.4. Talabalarining mashg'ulotdagi faolligini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi (2-ilova).	O'UM ga qaraydilar.
II -bosqich. Asosiy (60 daqiqa)	2.1. Guruhlarga topshiriqlar tarqatadi va ulargatopshiriqlarni bajarishi uchun yordam beradi. Manbalardan foydalanishga imkon yaratadi. Har bir guruh qaysi mavzuni keng yoritib berishi va taqdim etishi kerakligini tushuntiradi (3-ilova).	Faol qatnashadilar.
	2.2. Har bir guruh topshiriqlarini vatman-qofozlarga tushirib, taqdimotini o'tkazishga yordam beradi, izohlaydi, bilimlarini umumlashtiradi, xulosalarga alohida e'tibor qaratadi. Topshiriqlarning bajari lishini qay darajadato'g'ri ekanligini diqqat bilan tinglaydi.	Ishning taqdimotini o'tkazadilar, xulosa chiqaradilar. Baholaydilar.

	2.4. Har bir guruh topshiriqlarni qog'ozlarga tushirib, taqdimotini o'tkazishda yordam beradi. Yagona xulosa chiqarishga ko'mak beradi va nihoyasida umumlashtiradi.	G'olib guruhlarni aniqlab, baholaydi.
III- bosqich. Yakuniy (10 daqiqa)	3.1. Ish yakunlarini chiqaradi. Faol talabalarni baholash mezoni orqali rag'batlantiradi.	Eshitadi. Aniqlaydi.
	3.2. Talabalar bilimlarini chuqurlash-tirish maqsadida mustaqil ishlash uchun topshiriqlar beradi: (4-ilova).	O'UM ga qaraydi.

1-ilova

KLASTER Fuqaro erkinligi va faolligi

Klasterni tuzish qoidalari

1. Topshiriqni diqqat bilan o'qib chiqing.
2. Fikrlarni tarmoqlantirish jarayonida paydo bo'lgan har bir fikrni yozing.
3. Imlo xatolar va boshqa jihatlarga e'tibor bermang.
4. Belgilangan vaqt tugamaguncha yozishni to'xtatmang, fikringizni jamlashga harakat qiling.
5. Fikrlarni chegaralamang, ular o'rtasida o'zaroaloqadorlikka e'tibor qarating.

Guruhlarning mashg'ulotdagi faolligini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari

Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari	1-guruh	2-guruh
1-topshiriq: (1,5 ball)		
- mavzu yoritib berildi (0,5 ball)		
- aniq va mantiqan to'g'ri bayon etildi (0,5 ball)		
- guruh faol qatnashdi (0,5 ball)		
2-topshiriq: (1,5 ball)		
- aniq xulosa chiqarildi (0,5 ball)		
- misollar keltirildi (0,5 ball)		
- reglamentga e'tibor qaratildi (0,5 ball)		
Jami: (3 ball)		

0,5 ball – «a'lo».

0,4 ball – «yaxshi».

0,3 ball – «qoniqarli».

2,5 – 3 ball – «a'lo».

1,9 – 2,4 ball – «yaxshi».

2,3 – 1,8 ball – «qoniqarli».

Muammoli savol

Ijtimoiy-siyosiy fanlarda va falsafada individlar erkinligi va ular irodasining erkinligi bir-biriga o'xshash tushunchalar deb qabul qilinadi. Buning asosiy sabablaridan biri, huquqning o'zi odamlar erkinligining alohida shakli, ya'ni ular irodasining erkinligi ekanligi bilan belgilanadi degan xulosa qilish mumkinmi?

1-guruh.

Fuqaro huquqlarini ta'minlashda insonning tabiiy huquqlarini e'tiborga olish muhim ahamiyatga egadir degan fikrni izohlang.

2-guruh

Fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda fuqarolik jamiyati institutlarining o'zni beqiyosdir degan fikrni izohlang.

Mustaqil ishlash uchun topshiriqlar

1. Mustaqillik davrida O'zbekistonda inson huquqlarini himoya qilish va ularni ta'minlashning huquqiy asoslari haqida gapirib bering?
2. O'zbekistonda fuqarolar ijtimoiy faolligini o'sib borishi ularning mamlakat davlat organlariga bo'lgan saylovlar ishtirokidagi o'rni haqida so'zlab bering?
3. XX asr 90-yillarning oxiri – yangi asr boshlaridagi siyosiy islohotlarning muhim ahamiyati haqida o'z fikringizni bayon eting?
4. Fuqarolarning siyosiy madaniyati va faolligini oshirishda ularning siyosat va hokimiyatga nisbatan shaxsiy munosabatlarini bildirishlari haqidafikringizni bayon eting.

Qisqa xulosalar

Fuqarolik tushunchasi jamiyatning hozirgi davrigacha, yani huquqiy davlat tomonidan katta yo'lni bosib o'tdi. U jamiyatning demokratik rivojlanishida qo'lga kiritilgan ulkan yutuqlardan biri. Xulosa qilib aytganda, insoniyat borliqni va ijtimoiy hayotda erkinlikni ifodalashning huquqdan tashqari biron-bir shaklini hozirgacha kashf etmagan. Odamlar o'z darajasida erkindirlar va erkinligi darajasida tengdirlar.

Insonning fuqarolik (shaxsiy), siyosiy-iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari amalga oshish yo'nalishlaridan kelib chiqib, negativ va pozitiv huquqlar sohalariga bo'linadi. Ularning ichida fuqarolik huquqlari insonning tabiiy, asos bo'luvchi negativ huquqlari doirasiga kiradi. Fuqaro erkinligini ta'minlash uning burchlari bilan mustahkam bog'langandagina, real voqelikka aylanadi.

Fuqarolik jamiyati barpo etishda fuqarolarning ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etishi eng muhim omillardan biri hisoblanadi.

Tayanch so'zlar

Fuqaro erkinligi, fuqaro, fuqarolik tushunchasi, fuqarolik jamiyati, fuqaro huquqlari va erkinliklari tushunchasi, mustaqillik, demokratiya, fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligi, fuqarolarning huquqiy madaniyati, siyosiy institutlar, zamonaviy jamiyat, fuqarolarning tengligi tushunchasi, Konstitutsiyada fuqaro erkinligi.

7-SEMINAR MASHG‘ULOTI: KORRUPSIYAGA QARSHI KURASH – FUQAROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR SHARTI

Seminar mashg‘ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni: 20-25ta		Vaqt: 2 soat
Mashg‘ulot shakli		Konferension amaliy mashg‘ulot
Seminar rejasi	1.Korrupsiya tushunchasi va uning ijtimoiy ildizlari. 2.Korrupsiya ga qarshi kurashning huquqiy asoslari: milliy qonunchilik va xorijiy tajriba 3.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev korrupsiya va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash haqida. 4.O‘zbekistonda korrupsiya va jinoyatchilikning shakllanishi hamda unga qarshi kurash borasida amalga oshirilayotgan tadbirlar	
Mashg‘ulotning maqsadi: jamiyat hayotini sohalarini erkinlashtirish va demokratlashtirish xususida ma’lumot berish.		
Pedagogik vazifalar:		O‘quv faoliyati natijalari:.
▪ Korrupsiya tushunchasi va uning ijtimoiy ildizlari.bo‘yicha tushunchalarni mustahkamlash; ▪ Korrupsiya ga qarshi kurashning huquqiy asoslari: milliy qonunchilik va xorijiy tajriba chuqur tushuntirish; ▪ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev korrupsiya va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash haqida tushunchalarni mustahkamlash va chuqurlashtirish. O‘zbekistonda korrupsiya va jinoyatchilikning shakllanishi hamda unga qarshi kurash borasida amalga oshirilayotgan tadbirlarini yoritadi.		▪ Korrupsiya tushunchasi va uning ijtimoiy ildizlari.bo‘yicha bilimlarni mustahkamlaydilar; ▪ Korrupsiyaga qarshi kurashning huquqiy asoslari: milliy qonunchilik va xorijiy tajribalarini keng va atroflicha o‘rganadilar; ▪ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev korrupsiya va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash haqida tushunchalarga ega bo‘ladilar. O‘zbekistonda korrupsiya va jinoyatchilikning shakllanishi hamda unga qarshi kurash borasida amalga oshirilayotgan tadbirlarini bilib olishadi.
O‘qitish usullari va texnika		Aqliy hujum, bahs-munozara, blis-so‘rov.
O‘qitish vositalari:		Ma’ruza - matni, markerlar, qofozlar, doska, bo‘r.
O‘qitish shakllari		Jamoa va guruhlarda ishlash.
O‘qitish shart-sharoiti		Texnik vosita bilan ta’minlangan xona.
Monitoring va baholash		Og‘zaki nazorat, savol-javob, o‘z-o‘zini nazorat qilish.

Seminar mashg'uloti texnologik xaritasi

Ish jarayonlari vaqti	Faoliyatning mazmuni	
	<i>o'qituvchi</i>	<i>Talaba</i>
<i>Tashkiliy bosqich. (3 daqiqa)</i>	1.1. Mashg'ulot mavzusi bo'yicha doklادلarning mavzularini beradi (1-ilova). 1.2. Berilgan mavzularning fanni o'zlashtirishdagi dolzarbligini tushuntiradi. 1.3. Ma'ruzani o'rganish uchun adabiyotlar ro'yxatini tavsiya qiladi. 1.4. Doklad mavzularini hamda har bir mavzu bo'yicha opponent va taqrizchilarning erkin tanlovini tashkil etadi. 1.5. Dokladchilarga tanlangan referat bo'yicha reja tuzish vazifasini beradi. Ularga maslahatlar o'tkazadi. 1.6. Guruhdagi qolgan talabalarga ma'ruza matnini o'rganib dokladchilar uchun savollar tuzishni vazifa qiladi (2-ilova). 1.7. Baholash tizimi bilan opponent va taqrizchilarni tanishtiradi. Dokladchilar bilan chiqish shakli va reglamentni muhokama qiladi (3-ilova). 1.8. Referatlar mazmuni bilan tanishtiradi	Ma'ruzaga tayyorlanadi. Opponent va retsenzentlar dokladchilarga birikadi. Ma'ruza matnini o'rganadi, savollar tuzadi. Tanishadi
<i>1 bosqich. O'quv mashg'ulotga kirish (5 daqiqa)</i>	1.1 Mavzuni va uning maqsadi, rejalashtirilgan o'quv natijalarni ta'kidlaydi. 1.2 Ma'ruza-anjumanni baxs-munozara shaklida o'tilishini e'lon qiladi va baholash mezonlarini ekranga chiqarib qo'yadi (4-ilova).	Tinglaydi Tinglaydi
<i>2 boskich. Informatsion (axborot) (60 daqiqa)</i>	2.1. Dokladchilarning chiqishlarini tashkil etadi. 2.2. Doklad mazmuni bo'yicha kollektiv muxokamani tashkil etadi va ilg'or talabalar bilan kollektiv muxokama jarayonini yo'naltiradi. - savollar beradi (2-ilova) -dokladning asosiy qismlarini aniqlashtiradi. -dokladda aytilgan gaplarga qiziqish uyfatadi. -doklad mazmuniga aloxida e'tibor qaratadi. -doklادلarning e'tiborli joylarida ularni to'xtatadi va kollektiv muxokamani tashkil etadi. -har bir doklad qisqacha umumlashtiriladi.	2.1. Talaba dokladini o'qiydi. Taqrizchi dokladning yutuq va kamchiliklarini aytadi. Opponentlar o'z fikrlarini bildirib savollar beradi. 2.2. Talabalar doklad mazmunini muhokama qiladi, baxslashadilar. 2.3 Munozaralarni ekspertlar baholaydi.
<i>3 bosqich. Yakuniy bosqich (12 daqiqa)</i>	3.2. Mavzu bo'yicha umumiy xulosa qiladi. 3.2. Talabalarga baholash natijasini e'lon qiladi. Natijalarga izox beradi. 3.3. O'zini-o'zi nazorat qilish uchun savollar beradi (5-ilova).	Ekspertlar: 1. Dokladchilar, opponentlar va retsenzentlarning faoliyatiga baho beradilar.

1-ilova

Dokladlar mavzusi

1. Birinchi Prezident I.A.Karimovning “O‘zbekiston- bozor munosabatlariga o‘tishning o‘ziga xos yo‘li” asarida bayon etilgan islohot tamoyillari.
2. Bozor iqtisodiyotining mohiyati va asosiy belgilari.
3. Fuqarolik jamiyatida iqtisodiy hayotni erkinlashtirish tushunchasi va mazmuni.
4. Ma’muriy islohotlar va iqtisodiy taraqqiyot.
5. Tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligi.

2-ilova

Bahs munozara savollari

1. O‘zbekistonda jamiyat hayoti sohalarini erkinlashtirish va modernizatsiyalashning maqsadi
2. Iqtisodiy hayotni erkinlashtirishning fuqarolik jamiyati qurishdagi ahamiyati nimalardan iborat?
3. Jamiyatning siyosiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini, iqtisodiyotini erkinlashtirishning bog‘liqligini isbotlang.
4. Erkin iqtisodiyot tamoyillari nima va ular qanday joriy etiladi?

3- ilova

Reglament vaqti:

Doklad uchun – 5 daqiqa

Taqrizchilarga – 2 daqiqa

Opponentlarga – 1-3 daqiqa

Kollektiv muxokama – 5-10 daqiqa

4- ilova

Ma’ruza-anjumanining baxs-munozara shaklida o‘tilishini baholash mezonlari

Baholashning ball tizimi	1	Ma’ruzaachilar 2	3	4
1.Doklad mazmuni (2,5)				
Mavzuga mosligi (1,5)				
Javobning mantiqiy to‘g‘riligi (0,5)				
Xulosaning to‘g‘riligi (0,5)				
2. Ma’lumotning taqdim etilishi (0,5)				
Reglamentga amal qilish (0,5)				
Jami: (3.5)				
Taqrizchilar:				
Dokladga ta’rif (3,0)		2		

Dokladning mazmunli jixati (1,2)				
Dokladning sayozligi (1,2)				
3. Reglamentga amal qilishi (0,6)				
Jami: (3,0)				
Opponent:				
		2		
1. Savollar:				
Savollar soni (har biriga 0,3)				
2. To'ldirish				
Soni (har biriga 0,2)				
Mohiyatiga ko'ra (0,3)				
Jami: (3,0)				

Qisqacha xulosalar.

Mustaqillik yillarida iqtisodiyotimizda ulkan o'zgarishlar bo'ldi. Mamlakatimiz don va yoqilg'i mustaqilligiga erishdi. Yalpi o'sish darajasi 2008 yil 9,0 foizga o'sdi. Iqtisodiyotning deyarli barcha tarmoqlari va sohalari jadal va izchil rivojlanmoqda, mulk shakllarining xilma - xilligiga erishilgani, mamlakatimiz jahon iqtisodiyotining tarkibiy qismiga aylanganida namoyon bo'lmoqda.

Birinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining XIV sessiyasida Oliy majlis Qonunchilik palatasi va Senatning qushma majlisida Prezident I.A.Karimov ma'ruzasida milliy iqtisodiyotni har tomonlama erkinlashtirish bo'yicha belgilangan vazifalar, shuningdek, mamlakatimizda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirish 2008 yilda mamlakatni ijtimoiy - iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2009 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlari ma'ruzasida Prezidentimiz tomonidan belgilab berilgan ustuvor yo'nalishlariga tegishli vazifalar o'zini amaliy namoyon etib bormoqda.

Tayanch so'zlar

Jamiyat hayoti sohaslarini erkinlashtirish va modernizatsiyalash, Siyosiy sohani erkinlashtirish, Iqtisodiy hayotni erkinlashtirish, bozor iqtisodiyoti, bozor munosabatlari, bozor infratuzilmasi, bozor qonunlari, valyuta, valyuta kursi, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor, investitsiya, konvertatsiyalangan valyuta, kichik biznes va tadbirkorlik, ko'p ukladli iqtisodiyot, mulk shakllari, milliy valyuta, chet el investitsiyalarini jalb etish, raqobatchilik.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Iqtisodiy hayotni erkinlashtirish tushunchasining mohiyati qanday, mazmuni nimadan iborat?
2. Bozor iqtisodiyoti islohotlarini chuqurlashtirish siyosatining yangi bosqichi birinchi chaqiriq Oliy Majlisning XIV sessiyasida milliy iqtisodiyotni har tomonlama erkinlashtirish bo'yicha belgilangan aniq chora-tadbirlar majmuini amalga oshirishdan boshlandi. Ushbu chora - tadbirlar qaysilar?
3. Kichik biznes va tadbirkorlikning taraqqiy etishi qanday ustuvorliklarga ega?

8-SEMINAR MASHG‘ULOTI: O‘ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATINI BARPO ETISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Seminar mashg‘ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni 20-25 ta		Vaqt 2 soat
Mashg‘ulot shakli		Individual topshiriqlarni bajarishgaasoslangan amaliy mashg‘ulot
Amaliyot rejasi	1.Fuqarolik jamiyati qurishga doir institutsional o‘zgarishlar. 2.«Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari» konseptual tamoyil va uning mohiyati. 3.Fuqarolik jamiyatini shakllantirishda davlatning bosh islohotchilik o‘rni. 4.O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish istiqbollari.	
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi:fuqarolik jamniyati shakllanishidamahalla va fuqarolarniig o‘zini-o‘zi boshqarish organlari, fuqarolik jamniyatini barpo etishda nodavlat va jamoat birlashmalarining o‘rnini keng vaatroflicha tushuntirish		
Pedagogik vazifalar:		O‘quv faoliyati natijalari:
▪ Fuqarolik jamiyati qurishga doir institutsional o‘zgarishlarini atroflicha tushuntirish; «Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari» konseptual tamoyil ▪ va uning mohiyatini mustahkamlash va kengaytirish; ▪ Fuqarolik jamiyatini shakllantirishda davlatning bosh islohotchilik o‘rnini mustahkamlash va kengaytirish; ▪ O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish istiqbollari bo‘yicha bilimlarni mustahkamlash va kengaytirish.		▪ Fuqarolik jamiyati qurishga doir institutsional o‘zgarishlarini keng vaatroflicha tushunib oladilar; «Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari» konseptual tamoyilini mustahkamlaydilar va kengaytiradilar; ▪ Fuqarolik jamiyatini shakllantirishda davlatning bosh islohotchilik o‘rnini mustahkamlaydilar va kengaytiradilar; ▪ O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish istiqbollari bo‘yicha bilimlarni mustahkamlaydilar va kengaytiradilar.
O‘qitish usullari -texnikasi		topshiriqlar, amaliy ishlash usuli, suhbat
O‘qitish vositalari		tarqatma material, komp’yuterlar, doska
O‘qitish shakllari		individual, kollektiv
O‘qitish shart-sharoitlari		Texnik vositalar bilan ta’minlangan o‘quv xona.
Monitoring va baholash		Kuzatish, og’zaki nazorat, yozma nazorat, savol-javobli so‘rov, o‘quv topshiriq.

Seminar mashg‘ulotning texnologik kartasi

Ish bosqich-lari	Faoliyatning mazmuni	
	O‘qituvchi	Talaba
1-bosqich. Mavzuga	1.1. O‘quv mashg‘uloti 1-2 savollar maqsadi vao‘quv faoliyati natijalarini aytadi.	Mavzuni yozib oladi.

<i>kirish.</i> <i>(10 daqiqa)</i>	1.2. Tinglovchilarning mashg'ulotdagi faoliya tini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi (1-ilova).	Yozib oladilar.
	1.3. Mavzu bo'yicha tayyorlangan topshiriqlarni tarqatadi.	Tanishadilar
	1.4. Savollar berib suhbat tarzida tinglovchilar bilimlarini jonlantiriladi (3-ilova).	
2 -bosqich. Asosiy bo'lim. <i>(60 daqiqa)</i>	• Talabalarining tayyorlagan ma'ruza va ma'lu motlari bilan chiqishini tashkil qiladi; • Material mazmunan rivojlanishini diqqat bilan kuzatib boradi; • Zarurat tufilganda mu'ruzachini bir necha daqiqa to'xtatib qo'yib, bayon etilgan materiallarni muhokama qiladi, ma'ruzani jamoaviy munozaraga aylantiradi. Ma'ruza mazmunini jamoaviy tarzida muhokamasini uyushtiradi: • Aktiv muhokama jarayoniga talabalarni jalb qiladi; • savollar beradi; • nasihat beradi; • ma'ruza asosiy jihatini aniqlashtiradi; • aytilgan fikrlarga qiziqish oltiradi. Har bir ma'ruza muhokamasi qisqacha umumlashtiriladi va umumlashtirish natijasi ma'ruzachi vaopponentlarga qo'yilgan ballarni hisobga olish orqali yakunlanadi. (2-ilova)	Individual tarzda o'z komp'yuterlarida bajaradilar Natijani tahlil qiladilar.
3-bosqich Yakunlovchi <i>(10 daqiqa)</i>	3.1. <i>Seminarni yakun qilish.</i> • Seminar mashg'uloti mavzusi mazmuniga yakun yasaladi; • qisqacha asosiy jihatlari ajratib ko'rsatiladi; • muhokama jarayonida savollarga berilgan javoblar mazmuniga xulosa qilinadi; • ma'ruzachi vaopponentlarning tayyorgarlik darajasi, muhokama jarayonidagi aktivligi baholanadi; • ma'ruzachi vaopponentlarga qo'yilgan ballar jamlanadi va e'lon qilinadi; • seminar mashg'uloti natijaviyligiga umumiy baho beriladi; • kelgusi seminar mashg'uloti maqsadi aniqlanadi.	Savollar beradilar.
	3.2. <i>Mavzu maqsadiga erishishdagi tinglovchilar faoliyati tahlil qilinadi va baholanadi.</i>	
	3.3. <i>Kurs bo'yicha bilimlarini chuqurlashtirish uchun adabiyotlar takdim etadi</i>	Yozib oladilar.
	3.4. <i>Mavzu va kurs bo'yicha mustaqil bajarish uchun mavzular ro'yhati bilan tanishtiradi.</i>	Yozib oladilar.

Seminar mashg'ulotida o'quvchilar faoliyati ko'rsatkichini baholash mezonlari

Reyting bo'yicha seminar mashg'ulotlari:

86-100%/2 ball – a'lo.
 63-85%/1,7 ball – yaxshi.
 40-62%/1,2 ball – qoniq.

Ma'ruzachilarni baholash mezonlari jadvali

Baholar	Ma'ruzaning to'liqlik darajasi: yangiligi va aktualligi	Foydalanilgan texnik vositalar	Ma'lumot berishda foydalanilgan ma'lumot manbai	Vaqt	Jami
Ball hisobida	0,8	0,6	0,33	0,33	2
% da	40	30	15	15	100

Opponentlarni baholash mezonlari jadvali

F.I.SH.	Baholar	Ma'ruzaga qo'shimcha	Munozarada ishtiroki	Ma'ruzani baholashda amaliy yondashuv (tanqidiy ko'z bilan qarash qobiliyati)	Savollar		Jami
					Soni	Sifati	
	Ball hisobida	0,4	0,2	0,6	0,8		2
	% da	20	10	30	40		100

Munozara qatnashchilari	Savollar (har biriga 0,1)	Amalda (0,3)	Qo'shimcha (har biriga 0,2)	Jami

Taqrizchilarni baholash mezonlari jadvali

Taqrizchi	Ma'lum qilingan ijobiy jihatlari soni (har bir to'g'ri javobga 1 balldan)	Jami ballar
F.I.SH.		
F.I.SH.		
F.I.SH.		
F.I.SH.		

Jadval yakunida ma'ruzachi vaopponentlar yifgan ballar bilan to'ldiriladi, umumlashtiriladi, mashg'ulot o'qituvchisi yoki taklif qilingan ekspertlari yordamida yakuniy natija e'lon qilinadi.

Ushbu mashg'ulot har bir o'quvchini, mustaqil tarzda o'quv jarayoniga tayyorlashga mo'ljallangan va shu tariqa bu tarzda mashg'ulotlarni o'tkazish unumdorligiga erishiladi

2- ilova

Munozara qatnashchisiga eslatma

- 1- Munozara munosabatni oydinlashtirishmas, balki muammoni echish usuli sanaladi.
- 2- Boshqalarga ham imkoniyat berish uchun juda ko'p uzoq so'zlamagin.
- 3- Fikrlaring maqsadga yo'nalishi uchun har bir so'zni o'ylab gapir, hayajoningni nazorat qil.
- 4- Opponent ahvolini tushunishga harakat qil va unga nisbatan hurmat nuqtai nazaridan munosabatda bo'l.
- 5- Opponent tomonidan aytilgan fikrga nisbatan aniqroq e'tiroz qil, uning fikrini o'zgartirma va chalkashtirma.

Munozarani o'tkazish tartibi va vaqti

Boshlovchi ma'ruza mavzuni e'lon qiladi va ma'ruzachiga so'z beradi.
Ma'ruza 5 daqiqa davom etadi.
Taqrizchi so'zga chiqadi – 2 min.
Ma'ruza mavzusi bo'yicha opponent o'z fikrini ilgari suradi – 1-3 min.
Jamoaviy munozara – 5-10 min.

3- ilova

Jonlantirish savollari

1. Mahalliy davlat hokimiyati ayrim vakolatlari o'zini-o'zi boshqarish organlariga qanday asosda o'tkazilmoqda?
2. Mahalla – demokratiya maktabi.
3. Mamlakatimizda qanday mahalliy o'zini- o'zi boshqarish shakllari mavjud?
4. Fuqarolik jamiyatini qurishda mahallaning roli.
5. O'zbekistonda fuqarolik jamnityati shakllanishida mahalla va fuqarolarning o'zini- o'zi boshqarish organlarining o'rni qanday?
6. Mahalliy davlat hokimiyati asoslari.

Qisqacha xulosalar

Kishilarning tarixan shakllangan, oiladan keyingi birligi–bu mahalladir. Har qaysi inson, har qaysi xonadon hayotida, davlat va jamiyat boshqaruvida, odamlarning boshini qovushtirish, turar - joylarda tartib- intizomni mustahkamlashda, o'zini - o'zi boshqarish tizimini joriy qilishda mahallaning roli, ahamiyati va mohiyati kundan -

kungaoshib bormoqda. SHu bilan mahallaning hayotimizdagi mavqei yuksak, uning qonuniy, huquqiy asoslari har tomonlama mustahkam bo‘lib rivoj topsa, bu idorani jamiyatimiz siyosiy–iqtisodiy va ma’naviy hayotining ajralmas bir qismi, quyi boshqarish tizimi sifatida nechog‘li kuchaytirsak, buning uchun barcha moddiy - moliyaviy sharoitlarni tashkil qilsak jamiyat o‘z oldiga qo‘ygan maqsadga erishadi.

Tayanch so‘zlar

Mahalliy o‘zini–o‘zi boshqarishning asosiy belgilari, mahalla boshqaruv shakli, munitsipalitet, shaharcha ichidagi shaharcha, «Mahalla hayriya jamg‘armasi», mahalla fuqarolar yig‘inlari, «Obod mahalla yili». Siyosiy partiya, ko‘ppartiyaviylik, muxolifat, ko‘pg‘oyalik, xalq harakatlari, rasmiy va norasmiy harakatlar, tashkilotlar, uyushmalar, birlashmalar, fuqarolik jamiyati, kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari, kuchli davlat, kuchli jamiyat, nodavlat, notijorat tashkilotlari, jamoat birlashmalari.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Aytingchi, G‘arbda mahalliy o‘z–o‘zini boshqarish organlari qanday nomlanadi?
2. Mahalliy o‘zini–o‘zi boshqarish organlari qanday saylanadi va uning vakolatlari qanday?
3. Siz “Obod mahalla” deganda qanday munosabatlar hukmron bo‘lgan joylarni tasavvur etasiz?
4. Fuqarolik jamiyatini qurishda mahallaning roli qanday?

9-SEMINAR: MASHG‘ULOTI: O‘ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Seminar mashg‘ulotini olib borish texnologiyasi

Talabalar soni: 20-25 ta		Vaqt: 2 soat
Mashgʻulot shakli		Munozarali seminar mashgʻuloti
Mashgʻulot rejasi	1. Fuqarolik jamiyati va uning institutlari. 2. Fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirishning huquqiy asoslari. 3. Fuqarolik jamiyati institutlarini yanada rivojlantirish – dolzarb vazifa. 4. Siyosiy partiyalar fuqarolik jamiyati asosiy instituti sifatida.	
Mashgʻulotning maqsadi: Oʻzbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi va rivojlanishi haqida bilimlarni mustahkamlash.		
Pedagogik vazifalar:		Oʻquv faoliyati natijalari:
▪ Fuqarolik jamiyati va uning institutlari haqida maʼlumot berish; ▪ Fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirishning huquqiy asoslari toʻgʻrisida maʼlumot berish; ▪ Fuqarolik jamiyati institutlarini yanada rivojlantirish – dolzarb vazifa ekanligi toʻgʻrisida maʼlumot berish; ▪ Siyosiy partiyalar fuqarolik jamiyatining asosiy instetuti ekanligi bilan tanishtirish.		▪ Fuqarolik jamiyati va uning institutlari haqida maʼlumotga ega boʻladilar; ▪ Fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirishning huquqiy asoslari haqida maʼlumotga ega boʻladilar; ▪ Fuqarolik jamiyati institutlarini yanada rivojlantirish – dolzarb vazifa ekanligi toʻgʻrisida maʼlumotga ega boʻladilar; ▪ Siyosiy partiyalar fuqarolik jamiyatining asosiy instituti ekanligi bilan tanishadilar.

<i>O'qitish usullari va texnika</i>	Topshiriqlar – amaliy ishlash uchun, bahs-munozara, , FSMU texnologiyasi, “SWOT - tahlil” texnologiyasi.
<i>O'qitish vositalari:</i>	Ma'ruza - matni, manbaalar, adabiyotlar, doska, bo'r.
<i>O'qitish shakllari</i>	Jamoa va guruhlarda ishlash.
<i>O'qitish shart-sharoiti</i>	Texnik vositalar bilan ta'minlangan auditoriya.
<i>Monitoring va baholash</i>	Og'zaki nazorat, savol-javob, o'z-o'zini nazorat qilish.

Seminar mashg'ulotining texnologik xaritasi

<i>Ish jarayonlari vaqti</i>	Faoliyatning mazmuni	
	O'qituvchi	Talaba
I -bosqich. Mavzuga kirish (10 daqiqa)	1.1. O'quv mashg'uloti mavzusi, maqsad va vazifalarini aytadi (seminar mashg'ulotni o'tkazishda oldindan topshiriq va vazifalar beradi).	Seminar mashg'ulotiga tayyorgarlik ko'rib keladi.
	1.2. Ta'lim jarayoni interfaol usullar orqali bahs-munozarali tarzda amalga-oshirilishini e'lon qiladi. Talabalarni doira shaklida stollar atrofida 3 guruhga bo'ladi.	Ixtiyoriy ravishda 3 guruhga bo'linadi.
II -bosqich. Asosiy (60 daqiqa)	2.1. Bahs-munozara qoidasi bilan tanishtiradi.	Tanishadilar.
	2.2. Guruhlarga topshiriqlarga tayyorgarlik ko'rish uchun 3 daqiqa, javob berish uchun esa 7 daqiqagacha vaqt beradi.	Reglamentga rioya qiladi.
	2.3. Guruhlarga topshiriqlarni bajarish uchun yordam beradi, bahs-munozarani boshqarib boradi (2-ilova).	Faol qatnashadilar.
	2.4. Guruhlarning javoblarini tinglaydi, baholash mezonlari bilan tanishtiradi, ularni baholaydi (1-ilova)	O'z fikrlarini erkin bildiradilar.
	2.5. Guruhlarga «FSMU» texnologiyasidan foydalanilgan holda: “Fuqarolik jamiyati – demokratik davlat asosi” xususida savol bilan murojaat qiladi (3-ilova).	Mustaqil diagrammani har bir guruh to'ldiradi.
	2.6. Topshiriqlarni qo'fzlarga tushirib, taqdimotini o'tkazishga yordam beradi. Yagona xulosa chiqarishga ko'mak beradi va nihoyasida umumlashtiradi.	Taqdimot o'tkazadi. G'olib guruhlarini aniqlab, baholaydi.
III - bosqich. Yakuniy (10 daqiqa)	3.1. Ish yakunlarini chiqaradi. Faol talabalarni baholash mezonlari orqali rag'batlantiradi. 3.2. Talabalarga bilimlarni mustahkamlash uchun savollar beradi (4 ilova).	Eshitadi. Aniqlaydi.

1-ilova**Guruhlarning bilim va ko‘nikmalarini baholash mezonlari**

<i>Topshiriqlar, baholash ko‘rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>1- guruh</i>	<i>2-guruh</i>	<i>3- guruh</i>
1-topshiriq: (2 ball)			
- savol yoritib berildi (1 ball)			
- reglamentga e‘tibor qaratildi (0,5 ball)			
- guruh faol qatnashdi (0,5 ball)			
2-topshiriq: (2 ball)			
- muammo aniq yechimini topdi (1 ball)			
- mantiqan to‘g‘ri xulosa chiqarildi (0,5 ball)			
- misollar bilan umumlashtirildi (0,5 ball)			
Jami: (4 ball)			

4 ball – «a’lo»

3,5 – 4 ball – «a’lo»

3 ball – «yaxshi»

2,5 – 3 ball – «yaxshi»

2 ball – «qoniqarli»

1,5 – 2 ball – «qoniqarli».

2- ilova**FSMU texnologiyasi**

Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda hamda o‘quv jarayonini baxs – munozarali o‘tkazishda qo‘llaniladi, chunki bu texnologiya talabalarni o‘z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o‘z fikrini boshqalarga o‘tkazishga, ochiq holda baxslashishga hamda shu bilan birga baxslashish madaniyatini o‘rgatadi. Tinglovchilarga tarqatilgan oddiy qog‘ozga o‘z fikrlarini aniq va qisqa holatda ifoda etib, tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi fikrlarni bayon etishga yordam beradi. F – fikringizni bayon eting S – fikringizni bayoniga sabab ko‘rsating M – ko‘rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring U – fikringizni umumlashtiring

“Fuqarolik jamiyati – demokratik davlat asosi” ekanligi to‘g‘risidagi savolni FSMU texnologiyasi yordamida yeching:

Savol	Fuqarolik jamiyati – demokratik davlat asosi
(F) – fikringizni bayon eting	
(S) – fikringizni bayoniga sabab ko‘rsating	
(M) – ko‘rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) – fikringizni umumlashtiring	

3-ilova**Nazorat savollari**

1. Fuqarolik jamiyati nima? 2. Fuqarolik jamiyati institutlariga nimalar kiradi?
--

3. Fuqarolik jamiyati institutlarini huquqiy asoslari qaysi qonunlarda yoritilgan?
4. O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan siyosiy partiyalar to'g'risida ma'lumot bering?
5. O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan siyosiy partiyalarning dasturlari to'g'risida ma'lumot bering?

Tayanch so'zlar

Fuqarolik jamiyati, fuqarolik jamiyati institutlari, jamiyati, partiya, siyosiy partiya, jamoatchilik nazorati

Nazorat va muhokama uchun savollar.

1. Fuqarolik jamiyati nima?
2. Fuqarolik jamiyati institutlariga nimalar kiradi?
3. Fuqarolik jamiyati institutlarini huquqiy asoslari qaysi qonunlarda yoritilgan?
4. O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan siyosiy partiyalar to'g'risida ma'lumot bering?
5. O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan siyosiy partiyalarning dasturlari to'g'risida ma'lumot bering?

10-SEMINAR MASHG'ULOTI: AXBOROT SOHASINI ISLOH QILISH, AXBOROT VA SO'Z ERKINLIGINI TA'MINLASH

Seminar mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

Talabalar soni: 20-25 ta		Vaqti: 2 soat	
Mashgʻulot shakli		Munozarali seminar mashgʻuloti	
Mashgʻulot rejası	1. Axborot sohasini isloh qilish, axborot va soʻz erkinligini taʼminlash. 2. Axborot sohasida qonunchilik tizimi. 3. Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari.		
Mashgʻulotning maqsadi: Axborot sohasini isloh qilish, axborot va soʻz erkinligini taʼminlash haqida bilimlarni mustahkamlash.			
Pedagogik vazifalar:		Oʻquv faoliyati natijalari:	
▪ Axborot sohasini isloh qilish, axborot va soʻz erkinligini taʼminlash haqida maʼlumot berish; ▪ Axborot sohasida qonunchilik tizimi toʻgʻrisida maʼlumot berish; ▪ Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari toʻgʻrisida maʼlumot		▪ Axborot sohasini isloh qilish, axborot va soʻz erkinligini taʼminlash haqida maʼlumotga ega boʻladilar; ▪ Axborot sohasida qonunchilik tizimi haqida maʼlumotga ega boʻladilar; ▪ Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari toʻgʻrisida maʼlumotlarga ega boʻladilar.	

berish.	
<i>O'qitish usullari va texnika</i>	Topshiriqlar – amaliy ishlash uchun, bahs-munozara, , FSMU texnologiyasi, “SWOT - tahlil” texnologiyasi.
<i>O'qitish vositalari:</i>	Ma'ruza - matni, manbaalar, adabiyotlar, doska, bo'r.
<i>O'qitish shakllari</i>	Jamoa va guruhlarda ishlash.
<i>O'qitish shart-sharoiti</i>	Texnik vositalar bilan ta'minlangan auditoriya.
<i>Monitoring va baholash</i>	Og'zaki nazorat, savol-javob, o'z-o'zini nazorat qilish.

Seminar mashg'ulotning texnologik kartasi

<i>Ish jarayonlari vaqti</i>	Faoliyatning mazmuni	
	O'qituvchi	Talaba
I -bosqich. Mavzuga kirish (10 daqiqa)	1.1. O'quv mashg'uloti mavzusi, maqsad va vazifalarini aytadi (seminar mashg'ulotni o'tkazishda oldindan topshiriq va vazifalar beradi).	Seminar mashg'ulotiga tayyorgarlik ko'rib keladi.
	1.2. Ta'lim jarayoni interfaol usullar orqali bahs-munozarali tarzda amalga oshirilishini e'lon qiladi. Talabalarni doira shaklida stollar atrofida 3 guruhga bo'ladi.	Ixtiyoriy ravishda 3 guruhga bo'linadi.
II -bosqich. Asosiy (60 daqiqa)	2.1. Bahs-munozara qoidasi bilan tanishtiradi.	Tanishadilar.
	2.2. Guruhlarga topshiriqlarga tayyorgarlik ko'rish uchun 3 daqiqa, javob berish uchun esa 7 daqiqagacha vaqt beradi.	Reglamentga rioya qiladi.
	2.3. Guruhlarga topshiriqlarni bajarish uchun yordam beradi, bahs-munozarani boshqarib boradi (2-ilova).	Faol qatnashadilar.
	2.4. Guruhlarning javoblarini tinglaydi, baholash mezonlari bilan tanishtiradi, ularni baholaydi (1-ilova)	O'z fikrlarini erkin bildiradilar.
	2.5. Guruhlarga «FSMU» texnologiyasidan foydalanilgan holda: “Fuqarolik jamiyati – demokratik davlat asosi” xususida savol bilan murojaat qiladi (3-ilova).	Mustaqil diagrammani har bir guruh to'ldiradi.

	2.6.Topshiriqlarni qofozlarga tushirib, taqdimotini o'tkazishga yordam beradi. Yagonaxulosa chiqarishga ko'mak beradi va nihoyasida umumlashtiradi.	Taqdimot o'tka zadi. G'olib guruhlarni aniqlab, baholaydi.
III - bosqich. Yakuniy (10 daqiqa)	3.1.Ish yakunlarini chiqaradi. Faol talabalarni baholash mezonlari orqali rag'batlantiradi. 3.2.Talabalarga bilimlarni mustahkam-lash uchun savollar beradi (4 ilova).	Eshitadi. Aniqlaydi.

1-ilova

Guruhlarning bilim va ko'nikmalarini baholash mezonlari

Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari	I guruh	II guruh	III guruh
1-topshiriq: (2 ball)			
- savol yoritib berildi (1 ball)			
- reglamentga e'tibor qaratildi (0,5 ball)			
- guruh faol qatnashdi (0,5 ball)			
2-topshiriq: (2 ball)			
- muammoaniq yechimini topdi (1 ball)			
- mantiqan to'g'ri xulosa chiqarildi (0,5 ball)			
- misollar bilan umumlashtirildi (0,5 ball)			
Jami: (4 ball)			

4 ball – «a'lo»

3 ball – «yaxshi»

2 ball – «qoniqarli»

3,5 – 4 ball – «a'lo»

2,5 – 3 ball – «yaxshi»

1,5 – 2 ball – «qoniqarli».

2 ilova

Kichik guruhlarda ishlash qoidasi

1. Talabalar ishini bajarish uchun zarur bilim va masala larga ega bo'lmog'i lozim.
2. Guruhlargaaniq topshiriqlar berilmofi lozim.
3. Kichik guruh oldiga qo'yilgan topshiriqni bajarish uchun etarli vaqt ajratiladi.
4. Guruhlardagi fikrlar chegaralanmaganligi va tazyiqqa uchramasligi haqidaogohlantirilishi zarur.
5. Guruh ish natijalarini qanday taqdim etishini aniq bilishlari, o'qituvchi ularga yo'riqnoma berishi lozim.
6. Nima bo'lganda ham muloqotda bo'ling, o'z fikringizni erkin namoyon eting.

3- ilova

FSMU texnologiyasi

Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda hamda o'quv jarayonini baxs – munozarali o'tkazishda qo'llaniladi, chunki bu texnologiya talabalarni o'z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o'z fikrini boshqalarga o'tkazishga, ochiq holda baxslashishga hamda shu bilan birga baxslashish madaniyatini o'rgatadi. Tinglovchilarga tarqatilgan oddiy qog'ozga o'z fikrlarini aniq va qisqa holatda ifoda etib, tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi fikrlarni

bayon etishga yordam beradi. F – fikringizni bayon eting S – fikringizni bayoniga sabab ko'rsating M – ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring U – fikringizni umumlashtiring

“Axborot sohasida qonunchilik tizimi” to'g'risidagi savolni FSMU texnologiyasi yordamida yeching:

Savol	Fuqarolik jamiyati – demokratik davlat asosi
(F) – fikringizni bayon eting	
(S) – fikringizni bayoniga sabab ko'rsating	
(M) – ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
(U) – fikringizni umumlashtiring	

4-ilova

Nazorat savollari

1. Yurtimizda axborot sohasini isloh qilishda nimalarga e'tibor qaratildi? 2. “Ommaviy axborot vositalari to'g'risida”giqonunning ahamiyati? 3. “Jurnalistik faoliyatini himoya qilish to'g'risida”giqonunning ahamiyati? 4. “Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida”giqonunning ahamiyati?
--

Tayanch so'zlar

Axborot, ommaviy axborot vositalari, radio, jurnal, televideniya

Nazorat va muhokama uchun savollar.

- 1.Yurtimizda axborot sohasini isloh qilishda nimalarga e'tibor qaratildi?
- 2.“Ommaviy axborot vositalari to'g'risida”giqonunning ahamiyati?
- 3.“Jurnalistik faoliyatini himoya qilish to'g'risida”gi qonunning ahamiyati?
- 4.“Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida”giqonunning ahamiyati?

11-SEMINAR MASHG'ULOTI: FUQAROLARNING O'ZINI- O'ZI BOSHQARISH ORGANLARI

Seminar mashg'ulotini olib borish texnologiyasi

Talabalar soni: 20-25ta		Vaqti: 2 soat
Mashgʻulot shakli		Bahs-munozarali amaliy mashgʻulot
Mashgʻulot rejasi	1.Fuqarolik jamiyati tizimida mahalla va oʻzini oʻzi boshqarish organlarining oʻrni. 2.Mahalliy hokimiyat va fuqarolar oʻzini oʻzi boshqarish organlarining oʻzaro munosabatlari. 3.Fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlari faoliyatini tashkil etish. 4.Fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarishini rivojlanishining konseptual asoslari.	

<i>Mashg'ulotning maqsadi:</i> O'zbekistonning jahon hamjamiyati bilan hamkorligida demokratik tamoyillarga asoslanishi haqida bilimlarni mustahkamlash.	
<i>Pedagogik vazifalar:</i>	<i>O'quv faoliyati natijalari:</i>
-Fuqarolik jamiyati tizimida mahalla va o'zini o'zi boshqarish organlarining o'rnini haqida ma'lumot berish; ■ Mahalliy hokimiyat va fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining o'zaro munosabatlari va uning samaradorligini oshirish masalalari to'g'risida ma'lumot berish; ■ Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini tashkil etish- ning ahamiyati to'g'risida ma'lumot berish; ■ Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishini rivojlanishining konseptual asoslari ahamiyati bilan tanishtirish.	-Fuqarolik jamiyati tizimida mahalla va o'zini o'zi boshqarish organlarining o'rnini haqida ma'lumotga ega bo'ladilar; ■ Mahalliy hokimiyat va fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining o'zaro munosabatlari va uning samaradorligini oshirish masalalari to'g'risida ma'lumotga ega bo'ladilar; ■ Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini tashkil etish- ning ahamiyati to'g'risida ma'lumotga ega bo'ladilar; ■ Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishini rivojlanishining konseptual asoslari ahamiyati bilan tanishadilar.
<i>O'qitish usullari va texnika</i>	Topshiriqlar – amaliy ishlash uchun, bahs-munozara, «Qanday» texnikasi.
<i>O'qitish vositalari:</i>	Ma'ruza - matni, manbaalar, adabiyotlar, doska, bo'r.
<i>O'qitish shakllari</i>	Jamoa va guruhlarda ishlash.
<i>O'qitish shart-sharoiti</i>	Texnik vositalar bilan ta'minlangan auditoriya.
<i>Monitoring va baholash</i>	Og'zaki nazorat, savol-javob, o'z-o'zini nazorat qilish,

Seminar mashg'ulotning texnologik kartasi

<i>Ish jarayonlari vaqti</i>	<i>Faoliyatning mazmuni</i>	
	<i>O'qituvchi</i>	<i>Talaba</i>
I -bosqich. Mavzuga kirish (10 daqiqa)	1.1. O'quv mashg'uloti mavzusi, maqsad va vazifalarini aytadi (seminar mashg'ulotni o'tkazishdaoldindan topshiriq va vazifalar beradi).	Seminar mashg'ulotga tayyorgarlik ko'rib keladi.
	1.2. Ta'lim jarayoni interfaol usullar orqali bahs-munozarali tarzda amalga oshirilishini e'lon qiladi. Talabalar ni doira shaklida stollar atrofida 3 guruhga bo'ladi.	Ixtiyoriy ravishda 3 guruhga bo'linadi.
II -bosqich. Asosiy (60 daqiqa)	2.1. Bahs-munozara qoidasi bilan tanishtiradi.	Tanishadilar.
	2.2. Topshiriqlarga tayyorgarlik ko'rish uchun 3 daqiqa, javob berish uchun esa 7 daqiq a beradi.	Reglamentga rioya qiladi.

	2.3. Guruhlarga topshiriqlarni bajarish uchun yordam beradi, ularni baholash mezonlari bilan tanishtiradi, baxs-munozarani boshqarib boradi (2-ilova).	Faol qatnashadilar.
	2.4. Guruhlarning javoblarini tinglaydi, baholash mezonlari bilan tanishtiradi, ularni baholaydi (1-ilova)	O‘z fikrlarini erkin bildiradilar.
	2.5. Guruhlarga «Qanday?» texnikasidan foydalanilgan holda: «O‘zbekistonning ShHT dan manfaatlari» xususida savol bilan murojaat qiladi (3-ilova).	Mustaqil diagrammani har bir guruh to‘ldiradi.
	2.6. Topshiriqlarni vatman-qog‘ozlarga tushirib, taqdimotini o‘tkazishga yordam beradi. Yagona xulosa chiqarishga ko‘mak beradi va nihoyasida umumlashtiradi.	Taqdimot o‘tkazadi. G‘olib guruhlarini aniqlab, baholaydi.
III -bosqich. Yakuniy (10 daqiqa)	3.1. Ish yakunlarini chiqaradi. Faol talabalarni baholash mezoni orqali rafbatlantiradi. 3.2. Talabalarga bilimlarni mustaxkamlash uchun savollar beradi (4 ilova).	Eshitadi. Aniqlaydi.

1-ilova

Guruhlarning bilim va ko‘nikmalarini baholash mezonlari

<i>Topshiriqlar, baholash ko‘rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>I guruh</i>	<i>II guruh</i>
1-topshiriq: (1,5 ball)		
- savol yoritib berildi (0,5 ball)		
- reglamentga e‘tibor qaratildi (0,5 ball)		
- guruh faol qatnashdi (0,5 ball)		
2-topshiriq: (1,5 ball)		
- muammoaniq echimini topdi (0,5 ball)		
- mantiqan to‘g‘rixulosa chiqarildi (0,5 ball)		
- misollar bilan umumlashtirildi (0,5 ball)		
Jami: (3 ball)		

0,5 ball – «a’lo»

0,4 ball – «yaxshi»

0,3 ball – «qoniqarli»

2,5 – 3 ball – «a’lo»

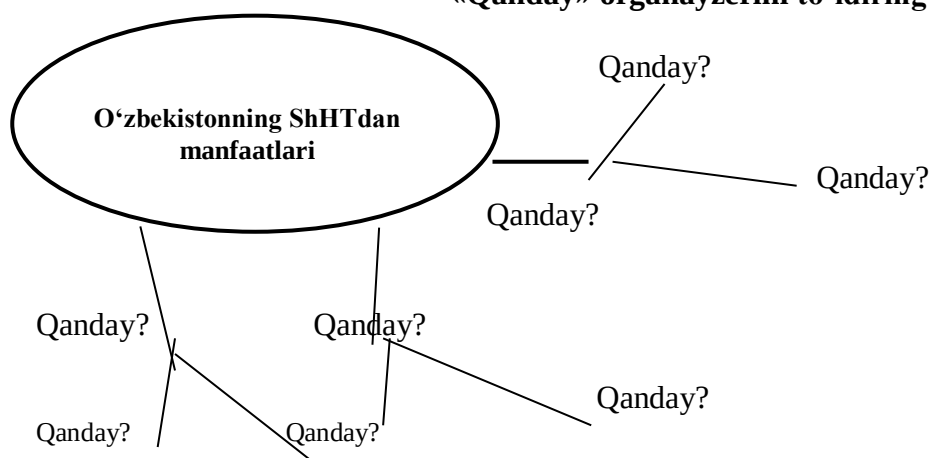
1,9 – 2,4 ball – «yaxshi»

2,3 – 1,8 ball – «qoniqarli».

Kichik guruhlarda ishlash qoidasi

1. Talabalar ishini bajarish uchun zarur bilim va masala larga ega bo'lmog'i lozim.
2. Guruhlarga aniq topshiriqlar berilmog'i lozim.
3. Kichik guruh oldiga qo'yilgan topshiriqni bajarish uchun yetarli vaqt ajratiladi.
4. Guruhlardagi fikrlar chegaralanmaganligi va tazyiqqa uchramasligi xaqida ogohlantirilishi zarur.
5. Guruh ish natijalarini qanday taqdim etishini aniq bilishlari, o'qituvchi ularga yo'riqnoma berishi lozim.
6. Nima bo'lganda ham muloqotda bo'ling, o'z fikringizni erkin namoyon eting.

«Qanday» organayzerini to'ldiring

Nazorat savollari

1. Mustaqil O'zbekiston dastlab va keyinchalik qanday xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'lib kirdi.
2. O'zbekiston MDHga a'zo davlatlar bilan o'zaro hamkorligi.
3. O'zbekiston- AQSh strategik hamkorligining o'ziga xos tomonlari nimalarda?
4. Xalqaro tashkilotlar bilan aloqalarda demokratik institutlarning qanday roli va o'rni mavjud?
5. O'zbekiston- Rossiya strategik hamkorligining o'ziga xos tomonlari nimalarda?
6. O'zbekistonning Yaqin va O'rta Sharq, arab mamlakatlari bilan qanday o'zaroaloqalarni yo'lga qo'ygan?
7. Xalqaro terrorizmga birgalikda kurashda O'zbekistonning roli qanday?

Qisqa xulosalar.

O'zbekiston o'zining tashqi siyosatida dunyoning yetakchi davlatlari bilan hamkorlik qilishda teng huquqlik, ikki tomonlama manfaatdorlik asosida ish olib bormoqda. O'zbekistonning Yevropadagi davlatlar bilan hamkorlik qilish milliy manfaatlarimiz nuqtai nazardan hayotiy zaruratdir. Yevropa va butun G'arb biz uchun yuksak texnologiya va sarmoyalar manbaidir, hozirgi zamon demokratiyasi va inson huquqlarining ramzidir.

O‘z urf-odatlarimiz va tarixiy an‘analarimiz yaqin bo‘lgan Yaqin va O‘rta Sharq mamlakatlari bilan madaniy-iqtisodiy aloqalarimiz yildan-yilga rivojlanib bormoqda.

O‘zbekistonning tashqi siyosatida Markaziy va Janubiy–Sharqiy Osiyo mamlakatlari alohida o‘rin tutmoqda. Umuman O‘zbekistonning tashqi aloqalarida bu davlatlar bilan hamkorlikni rivojlantirish uchun har tomonlama imkoniyatlar mavjud.

O‘zbekistonning Yevroosiyo iqtisodiy hamjamiyati, MDH davlatlari, jumladan Rossiya bilan aloqalar yuksalmoqda. Shanxay Hamkorlik tashkilotlari bilan olib borayotgan hamkorligi yildan-yilga kuchayib o‘zining samarali natijalarini bermoqda.

Tayanch so‘zlar

Xalqaro hamkorlik, jahon hamjamiyati, xalqaro tashkilotlar, mintaqaviy tashkilotlar, ikki tomonlama, ko‘p tomonlama hamkorlik, tashqi siyosiy, iqtisodiy hamkorlik tamoyillari. «Yevroosiyo Iqtisodiy hamkorligi», «Shanxay Hamkorlik tashkiloti», «Sho‘rtangaz kimyo majmuasi», Konrad Adenauer Jamg‘armasi. «Tereza» O‘zbekiston–Fransiya qo‘shma korxonasi, «Uzplastital» O‘zbekiston–Italiya qo‘shma korxonasi, «UzDEU avto» O‘zbekiston–Koreya qo‘shma korxonasi.

Nazorat va muhokama uchun savollar.

1. O‘zbekistonning jahon hamjamiyati bilan hamkorligi qanday tamoyillarga asoslangan? O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qaysi moddasida ushbu tamoyillar o‘z aksini topgan?
2. O‘zbekistonning jahon hamjamiyati bilan hamkorligi unga qanday imkoniyatlarni ochib berishi mumkin?
3. Prezident I.A.Karimovning aytgan quyidagi so‘zlari «Biz jahon hamjamiyatidagi integratsiyalashuv haqida gapirganimizda eng avvalo, BMT faoliyatida ishtirok etishimizni nazarda tutamiz» qaysi asariga tegishli?
4. Aytingchi Yevropada Xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti qanday tashkilot? O‘zbekiston unga qachon a‘zo bo‘lgan? O‘zbekiston u bilan hamkorlikdan qanday naf ko‘radi?
5. O‘zbekistonning BMT homiyligidagi ta‘lim, fan va madaniyat bilan shug‘ullanuvchi xalqaro tashkilot – YuNESKO bilan hamkorligi qanday yo‘lga qo‘yilgan. YuNESKO–O‘zbekiston hamkorligida qanday tadbirlar amalga oshirilgan.
6. Dunyoda turli doiralarda faoliyat ko‘rsatayotgan xalqaro tashkilotlar anchagina. Siz qanday yo‘nalishda faoliyat ko‘rsatayotgan shunday tashkilotlarni bilasiz?
7. «O‘zbekiston Rossiya Strategik hamkorlik to‘g‘risida» bitim imzolangan. Aytingchi, strategik hamkorlik qanday ma‘noni anglatadi?
8. Markaziy Osiyodagi qanday tashkilotlarni bilasiz?
9. Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi qanday tashkilot?
10. ShHT qanday tashkilot va ungao‘zbekiston qachon a‘zo bo‘lgan?

12-SEMINAR MASHG‘ULOTI: JAMOATCHILIK NAZORATI VA DAVLAT ORGANLARI FAOLIYATINING OCHIQLIGI.

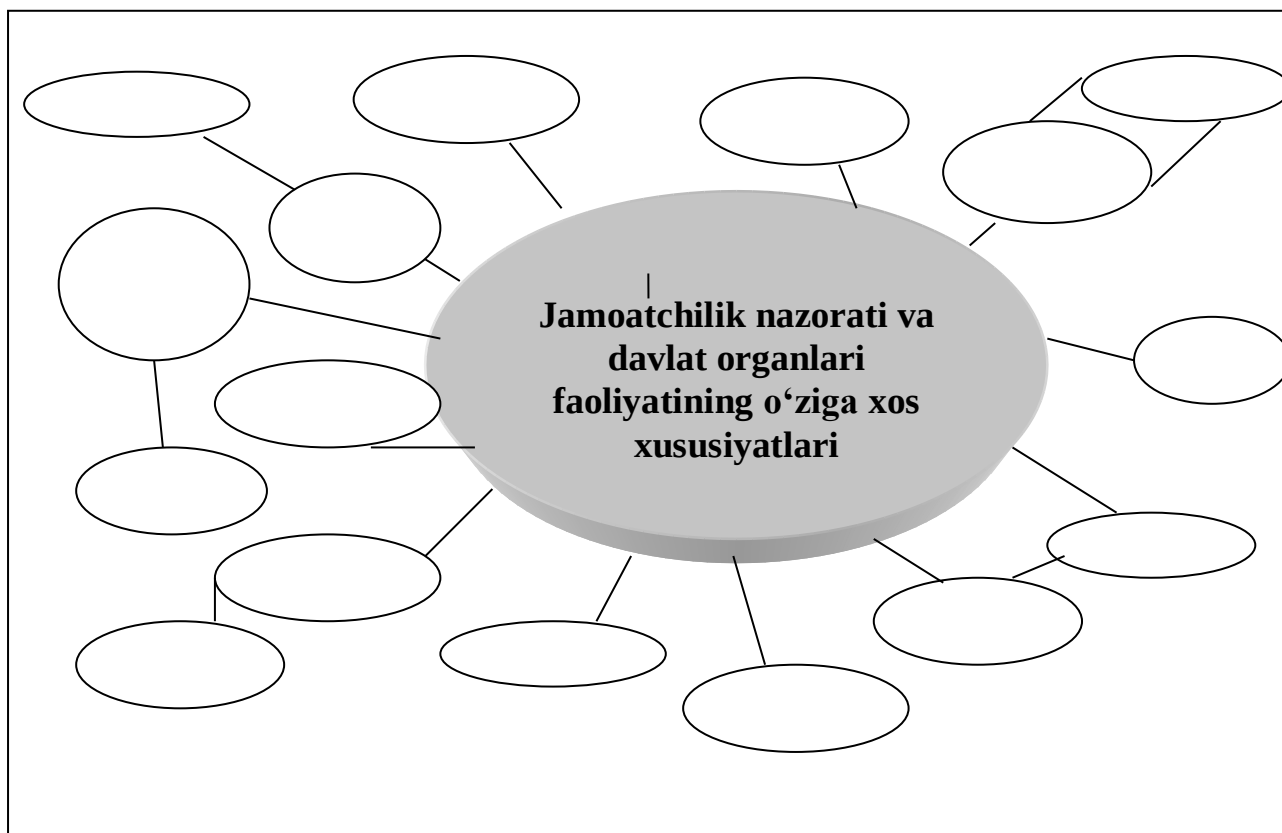
Seminar mashg‘ulotini olib borish texnologiyasi

Talabalar soni: 20-25 ta		O‘quv soati: 2 soat.	
Mashg‘ulotning shakli		Bilimlarni kengaytirish va mustahkamlashga qaratilgan amaliy mashg‘ulot	
Mashg‘u-lot rejasi	1.Jamoatchilik nazoratining mohiyati 2.Jamoatchilik nazorati tizimi 3.Jamoatchilik nazoratining sub’ektlari 4.Jamoatchilik nazoratining shakllari		
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: mavzu bo‘yicha bilimlarni chuqurlashtirish va mustahkamlash			
Pedagogik vazifalar:		O‘quv faoliyati natijalari:	
- Jamoatchilik nazoratining mohiyati yuzasidan bilim berish; - Jamoatchilik nazorati tizimini tushuntirish; - Jamoatchilik nazoratining sub’ektlarining ustuvor yo‘nalishlari ko‘rsatadi. - Jamoatchilik nazoratining shakllari yuzasidan bilim berish.		- Jamoatchilik nazoratining mohiyati yuzasidan bilim va tushunchalarga ega bo‘ladilar; - Jamoatchilik nazorati tizimini o‘rganadi; - Jamoatchilik nazoratining sub’ektlarining ustuvor yo‘nalishlari bilib olishadi. - Jamoatchilik nazoratining shakllari yuzasidan bilim va tushunchalarga ega bo‘ladilar.	
O‘qitish usullari-texnikasi		topshiriqlar, amaliy ishlash usuli, suhbat	
O‘qitish vositalari		tarqatma material, komp’yuter, doska	
O‘qitish shakli		individual, guruhda ishlash	
O‘qitish shart-sharoitlari		Jihozlangan auditoriya <i>mumkin bo‘lgan o‘quv xona.</i>	
Monitoring va baholash		Test , og‘zaki savollar, blits-so‘rov.	

Seminar mashg'uloti texnologik xaritasi

<i>Ish jarayon lari vaqti</i>	<i>Faoliyatning mazmuni</i>	
	<i>o'qituvchi</i>	<i>talaba</i>
1-bosqich. Mavzuga kirish. (10 daqiqa)	1.1. Seminar mashg'uloti mavzusi, maqsadi va o'quv faoliyati natijalarini aytadi. Dars jarayoni bilimlarni chuqurlashtirishga qaratilgan amaliy mashg'ulot shaklida o'tilishini tushuntiradi	Tinglaydilar. Yozib oladilar.
	1.2. «Klaster» texnikasidan foydalanilgan holda talabalarga, «demokratiyaning umumetirof etilgan tamoyillari» degan savol bilan murojaat qiladi. Talabalarni ushbu organayzer orqali faollashtiradi (1-ilova).	O'z fikrlarini bildiradi. Tushunchalar bilan ishlaydi.
	1.3. Talabalarning fikrini umumlashtirib, ularni 2 ta kichik guruhlariga bo'ladi.	Guruhlariga bo'linadi.
	1.4. Talabalarning mashg'ulotdagi faolligini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi (2-ilova).	O'UM ga qaraydilar.
2-bosqich. Asosiy 60 daqiqa	2.1. Guruhlarga topshiriqlar tarqatadi va ularga topshiriqlarni bajarishi uchun yordam beradi. Manbalardan foydalanishga imkon yaratadi. Har bir guruh qaysi mavzuni keng yoritib berishi va taqdim etishi kerakligini tushuntiradi (3-ilova).	Faol qatnashadilar.
	2.2. Har bir guruh topshiriqlarini vatman-qofozlarga tushirib, taqdimotini o'tkazishga yordam beradi, izohlaydi bilimlarini umumlashtiradi, xulosalarga alohida e'tibor qaratadi. Topshiriqlarning bajarilishini qay darajada to'g'ri ekanligini diqqat bilan tinglaydi.	Ishning taqdimotini o'tkazadilar, xulosa chiqaradilar. Baholaydilar.
	2.4. Har bir guruh topshiriqlarni qog'ozlarga tushirib, taqdimotini o'tkazishda yordam beradi. Yagona xulosa chiqarishga ko'mak beradi va nihoyasida umumlashtiradi.	G'olib guruhlarini aniqlab, baholaydi.
3-bosqich. Yakuniy 10daqiqa	3.1. Ish yakunlarini chiqaradi. Faol talabalarni baholash mezonlari orqali rag'batlantiradi.	Eshitadi. Aniqlaydi.
	3.2. Talabalar bilimlarini chuqurlashtirish maqsadida mustaqil ishlash uchun topshiriqlar beradi: (4-ilova).	O'UM ga qaraydi.

KLASTER

Klasterni tuzish qoidalari

1. Topshiriqni diqqat bilan o'qib chiqing.
2. Fikrlarni tarmoqlantirish jarayonida paydo bo'lgan har bir fikrni yozing.
3. Imlo xatolar va boshqa jihatlarga e'tibor bermang.
4. Belgilangan vaqt tugamaguncha yozishni to'xtatmang, fikringizni jamlashga harakat qiling.
5. Fikrlarni chegaralamang, ular o'rtasida o'zaro aloqadorlikka e'tibor qarating.

Guruhlarning mashg'ulotdagi faolligini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari

Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari	1-guruh	2-guruh
1-topshiriq: (1,5 ball)		
- mavzu yoritib berildi (0,5 ball)		
- aniq va mantiqan to'g'ri bayon etildi (0,5 ball)		
- guruh faol qatnashdi (0,5 ball)		

2-topshiriq: (1,5 ball)		
- aniq xulosa chiqarildi (0,5 ball)		
- misollar keltirildi (0,5 ball)		
- reglamentga e'tibor qaratildi (0,5 ball)		
Jami: (3 ball)		

0,5 ball – «a'lo».

2,5 – 3 ball – «a'lo».

0,4 ball – «yaxshi».

1,9 – 2,4 ball – «yaxshi».

0,3 ball – «qoniqarli».

2,3 – 1,8 ball – «qoniqarli».

3-ilova

Muammoli savol

Qadimgi va O'rta asrlar ijtimoiy fikrlar taraqqiyotida fuqarolik jamiyatiga doir g'oyalar

1-guruh. Jamoatchilik nazorati tizimi ?

2-guruh. Jamoatchilik nazoratining sub'ektlari?

4-ilova

Mustaqil ishlash uchun topshiriqlar

1. Jamoatchilik nazoratining maqsadlari nimalardan iborat?
2. Jamoatchilik nazoratining sub'ekti kimlar bo'lishi mumkin?
3. Jamoatchilik nazoratining qanday shakllarini bilasiz?
4. Ichki ishlar organlari yoki prokuraturaning qonunlar bajarilishini nazorat qilishi jamoatchilik nazorati bo'lishi mumkinmi?
5. Jamoatchilik nazoratining zamonaviy shakllarini ko'rsating

Tayanch so'zlar

O'zbekistonning o'ziga xos «taraqqiyot yo'li», erkinlik, mustaqillik, demokratiya, qonun ustuvorligi, «Fuqarolik jamiyati», «fuqarolik jamiyatining milliy-ma'naviy negizlari», «milliy-ma'naviy qadriyatlar», O'zbekiston iqtisodiy hayotining demokratlashuvi, fuqarolik jamiyati, «Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot», «O'zbekiston va jahon hamjamiyati».

13-SEMINAR MASHG‘ULOTI: IJTIMOIIY SHERIKLIK

Seminar mashg‘ulotini olib borish texnologiyasi

Talabalar soni: 20-25 ta.		O‘quv soati – 2 soat.	
Mashg‘ulot shakli.		Bilimlarni kengaytirish va mustahkamlashga qaratilgan amaliy mashg‘ulot.	
Seminar mashg‘uloti rejasi	1. Ijtimoiy sheriklik-yetuklik mezon 2. Ijtimoiy sheriklikning tarixi va tadriji 3. Ijtimoiy sheriklikning nazariy asoslari 4. O‘zbekistonda ijtimoiy sheriklik nazariyasining boyitilishi va amaliyotining rivojlantirilishi		
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: talabalarda fan yuzasidan bilim va tushunchalar shakllanishini ta’minlash mavjud bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish.			
Pedagogik vazifalar		O‘quv faoliyati natijalari	
- Ijtimoiy sheriklik-yetuklik mezon yuzasidan bilim berish; - Ijtimoiy sheriklikning tarixi va tadriji nazariyalarini tushuntirish; - O‘zbekistonda ijtimoiy sheriklik nazariyasining boyitilishi va amaliyotining rivojlantirilishini yoritish.		- Ijtimoiy sheriklik-yetuklik mezonini o‘rganib oladi; - Ijtimoiy sheriklikning tarixi va tadriji nazariyalarini bilib oladi; - O‘zbekistonda ijtimoiy sheriklik nazariyasining boyitilishi va amaliyotining rivojlantirilishini bilishadi.	
O‘qitish usullari-texnikasi		topshiriqlar, amaliy ishlash usuli, suhbat	
O‘qitish vositalari		tarqatma material, komp’yuter, doska	
O‘qitish shakllari		individual, guruhda ishlash	
O‘qitish sharoiti		Jihozlangan auditoriya	
Monitoring va baholash		Test ,og‘zaki savollar,blits-so‘rov	

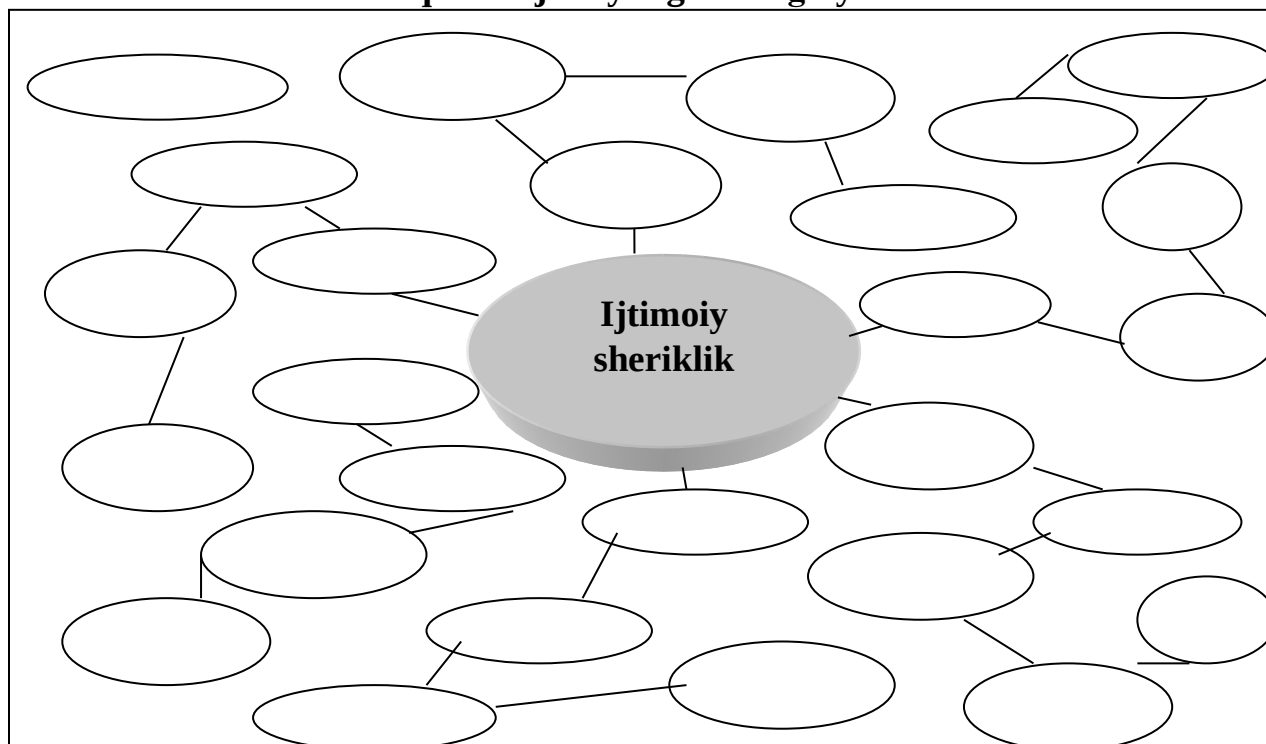
Seminar mashg‘ulotining texnologik kartasi

Ish jarayonlari vaqti	Faoliyatning mazmuni	
	O‘qituvchi	Talaba
I -bosqich. Mavzuga kirish. (10 daqiqa)	1.1. Seminar mashg‘ulot mavzusi, maqsadi va o‘quv faoliyati natijalarini aytadi. Dars jarayoni bilimlarni chuqurlashtirishga qaratilgan amaliy mashg‘ulot shaklidao‘tilishini tushuntiradi	Tinglaydilar. Yozib oladilar.

	1.2.«Klaster» texnikasidan foydalanilgan holda talabalarga, «Fuqarolik jamiyatiga doir g'oyalar» degan savol bilan murojaat qiladi. Talabalarni ushbu organayzer orqali faollashtiradi(1-ilova).	O'z fikrlari ni bildiradi. Tushunchalar bilan ishlaydi.
	1.3.Talabalarning fikrini umumlash-tirib, ularni 2 takichik guruhlariga bo'ladi.	guruhlargabo'linadi.
	1.4. Talabalarning mashg'ulotdagi faolligini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi (2-ilova).	O'UM ga qaraydilar.
II -bosqich. Asosiy (60 daqiqa)	2.1. Guruhlarga topshiriqlar tarqatadi va ularga topshiriqlarni bajarishi uchun yordam beradi. Manbalardan foydalanishga imkon yaratadi. Har bir guruh qaysi mavzuni keng yoritib berishi va taqdim etishi kerakligini tushuntiradi (3-ilova).	Faol qatnashadilar.
	2.2. Har bir guruh topshiriqlarini vatman-qog'ozlarga tushirib, taqdimotini o'tkazishga yordam beradi, izohlaydi, bilimlarini umumlashtiradi, xulosalargaalohida e'tibor qaratadi. Topshiriqlarning bajari lishini qay darajada to'g'ri ekanligini diqqat bilan tinglaydi.	Ishning taqdimotini o'tkazadilar, xulosa chiqaradilar. Baholaydilar.
	2.4. Har bir guruh topshiriqlarni qog'ozlarga tushirib, taqdimotini o'tkazishda yordam beradi. Yagonaxulosa chiqarishga ko'mak beradi va nihoyasida umumlashtiradi.	G'olib guruhlarini aniqlab, baholaydi.
III -bosqich. Yakuniy (10 daqiqa)	3.1. Ish yakunlarini chiqaradi. Faol talabalarni baholash mezonlari orqali rag'batlantiradi.	Eshitadi. Aniqlaydi.
	3.2. Talabalar bilimlarini chuqurlashtirish maqsadida mustaqil ishlash uchun topshiriqlar beradi: (4-ilova).	O'UM ga qaraydi.

KLASTER

Fuqarolik jamiyatiga doir g'oyalar

Klasterni tuzish qoidalari

1. Topshiriqni diqqat bilan o'qib chiqing.
2. Fikrlarni tarmoqlantirish jarayonida paydo bo'lgan har bir fikrni yozing.
3. Imloxatolar va boshqa jihatlariga e'tibor bermang.
4. Belgilangan vaqt tugamaguncha yozishni to'xtatmang, fikringizni jamlashga harakat qiling.
5. Fikrlarni chegaralamang, ular o'rtasida o'zaro aloqadorlikka e'tibor qaring.

Guruhlarning mashg'ulotdagi faolligini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari

Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari	1-guruh	2-guruh
1-topshiriq: (1,5 ball)		
- mavzu yoritib berildi (0,5 ball)		
- aniq va mantiqan to'g'ri bayon etildi (0,5 ball)		
- guruh faol qatnashdi (0,5 ball)		
2-topshiriq: (1,5 ball)		
- aniq xulosa chiqarildi (0,5 ball)		

- misollar keltirildi (0,5 ball)		
- reglamentga e'tibor qaratildi (0,5 ball)		
Jami: (3 ball)		

0,5 ball – «a'lo».

0,4 ball – «yaxshi».

0,3 ball – «qoniqarli».

2,5 – 3 ball – «a'lo».

1,9 – 2,4 ball – «yaxshi».

2,3 – 1,8 ball – «qoniqarli».

3-ilova

Muammoli savol

Ijtimoiy sheriklikning tarixi va tadriji nazariyalari? O'zbekistonda ijtimoiy sheriklik nazariyasining boyitilishi va amaliyotining rivojlantirilish?

1-guruh O'z bilimlariga tayangan holda javob beradilar.

2-guruh O'z bilimlariga tayangan holda javob beradilar.

4-ilova

Mustaqil ishlash uchun topshiriqlar

1. Ijtimoiy sheriklik nazariyasi qachon shakllandi?
2. Ijtimoiy sheriklik to'g'risidagi tred-yunionistik nazariyaning mohiyati nimada?
3. Ijtimoiy sheriklik to'g'risidagi sektorlararo nazariya tred-yunionistik nazariyadan nimasi bilan farq qiladi.
4. Ijtimoiy sheriklikning sub'ektlari kimlar bo'lishi mumkin?
5. Ijtimoiy sheriklikning zamonaviy shakllarini ko'rsating

Tayanch so'zlar

Dastlabki davlatchilik nazariyalari, «Avesto», «Temur tuzuklari», uyg'onish davri, qayta qurish, oshkoralik, xilma - xillik, mafkuraviy yakkahokimlik, «paxta ishi», «kadrlar desanti», milliy tiklanish, davlat tili, Prezidentlik boshqaruvi, siyosiy suverenitet.

14-SEMINAR MASHG'ULOTI: FAOL FUQAROLIK POZITSIYASIGA EGA BO'LGAN YOSH AVLODNI TARBIYALASHNING ASOSIY YO'NALISHLARI

Seminar mashg'ulotni olib borish texnologiyasi

<i>Talabalar soni: 20-25ta</i>	<i>Vaqt: 2 soat</i>
<i>Mashg'ulot shakli</i>	Konferension amaliy mashg'ulot
<i>Seminar rejasi</i>	1. Yoshlarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning ijtimoiy-ma'naviy va axloqiy jihatlari 2. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda fuqarolik madaniyati va mas'uliyatining o'rni 3. O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatining strategik

	yoʻnalashlari 4. Barkamol avlodni tarbiyalash gʻoyasi va uni amalga oshirish mexanizmlari
<i>Mashgʻulotning maqsadi:</i> jamiyat hayotini sohaslarini erkinlashtirish va demokratlashtirish xususida maʼlumot berish.	
<i>Pedagogik vazifalar:</i> ▪ Yoshlarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning ijtimoiy-maʼnaviy va axloqiy jihatlari tushunchalarni mustahkamlash; ▪ Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda fuqarolik madaniyati va masʼuliyatining oʻrni chuqur tushuntirish; ▪ Oʻzbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatining strategik yoʻnalashlari tushunchalarni mustahkamlash va chuqurlashtirish. ▪ Barkamol avlodni tarbiyalash gʻoyasi va uni amalga oshirish mexanizmlarini yoritadi.	<i>Oʻquv faoliyati natijalari:.</i> ▪ Yoshlarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning ijtimoiy-maʼnaviy va axloqiy jihatlari bilimlarni mustahkamlaydilar; ▪ Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda fuqarolik madaniyati va masʼuliyatining oʻrni keng va atroflicha oʻrganadilar; ▪ Oʻzbekistonda yoshlarga oida davlat siyosatining strategik yoʻnalashlari haqida tushunchalarga ega boʻladilar. ▪ Barkamol avlodni tarbiyalash gʻoyasi va uni amalga oshirish mexanizmlarini bilib olishadi.
<i>Oʻqitish usullari va texnika</i>	Aqliy hujum, bahs-munozara, blis-soʻrov.
<i>Oʻqitish vositalari:</i>	Maʼruza - matni, markerlar, doska.
<i>Oʻqitish shakllari</i>	Jamoa va guruhlarda ishlash.
<i>Oʻqitish shart-sharoiti</i>	Texnik vosita bilan taʼminlangan xona.
<i>Monitoring va baholash</i>	Ogʻzaki nazorat, savol-javob, oʻz-oʻzini nazorat qilish.

Seminar mashgʻulotining texnologik xaritasi

Ish jarayon lari vaqti	Faoliyatning mazmuni	
	o'qituvchi	Talaba
Tashkiliy bosqich. (3 daqiqa)	1.1.Mashg'ulot mavzusi bo'yicha doklidlarning mavzularini beradi (1-ilova).	Ma'ruzaga tayyorlanadi. Opponent va retsenzentlar dokladchilarga birikadi. Ma'ruza matnini o'rganadi, savollar tuzadi. Tanishadi
	1.2. Berilgan mavzularning fanni o'zlashtirishdagi dolzarbligini tushuntiradi.	
	1.3.Ma'ruzani o'rganish uchun adabiyotlar ro'yxatini tavsiya qiladi.	
	1.4. Doklad mavzularini xamdaxar bir mavzu bo'yichaopponent va taqrizchilarning erkin tanlovini tashkil etadi.	
	1.5.Dokladchilarga tanlangan referat bo'yicha reja tuzish vazifasini beradi. Ularga maslahatlar o'tkazadi.	
	1.6.Guruhdagi qolgan talabalarga ma'ruza matnini o'rganib dokladchilar uchun savollar tuzishni vazifa qiladi (2-ilova).	
	1.7.Baholash tizimi bilan opponent va taqrizchilarni	

	tanishtiradi. Dokladchilar bilan chiqish shakli va reglamentni muhokama qiladi (3-ilova). 1.8. Referatlar mazmuni bilan tanishtiradi	
1 bosqich. O'quv mashg'ulotga kirish (5 daqiqa)	1.1 Mavzuni va uning maqsadi, rejalashtirilgan o'quv natijalarni ta'kidlaydi. 1.2 Ma'ruza-anjumanni bahs-munozara shakli-da o'tilishini e'lon qiladi va baholash mezonlarini ekranga chiqarib qo'yadi (4-ilova).	Tinglaydi Tinglaydi
2 boskich. Informatsion (axborot) (60 daqiqa)	2.1. Dokladchilarning chiqishlarini tashkil etadi. 2.2. Doklad mazmuni bo'yicha kollektiv muxokamani tashkil etadi va ilg'or talabalar bilan kollektiv muxokama jarayonini yo'naltiradi. - savollar beradi (2-ilova) -dokladning asosiy qismlarini aniqlashtiradi. -dokladdaaytilgan gaplarga qiziqish uyfatadi. -doklad mazmunigaaloxida e'tibor qaratadi. -dokladlarning e'tiborli joylarida ularni to'xtatadi va kollektiv muxokamani tashkil etadi. -har bir doklad qisqacha umumlashtiriladi.	2.1. Talaba dokladini o'qiydi. Taqrizchi dokladning yutuq va kamchiliklarini aytadi. Opponentlar o'z fikrlarini bildirib savollar beradi. 2.2. Talabalar doklad mazmunini muxokama qiladi, baxsla shadilar. 2.3 Munozaralarni ekspertlar baholaydi.
3 bosqich. Yakuniy bosqich (12 daqiqa)	3.2. Mavzu bo'yicha umumiy xulosa qiladi. 3.2. Talabalarga baholash natijasini e'lon qiladi. Natijalarga izox beradi. 3.3. O'zini-o'zi nazorat qilish uchun savollar beradi (5-ilova).	Ekspertlar: 1.Dokladchilar, opponentlar va retsenzentlarning faoliyatiga baho beradilar. O'UMga qarang

1-ilova

Dokladlar mavzusi

1. Birinchi Prezident I.A.Karimovning "O'zbekiston- bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li" asarida bayon etilgan islohot tamoyillari.
- 2.Bozor iqtisodiyotining mohiyati va asosiy belgilari.
- 3.Fuqarolik jamiyatida iqtisodiy hayotni erkinlashtirish tushunchasi va mazmuni.
- 4.Ma'muriy islohotlar va iqtisodiy taraqqiyot.
- 5.Tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligi.

2-ilova

Bahs munozara savollari

1. O'zbekistonda jamiyat hayoti sohalarini erkinlashtirish va modernizatsiyalashning maqsadi
2. Iqtisodiy hayotni erkinlashtirishning fuqarolik jamiyati qurishdagi ahamiyati nimalardan iborat?

3. Jamiyatning siyosiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini, iqtisodiyotini erkinlashtirishning boʻliqligini isbotlang.

4. Erkin iqtisodiyot tamoyillari nima va ular qanday joriy etiladi?

5. Respublikamizda iqtisodiyotni erkinlashtirishning ustuvor yoʻnalishlari nimalardan iborat?

6. Oʻzbekistonda demokratik oʻzgarishlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantiirishning iqtisodiy yoʻnalishining mazmuni va vazifalarini tushuntirib bering.

7. Siyosiy sohani erkinlashtirishning mohiyati masalasi.

3- ilova

Reglament vaqti:

Doklad uchun – 5 daqiqa

Taqrizchilarga – 2 daqiqa

Opponentlarga – 1-3 daqiqa

Kollektiv muhokama – 5-10 daqiqa

4- ilova

Maʼruza-anjumanining baxs-munozara shaklidagi oʻqilishini baholash mezonlari

Baholashning ball tizimi	1	Maʼruzachilar 2	3	4
1. Doklad mazmuni (2,5)				
Mavzuga mosligi (1,5)				
Javobning mantiqiy toʻgʻriligi (0,5)				
Xulosaning toʻgʻriligi (0,5)				
2. Maʼlumotning taqdim etilishi (0,5)				
Reglamentga amal qilish (0,5)				
Jami: (3,5)				
Taqrizchilar:				
Dokladga taʼrif (3,0)		2		
Dokladning mazmunli jixati (1,2)				
Dokladning sayozligi (1,2)				
3. Reglamentga amal qilishi (0,6)				
Jami: (3,0)				
Opponent:				
		2		
1. Savollar:				
Savollar soni (har biriga 0,3)				
2. Toʻldirish				
Soni (har biriga 0,2)				
Moxiyatiga koʻra (0,3)				
Jami: (3,0)				

Qisqa xulosalar.

Mustaqillik yillarida iqtisodiyotimizda ulkan o'zgarishlar bo'ldi. Mamlakatimiz don va yoqilg'i mustaqilligiga erishdi. Yalpi o'sish darajasi 2008 yil 9,0 foizgao'sdi. Iqtisodiyotning deyarli barcha tarmoqlari va sohalari jadal va izchil rivojlanmoqda, mulk shakllarining xilma - xilligiga erishilgani, mamlakatimiz jahon iqtisodiyotining tarkibiy qismiga aylanganida namoyon bo'lmoqda.

Birinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining XIV sessiyasida Oliy majlis Qonunchilik palatasi va Senatning qushma majlisida Prezident I.A.Karimov ma'ruzasida milliy iqtisodiyotni har tomonlama erkinlashtirish bo'yicha belgilangan vazifalar, shuningdek, mamlakatimizda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirish 2008 yilda mamlakatni ijtimoiy - iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2009 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlari ma'ruzasida Prezidentimiz tomonidan belgilab berilgan ustuvor yo'nalishlariga tegishli vazifalar o'zini amaliy namoyon etib bormoqda.

Tayanch so'zlar

Jamiyat hayoti sohaslarini erkinlashtirish va modernizatsiyalash, Siyosiy sohani erkinlashtirish, Iqtisodiy hayotni erkinlashtirish, bozor iqtisodiyoti, bozor munosabatlari, bozor infratuzilmasi, bozor qonunlari, valyuta, valyuta kursi, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor, investitsiya, konvertatsiyalangan valyuta, kichik biznes va tadbirkorlik, ko'p ukladli iqtisodiyot, mulk shakllari, milliy valyuta, chet el investitsiyalarini jalb etish, raqobatchilik.

Nazorat savollari:

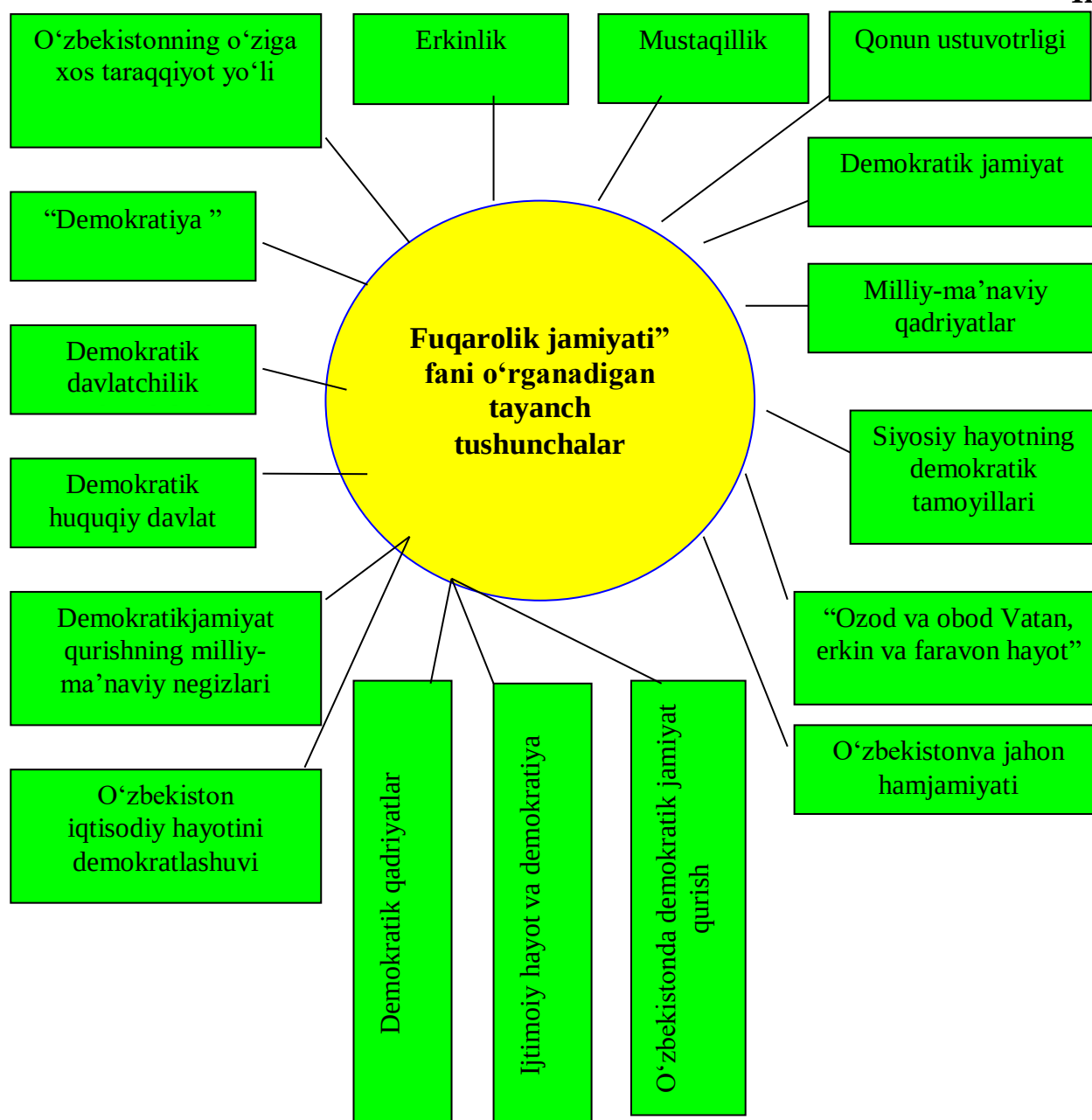
1. Fuqarolik pozitsiyasi tushunchasiga izoh bering?
2. Fuqarolik madaniyati va mas'uliyatining o'zaro aloqadorligini qanday tushunish kerak?
3. O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qanday ustuvor yo'nalishlarni bilasiz?
4. Yoshlarga oid davlat siyosatining tashkiliy-huquqiy asoslari nimalardan iborat?
5. Barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi va uni amalga oshirish mexanizmlarini qanday tasavvur qilasiz?

**“FUQAROLIK JAMIYATI” FANIDAN
MUSTAQIL TA’LIMNI BAJARISH UCHUN
ISHLANMALAR
TALABANING MUSTAQIL TA’LIMINI BAJARISH JARAYONINING
FAOLIYAT MAZMUNI**

1-mavzu	Fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari va tamoyillari		
Maqsad:	Talabaning bilim ko‘nikmasi, qobiliyatini mustaqil, ongli va maqsadli harakat qilishgao‘rgatish. Kurs bo‘yicha olgan bilim, ma’lumot bilan mustaqil ishlash, taqdim etish malakalarini oshirish. Guruh bilan va yakka holda ishlash, muammoli ma’ruzada faol ishtirok e’tish, axborotni izlash, yig‘ish, qayta ishlash va saqlash uchun zamonaviy kompyuter axborotli texnologiyalarni qo‘llashning amaliy malakalarini oshirish.		
Talaba o‘quv faoliyatining natijalari:			
- talabalarda mustaqil ishlash uchun kerakli bo‘lgan bilim, ko‘nikmalarni hosil qiladi; - kerakli axborot, ma’lumotni mustaqil izlaydi va topaladi; - axborot manbalaridan samarali foydalanaoladi; - o‘z fikrini mustaqil ifodalaydi; - ochiq tasnif bera oladi			
Mustaqil tayyorgarlik uchun topshiriq:			
1. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning asosiy tushunchalari mazmuni. (Referat, klaster, slaydlar bilan ishlash)			
2. «Milliy davlatchilik», «fuqarolik jamiyatigao‘tish davri» tushunchalarining mohiyati. (Referat, klaster, slaydlar tarmoqlab bering)			
3. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishining ustuvor yo‘nalishlari. (Referat, klaster, slaydlar bilan ishlash)			
Eslatma:	O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning asosiy tushunchalari: «O‘zbekistonning o‘zigaxos va mos taraqqiyot yo‘li», «demokratiya», «dunyoviy davlat», «demokratiya jamiyat», «demokratik ong», «demokratik tafakkur», «fuqarolik jamiyatining milliy-ma’naviy negizlari», «milliy davlatchilik», «fuqarolik jamiyatigao‘tish davri», taraqqiyotning «O‘zbek modeli», «fuqarolik jamiyatining umumbashariy qadriyatlari va tamoyillari», «O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurilishining ustuvor yo‘nalishlari».		
Mustaqil ishni baholash monitoringi:			
Talaba mustaqil ishining mazmun mohiyatini to‘g‘ri, aniq yoritib berish: maksimal – 5 ball.	Talaba mustaqil ishining mavzusigao‘id bir necha muaommoli savollar, jadvallar to‘qib, referat, ilmiy maqola ko‘rinishida tayyorlasa: maksimal – 5 ball.	Talaba mustaqil ishni yozma (konspekt) shaklida to‘liq yoritib, tarmoqlab, mavzugao‘id rangli ilustratsiya, qo‘shimchaadabiyotlar bilan ishlab mustaqil ish mavzusining mazmun-mohiyatini to‘la yoritib berishi: maksimal – 5 ball.	Talaba mustaqil ishini Yuqorida keltirilgan mustaqil ishni baholash mezonidagi barcha talablarga javob beradigan holda bajarsa: maksimal – 5 ball .
Adabiyotlar:			
1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T. « O‘zbekiston», 2019 y.			
2. I.A.Karimov O‘zbekiston milliy istiqlo‘l, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. T. «O‘zbekiston», 1996 y.			

3. Karimov.I.A.O'zbekiston XXI asrga intilmoqda.—T.: «O'zbekiston», 2000.
4. I.A.Karimov Ma'naviy yuksalish yo'lida. T., «O'zbekiston» 2000 y.
5. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. T. "Ma'naviyat" 2008.
6. Bozor iqtisodiyotiga o'tish va jamiyatni ma'naviy yangilash muammolari. T., 1993 y.
7. Mustaqillik. Izohli ilmiy – ommabop lug'at. T., «Sharq» 1998 y.
8. O'zbekiston demokratik jamiyat qurish yo'lida. T., 1997 y.
9. O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti kursi bo'yicha ma'ruzalarning qisqacha bayoni. T., 1998 y.
10. I.Ergashev va boshqalar. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurish nazariyasi va amaliyoti. Toshkent. 2005.

Ilova.

2-mavzu	G‘arbda fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishining asosiy bosqichlari va o‘ziga xos xususiyatlari..		
Maqsad:	Talaba mustaqil ishining asosiy maqsadi o‘qituvchining rahbarligi va nazorati ostida talabada mustaqil ravishda bajarish uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish. Mavzu bo‘yicha kerakli ma‘lumotlarni izlab topib, qulay usul va vositalarini aniqlash, axborot manbalari va manzillaridan unumli foydalanish, zamonaviy axborot texnologiyalaridan maqsadli foydalanish orqali yangi bilimlarni mustaqil tarzda puxtao‘zlashtirish ko‘nikmalariga ega bo‘lish.		
Talaba o‘quv faoliyatining natijalari:			
- mavzu bo‘yicha mustaqil axborot to‘play oladi; - axborot manbalaridan unumli foydalanaoladi; - bilimlarni mustaqil tarzda puxtao‘zlashtirish ko‘nikmalariga ega bo‘laoladi; - talaba o‘z fikrini mustaqil ifodalay oladi; - berilgan topshiriqni yechimini mustaqil ishlab chiqa oladi.			
Mustaqil tayyorgarlik uchun topshiriq:			
1. Amir Temurning “Temur tuzuklari” asarida davlatni boshqarish va fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi qarashlar. (Referat, klaster, slaydlar bilan ishlash) 2. Boburning «Boburnoma» asaridaadolatli davlat, inson erkinligi, haqidagi g‘oyalar. (Referat, klaster, slaydlar bilan ishlash) 3. Alisher Navoiyning «Saddi Iskandariy» asaridaodil jamiyat, inson erkinligi, ezgulik haqidagi g‘oyalar. (Referat, klaster, slaydlar bilan ishlash)			
Eslatma:	Amir Temurning “Temur tuzuklari”, Alisher Navoiyning «Saddi Iskandariy», Boburning «Boburnoma» asarida adolatli davlat, odil jamiyat, inson erkinligi, qonun ustuvorligi, ezgulik haqidagi g‘oyalari. Ularning adolatli saltanat va jamiyat boshqaruvida qonun ustuvorligiga doir qarashlari.		
Mustaqil ishni baholash monitoringi:			
Talaba mustaqil ishining mazmun mohiyatini to‘g‘ri, aniq yoritib berish: maksimal – 5 ball,	Talaba mustaqil ishining mavzusigaoid bir necha muaommoli savollar, jadvallar to‘qib, referat, ilmiy maqola ko‘rinishida tayyorlasa: maksimal – 5 ball.	Talaba mustaqil ishni yozma (konspekt) shaklida to‘liq yoritib, tarmoqlab, mavzugaoild rangli ilustratsiya, qo‘shimchaadabiyotlar bilan ishlab mustaqil ish mavzusining mazmun-mohiyatini to‘la yoritib berishi: maksimal – 5 ball.	Talaba mustaqil ishini Yuqorida keltirilgan mustaqil ishni baholash mezonidagi barcha talablarga javob beradigan holda bajarsa: maksimal – 5 ball
Adabiyotlar:			
1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T. « O‘zbekiston», 2019 y. 2. I.A.Karimov O‘zbekiston milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. T. «O‘zbekiston», 1996 y. 3. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo‘lida 4-jild. T., «O‘zbekiston» 1997 y. 4. I.A.Karimov Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo‘lida 6-jild. T., O‘zbekiston» 1997 y. 5. I.A.Karimov Ozod vaobod Vatan, erkin va farovon hayot- pirovard maqsadimiz. 8-jild. T., «O‘zbektston» 2000 y. 6. I.A.Karimov Ma‘naviy yuksalish yo‘lida. T., «O‘zbekiston» 2000 y. 7. Mustaqillik. Izohli ilmiy –ommapop lug‘at. T., «Sharq» 1998 y. 8. Temur tuzuklari. T., 1991 y. 9. I.Ergashev va boshqalar. Fuqarolik jamiyati qurish nazariyasi vaamaliyoti. Toshkent. 2005.			

G'arbda fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishi Temuriylar davri misolida

Amir Temurning "Temur tuzuklari "

Alisher Navoiyning «Saddi Iskandariy» asari

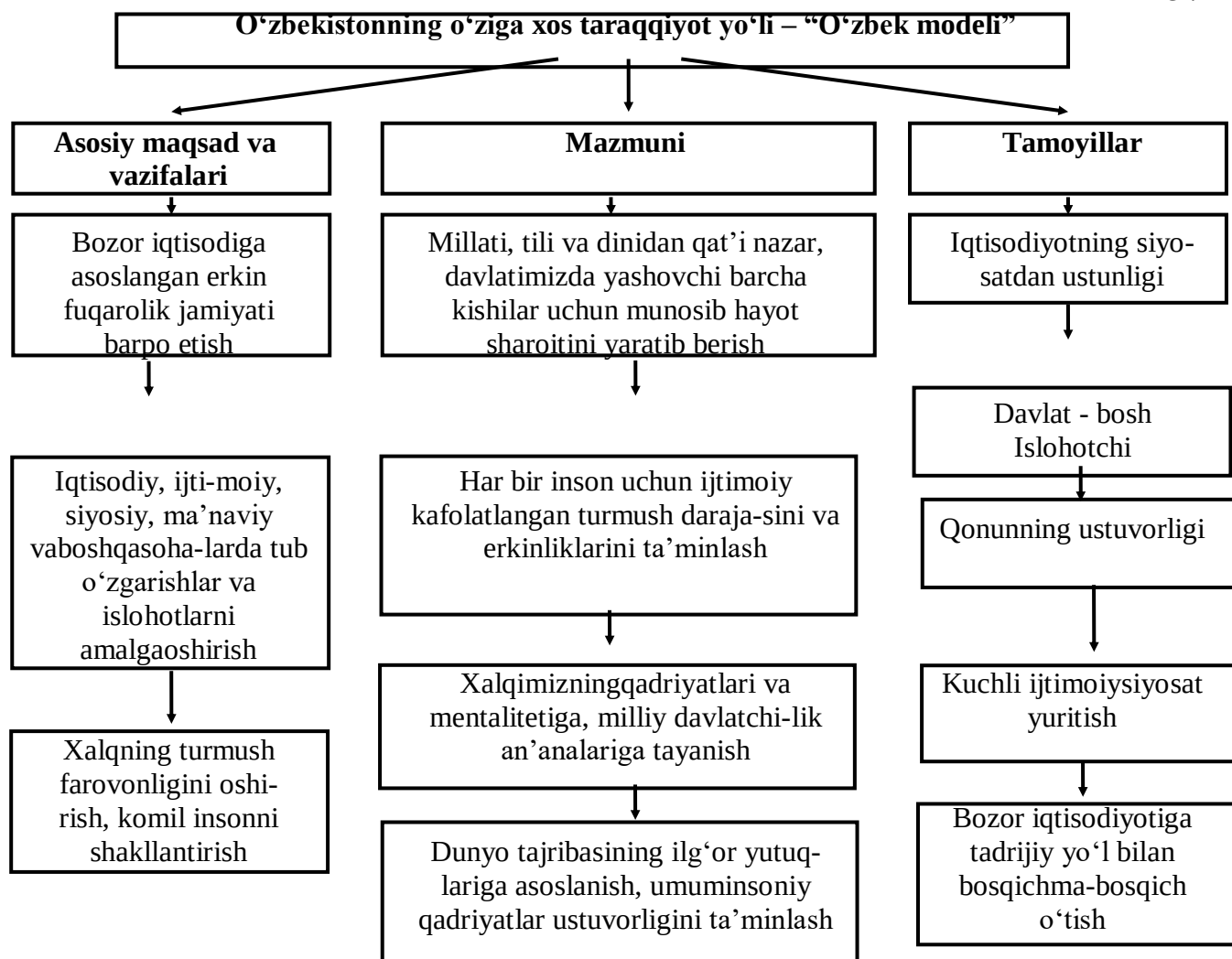
Boburning "Boburnoma" asari

Mirzo Ulug'bekning "to'rt ulus tarixi" asari

Talabani mustaqil ta'limini bajarish jarayonining faoliyat mazmuni.

3-mavzu	Sharq mamlakatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining o'ziga xos jihatlari.
Maqsad:	Mavzu bo'yicha ma'lumotlarni topa bilish, ulardan kerakligini ajrataolish. Axborot manbalaridan samarali foydalanish, internet manbalaridan unumli foydalanish orqali, talabani bilim ko'nikmasi, qobiliyatini, ongli va maqsadli xarakt qilishga o'rgatish. Mavzu bo'yicha olgan bilim, ma'lumot bilan mustaqil ishlash, taqdim etish malakalarini oshirish.
Talaba o'quv faoliyatining natijalari: - mavzu bo'yicha mustaqil ma'lumotlarni topa oladi va kerakligini ajrataoladi.; - o'quv, ilmiy adabiyotlar bilan ishlay oladi; - samarali internet manbalaridan foydalanaoladi; - olingan bilimlarni mustahkamlash maqsadida ilmiy dokladlar, klasterlar, testlar tuzadi va javob topaoladi. - talabalarda mustaqil ishlash uchun kerakli bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qiladi.	
Mustaqil tayyorgarlik uchun topshiriq: 1. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning o'zigaxos xususiyatlari va «O'zbek modeli». (Referat, klaster, slaydlar bilan ishlash) 2. O'tish davri tushunchasi. Uning mustaqillikni qo'lga kiritgan barcha mamalakatlar uchun zarurligi va umumiy qonuniyatlari. (Referat, klaster, slaydlar bilan ishlash) 3. I.A.Karimov tomonidan O'zbekistonning «yevolyutsion - tadrijiy» rivojlanish asosida fuqarolik jamiyatiga o'tishiga doir nazariy, kontseptual metodologiyasining ishlab chiqilishi. (Referat, klaster, slaydlar bilan ishlash)	
Eslatma:	I.A.Karimov «Istiqlol va taraqqiyot» asarida «O'zbek modeli»ning ishlab chiqilishi. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning o'zigaxos xususiyatlari va «O'zbek modeli». Uning mohiyatan o'zaro mushtarakligi. O'tish davri tushunchasi. Uning mustaqillikni qo'lga kiritgan barcha

mamalakatlar uchun zarurligi va umumiy qonuniyatlari. O‘zbekistonda «o‘tish davri»ga yondashishning o‘zigaxos jihatlari. Evolyutsion tadrijiy rivojlanish yo‘lining mohiyati. I.A.Karimov tomonidan O‘zbekistonning «yevolyutsion - tadrijiy» rivojlanish asosida fuqarolik jamiyatigao‘tishiga doir nazariy, kontseptual metodologiyasining ishlab chiqilishi. «O‘tish davri»ning muammolarini hal etishning o‘zigaxos yo‘llari. Keltirilgan ilovaga qaralsin. (1-2-ilova)				
Mustaqil ishni baholash monitoringi:				
Talaba mustaqil ishining mazmun mohiyatini to‘g‘ri, aniq yoritib berish: maksimal – 5 ball.		Talaba mustaqil ishining mavzusigaooid bir necha muaommoli savollar, jadvallar to‘qib, referat, ilmiy maqola ko‘rinishida tayyorlasa: maksimal – 5 ball.	Talaba mustaqil ishni yozma (konspekt) shaklida to‘liq yoritib, tarmoqlab, mavzugaooid rangli ilustratsiya, qo‘shimchaadabiyotlar bilan ishlab mustaqil ish mavzusining mazmun-mohiyatini to‘la yoritib berishi: maksimal – 5 ball,	Talaba mustaqil ishini Yuqorida keltirilgan mustaqil ishni baholash mezonidagi barcha talablarga javob beradigan holda bajarsa: maksimal – 5 ball.
Adabiyotlar:				
1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T. « O‘zbekiston», 2019 y. 2. I.A.Karimov. O‘zbekiston milliy istiqlool, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. -T. «O‘zbekiston», 1996 y. 3. I.A.Karimov. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo‘lida 6-jild. T., «O‘zbekiston», 1997 y. 4. I.A.Karimov. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot - pirovard maqsadimiz. 8-jild. T., «O‘zbektston» 2000 y. 5. I.A.Karimov O‘zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T.: «O‘zbekiston», 2000. 6. I.A.Karimov Ma’naviy yuksalish yo‘lida. T., «O‘zbekiston» 2000 y. 7. Bozor iqtisodiyotigao‘tish va jamiyatni ma’naviy yangilash muammolari. T., 1993 y. 8. Mustaqillik. Izohli ilmiy –ommabop lug‘at. T., «Sharq» 1998 y. 9. O‘zbekiston demakratik jamiyat qurish yo‘lida. T., 1997 y. 10. O‘zbekistonda demakratik jamiyat qurish nazariyasi vaamaliyoti kursi bo‘yicha ma’ruzalarning qisqacha bayoni. T., 1998 y. 11. I.Ergashev va boshqalar. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurish nazariyasi vaamaliyoti. Toshkent. 2005.				

Fuqarolik jamiyatiga o'tish yo'llarining shakllari

Klassik (an'anaviy)	Inqilobiy	Evolyusion
O'tish jarayoni asosan iqtisodiyot sohasidagi o'zgarishlar bilan bog'liq bo'ladi. Uning zaminida uzoq tarixiy taraqqiyot bosqichi davomida ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalarda islohotlar amalga oshadi. (Bu yo'ldan AQSh, Angliya, Fransiya, Italiya va boshqa mamlakatlar) Germaniya va Yaponiyaning o'tish davri II jahon urushi bilan bog'liq xususiyatlari mavjud .	Aksariyat ko'pchilik aholining turmush darajasi minimal darajada ta'minlan-ganligi, xususiy mulk elementlarini saqlanib qolishi demokratik tamo-yillar elementi mavjudligi, intellek-tual salohiyatning mavjudligi, sanoatning rivojlanganligi, aholi-ning murakkab o'tish jarayoniga moyilligi va unda faol ishtirok qilishi va h.k. asosida avval siyosiy hokimiyat bir "zarb" bilan tubdan o'zgaradi. Va uning zaminida iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy соҳаларда ислоҳотлар амалга ошади.	Siyosiy hokimiyat o'zgaradi, ammo uning bir qator imkoniyatlaridan (asosan boshqaruvda) vaqtinchalik foydalaniladi, iqtisodiy ma'naviy-ma'rifiy sohalarda o'zgarishlar bosqichma-bosqich amalga oshadi. (O'zbekiston MDH hk.)

Talabani mustaqil ta'limini bajarish jarayonining faoliyat mazmuni.

4-mavzu	Davlat boshqaruvi va fuqarolik jamiyati institutlari oʻzaro munosabatlari.			
Maqsad:	Mavzu boʻyicha bilimlarni ongli ravishda mustaqil oʻzlashtirishning motivatsiyasini yaratish, oʻz nuqtai nazarini mustaqil bayon qilaolishni shakllantirish, yakka holda ishlash, muammoli maʼruzada faol ishtirok eʼtish, axborotni izlash, yigʻish, qayta ishlash va saqlash uchun zamonaviy kompyuter axborotli texnologiyalarni qoʻllashning amaliy malakalarini oshirish.			
Talabaoʻquv faoliyatining natijalari:				
- talabalarda mustaqil ishlash uchun kerakli boʻlgan bilim, koʻnikmalarni hosil qiladi; - mustaqil izlanadi ijod qiladi; - internet axborotlaridan samarali foydalanaoladi; - mustaqil fikrlaydi va taqdim etadi;				
Mustaqil tayyorgarlik uchun topshiriq:				
1. Oʻzbekistonda demokratik, fuqarolik jamiyati qurilishida qonun ustuvorligi tamoyilining mustahkamlanishi. (Referat, klaster, slaydlar bilan ishlash) 2. Qonunchilik palatasi va Senat II palatali sistemagaoʻtishning zaruriyati. (Referat, klaster, slaydlar bilan ishlash) 3. Qonun ustuvorligi tamoyilining Oʻzbekistonda demokratik, fuqarolik jamiyati qurilishidagi ahamiyati. (Referat, klaster, slaydlar bilan ishlash)				
Eslatma:	Oʻzbekistonda demokratik, fuqarolik jamiyati qurilishida qonun ustuvorligi tamoyilining mustahkamlanishi. Qonunchilik palatasi va Senat II palatali sistemagaoʻtishning zaruriyati. Konstitutsiyaga va demokratiyaga zid boʻlgan qonunlar va boshqa noramativ - huquqiy hujjatlarning bekor qilinishi lozimligi. Qonun ustuvorligi tamoyilining Oʻzbekistonda demokratik, fuqarolik jamiyati qurilishidagi ahamiyati. Mavzuni klaster, slaydlar, krossvord, test savollari orqali yoritish maqsadga muvofiq boʻladi. Keltirilgan ilovaga qaralsin. (1,2-ilova)			
Mustaqil ishni baholash monitoringi:				
Talaba mustaqil ishining mazmun mohiyatini toʻgʻri, aniq yoritib berish: maksimal – 5 ball,	Talaba mustaqil ishining mavzusigao'id bir necha muaommoli savollar, jadvallar toʻqib, referat, ilmiy maqola koʻrinishida tayyorlasa: maksimal – 5 ball.	Talaba mustaqil ishni yozma (konspekt) shaklida toʻliq yoritib, tarmoqlab, mavzugao'id rangli ilustratsiya, qoʻshimchaadabiyotlar bilan ishlab mustaqil ish mavzusining mazmun-mohiyatini toʻla yoritib berishi: maksimal – 5 ball.	Talaba mustaqil ishini Yuqorida keltirilgan mustaqil ishni baholash mezonidagi barcha talablarga javob beradigan holda bajarsa: maksimal – 5 ball.	
Adabiyotlar:				
1. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T. « Oʻzbekiston», 2019 y. 2. I. A. Karimov Oʻzbekiston milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. T. «Oʻzbekiston». 1996 y.				

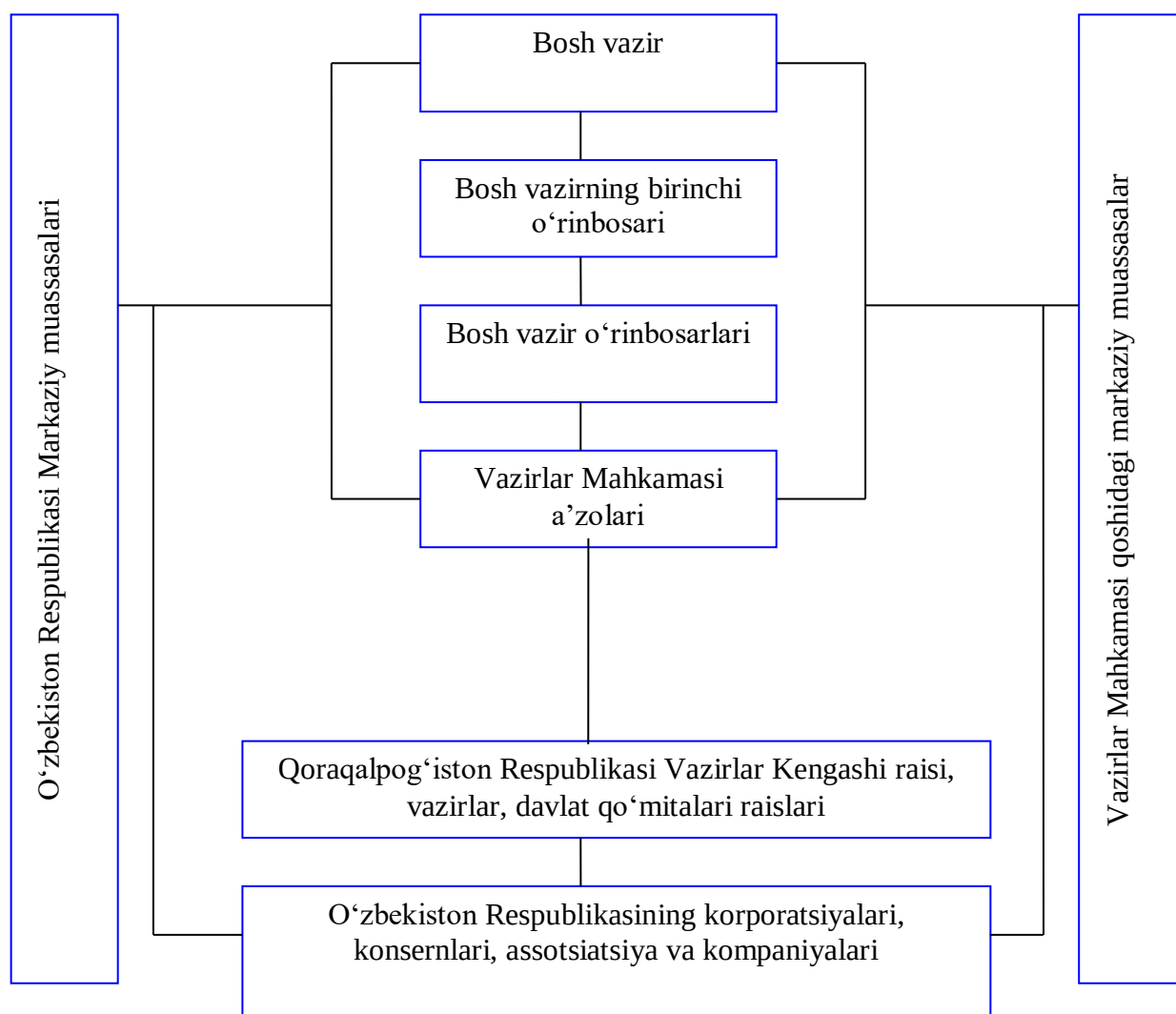
3. I.A.Karimov Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir 3-jild. T., «O‘zbekiston», 1996 y.
4. I.A.Karimov Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo‘lida 6-jild. T., «O‘zbekiston», 1997 y.
5. I.A.Karimov Xavfsizlik vatinchlik uchun kurashmoq kerak. 10-jild. T., «O‘zbekiston», 2003 y.
6. I.A.Karimov Biz tanlagan yo‘l – demokratik taraqqiyot va ma’rifiy dunyo bilan hamkorlik yo‘li. 11-jild. T., «O‘zbekiston», 2003 y.
7. A.A.Azizxo‘jaev. Demokratik – xalq hokimiyati demakdir. T., 1996 y.
8. I.Yergashev va boshqalar. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurish nazariyasi va amaliyoti. Toshkent. 2005.

1-ilova.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining tuzilishi.

O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik palatasi	O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati
Deputatlar soni 150 ta. Siyosiy partiyalar vakillari va ekologik harakat nomzodlar ko‘rsatadilar. Yashirin ovoz berish yo‘li bilan 5 yil mudatga saylanadilar. Qonunchilik palatasi qonunlarni ishlab chiqarish va ularni hayotga tadbiq etish, qonun ustuvorligini ta’minlash ularning asosiy vazifasi. (O‘zR. Konstitutsiyasi, 77-modda)	Senatorlar soni 100 ta. 86 ta senator yashirin ovoz berish natijasida Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridan teng miqdorda 6 kishidan Qoraqalpog‘iston Jo‘qorg‘i Kengesi viloyat, tuman va shaharlar davlat hokimiyat vakillik organlari deputatlar orasidan saylanadi. 16 nafar Senatorlar O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga muvofiq tayinlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tuzilishi

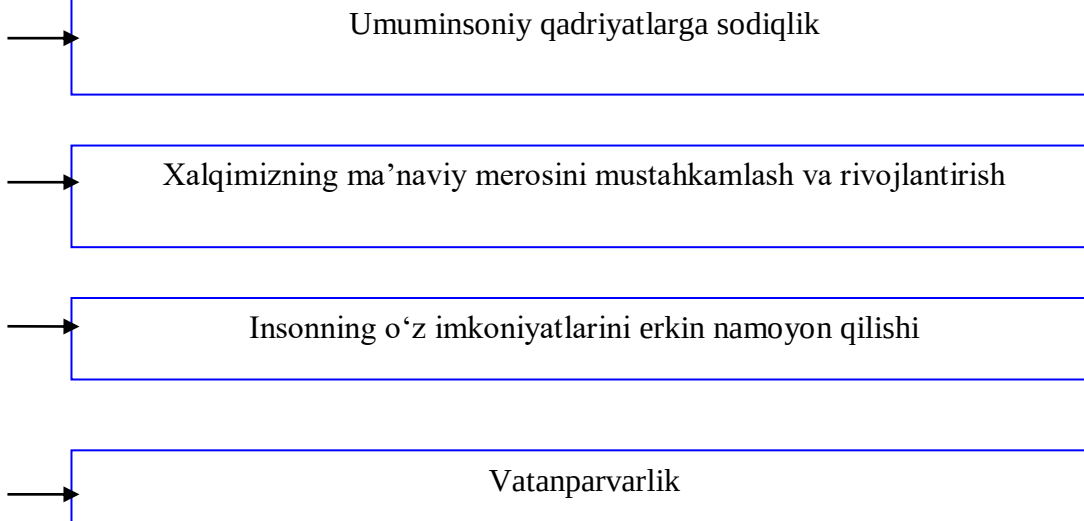

Talabaning mustaqil ta'limini bajarish jarayonining faoliyat mazmuni.

5-mavzu	Jamiyatni boshqarishda fuqarolik jamiyati institutlarining roli		
Maqsad:	Mavzu bo‘yicha ma’lumotlarni izlash va topalish ulardan kerakligini tanlay bilish, qo‘shimcha adabiyotlar, zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanishga erishish, axborotlar bazasini taxlil qilaolish, talabaning bilimga bo‘lgan qiziqishini mustaqilo ravishda har bir masalaga ijodiy yondoshgan holda kuchaytirishga erishish.		
Talaba o‘quv faoliyatining natijalari: - talabalarda mustaqil ishlash ko‘nikmalarni hosil qiladi va rivojlantiradi; - o‘quv, ilmiy adabiyotlar, qo‘shimcha adabiyotlar bilan ishlay oladi; - ma’lumotlar bazasini tahlil etaoladi - mustaqil fikrlay oladi; - o‘z fikrini ochiq taqdim etaoladi.			
Mustaqil tayyorgarlik uchun topshiriq: 1. Jamiyat taraqqiyotida milliy ma’naviy negizlarning tutgan o‘rni. (Referat, klaster, slaydlar bilan ishlash) 2. Mustaqillik va O‘zbekiston jamiyati ma’naviy negizlarining o‘zgarishi. (Referat, klaster, slaydlar bilan ishlash) 3. Fuqarolik jamiyati qurilishida milliy – ma’naviy merosning yangicha ma’no va mazmun kasb etishi.. (Referat, klaster, slaydlar bilan ishlash)			
Eslatma:	Jamiyat taraqqiyotida milliy ma’naviy negizlarning tutgan o‘rni. Mustaqillik va O‘zbekiston jamiyati ma’naviy negizlarining o‘zgarishi. Ma’naviy yangilanish tushunchasi. Uning zarurligi va sabablari. Mustaqillik va fuqarolik jamiyati qurilishida milliy – ma’naviy merosning yangicha ma’no va mazmun kasb etishi. Milliy – ma’naviy negizlar tushunchasi. Keltirilgan ilovaga qaralsin. (1,2-ilova)		
Mustaqil ishni baholash monitoringi:			
Talaba mustaqil ishining mazmun mohiyatini to‘g‘ri, aniq yoritib berish: maksimal – 5 ball,	Talaba mustaqil ishining mavzusiga oid bir necha muammoli savollar, jadvallar to‘qib, referat, ilmiy maqola ko‘rinishida tayyorlasa: maksimal – 5 ball.	Talaba mustaqil ishni yozma (konspekt) shaklida to‘liq yoritib, tarmoqlab, mavzugaoi rangli ilustratsiya, qo‘shimcha adabiyotlar bilan ishlab mustaqil ish mavzusining mazmun-mohiyatini to‘la yoritib berishi: maksimal – 5 ball.	Talaba mustaqil ishini Yuqorida keltirilgan mustaqil ishni baholash mezonidagi barcha talablarga javob beradigan holda bajarsa: maksimal – 5 ball.
Adabiyotlar:			
1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T. « O‘zbekiston», 2019 y. 2. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. T., «O‘zbekiston» 1996 y. 3. I.A. Karimov Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir 3-jild. T., «O‘zbekiston», 1996 y. 4. I.A. Karimov Biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz. 7-jild. T., «O‘zbekiston» 1999 y. 5. I.A.Karimov Ma’naviy yuksalish yo‘lida. T., «O‘zbekiston» 2000 y. 6. I.Ergashev va boshqalar. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurish nazariyasi va amaliyoti. Toshkent. 2005.			

MUSTAQIL O‘ZBEKISTONNI RIVOJLANTIRISHNING MA’NAVIY- AXLOQIY NEGIZLARI

**O‘zbekistonni yangilash va rivojlantirishning o‘z yo‘li
to‘rta asosiy negizga asoslanadi
Bu negizlar:**

Milliy va umuminsoniy tamoyillar

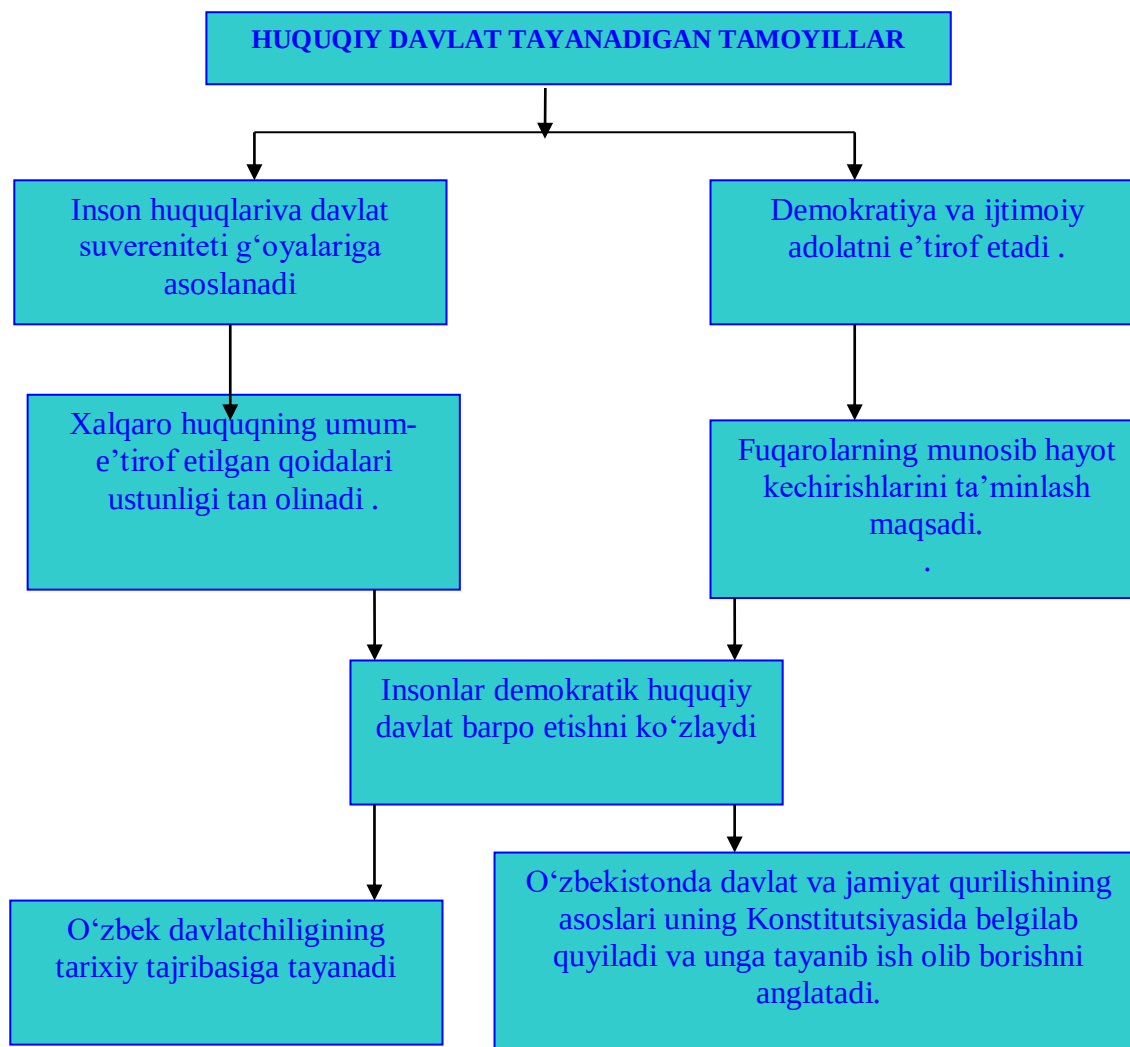
2-ilova.

Milliy tamoyillar

- Xalqimiz hayotida jamoa bo‘lib yashash ruhining ustunligi.
- Jamoa timsoli bo‘lgan oila, mahalla, el-yurt tushunchalarining muqaddasligi.
- Ota-ona, mahalla-ko‘y, umuman jamoaga yuksak hurmat-e’tibor.
- Millatning o‘lmas ruhi bo‘lgan ona tiliga muhabbat.
- Kattaga - hurmat, kichikka - izzat.
- Mehr-muhabbat, go‘zallik va nafosat, hayot abadiyligining ramzi-ayol zotiga ehtirom.
- Sabr-bardosh va mehnatsevarlik.

Talabaning mustaqil ta'limni bajarish jarayonining faoliyat mazmuni.

6-mavzu	Yoshlar muammolarini hal etishda fuqarolik jamiyati institutlarining roli		
Maqsad:	O'qituvchining rahbarligi va nazorati ostida talabada mustaqil ravishda bajarish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirish. Mavzu bo'yicha kerakli ma'lumotlarni izlab topib, kerakli jixatlarini ajrataolish axborot manbalaridan samarali foydalanish, zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish orqali yangi bilimlarni mustaqil tarzda puxtao'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish.		
Talabao'quv faoliyatining natijalari: - Mavzu bo'yicha mustaqil ma'lumot to'play oladi; - zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanaoladi; - o'z fikrini mustaqil fikrlay oladi; - bilimlarni mustaqil tarzda puxtao'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'ladi.			
Mustaqil tayyorgarlik uchun topshiriq: 1. Fuqarolik jamiyat barpo etishda1-Prezident I.A.Karimov fikrlari. (Referat, klaster, slaydlar bilan ishlash) 2. O'zbekistondaochiq demokratik davlat barpo etishning prezident asarlaridaaks etishi.			
Eslatma:	O'zbekistondaochiq demokratik, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyat barpo etishda1-Prezident I.A.Karimov fikrlari. Bu fikrlarning prezident asarlarida aks etishi.		
Mustaqil ishni baholash monitoringi:			
Talaba mustaqil ishining mazmun mohiyatini to'g'ri, aniq yoritib berish: maksimal – 5 ball.	Talaba mustaqil ishining mavzusigaooid bir necha muaommoli savollar, jadvallar to'qib, referat, ilmiy maqola ko'rinishida tayyorlasa: maksimal – 5 ball.	Talaba mustaqil ishni yozma (konspekt) shaklida to'liq yoritib, tarmoqlab, mavzugaooid rangli ilustratsiya, qo'shimchaadabiyotlar bilan ishlab mustaqil ish mavzusining mazmun-mohiyatini to'la yoritib berishi: maksimal – 5 ball.	Talaba mustaqil ishini Yuqorida keltirilgan mustaqil ishni baholash mezonidagi barcha talablarga javob beradigan holda bajarsa: maksimal – 5 ball.
Adabiyotlar: 1. I.A.Karimov Bizdan ozod vaobod Vatan qolsin. 2- jild. T., «O'zbekiston» 1996 . 2. I.A.Karimov Ozod vaobod Vatan, erkin va farovon hayot - pirovard maqsadimiz. 8-jild. T., «O'zbekiston» 2000 3. I.A.Karimov Biz tanlagan yo'l – demokratik taraqqiyot va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li. 11-jild. T., «O'zbekiston», 2003. 4. I.A.Karimov Milliy davlatchilik... istiqlool mafkurasida va huquqiy madaniyat to'grisida. T. «O'zbekiston» 1999. 5. Mustaqillik. Izohli ilmiy – ommabop lug'at. -T. «Sharq», 1998. 6. M.Qirgizboev. Fuqarolik jamiyati: Siyosiy partiyalar, mafkuralar, madaniyatlar. -T.: «Sharq», 1998 yil.			

FUQAROLIK JAMIYATI FANIDAN GLOSSARIY

Abolitsionizm – (lot. bekor qilish) biror qonunni bekor qilishga qaratilgan ommaviy harakat. XVIII asr oxiri va XIX asrning birinchi yarmida AQShda negrlarni qullikdan ozod qilish uchun boshlangan harakat ishtirokchilari – abolitsionist deb atalgan.

Avtonomiya (yunon. autos+nomos-o‘zi+qonun); 1.yagona Davlat miqyosida hududiy-milliy tuzilmalarga (viloyat, o‘lka) o‘zini o‘zi boshqarish vakolatlarini berish; 2.Ma’muriy-hududiy birlik; 3.Qandaydir organlar (xo‘jalik, davlat, partiya va boshqalar) faoliyatlaridagi o‘zini o‘zi boshqarish huquqi.

Avtonomiya (yunon. autos+nomos-o‘zi+qonun); 1.yagona Davlat miqyosida hududiy-milliy tuzilmalarga (viloyat, o‘lka) o‘zini o‘zi boshqarish vakolatlarini berish; 2.Ma’muriy-hududiy birlik; 3.Qandaydir organlar (xo‘jalik, davlat, partiya va boshqalar) faoliyatlaridagi o‘zini o‘zi boshqarish huquqi.

Agregatsiya- (lot.) nodavlat va jamoat tashkilotlari ayrim manfaatlarni agregatsiya qilish, ya’ni turli munozaralar va muhokamalar vositasida turli manfaatlar uyg‘unlashtiriladi va ular o‘rtasida muayyan munosabatlar tizimini shakllantiradi. Bu jarayonda asosiy va muhim manfaatlar tanlab olinadi ularni qondirish chora va tadbirlari ko‘riladi.

Advokatura-huquqiy institut, advokatlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi shaxslarning mustaqil, ko‘ngilli, kasbiy birlashmalarini o‘z ichiga oladi. O‘zb.Res. fuqarolari, ajnabiy fuqarolar, fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarga, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarga yuridik yordam ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasining advokatura to‘g‘risidagi qonuni 1996 yil 27 dekabrda qabul qilingan.

Adliya-(arab.-adolat)-sud muassasalarining butun majmuini, ularning odil sudlovni amalga oshirish faoliyatini, shuningdek, sud idorasini bildiruvchi atama.

Adolat (arab. – odillik, to‘g‘rilik) – u yoki bu qadriyatlarning o‘zaro umumiy munosabatini va ularning individlar o‘rtasida konkret taqsimlanishini ifodalovchi tushuncha; insonning mohiyati va uning ajralmas huquqlarini haqidagi tasavvurlarga mos bo‘lgan jamoa tartibi.

Aktor - (lot. “actor” - arbob); muayyan xatti-harakatlarni amalga oshiruvchi individ, ijtimoiy guruh, institut yoki boshqa sub’ekt, ziddiyatlarda ishtirok etuvchi tomonlar. Siyosatshunoslikda aktor va sub’ekt tushunchalari sinonim sifatida ishlatiladi.

Alarmizm – intellektual va ekspertlarni birlashtiruvchi zamonaviy g‘oyaviy oqim. U xavf solayotgan global muammolar – yaroviy, ekologik v.x. – borasida ogohlantiradi

Amnistiya-jinoiat sodir etgan shaxslarni jinoiy javobgarlikdan to‘liq yoki qisman jazodan ozod qilish, shuningdek, ilgari sud tomonidan belgilangan jazoni o‘tab bo‘lgan shaxslardan sudlanganlikni olib tashlash. Amnistiya akti normativ xususiyatga ega, ya’ni amnistiya akti bilan belgilangan talablarga javob beradigan barcha shaxslarga nisbatan qo‘llaniladi.

Anaxronizm – (yunon. ana-orqaga,chromos-vaqt, zamon); yanglish holda bir davrdagi voqea yoki hodisalarni boshqasiga almashtirib qo‘yish.

Apatiya – (yunon.) butunlay befarqlik holati, loqaydlik.

Artikulyatsiya – (lot.) nodavlat va jamoat tashkilotlari individlar va ijtimoiy guruhlarining tarqoq qarashlari, ijtimoiyruhiy kechinmalari va umidlarini aniq va ma’lumsiyosiy maqsadlar va talablarga aylantirishjarayonini anglatadi.

Axborot – (“informatio” lotinchadan ma’lumotlar, tushuntirishlar, bayonlarni anglatadi) – bu ma’muriy, tashkiliy tadbirlar o’tkazish haqida qarorlarni qabul qilish uchun, shuningdek taklif va tavsiyalarni tayyorlash uchun asos bo’lib xizmat qiluvchi muhim faktlar (shaxslar, harakatlar, tashkilotlar, voqealar) to’g’risidagi ma’lumotdir. Falsafiy nuqtai nazardan axborot bizning ma’lumot (belgi) olish natijasida o’rganilayotgan hodisalar (jarayonlar) haqida tasavvurlarimizning noaniqligini kamaytirish yoki olib tashlashni ta’minlaydi.

Axborot- (informatsiya) - lot. informare-tasvirlamoq, nimadir haqida tushuncha tuzish; kimnidir faoliyati, nimadir faoliyati yokishining ahvoli haqida habar, habardorlik.

Axborot madaniyati – jamiyatning axborot resurslar va axborot-kommunikatsion texnologiyalardan samarali foydalanish, shuningdek bu maqsadlarda axborotlashtirish vositalar va axborot texnologiyalarni rivojlantirish sohasida ilg’or yutuqlarni qo’llash qobiliyati. Axborot madaniyati kishida axborot muhiti bilan o’zaro munosabatda bilim, mahorat, ko’nikma va refleksli ko’rsatmalar mavjud bo’lishi bilan ifodalanadi. Kishining axborot madaniyatining eng muhim elementlaridan biri – axborot resurslarini bilish (ulardan erkin foydalanish imkoniyati).

Axborot makoni – (Axborot muhiti) axborotni saqlash, ishlash va uzatish bo’yicha texnikaviy va dasturiy vositalar, shuningdek axborotlashtirish jarayonining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy shart-sharoitlari majmuasi.

Axborot sohasini liberallashtirish – (liberalis lotinchadan erkinlikka taalluqli) OAV huquq va erkinliklarini kengayish jarayoni, shuningdek ularning faoliyatidagi cheklovlarini olib tashlash va davlat nazoratini susaytirish.

Axborot erkinligi-fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlaridan biri bo’lib, so’z, matbuot va boshqa ommaviy axborotga ega bo’lgan axborotni olish huquqi va qonuniy asosda olingan axborotlarni tarqatish huquqi axborot erkinligi hisoblanadi. O’z.Res. Konstitutsiyasiga asosan, ommaviy axborot vositalari erkindir va qonunga muvofiq ishlaydi. Ular axborotning to’g’riligi uchun belgilangan tartibda javobgardirlar, senzura yo’l qo’yilmaydi (67-modda).

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari – axborot foydalanuvchilari manfaatida uni yig’ish, ishlash, saqlash, tarqatish, aks etish va foydalanish maqsadida integrallashgan metodlar, ishlab chiqarish jarayonlar va dasturiy-texnikaviy vositalar majmui. Bugungi kunda AT tushunchasiga mikroelektronika, kompyuterlar va dasturiy ta’minotni ishlab chiqish va ishlab chiqarish, aloqa va telefoniya, mobil servislar, Internetdan foydalanishni ta’minlash, Internet axborot resurslarini ta’minlash kiradi.

Bill – ingl. Buyuk Britaniya, AQSh va boshqa davlatlarda qonun chiqaruvchi tashkilot e’tiboriga havola qilinuvchi qonun loyihasi.

Bipartizm-ijtimoiy sheriklikning ikki sub’ekti o’rtasidagi kelishuv

Bozor – ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilar (sotuvchilar va xaridorlar) o’rtasida pul orqali ayirboshlash jarayonida bo’ladigan munosabatlar yig’indisidir.

Bozor iqtisodiyoti – tovar ishlab chiqarish, ayirboshlash va pul muomalasi qonun – qoidalari asosida tashkil etiladigan va boshqariladigan iqtisodiy tizimdir.

Bozor mexanizmi – bozor iqtisodiyotining faoliyat qilishini tartibga solishni va iqtisodiy jarayonlarni uyg’unlashtirishni ta’minlaydigan dastak va vositalardir.

Bundesrat – nem. GFRda yerlar palatasi. Germaniya Yerlari hukumatlarining uchdan beshtagacha vakillaridan iborat. Bundestag – nem. GFR parlamenti. 1949 yilda tashkil etilgan. Aralash saylov tizimida 4 yillik muddatga saylanadi.

Bunyodkor g'oya — jamiyatni taraqqiyot sari yetaklovchi, turli guruh va qatlamlarni, millatlarni ezgu maqsad yo'lida birgalikda harakat qilishga undovchi, amalga oshirishning real asoslari bo'lgan g'oya.

Vayronkor (buzg'unchi) g'oya — yovuzlik va jaholatga, ayrim jinoyatkor kuchlarning hukmronligini o'rnatishga xizmat qiladigan, insonlar, millatlar va jamiyatning mustaqilligiga, erkinligiga, ijodkorligiga zid bo'lgan g'oyalar majmuini ifodalovchi tushuncha.

Vatan (arabcha “Vatan” – ona yurt) – kishilarning yashab turgan, ularni avlod va ajdodlari tug'ilib o'sgan joyi, hududi, ijtimoiy muhiti, mamlakati. Vatan bir-birini taqozo etuvchi tashqi muhit va ichki kechinmalar hamda tushunchalarni o'z ichiga oladi. Tashqi muhit nuqtai nazaridan Vatan kishi yoki avlodlar tug'ilib o'sgan va kamol topgan joy,

Vatan ravnaqi – milliy istiqlol mafkurasining Islom Karimov tomonidan asoslab berilgan g'oyalaridan biri. Prezidentimiz Vatan ravnaqi g'oyasini ilgari surar ekan, uning mazmunini har bir kishining manfaatlarini yurt manfaatlari bilan uyg'unlashtiruvchi, uni xalq baxt-saodati yo'lida xizmat qilishga undovchi bunyodkor g'oyadir deb ta'riflaydi. Zero, u milliy istiqlolning oliy maqsadi - O'zbekistonda yashayotgan barcha fuqarolarning el-yurt kamoli bilan bog'liq orzu-umidlarini amalga oshirishni ifodalaydi.

Vatanparvarlik – Vatanining ozodligi va obodligi, uning sarhadlari daxlsizligi, mustaqilligining himoyasi yo'lida fidoyilik ko'rsatib yashash, ona xalqining or-nomusi, shon-sharafi, baxtu saodati uchun kuch-g'ayrati, bilim va tajribasi, butun hayotini baxsh etishdek dunyodagi eng muqaddas va olijanob faoliyatni anglatadigan insoniy his-tuyg'udir. Vatanparvarlik - ona-yurtning, xalqning tarixi va taqdiriga chuqur hurmat bilan qaraydigan, Vatan manfaatlari yo'lida fidoiylik namunalari ko'rsatishga qodir bo'lgan shaxslarga xos fazilat.

Verbal – (lot.) og'zaki; bunda siyosiy ishtirokni shaxsning sub'ektiv jihatiga bog'liq emasligiga ishoraqilinmoqda.

Veto – (lot. taqiqlayman) davlat boshlig'i yoki parlament oliy palatasining qonun chiqaruvchi tashkilot qabul qilgan qonunni kuchga kirishini bir muddatga to'xtatib qo'yish yoki uni kuchga kiritmaslik huquqi: mutloq veto, kechiktiruvchi veto.

Vijdon erkinligi – ijtimoi-falsafiy tushuncha; har kimning o'z e'tiqodiga ko'ra, mazkur jamiyatda mavjud ijtimoiy me'yorlarni buzmaganda holda vijdoni buyurgani bo'yicha yashash, ishlash imkoniyati. Bunda dinga munosabat masalaning bir tomoni hisoblanadi.

Vijdon erkinligi –fuqarolarning istagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qanday dinga e'tiqod qilmaslik huquqi.

Genezis - yunon. genesis- kelib chiqish; paydo bo'lish, tashkil topish jarayoni.

Gildiya tizimi – (nem. korporatsiya) elitalarni shakllantirish tizimlaridan biri. Unga 1) yepiklik, yuqori lavozimlarga elitaning quyi qatlamlaridan nomzod tanlash, yuqoriga siljishning pog'onaviyligi; 2) lavozimlarni egallash uchun ko'plab rasmiy shartlarning mavjudligi; 3) tanlovni alohida imtiyozli kichik guruh amalga oshirishi; 4)

mavjud yetakchi tipini tiklashga, yaratishga, saqlab qolishga harakat qilinishi sigarilar xos.

Gipotetik – faraz qilingan, taxmin qilingan.

Global - fran. global-umumiy); umuman olganda, butun yer yuzi bo‘ylab.

Global - fran. global-umumiy); umuman olganda, butun yer yuzi bo‘ylab.

G‘oya – inson tafakkurida vujudga keladigan, ijtimoiy xarakterga ega bo‘lgan, ruhiyatga kuchli ta’sir o‘tkazib, jamiyat va odamlarni harakatga chorlaydigan, maqsad-muddao sari yetaklaydigan kuchli, teran fikr

G‘oyaviy bo‘shliq - deb, eski xukmron mafkura halokatga uchrab, u bilan bog‘liq tushunchalarning qadrsizlanishi, bugungi hayot, o‘tmish va kelajakka dahldor qadriyatlar, tushuncha va tasavvurlarni to‘liq anglab yetmasligi oqibatida odamlarning qalbi va ongida vujudga keladigan bo‘shliqqa aytiladi.

Gumanizm (insonparvarlik) – tenglik, adolat, o‘zaro hurmat, inson qadrini ardoqlash, odamlar farovonligi uchun g‘amxo‘rlik qilish g‘oyalari singdirilgan dunyoqarash.

Guruh - manfaatlar, qarashlar, kasbiy, faoliyat tarzi bo‘yicha birlik va umumiylik kasb etgan shaxslar yig‘indisi, birlashmasi.

Davlat – muayyan hududda jamiyat va uning siyosiy tizimini tashkil etish usuli, hokimiyatning markaziy instituti, jamiyatning siyosiy tashkiloti bo‘lib, ma’lum bir hudud va unda yashovchi xalqlarni o‘z ichiga oladi. Jamiyatni boshqaruvga tizim sifatida Davlat ichki tizimga o‘z vakolatlarini amalga oshirish uchun maxsus organlarga ega. Davlat odamlar va jamoat guruhlarining faoliyati hamda munosabatlarini tashkil etadi, ularni yo‘naltiradi va nazorat qiladi.

Davlat tassarrufidan chiqarish - davlat mulki hisobidan boshqa nodavlat mulk shakllarining vujudga keltirilishi.

Daxldorlik hissi– fuqarolarning tug‘ilgan joyi, ona Vatani, mustaqillikni anglash, uni asrab-avaylash, himoya qilish, uni yanada rivojlantirishga chorlaydigan, shart-sharoit, omillar majmui.

Demokratik institutlar – bu, davlat va jamiyatda demokratik tuzumni shakllantiruvchidemokratik tamoyillarni amalga oshirishning tashkiliy shakllari hisoblanadi.

Demokratik institutlar - jamiyat hayotida demokratik tamoyillarni qaror topishga xizmat qiladigan tashkilotlar va tuzilmalar majmuasi.

Demokratik kuchlar bloki–parlamentdagi ko‘pchilikni tashkil etish maqsadida o‘zdasturiy maqsadli vazifalarining yaqinligidan yoki mosligidan kelib chiqqan holdabir nechta siyosiy partiyalar fraksiyalari va O‘zbekiston ekologik harakatidan saylangan deputatlar o‘z sa’y-harakatlarini birlashtirishi.

Demokratiya(yunoncha, “demos” – xalq, “kratos” – hokimiyat) – xalq hokimiyati ma’nosini anglatib, xalqni hokimiyat manbai, deb biluvchi siyosiy tizimni shakli. Demokratiya insonni har tomonlama barkamol rivojlanishi uchun berilgan imkon bo‘lib, davlat konstitutsiyasida ozchilikning ko‘pchilikka bo‘ysunishi tamoyili rasmiy e’lon qilindi, hamda fuqarolarning erkinligi teng huquqligi e’tirof etildi. Demokratiya har bir davrning ijtimoiy – iqtisodiy sharoitlariga mos shakllanib, rivojlanib boruvchi chegarasiz tabiiy – tarixiy jarayondir.

Detsentralizatsiya - nomarkazlashtirish; markaziy hokimiyat organlari vakolatlarining bir qismini mahalliy hokimiyat organlari, o'zini o'zi boshqarish organlari va nodavlat tashkilotlarga berish; markazlashuvni bo'shashtirish yoki bekor qilish, tugatish.

Diaspora – yun. diaspora -tarqalish ma'nosida bo'lib, ma'lum bir davlat hududida yashovchi, ammo boshqa bir davlatda o'z davlat tuzilmasiga ega, ma'lum bir xalq millat vakillarining yig'indisi (masalan O'zbekistonda yashovchi rus, ukrain millatining diasporasi).

Diversifikatsiya – lot. diversification – o'zgarish, turli-tumanlik, faoliyatni har tomonlamava turli-tuman yo'nalishlarda rivojlantirishga strategik mo'ljall olish. Masalan, kapitalni diversifikatsiyalash – iqtisodiy tavakkalchilikning xavfli oqibatini kamaytirish maqsadida kapital mablag'larni turli ob'ektlar o'rtasida bo'lib-bo'lib joylashtirish.

Diniy bag'rikenglik - bizning dunyomizdagi turli boy madaniyatlarni, o'zini ifodalashning va insonning alohidaligini namoyon qilishning xilma-xil usullarini hurmat qilish va to'g'ri tushunishni anglatadi. Uni bilim, samimiyat, ochiq muloqot hamda hurfiy, vijdon va e'tiqod vujudga keltiradi.

Diskurs - ingl. discourse < lat. discursus – suhbat, muomala, monolog, dialog.

Differensiatsiya – (lot. differentia-farqlash, har xillik); taqsimlanish, nimanidir alohida turli xil unsurlarga ajralishi, bo'laklarga bo'linish.

Dualizm – (lot.) ikki taraflamalik (shuningdek, falsafadagi dunyo asosida ikkita mustaqil bosh sabab – ruh va modda, ideallik va moddiylik mavjud degan qarashlar haqidagi ta'limot).

Yevropotsentrizm - G'arbiy Yevropa madaniyati butun insoniyat uchun na'muna, deb qarovchi konsepsiya. Unga ko'ra G'arbiy Yevropa – jahon taraqqiyoti markazidir.

Jazo – huquqbuzarlik sodir etishda ayblangan shaxslarga nisbatan qo'llanadigan ma'naviy, moddiy yoki jismoniy cheklashlar bilan bog'liq bo'lgan majburlov chorasi.

Jamiyat – insonlar munosabati va ijtimoiy aloqalar yig'indisi. Jamiyat tarixiy, moddiy-ma'naviy hayot tarzidan kelib chiqqan holda umumiy orzu-maqсадlari bilan birlashgan insonlar uyushmasining alohida shakli. Jamiyat doimo o'zgarish va rivojlanishda bo'lib, uning asosini doimo insonlar tashkil etadi.

Jamoa manfaati – kishilar guruhi, korxona va firmalarga tegishli manfaatlar majmuidir.

Jamoat birlashmalari – fuqarolarning qonunda belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan birlashmalari. Ularga kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, olimlarning jamiyatlari, faxriylar va yoshlarning tashkilotlari, ijodiy uyushmalar va fuqarolarning boshqa birlashmalari kiradi.

Jarayon – muayyan vaqt oralig'ida bo'lib o'tgan o'zgarishlar, voqea va hodisalarning davomiyligi. J.lar uzlukli va uzluksiz, tabiiy va sun'iy, takrorlanuvchi va betakror, boshqariluvchi va boshqarilmas bo'lishi mumkin.

Jinoyat – qonundanazarda tutilgan ijtimoiy xavfli qilmish. zamin, o'lkadir.

Identifikatsiya – (lot. o'xshatmoq, tenglashtirmoq, baravarlamok) monandlik. Siyosiy identifikatsiya - u yoki bu siyosiy guruhga o'zini boshqalardan ajratish imkonini beruvchi barqaror belgilar, xususiyatlar birligi.

Ijtimoiy adolat – barcha ijtimoiy toifalarning jamiyatda o‘z o‘rni mavjudligini va qonun oldida ularning o‘zaro teng huquqlarga ega ekanligini e’tirof etish.

Ijtimoiy manfaat – bu barcha jamiyat a’zolarining birgalikda ro’yobga chiqadigan manfaatlaridir.

Ijtimoiy uyushmalar – fuqarolar manfaatlari umumiyligi va ixtiyoriylik asosida vujudga keluvchi, lekin o‘z faoliyati natijasida daromad olishni ko‘zlamaydigan tashkilotlar (siyosiy partiyalar, ommaviy harakatlar, kasaba uyushmalari, ayollar, keksalar, nogironlar, yoshlar, bolalar tashkilotlari, ilmiy texnik, madaniy-ma’rifiy, sport va boshqa ko‘ngilli jamiyatlar, jamg‘armalar, assotsiatsiyalar, boshqa tuzilmalar). Demak, fuqarolarning har qanday ko‘ngilli uyushmasi – ijtimoiy uyushmadir. Mavjud siyosiy hayotni o‘zgartirishga yoki unga ta’sir etishga urinuvchi ijtimoiy uyushmalar siyosiy, deb qaraladi.

Ijtimoiy hamkorlik – turlimillat, irq va dinga mansub kishilar va guruhlarining umumiy maqsad yo‘lidagi hamjihatligi.

Ijtimoiy sheriklik - davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, shu jumladan tarmoq, hududiy dasturlarni, shuningdek normativ-huquqiy hujjatlarni hamda fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor bo‘lgan boshqa qarorlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish borasidagi hamkorligidir

Ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar - bu kishilar uchun zarur bo‘lgan hayotiy ne’matlarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va is’temol qilish jarayonida vujudga keladigan munosabatlar.

Iqtisodiy mustaqillik –muayyan bir mamlakatning shu mamlakatda mavjud ishlab chiqarish kuchlari va ishlab chiqarish vositalariga, tabiiy va ma’naviy boyliklarga va shu boyliklar tufayli yaratilgan mahsulotdan tushgan milliy daromadga va uni taqsimlashga yagona egalik qilishi.

Iqtisodiy resurslar – ma’lum davrda ma’lum bir mamlakat ixtiyorida to‘plangan va mavjud bo‘lgan ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish, ularni iste’molchilarga yetkazib berish va iste’mol jarayonlarida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan vositalar, qo‘r-qutlar, imkoniyatlar va manbalardir

Individ - lot. individuum-bo‘linmas, alohida; inson zotining alohida olingan namunasi, uning vakillaridan biri; har biri alohida, mustaqil mavjud bo‘lgan tirik organizm; shaxs esa u yoki bu inson sifatida namoyon bo‘lib, u ma’lum va betakror individuallikka ega bo‘ladi.

Inson omili – inson mohiyatiga xos bo‘lgan eng muhim xususiyatlarni – insondagi jismoniy – ruhiy tomonlarning birligi.

Inson huquqlari- unga tor ma’noda faqat davlat himoya qiladigan va kafolat beradigan huquqlar kirib, bu huquqlarga barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi, yashash va jismoniy daxlsizlik huquqi, inson qadr-qimmatini hurmat qilish, o‘zboshimchalik va noqonuniy ushlash yoki qamash, vijdon va din erkinligi, ota-onalarning o‘z bolalarini tarbiya qilish huquqlari kiradi. Keng ma’nodagi inson huquqlari esa o‘zida shaxs erkinligi va huquqlarining keng majmuasi va turlarini ifodalaydi

Insonparvar demokratik huquqiy davlatning o‘ziga xos belgilari - birinchidan, jamoat va davlat turmushining barcha sohalarida huquq va qonunning

ustuvorligi, qonun talablarining davlat hokimiyati va barcha organlari, o'zini o'zi boshqarish organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan ijro etilishi; ikkinchidan, shaxs huquqlari va erkinliklarining realligi, uni erkin kamol toptirish ta'minlanishi, davlat bilan shaxsning o'zaro mas'ulligi; uchinchidan, davlat hokimiyatini qonunchilik, ijrochilik va sudhokimiyatiga bo'lish asosida amalga oshirish.

Institut - lot. institutum-mahkama, idora, muassasa; tizimlashtirilgan, hammaga tanilgan, amalda qo'llanilayotgan va e'tirof etilgan (har qachon ham o'z rasmiy tasdig'ini topavermaydigan), u yoki bu tarzda mustahkamlangan qoidalar va me'yorlarga muvofiq o'zaro xatti harakat qilish uchun qo'llab-quvvatlanayotgan ko'rsatmalarga ega bo'lgan ijtimoiy agentlarning o'zaro hatti harakatlari shakllari kiradi.

Integratsiya - lot. integratio-tiklanish, bajarish; integer-bir butun; qandaydir qismlarning bir butunlikka birlashishi.

Interaktiv davlat xizmatlari – idoralar tomonidan jismoniy va yuridik shaxslarga idoralarning axborot tizimlari vositasida telekommunikatsiya tarmoqlari orqali ko'rsatiladigan xizmatlar. Bizning mamlakatimizda bu xizmatlar 2013 yil 1 iyuldan harakat qiluvchi hamda davlat organlarining aholi va xo'jalik yurituvchi sub'ektlar bilan o'zaro hamkorligining qulay va samarali vositasi sifatida xizmat qiluvchi my.gov.uz Interfaol Davlat xizmatlari yagona portali orqali ko'rsatiladi.

Internet – axborot bilan almashish uchun ham kompyuter tarmoqlari foydalanuvchilarni, ham shaxsiy kompyuterlarni o'zaro bog'lovchi butun dunyo axborot kompyuter tarmog'i.

Internet jurnalistika – bu internet makonida axborot shakllar dolzarbligini shakllantirish va taqdim qilish bo'yicha faoliyatni kasb etuvchi sifat jihatidan yangi va sivilizatsiyali fenomendir, bunda bunday shakllar tashuvchisiga nafaqat so'z, balki rasm, fotosurat, kino, video, tovush, veb-sahifa – keng ma'noda axborot yoki matn tashuvchisi sifatida namoyon bo'lishga qodir har qaysi ob'ekt aylanishi mumkin.

Interpellyatsiya - fr. interpellation < lat. interpellatio < interpellare – munosabat, aloqa, suhbat va boshqa shu kabilarni bo'lib qo'yish, qarshi chiqish.

Interfaol muloqot – real vaqt rejimida turli OAV (asosan Internet) vositasida “jonli” muloqot qilish. Shartli ravishda bunday muloqotning bir necha shaklini belgilash mumkin:

Informatsiya – lot. informatio – xabardor qilish, tushuntirish, bayon qilish ma'nolarini beradi. Shuningdek, lot. informare- shakl berish qabilida ham ishlatiladi.

Irratsional – (lot.irrationalis) bilishning asosiy vositasi sifatida his-tuyg'u, instinkt va e'tiqodni tan oluvchi falsafiy qarash.

Ishlab chiqarish usuli - ishlab chiqaruvchi kuchlar va ishlab chiqarish munosabatlari birligi hamda o'zaro ta'siri.

Ishlab chiqaruvchi kuchlar - ishlab chiqarishning shaxsiy va moddiy omillari, ya'ni ishchi kuchi bilan ishlab chiqarish vositalari birligi.

Kadrlar tayyorlashning milliy modeli tizimi – O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 1997 yilning 29 avgustida “Kadrlartayyorlashmilliy dasturi to'g'risida” qaror qabul qilindi. Ushbu dasturda (3-bandi) kadrlar tayyorlashning milliy modeli quyidagi tarkibiy qismlardan iboratligi belgilab qo'yilgan:

1. Shaxs – kadrlar tayyorlash tizimining bosh sub’ekti va ob’ekti, ta’lim sohasidagi xizmatlarning iste’molchisi va ularni amalga oshiruvchisi.

2. Davlat va jamiyat – ta’lim va kadrlar tayyorlash tizimining faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga amlga oshiruvchi kadrlar tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafillari.

3. Uzluksiz ta’lim – malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo’lib, ta’limning barcha turlarini, davlat ta’lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimi va uning faoliyat ko’rsatish muhitini o’z ichiga oladi.

4. Kadrlar tayyorlash tizimida – fan yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi va ulardan foydalanuvchi, ilg’or pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiquvchi.

5. Kadrlar tayyorlash tizimida ishlab chiqarish – kadrlarga bo’lgan ehtiyojini, shuningdek, ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan qo’yiladigan talablarni belgilovchi asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moliya va moddiy-texnik jihatidan ta’minlash jarayonining qatnashchisi (“Barkamol avlod–O’zbekiston taraqqiyotining poydevori”, T., 2008., 41-53 b.).

Kasaba uyushmalari -korxona, muassasa, o’quv yurti va boshqa mehnat jamolarida ishlayotgan ishchi va xodimlarni ijtimoiy manfaatlarini himoya qilish, ish beruvchilar bilan ishlovchilarning ijtimoiy sherikchiligini tashkil etish maqsadida faoliyat yuritadigan nodavlat notijorat tashkiloti;

Kvazi... – lot. turli so’zlar boshiga qo’yiluvchi va «go’yo», «sohta» ma’nolarini beruvchi qo’shimcha. Masalan, kvazidemokratiya.

Kvintessensiya – (lot. beshinchi asos) biror narsaning asos, mohiyati; eng muhim, eng asosiy.

Kompetent – (lot. sompetents- loyqlik, mutanosiblik); o’z bilimi yoki vakolati bilan biron-bir qarorni qabul qilish, masalani yechish yoki ular yuzasidan hukm chiqarish uchun zarur bo’lgan ilimga yoki qobiliyatga ega bo’lishni anglatadi.

Konfessiya -lat. cōfessio dinlar va uning shaxobchalari, tarmoqlari, mazhab, oqim va yo’nalishlarini ifodalovchi umumiy tushuncha.

Konsepsiya - lot. conceptio-idrok qilish, idrok, o’zlashtirish; u yoki bu hodisalarga nisbatan qarashlar tizimi; qandaydir hodisalarni ko’rib chiqish, nimanidir anglash usuli.

Kon’yunktura – lot. conjunctura - bog’lash, qo’shish. Bozorkon’yunkturasi – talab va taklif, baholar darajalari, mollar zaxiralari, shuningdek, iqtisodiy sikllar o’zgarishlar davri – ko’tarilish yoki tanazzul kabilar o’zaro tegishli nisbati natijasida erkin bozordayuzaga kelgan iqtisodiy vaziyatlar. Kon’yunkturaning birinchi belgisi uning tez o’zgaruvchanligi, doimiy emasligi va aksariyat hollarda tebranib turishi hisoblanadi.

Kooperatsiya- lot. cooperatio-hamkorlik; ko’pchilik kishilarning birgalikda bitta yoki o’zaro bir-birlariga bog’lik o’lgan bir necha faoliyatlardagi ishtiroki, mehnatni tashkil etish shakllaridan biri; ishlab chiqarish va mahsulot ayirboshlash sohasidagi jamoaviy birlashma.

Kosmopolitizm - (yunon. kosmopolites — dunyo fuqarosi) — dunyo fuqaroligini da’vo qilish, shuningdek, milliy va davlat suverenitetini rad etish, turli milliy an’ana, madaniyat hamda vatanparvarlik tuyg’usidan voz kechish g’oyasini ilgari suradigan qarash. Kosmopolitizm- ya’ni,

qacda yaxshi hayot bo'lsa o'sha yerni vatan deb bilish. Bu tamoyil insonda vatan hissini yo'qotadi, g'ururni o'ldiradi. Bu esa har bir jamiyat uchun halokatlidir.

Ko'ppartiyaviylik—mamlakat parlamentida ko'pchilik o'rinni olish uchun teng imkoniyatga ega bir necha siyosiy partiyalar mavjud bo'lgan siyosiy tizim.

Kuchli davlat —omma faoliyatiga asoslangan kuchli boshqaruv tizimiga, rivojlangan iqtisodiyot, yuksak ma'naviyatga egabo'lgan davlat. Bunday davlat mustahkam iqtisodiy, huquqiy va ma'naviy asosga ega bo'ladi. Uningqudrati fuqarolar hamjihatligi, jamiyatdagi do'stlik va bag'rikenglik, har bir fuqaroning onglilik darajasi, davlat boshqaruvidagi faol ishtirokiga asoslanadi.

Kuchli davlatdan-kuchli jamiyat sari — ushbu konsepsiyaning mohiyati odamlarning siyosiy ongi, siyosiy madaniyati va faolligi yuksalib borgani sari davlat vazifalarining nodavlat tuzilmalari va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o'tishi, mahallalarning nufuzi va mavqeining oshishi demakdir.

Kuchli jamiyat—mustahkam negizning barqaroligi ta'minlangan, davlatning boshqaruvchilik faoliyati qisqarib, jamoat tashkilotlarining roli kuchaygan, fuqarolarning qonun asosida, ularning huquq va erkinliklari oliy qadriyatlarga aylangan jamiyat.

Kuchli fuqarolik jamiyati — inson manfaatlari ustuvorligi va fuqarolik jamiyati institutlari orqali ularning davlat va jamiyat boshqaruvida faol ishtirok etishi ta'minlangan, qonun ustuvor bo'lgan jamiyat.

Qonun — qonunchilik hokimiyatining fuqarolar, jamiyat va davlat hayotiga taalluqli munosabatlarda muayyan tartib joriy etish borasidagi irodasining namoyon bo'lishi.

Qonun ustuvorligi — ushbu tamoyilning mazmuni shuni anglatadiki, qonun ijtimoiy hayotning barcha sohalarida qat'iy hukmron bo'ladi. Ya'ni, hech kim, hech birdavlat organi, mansabdor shaxs, tadbirkor yoki boshqa bir fuqaro qonunga bo'ysunishi, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy munosabatlar faqat qonun bilan tartibga solinadi, uning barcha ishtirokchilari esa, hech bir istisnosiz, huquq normalarini buzganligi uchun javobgarlikka tortilishi kerak. Huquqiy normalarni tadbiiq etishda konstitutsiya va qonunlarning normalari boshqa huquqiy normalardan ustun turadi.

Legitimlik — (lot. qonuniy) muayyan davlat hokimiyatining qonuniyligini a) fuqarolar tomonidan; b) xalqaro hamjamiyat tomonidan e'tirof etilishini anglatuvchi qadriyatiy tushuncha. Tarixan an'anaviy, xarizmatik, oqilona-qonuniy shakllarda nomoyon bo'ladi.

Liberalizm — (lot. erkinlik) mafkura, ijtimoiy-siyosiy harakat. U ijtimoiy imtiyozlar va avloddan-avlodga o'tuvchi hokimyatga qarshi chiqib burjua qatlamlarining qarashlarini o'zida mujassam etadi. Asosiy tamoyillari: individualizm, erkinlik, bozor va raqobatning mutloqligi, davlatni cheklash zarurligi (asoschilari I.Bentam, J.Mill, A.Smit, G.Spenser).

Liberallashtirish — ijtimoiy hayotning barcha sohalarida erkinlik ustuvor bo'lishini, jamiyatning evolyusion rivojlanish yo'lini e'tirof etuvchi va asoslovchi nazariya, amaliyot.

Liga- lot. ligare-bog'lamoq; ijtimoiy-siyosiy birlashma; davlatlar, tashkilotlar, alohida shaxslar ittifoqi.

Lobbi - lot. lobby-kuluar; jamiyatdagi ma'lum bir siyosiy doiralar, kuchli iqtisodiy tizilmalar manfaatlarini ifodalovchi, ana shu manfaatlarni amalga oshirish parlament va mansabdorshaxslarga bosim o'tkazishga intilayotgan guruhlar.

Madaniyat – kishilarning tabiatni, borliqni o'zlashtirish va o'zgartirish jarayonida yaratgan moddiy, ma'naviy boyliklar hamda bu boyliklarni qayta tiklash va bunyod etish yo'llari va uslublari majmui.

Madaniyatli odam – o'qimishli, zamon talablari asosida kiyinish va muomala me'yorlariga amal qiluvchi, ahloq normalariga to'la amal qiladigan, ilg'or falsafiy g'oyalarga ega bo'lgan, jahon madaniyati durdonalaridan xabardor bo'lgan shaxsga aytiladi.

Manfaat – individ va ijtimoiy guruhlar faoliyatining asosiy sababi.

Manfaatlar - lot. interest ahamiyat kasb etish, muhim; ob'ektiv ravishda ahamiyat kasb etgan, inson, jamoa, millat, jamiyat kabilar uchun zarur bo'lgan zaruriy ehtiyojlar; kimgadir farovonlik bag'ishlaydigan, kimgadir foyda keltiradigan narsalar.

Manfaatlar guruhlari - unga a'zo bo'lgan kishilarning manfaatlarini boshqa guruhlar va siyosiy institutlarning o'zaro munosabatlarida, shuningdek, o'z guruhi ichida ifoda qilish uchun tuzilgan ixtiyoriy tashkilotlar.

Marginal – (fr. “marginal”) ikkinchi darajali, oxirgi, chetda turuvchi; siyosatshunoslikda – oldingi ijtimoiy aloqalarini yo'qotgan, yangi hayot shart-sharoitlariga hali moslasha olmagan, qandaydir ijtimoiy guruhlar orasida yoki eng chekkasida turgan ijtimoiy odam, jamiyatning sirtida qolgan: lyumpen, miskin va hokazo.

Mahalliy (yoki munitsipal) boshqaruv - ma'muriy-hududiy birliklardagi aholining manfaatlarini ifodalaydigan va saylab qo'yiladigan organlar hamda ularning ma'muriy apparati tomonidan amalga oshiriladigan mahalliy ahamiyatga molik ishlarni boshqarish.

Ma'naviy barkamol inson – komil inson tushunchasi bilan hamohangdir. Ayni vaqtda ma'naviy barkamol inson tushunchasi sog'lom avlod tushunchasi bilan ham bog'lanib ketadi. Ilmiy adabiyotlarda bu tushunchalar alohida-alohida ishlatilsa-da, mohiyatan ularning hammasi inson axloqi va odobini, ularda shakllangan barcha ijobiy xislatlarni, ularning insonlarga, jamiyatga va Vatanga bo'lgan munosabatlaridan tortib, toki oilaga, ota-onaga va boshqalarga munosabatlarining barcha qirralarini qamrab oladi.

Ma'naviy jasorat – yer yuzida barcha o'lmas obidalarni, insoniyat hayotini tubdan o'zgartirib yuborgan jamiki ulug' kashfiyot va ixtirolarni, mumtoz san'at va adabiyot durdonalari hamda mardlik va qahramonlik namunalarini ko'rsatgan insonlarning mislsiz aql-zakovati vayuksak ma'naviy salohiyatini ifodalaydi.

Ma'naviy tahdid – tili, dini, e'tiqodidan qat'i nazar, har qaysi odamning tom ma'nodagi erkin inson bo'lib yashashiga qarshi qaratilgan, uning aynan ruhiy dunyosini izdan chiqarish maqsadini ko'zda tutadigan mafkuraviy, g'oyaviy va informatsion hurujlarni nazarda tutadi.

Ma'naviyat – insonni ruhan poklanish, qalban ulg'ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, imon-e'tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg'otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir.

Ma'naviyatga tahdid – inson qalbi va imon e'tiqodini susaytirishga qaratilgan hamda insonning o'zligidan begonalashtirib, kelajagidan mahrum etishga yo'naltirilgan yot va begona g'oyalar.

Ma'naviyatni shakllantiradigan mezonlar – inson ongiga ta'sir ko'rsatadigan, uning dunyoqarashi tafakkur tarzini muayyan yo'nalishga soladigan, o'zgartiradigan, jamiyat, millatga xos ma'naviy, madaniy va moddiy asoslar, an'analar, qadriyatlar, meros, turmush tarzi, g'oyalar va qarashlarni umumlashtiruvchi tushuncha.

Ma'rifat – ta'lim tarbiya, iqtisodiy, siyosiy, falsafiy, diniy va ma'naviy boyliklarning, ularni yanada ko'paytirib hamda takomillashtirib borish usullarining majmui.

Mentalitet - fran.mentalite; lot mentalis-aqliy, ruhiy, ma'naviy, aql yo'nalishi aql bichimi, akliy yetuklik, zakovat; ma'lum shaxs, ijtimoiy guruh (kichik, katta, milliy) uchun xarakterli bo'lgan dunyoqarash, dunyoni anglash, atrof voqelikni qabul usuli; fikrlash tarzi.

Mexanizm - yunon. mechane-qurol, inshoot; harakat va tezlikni amalga oshirish yoki uzatish qurilmasi. Siyosatda ma'juziy ma'noda biron-bir reja, dastur, maqsadni amalga oshirish yo'l-yo'riqlarini va vositalariga nisbatan qo'llaniladi.

Millat — til, ma'naviyat, milliy o'zlikni angash ruhiyati, urf-odatlar, an'analar va qadriyatlar yagonaligi asosida muayyan hududda yashovchi iqtisodiy aloqalar bilan bog'langan mustaqil sub'ekt sifatida o'ziga xos moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratuvchi kishilarning etnik birligidir.

Millatlararo munosabatlar — birga yoki ayri tarzda yashaydigan har xil millatlar o'rtasida amalga oshadigan turli-tuman shakllardagi aloqalarni anglatuvchi tushunchadir.

Millatlararo totuvlik g'oyasi - milliy istiqloq mafkurasining asosiy g'oyalardan biri bo'lib, mamlakatimizda istiqomat qilib kelayotgan barcha etnik vakillari bilan, avvalambor, o'zbek millati va shu bilan birga o'zlarining o'rtasida ko'p yillarga mo'ljallangan ezgulik, ishonchlilik, do'stonalik, yakdillik, qarindoshlik, ma'naviy-axloqiy va mafkuraviy yaqinlik va birdamlik, murosallilik va boshqa insoniylik munosabatlari mavjudligini va kelajakda ham u yanada kamol topishini ifodalaydi.

Millatchilik bu - millat ayirish, bir millatni har tomonlama ulug'lab, boshqalarining huquq, ehtiyoj va manfaatlarini nazar-pisand qilmaslik, ularni yerga urishdan iborat bo'lgan nodemokratik mafkura.

Milliy g'oya – ajdodlardan avlodlarga o'tib, asrlar davomida e'zozlab kelinayotgan, shu yurtda yashayotgan har bir inson va butun xalqning qalbida chuqur ildiz otib, uning ma'naviy ehtiyoji va hayot talabiga aylanib ketgan, ta'bir joiz bo'lsa, har qaysi millatning eng ezgu orzu-intilish va umid-maqсадlari yig'indisi.

Milliy g'oya negizlari – ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan, xalqning o'ziga xos milliy xususiyatlarini ifodalagan milliy ma'naviy meros qadriyatlari hamda dunyo xalqlari tomonidan e'tirof etilgan demokratiyaning umuminsoniy prinsiplar majmuidir.

Milliy qadriyat – millat uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan etnik jihat va xususiyatlar bilan bog'liq bo'lgan qadriyat shakli.

Milliy mafkura – millatning etnoijtimoiy birlik sifatida mavjud bo'lishi va rivojlanishini, erkin va ozod taraqqiyotini g'oyaviy asoslash, ta'minlashga qaratilgan qarashlar tizimi

Model- fran. modele-namuna, tarx, nimanidir tasviri tavsifi.

Modernizatsiyalash- fran. modernizer-zamonaviy; zamonaviylashtirish, hozirgi davr talablari, tarzi va didiga mutanosib ravishdagi o'zgarishlarni amalga oshirish.

Mulk ob'ektlari - mulkka aylangan barcha boylik turlari. Mulk sub'ektlari - mulk ob'ektini o'zlashtirishda qatnashuvchilar, mulkiy munosabatlar ishtirokchilari.

Mulkdan foydalanish - mol-mulkning Iqtisodiy faoliyatda ishlatilishi yoki ijtimoiy hayotda qo'llanilishi, ya'ni uning nafli jihatlarining bevosita iste'mol qilinishi.

Mulkni tasarruf etish - mol-mulk taqdirini mustaqil hal qilish. Mulkka egalik qilish - mulkdorlik huquqining uning egasi qo'lida saqlanib turishi va yaratilgan moddiy boyliklarni o'zlashtirishning ijtimoiy shakli.

Mulkchilik munosabatlari - mulkka egalik qilish, undan foydalanish, uni o'zlashtirish va tasarruf etish jarayonida vujudga keladigan munosabatlar.

Munitsipal boshqaruv - ingl. municipal o'zini o'zi boshqarish; bu boshqaruvning nisbatan nomarkazlashgan shaklidir. Shu bilan bir vaqtning o'zida u fuqarolik jamiyatining instituti hisoblanadi. Bunday boshqaruv organlarining asosiy belgilari, - ularning saylanishligi va o'z hududidagi aholi manfaatlarini asosida mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan ishlarga rahbarlik qilishdagi nisbatan mustaqillik.

Munitsipalitet- fran.municipalite-shahar o'zini o'zi boshqarish organi; ko'pchilik mamlakatlardagi o'zini o'zi boshqarish organlari.

Mustaqil bosma OAV lari –davlat boshqaruvidan holi bo'lgan, o'zining fikr va so'z erkinligini ro'yobga chiqaruvchi, lekin bunda o'z faoliyatini amaldagi qonunchilik doirasidagina olib boruvchi ommaviy axborot vositalaridir.

Nizom- muayyan davlat yoki jamoat tuzilmalarini tashkil etish tartibini, tuzilishi, vazifasi, funksiyalari va vakolatlarini belgilovchi kodekslashtirilgan normativ hujjat hisoblanadi.

Nodavlat notijorat tashkiloti (NNT) - jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foyda) olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromadlarni (foydani) o'z qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlamaydigan o'zini o'zi boshqarish tashkilotidir.

Nodavlat elektron ommaviy axborot vositalari – o'z oldida Internet tarmog'ida ommaviy axborot vositasi (OAV) funksiyalarini bajarish vazifasini qo'yuvchi nodavlat tusdagi ro'yxatga olingan veb-saytlari.

Okkultizm, - fr. occultisme, nem. Okkultismus < lat. occultus – sirli, yashirin, dunyoning yashirin, g'ayrihuuriy, ilmiy tafakkurga sig'maydigan, ammo “tanlangan”, “taqim etilgan”largagina nasib etuvchi qudrati haqida notabiiy qarash.

Ommaviy axborot vositalari – keng ko'lamda axborotni yig'ish, ishlash va tarqatishni ta'minlovchi ijtimoiy institutlar va kanallar (matbuot, kitob nashriyotlari, matbuot agentliklari, radio, televidenie va h.k.).Ommaviy axborotni davriy tarqatishning doimiy nomga ega bo'lgan hamda bosma tarzda (gazetalar, jurnallar, axborotnomalar, byulletenlar va boshqalar) va (yoki) elektron tarzda (tele-, radio-, video, kinoxronikal dasturlar, umumfoydalanishdagi telekommunikatsiya tarmoqlaridagi veb saytlar) olti oyda kamida bir marta nashr etiladigan yoki efirga beriladigan shakli hamda ommaviy axborotni davriy tarqatishning boshqa shakllari ommaviy axborot vositasidir. «Ommaviy axborot vositalari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida.(O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2007 y., 3-son, 20-modda)

Parlament - ingl. parliament, frans. parlargapirmoq va soʻzlamoq; parlament oliy qonun chiqaruvchi vakillik organi hisoblanadi.

Parlamentdagi koʻpchilik—Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasida koʻpchilik oʻrinni egallagan siyosiy partiya fraksiyasi.

Parlamentdagi muxolifat—yangitdanhakllantirilgan hukumatning tutgan yoʻli va dasturiga yoki uning ayrim yoʻnalishlariga qoʻshilmaydigan siyosiy partiyalar fraksiyalari, shuningdek Oʻzbekiston ekologik harakatidan saylangan deputatlar guruhi.

Partitsipatsiya – (ingl) ishtirok etmoq; fuqarolar tomonidan davlat va jamiyat ishlarini boshqarish jarayonida u yoki bu funksiyalarni bajarishini shart qilib qoʻyadigandemokratiyaning modeliga doir nisbat.

Partiya - lot. pars (partis)-qism, guruh; qandaydir ijtimoiy qatlam yoki guruhmanfaatlarini ifodalovchi, qandaydir siyosiy maqsadlarni koʻzlovchi tashkilot.

Passiv saylov huquqi - fuqarolarning saylanadigan davlat organlari va mahalliy oʻzini oʻzi boshqarish organlariga saylanish huquqi.

Plyuralizm - lot. pluralis-turlicha, turli tuman; turli ijtimoiy qatlamlar manfaatlarini ifodalovchi turli tuman ijtimoiy-siyosiy kuchlar mavjud boʻlgan siyosiy tizim.

Plyuralizm - lot. pluralis-turlicha, turli tuman; turli ijtimoiy qatlamlar

Polietnik— koʻpmillatli, monoetnik – yakka, yagona yoki bir millatli.

Prezident – lot. praesidens (praesidentis) – oldinda oʻtiruvchi, raislik qiluvchi, boshda turuvchi soʻzlaridan olingan boʻlib, koʻpchilik Prezidentlik va parlament respublikalari joriy etilgan mamlakatlarda maʼlum bir muddatga saylangan davlat boshligʻi.

Pressa - fran. presse; ommaviy axborot vositalari; ommaviy joriy matbuot.

Prinsip- lot. principium-asos, dastlabki, boshlangʻich; asos boʻladigan poydevor gʻoyalar; xulq, faoliyat va hatti-harakatning asosiy qoidasi.

Proporsional (- ot. proportionalis-mutanosib; saylovlarda nomzodlar uchun beriladigan ovozlar roʻyxatlar boʻyicha beriladigan, har bir roʻyxat uchun berilgan ovozlariga mutanosib ravishda joy egallanadigan saylov huquqi tizimi.

Profitsit – budjetga nisbatan qoʻllanilganida budjetning daromad qismini uning xarajat qismiga nisbatan ortiq boʻlganligini ifodalaydi.

Ratsional – (lot. rationalis-oqilona); maqsadga muvofiq, asoslangan, dalillangan (eng toʻgʻri yoʻl maʼnosida ham ishlatiladi).

Rejim- fran. rejime; davlat tuzumi, idora etish obrazi.

Saylov – aholining rasmiy mansabni egallash uchun biror shaxsni tanlashi jarayonidir.

Saylov huquqi – davlat boshligʻi, vakillik organlari va boshqani saylash tartibini belgilab beruvchi huquqiy normalar yigʻindisi. Saylov huquqi, odatda, konstitutsiya va saylov toʻgʻrisidagi maxsus qonunlar bilan belgilanadi.

Sektorlararo nazariya- ijtimoiy sheriklikning uch sektor: davlat organlari, biznes vakillari va fuqarolik jamiyatining institutlari oʻrtasidagi munosabatlarni tartibga solishi toʻgʻrisidagi nazariya

Senat - lot. senatus-eski, qariya; koʻpchilik mamlakatlar parlamentining yuqori palatasi.

Siyosat seb'ekti – siyosiy munosabatlarda ishtirok etayotgan kuchlar, sotsial guruhlar, qatlamlar, tashkilotlar siyosiy faoliyatning tashuvchilari, siyosatning sub'ekti hisoblanadi.

Siyosiy jarayonlar – turli siyosiy institutlar, ijtimoiy guruhlar, tashkilotlar individlar munosabati sifatida namoyon bo'ladi.

Siyosiy qarashlar – siyosiy qarashlarning shakllanishi va qaror topishida o'ziga xos an'analar mavjud bo'lib, siyosiy hodisalar turli xil talqin etilgan.

Siyosiy madaniyat - insonning siyosiy hodisalarga doir qadriyatlarga oid tasavvurlari va uning amaliyotda namoyon bo'ladigan xulqi kodeksi yoki uning siyosiy hokimiyat sub'ekti sifatidagi faoliyat uslubi. Shu ma'noda, siyosiy madaniyat fuqaroning umuminsoniy ahamiyatga molik bo'lgan siyosiy faoliyat namunalarini qay darajada egallaganligini namoyish qiladi.

Siyosiy ong – turli ijtimoiy guruhlar davlat hokimiyatiga, siyosiy tashkilotlar, ularning jamiyat hayotidagi rolga, boshqa davlat va millatlar bilan munosabatiga oid qarashlarning bir tizimga solingan nazariy ifodasi.

Siyosiy partiyalar – ijtimoiy guruhlar manfaatlarini ifodalovchi, ularning eng faol vakillarini birlashtiruvchi siyosiy tashkilotlar. Siyosiy partiyalar jamiyat siyosiy tizimining muhim qismi, ular davlatning siyosiy yo'nalishini belgilashda ishtirok etadi, hukumatning vakillik va ijro etuvchi muassasalarini shakllantiradi.

Siyosiy tashkilotlar – siyosiy partiyalar, turli ijtimoiy qatlam va guruhlarining manfaatlarini, maqsadlarini ifoda etadi.

Siyosiy tizim jamiyatda davlat hokimiyati va boshqaruvni shakllantirish va amalga oshirish bilan bog'liq munosabatlar harakatlarida o'z ifodasini topadi.

Sotsial – lot. socialis – ijtimoiy, jamoatchilik; jamiyat va ijtimoiy munosabatlar bilan bog'langan.

Sotsium - lot. socium-umumiy, birgalikdagi; insonlar hayot faoliyati shart-sharoitlarini birligini xarakterlovchi ijtimoiy umumiylik, birlik.

Strata – (lot.stratum)-qatlam.

Struktura (lotincha “structura” –“tuzilma”, “tuzilish”) – ob'ektning bir butunligini va uning o'ziga o'zi aynanligini, ya'ni turli ichki va tashqi o'zgarishlarda o'zining asosiy xususiyatlarini saqlay olishini ta'minlovchi barqaror aloqalar yig'indisidir.

Subordinatsiya – (lot.) tartibga keltirish; xizmat intizomi qoidalariga tegishli holda martaba darajalari bo'yicha kichik mansabdorlarni katta mansabdorlarga bo'ysunishiga qat'iy amal qilish.

Suveren – fran. souverain-oliy so'zidan olingan bo'lib, oliy, suverenitetga ega bo'lish, mustaqil, qaram bo'lmagan ma'nolarini beradi.

Suverenitet – (fran. “souveränität”) davlatning ichki ishlar va tashqi munosabatlarda xorijiy aralashuvlarga yo'l qo'ymagan holdagi mustaqilligi va muxtoriyati.

So'z erkinligini ta'minlash – insonning fundamental va tabiiy huquqlaridan biri – o'z fikrini (hayolini) oshkora (og'zaki, yozma ravishda va/yoki ommaviy axborot vositalardan foydalangan holda) ifoda etish huquqini amalga oshirish uchun kompleksli shart-sharoitlarni yaratish.

So'z erkinligini ta'minlash – insonning fundamental va tabiiy huquqlaridan biri – o'z fikrini (hayolini) oshkora (og'zaki, yozma ravishda va/yoki ommaviy axborot

vositalardan foydalangan holda) ifoda etish huquqini amalga oshirish uchun kompleksli shart-sharoitlarni yaratish.

Tabaqa (qatlam) - o'xshash kasb-hunar, mashg'ulot, holati va ahvoli bilan manfaatlar umumiyliги asosida birlashgan shaxslarning yirik guruhi.

Taraqqiyot – jamiyat rivojlanishining oddiydan murakkabga, Yu quyidan yuqoriga yo'nalgan, bir sifat bosqichidan yangi sifat bosqichiga o'tishi jarayoni.

Taraqqiyotning "O'zbek modeli" - istiqlolning dastlabki yillarida Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov rahbarligida ishlab chiqilgan islohotlar strategiya bo'lib, taraqqiy topgan mamlakatlarning bozor munosabatlariga o'tish tajribasi, mamlakatimiz boshidan kechirgan tarixiy sinovlar va ularning saboqlari, xalqimizning turmush va tafakkur tarzi asos qilib olindi. Shu tariqa yurtboshimiz tomonidan jamiyatni isloh etishning chuqur ilmiy asoslangan quyidagi besh tamoyili vujudga keldi: Birinchi tamoyil: iqtisodiyotning siyosatdan ustunligi; Ikkinchi tamoyil: davlat – bosh islohotchi; Uchinchi tamoyil: jamiyat hayotining barcha sohalarida qonunning ustuvorligi; To'rtinchi tamoyil: aholining demografik tarkibini hisobga olgan holda, kuchli ijtimoiy siyosat yuritish; Beshinchi tamoyil: bozor iqtisodiyotiga ob'ektiv iqtisodiy qonunlarning talablarini hisobga olgan holda, tadrijiy asosda, puxta o'ylab, bosqichma-bosqich o'tish.

Tashabbus- lot. iniciativa initiative-tashabbus; qandaydir ishni boshlashga undash, ishbilarmonlik; muhokama qilish uchun takliflar berish.

Texnotronika -ingl. technetronic;. Elektronikadan foydalanib jamiyatga ta'sir etuvchi texnika vositalari.

Tinchlik – insonning hayotiy ehtiyoji, emin-erkin yashashi va kamol topishining eng zarur omili.

Tolerantlik - fr. tolyrant (lat. Tolerāns-tolerantis) hozirgi o'zbek tilida lug'aviy tarjima qilganda chidamlilik, sabrlilik, bardoshlilik, toqatlilik ma'nolarini anglatadi. Antik davr va o'rta asrlarga qadar asosan tabobat sohasida keng istifoda etilgan mazkur tushuncha hayvonlar va insonlar organizmlarining turli-tuman kasalliklar, jarohatlar va umuman, hayot uchun kurashish jarayonlariga doir immun qobiliyatini o'rganish masalalariga aloqador bo'lgan. Keyinchalik boshqa fanlar doirasida ham e'tiborli asarlar yaratgan mashhur tabobat olimlari va aksincha, tabobat borasida ham diqqatga sazovor fikrlar bildirgan boshqa soha olimlari mazkur tushunchani kengroq ma'noda qo'llay boshlaganlar (Epimenid, Gorgiy, Aristotel, Epiktet, Ibn Sino). XX asrga qadar tolerantlik tushunchasining ayniqsa din bilan bog'liq muruvvat ma'nosidagi talqinlariga ko'p duch kelish mumkin. Lekin mazkur asr boshlaridan texnika taraqqiyoti va uning asosida mehnatni tashkil etish munosabatlarining jadal rivojlanishi natijasida tolerantlik tushunchasi davlat va xalq munosabatlarida, ayniqsa huquqiy munosabatlar tizimida keng mazmun kasb etadi. Endi tushuncha chidam, sabr-toqat ma'nolarini yo'qotmagan holda ko'proq bag'rikenglik, hamjihatlik, hamkorlik kabi mazmunda talqin etila boshlandi.

Totalitar - lot. totalis-butun, to'la, bir butun); davlat hokimiyati organlari tomonidan jamiyat hayotining hamma sohalarini nazorat qiladigan davlat shakli, amalda konstitutsion huquq va erkinliklarni tugatilishi; bu rejimda davlat hokimiyati biron-bir guruh (siyosiy partiya) qo'lida to'planib, mamlakatda demokratik erkinliklar va siyosiy muholifatni amal qilishi uchun imkoniyatlar bo'lmaydi.

Tranzaksiya - ingl. bank transaction, ot lot. transactio - kelishuv, shartnoma; tranzaksiya – bu sotib olishga doir shartnomani tuzish/moliyaviy vositalarni sotishga doir

shartnoma. Bank tranzaksiyasi, deganda bir bank hisob raqamidan ikkinchisiga yoki bank ichidagi bir hisob raqamidan ikkinchisiga pul mablag'larini o'tkazish tushuniladi.

Transformatsiya - lot. transformatio – o'zgarish; tuzilmalarni, shakllarni va usullarni o'zgartirish, faroliatning maqsadli yo'nalishini o'zgartirish.

Tred-yunionistik nazariya- ijtimoiy sheriklikning mhnat munosabatlarini tartibga solishi to'g'risidagi nazariya

Tripartizm-ijtimoiy sheriklikning davlat organlari, biznes vakillari va nodavlat notijorat tashkilotlari hamda fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari o'rtasidagi kelishuv.

O'zini o'zi boshqarish (ingl. municipal o'zini o'zi boshqarish); u yoki bu ma'muriy-hududiy birliklardagi aholining vakolatlarini ifodalovchi saylangan organlar va ularning ma'muriy apparati tomonidan amalga oshiriladigan mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan ishlarni boshqarishga aytiladi. O'zbekistonda o'zini o'zi boshqarish organlari tarkibiga mahalla, qishloq, ovul va shaharcha fuqarolar yig'inlari kiradi.

O'zini o'zi boshqarishning asosiy prinsiplari - O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida va qonunlarida mustahkamlangan o'zini o'zi boshqarish organlarining tabiati bilan bog'liq bo'lgan mustaqil faoliyatni amalga oshirishni tashkil qiluvchi rahbariy g'oyalar yig'indisidir.

Uklad - tartib, tarz; ma'lum ijtimoiy-iqtisodiy tuzumning asosiy xo'jalik shakli.

Umumbashariy qadriyat – dunyo xalqlarining ko'pchiligi tomonidan tan olingan, huquqiy me'yorlar tarkibiga kiritilgan yoki qadriyat, an'ana va mas'uliyatiga aylangan, voqe'lik vayohud munosabatlar tizimiga nisbatan qo'llaniladigan tushuncha.

Umuminsoniy qadriyatlar – butun insoniyatning tajribasini ifodalovchi va ma'lum farqlanishlar bo'lishidan qat'i nazar, barcha odamlar uchun mushtarak bo'lgan dunyoqarashning ideallari yoki axloqiy normalar.

O'ng - siyosiy kuchlar joylashuvida jamiyatning ijtimoiy-siyosiy tuzilishini saqlanishini maqsad qilib olgan konservativ siyosiy oqim.

Universal – (lot. universalis –umumiy); har tomonlama, keng qamrovli, ko'plab maqsadlar uchun yaroqli, turli vazifalarni va funksiyalarni bajara oladigan.

Uchinchi sektor - dunyodagi barcha mamlakatlarda notijorat va xayriya maqsadlarida tashabbus ko'rsatayotgan va keng faoliyat yuritayotgan nodavlat notijorat tashkilotlarga (NNT) nisbatan qo'llaniladi (birinchi sektor - davlat, ikkinchi sektor - tijorat sektori yoki shaxsiy sektor deyiladi).

Faol (aktiv) saylov huquqi - fuqaroning saylanadigan davlat organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlariga saylash huquqi.

Feminizm- lot. femina-ayol; erkaklar bilan ayollar huquqlarini tenglashtirish uchun faoliyat yuritadigan ayollar harakati.

Feminizm- lot. femina-ayol; erkaklar bilan ayollar huquqlarini tenglashtirish uchun faoliyat yuritadigan ayollar harakati.

Fikr erkinligi– bu jamiyat a'zosi bo'lgan har bir shaxs tabiiy va ijtimoiy jarayonlarga, fuqarolar bilan siyosiy tashkilotlarga va milliy, irqiy, diniy, sinfiy munosabatlarga ega bo'lgan mustaqil fikrlarini huquqiy, siyosiy diniy va boshqa muassasalar tomonidan bo'lishi mumkin bo'lgan turli tazyiqlardan muhofaza qiladigan ijtimoiy muhit.

Fiskal - ingl. fiscal pollic; lot. fiscus - savat;kassa, kazna, moliya, soliq-budjet siyosati hukumat siyosati, ya'ni istiqbolda barqaror iqtisodiy tizimni ta'minlash va biznes-sikllarni tebranishini kamaytirish maqsadida davlatning iqtisodiyotga aralashuv usullaridan biri; fiskal siyosatining asosiy quroli davlat budjetining daromadlari va harajatlari, ya'ni: soliqlar, transfertlar va davlat sotib olgan tovarlar va xizmatlar.

Forum- lot. forum;vakillar majlisi, qurultoyi, kongressi; qadimgi Rimda xalq majlisi o'tkazilgan maydon.

Fraksiya - lot. fractio-buzish, sinish, darz ketish; parlament a'zolariga yoki boshqa vakillik organlariga saylangan deputatlar birlashmasi.

Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining hududiy asosi -fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini tuzish, birlashtirish, tugatish hamda ularning chegaralarining o'rnatish va o'zgartirish tartib-qoidalarini belgilab beruvchi huquqiy normalarning mushtarak tizimidir.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishi -O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Qonunlari bilan kafolatlanadigan ularning o'z manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek milliy va ma'naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlar va an'analardan kelib chiqqan holda mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilish borasidagi mustaqil faoliyatidir.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishning tashkiliy asosi - o'zini o'zi boshqarishhuquqining instituti sifatida o'zini o'zi boshqarish organlarining tuzilishi,faoliyat tartibi, shakli va prinsiplarini, faoliyat doirasini belgilab beruvchi huquqiy normalarning mushtarak tizimidir.

Fuqarolarning o'zini o'ziboshqarish organlari faoliyatining moliyaviy asosi - fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining o'z mablag'laridan, ushbu organlarga xalq deputatlari tuman va shahar kengashlari belgilangan tartibda ajratgan budjet mablag'laridan, yuridik va jismoniy shaxslarning ixtiyoriy hayr-ehsonlaridan, shuningdek, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa mablag'lardan tashkil topadi.

Fuqarolik – insonlarni muayyan davlat, davlatchilik bilan bog'liq huquqiy holatlarini, munosabatlarini ifoda etuvchi tushunchadir.

Fuqarolik jamiyati – fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvida tegishli fuqarolik institutlari orqali faol ishtirok etishi ta'minlangan ijtimoiy makondir.

Fuqarolik jamiyati institutlari – fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvida ishtirok etishiga xizmat qiladigan nodavlat, notijorat tashkilotlari, jamiyat birlashmalari, oila, mahalla, ijtimoiy harakatlar va boshqa tuzilmalar majmuidir.

Fuqarolik mas'uliyati – qonun ustuvorligini tan olish va har bir shaxsning ijtimoiy hayotni takomillashtirish jarayonida ishtirok etish vazifasini teran his qilish.

Funksiya - lot. functio-faoliyat, o'tash, bajarish; faoliyat, majburiyat, ish, tayinlash, burch, vazifa, topshiriq.

Funksiya - lot. functio-faoliyat, o'tash, bajarish; faoliyat, majburiyat, ish, tayinlash, burch, vazifa, topshiriq.

Xalq - (arab. yaratilgan jonzot, odamlar) –keng ma'noda, muayyan mamlakatning barcha aholisi, tor ma'noda, tarixiy-etnoijtimoiy birliklarning turli shakllari, chunonchi, millat, elat, etnik birlik, urug' va boshqalarni ifoda etuvchi tushunchadir. Xalq - birinchi marta xalqaro huquq sub'ekti sifatida 1945 yili BMT Ustavida "Xalqlarning tengligi va o'z taqdirini o'zi belgilash" tamoyilining mustahkamlanishi natijasida tan olingan.

Xalq farovonligi – milliy istiqbol mafkurasining asosiy g‘oyalaridan biri. Xalq farovonligi har bir shaxs va oila farovonligi bilan bog‘liqdir. Bunda insonning shaxsiy manfaatlari jamiyat manfaatlari bilan uyg‘unlashib ketadi va har bir fuqaroning farovonligi butun jamiyat farovonligidir, degan tamoyil amalga oshadi.

Xartiya – (yun. qog‘oz, yorliq) o‘rta asrlarda ommaviy huquqiy siyosiy xarakterdagi xujjat bo‘lgan. Hozirgi xalqaro huquqda deklaratsiyaning sinonimi. U – majburiy kuchga ega bo‘lmagan, umumiy tamoyillar va maqsadlarni ifoda etuvchi xujjat.

Xususiylashtirish - mulkka egalik huquqining davlatdan xususiy shaxslarga o‘tishi.

Hamkorlik siyosati – xalqaro siyosat sub’ektlarining birgalikdagi siyosiy harakatlarda vujudga keladigan masalalar yuzasidan yagona nuqtai nazarlarni ishlab chiqishida ifodalanuvchi munosabat turlaridan biri. Unga ko‘ra tomonlar o‘z faoliyatining asosiy yo‘nalishlarida mustaqillikni saqlab qolgani holda qarashlar mos tushuvchi amaliy masalalarda birgalikda faoliyat ko‘rsatadilar. Masalan, gitlerchi Germaniyasiga qarshi davlatlar hamkorligi.

Huquq - davlat qonunlari bilan beriladigan erkinlik, harakat qilish imkoniyati, nimanidir amalga oshirish yoki nimadandir foydalanish, nimagadir egalik qilish; jamiyatdagi munosabatlarni, kishilar va ularning harakati va xulqini muvofiqlashtirish, davlat va jamiyat organlarini yashashini ta‘minlashga imkoniyat berish maqsadlarida davlat tomonidan o‘rnatilgan va himoya qilinadigan umum majburiy ijtimoiy me‘yorlar va qoidalar.

Huquqiy davlat - huquq, Konstitutsiya va Qonun hukmronlik qiladigan davlatdir. Davlat va uning institutlari, mansabdor shaxslar jamiyat va fuqaro oldidagi o‘z ma’suliyatlarini his qilishlari, o‘z navbatida jamiyat va fuqaro, uning tashkilotlari davlat oldidagi ma’suliyatlarini his qilishlari kerak. Bu ma’suliyatni oshirish orqali huquqiy demokratik davlat shakllantiriladi va rivojlantiriladi hamda bu jarayon uzoq muddatni talab etadi.

Huquqiy madaniyat – umumiy madaniyatning muhim qismi. Huquqiy madaniyat tarixan asta – sekin shakllangan ijtimoiy voqea bo‘lib, hozirgi davrda ilg‘or huquqiy davlatlarning va ularning fuqarolarining zaruriy xislati va taraqqiyot omiliga aylangan.

Shok terapiyasi (iqtisodiyotda) – iqtisodiyotni sog‘lomlashtirishga yo‘naltirilgan qator salbiy oqibatlarni (narxlarning o‘sishi, inflyatsiya, bandlikning pasayishi va shunga o‘xshash boshqa holatlar) o‘z ichiga oluvchi radikal chora-tadbirlar majmuasi.

Evolyusiya (lotin tilidan tarjimasi – boshlash, vujudga kelish) – tizimning rivojlanish jarayonini anglatadigan tushuncha bo‘lib, birinchi galda jamiyatga xosdir. Unga ko‘ra, jamiyatda asta-sekin yuz berayotgan o‘zgarishlar tizimga, uning tuzilmalari tashkil qilinishi va funksiyalari sifatli o‘zgarishga olib keladi.

Egalitarizm- fran. egalite-tenglik; umumiy tenglashtirishni jamiyatni tashkil etishning prinsipi g‘oyasiga asoslangan ijtimoiy-siyosiy fikr yo‘nalishlaridan biri.

Elat - bir tilda so‘zlashuvchi, o‘ziga xos madaniyati mavjud bo‘lgan va ma’lum hududda yashaydigan hamda muayyan maqsad asosida birlashgan va o‘z tuzilmasiga ega bo‘lgan ijtimoiy-tarixiy birlik tushuniladi. Elat— kishilarningtil, hudud, iqtisodiy va madaniy jihatdan tarixan tarkib topgan birligi.

Elektoral - lot. elector-saylovchi; saylanadigan, tanlanadigan.

Elektorat – saylovlarda ma'lum siyosiy partiyaga (siyosiy lider)ga ovoz beruvchi saylovchilar davrasi; ma'lum bir saylov okrugi yoki mamlakat saylovchilari majmui.

Elektron huquumat – (angl. e-Government) – bu fuqarolar, biznes, davlat hokimiyatining boshqa tarmoqlari va davlat xizmatchilariga axborotni taqdim qilish va shakllanib bo'lgan davlat xizmatlarining to'plamini ko'rsatish usulidir, bunda davlat va arizachi o'rtasidagi o'zaro shaxsiy aloqa minimallashtirilgan va imkon boricha maksimal ravishda axborot texnologiyalardan foydalaniladi. Elektron huquumat – mamlakat miqyosida boshqaruv jarayonlarning butun majmuasini avtomatlashtirishga asoslangan hamda davlat boshqaruvining samaradorligini sezilarli darajada oshirish va jamiyatning har bir a'zosi uchun ijtimoiy kommunikatsiyalar harajatlarini kamaytirish maqsadiga xizmat qiluvchi davlat boshqaruvi elektron hujjat almashinuvi tizimi. Elektron huquumatni yaratish hujjatlarni va ularni ishlash jarayonlarini boshqarish bilan bog'liq vazifalarning to'liq ko'lamini hal etishni amalga oshiruvchi ijtimoiy boshqaruvining umumdavlat taqsimlash tizimi qurilishini nazarda tutadi.

Emissiya - fr. émission – chiqarish; pul emissiyasi - muomalaga yangii pullarni chiqarish, muomaladagi pul hajmini ko'paytirish. Emissiya naqd yoki naqd pulsiz bo'lishi mumkin.

Empirizm - yunon. emperia-tajriba; tajribani bilishning birdan-bir vositasi, deb tan oluvchi ta'limot.

Erkinlashtirish -mamlakatning demokratikjamiyatga o'tish va islohotlar o'tkazish jarayonidamavjud bo'ladigan turli to'siqlar, cheklashlar va yonberishgamajburetadiganomillardanqutilishga qaratilgan amaliyfaoliyatdir. U demokratikjarayonlarningsamarali rivojigayangikuch, quvvat va ilhom bag'ishlashimkoniyatiniyaratadi.

Etnos – yun. ethnos - xalq, qabila, to'da, kishilar guruhi, irq ma'nolarni anglatadi.

Yuksak ma'naviyat – inson ma'naviyatining eng yuqori darajasi bo'lib, u insonlarni eng ezgu va ulug' maqsadlarga yo'naltirishga xizmat qiladigan ona Vatan baxti iqboli yo'lida buyuk jasoratga chorlaydigan yengilmas kuchdir.

Yurt tinchligi – milliy istiqlool mafkurasining asosiy g'oyalaridan biri, mamlakat barqaror taraqqiyotining asosiysharti.

ISESCO - Islom Konferensiyasi tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha muassasi.

Uz domen zonasi – ma'lum darajadagi "Uz" domeniga kiruvchi domen nomlarining majmuasi; barcha ro'yxatga olingan "Uz" domen nomli saytlarni birlashtiruvchi va shu tarzda mazkur domen bilan yagona Internet-makonini tashkil etuvchi veb-zona. O'zbekiston Respublikasining mamlakat kodini ifodalovchi, maxsus vakolatli tashkilot tomonidan boshqariladigan va muvofiqlashtiriladigan hamda O'zbekiston Respublikasining yurisdiksiyasi ostidagi o'z ichiga keyingi daraja domen nomlarini oluvchi yuqori daraja domen. «UZ» domenidagi domen nomlarini ro'yxatdan o'tkazish va ulardan foydalanish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida.(O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2008 y., 26-27-son, 255-modda; 2015 y., 5-son, 61-modda).

ZiyoNet – ZiyoNET jamoat axborot ta'lim tarmog'i.

O'QUV FANI O'QITILISHI BO'YICHA USLUBIY KO'RSATMALAR.

Fanni o'qitishning maqsadi - talabalarga O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning Harakatlar strategiyasining maqsad va vazifalari, asosiy yo'nalishlari, O'zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi jarayonida olib borilayotgan islohotlar, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirishda O'zbekistonning o'ziga xos xususiyatlari tug'risida chuqur bilim berish orqali ularda faol fuqarolik pozitsiyasi, tanqidiy taxlil va shaxsiy mas'uliyatini shakllantirishdan iborat.

Fanning vazifasi O'zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmun mohiyatini, O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha "Harakatlar strategiyasi"ning asosiy yo'nalishlarini, ularni amalga oshirish mexanizmlarini tushuntirish; fuqarolik jamiyatini barpo etishning ijtimoiy-siyosiy, huquqiy va ma'naviy asoslari to'g'risidagi tasavvurlarini boyitishdan iborat.

Fan buyicha talabalarning bilim, ko'nikma va malakalariga quydagi talablar qo'yiladi. Talaba:

- O'zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi jarayonida amalga oshirilayotgan o'zgarishlar, O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish "Harakatlar strategiyasi"ning asosiy yo'nalishlari, fuqarolik jamiyatining shakllanish asoslari, fuqarolik jamiyatini barpo etishning ilmiy-metodologik asoslari, fuqaroviylik, fuqarollik jamiyati institutlari, saylov huquqi

O'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy ta'limdagi o'rni erkinligi, nodavlat notijorat tashkilotlar, ijtimoiy sheriklik, davlat xususiy sheriklik, jamoatchilik nazorati va davlat organlari faoliyatining ochiqqligi to'g'risida tasavvurga ega bo'lish;

- "Inson manfaatlari hamma narsadan ustun", "Xalk davlat idoralariga emas, balki davlat idoralari xalkimizga xizmat qilishi kerak", "Xalk boy bo'lsa, davlat boy va qudratli bo'ladi" kabi konseptual g'oyalarning mazmun mohiyatini, O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish buyicha "Harakatlar strategiyasi"da belgilangan asosiy yo'nalishlar va vazifalarni bilishi va ulardan foydalana olishi;

- O'zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi jarayonida olib borilayotgan islohotlarni yanada takomillashtirish bo'yicha o'zining takliflarini bera olish, mamlakatimiz erishayotgan yutuqlar va ularning xalqaro miqyosda e'tirof etilishini tahlil qila olish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.

“FUQAROLIK JAMIYATI” FANIDAN MA’RUZAGA TAYYORGARLIK KO’RISH VA UNI O’QITISH USLUBIYATI

«Fuqarolik jamiyati» va boshqa gumanitar fanlaridan ma’ruzaga tayyorgarlik ko’rish va uni o’qitish uslubiyati ushbu fanlarning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda (fanning predmeti, obekti, metodlari va maqsad hamda vazifalarini hisobga olgan holda) amalga oshiriladi. Bunda faol ta’limning ma’ruza usulini o’qituvchi puxta o’zlashtirgan bo’lishi lozim. Chunki ushbu usul hozirgi paytda deyarli har bir o’quv-tarbiya muassasasida keng miqyosda qo’llanilmoqda. Bunday hammabop usulni qo’llaganda o’qituvchi tomonidan barchaga bir tekisda bir xil ma’lumot berish juda ham osonlashadi. Ya’ni, bunda «Ommadan chiqqan insonlarga ommaviy ravishda xizmat ko’rsatiladi» deb nomlangan ma’lum va mashhur tamoyilga amal qilinadi. Ma’ruza dars berish jarayonini umumiyashtirishga imkon yaratadi va hech kimga sir emaski, tinglovchilar hozirgi paytda xuddi shu dars uslubiyatiga qiziqib, ko’pincha unga yuz foiz qatnashadilar. O’tilayotgan darslarning asosiy qismi va mag’zi xuddi shu xilda tashkil etiladigan darslarda tinglovchilar ixtiyoriga havola qilinadi. Shuning uchun ham ta’lim berishda bu usulning ijobiy va salbiy tomonlarini batafsilroq ko’rib chiqishga harakat qilamiz. Haqiqatan ham juda keng miqyosda qo’llaniladigan ushbu ma’ruza usulining ko’pchilik olim va mutaxassislar tan olgan quyidagi uch yirik kamchiligi mavjud:

1. *Tajribalar va ilmiy izlanishlar* natijasida ta’lim berishning ma’ruza usuli bilan bog’liq quyidagi xulosalar olingan:

Ko’pchilik ma’ruzalarning ancha kam qismi tinglovchilar tomonidan to’la o’zlashtiriladi. Masalan, 80 daqiqalik ma’ruza davomida tinglovchilar fikrining yo’naltirilganligini aniqlash (ushbu holda ularning konspektlaridagi yozuvlar hajmi va ma’nosi o’rganilib chiqilgan) ularning darsning 15 daqiqasi davomida 41 foiz hajmdagi materialni yozib olganliklarini, keyingi 30 daqiqada esa 25 foiz hajmdagi materialni yo-zib olganliklarini va butun 80 daqiqalik ma’ruza davomida tinglovchilar ma’ruza materialining bor-yo’g’i 24 foizinigina yozib olganliklarini ko’rsatgan. Boshqa bir ilmiy izlanishda esa ma’ruza boshlanishidan 15 daqiqa o’tgandan so’ng tinglovchilar 10 foizining diqqat-e’tibori boshqa nar-salarga chalg’iy boshlagan, 25 daqiqadan keyin esa 30 foiz tinglovchilarning fikri boshqa tomonga o’zgargan, 35 daqiqadan so’ng hamma tinglovchilarning fikri tarqoq holga kelgan, 45 daqiqadan so’ng esa diqqat-e’tibor yana ham susayib, tinglovchilarning ba’zilar mudrab qolgan. Bir sutkadan so’ng ularning ushbu mavzu bo’yicha olgan bilimlari tekshirilgan. Bunda tinglovchilar berilgan materialning atigi 15-25 foizinigina o’zlashtirganliklari aniqlangan. Qolgan ma’lumot va raqamlarni esa ular qandaydir noaniq hamda mavhum holda eslab qolganlar.

2. *Ko’pincha ma’ruzalar* tinglovchilardan oddiy, ibtidoiy va ancha sodda darajadagi fikrlashni talab qiladi. Ko’pchilik hollarda ma’ruzalarda inson miyasi va aql-idrokining vazifasi eshitish, so’zlarni ilg’ash, tanib olish va eslab qolish bilan chegaralanadi xolos. Lekin shuni ham ta’kidlab o’tish kerakki, o’zgalarning biror-bir sohadagi ajoyib fikrlarini hamda mavjud dalillarni eslab qolish hech qachon samarali fikrlash va ijod qilishga olib kelmagan va olib kelmaydi ham. Tadqiqotchilar tomonidan aniqlanishicha, ma’ruzani insonlar orasidagi bir-biriga ma’lumot

informatsiya uzatish usuli sifatida munozaradan yaxshi deb bo'lmaydi. Munozara esa ma'lumot oluvchilar va uni beruvchilar orasida bevosita muloqot aloqani mustahkamlaydi, xatolarga kamroq yo'l qo'yiladi va tinglovchilarda tahliliy mantiqiy fikrlashni rivojlantirib, ular mu-ammolar qo'yish, tushunish tanish va ijodiy ravishda hal qilishga undaydi o'rgatadi.

3. *Ba'zi yosh o'qituvchilar* dars berishning ma'ruza usulini tinglovchilarga aytib yozdirish (diktovka) usuliga aylantirib, uning mavqeyini juda ham tushirib yuborishlari mumkin. Buni bir qancha sabablar bilan izohlashlari, masalan, bu sohadan o'zbek tilida adabiyot mavjud emas, tinglovchilar bu darsdan daftarlariga bir nima yozib ketadilar, imtihonga kelganlarida bu yozuvlar yordam beradi va shunga o'xshash sun'iy bahonalar keltirishlari mumkin. Bularning hammasi ham asossiz bo'lib, tinglovchilarni to'laqonli bilim olishdan chalg'itadi xolos.

Lekin shuni ham aytib o'tish kerakki, ma'ruzalarning ham o'ziga xos bir qancha yaxshi, diqqatga sazovor hamda ijobiy tomonlari mavjud:

1. *Biror-bir soha, fan, yo'nalish, yangilik* haqida umumiy ma'lumot berish va tinglovchilarga ushbu yo'nalish bilan bog'liq ko'rsatma yo'l-yo'riqlar berish uchun ma'ruza usuli juda qulay, oson va maqsadga muvofiqdir. Bunda tinglovchilar sohani yo'nalishni umumiy holda chuqurroq va tezroq o'zlashtiradilar. Bu xuddi ovqatlanish muassasasida tayyor va sifatli ovqatlarni ularning qanday tayyorlanganini bilmasdan huzur qilib yeyishga o'xshab ketadi. Chunki ularning qanday tayyorlanganini bilmasdan ham ovqatlarning qaysi biri yaxshi va qaysi biri unchalik emasligini bemalol ayta olasizda. Ularning mazasi haqidagi fikringiz ham tayyorlanish jarayonini bilish bilan aslo bog'liq emas.

2. *Agarda auditoriyada*, o'quv muassasasida har bir tinglovchini alohida ma'ruza matni yoki u bilan bog'liq bo'lgan o'quv materiali kitob ma'ruza matni bilan ta'minlashga imkoniyat bo'lmasa, ma'ruza tinglovchilarga ommabop, chegaralangan va umumiy holdagi tegishli ma'lumot (yoki bilim) berishning yeng yaxshi usulidir, desak hech ham yanglishmagan bo'lar yedik.

Agar tinglovchi o'quvchi harakatchan, aqlli, bilimli va faol bo'lsa ta'limning an'naviy va sust ma'ruza usuli orqali ham ancha katta bilim haj-miga yega bo'lishi mumkin, lekin uning ijodiy va samarali fikrlash doira-si baribir (taxminan 95 foizli ehtimollik darajasida) chegaralangan bo'lib qoladi. Agarda tinglovchining tug'ma qobiliyatlari, oilaviy sharoiti yoki muhiti buni to'ldirmasa, uning tanqidiy mushohada qilish qobiliyati ham shubhasiz chegaralangan, bir yoqlama bo'lib qolishi mumkin. Demak, boshqacha qilib aytganda, insonning kichik aqliy salohiyati (intellektual koeffitsienti) uning juda katta hajmdagi haqiqiy bilimlar majmuasi tufayli katta bo'lib ko'rinishi mumkin, chunki u o'ylamasdan va fikr qilmasdan o'zining bilimlar majmuasidan tayyor kerakli javoblarni darhol aytish imkoniyatiga ega bo'ladi. Buning isboti uchun atrofingizdagi insonlar bilan muloqot qilish va ularning betakror harakatlarini o'rganish kifoya.

3. *Tinglovchilar soni ko'p bo'lganda* ushbu usulning samarasi yuqori bo'ladi deb ayta olamiz. Ma'ruza yuzlab tinglovchilarga bir vaqtning o'zida ma'lumot yetkazish, unda mavzu bilan bog'liq savollarni muhokama qilish, yo'nalish olish va mavzuning mohiyatiga tushunish uchun real imkoniyat yaratadi.

4. Bu usul ta'lim berishda unchalik tajribasi ham, bilimi ham, intilishi ham bo'lmagan o'qituvchilarni ta'lim jarayoniga jalb qilishga imkon yaratib, o'quv muassasasidagi o'qituvchi kadrlar safini bir qadar to'ldirishga xizmat qiladi. Chunki ular uchun ma'ruza usulini qo'llash, o'zini bilimdon qilib ko'rsatgan holda dars berishga cheksiz imkoniyatlar yaratadi, bunda o'qituvchi tinglovchilar bilan bevosita muloqotda bo'lmasdan, minbardan turib ma'ruza o'qish orqali o'z pedagogik mahoratini ma'lum darajada namoyish yetishga imkoniyat topadi. Mavzu bilan uzviy bog'liq biror-bir savol yoki muammo bilan unga murojaat qilinsa, u ijobiy tarzda javob berishi mumkin.

Demak, yuqorida keltirilgan an'anaviy ma'ruza usuli haqidagi tadqiqotlardan ma'lum bo'ladiki, ta'limni bunday tashkillashtirishda tinglovchilar ma'ruzaning mazmun mohiyatini yaxshi eslab qololmaydilar, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantira olmaydilar hamda unda olingan ma'lumotlarni hayotda ishlatishga birmuncha qiynaladilar. Ya'ni, ular xuddi kompyuterning xotirasidagi saqlanayotgan ma'lumotlar bankidagi ma'lumotlar majmuasiga o'xshash passiv bilimlarga ega bo'ladilar, xolos. Shuning uchun ham zamonaviy faol ma'ruza usulini va uni tashkil qilish qonun-qoidalariga murojaat qilish maqsadga muvofiq.

Esda olib qolingan va esga tushurish mumkin bo'lgan bilimga o'z vaqtida erishilgan tushunish darajasi hamda o'rganish (o'zlashtirish)ning professionalizmi ham ta'sir ko'rsatadi, masalan, mavjud bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llash va eslab qolish muayyan bir mobaynida ta'sir qiladi.

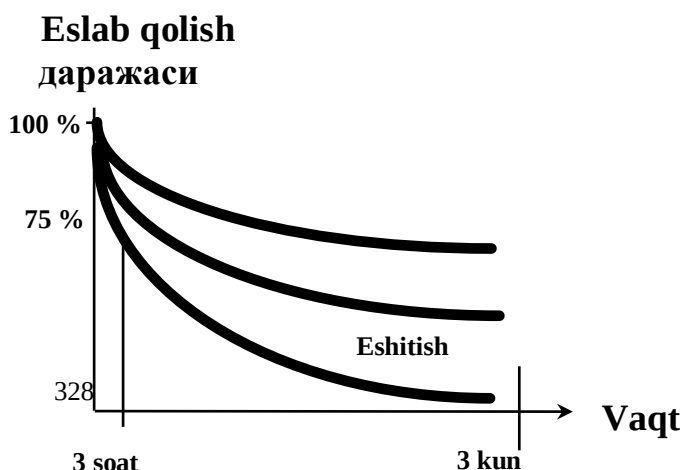
Aniq vaqt davomida bilimlar kamida 3 marta takrorlanishi kerak, lekin takrorlanganda, har safar boshqacha nuqtai nazardan va o'rganishning har xil usullari va uy vazifalardan foydalanish kerak.

Ma'ruzachiga maslahatlar:

1. Nazariy dars oxirida eng muhim narsalarni (xulosalar, qoidalar) takrorlab umumlashtiring.
2. Ertasi kuni yangi materialni tushuntirishni boshlashdan avval bu umumlashtirishni takrorlang.
3. Hafta oxirida tinglovchilarni eng muhim bilimlarni og'zaki test yoki uy vazifasi orqali esga tushirishga majbur qiling.

Eslab qolish darajasi va sensorik kanallarni ишлатиш

Idrok qilish paytida qancha ko'p sensorik kanallardan foydalanilsa, esda olib qolin-gan bilimlarning miqdori va sifati shunchalik yuqori bo'ladi. Tadqiqotchining aniq nati-jalariga asoslanmasdan ham, quyidagi xulosaga kelish mum-kin: agar bilimlar faqat «ma'ruza»lar orqali

(passiv tinglash yo'lida) berilgan bo'lsa, unda 3 kundan so'ng ularning faqat 25%ini eslash mumkin xolos. Agar u ma'ruzalar o'qish (ting-lash), ko'rgazmali qilish (ko'rish, ushlab ko'rish va shu kabilar) orqali berilsa va shu to'g'risida bahslashilsa, unda 3 kundan so'ng 75%ini esga tushirish mumkin.

Agar bilimlarni idrok qilishda bir necha sensorik kanallar birgalikda ishga solingan bo'lsa, ma'lumotlarning qisqa xotiradan uzoq xotiraga o'tish jarayoni tezlashadi, bu esa fenomenning asosi bo'lib hisoblanadi.

Buning davomi sifatida o'quv vaziyatida o'quvchilarning faol ishtiroki orqali o'qitishining 3-bosqichi «ong» kuchayadi.

Bundan quyidagi qoida kelib chiqadi:

1. O'quv vaziyatini tayyorlashda va interaktiv usullar va audio-vizual vositalar oqilona "aralashmasi"ni ishlatish uchun tayyorlab qo'ying. Bunda birdaniga ko'pgina sensorik kanallar jalb etiladi.

2. O'quv materiali to'g'risida bahslashishga doim imkon bering. O'quv suhbatlar, guruhiy bahs-munozaralar tavsiya etiladi, chunki bu usullar tinglovchilarni faollikka jalb qiladi.

Aktiv Faol ma'ruza usuli quyidagi asosiy bosqichlardan iborat bo'ladi:

Bu bosqich ma'ruza darsi o'tilishining ilk bosqichi bo'lib, unda o'qituvchi tinglovchilarning diqqat-e'tiborini o'rganilishi lozim bo'lgan mavzuning materialiga (sohasiga, muammosiga) iloji boricha tezroq jamlashga yordam beruvchi biror-bir topshiriq, masala yoki fikr beradi. U bunda ikki maqsadni ko'zlaydi: tinglovchi, o'quvchi yoki tinglovchilarga ushbu soha bo'yicha ularning bilgan barcha bilimlarini eslashni taklif qiladi va buning asosida ma'ruzada javob berilishi zarur bo'lgan savollar majmuasini tuzadi. Demak, ushbu birinchi (Chaqiriq, tayyorlanish) bosqichning asosiy maqsadi tinglovchilarning ma'ruza o'qilishi kerak bo'lgan yo'nalishdagi bilimlarini faollashtirish, ularda bo'lajak ma'ruzaga ma'lum bir darajada qiziqish uyg'otish va ma'ruzaning pirovard maqsadlarini aniqlashga qaratilgan.

Bunda, masalan, o'qituvchi quyidagi tartibda o'z ishini tashkil qilishi mumkin:

a) Tanlangan ma'ruza mavzusi bo'yicha tinglovchilarning bilimlarini jamlash uchun besh daqiqa vaqt ajratish (bu ishni o'qituvchining topqirligi va aql-farosati bilan bog'liq ravishda xilma-xil usullarda va ko'rinishlarda uyushtirish mumkin);

b) O'quvchi-tinglovchilarning ma'lum tartibda hosil qilingan guruh-larida yoki ikki kishilik juftliklarda (bu holda har bir o'quvchi o'zining yonidagi sherigi bilangina muloqot qilishi mumkin) muhokama qilish uchun savollar qo'yish va ularning muhokamasini jonli ravishda tashkil qilish;

v) Tinglovchilarga ushbu aniq ma'ruza ma'nosi va matni bilan bog'liq iboralar, tayanch so'zlar, atamalar yoki tushunchalar ro'yxatini ko'rsatish va ulardan ushbu iboralar hamda atamalarni izohlab berishni, mohiyatini yoki ma'nosini so'rash. Agar shunday ish amalga oshirilsa, ma'ruzani berish jarayoni ancha oson va ortiqcha muammolarsiz o'tadi hamda o'quvchilar o'zlarini erkin his qilib, masalaning mohiyatini anglay boshlaydilar.

Ta'lim berish etikasi

Ta'lim berish etikasiga rioya qilish o'qituvchining tinglovchilar ko'z o'ngidagi obro'-e'tiborini kuchaytirib, darsning ahamiyatini ham ancha oshiradi. O'qituvchining dars davomida hamda jamoa orasida o'zini tutishi, gapirish va muomala madaniyati, kiyinishi, nutq mazmuni, muhim bilimlarni bera olish qobiliyati, savollarga javob berishi, dunyoqa-rashining kengligi shak-shubhasiz uning reytingini (imijini, obro'sini) oshirishga olib keladi. Ta'lim berish etikasini rivojlantirish va uni har bir bosqichda tekshiruvdan o'tkazish uchun amalda quyidagi uch vositani qo'llash mumkin:

- tasdiqlov,
- dialog (muloqot),
- o'zaro, hamkor (kooperativ) muloqot.

Har bir tinglovchining bergan savollarini diqqat bilan tinglash, ijobiy fikrlarini tasdiqlash, ularning intilishlarini, qiziqishlarini hamda qobiliyatlarini hisobga olgan holda tegishli javob berish tinglovchilar ko'z o'ngida o'qituvchining hurmatini yanada oshiradi (ko'taradi) va ular bu o'qituvchi bilan bog'liq ushbu fanga yana ham qiziq boshlaydilar. Chunki ko'pincha fan va uni o'qitadigan o'qituvchi haqida tinglovchilar ko'z o'ngida birday tasavvur hosil bo'ladi. Ko'pincha insonlar Sizning nimani gapirayotganingizga emas, balki qanday gapirayotganingizga ko'proq e'tibor beradilar va shu asnoda aytmoqchi bo'lgan fikringizni qabul qiladilar. Agar Siz ularning o'qituvchilar haqidagi ichki fikrini, dunyoqa-rashini va tasavvurini tasdiqlasangiz hamda ularning tasavvuridagi «Yaxshi» va «Ijobiy» o'qituvchi bo'la olsangiz, ular ham Sizning faningizni qiziqish bilan va yaxshi o'zlashtiradilar.

Dialog (muloqot) tashkil qilish ta'lim berish etikasini rivojlantirishning ikkinchi asosiy bosqichidir. Tinglovchi va o'qituvchi orasidagi muloqotni maqsadga muvofiq ravishda to'g'ri tashkil qilish va mumkin bo'lgan usullar bilan uni rivojlantirish ta'lim sohasida o'ziga xos inqilobiy o'zgarish yaratadi, desak yanglishmagan bo'lar edik. Chunki ushbu usulni qo'llaganda tinglovchi o'qituvchidan cho'chimasdan o'z fikrlarini aytadi va o'rtoqlasha oladi, bilmagan savollariga to'g'ri javoblarni olish va boshqalar bilan fikr almashish imkoniyatiga ega bo'ladi, shuning bilan birga kelajakda faol kurashuvchan va izchil demokratik pozitsiyalarda bo'lish sabog'ini ham oladi. Tinglovchilarni dialog usulidan bezdirmaslik uchun ularning har qanday savollariga e'tirozsiz, yotig'i bilan javob berish kerak bo'ladi. Fikrlariga esa ular qanday bo'lmasin, ijobiy va ijodiy yondoshish lozim. Ba'zi hollarda esa bu usul ularni xilma-xil ko'rinishdagi o'ta mutaassib (fanatik) dunyoqarashdan qaytarish uchun ham amaliy vosita bo'lishi mumkin. Chunki keng va ijodiy fikrlovchi inson hech qachon «fanat» bo'la olmaydi. Agar dialog davomida Siz bilmagan savol yoki muammolar kelib chiqsa, buni to'g'ri tan olish va keyingi darsda o'rinli javob berish zarurdir. Tinglovchilarning har qanday savoli javobsiz qolib ketmasligi juda muhimdir. Chunki shundagina ular o'zlarining shaxsiy fikrlari ham ma'lum bir qiymatga ega ekanligini qalban his qiladilar. Bu esa teskari aloqa signali sifatida muqarrar ravishda talaba miya faoliyatining kuchayishiga va yangi foydali fikrlar oqimi yuzaga kelishiga (generatsiyasiga) olib keladi.

Kooperativ (o'zaro, hamkor) muloqot usuli esa tinglovchilar bilan yaqin bo'lishni, ularning muammolarni yaxshi tushunishni, munozaralar uyushtirishni va

iloji bo'lsa, ota-onalari yoki yaqin odamlari bilan ham ma'lum turdagi tarbiyaviy, madaniy-ma'naviy va ijodiy aloqalar o'rnatishni o'z ichiga qamrab oladi. Bunda o'qituvchining roli faqat ma'lum bir fandan ta'lim beruvchi inson sifatidagina emas, balki tarbiyachi, maslahatchi, mehribon ustoz hamda yo'l ko'rsatuvchi sifatida bo'lishi lozim.

FUQAROLIK JAMIYATI FANIDAN SEMINAR MASHG'ULOTLARGA TAYYORGARLIK KO'RISH VA UNI O'QITISH USLUBIYATI

Fuqarolik jamiyati fani bo'yicha mashg'ulotlarda tinglovchilarning nazariy jihatdan olgan bilimlarini amaliy jihatdan mustahkamlashda asos bo'luvchi omil bo'lib, uning o'quv jarayonidagi roli, ayniqsa salmoqlidir. Avvalambor, seminar mashg'ulotini olib borishda seminarning maqsadi va vazifasini aniqlash, ma'ruza bilan seminarning uzviy bog'liqligini ta'minlash, ko'riladigan savollarning mantiqiy birligiga erishish lozim bo'ladi.

O'qituvchi oldindan har bir darsni (mavzuni) qanday ko'rinishda muvaffaqiyatli yakunlashi lozimligini aniqlab olishi lozim va bunda u quyidagilarga alohida e'tibor berishi maqsadga muvofiq:

a) Darsda o'zlashtirilishi lozim bo'lgan mavzu yoki muammoni o'rganish chegaralari qay darajada bo'lishi maqsadga muvofiq.

b) Bu muammo yoki mavzuni qaysi darajada(gacha) va qanchalik batafsil o'rganish maqsadga muvofiq bo'lishi mumkin?

v) Tinglovchilar bilishi zarur deb topilgan asosiy dalil, qoida, konsepsiya yoki tamoyillar to'plami mavjudmi? Agar ular haqiqatan ham mavjud bo'lsa, bular qanday asosiy dalil, qoidalar, konsepsiya yoki prinsiplar?

g) Tinglovchilar mavzuga yoki o'rganilayotgan muammoga oid qo'shimcha material, kitob, davriy nashr yoki ma'ruza matnlarini qaerdan va qanday qilib topa oladilar? O'qituvchi bu borada amaliy yordam bera oladimi va qanday qilib?

d) Mavzuga yoki o'rganilayotgan masalaga oid hozirgacha yechimini topa olmagan muammolar ham mavjudmi? Agar bo'lsa, bular qanday turdagi va ko'rinishdagi muammolar? Ularni hal qilishning qanday asosiy usullari (yo'llari) mavjud?

O'qituvchining mavzu bilan bog'liq ma'lum bir turdagi savollarni yoki ularning bir-biri bilan bog'liq bo'lgan majmuasini yo'naltirilgan va maqsadga muvofiq holda bera olishi ham tinglovchilarda tanqidiy mushohada bilan bog'liq qobiliyatni rivojlantirish yoki aks natija beruvchi muhim amaliy-uslubiy vositalardan biridir. Agarda berilgan savollar tinglovchi larning fikrlash jarayonini bir qadar cheklab qo'ysa va ular uchun faqat o'qilgan (tinglangan) materialni oddiygina tarzda qaytarishni talab qilsa, ushbu hol tinglovchilarning fikrlash jarayonini ancha sust holatga olib keladi va ularning fikri hech kimga kerak emas, degan ma'noni bildiradi. O'ylashga, erkin fikrlashga, har tomonlama tahlil qilishga va yaratuvchilikka qaratilgan savollar esa fikrlash ko'lamini, darajasini va samarasini oshiradi. Bunday tadbirlar tinglovchilarni ular bilan hisob-lashishlari lozimligini va ularning fikri ham qandaydir bir qiymatga yega ekanligiga ishontiradi. Bu borada «Savollar qanday ko'rinishda bo'lishi maqsadga muvofiq?» – degan muammo yuzaga keladi. Bunga bir

qadar qoniqarli javob topishga urinib ko'ramiz. Tinglovchilarga o'rganilayotgan mavzu yoki muammo bilan uzviy bog'liq bo'lgan savollar to'plamini berganda quyidagi myozonlarga alohida ahamiyat berish yaxshi natijalarga olib kelishi mumkin:

- Beriladigan savol o'tilgan yoki o'tilayotgan mavzu bilan bog'liq, aniq, lo'nda va qisqa bo'lishi kerak;

- Tinglovchilarga berilgan bitta savol bilan mavzuga bog'liq bo'lgan faqat birgina narsani (faktni, qoidani, holatni va hokazolarni) so'rash za-rur;

- Savol o'rganilayotgan soha, mavzu yoki muammoning biror bir jihati bilan bog'liq bo'lishi lozim, chunki tinglovchilardan ular hali yaxshi o'rganmagan mavzu bo'yicha nazariy savollarni so'rash va unga qaysarlik bilan javob olishga urinish yaxshi natijalarga olib kelmaydi va ularni mavzuni o'rganishdan cho'chitadi;

- O'qituvchi savollar tuzayotganida mavzu bilan bog'liq har bir savolga bir qancha javoblar berish mumkinligiga e'tibor berishi maqsadga muvofiqdir;

- Beriladigan muammoli savolning ma'nosi o'quvchi (tinglovchi)larga to'la tushunarli bo'lishi kerak. Aks holda, savol berish jarayonini bosh-lashdan oldin bu haqda ularga boshlang'ich tushunchalar berib o'tish lozim bo'ladi;

- Mavzuda tahlil qilib o'tilgan aniq narsa, dalil, voqea-hodisa, qo-ida yoki predmetlardan umumiylariga qarab boring. Faqat shu holda harakat qilingandagina o'quvchi (tinglovchi)larga fikrlash, tushunish, o'ylash va javob berish oson bo'ladi;

- «Ha» yoki «Yo'q» shaklidagi va «To'g'ri» yoki «Noto'g'ri» ko'rinishidagi javoblar berilishi mumkin bo'lgan yopiq turga mansub savollarni iloji boricha kamroq bering;

- O'quvchi (tinglovchi)lar javob bera olmaydigan va mavzu bilan bog'liq bo'lmagan turdagi savollarni zinhor bermang;

- O'quvchi tinglovchilarga o'zlarining hayotiy tajribalariga, ko'rgan va o'rgangan narsalariga hamda kelajakda ular duch kelishi mumkin bo'lgan hayotiy vaziyatlarga tayangan holda javob qidiriladigan savollar berishga intiling;

- Mavzu bilan uzviy bog'liq ravishda va undan kelib chiqqan holda o'z nuqtayi nazarlarini boshqalarga yotig'i bilan va atroflicha tushuntirishga undaydigan savollar berishga harakat qiling;

- O'quvchi (tinglovchi)lar savollarga javob berayotganlarida, iloji bo'l-sa, ba'zan «Nega bunday deb o'ylaysiz?» – turkumiga mansub qo'shimcha savollar ham berish yaxshi natijalarga olib kelishi mumkin.

Agarda tinglovchilar (o'quvchilar)ga o'rganilayotgan mavzu yoki muammo bilan bog'liq bo'lgan savollar berish jarayonida quyidagilarga alohida diqqat-e'tibor qaratilsa, shak-shubhasiz ijobiy natijalarga erishish va tinglovchilarning faolligini sezilarli darajada oshirish mumkin bo'ladi:

- Tegishli savol yoki savollar majmuasi berilgandan so'ng (bu ish og'zaki yoki yozma ravishda tashkil yetilishi mumkin) o'qituvchi tinglovchilar (o'quvchilar)ga bu haqda o'ylash uchun bir necha daqiqa vaqt berilishini tashkil qilsa, ular bu qisqa muddatda berilgan savolning mag'zini chaqib, chuqur tushunishga hamda asl mohiyatiga etishga harakat qiladilar va javoblari ham to'liq bo'lishi tabiiy. Tinglovchilarning to'g'ri javoblariga alohida urg'u berish va rag'batlantirish ularni bundan keyin ham faol bo'lishga undaydi.

- O'quvchi(tinglovchi)larga berilgan savollar bilan bog'liq va mumkin bo'lgan muqobil javoblarni yozish topshirig'i beriladi. Bu esa savolga bir necha ko'rinishda javob topish, solishtirish, aql tarozusidan o'tkazish va fikrlarini jamlash imkoniyatini beradi. Buning pirovard natijasida berilgan savollarga javoblarning yaxshi o'ylangan, asosli va mantiqli bo'-lishiga erishiladi.

- Ba'zi paytlarda o'rta tashlangan savollarga javob berish uchun ko'ngilli bo'lib o'z ixtiyori bilan otilib chiqqanlarga iloji boricha javob berish taklif etilmasligi maqsadga muvofiq, chunki ular mavzuni, mu-ammoni yoki sohani ko'proq bilganliklari uchun munozarada yetakchi o'rinni egallashga harakat qiladilar. Bu esa ba'zi tortinchoq va uyatchan tinglovchilar (o'quvchilar)ga javob berish va munozarada ishtirok yetish uchun yetarli darajada imkoniyat qoldirmaydi. Javob bergisi kelayotgan, ammo buning uchun tortinchoqligi va uyatchanligi imkoniyat bermayotgan tinglovchilarga ko'pincha javob berish tajribasi yetishmaydi, shuning uchun ham ularga ko'proq e'tibor berish lozim bo'ladi. Chunki «Ular qo'rqoq emaslar, faqatgina qo'rqadilar xolos». Ko'ngilli bo'lib chiqqanlardan ular osonlikcha javob berishi mumkin bo'lgan savollarga javob olishni rejalashtirmang. Boshqa tortinchoqroq tinglovchilardan esa ular javob berishi mumkin bo'lgan savollargagina javob berishlariga harakat qiling. Tinglovchilarning bilim darajasini hisobga olgan holda savol berish maqsadga muvofiqdir. Shunday qilish kerakki, tortinchoq, kamtar va uyatchan tinglovchi (o'quvchi)lar javob berishga qiynalib, boshqalar oldida esankirab va dovdirab qolmasinlar. Shunday hol yuz bersa, bunday tinglovchilar qattiq ruhiy iztirobga tushib, bilganlarini ham tamoman yoddan chiqaradilar.

- Mavzu yoki o'rganilayotgan muammo bilan bog'liq bo'lgan savolni bir qadar o'zgartirib, qaytadan berish usuli munozaraning faollashuvi uchun yaxshi yordam beradi va vaqtni tejaydi. Bunda o'qituvchi savolni shunday qilib tuzishi lozim bo'ladiki, unga birdan ortiq xildagi javoblar berish mumkin bo'lsin. Tinglovchilar javoblaridan kelib chiqqan holda, u bilan uzviy bog'liq bo'lgan boshqa savollar ham berilishi, mavzuni o'rganish jarayonini yanada chuqurlashtirishga olib keladi. Shunday qilib, guruhdagi (sinfdagi) hamma tinglovchi(o'quvchi)lar qiziqarli va faol munozaraga jalb qilinishi mumkin.

- Yuqori (oliy) darajadagi (ya'ni, chuqur, atroflicha, ijodiy va g'o-yaviy) fikrlash jarayonini boyitadigan savollar berish tinglovchilarning mu-nozaraga ko'proq va keng ko'lamda jalb qilinishiga, qiziqishlarining or-tishiga olib keladi. Bu sharoitlarda ular munozara jarayoniga berilib va raqobat muhitini yaratgan holda faol qatnashadilar. Bunda aksariyat savollar turkumi tinglovchilarni fikrlashga, o'ylashga, tahlil qilishga, oddiy-dan murakkabga borishga, baholashga va xulosa chiqarishga majbur qi-lishi lozim bo'ladi. O'qituvchi bunday turdagi muammoli savollarni tez-tez berib turishga harakat qilishi kerak, chunki bu ishni amalga oshirish tinglovchilarning tanqidiy musohada qobiliyatlarini yana ham va sezilarli darajada oshirishga olib keladi.

- Tinglovchilarning turli mavzu va yo'nalishlarda savollar berish qobi-liyatini va bu boradagi malakasini oshirish maqsadida ularning bu yo'-nalishda bevosita mashq qilish jarayonini amalga oshirish kelajakda ular bilan ushbu yo'nalishda ishlashni ancha osonlashtiradi va darsni ham juda qiziqarli o'tilishini ta'minlaydi. O'qituvchi tinglovchilar (o'quvchilar) ga aniq misol va masalalar bilan bog'liq savollar berib,

ularni iloji bori-cha ko‘proq mashq qildirishi kerak. Bu savollar, misol va masalalar atrof-muhitdagi real amaliy hayot bilan va tinglovchilar (o‘quvchilar)ning kundalik faoliyati bilan uzviy bog‘langan holda bo‘lsa, yana ham katta samaraga erishish tabiiy. Bular, masalan, o‘quvchini aniq savolga tegishli javob topish jarayonini tahlil qilishga undaydigan yoki javobning mohiyatini har tomonlama o‘ylashga yo‘llaydigan qo‘shimcha savollar turkumi ko‘rinishida ham bo‘lishi mumkin.

Agarda tinglovchi(o‘quvchi)lar mavzu bilan bog‘liq savollarga noto‘g‘ri javob bergan taqdirlarida ham o‘qituvchi jahl qilmasligi, bayon etayotgan fikridan adashmasligi, ruhiyati va kayfiyati buzilmasligi kerak. Bunday sharoitlarda u quyidagi ko‘rsatma va maslahatlarni dasturilamal qilib olsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- Tinglovchi tomonidan berilgan javobning to‘g‘ri tomonini bo‘rttirib ko‘rsatgan holda, tinglovchida o‘z kuchiga qat‘iy ishonch uyg‘otish lozim. Keyin esa to‘g‘ri javob topish uchun nimadan foydalanish va yana nimalar qilish kerakligi haqida ko‘rsatmalar berish, shunga mos javobni topa olish uchun yo‘llanma berish zarur. Javobning to‘g‘ri qismidan amaliy ravishda foydalangan holda, uning noto‘g‘ri jihatlarini tuzatish yo‘llarini ko‘rsatish juda foydalidir.

- Berilgan savolni boshqa so‘zlar bilan tushunarli tarzda ifodalang yoki uni boshqacha usulda bering. Bu esa, o‘z navbatida, tinglovchiga to‘g‘ri javob topish uchun yana bir real imkoniyat hosil qiladi va u o‘z faolligini yo‘qotmaydi, o‘z kuchiga, bilimiga va imkoniyatlariga yana ham ko‘proq ishona boshlaydi. Demak, undagi ichki ma‘naviy kuchlar rivojlanib, jamiyatning to‘laqonli a‘zosi bo‘lish uchun kerakli ma‘naviy-ma‘rifiy ozuqa oladi.

- O‘quvchi (tinglovchi)ga javob topish jarayoni bilan bog‘liq bo‘lgan maslahatlar yoki ko‘rsatmalar berish orqali uni ijodiy fikrlashga, har ta-raflama o‘ylashga va mulohaza yuritishga undang. Bu usulda o‘ylash ja-rayonida uning ongi faollashib, bilimlari chuqurlashadi, xilma-xil dalil va qoidalarni o‘zicha o‘ylab topadi.

- O‘quvchi (tinglovchi)ning berilgan savolga javobining mohiyatini tu-shuntiring va yotig‘i bilan hamda atroflicha javobning qaysi qismi to‘g‘ri hamda qaysi qismi noto‘g‘riligini bildiring. So‘ngra to‘g‘ri javob topishga harakat qilishni yana bir karra taklif qiling.

- Agar o‘quvchi savolni tushunmagan bo‘lsa, mavzu bo‘yicha berilgan savolni o‘zgartirishga yoki soddalashtirishga yerishingki, toki tinglovchi unga iloji boricha osonlik bilan javob bera olsun. Yoki savolni bir qancha mayda savolchalarga bo‘lingki, tinglovchining to‘g‘ri javoblar berishiga imkoniyat yaratilsin. Bu jarayon albatta o‘qituvchidan anchagina mahorat, sabr, bilim va madaniyat talab qilishi tabiiydir.

- Agar tinglovchi savolga noto‘g‘ri javob berayotganligini sezib qolsan-giz, ushbu savolga to‘g‘ri va batafsil javob berish uchun boshqa tinglovchilardan yordam so‘rang. Lekin bunda javob berayotgan tinglovchining izzat-nafsiga tegib ketishdan ehtiyot bo‘lish lozim.

- Agar tinglovchi mavzu bo‘yicha savolga noto‘g‘ri javob berayotgan bo‘lsa, undan madaniyatli muomala qoidalariga rioya qilgan holda, ehtiyotkorlik bilan «Siz nega bunday deb o‘ylaysiz?» – deb so‘rash ham mumkin. Bu holda tinglovchi o‘zining noto‘g‘ri javobidan noqulay holatga tushib qolmaydi va ko‘pincha fikrlash jarayonida o‘zining javobidagi mantiqiy xatosini topib olishi ham mumkin. Bu esa unga berilgan savolga to‘g‘ri javob topishga amaliy yordam berishi tabiiy.

MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKIL QILISH USLUBIYATI

Yo'naltiruvchi tekst usuli o'tgan asrning 70-yillarida «Daymleer Benz» korxonasining Gaggenau shahridagi (Daimler Benz AG (Gaggenau)) o'quv ustaxonasi tomonidan ishlab chiqarilgan. Bu usul tovush va tasvirli prezentatsiyalar bilan jihozlangan mustaqil o'rganish dasturlari shaklidagi loyihaviy kasb-hunar ta'limiga qo'shimcha sifatida ishlab chiqarilgan. Boshlang'ich shaklida bu usul kasb-hunar ta'limi amaliyotchilari tomonidan ishlab chiqarilgan, keyinchalik esa nazariy jihatdan asoslanib, ilmiy asosda takomillashtirilgan. Yo'naltiruvchi tekst usulida quydagi 6 bosqich farqlanadi; ular doirasimon harakatda almashishadi:

1. Ma'lumot yig'ish.
2. Rejalashtirish.
3. Qaror qabul qilish.
4. Amalga oshirish.
5. Tekshirish.
6. Xulosa chiqarish.

Bu bosqichlarning hammasi tinglovchi tomonidan amalga oshiriladi.

Bu usullar ishlab chiqarilishiga sabab loyihalar ustida ish bilan bog'liq tashkiliy muammolar edi, chunki o'quvchilar har xil tezlikda ishlashlari tufayli butun guruh uchun insruktaj o'tkazishga qulay vaqtni topish qiyin yedi. Bir o'quvchi hammadan tez ishlab, yangi ko'nikmani o'rganishga tayyor bo'lgan bo'lsa, sekinroq ishlagan o'quvchilar uchun esa yangi instruktajning foydasi juda kam yedi. qaytaga, yangi instruktaj ularning ishlariga halal berganday yoki keragi yo'q to'xtalish kabi tuyular edi. Ya'ni tinglovchilar qiziqishi (motivatsiyasi) qisman barbod qilinadi.

Yo'naltiruvchi tekstlar yordami bilan mustaqil instruktaj imkoniyati paydo bo'ldi va har bir tinglovchi aynan unga yangi ko'nikma uchun bilimlar kerak bo'lgan paytda shu bilimlarni olishi mumkin bo'ldi. Eng birinchi yo'naltiruvchi tekstlar – bu asli og'zaki ravishda o'tkaziladigan instruktajlarning yozma shakli edi. Lekin baribir barcha maxsus ma'lumotlar o'quvchilarga iloji boricha og'zaki berilar edi.

Bugungi kunda esa yo'naltiruvchi tekstlar shunday tuzilganki, tinglovchilar yo'naltiruvchi savollar yordamida o'zlari kerakli ma'lumotlarni (kitob, jadval, instruksiya, kompyuter yordamida) ishlab chiqarishni o'rganishadi.

Natijada hozir yangi bir o'rgatish usuli va yangi bir o'rganishni tashkillashtirish tarzi vujudga keldi. Uning asosiy belgisi – bu tinglovchi ko'proq mustaqil ravishda o'rganishidir; Instruktors esa zaifroq tinglovchilar bilan ko'proq shug'ullanishi mumkin bo'lib qoldi. o'quvchilarning mustaqil ishlashi esa o'z navbatida qo'shimcha foyda keltirmoqda: yuqoriroq ko'nikma va qobiliyatlar sohasida, ya'ni birgalikda muloqotda bo'lish, birgalikda reja tuzish, qaror qabul qilish hamda o'z ishini tekshirish kabi qobiliyatlar rivojlanadi.

Komandada (birgalikda) ishlash orqali muayan ijtimoiy kompetensiyalar rivoj topadi va ularga mo'ljallangan maqsadlar ham belgilanishi mumkin bo'ldi. Ko'rib turibmizki, vaqt o'tgan sari yo'naltiruvchi tekst usuli qo'llanishining ma'nosi o'zgardi, chunki bugungi kunga kelib bu usul aynan o'sha «poydevor kvalifikatsiyalar» deb atalgan qobiliyatlarni rivojlantirish maqsadida qo'llanadi. Bu tushunchani

Germaniyada ta'limot munozarasiga mehnat bozori tadqiqotchisi D.Mertens kiritgan. U bu tushuncha bilan asosan uslubiy kompetensiyalarni (ya'ni fikrlash, tashkillashtirish va rejalashtirish usullarini) atagan.

Hozirgi kunda esa, bu tushuncha bilan shunday qobiliyatlar, ko'nikma va o'zini tutish tarzlari ataladiki, ular aynan shu kasb-hunarga oid kvalifikatsiyalardan tashqari va ularga qo'shimcha sifatida barcha boshqa kasb-hunarlarida kerak bo'ladigan xatti-harakatlarni bildiradi.

Bular orasida – mustaqil rejalashtirish, amalga oshirish va o'z ishini tekshirish. 4 pog'ona usuli bilan solishtiradigan bo'lsak, bu usulda instruktorning faoliyati ko'proq darsdan oldin va darsdan keyin qilinadigan ishlardan iborat. Lekin bevosita instruktaaj jarayonida qilinadigan ishlar emas; o'quvchilar esa, qaytaga, barcha davrlarda (fazalarda) mustaqil ishlashadi.

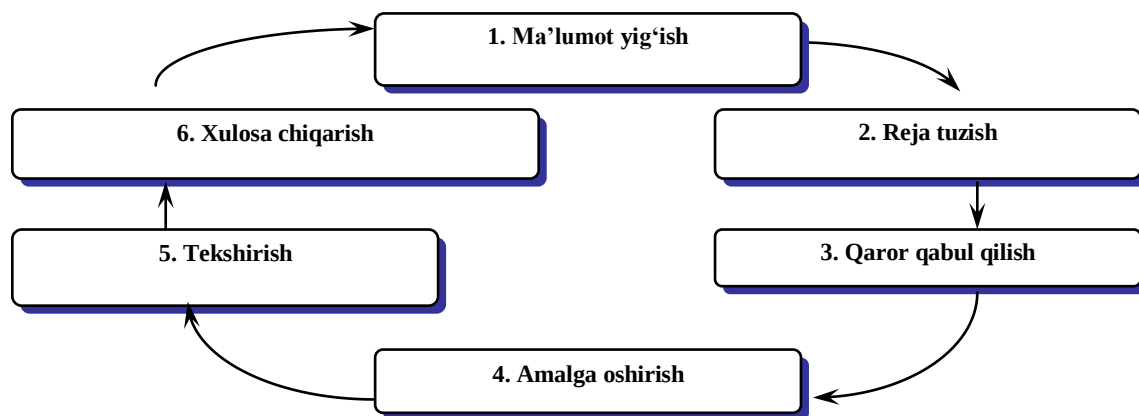
Germaniyada KHTning eng muhim maqsadi – o'quvchini malakali kasbiy faoliyatni bajarishga qodir qilish, buning ichiga esa mustaqil rejalashtirish, amalga oshirish va tekshirish kiradi. Bo'lajak ishchi-mutaxassislar bu talabga kasb-hunarida javob berishlari kerak.

Albatta, ishchi-mutaxassislar bunday keng malakaga ularning ish joyidagi shart-sharoitlar va imkoniyatlari doirasida javob bera oladilar.

Shu bois mustaqil rejalashtirish, amalga oshirish va tekshirishni ishchi-mutaxassisning korxonadagi faoliyat vakolatlari bilan adashtirish mumkin emas.

Mustaqil harakat qilish degani shu anglatadiki, ishchi-mutaxassis unga topshirilgan ishlarni mustaqil ravishda, ya'ni birovning boshkarib turishisiz amalga oshirishi kerak. Masalan, biror ishni boshlashdan oldin ish tartibini rejalashtirish, ishlab chiqarish usulini belgilash yoki kerakli materiallarni tanlash va ish tugatilganidan keyin natija sifati kontrolini o'tkazish.

Bundan tashqari, mustaqil va ma'suliyatli ishlovchi ishchi-mutaxassislardan kutiladigan narsa shuki, ular ish tartibini iqtisodiy kriteriyalar asosida, ya'ni tejamkorlik asosida rejalashtirish va amalga oshirishlari kerak. Ya'ni ular, masalan, tejamli ishlab chiqarish usullarini ishlatish, materiallardan yoki energiyadan tejamli foydalanish usullarini bilishlari kerak.

2.2-chizma. Mukammal harakat modeli

Mukammal harakat modeli – mustaqil kasbiy harakatlanish modeli deb ham atalgan model – ta'rif sifatida kasbiy-texnikaviy sohada uchraydigan ko'plab ish

faoliyatlariga mos keladi. Masalan, maqsad ko‘rinarli, o‘lchanarli natijalardan iborat bo‘lgan hollarda. Bu model bir kasbiy harakatni 6 ta alohida harakat bosqichlariga bo‘ladi.

Mukammal harakat amalga oshirilishining o‘zi o‘rganish bilan teng hisoblanadi. Pedagogik muammo shundan iboratki, har bir alohida bosqich bo‘yicha bir strategiyani tanlash kerakki, o‘quvchi ham xayolida (xayolda sinov sifatida harakatni bajarish), ham o‘ngida mukammal harakatlarni bajarishi taminlanishi kerak.

Yo‘naltiruvchi tekst usuli bu muammoni shunday hal qiladi: bu usul xayolda bajariladigan jarayonlarni deyarli tashqariga chiqaradi. Ya’ni, odatda faqat xayolda bo‘lib o‘tadigan narsalar, bu usul bo‘yicha yozilishi yoki ovoz chiqarib aytilishi kerak.

Shuning uchun bu yerda bir necha teskari aloqa jarayonlari mavjud.

«Ma’lumot yig‘ish» (1), «Rejalashtirish» (2), «Amalga oshirish» (4) va «Tekshirish» (5) bosqichlarini o‘quvchi deyarli butunlay o‘zi yoki kichik guruhlarda bajarishi mumkin. «qaror qabul qilish» (3) va «Xulosa chiqarish» (6) bosqichlarida erishilgan natijalar esa o‘qituvchi yoki instruktor bilan batafsil muhokama qilinishi kerak.

O‘quv jarayonini bunday bosqichlarga bo‘linishi o‘quvchilarni iloji boricha ko‘proq mustaqil o‘rganishga turtki beradi. O‘quvchilarga «Ma’lumot yig‘ish va Rejalashtirish» bosqichlarida yozma hujjatlar, masalan texnik chizmalar, jadvallar, eslatmalar, yo‘riqnomalar yoki o‘qituvchi o‘zi tuzgan hujjatlar berilsa, maqsadga muvofiq. Bunday hujjatlar mustaqil o‘rganish jarayonini juda yaxshi kuchaytiradi.

Instruktor va o‘quvchilarning uzini tutishi bu usulni qo‘llashda aniq shakllanadi: Instruktor o‘quv jarayonida moderator rolini o‘ynaydi, ya’ni u har bir bosqich uchun kerakli ma’lumot materiallarini tayyorlaydi va o‘quvchilarga mustaqil Ma’lumot yig‘ishda yordam berib turadi. U o‘quvchilarni aniq maqsadga qaratilgan ish-harakat qilishiga turtki beradi, ukuvchining progressini nazorat qiladi va o‘quvchilar bilan birgalikda o‘rganishdagi nuqsonlarni bartaraf yetish yo‘llari haqida o‘ylaydi.

Tinglovchi esa o‘z ta’limining faol qatnashchisi bo‘lib qoladi. Endi u faqat tinglovchi emas, balki bajariladigan topshiriq uchun kerakli barcha ma’lumotlarni yig‘adi, o‘z ish tartibini va kerakli vaqtni o‘zi rejalashtiradi va qolaversa o‘z ish natijasini o‘zi baholaydi. Bularni hammasini o‘quvchi bitta o‘zi qilishi mumkin yoki boshqa o‘quvchilar bilan birgalikda bajarishi mumkin, bu esa maqsadga nihoyatda muvofiq bo‘ladi.

tinglovchilar shunday rol o‘ynashlari va o‘zlarini shunday tutishlari «poydevor kvalifikatsiyalar» deb atalgan kobiliyatlar rivojlanishiga juda ham katta yordam beradi, ya’ni mustaqil o‘rganish, muloqot tuzish, jamoada ishlash va eng muhimi o‘z natijalarini o‘zi baholash va ish-harakatlarini rejalashtirish kabi qobiliyatlarini rivojlantiradi. Yo‘naltiruvchi tekst usuli doirasidagi harakatlar quyidagi tarzda amalga oshadi:

Didaktik prinsiplar. o‘quv-nazariy va didaktik tajriba asosida gap quyidagi oriyentirlar haqida ketadi:

– o‘rganish/o‘zlashtirish jarayonining asosini iloji boricha mustaqil bajariladigan yoki xayolda amalga oshiriladigan ish-harakatlar tashkil qiladi (ish-harakat orqali o‘rganish);

– ish-harakatlar tinglovchilar tomonidan iloji boricha mustaqil ravishda rejalashtirilishi, amalga oshirilishi, tekshirilishi, zarur bo'lsa, to'g'rilanishi va nihoyat baholanishi lozim;

– ish-harakatlar shuni rivojlantirishi kerakki, o'quvchilar o'z kasb-hunarlarida asli hayotda uchraydigan holatni uning yaxlitligida tushu-nishlari, ya'ni ushbu ish-harakatlar o'ziga texnik, mehnat xafsizligi, huquqiy, ekologik, ijtimoiy aspektlar kabi savollarni qamrab olishlari lozim;

– ish-harakatlar o'quvchilarning bilim-tajribasiga integratsiya bo'lishi va ularning ijtimoiy ta'sirlari jihatidan e'tiborga olinishlari lozim.

Bu usulda instruktor an'anaviy instruktajlar o'tkazmasa ham, u ins-truktajsimon harakatlar qiladi. Asosiy urg'u doim o'quvchilarning mus-taqil instruktajiga beriladi. Faqat muammolar paydo bo'lgan paytda Instruktor o'quvchilarga kerakli bilim-ko'nikmalarni o'rgatish maqsadida instruktaj o'tkazish yoki o'tkazmaslik haqida qaror qabul qilishi mumkin.

1 bosqich: Ma'lumot yig'ish. Bu bosqichda tinglovchilar o'zlari o'zlariga instruktaj berishlari haqida gap ketyapti. Instruktor buning uchun kerakli barcha manbalarni ularga berib qo'yadi, ya'ni texnik chizmalar, darsliklar, texnik jadvallar, formulalar hamda maxsus savollar varag'ini beradi. Savollar varag'ida o'quvchilarga ma'lumotlarni qanday qilib qadamba-qadam yig'ish savollar shaklida ko'rsatiladi.

Bu savollar «yo'naltiruvchi savollar» deb ataladi. Yo'naltiruvchi savollar asosida har qanday ma'lumot manbasidan «yo'naltiruvchi tekst» tuzilishi mumkin. o'quvchilar ularga berilgan hujjatlar asosida barcha kerakli ma'lumotlarni iloji boricha mustaqil ravishda yig'ib olishadi; ular buni yakka tartibda yoki guruhlarda qilishlari mumkin. (Mo'ljal: mustaqil o'rganish usullari va hamkorlik, muloqot qobiliyatlari)

Yo'naltiruvchi savollarga javoblar – bu ish topshirig'ini bajarish uchun kerak bo'lgan ma'lumotlar to'plamidir. Agar bu jarayonda muammolar yuzaga kelsa, instruktor instruktajsimon harakatlarni amalga oshirib, o'quvchilarni muammo yechimi sari olib boradi. Faqat nihoyatda katta qiyinchiliklar paydo bo'lsagina, masalan o'quvchilarda tegishli dastlabki bilimlar darajasi juda past bo'lsa yoki tinglovchilar tekstlar bilan ishlashga hali yaxshi o'rganmagan bo'lishsa, instruktor muammo yechimini o'zi aytib beradi.

2-bosqich: Rejalashtirish. Tinglovchilar yo'naltiruvchi savollarga javob berishni davom etishadi. Lekin endi ular ish bosqichlarini rejalashtirishga tegishli savollar bo'lib, o'quvchilar ish topshirig'ini hal qilishga qaratilgan o'zlarining ish bosqichlarini rejalashtiradilar. Buning uchun ular ish rejasi formulalarini to'ldirishadi. (Mo'ljal: muammolarni yechish qobiliyati, oldindan nima qilishni o'ylab chiqish qobiliyati, o'zaro aloqalarni e'tiborga olib o'ylash qobiliyati)

3-bosqich: Qaror qabul qilish. Tinglovchilar o'z yechimini guruh va instruktor oldida taqdim (prezentatsiya) qilishadi. Ko'pincha bu holda har xil yechimlar yuzaga keladi. Shuning uchun tinglovchilar instruktor bilan birgalikda qanday yo'l eng unumli va hamma o'quvchilar qanday ketma-ketlikda ishlashi kerakligi haqida qaror qabul qilishadi. Instruktor ushbu bahsda ham faqat yordam berib turadi va maslahatchi sifatida qatnashadi xolos. (Mo'ljal: o'z fikrini ifodalash (argumentatsiya) qobiliyati, obektivlik, muloqot qobiliyati, qaror qabul qilish qobiliyati)

4-bosqich: Amalga oshirish. O'quvchilar o'z ish topshiriqlarini yakka tartibda yoki guruhlarda bajarishadi, 3-chi bosqich davrida kelishib olingan ish rejasiga muvofiq. Bu tarzda ular amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirishadi. (Mo'ljal: aniqqlik (bexatoliq), sistematik ishlash, puxtaliq, chidamliq)

5-bosqich: Tekshirish. Ish tugagandan keyin har bir o'quvchi o'z ishini o'zi tekshiradi va «Baholash varag'i»ni to'ldiradi. Bu «Baholash varag'i» ham odatda bir formulyar bo'ladi. Bu yerda u sifat kriteriyalarini norma va asli holat bilan taqqoslashni o'rganadi. (Mo'ljal: o'z o'zini baholash, shaxsiy dissiplina, ishonarlilik). Instruktor nazorat paytida ba'zi bir natijalarni tekshirish bilan cheklansa ham bo'laveradi.

Lekin nazoratnini boshqa tinglovchilar ham amalga oshirishi mumkin va shu bilan ular tekshirishni o'rganishadi.

6-bosqich: Yakuniy suhbat. hamma o'quvchilar tayyor bo'lganidan so'ng, instruktor yakuniy suhbatni o'tkazadi va shu suhbatda u hammaning natijalarini baholaydi va kelajakda ish paytida nimaga e'tibor berish kerakligini aytadi.

(Mo'ljal: o'z o'zini baholash, boshqalarni baholash, sifatga mas'uliyatli munosabat, o'z o'zini tanqidlash)

Instruktor o'zining nazorat bayonnomalari asosida o'zining shaxsiy fikr-mulohazasini bildiradi.

Yo'naltiruvchi tekst usulining mohiyati shundaki, tinglovchilar iloji boricha o'zilar o'rganishi lozim, shu sababli didaktik va mashq materiallar shunday tuzilishi kerakki, ular mustaqil o'rganishni rivojlantirishi lozim.

Odatda, amaliyotda qo'llanilayotgan didaktik va mashq materiallar (4 pog'ona usuli bilan qiyoslang) yo'naltiruvchi tekst usulini qo'llashda ishlatilishi mumkin, lekin ularni qo'shimchalar, asosan yo'naltiruvchi savollar va maxsus tayyorlangan formulyarlar yordamida mukammallashtirish lozim.

Eng avvalo, amaliyotda uchraydigan topshiriqlar orasidan bunga yaraydigan o'quv topshiriqlar topilishi lozim. So'ng bu topshiriqlar ichida poydevor kvalifikatsiyalar sohasidan olingan o'quv maqsadlar rejalashtirilishi lozim. Agar masalan hamkorlik qobiliyati rivojlantirilishi ko'zda tutilgan bo'lsa, topshiriqlar tashkiliy jihatdan shunday qo'yilishi kerakki, komandalar tuzilishi va shu orqali muloqotga ehtiyoj paydo bo'lishi kerak. Chunki bu topshiriqlarni tinglovchilar faqat bir biri bilan kelishib olgan holdagina bajara olishlari mumkin.

Lekin bu topshiriqlar aniq belgilangan bo'lishi kerak, ya'ni ularni o'quv nuqtai nazardan unumli bajarish mumkin bo'lishi hamda hajmi va qiyinligi jihatidan belgilangan o'quv mazmunlarga javob berishi kerak.

Kvalifikatsiya (malaka) tushunchasi kiritilishi bilan Germaniyada quyidagi narsa belgilab qo'yildi: «Tinglovchiga u malakali kasbiy faoliyatni amalga oshirishi uchun kerakli qobiliyatlar o'rgatilishi lozim, shu jumladan mustaqil ravishda rejalashtirish, amalga oshirish va tekshirish qobiliyatlari. Bu qobiliyatlar o'rgatilganligi imtihonlarda ham tasdiqlanishi lozim».

Bu talabdan kelib chiqqan xulosa shuki, baholashda qo'shimcha ravishda shaxsiyatga oid qobiliyatlar, masalan rejalashtirish qobiliyati, qaror qabul qilish qobiliyati va boshqa shu kabi qobiliyatlar, ya'ni «poydevor kvalifikatsiyalar» yoki «ustivor kvalifikatsiyalar» deb atalgan qobiliyatlar ham baholanishi lozim. Bu degani, tinglovchi biror ish topshirig'iga yozma ravishda tayyorgarlik ko'rishi, ish rejasini

tuzishi va ishni bajarish paytida o'zini tutishi hamda o'z-o'zini baholashi ham baholanadi.

Ma'ruza mashg'ulotlari.

1-jadval

№	Ma'ruzalar mavzulari	Dars soatlari hajmi
1	Fuqarolik jamiyati fanining predmeti, obekti, maqsad va vazifalari	2
2	Fuqarolik jamiyati g'oyalari evolyutsiyasi	2
3	Jahon tajribasida fuqarolik jamiyati institutlari	2
4	Fuqaro, fuqaroviylik va faol fuqarolik pozitsiyasi	2
5	Qonun ustuvorligi – fuqarolik jamiyatining muhim omili	2
6	Saylov huquqi erkinligi – fuqarolik jamiyatining sharti	2
7	Korrupsiyaga qarshi kurash – fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning ustuvor sharti	2
8	O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini barpo etishning ilmiy-metodologik, nazariy asoslari	2
9	O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi va rivojlanishi .	2
10	Axborot sohasini isloh qilish, axborot va so'z erkinligini ta'minlash	2
11	Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari.	2
12	Jamoatchilik nazorati va davlat organlari faoliyatining ochiqqligi. Ijtimoiy sheriklik.	2
13	Ijtimoiy sheriklik	2
14	Faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan yosh avlodni tarbiyalashning asosiy yo'nalishlari	2
	Jami:	28

Ma'ruza mashg'ulotlari multimedia qurilmalari bilan jihozlangan auditoriyalarda o'tiladi

Seminar mashg'ulotlari

2-jadval

№	Seminar mashg'ulotlari mavzulari	Dars soatlari hajmi
1	Fuqarolik jamiyati fanining predmeti, obekti, maqsad va vazifalari	2
2	Fuqarolik jamiyati g'oyalari evolyusiyasi	2
3	Jahon tajribasida fuqarolik jamiyati institutlari	2
4	Fuqaro, fuqaroviylik va faol fuqarolik pozitsiyasi	2
5	Qonun ustuvorligi – fuqarolik jamiyatining muhim omili	2
6	Saylov huquqi erkinligi – fuqarolik jamiyatining sharti	2
7	Korrupsiyaga qarshi kurash – fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning ustuvor sharti	2
8	O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi va rivojlanishi .	2
9	Axborot sohasini isloh qilish, axborot va so'z erkinligini ta'minlash	2
10	Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari.	2
11	Jamoatchilik nazorati va davlat organlari faoliyatining ochiqqligi. Ijtimoiy sheriklik.	2
	Jami:	22

Seminar mashg'ulotlari multimedia qurilmalari bilan jihozlangan auditoriyada har bir akademik guruhga alohida o'tiladi. Mashg'ulotlar faol va interfaol usullar yordamida o'tiladi, "Keys-stadi" texnologiyasi ishlatiladi, keyslar mazmuni o'qituvchi tomonidan belgilanadi. Ko'rgazmali materiallar va axborotlar multimedia qurilmalari yordamida uzatiladi.

Mustaqil ta'lim

3-jadval

№	Mustaqil ta'lim mavzulari	Dars soatlari hajmi
1	Fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari va tamoyillari	2
2	G'arbda fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishining asosiy bosqichlari va o'ziga xos xususiyatlari.	2
3	Sharq mamlakatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining o'ziga xos jihatlari.	2
4	Davlat boshqaruvi va fuqarolik jamiyati institutlari o'zaro munosabatlari.	2
5	Jamiyatni boshqarishda fuqarolik jamiyati institutlarining roli.	2
6	Yoshlar muammolarini hal etishda fuqarolik jamiyati institutlarining roli	2
7	Mahalliy boshqaruvda fuqarolik jamiyati institutlarining roli.	2
8	Xorij va O'zbekiston fuqarolik jamiyati institutini qiyosiy tahlil eting.	2
9	OAV fuqarolik jamiyati instituti sifatida.	2
10	O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida (7 fevral 2017 yil) belgilangan asosiy yo'nalishlarni izohlang.	2
11	Virtual qabulxonalar jamiyatni demokratlashtirish me'zoni ekanligini yoriting.	2
12	Xalq qabulxonalarining tashkil etilishi fuqaro faolligini oshirish omili.	2
13	Ekologiya sohasidagi NNT faoliyatini tahlil eting.	2
	Jami:	26

Mustaqil o'zlashtiriladigan mavzular bo'yicha talabalar tomonidan referatlar tayyorlanadi va uni taqdimoti tashkil qilinadi.

Fan bo'yicha kurs ishi belgilanmagan.

Tavsiya etilayotgan oraliq nazorat savollari

1. Fuqarolik jamiyati tushunchasi
2. Fuqarolik jamiyatining ilmiy tushunchalari.
3. Fuqarolik jamiyatining xususiyatlari.
4. Tuzilishi va asosiy elementlari.
5. Fuqarolik jamiyatining vazifalari.
6. Davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning shakllari.
7. Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirish fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning muhim shartidir.
8. Qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilish.
9. O'zbekiston Respublikasida huquqiy davlatni shakllantirish
10. Fuqarolik davlatining mohiyati.
11. Davlatdan bir nechta vazifani mahalliy hokimiyat organlariga va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga o'tkazish.
12. Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirish, ularning xususiyatlari va ustuvorliklari.
13. O'zbekistonni iqtisodiy rivojlanishning yangi davriga kiritish.
14. Demokratik jamiyatning iqtisodiy hayotini liberallashtirish tushunchasi va tarifi.
15. Liberal iqtisodiyot tamoyillarini asoslash. Davlat va xo'jalik boshqaruvi aloqalarini takomillashtirish.
16. Davlatning ijtimoiy siyosati konsepsiyasi.
17. Davlatning ijtimoiy siyosatining mohiyati.
18. Davlat ijtimoiy siyosatining mexanizmi.
19. Ijtimoiy sohada islohotlarni chuqurlashtirish.
20. Xavfsizlikni, millatlararo totuvlikni va diniy bag'rikenglikni ta'minlash.
21. Korrupsiyaga qarshi kurash fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning ustuvor sharti sifatida.
22. Fuqaro, fuqarolik va faol fuqarolik.
23. Saylovlar siyosatning eng muhim qismi hisoblanadi.
24. Erkin demokratik saylovlarning vazifalari va tamoyillari.
25. Erkin saylov fuqarolik jamiyatining muhim vositasidir.
26. Mahalla - O'zbekistondagi mahalliy o'zini o'zi boshqarish instituti.
27. Mahalliy boshqaruvning tarixiy tajribasi. Oila - Islom - Mahalla.
28. Mahallaga nisbatan davlatning qonun hujjatlari.
29. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va mahalla.
30. O'zbekistonda nodavlat notijorat tashkilotlari va jamoat tashkilotlarini rivojlantirish uchun huquqiy asos.
31. Demokratik jamiyatni mustahkamlashda jamoat tashkilotlarining o'rni
32. Demokratiyani rivojlantirishda siyosiy partiyalarning o'rni.
33. Ijtimoiy sheriklik tushunchasi.
34. O'zbekistonda ijtimoiy sheriklikni rivojlantirish.
35. Ijtimoiy nazorat qonuniylik va samaradorlikning kafolati hisoblanadi.

36. "Jamiyat", "ijtimoiy" va "tuzilma" tushunchalarining tasnifi.
37. XX asr oxiri – XXI asr boshida G'arb mamlakatlari fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi hamkorlik siyosati.
38. Demokratik institutlar tushunchasi va ularning o'ziga xos xususiyatlari.
39. G'arb mamlakatlarida fuqarolik institutlarining faoliyatini rivojlanishi.
40. Demokratik saylovlar fuqarolik jamiyatining asosiy belgisi.
41. Fuqaroviylilikning asosiy belgilari va me'zonlari.
42. G'arb mamlakatlarida fuqarolik jamiyati mumtoz paradigmalarining rivojlanish an'analari.
43. Demokratik davlatda hokimiyatlar bo'linishi tamoyili.
44. O'zbekistonda jamoat birlashmalari tasnifi.
45. G'arbiy Yevropa mamlakatlarida fuqarolik jamiyati qurilishining o'ziga xos modellari.
46. Jadidchilik va uning g'oyalarida fuqarolik jamiyatini shakllantirish masalalari.
46. Jamiyating ijtimoiy qatlamlari va ularning o'ziga xos manfaatlari, xususiyatlari.
47. Jamiyatning ijtimoiy strukturasiga doir dastlabki talqinlar.
48. Janubiy Sharqiy Osiyo mamlakatlarida fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatining o'ziga xos jihatlari.
49. Xalqaro saylov standartlari va O'zbekiston qonunchiligi.
50. Fuqaroviylilik belgilari, darajalari rivojlantirish asoslari.
51. Qonun ustuvorligini ta'minlash mexanizmlarining ishlab chiqilishi.
52. Xalq davlat idoralariga emas, balki davlat organlari xalqimizga xizmat qilishi kerak tamoyilining mazmun-mohiyati.
53. "Harakatlar strategiyasi"ning asosiy yo'nalishlarining mazmun-mohiyati.
54. Saylov - demokratik, fuqarolik jamiyatining asosiy belgisi sifatida.
55. "Davlat hokimiyati va boshqaruv organlari faoliyatining ochiqqligi to'g'risida"gi qonunga izoh bering.
56. Saylov prinsiplari: umumiy saylov huquqi; teng saylov huquqi; to'g'ridan-to'g'ri (bevosita) saylash huquqi; yashirin ovoz berish huquqi.
57. O'rta asrlarda fuqarolik jamiyati g'oyalarining rivojlanishi.
58. Fuqarolik jamiyati fanining maqsadi, o'quv, ilmiy, amaliy va tarbiyaviy vazifalari, funksiyalari.
59. O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirish bosqichlari, istiqbollari.
59. Hozirgi davrda AQSh, Fransiya va Germaniyada NNTning faoliyati va ularni rasmiylashtirish tartiblari.
60. Yangi davrda fuqarolik jamiyatining mumtoz paradigmasining yaratilishi.
61. Erkin saylovlarni o'tkazishda ommaviy axborot vositalarining roli.
62. O'zbekistonda umummilliy va xalqaro jamg'armalar, fondlar faoliyatining rivoji.
63. Erkin saylovlar fuqarolik jamiyatining asosiy belgisi.
64. Erkin bozor iqtisodiyoti va demokratik jamiyat tamoyillarining o'zaro bog'liqligi.
65. Sharq sivilizatsiyasida Yangi davrda fuqarolik jamiyati mumtoz paradigmasining o'ziga xosligi.

- 66.Sharq mamlakatlarida fuqarolik jamiyati haqidagi ilk qarashlar.
- 67.Xususiy mulk va mulkdorlar sinfini shakllantirish.
- 68.Fuqaroviylik belgilari, darajalari rivojlantirish asoslari.
- 69.Sharq va G'arb sivilizatsiyalarida fuqarolik jamiyati tushunchasiga oid o'ziga xos yondashuvlar.
- 70.Xalqaro saylov standartlari va O'zbekiston qonunchiligi.
- 71.Fuqarolik jamiyati fanining boshqa ijtimoiy fanlar bilan o'zaro bog'liqligi va o'ziga xos xususiyatlari.
- 72.Sharq allomalari asarlarida adolatli jamiyatni shakllantirish masalalari.
- 73.Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari.
- 74.Fuqaroning davlat va jamiyat oldida o'z huquqiy va ahloqiy mas'uliyatini anglashi.
- 75.Fuqarolik jamiyatida iqtisodiy taraqqiyot tushunchasi va mazmuni.
- 76.Fuqarolik jamiyatining antik paradigmasi.
- 77.Fuqarolik jamiyati fanining maqsadi, o'quv, ilmiy, amaliy va tarbiyaviy vazifalari, funksiyalari.
- 78.Fuqarolik ongining o'ziga xos xususiyatlari. Fuqaroviy ong jamiyatni birlashtiruvchi kuch sifatida.
- 79.Mulkchilikning xilma-xil shakllari va manbaalari.
- 80.Fuqarolik jamiyati sharoitida 3 sektorli tizimning amaliy ahamiyati.
- 81.Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida davlat boshqaruv vakolatlarini cheklash va nomarkazlashtirish.
- 82.Fuqaroviy o'zlikni anglash fuqaroviylikni ifoda etuvchi muhim jihatlari.
- 83.Iqtisodiyotni yanada liberallashtirish va modernizatsiya qilish.
- 84.Yaponiyada davlat va nodavlat tashkilotlarining o'zaro hamkorlik siyosati

Tavsiya etilayotgan yakuniy nazorat savollari

- 1.Fuqarolik jamiyati tushunchasi.
- 2.Amaliy strategiyaning mohiyati va ahamiyati.
3. Qonun ustuvorligini ta'minlash, sud-huquq tizimini yanada isloh qilish.
4. Ijtimoiy sohani rivojlantirish.
- 5.Fuqarolar huquqlari va erkinliklarining ustuvorligi.
- 6.O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish
- 7.Fuqarolik jamiyatining ilmiy tushunchalari.
- 8.Fuqarolik jamiyatining xususiyatlari.
- 9.Tuzilishi va asosiy elementlari.
- 10.Fuqarolik jamiyatining vazifalari.
- 11.Davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning shakllari.
- 12.Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirish - fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning muhim sharti sifatida.
- 13.Qonun ustuvorligini ta'minlash va sud tizimini yanada isloh qilish.
- 14.O'zbekiston Respublikasida qonun ustuvorligini shakllantirish
- 15.Fuqarolik davlatining mohiyati.

16. Davlatdan bir nechta vazifani mahalliy hokimiyat organlariga va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga o'tkazish.
17. Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirish, ularning xususiyatlari va ustuvorliklari.
18. O'zbekistonni iqtisodiy rivojlanishning yangi davriga kiritish.
19. Demokratik jamiyatning iqtisodiy hayotini liberallashtirish tushunchasi va ta'rifi.
20. Liberal iqtisodiyot tamoyillarini asoslash. Davlat va xo'jalik boshqaruvi aloqalarini takomillashtirish.
22. Ijtimoiy siyosat tushunchasi.
23. Davlatning ijtimoiy siyosatining mohiyati.
24. Davlat ijtimoiy siyosatining mexanizmi.
25. Ijtimoiy sohada islohotlarni chuqurlashtirish.
26. Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash.
27. Korrupsiyaga qarshi kurash fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning ustuvor sharti sifatida.
28. Fuqarolik, fuqarolik va faol fuqarolik.
29. Saylovlar siyosatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.
30. Erkin demokratik saylovlarning vazifalari va tamoyillari.
31. Erkin saylov fuqarolik jamiyatining muhim vositasi hisoblanadi.
32. Mahalla - O'zbekistondagi mahalliy o'zini o'zi boshqarish organi sifatida.
33. Mahalliy boshqaruvning tarixiy tajribasi. Oila - Islom - Mahalla.
34. Mahallalarda davlatning qonun hujjatlari.
35. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va mahalla.
36. O'zbekistonda nodavlat notijorat tashkilotlari va jamoat tashkilotlarini rivojlantirishning huquqiy asoslari
37. Demokratik jamiyatni mustahkamlashda jamoat tashkilotlarining o'рни
38. Demokratiyani rivojlantirishda siyosiy partiyalarning o'рни.
39. Ijtimoiy sheriklik tushunchasi.
40. O'zbekistonda ijtimoiy sherikchilikni rivojlantirish
41. Ijtimoiy nazorat qonuniylik va samaradorlikning kafolati hisoblanadi.
42. Konstitutsiya va qonunlarda adolat hamda inson manfaatlarining ustuvorligi.
43. Inson erkinligi va uning moddiy farovonlik bilan uzviy bog'liqligi.
44. Fuqaroviylikni faollik nuqtaiy nazaridan shartli ravishda darajalarga bo'lish.
45. Fuqarolik jamiyati sharoitida 3 sektorli tizimning amaliy ahamiyati.
46. Qonun chiqaruvchi xokimiyatininng fuqarolik jamiyati institutlarini shakllanishi va rivojlanishidagi o'рни.
47. Fuqarolarning siyosiy-ijtimoiy jihatdan yetukligi tarbiyalash omillari.
48. Rivojlangan mamlakatlarda jamiyat ijtimoiy tuzilmalarining rivojlanishida yangi tamoyillar.

49. Saylov tizimi turlari.
50. O'zbekistonda NNTning huquqiy asoslarini demokratlashtirish jarayoni.
51. Fuqaroviy faollikka ta'sir ko'rsatuvchi omillar.
52. Fuqarolik jamiyati insoniyat taraqqiyotining - yuqori bosqichi.
53. Xitoyda davlat va nodavlat tashkilotlarining o'zaro xamkorlik siyosati
54. Fuqarolik jamiyati to'g'risidagi zamonaviy konsepsiyalar.
55. Fuqarolik jamiyatining shakllantirish va rivojlantirishda demokratik institutlarning tutgan o'rni, huquqiy asoslarning vujudga kelishi.
56. Fuqarolik jamiyati tushunchasining kelib chiqishi va uning shakllanish asoslari.
57. Fuqarolarning ijtimoiy-iqtisodiy ongining o'sishida xususiy mulkning ahamiyati.
58. O'zbekistonda NNTning huquqiy asoslarini demokratlashtirish jarayoni.
59. Fuqarolik jamiyati ana'anaviy tushunchalarining texnologik rivojlanishi natijasidagi o'zgarishlar va yangi qirralarning ochilishi.
59. Fuqarolik jamiyati tushunchasining tarixiy ildizlari va ularning turli tavsiflari.
60. Fuqarolik jamiyati zamonaviy ijtimoiy fanlar tizimining tadqiqot obekti sifatida.
61. Fuqarolik jamiyati qurishda qonun ustuvorligi tamoyilining mustahkamlanishi.
62. Fuqarolik jamiyati sharoitida ijtimoiy tuzilmalar va ularning o'ziga xos jihatlari.
63. Fuqarolik jamiyati ijtimoiy tuzilmalarining tizimli va funksional xususiyatlari.
64. Fuqarolik jamiyati qurish mamlakatimizning asosiy strategik pirovard maqsadlari.
65. Fuqarolik jamiyati rivojlanishiga axborot-kommunikatsion texnologiyalarning ta'siri.
66. Fuqarolik jamiyatining iqtisodiy asoslari erkin bozor iqtisodiyoti bilan chambarchas bog'liqligi.
67. Fuqarolik ongi – jamiyat taraqqiyotining mezoni.
68. O'zbekistondagi siyosiy partiyalarning jamiyatni demokratiyalashdagi o'rni.
69. "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi"ning sud-huquq tizimini isloh etish yo'nalishi bo'yicha qanday ishlar amalga oshirildi?
70. Fuqarolik jamiyatining asosiy metodlari.
71. AQShda fuqarolik jamiyati institutlarining o'ziga xos faoliyati
72. G'arb mamlakatlarida fuqarolik jamiyati institutlarining paydo bo'lishidagi obektiv va subektiv omillar
73. Qonun ustuvorligi tushunchasi va uning mohiyati nima?
74. Fuqarolarning saylov huquqi nima?
75. Germaniyada davlat va fuqarolik jamiyati institutlarining o'zaro munosabati.

76. Jinoiy jazoni leberallashtirish deganda nimani tushunasiz?
77. Mamlakatimizda partiyaviy tizim qanday rivojlanmoqda va uning huquqiy asosi?
78. Xalqaro saylov standartlari va O‘zbekiston qonunchiligi?
79. Fransiya, AQSh va qator boshqa rivojlangan mamlakatlarda davlat organlarining OAV bilan o‘zaro hamkorligi
80. Fuqarolik jamiyati fanining qonuniyatlarini tahlil qilib bering?
81. Fuqarolik jamiyati fanini asosiy vazifalarini ko‘rsating?
82. O‘zbekiston qonunchiligida saylov huquqining qanday prinsiplari belgilangan?
83. O‘zbekistonda hokimiyatlar bo‘linish tamoyili haqida nimani tushunasiz?
84. Fuqarolik jamiyati – taraqqiyotining yuqori bosqichi deganda nimani tushunasiz?
85. Yaponiyada davlat va nodavlat tashkilotlarining o‘zaro xamkorlik siyosati.
86. Fuqarolik jamiyati institutlarining davlat va hokimiyat tuzilmalari faoliyati ustidan ta’sirchan jamoatchilik nazorati rolining oshib borishi.
87. Xalq davlat idoralariga emas, balki davlat organlari xalqimizga xizmat qilishi kerak tamoyilining mazmun-mohiyati.
88. “Harakatlar strategiyasi”ning asosiy yo‘nalishlarining mazmun-mohiyati.
89. Fuqarolik jamiyati rivojida qonun ustuvorligi qanday ahamiyat kasb etadi?
90. Fuqarolik jamiyati fanining asosiy tushunchalari mazmunini izohlang?
91. Huquqiy davlat tushunchasi nima?
92. O‘zbekistonda ko‘ppartiyaviylik tizimining shakllanishi.

Fan bo'yicha talabalar bilimini baholash va nazorat qilish me'zonlari.

Baholash usullari	<i>Ekspress testlar, yozma ishlar, og'zaki so'rov, prezentatsiyalar.</i>
Baholash mezonlari	<u>5 ball «a'lo»</u> - talaba fan bo'yicha vazifalarni bajarishda xulosa va qaror qabul qila olishi; - mavzuga oid mustaqil mushohada yurita olishi; - mavzuga oid ijodiy fikr yurita olishi; - nazariy olgan bilimlarini amalda qo'llay olishi; - fanning mohiyatini tushunishi, bilishi va aytib berishi; - fan bo'yicha tasavvurga ega bo'lishi; - suhbat jarayonida olgan bilim – nazariy ma'lumotlarni, fanga oid tushunchalarni, tamoyillarni to'liq o'zlashtirishi; - berilishi lozim bo'lgan tahlilni to'liq amalga oshira olishi; - olgan bilimlarni amalga oshirish uchun turli xil shakllarni, metodlarni, vositalarni to'liq o'zlashtirishi; - muloqot jarayonida olgan bilimlarni amalga oshirish uchun yo'l yo'riqlarni, asosiy tushunchalarni mazmunini tarkib toptirishni, ustoz–shogird o'rtasida o'rganilgan ma'lumotlarni to'liq o'zlashtirishi; - munozara jarayonida o'zlashtirilgan bilim va tushunchalar asosida fanlararo almashinishi, individual yoki guruhli shaklda tushunchalar mazmuni va yo'nalishlarni belgilashni to'liq o'zlashtirishi; - mustaqil ishlar to'liq va aniq bajarilgan, ta'lim olish metodlari, vositalari haqida to'liq ma'lumotlar berilgan, olingan ma'lumotlar tahlil etilib, izchil va tizimli ravishda muammoni yechimiga qaratilgan loyihalash jarayoni amalga oshirilgan, mustaqil ishni bajarishga ijodiy yondoshilgan, muammoga tegishli adabiyotlardan unumli foydalanilgan bo'lishi; - berilgan namunalarga asoslanib mantiqiy yechimlar keltirilgan, internet ma'lumotlaridan ijodiy tahlil asosida aks etgan mustaqil ishlarga qoyiladi.
	<u>4 ball «yaxshi»</u> - talaba fan bo'yicha vazifalarni bajarishda xulosa va qaror qabul qila olishi; - fan bo'yicha vazifalarni bajarishda xulosa va qaror qabul qila olishi; - mavzuga oid ijodiy fikr yurita olishi; - mavzuga oid tushunchalarga ega bo'lishi; - nazariy olgan bilimlarini amalda qo'llay olishi; - fanning mohiyatini tushunishi, bilishi va aytib berishi; - fan bo'yicha tasavvurga ega bo'lishi; - fanga oid tayanch tushunchalarni, tamoyillarni to'liq o'zlashtirishi; - berilishi lozim bo'lgan tahlilni to'liq amalga oshira olishi; - olgan bilimlarni amalga oshirish uchun turli xil shakllarni, metodlarni, vositalarni o'zlashtirishi;

	- muloqot jarayonida olgan bilimlarni amalga oshirish uchun yo‘l yo‘riqlarni, asosiy tushunchalarni mazmunini tarkib toptirishni, ustoz–shogird o‘rtasida o‘rganilgan ma’lumotlarni to‘liq o‘zlashtirishi; - munozara jarayonida o‘zlashtirilgan bilim va tushunchalar asosida fanlararo almashinishi, individual yoki guruhli shaklda tushunchalar mazmuni va yo‘nalishlarni belgilashni to‘liq o‘zlashtirishi; - mustaqil ishlar to‘liq va aniq bajarilgan, ta’lim olish metodlari, vositalari haqida to‘liq ma’lumotlar berilgan, olingan ma’lumotlar tahlil etilib, izchil va tizimli ravishda muammoni yechimiga qaratilgan loyihalash jarayoni amalga oshirilgan, muammoga tegishli adabiyotlardan unumli foydalanilgan bo‘lishi; - berilgan namunalarga asoslanib mantiqiy yechimlar keltirilgan, internet ma’lumotlaridan ijodiy tahlil asosida aks etgan mustaqil ishlarga qoyiladi. -
	<u>3 ball «qoniqarli»</u> - fan bo‘yicha vazifalarni bajarishda qisman xulosa va qaror qabul qila olishi; - fanni tushunishi, bilishi va aytib berishi; - fan bo‘yicha tasavvurga ega bo‘lishi; - fanga oid tayanch tushunchalarni, tamoyillarni qisman o‘zlashtirishi; - berilishi lozim bo‘lgan tahlilini qisman amalga oshira olishi; - olgan bilimlarni amalga oshirish uchun turli xil shakllarni, metodlarni, vositalarni o‘zlashtirishi; - muloqot jarayonida olgan bilimlarni amalga oshirish uchun yo‘l yo‘riqlarni, asosiy tushunchalarni mazmunini qisman tarkib toptirishni, ustoz–shogird o‘rtasida o‘rganilgan ma’lumotlarni qisman o‘zlashtirishi; - munozara jarayonida o‘zlashtirilgan bilim va tushunchalar asosida fanlararo almashinishi, individual yoki guruhli shaklda tushunchalar mazmuni va yo‘nalishlarni belgilashni qisman o‘zlashtirishi; - mustaqil ishlar qisman bajarilgan, ta’lim olish metodlari, vositalari haqida qisman ma’lumotlar berilgan, mustaqil ishni bajarilgan, muammoga tegishli adabiyotlardan foydalanilgan bo‘lishi; - berilgan namunalarga asoslanib qisman mantiqiy yechimlar keltirilgan, internet ma’lumotlari tahlil asosida aks etgan mustaqil ishlarga qoyiladi.
	<u>2 ball «qoniqarsiz»</u> - talaba fan bo‘yicha vazifalarni bajarmagan; - fanga oid tushunchalarni, tamoyillarni bilmagan; - berilishi lozim bo‘lgan tahlilni amalga oshira olmagan; - olgan bilimlarni amalga oshirish uchun turli xil shakllarni, metodlarni, vositalarni o‘zlashtirmagan; - asosiy tushunchalarni mazmunini, ustoz–shogird o‘rtasida o‘rganilgan ma’lumotlarni o‘zlashtirmagan;

	- mustaqil ishlarni aniq bajarmagan; - ta'lim olish metodlari, vositalari haqida ma'lumotlar berilmagan; - olingan ma'lumotlar tahlil etilib, izchil va tizimli ravishda muammoni yechimiga qaratilgan loyihalash jarayoni amalga oshirilmagan; - muammoga tegishli adabiyotlardan unumli foydalanilmagan; - berilgan namunalarga asoslanib mantiqiy yechimlar keltirilmagan; - internet ma'lumotlaridan tahlil asosida aks etmagan mustaqil ishlarga qoyiladi. -		
	<i>Baholash turlari</i>	<i>Maks.ball</i>	<i>O'tkazish vaqti</i>
	Joriy nazorat:	5	
	-Seminar mashg'ulotlarida faolligi, savollarga to'g'ri javob berganligi, seminar mashg'ulotlarini bajarganligi uchun seminar o'qituvchisi tomonidan baholanadi;		Semestr davomida
	-Mustaqil ta'lim topshiriqlarining o'z vaqtida va sifatli bajarilishi (raferat yoki taqdimot shaklida qabul qilinadi va qabul qilingan kunning o'zida jurnalda aks ettiriladi)		
	Oraliq nazorat	5	
	-Oraliq nazorat yozma ish (ma'ruza o'qituvchisi tomonidan qabul qilinadi) -yozma shaklda olingan oraliq nazorat javobi 3 kun ichida jurnal va electron tizimda aks ettilishi hamda talabalarga etkazilishi shart. -talabaga oraliq nazorat turidan o'ta olmasa, unga yakuniygacha qayta topshirishga imkoniyat beriladi. - oraliq nazoratni o'tkazish jarayoni kafedra mudiri tomonidan tuzilgan komissiya ishtirokida davriy ravishda o'rganib boriladi.		Semestr davomida fan mavzulari 55%-60% bajarilgandan so'ng
	Yakuniy nazorat	5	
	- og'zaki (yakuniy nazorat shakli o'quv bo'limi bilan kelishib bilim yurti boshlig'i buyrug'i bilan tasdiqlanadi) - yakuniy nazorat turi otkaziladigan kuniga qadar talabalar joriy va oraliq baholaridan xabardor bo'lishi shart. - Tuzilgan va tasdiqlangan komissiya a'zolari tomonidan qabul qilinadi.		semestr davomida ajratilgan soatlar tuliq bajarilgandan so'ng

	- yozma shaklda olingan yakuniy nazorat javobi 3 kun ichida jurnal, elektron tizim va qaydnomalarda aks etilishi hamda talabalarga etkazilishi shart.		
	JAMI	5	

Asosiy adabiyotlar, darslik va o'quv qo'llanmalar.

№	Muallifi	Adabiyotning nomi	Adabiyot turi	Nashri, yili	Adabiyotning ARM dagi shifri	Adabiyotning ARM dagi inventar raqami	ARM dagi soni	ARM imzosi
1	Mualliflar jamoasi.	Aziz va yagonamsan, jonajon O'zbekistonim!		-Toshkent: Muharir, 2018.				
2	Bekmurodov M. va boshqalar.	Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari.	Qo'llanma	-Toshkent: G'ofur Gulom NMIU, 2017.				
3	Sharifxo'jaev M.	O'zbekistonda ochiq fuqarolik jamiyatining shakllanishi	O'quv qo'llanma	- Toshkent: Sharq, 2003				
4	Qirg'izboev M.	Fuqarolik jamiyati: genezisi, shakllanishi va rivojlanishi	Qo'llanma	Toshkent: O'zbekiston 2010.				
5	Utamuradov A. va boshqalar.	Fuqarolik jamiyati.	O'quv qo'llanma.	Toshkent: Universitet. 2018.				

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Asarlar to'plami, 1-23 jildlar.-T.: O'zbekiston, 1996-2016.
2. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq /Sh.M. Mirziyoev. - Toshkent: "O'zbekiston", 2016. - 56 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017 yil 14 yanvar. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-104 b.
4. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga 12 bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi 07-12-2016.-Toshkent: "O'zbekiston", 2017. -48 b.
5. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.-491 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni //Xalq so'zi, 2017, 8 fevral.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 8 sentabrdagi "O'zbekiston Respublikasida ma'muriy islohotlar konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5185-sonli Farmoni.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. T., 22 dekabr 2017 yil. Xalq so'zi gazetasining 2017 yil 23 dekabr № 258 (6952)-soni.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. T., 29 dekabr 2020 yil. Xalq so'zi gazetasining 2020 yil 30 dekabr № 276-soni.
10. "Mamlakatni demokratik yangilash jarayonida fuqarolik jamiyati institutlarining rolini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5430-son Farmoni. -T.: 2018 yil 4 may.
11. Avesto. Tarixiy –adabiy yodgorlik. - T.: Sharq, 2001.
12. Аристотел. Политика. - М.: АСТ, 2006.
13. Aflotun. Qonunlar. Urfon Otajon tarjimai. - T.: Yangi asr avlodi, 2002.-458 bet.
14. Abduazimov O. Fuqarolik jamiyati va ommaviy axborot vositalari. - T.: Akademiya, 2008.
15. Gulomov M. Mahalla - fuqarolik jamiyatining asosi. - T.: Adolat, 2003.
16. Берк Э. Правление, политика и общество / пер. с англ. - Kanon-Press-Sentr, 2001.

17. Beruniy Abu Rayxon. 100 hikmat: ibratli soʻzlar. - T.: Fan, 1993.
18. Bobur. Boburnoma. - T.: Yulduzcha. 1989.
19. Butaev U. Jamiyat barqarorligi: Oʻzbekiston tajribasi. T.: Fan va texnologiyalar. 2017. 11.9 b.t.
20. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Пер. Б.Г. Столпнера, М.И. Левиной; Сост. Д.А. Керимов, Б.С. Нерсисянс. - М.: Мысль, 1990.
21. Гоббс Т. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. - М.: Соцэскиз «Образцовая», 1936.
22. Jalilov Sh. Fuqarolik jamiyatining poydevori. - T.: Oʻzbekiston, 2003.
23. Jalilov A. boshqalar. Fuqarolik jamiyati asoslari. - T.: Baqtria press, 2015.
24. Ибн Сина. Избранные философские произведения / Отв. ред. Асимов М.С.-М.: Наука, 1980.
25. Qirgizboev M. Fuqarolik jamiyati: siyosiy partiyalar, siyosiy mafkuralar, siyosiy madaniyatlar. - T.: Sharq. 1998.
26. Qirgizboev M. Fuqarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba. - T.: Yangi asr avlodi, 2006.
27. Коен Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. Пер. с англ. - М.: 2003.
28. Nishanbaeva E.Z. Fuqarolik jamiyati va ijtimoiy sheriklik tamoyillari. - T.: Sharq, 2015.
29. R.Murtazaeva, A.Utamuradov, O.Musaev, D.Inoyatova Jamiyat rivojida fuqarolarning oʻzini - oʻzi boshqarish organlar faoliyatini takomillashtirish. Uslubiy qoʻllanma. T.: Turon. 7,5 b.t. 2018.
30. Мавлонов Ж.Ё. Гражданское общество: от концепта к концепциям и парадигмам (социально-философский анализ). Монографий. - T.: Istiqlol nuri, 2014.
31. Мавлонов Ж.Ё. Коммуникативные основы деятельности институтов гражданского общества: тенденции и инновации. Монография. - T.: Adabiyot uchqunlari, 2018.
32. Malikova G.R. Fuqarolar oʻzini- oʻzi boshqarish organlari milliy demokratik institut / Masʼul muharrir A.X. Saidov. - T.: TDYuI nashriyoti, 2009.
33. Муминов Э.А. Модернизация гражданского общества в Республике Узбекистан и Королевстве Испаний. - T.: ИПТД имени Г. Гуляма, 2011.
34. Odilqoriev X. Konstitutsiya va fuqarolik jamiyati. - T.: Sharq, 2002.
35. Navoiy A. Maxbub ul-qulub. - T.: Adabiyot va sanʼat, 1988.
36. Navoiy A. Saddi Iskandariy - T.: Adabiyot va sanʼat, 1978.
37. Nizomulmulk. Siyosatnoma yoki siyarul-muluk- T.: Adolat, 1997..
38. Платон. Государство// Платон. Соч. в 3-х томах. Т. 3. Част II. М., 1971.

39. Рахманов А. Гражданское общество: достижения, проблемы, перспективы: учебное пособие. - Т.: Академия, 2007.
40. Токвил А. Демократия в Америке. - М.Известие, 1992.
41. Temur tuzuklari. В. Axmedov tahriri ostida- Т.: G.Gulom nomidagi Nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991.
42. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. - Т.: А. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
43. Цицерон. Диалоги. О государстве. О законах - М.: Наука, 1966
44. Yusuf Xos Xojib qutadgu bilig. - Т.: Fan. 1971.
45. Kaykovus. Qobusnoma. - Т.: Meros, 1992.
46. Tolibov I.I. Fuqarolik jamiyati: tushunchasi, institutlari, asosiy prinsiplari va funksiyalari / Red. A.X. Saidov. - Т.: Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy Markazi, 2008.
47. Усманов М. Узбекистан по пути к сильному гражданскому обществу: тенденции и перспективы / М.Усманов, А. Саидов. - Ташкент: Внеш. Инвест Пром, 2014.
48. O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini shakllantirishning dolzarb muammolari: O'quv qo'llanma / T. Dustjonov, M. Mirxamidov, S. Xasanov. Т.: Iqtisod - Moliya, 2006.
49. O'tamurodov A. va boshqalar. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug'ati. - Т.: Turon-Zamin, 2017. 19,5 b.t.
50. Utamurodov A. Fuqarolik jamiyati goyalar evolyusiyasi. - Т.: Adabiyot uchqunlari, 2018. 12 b.t.
51. Факторы развития гражданского общества и механизмы его взаимодействия с государством / под ред. Л.И. Яковсона. — М.: Вершина, 2008.
52. Xasanov R., Utamurodov A. Fuqarolik jamiyati: nazariya va amaliyot. Uslubiy qo'llanma. - Т.: 2016. 14 b.t.

Internet saytlari:

1. www.press-service.il/
2. www.zivoncl.u/
3. www.xs.uz
4. www.nimfogo.il/
5. www.xdp.uz/
6. www.adolat.uz/
7. www.uzlidep.uz/
8. www.millivtiklanisli.u/u
9. www.ngo.uz
10. www.mahalla.uz

“FUQAROLIK JAMIYATI” FANIDAN TARQATMA MATERIALLAR VA KEYSLAR

KEYSLAR

1-masala

Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimovning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma‘ruzasi bo‘yicha KAZUS (Ajurli arra pedagogik texnologiyasi asosida)

1. O‘rtacha umr ko‘rish 2. 2002 yil 27 yanvarda 3. 2007 yilda. 4. Vazirlar Mahkamasi 5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi oldida javobgar 6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti taqdim etilgan Bosh vazirlavozimiga nomzodni ko‘rib chiqqanidan keyin 7. Vazirlar Mahkamasining a‘zolari 8. Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi 9. Oliy Majlis tomonidan Bosh vazir lavozimiga nomzod 10. Konstitutsiyaning 93-moddasi 16-bandi 11. Jinoyat kodeksining 12. Bugungi kunda mamlakatimiz telekommunikatsiyalar tizimi 13. 2008 yili saylov qonunchiligimizga kiritilgan o‘zgartishlar natijasida 14. Deputatlikka nomzodlarning ishonchli vakillari 15. Hozirgi kunda	1. Qonunchilik palatasidagi deputatlik o‘rinlarining soni 120 tadan 150 taga ko‘paytirildi. 2. 16 tani tashkil etadi. 3. Bosh vazir taqdimiga binoan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlanadi. 4. 67 yoshdan 73 yoshga o‘sgan. 5. iqtisodiyotning, ijtimoiy va ma‘naviy sohaning samarali faoliyatiga rahbarliknita‘minlaydi. 6. 5 nafardan 10 nafargacha ko‘paytirildi. 7. 2010 yil 12 noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan joriy etildi. 8. Nodavlat sektor ta‘minlamoqda. 9. ikki marta rad etilgan taqdirda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Bosh vazir vazifasini bajaruvchini tayinlaydi va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisini tarqatib yuboradi. 10. Davlat va jamiyatga tegishli bo‘lgan boshqaruv maqomi 11. O‘zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining bo‘linishi prinsiplariga bag‘ishlangan. 12. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidan mamlakat Prezidenti bir vaqtning o‘zida ijro etuvchi hokimiyat boshlig‘i ekanini belgilaydigan normaning chiqarildi. 13. Strategik, optimal, funksional 14. Vazirlar Mahkamasi.
--	---

mamlakatimizda yalpi ichki mahsulotning 80 foizdan ortig'ini 16. Konsepsiyada taklif etilgan qonunlar soni 17. "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" 18. Boshqaruvning turlari 19. "Stato" 20. Konstitutsiyaning 11-moddasi	15. «Referendum yakunlari hamda davlat hokimiyati tashkil etilishining asosiy prinsiplari to'g'risida»gi konstitutsiyaviy qonunning qabul qilindi. 16. o'n kun muddat ichida uni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining ko'rib chiqishi va tasdiqlashi uchun taklif etadi. 17. dunyoning 180 ta mamlakatiga 28 ta yo'nalish bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri chiqadigan xalqaro kanallarga ega. 18. Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida uchdan bir qismi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nomiga rasman kiritilgan taklif bo'yicha amalga oshiriladi. 19. 11 ta moddasiga yetkazilgan moddiy zararining o'zni qoplangan taqdirda ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo qo'llanmasligi haqidagi qoidalar kiritildi. 20. «Prezident O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi majlislarida raislik qilishga haqli» degan so'zlar bilan to'ldirilgan.
--	---

2-masala

Jamiyatimizning iqtisodiyoti, madaniyati va ma'naviyatining ilgari qarab rivojlanishiga, milliy axloq, odob, urf-odat negizlarida komil insonni tarbiyalashga, mustaqil Respublikamizni har tomonlama ravnaq toptirib, jahon sivilizatsiyasiga qo'shishga astoydil hizmat qiladigan qadriyatlar - bu progressiv qadriyatlarni tashkil etadi.

Qadriyat nomi	Izox

3-masala
Topishmoq metodi
“Davlat-Fuqaro-Jamiyat”

	(O)	(T)
		
		
		
		
Izoh: shartli belgilar quyidagi mazmunni anglatadi: (T) – fikringizni asoslovchi biror – bir <u>asosni</u> ko‘rsating; (O) – ko‘rsatilgan asosning asosli ekanligini isbotlovchi kamida <u>2</u> ta misollar keltiring;		

Topishmoq metodi
Fuqarolarning o‘zini -o‘zi boshqarish organlari

(M)	(O)	(T)
Izoh: shartli belgilar quyidagi mazmunni anglatadi: (T) – fikringizni asoslovchi biror – bir <u>asosni</u> ko‘rsating; (O) – ko‘rsatilgan asosning asosli ekanligini isbotlovchi kamida <u>2</u> ta misollar keltiring; (M) – Asos va misol yordamida gap nima haqida borayotganligi borasida umumiy fikrni toping va izoxlang.		

“Fuqarolik jamiyati”

Fanidan muammoli vaziyat va keyslar

Mamlakatimiz oliy ta’lim muassasalarida “Fuqarolik jamiyati” fanini o’qitish jarayonida innovatsiyalar va ilg’or xorijiy tajribalarni qo’llash bugungi kunning dolzarb masalaridan biri hisoblanadi.

“Fuqarolik jamiyati” fanini o’qitishda bugungi kunda rivojlangan xorijiy mamlakatlarda quyidagi innovatsiyalar va ta’lim texnologiyalari qo’llanilmoqda.

Samarali o’qitish texnologiyalari:

- * muammoli o’qitish;
- * tanqidiy (tahliliy) fikrlashni rivojlantiruvchi texnologiyalar;
- * rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalar;
- * modulli texnologiyalar;
- * hamkorlik texnologiyalari;
- * o’qitishning tabaqalashtirilgan va individual texnologiyasi;

Innovatsion texnologiyalar talabalarning faol hayotiy munosabatlarini shakllantirishga qaratilgan. Ularga o’quv jarayonidagi yangi shakldagi intreaktiv usullar kiradi.

“Domino”metodi – ta’lim oluvchilarni faollashtirishga, mustaqil fikrlashga hamda o’z fikrini boshqalarga yetkazib berish va o’z nuqtai nazarlarini asoslashga qaratilgan. Ushbu metoddan o’tilgan mavzuni takrorlash yoki bir bob o’tilib bo’lganidan keyin qo’llanilishi mumkin.

Metodning mavzuga qo’llanilishi: kichik guruhlarini raqamli kartochkalar yordamida kichik guruhlariga ajratish. Domino metodini qo’llash tartibi bilan tanishtirish. Metoddan asosiy maqsad qaysi guruh vazifani tez va to’g’ri bajarish. Kichik guruhlariga berilgan dominolardagi barcha savol va javoblar bir xil. Kichik guruhlarda dominoni tarqatish va vaqtni belgilash. Belgilangan vaqt ichida guruhlar dominoni yig’ib bo’lishlari kerak. Vazifani bajarib bo’lgandan keyin xatolar ustida ishlash. Guruh ishtirokchilarni bajargan vazifaga qarab baholash.

“Domino” metodining afzalligi:

- butun o’tilgan mavzuni eslash imkoniyati mavjud;
- kichik guruhlarda ishlash jarayonida har bir guruh a’zosining guruh bilan ishlash hamjihatligining mustahkamlanishi;
- ta’lim oluvchilar faolligiga erishilishi;
- bir-birini eshitish qobiliyati rivojlanadi.

“Domino” metodning kamchiligi:

- vaqt ko’p talab etilishi;
- shovqin suron bo’lishi;
- noto’g’ri javoblar bilan dominoni yopib qo’yishi mumkin.

“Besh daqiqali esse” metodi.

Yozma topshiriqning ushbu turi talabalarning mavzuga doir o‘z mustaqil fikrlarini ifodalay olishga yordam berish va o‘qituvchiga o‘z talabalari o‘quv materialini bilan tanishganda qaysi jihatlariga ko‘proq e‘tibor berishlari xususida fikrlash imkonini beradi. Aniq qilib aytganda, talabalardan quyidagi ikki topshiriqni bajarish: mazkur mavzu bo‘yicha ular nimalarni o‘rganganliklarini mustaqil bayon etish va ular bari bir javobini ololmagan bitta savol berishni so‘raladi.

Metodning mavzuga qo‘llanilishi:

O‘tilgan mavzuni mustahkamlash va o‘tilgan mavzuni talabalar qay darajada o‘zlashtirganliklarini qog‘ozga tushurish hamda shu o‘tilgan mavzu bo‘yicha savol yozib berish talab etiladi.

Har bir talaba o‘zlarining daftarlariga “Fuqarolik jamiyati” fani bo‘yicha o‘rgangan material mazmunini qisqacha yozib chiqadi va shu mavzu bo‘yicha tushunmagan yoki o‘zlashtira olmagan masala yuzasidan bitta savol yozadi. Bu vazifalarni bajarish uchun o‘qituvchi tomonidan besh daqiqa vaqt beriladi.

Hamma talaba yozib bo‘lganidan keyin har bitta talaba bajargan vazifani o‘qib beradi va bittadan yozilgan savollarni o‘qiydi? Berilgan savolga oldin talabalar javob beradi, keyin esa o‘qituvchi tomonidan to‘ldiriladi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Tushunchalar tahlili metodi – yangi mavzuni o‘tishdan oldin ta’lim oluvchilarning birlamchi bilimlarini aniqlash va faollashtirish maqsadida, yoki asosiy qismdan keyin o‘tilgan mavzuni qay darajada o‘zlashtirilganini aniqlash maqsadida ishlatiladi.

Metodning amalga oshirishi: Ta’lim oluvchilarga kartochkalar tarqatiladi. Kartochkaning bir tomonida o‘rganilishi lozim bo‘lgan tushunchalar va ikkinchi tomonida tushunchalar mazmuni. Ushbu metoddan yakka tartibda, kichik guruhlarda amalga oshirish mumkin.

Vazifaning bajarilishi: berilgan kartochkalardagi tushunchalarning mazmunini ta’lim oluvchilar to‘ldirib chiqadi va ta’lim beruvchi to‘g‘ri javobi bilan solishtiriladi. Nechta to‘g‘ri javob berilganiga qarab vazifalar baholaniladi.

Mazkur metod qo‘llanilganda ta’lim oluvchilarning faolligi oshadi, mavzuga bo‘lgan qiziqishi yuqori darajada bo‘ladi hamda o‘z bilimlarini baholash imkoniyati bo‘ladi.

“Tushunchalar tahlili” metodining afzalligi:

- ✓ ta’lim oluvchilarning faolligini oshiradi;
- ✓ ta’lim oluvchilarning birlamchi bilimlarini aniqlash imkoniyati borligi;
- ✓ fikrlarini yozma bayon etish ko‘nikmasi oshadi;

- ✓ o‘z fikrlarini rivojlantirishni o‘rganadi.
- ✓ O‘z-o‘zini baholash o‘sadi.

“Tushunchalar tahlili ” metodining kamchiligi:

- ✓ fikrlarini yozma bayon eta olmasliklari mumkin;
- ✓ vaqt ko‘p talab etilishi;
- ✓ vazifalarni javoblarini tekshirishda qiyinchiliklar mavjudligi.

Tushunchalar tahlili metodining mavzuga qo‘llanilishi

№	Tushunchalar	Tushunchalar mazmuni	Izoh
1	Model		
2	Osiyo taraqqiyot modeli		
3	Yevropa modeli		
4	Afrika modeli		
5	Amerika modeli		
6	O‘zbek modeli		
7	Turk modeli		
8	Shved modeli		

To‘g‘ri javoblar ta bo‘lsa – «a’lo»
 To‘g‘ri javoblar ta bo‘lsa – «yaxshi»
 To‘g‘ri javoblar ta bo‘lsa – «qoniqarli»
 To‘g‘ri javoblar ta bo‘lsa – «qoniqarsiz»

“CHARXPALAK” metodi

Metod o‘quvchilarda o‘rganilgan mavzularni yodga olish, ular yuzasidan mantiqiy fikrlash, savollarga mustaqil, to‘g‘ri javob berish, o‘z-o‘zini baholash malakalarini shakllantirish, o‘qituvchi tomonidan qisqa vaqtda o‘quvchilarning bilimlarini baholash imkoniyatini yaratadi. Uning maqsadi o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash, o‘z fikrlarini mustaqil, erkin bayon qilish, o‘z-o‘zini baholash, individual, juftlik, guruh va jamoada ishlash, boshqalar fikrini hurmat qilish, mavjud fikrlar orasidan muhimini tanlab olish ko‘nikma, malakalarini rivojlantirishdan iborat.

Mashg‘ulotlarda metodni qo‘llash tartibi quyidagicha:

O‘qituvchi o‘quvchilarni metodni qo‘llash tartibi bilan tanishtirib, ularni guruhlariga ajratadi.

Guruhlariga tarqatmali materallar va ular asosida topshiriqlar beriladi. Topshiriqni bajarish uchun vaqt hajmi (10-15 daqiqa) belgilanadi. A‘zolar guruh tarkibida individual ravishda tarqatmali materialda ko‘rsatilgan vazifani bajaradi.

Bajarilgan ishning o‘ng burchagiga guruhning raqami, chap burchagiga esa o‘ziga tegishli bo‘lgan biror belgini qo‘yadi.

Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, tarqatmali materiallar boshqa guruhlar bilan “Charxpalak aylanmasi” yo‘nalishida almashtiriladi.

Har bir guruh tomonidan yangi material mazmuni o‘rganiladi va o‘zgartiriladi.

Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, tarqatmali materiallar yana bir bor boshqa guruhlar bilan “Charxpalak aylanmasi” yo‘nalishida almashtiriladi. Guruhlar o‘rtasida materiallarning o‘zaro almashtirish ularning soniga ko‘ra takrorlanadi.

Guruhlar ularning har bir a‘zosi o‘z yechimlarini bitta qutiga yig‘adi. Materiallar so‘nggi bor almashtirilgandan keyin har bir guruh (har bir o‘quvchi) o‘zi bajargan yechimni guruh raqami va o‘ziga teshishli belgi asosida tanlab oladi.

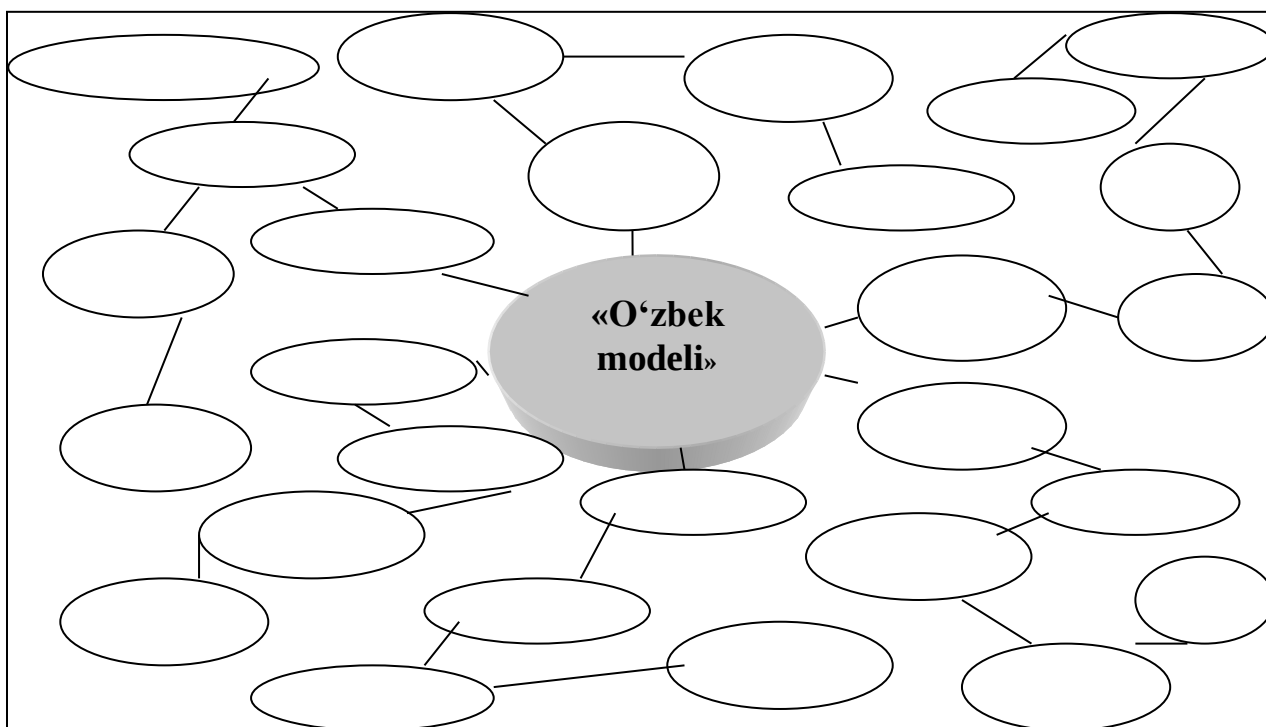
Har bir guruh va uning a‘zolari o‘zlarining yechimlarini boshqa guruhlarining ishlari bilan taqqoslab, tahlil qiladi. O‘qituvchi jamoa yordamida to‘g‘ri javoblarni aniqlaydi. Tahlil asosida har bir guruh va o‘quvchilarning faoliyati baholanadi. Bir vaqtning o‘zida o‘quvchilar ham o‘z-o‘zini baholaydi.

Metoddan barcha turdagi o‘quv mashg‘ulotlarida, mashg‘ulotning boshi yoki oxirida, muayyan bo‘lim (bob) yakunida, o‘tilgan mavzuni takrorlash chog‘ida foydalanish mumkin. Shu bilan birga metod o‘quvchilarning bilimlarini mustahkamlash, o‘rganilgan mavzularning o‘quvchilar tomonidan qay darajada o‘zlashtirilganligini aniqlash va baholashda ham samarali sanaladi

“CHARXPALAK” METODI

№	Tushunchalar	Qonun	Mantiq	Tushunchalar
1.	Mustaqillik			
2.	Demokratiya			
3.	Fuqarolik jamiyati			
4.	Taraqqiyot modeli			
5.	Global modellar			
6.	Milliy model			
7.	O‘zbek modeli			
8.	Demokratiyaning universal modeli			
9.	Demokratiya eksporti			

KLASTER

BLIS SAVOLLAR

1. Bugungi kunga kelib dunyoning 160 dan ortiq davlatlarida demokratik tuzumlar umumbashariy va milliy qadriyat sifatida barpo qilinganligi e'tirof etilmoqda.
 - a. Ma'lumki hozirgi davrga kelib, demokratiya insoniyat hayot tarzining eng maqbul rivojlanish yo'li ekanini deyarli barcha e'tirof etayotganligi va uning jahoniy ko'lam kasb qilayotganligi demokratiyani fan sifatida o'rganishni taqozo etayotgan sabablardan biridir
 - b. Aytingchi, «O'zbekistonda barpo etilayotgan fuqarolik jamiyati jahondagi demokratiya bilan hamohangmi?
2. O'zbekistonda barpo etilayotgan fuqarolik jamiyati - uning o'ziga xos xususiyatlarini ayting.
3. O'zbek modelining tamoyillari.
4. O'zbek modelining bosh maqsadi.

“Fuqarolik jamiyati” fanidan keyslar

1-KEYS. O'tgan zamonda “jahon sotsialistik tizimiga” kirgan mamlakatlar tajribasi ma'muriy-buyruqbozlik tizimidan bozor iqtisodiyotiga o'tishning uchta asosiy yo'lini namoyon etdi: birinchi – bozor institutlarini asta-sekin shakllantiradigan evolyusiyaviy yo'l; ikkinchisi – “shok terapiyasi”, uchinchisi – inqilobiy yo'l.

Sizningcha qaysi yo'l O'zbekistonda barpo etilayotgan fuqarolik jamiyatining taraqqiyot yo'nalishlariga to'g'ri keladi?

1-muammoli masala

1-misol. Islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish. Bizda ushbu siyosatni amalga oshirishda «Yangi uy qurmay turib, eskisini buzma» degan qoidaga amal qilinadi. Siz buni to'g'ri deb hisoblaysizmi?

2-misol. Jamiyatni demokratlashtirish sharoitida ovozlarning xilma-xilligi, barcha ovozlarning muhim ahamiyatga ega ekanligi, hammaning o'z xohish-irodasini erkin namoyon eta olishiga imkoniyat yaratilishi zarur.

3-misol. Globallashuv sharoitida axborotlar ko'lamining kengayib borishi, mavjud axborotlardan to'g'ri va oqilona foydalana olishni shart qilib qo'yadi. Bundan tashqari madaniyatlarning integratsiyalashuvi yoshlarni tarbiyalash masalasiga alohida e'tibor qaratishni taqozo etadi.

4-misol. Aholi sonining jadallik bilan oshib borishi, ishlab chiqarish sohasini rivojlantirish, industrial jamiyatdan postindustrial jamiyatga o'tishni talab etadi. O'z navbatida urbanizatsiya jarayoni talab va taklif jarayonlarining intensivlashuviga olib keladi.

Sizningcha, mazkur misollarda bayon etilganlar jamiyatdagi qaysi jarayonlarga tegishli? O'z fikringizni asoslang.

2-muammoli savol

Siz Kadrlar tayyorlash milliy dasturiga muvofiq ta'limning ob'ekti va sub'ekti sifatida namoyon bo'lasiz. Siz o'zingizni ta'lim ob'ekti sifatida qanday tasavvur etasiz? Ta'lim sub'ekti sifatida-chi?

3-muammoli vaziyat

Tasavvur qiling: ikki o'spirin saylov jarayonida qatnashishi kerak edi. Biroq ular saylovda ishtirok etishmadi. Ulardan biri saylovda ishtirok etishi fuqarolik burchi ekanligini anglamagan holatda, ikkinchisi o'zi xohlamagan holda ishtirok etmadi. Mazkur vaziyatda ikki o'spiringa baho bering. Ularni siyosiy madaniyati past deb atash mumkinmi? Har birini alohida tavsif eting.

Vaziyatli masalalar.

Muammoli savol №1

Demokratiya O'zbekiston ijtimoiy-siyosiy hayoti tarixida tushunish qiyin bo'lgan konsepsiyalaridan biridir. O'zbekiston milliy davlatchiligi tarixida «demokratiya» tushunchasi uchramaydi. Lekin, 3000 yillik tarixga ega bo'lgan bugungi O'zbekiston uchun uning ko'rinishlari, «Demokratiya tamoyillarining negizlari bo'lmagan degan xulosa qilish mumkinmi?»

1-guruh. «Avesto», Beruniy, Xorazmiy asarlari, «Qutadg'u bilig», manbalaridan foydalanib o'z fikringizni asoslang.

2-guruh «Temur tuzuklari», «Shayboniynoma», «Xorazm shajarasi», A. Navoiy asarlari, M.Ulug'bek, «To'rt ulus tarixi»dan va h.k. manbalardan foydalanib o'z fikringizni asoslang.

Muammoli savol № 2

Mintaqaviy qadriyatlar qaerda va qanday sharoitlarda yuzaga keladi? O‘rta Osiyo xalqlarining o‘ziga xos bo‘lgan ma’naviy fazilatlarni ayting?

Millat, ozod bo‘lmasligi, siyosiy jarayonlar natijasida biror imperiya yoki davlatga qaram bilishi mumkin, ammo unda o‘z milliy qadriyatlarini saqlash tuyg‘usi yo‘qolib ketmaydi. Siz ushbu fikrning taxlilini bering.

Muammoli savollar № 3

Abdulla Avloniyning “Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir” degan fikrni turli tarbiyaviy yo‘nalishlarga bog‘lab, hozirgi kun talablaridan kelib chiqib mushohada qilish mumkinmi?

Ushbu fikr yuzasidan har bir talaba o‘z fikrini erkin izhor etishi so‘raladi. Hozirgi kunda ta’lim tizimini isloh qilishdan ko‘zlangan asosiy maqsad aynan shu orzuni ro‘yobga chiqarishga qaratilgandir desak mubolag‘a bo‘lmaydi deya olamizmi?

Ulug‘ mutaffakir Kaykavus “Qobusnoma”da farzandning aql egasi bo‘lishini hamma narsadan ulug‘ deb bilib, shunday nasihat qilgan edi. Agar molsizlikdan qashshoq bo‘lsang, aqldan boy bo‘lmakka harakat qil, chunki mol bila boy bo‘lmoqdan, aql bila boy bo‘lmoq yaxshiroqdur. “Aql bila mol jam etsa bo‘lur, ammo mol bila aql o‘rganib bo‘lmas. Bilgilki, aql bir qimmat baho narsa-ki uni o‘g‘ri ololmas, u o‘tda yonmas va suvda oqmas.” Siz ushbu naqlning mazmunini yeching.

“Fuqarolik jamiyati” fanidan testlar

Fuqarolik jamiyati fanining predmeti qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

- A. Fuqarolik jamiyati ijtimoiy sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarni.
- V. Davlatning tashqi siyosatini.
- S. Fuqarolik jamiyatida inson huquq va erkinliklari himoya qilinadi.
- D. Fuqarolik jamiyatining shakllanish va rivojlanish qonuniyatlarini.

2. O‘zbekistonda “Fuqarolik jamiyati” fanini o‘qitish qachon ta’lim tizimiga kiritildi?

- A. 2016 yilda
- V. 2000 yilda
- S. 2015 yilda
- D. 1991 yilda

3. Fuqarolik jamiyati tushunchasi qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

- A. Kishilik jamiyatining asrlar mobaynida shakllangan tafakkur mahsuli bo‘lib inson huquqlari va erkinliklarining holati bilan belgilanadigan ijtimoiy tizimdir.
- V. Kishilik jamiyatining asrlar mobaynida shakllangan iqtisodiy faoliyatining mahsuli bo‘lib, davlatning rivojlanish darajasini belgilaydigan munosabatdir.
- S. Qadimgi davrdan shakllanib kelayotgan huquqiy munosabatlaridir.
- D. Jamiyatning ijtimoiy munosabatlari tizimidir.

4. Fuqarolik jamiyatining shakllanish bosqichlarini ko‘rsating?

- A. IX –XV, XVI-XIX asrlar.
- V. IX –XV, XVI-XIX, XX asrdan hozirgi kungach.
- S. XV-XVI, XVII-XIX asrlar.
- D. XVI -XVII, XVIII-XIX, XX asrdan hozirgi kungacha.

5. Fuqarolik jamiyati shakllanishi asoslari qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

- A. Huquqiy, ma’naviy.
- V. Ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy, huquqiy.
- S. Iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy.
- D. Iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, ma’naviy.

6. Fuqarolik jamiyati holatini belgilash asosiy mezonni aniqlang?

- A. Iqtisodiy ko‘rsatkichlar.
- V. Demokratlashtirish ko‘rsatkichlari.
- S. Inson huquq va erkinliklarining ta’minlanishi.
- D. Insonni kamolatga erishish darajasi.

7. Fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari nimalardan iborat?

- A. Erkin individlar uyushmasi; o‘zaro hamkorlikka asoslangan ijtimoiy tuzilma;
- V. Barcha javoblar to‘g‘ri
- S. Murakkab tuzilishga ega bo‘lgan plyuratistik tizim;
- D. O‘zini o‘zi rivojlantiradigan va o‘zini o‘zi boshqaradigan tizim.

8. Fuqarolik jamiyatining eng muhim omillari nimalardan iborat?

A. Iqtisodiy erkinlik, mulk shakllarining rang-barangligi, bozor munosabatlari; inson va fuqaroning tabiiy huquqlarini soʻzsiz eʼtirof etish va himoya qilish; hokimiyatning qonuniyligi va demokratik xususiyati;

V. Qonun va odil sud oldida hammaning tengligi, har bir shaxsning yuridik jihatdan ishonchli himoyalanganligi; hokimiyatning uchga boʻlinishi va hokimiyatlarning oʻzaro aloqasi prinsipiga asoslangan huquqiy davlat; siyosiy va mafkuraviy plyuralizm, konstruktiv muxolifatning mavjudligi;

S. Soʻz va matbuot erkinligi, ommaviy axborot vositalarining mustaqilligi; fuqarolarning shaxsiy hayotiga davlatning aralashmasligi, ularning oʻzaro majburiyatlari va burchlari; sinfiy va milliy totuvlik, ijtimoiy sherikchilik; odamlarning munosib turmush darajasini taʼminlovchi samarali ijtimoiy siyosat.

D. Barcha javoblar toʻgʻri.

9. Fuqarolik jamiyati qanday tamoyillarga tayanib faoliyat koʻrsatadi?

A. Siyosiy sohada hamma odamlarning huquq va erkinliklarining tengligi; butun jahon hamjamiyatida yuridik kuchga ega boʻlgan qonunlar asosida fuqarolar huquq va erkinliklarini kafolatlangan huquqiy himoyasi; individlarni mulkka ega boʻlish va halol mehnati uchun adolatli haq olish huquqiga asoslangan iqtisodiy mustaqilligi;

V. Qonun bilan kafolatlangan fuqarolarni manfaatlari, kasbiy belgilari boʻyicha davlatdan va partiyadan mustaqil ijtimoiy birlashmalarga birlashish imkoniyatlari; partiya va fuqarolik harakatlarini tashkil etishda fuqarolarning erkinligi; fuqarolarni erkin, madaniyatli, maʼnaviy va ijtimoiy faol, jamiyat aʼzolarini qonun oldida maʼsuliyatli qilib shakllantiradigan fan, madaniyat, taʼlim va tarbiya uchun zaruriy moddiy va boshqa sharoitlarni yaratish;

S. Faqat qonun bilan cheklangan davlat senzurasidan tashqari OAV yaratish va faoliyat yurgizish erkinligi; davlat va fuqarolik jamiyati oʻrtasidagi munosabatni barqarorlashtiradigan mexanizmi (konsensus mexanizmi) mavjudligi, hamda fuqarolik jamiyatini ishlashini davlat organlari tomonidan xavfsizligini taʼminlanishi. Bu mexanizm, rasmiy boʻladimi, norasmiy boʻladimi, u oʻz ichiga qonuniy aktlarni, xalq vakillarini demokratik saylov bilan hokimiyatning, oʻz-oʻzini boshqarishturli organlari va h.k. tayinlash kabilarni oladi.

D. Barcha javoblar toʻgʻri

10. Fuqarolik jamiyati qanday funksiyalarni bajaradi?

A. Qonunchilik asosida u insonning va fuqarolarning shaxsiy xayot sohasini davlat va boshqa siyosiy strukturalarning asoslanmagan qatʼiy muvofiqlashtirishidan himoya qilishni taʼminlaydi; Fuqarolik jamiyati uyushmalari asosida ijtimoiy (jamoatchilik) oʻzini – oʻzi boshqarish mexanizmlari yaratiladi va rivojlantiriladi; Fuqarolik jamiyati davlatning demokratik organlarini, uning barcha siyosiy tizimini shakllanishi va sodda koʻrinishga keltirishga koʻmak beradi; buning uchun u turli vositalardan foydalanadi:

saylov kampaniyalaridan va referendumlarda, norozilik yoki bu yoki u talablarini qo'llab-quvvatlash aksiyalarida, u yoki bu masalalar bo'yicha jamiyatni shakllantirishdafaol ishtirok etish.

V.Fuqarolik jamiyatining institutlari va tashkilotlari insonlarning huquq va erkinliklarini real kafolatlashlarini davlat va jamoat ishlarida teng ishtirokini ta'minlashga qaratiladi; Fuqarolik jamiyati o'z a'zolariga nisbatan ijtimoiy nazorat funksiyalarini bajaradi: u davlatdan mustaqil ravishda vosita va sanksiyalar berishga ega bo'lishi mumkinki, ularning yordamida u individlarning jamoa talablariga rioya qilishlariga majburlashi, fuqarolarning ijtimoiylashuvini va tarbiyalanishini ta'minlanishi mumkin.

S.Fuqarolik jamiyati kommunikatsiyaviy vazifani bajaradi. Bu jamiyat davlat organlariga fuqarolarning konkret manfaatlari haqida xabardor qilib turadi, bu manfaatlarni amalga oshirish esa faqat davlat organlariga tegishli bo'ladi; Fuqarolik jamiyati o'z institutlari va tashkilotlari bilan barqarorlashtiruvchi vazifasini bajaradi. U davlat oldida tang holatlar yuz bergapnida unga yordam beradi, jamiyat hayotini yashashini ta'minlaydigan mustahkam strukturalarini yaratadi.

D. Barcha javoblar to'g'ri

11. “Mamlakat boshqaruvida to‘rt qoidaga amal qilish kerak: mashvarat, muhokama, qat’iy qaror, tadbirkorlik, ogohlik va ehtiyotkorlikka” degan fikrni qaysi alloma ilgari surgan?

A. Amir Temur

V. Abu Ali ibn Sino

S. Abu Rayxon Beruniy

D. Abu Nasr Farobiy

12. “Hukumat boshlig‘ining asosiy vazifasi etib aholining turli qatlamlari, kuchlilar va kuchsizlar o‘rtasida siyosiy va huquqiy adolat mezonini o‘rnatish” deb kim ta’kidlaydi?

A. Amir Temur

V. Abu Ali ibn Sino

S. Abu Rayxon Beruniy

D. Abu Nasr Farobiy

13. Qaysi davrdan boshlab fuqarolik jamiyati g‘oyasi demokratiya rivojlanishi bilan chambarchas bog‘lanib kelmoqda?

A. antik davrda

V. o‘rta asrlarda

S. yangi davrda

D. XX asr boshlarida

14. Yangi davrda Yevropadagi fuqarolik jamiyati konsepsiyasi shaklanish necha an'anaridan iborat?

A. ikki

V. uch

S. to'rt

D. besh

15. "Davlat – fuqarolik jamiyat" dixotomiyasi kuzatiluvchi konsepsiyalar qaysi davrda shakllangan?

A. antik davrda

V. o'rta asrlarda

S. yangi davrda

D. XX asr boshlarida

16. "Oxirgi vaqtlarda paydo bo'layotgan, jamiyatning, erkin ehtiyoriy assotsiatsiyalari, shuningdek, huquqiy va ommaviy institutlari doirasida amalga oshiriluvchi jamoaviylikning nomumtoz shakllari, nafaqat davlat doirasidan, balki kapitalistik bozor iqtisodiyoti chegarasidan ham chiqib ketmoqda" degan fikrni qaysi zamonaviy yondoshuv ilgari surmoqda?

A. liberal an'ana konsepsiyasi

V. amerikanacha kommunitariz konsepsiyasi

S. yevropacha neokonservatizmi konsepsiyasi

D. post-marksistcha konsepsiya

17. "Fuqarolik jamiyati faqat mustaqil mamlakat doirasida amalga oshishi, haqidagi xulosasini ilgari surgan g'oyaviy oqim – bu ...

A. jaddidchilik

V. marksizm

S. konservatizm

D. liberalizm

18. Fuqarolik jamiyati zamonaviy konseptual diskursining normativ yondoshuvi vakillarini aniqlang.

A. Aleksis de Tokvil

V. Endryu Arato

S. Karl Marks

D. Nikolo Makiavelli

19. Fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalarining qaysi yondoshuvi fuqarolik jamiyati a'anaviy jamiyat urnini egallagan yoki zamonaviy jamiyatga xos bo'lgan belgilarni shakllantiradigan jamiyati sifatida tushuniladi?

A. formatsion

V. sivilizatsion

S. modernizatsiya

D. taraqqiyot

20. Fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalarining qaysi yondoshuvi fuqarolik jamiyati kapitalistik tizimga bog‘lanadi va keng va torma’nolarda tushuniladi?

A. formatsion

V. sivilizatsion

S. modernizatsiya

D. taraqqiyot

21. Quydagi fikrlardan qaysi biri Abu Nasr Forobiyga tegishli, deb hisoblaysiz?

A.* «Sotsial strukturalarning yashash mezonini – bu sotsial tabaqalar o‘rtasida, shuningdek ularning davlat bilan munosabatlarda adolat prinsipiga qilishdir».

B. «Sotsial strukturalarning yashash mezonini – bu sotsial tabaqalar o‘rtasida, shuningdek ularning davlat bilan munosabatlarda kelishiga harakat qilishdir qilishdir».

C. «Sotsial strukturalarning yashash mezonini – bu sotsial tabaqalar o‘rtasida, shuningdek ularning davlat bilan munosabatlarda ziddiyatlarga kirishishdir».

D. Fuqarolik jamiyati sotsial strukturalarining tizimli va funksional xususiyatlari

22. «Struktura» (tuzilma) deganda nimani tushunasiz?

A. «Struktura» (tuzilma) tushunchasi umumiy ma’nodagi jamiyatning u yoki bu darajadagi barqarorligi undagi odamlarning o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni anglatadi.

B.* «Struktura» (tuzilma) tushunchasi umumiy ma’nodagi bir butunning u yoki bu darajadagi barqaror unsurlari yoki ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni anglatadi.

C. «Struktura» (tuzilma) tushunchasi umumiy ma’nodagi bir butunning bo‘linishi uning yoki bu darajadagi barqarorligi mazmunini anglatadi.

D. «sotsial strukturalarning yashash mezonini – bu sotsial tabaqalar o‘rtasida, shuningdek ularning davlat bilan munosabatlarda ziddiyatlarga kirishishdir».

23. “Jamiyatning sotsial strukturasi (tuzilmasi)” ma’nosini beruvchi fikrni belgilang:

A. U jamiyatning (institutlarning, odamlarning) ichki tuzilishini ifodalab, tartibga solingan sotsial munosabatlar, sotsial aloqalar va ularning o‘zaro aloqalari yig‘indisi demakdir.

B. U jamiyatning (shuningdek davlatning) ichki va tashqi tuzilishini ifodalab, tartibga solingan sotsial siyosiy institutlar, sotsial harakatlar va ularning o‘zaro aloqalari yig‘indisi demakdir.

C.* U jamiyatning (birlikning, guruhlarining) ichki tuzilishini ifodalab, tartibga solingan sotsial birliklar, sotsial institutlar va ularning o‘zaro aloqalari yig‘indisi demakdir.

D. «sotsial strukturalarning yashash mezonini – bu sotsial tabaqalar o‘rtasida, shuningdek ularning davlat bilan munosabatlarda ziddiyatlarga kirishishdir».

24. Quydagi tasniflardan qaysi biri fuqarolik jamiyatiga tegishli?

A. Fuqarolik jamiyati bozor iqtisodiyoti va huquqiy davlat sharoitida davlattan ayrilgan bo‘lgan erkin va teng huquqli individlarning o‘zaro munosabatlaridagi plyuralizmdan tashkil topadi.

B.*Fuqarolik jamiyati bozor iqtisodiyoti va huquqiydavlat sharoitida davlattasarrufida bo‘lmaganerkin va teng huquqli individlarning o‘zaromunosabatlaridagi plyuralizmdan tashkil topadi.

C. Fuqarolik jamiyati bozor iqtisodiyoti va huquqiydavlat sharoitida davlatbilan hamkorlik qiladiganerkin va teng huquqli individlarning o‘zaromunosabatlaridagi plyuralizmdan tashkil topadi.

D. Barcha javoblar to‘g‘ri.

25.Quyidagilardan qaysi biri fuqarolik jamiyati strukturasi kiradi?

A.*Nodavlat ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va institutlar (xususiy mulk, mehnat, tadbirkorlik va hokazo);

B. Davlat ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari va institutlari (ijtimoiy mulk, mehnat taqsimoti, savdo-sotiq va hokazo);

C. Nodavlat ijtimoiy-iqtisodiy iqtisodiyot, siyosiy institutlar (huquqiy organlar, turli xil mehnat shakllari va hokazo);

D. Barcha javoblar to‘g‘ri.

26. Fuqarolik jamiyatining ijtimoiy-siyosiy sohasi o‘z ichiga quyidagilardan qaysi birini oladi?

A. Fuqarolarning shaxsiy yashash shakllari (maishiy turmush, dam olish va boshq.); ijtimoiy, siyosiy organlar, (mudofaa tashkilotlari, ijtimoiy himoya tizimi, parlament, deputatlar korpusi, mahalliy hokimiyat organlari); mahalliy hokimiyat organlari va boshq.

B. Fuqarolarning ijtimoiy, siyosiy va shaxsiy huquqlari, davlat oldidagi burchlari, ularni siyosiy jarayonlarda ishtirok etishi, fuqarolarning mol-mulklari.

C.*Fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligining turli shakllari (majlislar, namoyishlar va boshq.); ijtimoiy, siyosiy tashkilotlar va harakatlar (kasaba uyushmalari, kam ta’minlangan qatlamlarlarga yordam uyushtirish jamiyati, nogironlar jamiyati, partiyalar va boshq.); o‘zini o‘zi boshqarish organlari va nodavlat ommaviy axborot vositalari.

D. Barcha javoblar to‘g‘ri.

27. Rivojlangan mamlakatlardagi “yangi o‘rta sinf” yoki “menejerlar va mutaxassislar sinfi” deb ataluvchi sotsial birlik necha foizni tashkil etadi?

A.*20-25 foizni

B. 30-35 foizni

C. 40-45 foizni

D. Barcha javoblar to‘g‘ri.

28. NNTning faoliyat turlari nechta yo‘nalish bo‘yicha belgilandi:

A.*12 ta

B. 15 ta

C. 20 ta

D. 30 ta.

29. NNTning faoliyat turlarimalardan iborat?

- A. Madaniyat va dam olish; ta'lim va tadqiqot; sog'liqni saqlash; sotsial xizmatlar;
- B. Atrof-muhitni himoya qilish; lokal hamjamiyatlarni rivojlantirish; inson huquqlarini himoya qilish; filantroplar uchun vositachilik qilish;
- C. Xalqaro; diniy; kasbiy, uyushmalar biznes iva kasaba uyushmalari;
- D. Barcha javoblar to'g'ri.

30. G'arb namunasidagi fuqarolik jamiyatining strukturasi nimalardan iborat:

- A. Jamiyatning asosiy birligi – siyosiy qaramlikdan holi bo'lgan, o'z huquqlaridan foydalanishga qobil bo'lgan shaxs; turli tuman manfaatlarni ifodalash va amalga oshirish zaruriyati asosida shakllanadigan jamoat tashkilotlari va harakatlar; nodavlat ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va institutlar (xususiy mulk, mehnat, tadbirkorlik va hokazo);
- B. Davlatdan mustaqil bo'lgan ishlab chiqaruvchilar (xususiy firmalar va boshqalar); jamoat birlashmalari va tashkilotlari; saylovchilar uyushmalari, turli klublar va to'garaklar; munitsipal, ya'ni o'zini o'zi boshqarish organlari; ta'lim va tarbiyaning nodavlatsohasi; nodavlat ommaviy axborot vositalari;
- C. Siyosiy partiyalar, qonun chiqaruvchi va vakillik organlari atrofidagi davlat bilan fuqarolik jamiyatini (bog'lovchi bo'g'in» sifatidagi) turli lobbi tashkilotlari; tadbirkorlar, fermerlar tashkilotlari, kasaba, iste'molchilar uyushmalari, ilmiy va madaniy tashkilotlar, sport jamiyatlari va boshqalar; oila; diniy tashkilotlar va boshq.
- D. Barcha javoblar to'g'ri.

31. Fuqarolik jamiyatining iqtisodiy asosida qaysi omil muhim o'rin tutadi?

- A.xususiy mulkchilik
- B.inson omili
- C.mulkiy munosabatlar
- D.*barchasi to'g'ri

32. Mulkchilik munosabatlari nima?

- A.barchasi to'g'ri
- B.mulkka egalik qilish va foydalanish
- C.mulkni o'zlashtirish\
- D.mulkni tasarruf etish

33. Jamoa manfaati nima?

- A.*kishilar guruhi, korxona va firmalarga tegishli manfaatlar majmui;
- B.jamiyatning iqtisodiy manfaati;
- C.guruh manfaati;
- D.shaxs va oila manfaati.

34. Xususiy mulk insonga qanday his baxsh etadi?

- A.muammolarini yengib o'tadi
- B.o'ziga ishonch hissini uyg'otadi
- C.o'z bilimini sinab ko'radi

D.moddiy imkoniyatini kuchaytiradi

35. Mulkdor o'z imkoniyatini to'liq ishga solishi uchun nima zarur?

A.qonun ustuvorligi

B.erkin bozor munosabatlari

C.adolatli sudlov

D.*barchasi to'g'ri

36. Fuqarolik jamiyatida davlatning iqtisodiyotga ta'siri qanday?

A.umuman aralashmaydi;

B.to'liq nazorat qiliadi;

C.boshboshdoqlikning oldini oladi;

D.*tartibga solishadi.

37. Fuqarolik jamiyati rivoji uchun tadbirkorlikning samarasi qanday kuchaytirish mumkin?

A.*fuqarolik institutlariga uyushgan holda;

B.qonun vositasida;

C.moddiy salohiyat bilan;

D.davlat vositasida.

38. Bozor munosabatlariga o'tish bilan fuqarolik jamiyatini barpo etishqanday masala?

A.*turli xil masala

B.bir xil masala

C.biri ikkinchisini taqozo etadi

D.davlatga oid muammo

39. Tartibga solinmaydigan bozor sharoitida quyidagilardan qaysi biri ro'y berishi mumkin?

A.boshboshdoqlik;

B.ijtimoiy tartibsizlik;

C.iqtisodiy inqiroz

D.a va b

40. Bozor munosabatlarining rivojiga fuqarolik jamiyati qanday ta'sir ko'rsatadi?

A.korrupsiya ga qarshi kurashda qo'l keladi;

B.tadbirkorlarning imkoniyatlarini kengaytiradi;

C.davlatga ko'mak beradi;

D.*barcha javoblar to'g'ri

41. Qaysi javob fuqaroviylikni aniqroq ifoda etadi?

A.biror bir davlatga oid bo'lish;

B.pasportga ega bo'lish;

C.huquqiy, ijtimoiy, ma'naviy va siyosiy layoqatlilik

D.*barchasi to‘g‘ri

42. Manbalarda qanday fuqaro haqiqiy fuqaro sanaladi?

- A.o‘z vatani taraqqiyotiga jismoniy yoki ma‘naviy mehnati bilan hissa qo‘shgan shaxs
- B.to‘laqonli huquqiy hujjatlarga ega bo‘lgan shaxs
- C.jinoyat sodir etmagan shaxs
- D.befarq bo‘lmagan shaxs

43. Sho‘ro davrida fuqaroviylkda qaysi jihat ustuvorlik qilgan?

- A.*sho‘roviy mafkura;
- B.vatanparvarlik;
- C.pasportga egalik;
- D.qonun doirasida yashash.

44. Fuqaroviylkning xususiyatlari qaysi qatorda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

- A.o‘z haq-huquqlarini tushunish va amaliyotda qo‘llay bilish;
- B.boshqalarning haq-huquqlarini hurmat qilish;
- C.mas‘uliyatlilik, tenglik
- D.*barchasi to‘g‘ri;

45. Faol fuqarolik darajasi qaysi qatorda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

- A.mas‘uliyatli, ongli va vijdonli
- B.voqea-hodisalarga nisbatan munosabati shakllangan
- C.o‘z haq-huquqlarini chuqur tushunadi
- D.*o‘z huquqini amaliy jihatdan himoya qila oladi

46. Faol fuqarolikning xususiyatlari qaysi qatorda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

- A.siyosiy va iqtisodiy tizim to‘g‘risida bilim olishga tayyor;
- B.o‘z haq-huquqlarini faol amalga oshirish uchun bilim va qobiliyat mavjud;
- C.bilimlarni joriy qilish uchun ko‘nikmalar mavjud;
- D.*barchasi to‘g‘ri.

47. Fuqarolik jamiyatida passiv fuqaro qanday namoyon bo‘ladi?

- A.*ijtimoiy munosabatlar va jarayonlarga befarq;
- B.jamoaviy ishlarda faollik ko‘rsatadi;
- C.faqat davlatga ishonadi;
- D.imkoni darajasida faoliyat yuritadi.

48. Fuqaroviy faollik dastlab qanday ko‘rinishda namoyon bo‘ladi?

- A.*ko‘ngillilar jamiyatlari vositasida
- B.siyosiy partiyalar orqali
- C.tadbirkorlik orqali
- D.mahalla faoliyati orqali

49. Fuqaroviy faollik qanday institutlar orqali namoyon bo‘ladi?

- A.fuqaroviy tashabbuslar;
- B.siyosiy partiyalar;

C. nodavlat-notijorat tashkilotlar

D. barchasi to'g'ri

50. Fuqaroviy faollikka to'sqinlik qanday oqibatlarga olib kelishi mumkin?

A. fuqarolik jamiyati shakllanmay qoladi;

B. fuqarolik institutlari faoliyati namoyon bo'lmaydi;

C. fuqarolarda norozilik kayfiyati paydo bo'ladi;

D. *barcha javoblar to'g'ri

51. Respublikamizda nodavlat notijorat tashkilotlariga oid qanday uyushma mavjud?

A. NNT Milliy assosiasiyasi.

B. NNT Milliy korporatsiyasi.

C. NNT Milliy qo'mitasi.

D. NNT Milliy ittifoqi.

52. Fuqarolik jamiyati shakllanishiga nimalar asos qilib olindi?

A. Adolat tamoyillariga izchil rioya qilish qoidasi.

B. Turli dinlarning erkin faoliyat yuritishi.

C. Xorijiy mamlakatlar bilan yaqin aloqalar.

D. Investitsiyalarni ko'proq jalb etish.

53. Fuqarolarning kasaba uyushmasiga a'zobo'lishi qaysi huquq va erkinliklar guruhiga kiradi?

A. Shaxsiy.

B. Siyosiy.

C. Mehnat.

D. Iqtisodiy.

54. Fuqarolik jamiyatining o'ziga xos xususiyati nimadan iborat?

A. Jamoatchilik fikri asosida boshqarish yo'lga qo'yilishi.

B. Qonun asosidagi boshqaruvning susayishi.

C. Davlat nazoratining kuchayishi.

D. Qonun asosidagi boshqaruvning kuchayishi.

55. Jamoat birlashmalarini tarqatib yuborish, ular faoliyatini ta'qiqlab yoki cheklab qo'yishga qaysi organ vakolatli hisoblanadi?

A. Oliy Majlis qaroriga muvofiq.

B. Sud organlari qaroriga muvofiq.

C. Prokuratura organlari.

D. Adliya organlari qaroriga ko'ra.

56. Siyosiy partiyalar va ijtimoiy harakatlar qanday vazifalarni bajaruvchi demokratik institut sifatida namoyon bo'lishlari maqsadga muvofiq?

A. Xalq bilan hokimiyatni bog'lovchi bo'g'in sifatida.

B. O'z manfaatlarini amalga oshiruvchi vosita sifatida.

- C. Davlat manfaatlarini himoya qiluvchi bo'g'in sifatida.
- D. Mahalliy aholi manfaatlarini himoya qiluvchi vosita sifatida.

57. Ijtimoiy fikr va huquqiy madaniyatni shakllantiruvchi demokratik institutlar jumlasiga quyidagilardan qaysi biri kiradi?

- A. Ommaviy axborot vositalari.
- B. Davlat.
- C. Teleko'rsatuvlar.
- D. Fuqarolar yig'ini.

58. Fuqarolar siyosiy jarayonlarda qanday ravishda ishtirok etadilar?

- A. Bevosita va bilvosita.
- B. To'g'ridan-to'g'ri.
- C. Yashirin ravishda.
- D. Muxolif sifatida.

59. O'zbekistonda bugungi kunda qancha NNT mavjud?

- A. 8200 dan ortiq.
- B. 8400 dan ortiq.
- C. 9000 dan ortiq.
- D. 10000 dan ortiq.

60. O'zbekistonda bugungi kunda nechta diniy konfessiya va diniy tashkilotlar faoliyat olib bormoqda?

- A. 16 ta diniy konfessiya va 2000 dan ortiq diniy tashkilot.
- B. 14 ta diniy konfessiya va 2200 dan ortiq diniy tashkilot.
- C. 10 ta diniy konfessiya va 1700 dan ortiq diniy tashkilot.
- D. 9 ta diniy konfessiya va 1500 dan ortiq diniy tashkilot.

61. Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturiga ko'ra, huquqiy madaniyatli inson – bu...

- A. Huquqiy bilimga ega bo'lgan kishi; huquqiy bilimlarni amaliyotda tadbiqeta oladigan kishi; fuqarolarning qonunchilik tashabbusi;
- B. Huquqiy bilimga ega bo'lgan kishi; fuqarolarning qonunchilik tashabbusi;
- C. Huquqiy bilimga ega bo'lgan kishi; fuqarolarning qonunchilik tashabbusi;
- D. Huquqiy bilimlarni amaliyotda tatbiq eta oladigan kishi; fuqarolarning qonunchilik tashabbusi;

62. Qonunchilik palatasining nechta deputati O'zbekiston ekologik harakatidan saylanadi?

- A. 15 ta.
- B. 20 ta.
- C. 25 ta.
- D. 30 ta.

63. Saylov huquqining demokratik tamoyillari o'z ichiga nimalarni qamrab oladi?

- A. Umumiylik, tenglik, to'g'ri-to'g'ri, yashirin.
- B. Xususiylik, tengsizlik, noto'g'ri.
- C. Adolatli, noto'g'ri maxfiylik.
- D. Oshkora, plyuralizm, ma'muriy.

64. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili?

- A. Senat
- B. Qonunchilik palatasi
- C. Ombudsman
- D. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi Nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash Jamoat fondi

65. O'zbekistonda qurilayotgan demokratik jamiyatning o'ziga xosligi asosan nimada namoyon bo'ladi?

- A. Qonun ustuvorligida
- B. Iqtisodiyot qonunlari ustuvorligida
- C. Siyosiy fikrlar rang-barangligi va erkinligida
- D. Barcha javoblar to'g'ri

66. O'zbekistonda ijroiya hokimiyatini amalga oshiruvchi asosiy hokimiyat tizimi qaysi organ?

- A. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi
- B. Oliy Majlis
- C. Sud
- D. Yuqori palata

67. Demokratiyaning tamoyillarini aniqlang?

- A. Halqning erkin xohish irodasi va hokimiyat tarmoqlarining taqsimlanganligi
- B. Fuqarolarning teng huquqli va inson huquqlarining ustuvorligi
- C. Hokimiyat organlarining saylab quyilishi va ularining saylovchilarga buysunishi hamda tayinlash yo'li bilan shakllanadigan davlat organlarining saylab qo'yiladigan organlar oldida hisob berishga burchliligi,
- D. A va B javoblar to'g'ri

68. O'zbekiston Ekologik partiyasidan Oliy Majlis deputatligiga 2019 yilgi saylovlarda nechta deputat saylandi?

- A. 35 ta
- B. 25 ta
- C. 15 ta
- D. 20 ta

69. Oliy Majlisi Senati tomonidan tasdiqlangan qonun qancha vaqt ichida O'zbekiston Prezidenti tomonidan imzolanadi?

- A.2 oy ichida,
- B.30 kun ichida,
- C.14 kun ichida,
- D.45 kun ichida.

70. O‘zbekistonda Hokimiyatni bo‘linish prinsipi asosida hokimiyatni qanday shakllantirilgan va u Konstitutsiyaning nechanchi moddasida ko‘rsatilgan?

- A.Qonun chiqaruvchi, Ijro etuvchi va Sud hokimiyatlariga bo‘lingan. (11- modda)
- B.Ijro etuvchi va Bosh Vazir. (30-modda)
- C.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va Sud hokimiyati. (21-modda)
- D.Viloyat va tuman hokimliklarga. (53-modda)

71. Siyosiy partiyalar tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatligiga ko‘rsatilgan nomzodlarning kamida necha foizini ayollar tashkil etishi lozim?

- A.15 %
- B.20%
- C.*30%
- D.50%

72. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan Senatning necha nafar a‘zosi tayinlanadi?

- A.10 nafar
- B.*16 nafar
- C.20 nafar
- D.25 nafar

73. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatlarining qancha qismini Ekologik harakat vakillari tashkil etadi?

- A.10 nafari
- B.*15 nafari
- C.20 nafari
- D.25 nafari

74. O‘zbekiston Respublikasining«O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida”gi qonuni yangi tahrirda qachon qabul qilingan?

- A.*2003 y 29 avgust
- B.2002 y 12 dekabr
- C.2003 y 24 aprel.
- D.2008 y 25 dekabr

75. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 90-moddasiga asosan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti etib kim saylanishi mumkin?

- A.O‘zbekiston hududida 15 yil davomida doimiy yashaydigan, 25 yoshdan kam bo‘lmagan shaxs

B.*O‘zbekiston hududida saylovdan oldin kamida 10 yil yashagan, davlat tilini yaxshi bilgan, 35 yoshga to‘lgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi

C.O‘zbekiston hududida tug‘ilgan, saylovdan oldin kamida 15 yil O‘zbekiston hududida yashagan, 35 yoshga to‘lgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi

D.35 yoshga to‘lgan har qanday oliy ma‘lumotli O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi

76. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga 2003 yil 24 aprelda kiritilgan qo‘shimcha va o‘zgartirishlarga asosan mamlakatimiz saylov tizimida qanday konstitutsiyaviy o‘zgarish ro‘y berdi?

A.Proporsional saylov tizimiga o‘tildi

B.Saylov huquqining yangi sub’ekti – Ekologik harakat faoliyati konstitutsiyaviy mustahkamlandi

C.Tashabbuskor guruhlardan saylanadigan mustaqil nomzodlar instituti bekor qilindi

D.*O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, Mahalliy vakillik organlari va O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovlarini o‘tkazishning aniq muddati belgilandi.

77. O‘zbekiston Respublikasida saylovlarni tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha doimiy organ

A.Konstitutsiyaviy sud

B.*Markaziy saylov komissiyasi

C.Oliy Majlis

D.Vazirlar Mahkamasi

78. Siyosiy partiyalarning saylovda ishtirok etishi uchun ruxsat berishga zarur bo‘ladigan saylovchilar imzosining miqdori qancha?

A.30 ming

B.*40 ming

C.45 ming

D.50 ming

79. Kimlar deputatlikka nomzod etib ro‘yxatga olinmaydilar?

A.sodir etilgan jinoyati uchun sudlanganlik holati tugallanmagan yoki sudlanganligi olib tashlanmagan fuqarolar

B.saylov kuniga qadar so‘nggi besh yil mobaynida O‘zbekiston Respublikasi hududida muqim yashamagan fuqarolar

C.O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining harbiy xizmatchilari, Milliy xavfsizlik xizmati, boshqa harbiylashtirilgan bo‘linmalarning xodimlari;

D.Barcha javlar to‘g‘ri

80. Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlar kim tomonidan ko‘rsatilishi mumkin?

A.Tashabbuskor guruhlar

B.*siyosiy partiyalar

C.davlat hokimiyati ijro organlari

D.Barcha javoblar to'g'ri

81. AQShda fuqarolik jamiyatining dastlabki rasmiy institutlari sifatida qaysi muassasalar faoliyat yuritgan?

A.Gildiyalar va korporativ birlashmalar.

B.yangi va eski tipdagi uyushmalar va korporativ birlashmalar

C.Hunarmand va savdogarlarning o'z-o'zini himoya qilish va shaharlarni boshqarish institutlari

D.Diniy uyushmalar, maktablar va turar joyi bo'yicha havfsizlik va tartibni ta'minlovchi ijtimoiy guruhlar

82. Germaniyada fuqarolik jamiyati institutlarining dastlabki faoliyati qanday shaklda amalga oshgan?

A.Davlat bilan o'zaro aloqadorlikda faoliyat yurituvchi tizim sifatida

B.Jamiyat bilan o'zaro hamkorlik o'rnatuvchi tizim sifatida

C.Diniy uyushmalar, maktablar va turar joyi bo'yicha havfsizlik va tartibni ta'minlovchi ijtimoiy guruhlar sifatida

D.Gildiyada o'z aksini topgan hunarmand va savdogarlarning o'z-o'zini himoya qilish va shaharlarni boshqarishga o'z ta'sirini o'tkazishning dastlabki shakli sifatida

83. Rivojlangan G'arb davlatlarida faoliyat olib borayotgan fuqarolik jamiyati institutlari demokratik siyosiy faollikni nazarda tutgan holda davlat ustidan nazoratni amalga oshiradi. Bunda siyosiy partiyalar ta'siri va o'z-o'zini boshqarish institutlari faolligi tobora ortib boraveradi. Bu jarayondagi asosiy prinsip nomini ko'rsatib o'ting?

A.Jamiyat manfaatlarini ustuvorligi

B.Inson manfaatlarining muhimligi

C.Demokratik qadriyatlarning ustunligi

D.Shaxs erkinligi oliy qadriyat ekanligi

84.AQSh, Buyukbritaniya, Avstraliyada qaysi prinsip sabab davlatning fuqarolik jamiyati hayotiga aralashuviga yo'l qo'yilmaydi.

A.Jamiyat manfaatlarini ustuvorligi

B.Inson manfaatlarining muhimligi

C.Demokratik qadriyatlarning ustunligi

D.Shaxs erkinligi oliy qadriyat ekanligi

85. Germaniya ijtimoiy-siyosiy hayotida davlatning roli qanday baholanadi?

A.Milliy birdamlik g'oyasini mustahkamlashga xizmat qiladi

B.Shaxsiy erkinlik davlat qudratiga bog'lab talqin etiladi

C.Davlat kuchli bo'lsagina, shaxs qiziqishlari va erkinligini himoya qila oladi

D.Davlatning jamiyat hayotini barqarorlashtirishdagi ahamiyati kuchli hisoblanadi.

86. Germaniyada davlat tuzilishiga alohida e'tibor qaratiladi. Bunda qaysi g'oya ustuvor ahamiyat kasb etadi?

- A.Shaxs erkinligi
- B.Inson mafaatlari ustuvorligi
- C.Demokratik qadriyatlarning ustunligi
- D.Milliy birdamlik g'oyasi

87. Davlat tartibi g'oyasi, milliy birdamlik shaxs erkinligidan ustun qo'yiladigan mamlakatlar to'g'ri keltirilgan qatorni toping?.

- A.Angliya, Fransiya va Germaniya
- B.AQSh, Fransiya va Yaponiya
- C.Fransiya, Italiya va Norvegiya
- D.Germaniya, Fransiya va Yaponiya

88. Nomi quyida keltirilgan qaysi mamlakatda fuqarolarning davlat organlari faoliyati to'g'risida erkin axborot olishga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqlarini amalga oshirish ko'p qirrali va murakkab jarayon sifatida baholanadi?

- A.Angliya
- B.AQSh
- C.Fransiya
- D.Germaniya

89. Yevropada davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasida tuzilgan shartnomalarga qaysi huquqiy-me'yoriy xujjatlar kiradi?

- A.BMTning Iqtisodiy va ijtimoiy kengashi rezolyusiyasi, Yevropada davlat boshqaruvi masalalari bo'yicha oq kitob, Yevropada nohukumat tashkilotlar mavqeining asosiy prinsiplari va boshqa shu kabi halqaro xujjatlar
- B.NNTlarning davlat va jamiyat ishlarini boshqarish haqidagi me'yoriy-huquqiy xujjatlar
- C.Bunday xujjatlar yagona tizimga keltirilmagan
- D.Xorvatiya hamkorlik dasturi, Estoniya fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi Vengriyaning fuqarolik jamiyatiga nisbatan davlat strategiyasi

90. Xitoylik sotsiologlarning fikricha, fuqarolik jamiyati bu?

- A.Fuqarolik jamiyati nodavlat va davlatdan tashqari tashkilotlar
- B.Ijtimoiy tarmoqlar, fuqarolar va nodavlat tashkilotlari
- C.Fuqaroviy-ijtimoiy tashkilotlar
- D.Fuqarolik jamiyati bu asta-sekin qudratli davlatning bozor va ijtimoiy munosabatlar sohasidan chetlashtirilishi, fuqarolik jamiyatining muhim komponentlaridan biri fuqaroviy-ijtimoiy tashkilotlarini shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi tizim.

91. Ijtimoiy innovatsiyalar – bu?

- A.jamiyatning har qanday ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan yangi strategiya
- B.konsepsiya, g'oya va tashkilotlar majmuasi
- C.jamiyatda ijtimoiy o'zgarishlarga olib boruvchi vosita
- D.Barcha javoblar to'g'ri

92. Ijtimoiy innovatsiya to'g'risidagi qarashlar ilk bor qaysi olimlar qarashlarida uchraydi?

- A.Piter Druker
- B.Maykl Yang
- C.Robert Oven, Karl Marks
- D.A va V

93. Kundalik muammolarni hal qilishda yordam beradigan kichik ijtimoiy tashkilotlarning o'rni muhim degan g'oyani kim ilgari suradi?

- A.Robert Oven
- B.Maykl Yang
- C.Maks Veber
- D.Benjamin Franklin

94. O'zbekistonda ijtimoiy sohalarni moliyalashtirish 1990 yilga nisbatan 2015 yil necha foizni tashkil etdi?

- A.26%
- B.27%
- C.28%
- D.29%

95. Tadqiqotlarga 2020 yilga kelib dunyo aholisiningnecha foizi shaharlarda yashaydi?

- A.50%
- B.52%
- C.54%
- D.56%

96. Ijtimoiy innovatsiyalar ko'llanilishi nechta ustuvor jarayonlar mavjud?

- A.ta
- B.ta
- C.3 ta
- D.2 ta

97. Virtual – bu?

- A.mumkin bo'lgan
- B.yangilik
- C.o'zgarish
- D.nisbiy

98. Birinchi virtual borliq firmasi qachon tashkil topgan?

- A.1970 yil
- B.1974 yil
- C.1980 yil
- D.1984 yil

99. Axborotlashgan jamiyat konsepsiyasi asoschisi...

A.D.Bell

B.Bil Geyts

C.D. Yung

D.K. Popper

100. Elektron hukumat qurish bo'yicha iqtisodiyoti o'tish pallasida turgan davlatlar orasida eng yaxshi natijaga erishgan davlat?

A.Norvegiya

B.Litva

C.Estoniya

D.Latviya

“Fuqarolik jamiyati” fanidan baholash mezonlari

Baholash usullari	Ekspress testlar, yozma ishlar, og‘zaki so‘rov, prezentatsiyalar.		
Baholash mezonlari	5 ball “a’lo” - mavzu va reja savollariga to‘liq javob berish, mavzuni hayotiy misollar bilan tushuntirib bera olish, ijodiy fikrlay olish, mavzuni kurgazmali qurollar va doska yordamida yoritib berish, olgan bilimlarini amalda qo‘llay olish, mohiyatini tushunish. Ushbu mavzuga doir asosiy va qo‘shimcha adabiyotlar ro‘yhatini bilish. Internet va OAV qo‘shimcha ma’lumotlar yig‘ish. 4 ball “yaxshi” - mustaqil mushohada yuritish. Mavzularni to‘liq o‘zlashtirish. Savollarga to‘liq javob berish, adabiyotlar ro‘yhatini bilishi va olgan bilimlarini amalda qo‘llay olish, mohiyatini tushunish, bilish, aytib berish, tasavvurga ega bo‘lish. 3 ball “qoniqarli” - mavzuni qisqacha yoritib bera olish. Mavzuga doir qo‘shimcha ma’lumotlar topish. Bilish, aytib berish, tasavvurga ega bo‘lish. 2 ball “qoniqarsiz” - fanning mazmunini DTSda belgilangan minimal bilimlar darajasida o‘zlashtirmagan talabalarga past ball qo‘yiladi.		
	Baholash turlari	Maks.ball	O‘tkazish vaqti
	Joriy nazorat:	5	
	ma’ruza mashg‘ulotlarda faolligi, muntazam ravishda konspekt yuritishi uchun		Semestr davomida
	Mustaqil ta’lim topshiriqlarining o‘z vaqtida va sifatli bajarilishi		
	Seminarda faolligi, savollarga to‘g‘ri javob berganligi, amaliy topshiriqlarni bajarganligi uchun		
	Oraliq nazorat	5	
	Oraliq nazorat yozma (ma’ruza o‘qituvchisi tomonidan qabul qilinadi)		7-semestr
	Yakuniy nazorat	5	
	Og‘zaki (yakuniy nazorat shakli fakultet kengashida kelishilib, rektor bo‘yrug‘i bilan tasdiqlanadi)		7-semestr
	JAMI	5	

MUNDARIJA

1	KIRISH	3
2	MA'RUZA MASHG'ULOTLARI MATERIALLARI	4
3	SEMINAR MASHG'ULOTLARI MATERIALLARI	230
4	MUSTAQIL TA'LIM MASHG'ULOTLARI	291
5	GLOSSARIY	305
6	USLUBIY KO'RSATMALAR	324
7	NAZORAT SAVOLLARI	342
8	BAHOLASH MEZONLARI	348
9	ADABIYOTLAR RO'YXATI	351
10	TARQATMA MATERIALLAR	355
11	TESTLAR	365

**Qo‘ysinova Fazilat
O‘sarov G‘ayrat**

FUQAROLIK JAMIYATI

DARSLIK

Oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi
nashriyot-matbaa birlashmasi
Toshkent – 2021

Muharrir:

Badiiy muharrir:

Texnik muharrir:

Musahhih:

Kompyuterda tayyorlovchi:

Nash. lits. AA № 0011. 11.01.2021 y.

Bosmaxonaga __.__.2021 yilda berildi.
Bichimi 60x84 1/16 Shartli b.t. __,__. Nashr t. __,__.
Adadi __ nusxa Buyurtma № __
Bahosi shartnoma asosida.

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi nashriyot-matbaa
birlashmasi bosmaxonasida chop etildi.
Indeks: 100011. Toshkent sh. A.Qodiriy ko'chasi 11-uy.

www.iiu.uz e-mail: nashr@iiu.uz